

ΑΠ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ
ΤΟΥ 1821

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΑΓΓΕΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1971

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἑκατὸν πενήντα χρόνια ἔχουν συμπληρωθῇ ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1821, ἀφότου δηλαδὴ οἱ σκλαβωμένοι πρόγονοί μας ἀπελπισμένοι ρίχθηκαν, μὲ τὸ σύνθημα «ἐλευθερία ἢ θάνατος», στὴν πιὸ μεγάλη τους καὶ μακροχρόνια περιπέτεια τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ κιόλας ἐκείνη ὡς σήμερα δὲν ἔπαφαν νὰ δημοσιεύονται — ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ποικίλες πηγές, εἴτε ἄμεσες εἴτε καὶ ἔμμεσες — καὶ γενικὲς ἱστορίες, οἱ ὁποῖες προσπαθοῦν ν' ἀναστήσουν στὴν φαντασία μας τὸ μεγάλο ἐκεῖνο γεγονός. Μᾶς ἔλειπε ὅμως μιὰ ἐπίτομη Ἱστορία του, γραμμένη στὴν ζωντανὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, στὴν γλῶσσα τῶν ἀγωνιστῶν, καὶ βασισμένη στὰ πλούσια πορίσματα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἀνάγκη τῆς Ἱστορίας αὐτῆς ἦταν ἀπόλυτα αἰσθητὴ, ἰδίως μετὰ τὸ πέρασμα τῆς πρώτης ἑκατονταετίας. Θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ δοθοῦν στὴν Ἱστορία αὐτὴ οἱ σωστὲς διαστάσεις ὡς πρὸς τὴν ἔκταση καὶ τὴν μεθοδικὴ διάρθρωση τῆς ὕλης, ὥστε ὁ ἀναγνώστης, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει τὸν ἀπαιτούμενο καιρὸ νὰ διεξέλθῃ πολὺτομα ἔργα, νὰ διαβάσῃ ἄνετα τὴν ἔκθεση τῶν γεγονότων (χωρὶς νὰ διασπαστῇ ἢ προσοχὴ του — μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μειωθῇ τὸ ἐνδιαφέρον του — ἀπὸ τὴν παρακολούθηση ἄπειρων μικροσυμπλοκῶν καὶ μαχῶν), ν' ἀποκτήσῃ καθαρὴ τὴν ἐποπτεία τῶν δραματιζομένων καὶ νὰ γνωρίσῃ καλὰ τὶς κατευθυντήριες γραμμὲς τῆς πορείας τοῦ μεγάλου ἐκείνου σταθμοῦ τῆς νεώτερης ἱστορίας μας.

Ἡ πρόσφατη μάλιστα μεταπολεμικὴ ἐποχὴ μᾶς παρουσίαζε δύο σπουδαῖα πλεονεκτήματα, πὺν θὰ μᾶς ἐπέτρεπαν νὰ μελετήσουμε ἀκριβέστερα τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 21 καὶ νὰ τὴν κατανοήσουμε βαθύτερα. Κι' αὐτὰ ἦσαν : 1) ὁ πολὺς χρόνος πὺν ἔχει περάσει ἀπὸ τότε καὶ ὁ ὅποιος μᾶς λυτρώνει ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὶς προκαταλήψεις τῶν συγχρόνων· καὶ 2) ἡ πείρα τῆς πρόσφατης σκλαβιάς.

Οἱ σκέψεις μου αὐτές, ἐνδυναμωμένες καὶ ἀπὸ τὴν πολυετῆ πείρα καὶ ἀναστροφή μου μὲ τὰ γενικώτερα προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας καὶ μὲ τὰ εἰδικώτερα τοῦ 1821, μοῦ ἔδωσαν τὸ θάρρος — τώρα μάλιστα πὺν γιορτάζουμε τὰ 150 χρόνια τῆς Ἐπαναστάσεως — νὰ διαπραγματευθῶ σ' ἓνα μικρὸ τόμο τὴν Ἱστορίαν της, ἀντλώντας τὰ στοιχεῖα της ἀπὸ τὸ ὕλικὸν τῶν δύο μεγάλων τόμων, τοῦ πέμπτου καὶ ἑκτοῦ, τῆς «Ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ», πὺν εἶναι ἀφιερωμένοι στὴν μεγάλη ἐκείνη ἐποχὴ καὶ οἱ ὅποιοι θὰ δημοσιευθοῦν ὕστερ' ἀπὸ μερικὰ χρόνια μὲ τὴν σχετικὴ τεκμηρίωσιν.

Μεγάλῃ λοιπὸν θὰ εἶναι ἡ ἱκανοποίησις καὶ ἡ χαρὰ μου, ἂν μὲ τὴν σύντομην αὐτὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 κατορθώσω νὰ ἐκπληρώσω τὸν σκοπὸν μου, δηλαδὴ νὰ βοηθήσω τὸν ἀναγνώστη νὰ πλησιάσῃ, νὰ γνωρίσῃ καί, ἂν εἶναι δυνατόν, νὰ ζήσῃ τὴν μεγάλῃ ἐκείνῃ ἐποχῇ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Α'

ΠΡΟΛΟΓΟΣσελ. 5

Α'. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821σελ. 15

1. 'Η Εὐρώπη μετὰ τὸ συνέδριο τῆς Βιέννης (1815). 2. Οἱ καταπιέσεις τῶν Τούρκων πρωταρχικὴ αἰτία τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐξεγέρσεων τῶν Ἑλλήνων. 3. 'Η πίστις τῶν Ἑλλήνων στὴν «ἀποκατάστασὴ» τοὺς ἡ ἐπίδρασις τῶν λαϊκῶν παραδόσεων. 4. 'Η ἐπίδρασις τῶν λογίων. Ἀδαμ. Κοραΐς. 5. 'Η Γαλλικὴ Ἐπανάστασις καὶ οἱ ἐπιδράσεις τῆς. Ρήγας Βελεστινλῆς. 6. 'Η δημιουργία τῆς ἐλληνικῆς ἀστικῆς τάξεως καὶ ἡ συμβολὴ τῆς στὴν ἀφύπνισις τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους.

Β'. Η ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑσελ. 26

1. 'Η Φιλόμουσος Ἐταιρεία. 2. 'Η Φιλικὴ Ἐταιρεία. 3. Ὁργάνωσις καὶ δράσις τῆς Φιλικῆς. 4. Οἱ Φιλικοὶ καὶ ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας. 5. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀρχηγὸς τῆς Φιλικῆς. 6. Τὰ πρῶτα μέτρα καὶ σχέδια τοῦ Ἀλέξ. Ὑψηλάντη. 7. Ἀπόφασις γιὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ ἀγῶνα ἀπὸ τὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες. 8. 'Η ἀνταρσία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῆς Ἡπείρου καὶ οἱ Σουλῶτες.

Γ'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΣΤΗΝ ΜΟΛΔΟΒΛΑΧΙΑσελ. 42

1. Τὸ περιβάλλον καὶ οἱ ἐπαναστατικὰς ζυμώσεις στὴν Μολδοβλαχία. 2. 'Η μύηση τοῦ Βλαδιμηρέσκου στὴν Φιλικὴ Ἐταιρεία καὶ ἡ ἐναρξιν τοῦ κινήματός του στὴν Μικρὴ Βλαχία. 3. Ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης περνᾷ τὸν Προῦθο καὶ κηρύσσει τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν. 4. Ἀντιδράσεις κατὰ τοῦ κινήματος τοῦ Ὑψηλάντη. 5. 'Η κρίσιμη θέσις τῶν ἐπαναστατῶν στὴν Βλαχία καὶ Μολδαβία. 6. Εἰσβολὴ τῶν Τούρκων στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες καὶ καταστολὴ τοῦ κινήματος. 7. 'Η ἀντίστασις τῶν τελευταίων ἐλληνικῶν σωμάτων.

Δ'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ.....σελ. 56

1. 'Η κοινωνικὴ κατάστασις. 2. Ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμός, φήμες καὶ διαδόσεις. 3. Οἱ πρῶτες συγκρούσεις. Ὁ ξεσηκωμός στὴν Ἀχαΐα. 4. 'Η ἀνταρσία τῆς Μάνης καὶ ὁ σχηματισμός τῶν πρῶτων στρατοπέδων. 5. Τὸ σχέδιον τοῦ Κολοκοτρῶνι καὶ ἡ δημιουργία τοῦ μεγάλου στρατοπέδου τοῦ κέντρου, τῆς Τριπολιτσᾶς. 6. 'Η προσωπικότης τοῦ Κολοκοτρῶνι. 7. Ἐφοδιασμός τῶν Ἑλλήνων.

Ε'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΣΤΗΝ ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑσελ. 75

1. Κοινωνικὴ ὀργάνωσις — ἡ δύναμις τῶν ἀρματολῶν. 2. 'Η ἐξέγερσις στὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. 3. Στὴν Εὐβοία. 4. Στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα.

ΣΤ'. Ο ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ Η ΤΑΚΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗ-
ΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΩΝσελ. 87

1. Οί δρόμοι εισβολής τῶν τουρκικῶν σωμάτων. 2. Ὁργάνωση, ἡγεσία καὶ τακτικὴ τῶν ἐμπολέμων. 3. Ἡ μορφή τοῦ πολέμου. Πολιορκία τῶν κάστρων. 4. Πόλεμος τῶν ἐλιγμῶν καὶ ἐνεδρῶν — κλεφτοπόλεμος.

Ζ'. ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ ΣΤΙΣ ΦΛΟΓΕΣσελ. 98

1. Κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωση τῶν τριῶν ναυτικῶν νησιῶν. 2. Ἡ ἀνταρσία τῶν Σπετσιωτῶν καὶ τῶν ἄλλων νησιωτῶν.

Η'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑσελ. 104

1. Ἡ ἐπανάσταση στὴν Θεσσαλία. 2. Οἱ ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία. 3. Ἡ ἀνταρσία τοῦ Πολυγύρου καὶ τῆς Χαλκιδικῆς. 4. Οἱ συγκρούσεις. 5. Ἡ πτώση τῆς Κασσάνδρας, τοῦ Ἀγίου Ὁρους καὶ τῆς Θάσου.

Θ'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗσελ. 121

1. Πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση τοῦ νησιοῦ. 2. Ἡ πρώτη ἀνταρσία καὶ ἡ συντριβὴ τῶν σκλάβων.

Ι'. ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΕ ΔΙΑΦΟΡΕΣ-
ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟ-
ΡΙΑΣσελ. 127

1. Δραματικὲς σκηνὲς στὴν Κωνσταντινούπολη. 2. Στὶς Κυδωνίες. 3. Στὴν Σμύρνη, Ν. Ἐφεσο κλ. 4. Τὰ Ψαρά καὶ ἡ Σάμος ἄστυα μικρασιατικῶν πληθυσμῶν καὶ ὁρμητήρια ἐπιδρομῶν.

ΙΑ'. Η ΕΠΙΣΗΜΗ ΓΝΩΜΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΕΛ-
ΛΗΝΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣσελ. 137

1. Ἡ στάση τῆς Ρωσίας καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων. 2. Διπλωματικὴ μονομαχία Metternich καὶ Καποδίστρια.

ΙΒ'. ΠΡΟΧΕΙΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕ-
ΝΗΣ ΧΩΡΑΣ. ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙ-
ΚΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟσελ. 141

1. Τὰ κύτταρα τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως τῶν Ἑλλήνων. 2. Ἡ συνέλευσις τῶν Καλτετζῶν καὶ ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία. 3. Ἀφιξη τοῦ Δημ. Ὑψηλάντη. Ἀντίθεση πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν. 4. Ἀφιξη τῶν Φαναριωτῶν Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου, Κων. Καρατζᾶ καὶ Θεοδώρου Νέγρη καὶ συμμαχία τοὺς μετὰ τὴν παράταξιν τῶν πολιτικῶν.

ΙΓ'. ΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΦΙ-
ΞΗ ΤΟΥ ΔΗΜ. ΥΨΗΛΑΝΤΗ ΩΣ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΤΡΙΠΟ-
ΛΙΤΣΑΣ (8 Ἰουνίου - 23 Σεπτεμβρίου 1821)σελ. 151

1. Σχηματισμὸς τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ τακτικοῦ στρατοῦ — Συγκρούσεις

μετά την άφιξη του Δημ. Ύψηλάντη (8 Ιουνίου 1821). 2. Έκμηδενισμός της έχθρικής εστίας του Λάλα (Ιούνιος 1821). 3. Επιχειρήσεις αντιπερισπασμού του τουρκικού στόλου στα ΝΔ παράλια της Πελοποννήσου και στον Κορινθιακό. 4. Άλωση της Τριπολιτσάς (23 Σεπτεμβρίου 1821) και οι συνέπειές της.

ΙΔ'. ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΚΡΗΤΗ.σελ. 160

1. Στην Δυτική Στερεά Έλλάδα. Επιχειρήσεις στην περιοχή της Άρτας (Σεπτέμβριος 1821). 2. Στην Ανατολική Στερεά Έλλάδα. Μάχη των Βασιλικών (Αύγουστος 1821). 3. Αναζωογόνηση του επαναστατικού κινήματος στην Κρήτη (Φθινόπωρο 1821).

Μ Ε Ρ Ο Σ Β'

Α'. ΤΑ ΤΟΠΙΚΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝσελ. 166

1. Όργανισμοί της Ανατολικής και Δυτικής Χέρσου Ελλάδος (Νοέμβριος 1821). 2. Όργανισμός της Πελοποννησιακής Γερουσίας (Δεκέμβριος 1821). 3. Η Α' Έθνική συνέλευση της Επιδάου (τέλη Δεκεμβρίου 1821— αρχές Ιανουαρίου 1822). 4. Το πρώτο σύνταγμα. 5. Σύγχρονες πολεμικές επιχειρήσεις.

Β'. ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤ. ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ (Ιανουάριος — Ιούνιος 1822)σελ. 176

1. Λειτουργία των πολιτικών σωμάτων και προστριβές με τους στρατιωτικούς. 2. Ναύαγιο των επιχειρήσεων στην ΒΑ Στερεά Έλλάδα και ρήξη του Αρείου Πάγου με τον Όδυσσέα Ανδρουτσο.

Γ'. Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΧΙΟΥ (Απρίλιος 1822).....σελ. 180

1. Απόβαση των Σαμιωτών στην Χίο. 2. Άφιξη του τουρκικού στόλου, ανακατάληψη και καταστροφή της Χίου. 3. Ανατίναξη της τουρκικής ναυαρχίδας από τον Κων. Κανάρη. 4. Οι Χιώτες πρόσφυγες στην ελεύθερη Έλλάδα.

Δ'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ, ΠΙΕΡΙΩΝ ΚΑΙ ΒΕΡΜΙΟΥ (Φεβρουάριος — Μάιος 1822)σελ. 187

1. Ό επαναστατικός άναβρασμός στην Δυτική Μακεδονία. 2. Οι επιχειρήσεις στην περιοχή Όλύμπου (Μάρτιος 1822). 3. Οι επιχειρήσεις στην περιοχή Βερμίου και στην Νάουσα (τέλη Μαρτίου— αρχές Απριλίου 1822).

Ε'. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΠΕΤΑ (Ιανουάριος — αρχές Ιουλίου 1822)σελ. 197

1. Η θέση των Σουλιωτών επιδεινώνεται. 2. Ό Άλέξ. Μαυροκορδάτος άναδιοργανώνει τα τακτικά στρατεύματα και σπεύδει προς βοήθειαν των Σουλιωτών.

3. Συγκρούσεις στο Φανάρι, στο Κομπότι και αντιπερισπασμός των Ἑλλήνων πρὸς τὸ Σούλι. 4. Μάχη τοῦ Πέτα (4 Ἰουλίου).

ΣΤ'. Η ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ
ΚΑΙ Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΛΗ (Ἰανουάριος — Αὔγου-
στος 1822)σελ. 205

1. Ναυάγιο τῆς πολιορκίας τῆς Πάτρας. 2. Εἰσβολὴ τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δρά-
μαλη. 3. Ἡ πρώτη ἀντίσταση τῶν Ἑλλήνων στὴν ἀκρόπολη τοῦ Ἄργους καὶ
στοὺς Μύλους. 4. Ἡ μάχη στὰ Δερβενάκια (26 καὶ 28 Ἰουλίου 1822).

Ζ'. Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑ-
ΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΛΗσελ. 213

1. Κατάληψη τοῦ Ναυπλίου (30 Νοεμβρίου 1822). 2. Ἐπιβολὴ τοῦ Θεοδ.
Κολοκοτρώνη στὴν Πελοπόννησο καὶ τοῦ Ὀδυσ. Ἀνδρούτσου στὴν Ἀνατολικὴ
Στερεὰ Ἑλλάδα. 3. Ἦττες τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ (Νοέμβριος
1822) καὶ στὴν Εὐβοία (Φεβρουάριος 1822). 4. Πρώτη πολιορκία τοῦ Μεσολογ-
γίου (Ὀκτώβριος—Δεκέμβριος 1822). 5. Συντριβὴ τῶν λειψάνων τῆς στρατιᾶς
τοῦ Δράμαλη στὴν Ἀκράτα (Ἰανουάριος—Φεβρουάριος 1823). 6. Οἱ συγκρούσεις
στὴν Κρήτη κατὰ τὴν ἀνοιξή τοῦ 1822.

Η'. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΡΩΣΟΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΛ-
ΛΗΝΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΜΕΣΑ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩ-
ΠΑΪΚΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣσελ. 223

1. Πολιτικὴ ἀστάθεια τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α' καὶ παραίτηση τοῦ Καπο-
δίστρια (φθινόπωρο 1822). 2. Οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι δὲν γίνονται δεκτοὶ
στὸ συνέδριο τῆς Βερόνας (20 Ὀκτωβρίου—14 Δεκεμβρίου 1822). 3. Μεταστροφή
τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς. 4. Νέα μεταστροφή τοῦ τσάρου καὶ τὸ ρωσικὸ σχέδιο
τῶν τριῶν τμημάτων.

Θ'. ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑ-
ΤΗΜΕΝΗ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 1823 - 1824σελ. 231

1. Ἡ Β' ἔθνοσυνέλευσις τοῦ Ἄστρους (Μάρτιος - Ἀπρίλιος 1823). 2. Τὰ
πολιτικὰ πάθη ὀξύνονται. 3. Πολιτικὲς ἀνωμαλίες—γένεσις τῶν τριῶν πολιτικῶν
κομμάτων. 4. Δραστηριότητα τοῦ τουρκικοῦ στόλου στὸ Αἰγαῖο καὶ νέα εἰσβολὴ
τοῦ στρατοῦ στὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. 5. Σφοδροὶ ἀγῶνες στὴν Δυτικὴ
Στερεὰ Ἑλλάδα—Νυκτομαχία στὸ Κεφαλόβρυσο καὶ θάνατος τοῦ Μάρκου Μπό-
τσαρη (8 Αὐγούστου 1823)—Μάχη στὴν Καλιακούδα—Πολιορκία τοῦ Αἰτωλικοῦ.
6. Ἀναζωπύρωση τῆς ἐπαναστάσεως στὴν Εὐβοία καὶ στὴν Κρήτη. 7. Πρώτος
ἐμφύλιος πόλεμος.

Ι'. Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝΕΣσελ. 247

1. Τὸ περιεχόμενο τοῦ φιλελληνισμοῦ. 2. Ὁ φιλελληνισμὸς στὴν Γαλλία.
3. Στὴν Γερμανία. 4. Στὴν Ἑλβετία. 5. Στὴν Ἀγγλία. 6. Στὶς Ἠνωμένες Πολι-
τείες. 7. Οἱ φιλέλληνες στὴν Ἑλλάδα. 8. Ὁ Βύρων στὸ Μεσολόγγι.

Α'. ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΣΟΥ ΚΑΙ ΨΑΡΩΝ — ΝΑΥΜΑΧΙΕΣ ΣΤΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΙΑσελ. 271

1. 'Ο Μεχμέτ 'Αλή τῆς Αἰγύπτου σύμμαχος τοῦ σουλτάνου. 2. Καταστροφή τῆς Κάσου (30 Μαΐου 1824) καὶ τῶν Ψαρῶν (21 Ἰουνίου). 3. Ναυμαχίες στὰ μικρασιατικά παράλια μεταξύ Χίου καὶ Σάμου. 4. Νέες ἀλλεπάλληλες ναυμαχίες στὰ μικρασιατικά παράλια. 5. 'Αναρχία στὸ Αἶγατο.

Β'. ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣσελ. 286

1. Αἷτια. 2. Συντριβὴ τῆς ἀνταρσίας— Φυλάκιση τοῦ Κολοκοτρώνη. 3. Προβιβασμοὶ ἀξιωματικῶν καὶ ἀνταρξαχὴ στὸ στράτευμα. 4. Οἱ ἀρχὲς τῶν πρώτων πολιτικῶν κομμάτων.

Γ'. Η ΑΠΟΒΑΣΗ ΤΟΥ ΙΜΠΡΑΪΜ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ ΤΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ: ΜΑΧΕΣ ΚΑΤΑ ΠΑΡΑΤΑΞΗσελ. 294

1. Προετοιμασίες καὶ ἀπόβαση τοῦ Ἰμπραϊμ στὴν Πελοπόννησο. 2. Πολιορκία τοῦ Παλαιοκάστρου (Παλιοβαρίνων) καὶ τοῦ Νεοκάστρου (Πύλου). 3. Μάχες στὸ Νεόκαστρο, Σχοινολάκα καὶ Κρεμμύδι. 4. Πτώση τῶν κάστρων τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Σφακτηρίας. 5. Μάχη στὸ Μανιάκι. 6. 'Ο Κολοκοτρώνης ἀποφυλακίζεται, ἀλλὰ ἀδυνατεῖ ν' ἀντιμετώπισῃ τὸν Ἰμπραϊμ κατὰ παράταξη. 7. 'Η μάχη στοὺς Μύλους καὶ ὁ Μακρυγιάννης (13 Ἰουνίου 1825). 8. 'Η γενικὴ κατάσταση τῶν Ἑλλήνων τῆς Πελοποννήσου.

Δ'. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΩΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΩΝ ΣΥΜΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΥΣΚΕΨΕΩΝ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ (ἀρχὲς 1824 - Σεπτέμβριος 1825)σελ. 313

1. 'Αντικαταστάσεις τῶν Ἀγγλων πρεσβευτῶν στὴν Πετρούπολη καὶ Κωνσταντινούπολη. 2. Ἀγγλογαλλικὸς ἀνταγωνισμὸς στὴν Ἑλλάδα.

Ε'. ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΑΣΗ ΤΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ: ΚΛΕΦΤΟΠΟΛΕΜΟΣ σελ. 316

1. 'Ο Κολοκοτρώνης ἐφαρμόζει τὸν κλεφτοπόλεμο. 2. Ἀδυναμία τοῦ Κολοκοτρώνη νὰ δημιουργήσῃ σταθερὰ στρατόπεδα. 3. Προσπάθειες τῆς κυβερνήσεως γιὰ τὴν ὀργάνωση τακτικῶν στρατευμάτων.

ΣΤ'. ΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΙ. ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥσελ. 323

1. Πρώτη φάση τῆς πολιορκίας (Ἀπρίλιος - Δεκέμβριος 1825). Ἐπιχειρήσεις μεταξύ Ἀπριλίου - Ἰουλίου 1825. 2. Ἐπιχειρήσεις μεταξύ Αὐγούστου - Δεκεμβρίου 1825. 3. Δεύτερη φάση τῆς πολιορκίας (Δεκέμβριος 1825 - Ἀπρίλιος 1826). Οἱ Αἰγύπτιοι ἀναλαμβάνουν τὴν πρωτοβουλία τῶν ἐπιχειρήσεων (Δεκέμβριος 1825 - Φεβρουάριος 1826). 4. Μάχες στὰ νησάκια Βασιλάδι, Ντολμά, Πόρος καὶ Κλεισοβα. 5. Ἀδυναμία τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου νὰ ἐφοδιάσῃ τὸ Μεσολόγγι καὶ ἐξοδος τῶν πολιορκημένων.

Ζ'. Ο ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟσελ. 339

1. Έξαθλίωση και ύποσιτισμός των Πελοποννησίων κατά τὸ 1826. 2. Συνεχείς προσπάθειες τοῦ Κολοκοτρώνη γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν Αἰγυπτίων. 3. Ἀπόκρουση τῆς εἰσβολῆς τῶν Αἰγυπτίων στὴν Μάνη (Ἰούνιος 1826).

Η'. Η Γ' ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗσελ. 343

1. Ἡ συγκέντρωση τῶν πληρεξουσίων στὴν Ἐπίδαυρο καὶ οἱ πρῶτες ἀποφάσεις. 2. Νέα σύνοδος τῆς συνελεύσεως καὶ διάσπαση τῶν πληρεξουσίων σὲ ἀντίπαλα στρατόπεδα (Αἴγινα - Ἑρμιόνη). 3. Οἱ πληρεξούσιοι συγκεντρώνονται τελικὰ στὴν Τροιζήνα—Ἀποφάσεις τῆς συνελεύσεως.

Θ'. Ο ΑΓΩΝΑΣ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟσελ. 348

1. Ἐπιτυχίες τοῦ Καραϊσκάκη στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα. 2. Ὁ Καραϊσκάκης ἀντιμέτωπος τοῦ Κιουταχῆ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη. 3. Τὰ κρούσματα προσκυνηματος στὴν Πελοπόννησο ὡς τὴν ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου (8 Ὀκτωβρίου 1827).

Ι'. ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΤΗΣ 23 ΜΑΡΤΙΟΥ / 4 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1826 ΩΣ ΤΗΝ ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΟΥ ΝΑΒΑΡΙΝΟΥ 8/20 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1827.σελ. 361

1. Ἀποφασιστικὴ στάση τῆς Ρωσίας ἔναντι τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος μετὰ τὸν θάνατο τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α' (1 Δεκεμβρίου 1825, ν. ἡ.). 2. Ἡ στάση τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Γαλλίας. 3. Διαβήματα τοῦ Ἀγγλοῦ πρεσβευτοῦ στὴν Πύλη. 4. Ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου (8/20 Ὀκτωβρίου 1827).

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ'

Α'. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΗ ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΘΟΔΟ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑσελ. 369

1. Ἡ κατάσταση στοῦ ἐσωτερικοῦ. 2. Σχέσεις τῆς Ἑλλάδος μὲ τοὺς ξένους ναυάρχους — Πολεμικὸ καὶ ἐμπορικὸ ναυτικό. 3. Οἰκονομικά. 4. Δικαιοσύνη, ἐκπαίδευση καὶ στρατός.

Β'. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΕΠΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑσελ. 377

1. Ἡ σύγκρουση τοῦ Καποδίστρια πρὸς τίς δημοκρατικὲς ἀρχές τοῦ συντάγματος τῆς Τροιζῆνας. Ὁ νέος κυβερνητικὸς ὀργανισμός. 2. Λήξη τῆς ἀναρχίας. 3. Ὁργάνωση τῶν ἑτακτῶν στρατευμάτων. 4. Ἡ ὀργάνωση τῶν τακτικῶν στρατευμάτων. 5. Ἡ ὀργάνωση τοῦ πολεμικοῦ στόλου. 6. Ὁργάνωση τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ. 7. Διοικητικὴ ὀργάνωση. 8. Ἐκπαίδευση. 9. Γεωργικὴ καὶ ἐποικιστικὴ πολιτικὴ. 10. Οἰκονομικά.

Γ'. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΜΕΤΑΞΥ 1827 - 1829σελ. 397

1. Ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλλήνων στὴν Χίο καὶ στὴν Κρήτη. 2. Ἐπιχειρήσεις στὴν Πελοπόννησο. 3. Συγκρούσεις στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα— Ἡ τελευταία μάχη τῆς Πέτρας (12 - 13 Σεπτεμβρίου 1829).

1. 'Αντίκτυπος της ναυμαχίας του Ναβαρίνου. 2. Άφιξη γαλλικών στρατευμάτων στην Πελοπόννησο (τέλη Αυγούστου 1828). 3. Οί συνδιασκέψεις του Πόρου. 4. Τά πρωτόκολλα της ελληνικής ανεξαρτησίας: της 10/22 Μαρτίου 1829, της 'Αδριανουπόλεως της 2/14 Δεκεμβρίου 1829, της 3 Φεβρουαρίου 1830 (v. ή.) και της 7 Μαΐου 1832 (v.ή.).

Α'. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821

Ἡ Εὐρώπη μετὰ τὸ συνέδριο
τῆς Βιέννης (1815).

1. Ἡ μεγάλη ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821 ξεσπᾷ σὲ μιὰ περίοδο ποὺ ἡ Εὐρώπη ἦταν κουρασμένη ἀπὸ τοὺς ναπολεόν-
τειους πολέμους (1792-1815) καὶ οἱ νικητὲς

μονάρχες τῶν μεγάλων κρατῶν οὔτε κἀν ἤθελαν ν' ἀκούσουν γιὰ ἐπανάσταση, γιὰτὶ μιὰ τέτοια κίνηση ἀπειλοῦσε νὰ καταστρέψῃ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἰσορροπία καὶ τὴν νέα τάξη πραγμάτων, ποὺ εἶχε ἐπιβληθῇ μετὰ τὸ συνέδριο τῆς Βιέννης (1815). οἱ μονάρχες δηλαδὴ εἶχαν ἀποκαταστήσῃ τὰ παλιὰ πολιτεύματα παντοῦ, ὅπου εἶχαν ἀνατραπῇ ἢ μεταβληθῇ ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν γαλλικῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν νικῶν τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ. Εἶναι ἡ λεγομένη Παλινόρθωση (Restauration).

Ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος Α', εὐαίσθητος ρομαντικός, συγκινημένος ἀπὸ τὰ πρόσφατα κοσμοϊστορικὰ γεγονότα καὶ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν μυστικόπαθη κυρία Krüdener, ποὺ τὸν καλοῦσε νὰ δείξῃ τὴν εὐγνωμοσύνη του στὸν Θεὸ γιὰ τὴν εὐτυχὴ ἐκβασὴ τοῦ πολέμου, συνέταξε ὁ ἴδιος μὲ τὸ χέρι του τὸ σχέδιο τῆς λεγομένης συνθήκης τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας καὶ ἔπεισε τοὺς μονάρχες τῆς Πρωσσίας καὶ Αὐστρίας νὰ τὴν ὑπογράψουν (14/26 Σεπτεμβρίου 1815)¹. Μ' αὐτὴν διακήρυσσαν τὴν ἀπόφαση νὰ ἐναρμονίσουν τὶς σχέσεις τους καὶ τὴν συμπεριφορὰ τους ἀπέναντι τῶν λαῶν τους σύμφωνα μὲ τὰ διδάγματα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Θεωρώντας τοὺς ἑαυτούς των ὡς ἀπεσταλμένους τῆς Θείας Πρόνοιας ἀναλάμβαναν τὴν

1. Ὡς πρὸς τὴν χρονολογία ἀκολουθῶ τὸ παλαιὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο, ποὺ ἴσχυε κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821. Κάποτε παραθέτω καὶ τὶς ἡμερομηνίες καὶ τῶν δύο ἡμερολογίων, οἱ ὁποῖες διαφέρουν μεταξύ τους κατὰ δώδεκα ἡμέρες. Ὅταν ὁμως ἀναφέρωμαι σὲ πολιτικὰ γεγονότα τῆς Εὐρώπης, εἶναι εὐνόητο ὅτι παραθέτω τὶς ἡμερομηνίες κατὰ τὸ Γρηγοριανὸ ἡμερολόγιο καὶ τότε τὶς δηλώνω μὲ τὴν παράθεση τῶν γραμμάτων ν. ἡ. μέσα σὲ παρένθεση.

υποχρέωση ν' αλληλοβοηθούνται και νά προστατεύουν τήν θρησκεία, τήν εἰρήνη καί τήν δικαιοσύνη. Ἡ Ἱερή λοιπόν Συμμαχία, ἐπειδή φαινόταν ὅτι πραγματοποιοῦσε θεωρητικά τὸ ὄνειρο τῆς συναδελφώσεως τῶν χριστιανικῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, συγκίνησε πολλές εὐαίσθητες καρδιές. Ὁ Goethe ἔπαινε τὸ ἐνθουσιασμό αὐτοῦ· μάλιστα ἐπαίνεσε τήν ἐμπνευση καί δήλωσε ὅτι ἡ συνθήκη ἀποτελοῦσε «τὸ εὐεργετικώτερο πρᾶγμα ποὺ ἐγίνε ὡς τότε γιὰ τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητος».

Ἡ ἀγγλικὴ ὁμως κυβέρνησις ἀπέκρουσε τήν πρότασι νά προσχωρήσῃ στὴν συνθήκη αὐτή — ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιμότητα, ὅπως ἰσχυρίστηκε. Στὴν πραγματικότητα ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας Castlereagh δὲν εἶχε καμιὰ ἐμπιστοσύνη στὴν Ἱερή Συμμαχία, γιὰ τὴν θεωροῦσε ὅτι ἦταν ἐμπνευσμένη ἀπὸ μυστικοπάθεια, ὅπως καί πραγματικά ἦταν, καί ὅτι δὲν ἀνταποκρινόταν στὶς πολιτικὲς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς. Γι' αὐτὸ ὁ ἴδιος ἀποβλέποντας ἐπίμονα στὴν σύναψι καί στὴν διατήρησι μιᾶς θετικῆς συμμαχίας μεταξὺ τῶν τεσσάρων νικητριῶν δυνάμεων κατῴρθωσε τελικά, ὥστε στὶς 8/20 Νοεμβρίου 1815 νά υπογραφῇ νέα συνθήκη, ποὺ ἀπέκλειε γιὰ πάντα τὸν οἶκο τοῦ Ναπολέοντος ἀπὸ τὸν γαλλικὸ θρόνον καί προέβλεπε τὴν συντονισμένη δράσι τῶν συμμάχων στὴν περίπτωσι, «ποὺ οἱ ἐπαναστατικὲς ἰδέες θὰ μπορούσαν ἀκόμη νά σπαράξουν τὴν Γαλλία κι ἔτσι ν' ἀπειλήσουν τὴν ἡσυχία τῶν ἄλλων κρατῶν». Γρήγορα ὁμως κυριάρχησε σύγχυσι ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο τῶν δύο αὐτῶν συνθηκῶν. Ἡ κοινὴ γνώμη ἄρχισε νά τίς ταυτίζει σὲ μιὰ, τὴν γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Ἱερή Συμμαχία. Ἡ ἐξέλιξι αὐτῇ πρὸς τὴν σύγχυσι καί τὸν ταυτισμὸ τῶν δύο συνθηκῶν ἦταν σκοτεινὸ ἔργο τοῦ αὐστριακοῦ καγκελλαρίου Metternich, ποὺ ἐπιζητοῦσε ν' ἀσφαλίσῃ τὴν Αὐστρία, τὸ μωσαϊκὸ ἐκεῖνο τῶν ἐθνῶν, ἀπὸ τίς ἐπαναστατικὲς ἰδέες καί ἀπὸ τὴν διάλυσή της.

Οἱ καταπιέσεις τῶν
Τούρκων πρωταρχικὴ αἰτία
τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας
ἐξεγέρσεων τῶν Ἑλλήνων.

2. Ἡ πολιτικὴ τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας μὲ τὴν ἀντίδρασή της κατὰ τῶν ἐθνικῶν κινημάτων καί τὴν ἐμμονή της στὸ status quo εἶχε πιά διαμορφωθῇ, ὅταν οἱ Ἑλληνες ἄρπαξαν τὰ ὅπλα καί τὰ ἔστρεψαν κατὰ τῶν κυριάρχων τους. Ἡ εὐρωπαϊκὴ λοιπὸν διπλωματία ἦταν ἐπόμενο νά φανῇ δυσμενής, σχεδὸν ἐχθρικὴ ἀπέναντί τους. Ἀκριβῶς ὁμως ἡ στάσι τῆς αὐτῇ ἀποτελέσει τὴν λυδία λίθον, ἐπάνω στὴν ὁποία δοκιμάστηκε ἡ ζωτικότητα τῶν Ἑλ-

λήνων και ή γνησιότητα τών πόθων τους για την ανεξαρτησία. Ποιά ήταν τὰ αίτια που τους χάρισαν την μαχητικότητα και την έπιμονη θέληση να έλευθερωθούν;

Η επανάσταση του 1821 δέν είναι παρά ή τελευταία μεγάλη φάση τής ακατάπαυστης και ακατάβλητης αντίστασεως του έλληνικού λαού, ένός άνελέητου πολέμου, που άρχίζει από τὰ πρώτα κιόλας χρόνια τής σκλαβιάς. Οί παντοειδείς αυθαιρεσίες μιās άδικης και τυραννικής έξουσίας με τις άπαγορεύσεις, τις βαριές φορολογίες και άγγαρείες, τις καταδιώξεις, κακοποιήσεις, φυλακίσεις και έκτελέσεις, ή προσβολή τών αύστηρών άντιλήψεων ήθικης τών ραγιαδών με την άρπαγή και τὸ κλείσιμο τών παιδιών τους στα χαρέμια ή με άλλες άκολασίες και οί δευτερεύουσες άλλες αίτίες καταπίεζαν στον ύπέρτατο βαθμό τὰ ένστικτα τής αὐτοσυντηρησίας και τής ελευθερης έκφράσεως, καθώς και τὸ αίσθημα τής τιμής. Όλα αὐτὰ τὰ δεινά δημιουργούσαν μιάν άφόρητη κατάσταση τρομοκρατίας, γέμιζαν με άγωνία την ζωή τών Έλλήνων, τους απέλπιζαν και τους έσπρωχναν προς την εξέγερση. Όρθά λοιπόν καθώριζε ένας μπέης τής Άρτας τὸν χαρακτηέρα τής άνταρσίας τών ραγιαδών από τὰ μέσα κιόλας του 1821 και προέβλεπε την έπιτυχία της : «Άδικήσαμεν τὸν ραγιά, έλεγε, και από πλούτη και από τιμή και τὸν αφάνισαμε και μαύρισαν τὰ μάτια του... Και ή άρχή είναι τούτη, όπου θά χαθῇ τὸ βασιλείόν μας». Τὰ δεινοπαθήματα λοιπόν τών Έλλήνων έπί τουρκοκρατίας ήταν τὸ βασικό αίτιο, που προκαλούσε τις εξέγέρσεις τους και ή άπελπισία τὸ κύριο ψυχολογικό έλατήριο, που τους έσπρωχνε στον πόθο για την ελευθερία.

Η πίστη τών Έλλήνων στην «άποκατάστασή» τους ή ή επίδραση τών λαϊκών παραδόσεων.

3. Την άπελπισία τών Έλλήνων την έθρεψαν και άλλα άκόμη σημαντικά αίτια, που έπέδρασαν στην άναγέννηση του έθνους. Σημαντικώτερη ήταν ή επίδραση τών λαϊκών πνευματικῶν θησαυρῶν. Οί

παραδόσεις, οί θρύλοι, τὰ ιστορικά τραγούδια και οί διάφορες προφητείες, που άναφέρονταν στην ιστορία και στην μελλοντική του άποκατάσταση, άποτελοῦσαν μόνιμη ιστορική δύναμη και άσκοῦσαν μέσα στην ψυχή του συνεχεις επιδράσεις για την δημιουργία μιās νέας ελευθερης και καλύτερης ζωής.

Και έπειδή ή θρησκευτική παράδοση του Βυζαντίου προεκτείνεται μέσα στην τουρκοκρατία με όλη της την ζωντάνεια, ήταν έπόμενο μέσα σ' αὐτήν την άτμόσφαιρα να κινηθούν οί ψυχές τών

έξουθενωμένων ραγιάδων. Οί έλεεινές συνθήκες τής ζωής τους τους έσπρωχναν νά ζητήσουν παρηγοριά σέ ώρισμένες κληρονομημένες άπό τό Βυζάντιο μυστικιστικές παραδόσεις και προφητείες, πού μιλούσαν γιά «άποκατάσταση» και δημιουργούσαν πρόσφορο έδαφος γιά τήν γένεση και τήν διάδοση νέων.

Στίς ευπόληπτες μάζες τών άγράμματων χωρικών έκαναν μεγάλη έντύπωση όχι μόνον οί λαϊκές αυτές παραδόσεις και προφητείες, αλλά και ή 'Αποκάλυψη, οί λεγόμενοι χρησμοί του Λέοντος Στ' του Σοφοϋ, του επίσκόπου Πατάρων Μεθοδίου, του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ταρασίου, οί άστρολογικές παρατηρήσεις του σοφοϋ Ρηγίνου και τελευταία οί προφητείες του 'Αγαθαγγέλου, ότι οί Ρώσοι θά τους ελευθέρωναν άπό τήν τουρκική σκλαβιά. Όλες αυτές οί ρήσεις έριξαν βαθιές ρίζες στην ψυχή του ελληνικού λαού. Πολλοί μυστικόπαθοι, έμπνευσμένοι άπό ώρισμένα σκοτεινά και άλληγορικά χωρία τών προφητικών αυτών βιβλίων, προέλεγαν τήν προσεχή ελευθερία και μέ τήν θερμή πίστη τους μετέδιδαν τήν συγκίνησή τους στο βέβηλο πλήθος. 'Αλλά και οί διάφοροι άλλοι τρόποι μαντείας, ιδίως ή πλατομαντεία, έδιναν εύκαιρία σέ πολλούς πολύπειρους χωρικούς νά προφητεύουν τήν άνάσταση του Γένους.

Στήν μελλοντική άποκατάστασή τους πίστευαν οί "Έλληνες μέ μυστικισμό και μοιρολατρεία, χωρίς καν νά έχουν συνειδητοποιήσει και όργανώσει τά μέσα και τους τρόπους, μέ τους όποιους θά μπορούσαν ν' άπελευθερωθούν. "Έκφραση τών μυστικών τους αυτών πόθων άποτελούσαν και οί φράσεις, «όταν θά κάμωμεν τό ρωμαίικο» ή «όταν θά έλθη τό ρωμαίικο», πού άκούονταν πολύ πρίν άπό τήν εξέγερση του 1821.

"Ετσι δημιουργήθηκαν τά συστατικά ιδεολογικά στοιχεία, τά όποια άπετέλεσαν τό περιεχόμενο τής λεγομένης Μεγάλης 'Ιδέας. Σκοπός τής 'Ιδέας αυτής ήταν ή άπελευθέρωση του ελληνικού έθνους και ή άποκατάστασή του στα πατρικά έδάφη. Σύμβολό της άγαπημένο στον ελληνικό λαό ό δικέφαλος άετός. Μερικά άπό τά συστατικά στοιχεία τής 'Ιδέας αυτής άπλώνουν τίς ρίζες τους ως τους χρόνους πού άκολουθούν τήν άλωση τής Κωνσταντινουπόλεως άπό τους Φράγκους στα 1204.

"Όσον άφορά τίς παραδόσεις γιά τον «Μαρμαρωμένο Βασιλιά», βέβαιο είναι ότι άρχισαν νά γεννιούνται άμέσως μετά τήν "Αλωση ύστερ' άπό τον κάπως μυστηριώδη θάνατο του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Επίσης πρώιμο μεταβυζαντινό δημιούργημα φαίνεται νά είναι και τό πολυθρύλητο τραγούδι τής «'Αγιά Σοφιάς».

“Ολ’ αὐτὰ τὰ δημιουργήματα τῆς πίστεως καὶ τῆς φαντασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ποὺ εἶχαν ριζωθῇ τόσο βαθιὰ στὴν ψυχὴ του καὶ διαμόρφωναν τὴν ἱστορικὴ του μνήμη, τὸν ἔκαναν νὰ θεωρῇ τὴν σκλαβιά σὰν πρόσκαιρη, τὸν παρηγοροῦσαν καὶ τὸν προ-ετοίμαζαν γιὰ τὴν ἀλλαγὴ. Οἱ λαϊκὲς αὐτὲς δοξασίες, ἀστείρευτες πηγὲς ἐλπίδων καὶ θάρρους γιὰ τὸν ἑλληνικὸ λαό, εἶχαν τεράστια δύναμη. Αὐτὲς καλλιέργησαν τὴν ψυχὴ του καὶ τὴν προδιέθεσαν νὰ δεχθῇ μὲ προθυμία τὶς μεταγενέστερες πνευματικὲς ἢ πολιτικὲς ἰδέες ποὺ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπέβλεπαν στὸν ἴδιο σκοπὸ, στὴν ἀπελευθέρωσή του.

Ἡ ἐπίδραση τῶν λογίων.

Ἀδαμάντιος Κοραΐς.

4. Παράπλευρα πρὸς τὴν λαϊκὴ παράδοση ἐπιδρᾷ καὶ ἡ λόγια, ἡ ὁποία γίνε-
ται αἰσθητὴ ἰδίως κατὰ τὰ τέλη τοῦ
18 αἰ. καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19. Τότε παρα-

τηρεῖται ἔντονη πνευματικὴ κίνηση, ποὺ τὴν ἀντιπροσωπεύουν ὀνομαστοὶ δάσκαλοι τοῦ Γένους, ὅπως ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς, ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης, ὁ Γρηγ. Κωνσταντᾶς, ὁ Ἀνθ. Γαζής, ὁ Θεόφ. Καίρης, ὁ Νεόφ. Δούκας, ὁ Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Ἀπὸ τοὺς λογίους ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς ξεχωρίζει γιὰ τὸ πνευματικοθητικὸ κύρος καὶ γιὰ τὴν μεγάλη του συμβολὴ στὴν ἀφύπνιση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Γεννήθηκε τὸ 1748 στὴν Σμύρνη ἀπὸ ἔντιμους καὶ προκομμένους γονεῖς. Ὁ πατέρας του, ἔμπορος μεταξω-
τῶν, τὸν ἔστειλε στὴν Ὁλλανδία γιὰ ἐμπορικὲς ἐργασίες, ἀλλ’ αὐτός, παραμελώντας τὰ οἰκονομικά του συμφέροντα, ρίχνεται μὲ πληθω-
ρικὴ ὁρμὴ στὴν μάθηση. Ἡ ὁλλανδικὴ φιλολογικὴ σχολὴ ἦταν τότε στὴν ἀκμὴ της. Τὶ χτυπητὴ διαφορὰ ἀπὸ τοὺς ξερούς καὶ σχο-
λαστικούς γραμματικούς τῆς Ἑλλάδος! Ἐκεῖ γνώρισε σοφοὺς ἀν-
θρώπους καὶ ἄρχισε νὰ μελετᾷ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς μὲ ὁλό-
τελα διαφορετικὴ μέθοδο ἀπὸ ἐκείνη ποὺ εἶχε διδαχθῇ στὴν πατρίδα
του.

Ὑστερ’ ἀπὸ ἓνα διάλειμμα παραμονῆς 6 χρόνων στὴν Σμύρνη, φεύγει γιὰ τὴν Γαλλία καὶ σπουδάζει γιαντρός στὴν περίφημη σχολὴ τοῦ Montpellier. Μετὰ τὸ πέρασ τῶν σπουδῶν του ἐγκαθίσταται τὸν Μάιο τοῦ 1788 στὸ Παρίσι καὶ τὸν ἐπόμενο χρόνο γίνεται αὐ-
τόπτης μάρτυρας τῆς μεγάλης πολιτειακῆς καὶ κοινωνικῆς μετα-
βολῆς, ποὺ εἶχε βαθύτατη ἐπίδραση στὶς κατευθύνσεις τῆς ζωῆς
του.

Ὁ Κοραΐς, ἀγανακτισμένος ἀπὸ τὸ κατάντημα τῆς πατρίδας του, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες οἱ ἐγκατεστημένοι στὸ ἐξωτερικό, ποθεῖ νὰ τὴν ἀποσπᾷ ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα καὶ νὰ τῆς ξαναδώσῃ τὰ φῶτα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ κοινὴ μάλιστα ἀντίληψη ὅτι ὁ διαφωτισμὸς τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους προετοίμασε τὴν μεταβολὴ τοῦ 1789, χαλυβδώνει τὴν δυνατὴ φιλοδοξία τοῦ Κοραΐ νὰ συμβάλῃ καὶ αὐτός, κατὰ τὶς δυνάμεις του, στὴν μόρφωση τῶν ὁμογενῶν του καὶ νὰ ὑψώσῃ τὸ ἔθνος του σὲ ὑψηλὸ ἐπίπεδο πολιτισμοῦ. Ὡς μέσο συντελεστικὸ τοῦ δευτέρου σκοποῦ θεωρεῖ τὶς ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων μὲ μακρὰ προλεγόμενα «εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν», ὥστε νὰ τὶς διαβάζουν ὄχι μόνον οἱ σπουδαστὲς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες. Γιὰ τὴν κριτικὴ ὁμως ἐκδοσὴ τῶν κειμένων χρειάζοταν βαθύτερη γλωσσικὴ κατάρτιση, πού ἔπρεπε ὅπωςδῆποτε νὰ τὴν ἀποκτήσῃ. Ἀφήνοντας λοιπὸν κατὰ μέρος τὴν ἀσκηση τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος καὶ κάθε ἄλλη ἀσχολία ἀφιερώνεται στὸ μεγάλο τοῦ ἑθνικοῦ ἔργο, στὴν ἐκδοσὴ τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης», πού θὰ τὸν ἀποθανάτιζε ὄχι μόνον ὡς Ἑλληνα φιλόλογο καὶ πατριάρχη τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ ὡς πρόδρομο καὶ προφήτη τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Ἐτσι βρέθηκε στὸ πλευρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους στὴν κρίσιμη ἐκείνη καμπὴ καὶ ἡ φωνὴ του εἶχε θερμὴ ἀπήχηση πρὸ πάντων στὴν σπουδάζουσα νεολαία.

**Ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση
καὶ οἱ ἐπιδράσεις της.
Ρήγας Βελεστινλῆς.**

5. Ὅπως βλέπουμε, οἱ ἐπιδράσεις τῆς λόγιας παραδόσεως εἶναι συνυφασμένες μὲ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία συνταράζει καὶ ἀναστατώνει τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση τῆς Εὐρώπης: διαδίδει τὶς φιλελεύθερες ιδέες, τὸν φιλελευθερισμὸ (libéralisme), καὶ ἐκκολάπτει τὴν ἀρχὴ τῶν ἐθνότητων (nationalisme), ἡ ὁποία στοὺς νεώτερους χρόνους ἔπαιξε τόσο σημαντικὸ ρόλο στὴν γένεση τῶν ἐθνικῶν κρατῶν· ἀναγνωρίζει δηλαδὴ στὰ ἔθνη τὸ δικαίωμα ν' αὐτοδιατεθοῦν, νὰ χειραφετηθοῦν ἀπὸ κάθε ξένη κυριαρχία. Οἱ διδασκαλίαι τῶν Γάλλων φιλοσόφων τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ ἡ διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου βρίσκουν βαθιὰ ἀπήχηση στοὺς κορυφαίους διανοούμενους τῆς προεπαναστατικῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ διασπώντας τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν γαλλικῶν λιμανιῶν ἀπὸ τὸν ἀγγλικὸ στόλο, γιὰ νὰ μεταφέρουν τρόφιμα στὶς γαλλικὲς φρουρὰς, μυοῦνται στὶς «νέες ιδέες» καὶ γυρνώντας πίσω τὶς προπαγανδίζουν μὲ ἐνθουσιασμὸ στοὺς δι-

κούς των. Τὰ σύμβολα *liberté, égalité, fraternité* εἶναι καὶ τὰ ἰδανικά τῶν σκλάβων Ἑλλήνων. Ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση καὶ ὁ Ναπολέων, «ὁ θεὸς τοῦ πολέμου», ἔλεγε ὁ Κολοκοτρώνης, ἀνοιξαν τὰ μάτια τοῦ κόσμου, ἐννοώντας κυρίως τὶς γλυκιᾶς ἐλπίδες καὶ τὶς προσδοκίαις ποὺ γεννήθηκαν στοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τὶς ἐπιτυχίες τῶν γαλλικῶν ὅπλων στὴν Ἰταλία καὶ στὴν Ἀδριατικὴ. Πραγματικὰ ἡ θριαμβευτικὴ προέλαση τοῦ Ναπολέοντος στὴν Ἰταλία, ἡ ἀνατροπὴ παντοῦ τῶν ἀπολυταρχικῶν καθεστώτων, ἡ ἐγκαθίδρυση τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ἡ ἀφίξή του στὶς ἀκτὲς τῆς Ἀδριατικῆς, ἡ κατάλυση τῆς ἀριστοκρατικῆς «Γαληνοτάτης Δημοκρατίας», ἡ ἀπόβαση τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ στὰ Ἐπτάνησα ἀπέναντι ἀπὸ τὶς τουρκοκρατούμενες ἐλληνικὲς χῶρες, ἀποτελοῦν συνταρακτικὰ γεγονότα γιὰ τοὺς Ἕλληνες.

Ρήγας Φεραίος

Μέσα στὴν ταραγμένη αὐτὴ ἀτμόσφαιρα ἀναπτύσσεται ἡ ἐπαναστατικὴ κίνηση τοῦ Ρήγα Βελεστινλή. Εἶναι αὐτὸς ποὺ συμπυκνώνει τοὺς πόθους τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἄλλων βαλκανικῶν ἐθνῶν γιὰ ἐλευθερίαν καὶ δικαιοσύνην. Γεννήθηκε γύρω στὰ 1757 στὸ Βελεστίνο, μὴ μικρὴ κωμόπολη μέσα στὸν ξερὸ καὶ μεγάλο θεσσαλικὸ κάμπο. Ἐκεῖ ἔμαθε τὰ πρῶτα κολυβογράμματα καὶ τὶς σπουδὲς του τὶς συνέχισε στὸ σχολεῖο τῆς Ζαγοράς. Στὰ παιδικὰ καὶ ἐφηβικά του χρόνια ἔζησε τὴν μεγάλη ἀναστάτωση ποὺ προκάλεσε ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1770 καὶ κατόπιν τὰ δύσκολα χρόνια τῶν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν Ἀλβανῶν ἀτάκτων στὴν Θεσσαλία. Σὲ ἡλικία 20 περίπου χρόνων ἢ καὶ λίγο ἀργότερα, γύρω στὰ 1777-1780, ἔφυγε γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ ἔγινε γραμματικὸς τοῦ μεγάλου διερμηνέα Ἀλεξ. Ὑψηλάντη, ποὺ φρόντισε μὲ πατρικὸ ζῆλο γιὰ τὴν μόρφωση τοῦ νέου.

Ἡ ἐθνικὴ του δράση ἀρχίζει κυρίως ἀφότου προσλαμβάνεται ὡς γραμματικὸς τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μολδοβλαχίας Νικ. Μαυρογένη (1788—1790). Στὸ Βουκουρέστι ἤλθε πρὶν ἀπὸ τὸ 1788 καὶ ἐκεῖ βρῆκε τοὺς Ἕλληνες νὰ συζητοῦν μὲ πάθος διάφορα ἐκπαιδευτικὰ — ἰδίως τὸ γλωσσικὸ — καὶ πολιτικὰ ζητήματα.

Ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν διάψευση τῶν ρωσικῶν ὑποσχέσεων γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, μετὰ τὴν λήξη τῶν αὐστρорωσικῶν ἐπιχειρήσεων ἐναντίον τῶν Τούρκων (1787-1792) στρέφεται πρὸς τὴν Γαλλία, πού μετὶς λαμπρῆς νίκης τῆς ἐναντίον τῶν συνασπισμένων μοναρχῶν προκαλεῖ τὸν θαυμασμὸ καὶ γοητεύει τοὺς ὑποδουλωμένους λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς. Ὁ Ρήγας πιστεύει τώρα στὴν δύναμη τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος (πού ἐκδηλώνεται κυρίως μετὶς θαυμαστῆς ἀνακαλύψεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν) καὶ στὴν ἰδιοφυΐα τῶν νεαρῶν Γάλλων στρατηγῶν, ἰδίως τοῦ Ναπολέοντος.

Φλογισμένος ἀπὸ τὶς ιδέες τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ὁραματίζεται νὰ ξεσηκώσῃ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς ἄλλους βαλκανικοὺς λαοὺς καὶ νὰ τοὺς ἐνώσῃ σὲ μιὰ μεγάλη πολιτικὴ ἐνότητα. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1796 ἔρχεται καὶ δρᾷ στὴν Βιέννη, ἐμπνεόμενος ἀπὸ ἓνα μεγάλο ἐπαναστατικὸ πρόγραμμα. Μυεῖ στὰ σχέδιά του πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ Ἕλληνας σπουδαστὲς καὶ ἐμπόρους, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους κατὰγονταν ἀπὸ τὴν Καστοριά καὶ τὴν Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας. Προκαλεῖ συγκεντρώσεις τῶν μυημένων στὸ διαμέρισμά του, καθὼς καὶ στὰ φιλικὰ του σπίτια, ἐκθέτει μετὶ θερμότητος τὰ σχέδιά του, συζητεῖ τὰ διάφορα πολιτικὰ γεγονότα καὶ ψάλλει μαζί τους τὸν «Θούριο» καὶ ἄλλα ἐπαναστατικὰ τραγούδια.

Εἶναι γνωστὸ βέβαια τὸ τραγικὸ τέλος τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συντρόφων του καὶ τὸ ναυάγιο τῆς συνωμοτικῆς του κινήσεως. Ἄν ὅμως ἡ ἐφαρμογὴ τῶν σχεδίων του στὴν πράξη δὲν ἔγινε, ὑπάρχει τὸ δεδομένο τῶν διαχύσεων ἐπιδράσεων τῆς «χάρτας» του, τῶν ἐπαναστατικῶν τραγουδιῶν του, τῶν γραπτῶν του καὶ γενικὰ τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν του στοὺς μεταγενεστέρους. Αὐτὰ ὅλα ἔζησαν καὶ δὲν ἔμειναν χωρὶς ἐπιδράσεις στὴν ἀπελευθερωτικὴ κίνηση τῶν Βαλκανίων. Τὰ λόγια πού ἡ παράδοση βάζει στὸ στόμα τοῦ Ρήγα τὴν ὥρα πού πεθαίνει («ἄρκετὸν σπόρον ἔσπειρα» ἐλεύσεται ἡ ὥρα ὅτε θέλει βλαστήσει, καὶ τὸ γένος μου θέλει συνάξει τὸν γλυκὺν καρπὸν») βγῆκαν στ' ἀλήθεια προφητικά.

Ἡ δημιουργία τῆς
ἐλληνικῆς ἀστικῆς τάξεως
καὶ ἡ συμβολὴ τῆς στὴν
ἀφύπνιση τοῦ ἐλληνικοῦ
ἔθνους.

τοῦ φαινομένου αὐτοῦ

6. Τὴν ἐθνικὴ ἀφύπνιση τῶν Ἑλλήνων τὴν ὑποβοηθεῖ πάρα πολὺ ἡ οἰκονομικὴ ἄνοδος των, ἡ ὁποία εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα φαινόμενα τῆς νέας ἐλληνικῆς καὶ γενικὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας κατὰ τοὺς νέους χρόνους. Ἡ σπουδαιότης τοῦ φαινομένου αὐτοῦ κορυφώνεται μετὰ τὴν ἔκρηξη τῆς γαλ-

λικής επανάστασης. Ἡ ἀνυπαρξία σχεδὸν τοῦ τουρκικοῦ ἐμπο-
ρικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἡ χαλάρωση τῆς δραστηριότητος τοῦ γαλ-
λικοῦ στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή μετὰ τὴν ἔναρξη τῶν ναπολεον-
τείων πολέμων, δίνουν τὴν εὐκαιρίαν στοὺς Ἕλληνας ναυτικούς,
πρὸ πάντων τῆς Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, νὰ εὐρύνουν τὶς
ἐμπορικές τους ἐπιχειρήσεις. Ὑπὸ τὴν προστασία τῆς σημαίας τῆς
Ρωσίας ἢ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας κατορθώνουν μέσα σὲ
λίγα χρόνια νὰ πάρουν στὰ χέρια τους τὸ πλούσιο μονοπώλιο τῆς
μεταφορᾶς σιτηρῶν ἀπὸ τὰ λιμάνια τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Εὐξείνου
Πόντου στὰ ἄλλα λιμάνια τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Μεσογείου. Τὰ
ἐλληνικὰ καράβια, ἐπανδρωμένα μὲ γυμνασμένα πληρώματα, γρή-
γορα καὶ ἐξωπλισμένα μὲ κανόνια καὶ ἄλλα μικρὰ ὄπλα, ἐγγινῶνται
ὄχι μόνο γιὰ τὴν ταχύτητα τῆς μεταφορᾶς τῶν ἐμπορευμάτων,
ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀσφάλειά τους ἐναντίον τῶν πειρατῶν. Ἡ ἐμ-
πορικὴ λοιπὸν ναυτιλία τῶν Ἑλλήνων προετοιμαζε τὸν πολεμικὸ
τους στόλο. Τὰ ναυτικὰ νησιὰ Ὑδρα, Σπέτσες καὶ Ψαρά, συγκέ-
ντρωσαν τότε πάμπολλα πλούτη, πού χρησιμοποιήθηκαν ἀργότερα
γιὰ τὴν διεξαγωγή τῶν ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων στὸν πόλεμο τῆς
ἀνεξαρτησίας.

Ἡ εἰκόνα πού παρουσίαζε τότε ὁ ἐλληνισμὸς δὲν ἦταν δια-
φορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀρχαίου ἀποικισμού, τῆς *δια-
σπορᾶς*. Ἀπὸ τὸ Γιβραλτάρ ὡς τὴν Ὀδησσὸ ἀναπτύσσονται καὶ
ἀκμάζουν ἐλληνικὲς ἐμπορικὲς παροικίαι, παρόμοιαι πρὸς τὰ ἀρχαῖα
ἐμπόρια, ἐνῶ στὰ ἐμπορικὰ κέντρα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας
(Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Θεσσαλονίκη κ.ἄ.) ἐλληνικοὶ ἐμπο-
ρικοὶ οἶκοι συναγωνίζονται καὶ ἐκτοπίζουν συχνὰ ἀπὸ τὴν πρώτη
θέση τοὺς ξένους.

Ἐξω ἀπὸ τὶς σκλαβωμένες ἐλληνικὲς χώρες, στὸ ἐξωτερικὸ καὶ
κυρίως στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη καὶ στὴν Ρωσία, οἱ Ἕλληνες ἐμπο-
ρευόμενοι πλουτίζουν, γνωρίζουν τὴν ἀνεση, μορφώνονται, γίνονται
οἱ ἀντιπρόσωποι μιᾶς νέας τάξεως, τῶν ἀστών. Ἔτσι συγκροτεῖται
ἔξω ἀπὸ τὴν σκλαβωμένη Ἑλλάδα μιὰ ἰσχυρὴ ἐλληνικὴ ἀστική
τάξη, μέλη τῆς ὁποίας ξαναγυρίζουν καὶ ἐγκαθίστανται στὶς πα-
τρίδες τους μεταφέροντας πλοῦτο, νέες ἀντιλήψεις ζωῆς καὶ ἐπανα-
στατικὲς ἰδέες.

Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν ἐμποροὶ, κυρίως τοῦ ἐξωτερικοῦ, καὶ οἱ
λόγιοι, πού βλέπουν ὄχι μόνο τὴν πνευματικὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν πολι-
τικὴ, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ καθυστέρηση τῆς πατρίδας τους· πού
παρακολουθοῦν τὴν βαθμιαία παρακμὴ τῆς Τουρκίας, «φυσικὴ συν-
έπεια τῆς ὁποίας ἐφαίνετο καὶ ἡ ἐπάνοδος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν

προτέραν πολιτικήν της θέσιν»· πού ἔχουν πιά τὴν συνείδηση τῆς δυνάμεως τοῦ πλούτου, τῆς νίκης καὶ τῆς ἀνόδου τῶν ἀστών μετὰ τὴν γαλλικὴ ἐπανάσταση· πού, ὅπως ὅλοι οἱ ἄστοι τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, ἔχουν γιὰ ἰδανικὸ τὸν «λιμπεραλισμό», τὸν φιλελευθερισμὸ σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις του, γίνονται οἱ κύριοι φορεῖς τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος κατὰ τῶν Τούρκων, οἱ θερμοὶ καὶ δραστήριοι κήρυκες πού ἀφυπνίζουν τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος καὶ ὀργα-
νώνουν τὴν πανελλήνιαν ἐξέγερση.

Πολὺ ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ ἀγωνιστὴς Νικόλαος Κασσωμόλης ἀπὸ τὴν Κοζάνη τῆς Μακεδονίας, ὅτι τὴν ἐπανάσταση τὴν ἔκαμαν «ἔμποροι — τεχνῖται ἀπὸ διάφορα ἐπαγγέλματα, οἵτινες τρέχοντες εἰς ξένους τόπους, Εὐρώπην, ἀνατολικὴν καὶ εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ἐγνώριζαν τὴν δύναμιν τῶν Ὁθωμανῶν καὶ εἶχαν τὴν τόλμην ν' ἀδράξουν τὰ ὅπλα ἐναντίον των. Ὡς ἐξετάσῃ διακεκριμένως ὁποιοσδήποτε ἔλαβεν μέρος εἰς τὴν Ἐπανάστασιν, καὶ θέλει ἰδεῖ ὅτι ἡ τάξις τῶν ξενιτευμένων λογιωτάτων καὶ ἐμπόρων εἶναι ἡτις πρώτη ἐτόλμησε καὶ ἐκίνησε τὸν μοχλὸν τοῦτον καὶ ἔμβασεν καὶ τοὺς Προεστοὺς καὶ Ἀρχματολοὺς εἰς τὰ αἵματα».

Ἡ οἰκονομικὴ λοιπὸν ἀκμὴ τῶν Ἑλλήνων ἀξιοποίησε καὶ ἔδωσε τρομερὴ δύναμη στὴν λαϊκὴ καὶ λόγια παράδοση, καθὼς καὶ στὶς ἐπιδράσεις τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ πνευματικὸς θησαυρὸς τῶν Ἑλλήνων, πού ὡς τότε φυτοζωοῦσε, τώρα ἐνισχύεται, ἀνδρώνεται, ἐμβολιάζεται μὲ τὶς νέες ἰδέες, ἐπιδρᾷ κατὰ βάθος καὶ πλάτος, συγκινεῖ τὶς ψυχὰς καὶ θέτει σὲ κίνηση μυστικὰς δυνάμεις πού ἐπιταχύνουν τὶς ἐπαναστατικὰς ζυμώσεις καὶ τρέφουν τὴν μα-
χητικότητα τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ ὅτι ὅμως οἱ ἔμποροι καὶ οἱ διανοούμενοι κινοῦνται μὲ πρω-
τοβουλία γιὰ τὸν ξεσηκωμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821 εἶναι ἀποκλειστικὰ δημιούργημα μιᾶς μόνο τάξεως, τῆς ἀστικῆς. Ἡ ὀρθὴ λοιπὸν ἐκτίμησις τοῦ ρόλου τῶν ἀστών, κυρίως τοῦ ἐξωτερικοῦ, εἶναι ἡ ἑξῆς: ἡ ἀνοδὸς τους στὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱεραρχία ἔδωσε μόνον τὴν ὥθηση γιὰ τὴν ἐξέγερση ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπὶ αἰῶ-
νες, ὅπως εἶδαμε, εἶχε προετοιμασθῇ ψυχολογικὰ καὶ ἰδεολογικὰ. Ἀπὸ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν προετοιμασίαν καὶ τὴν ὠριμότητα τῶν σκλάβων Ἑλλήνων ἀντλήσε τὶς μεγαλύτερες πιθανότητες τῆς ἐπι-
τυχίας τῆς ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821, ἡ καθολικώτερη ἐξέγερσίς τους μετὰ τὴν Ἀλωση.

Ὅλα τὰ παραπάνω αἰτία συνυφασμένα μαζί, προκάλεσαν τὴν ὀρμητικὴν ἀφύπνισιν τῶν Ἑλλήνων καὶ δημιούργησαν τὴν ἀξιο-

σημείωτη πραγματικά έθνική ένότητά τους, που παρατηρούμε στις παραμονές τῶν ἀγώνων τῆς ἀνεξαρτησίας. Τὰ αἷτια αὐτὰ ἦταν οἱ προϋποθέσεις, χωρὶς τὶς ὁποῖες ἦταν ἀδύνατο νὰ ὠριμάσῃ καὶ νὰ ἐκραγῇ τὸ κίνημά τους. Οἱ προϋποθέσεις αὐτὲς ἔχουν πιά πληρωθῇ στὶς ἀρχές τοῦ 19 αἱ. Ἀπὸ τὸ 1800 κίόλας ὁ Κοραΐς ὁραματίζεται τὴν μελλοντικὴ ἀνάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Β'. Η ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Πραγματικά στις αρχές του 19 αιώνα ο σκλαβωμένος ελληνικός λαός παρουσιάζεται ώριμος για την απελευθέρωσή του. 'Η διαχυτη άλλοτε ἐλπίδα ὅτι θὰ λυτρωθῇ μὲ τὴν βοήθεια ξένου κράτους ἔχει κλονιστῇ σημαντικὰ ὥστερ' ἀπὸ τὶς τόσες κατὰ καιροὺς πικρὲς ἀπογοητεύσεις του. Οἱ δοκιμασίαι του αὐτὲς τὸν ἔκαναν νὰ αἰσθανθῇ βαθιὰ ὅτι πρέπει νὰ στηριχθῇ πρὸ πάντων στὶς δικές του δυνάμεις καὶ ὅτι μόνος του πρέπει νὰ ὀργανώσῃ τὴν ἀντίστασιν ἐναντίον τῶν Τούρκων, γιατί αὐτὴ θὰ εἶναι «ἡ ἀρχὴ τῆς νίκης».

'Η στροφή αὐτὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὸν ἑαυτοῦ ὄρ-
χισε ν' ἀποκρυσταλλώνεται κυρίως μετὰ τὴν διάφευση τῶν ἐλπίδων
του ποὺ στήριζε στὴν βοήθεια τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος.

«Ἰσως, τέλος πάντων, γράφει Ἀνώνυμος στὰ 1806, προσμένετε νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐλευθερίαν κανένας ἀπὸ τοὺς ἀλλογενεῖς δυνάστας; Ὡ Θεέ μου! Ἔως πότε, ὦ Ἕλληνες, νὰ πλανώμεθα τόσο ἀστοχάστως; Διατί νὰ μὴ στρέψωμεν καὶ μίαν φορὰν τοὺς ὀφθαλμοὺς μας εἰς τὰ ἀπελθόντα διὰ νὰ καταλάβωμεν εὐκολώτερα καὶ τὰ μέλλοντα; Ποῖος ἀγνοεῖ ὅτι ὁ κύριος στοχασμὸς τῶν ἀλλογενῶν δυνάστων εἶναι εἰς τὸ νὰ προσπαθήσουν νὰ κάμουν τὸ ἴδιόν των ὄφελος μὲ τὴν ζημίαν τῶν ἄλλων; Καὶ ποῖος στοχαστικὸς ἄνθρωπος ἡμπορεῖ νὰ πιστέψῃ ὅτι ὁποῖος ἀπὸ τοὺς ἀλλογενεῖς δυνάστας ἤθελε κατατροπώσῃ τὸν Ὀθωμανὸν ἤθελε μᾶς ἀφήσῃ ἐλευθέρους; Ὡ ἀπάτη ἐπιζήμιος!».

Οἱ ἰδεολογικὲς αὐτὲς ζυμώσεις εἶχαν ὥς ἀποτέλεσμα τὴν γένεση δύο ἐταιρειῶν, τῆς φανερῆς καὶ μορφωτικῆς τῶν Φίλων τῶν Μουσῶν ἢ τῆς Φιλομούσου καὶ τῆς μυστικῆς καὶ ἐπαναστατικῆς τῶν Φιλικῶν. Τὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενον τῶν ἐταιρειῶν τὸ ἀποτέλεσαν ἰδέες, ποὺ εἶχαν διαμορφωθῇ καὶ κυκλοφοροῦσαν κιόλας πολλὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ τους. Οἱ ἰδρυτὲς ἐγκολπώθηκαν τὶς διαχυτὲς αὐτὲς ἰδέες καὶ τὶς συμπύκνωσαν σὲ ἀρχές δίνοντας ἔτσι συγκεκριμένη μορφή στοὺς πόθους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

1. Λόγιοι Ἕλληνες χρόνια τώρα ἐμπνέον-
'Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία. ταν ἀπὸ τὴν ἰδέαν νὰ ὑψώσουν τὸ πνευ-
ματικὸ ἐπίπεδον τῶν συμπατριωτῶν τους
μὲ τὴν ἰδρυση σχολείων, τὴν περισυλλογὴν, τὴν διαφύλαξιν καὶ τὴν
μελέτην τῶν ἀρχαίων μνημείων, ποὺ μὲ πόνον τὰ ἔβλεπαν νὰ κατα-
στρέφονται ἀπὸ τὶς καιρικὲς ἐπιδράσεις καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν

ἀμάθεια τῶν κατοίκων ἢ νὰ λεηλατοῦνται ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους. Στὴν πλήρωση τῶν πολιτιστικῶν αὐτῶν σκοπῶν κυρίως ἀπέβλεπε ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῶν Ἀθηνῶν, ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1813 μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν Ἀγγλων ποὺ ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς ἐπιρροῆς τους στὴν Ἀνατολή. Τὶς εὐχάριστες εἰδήσεις γιὰ τὴν ἰδρυση τῆς Ἑταιρείας ἀνακοινώνει ὁ ἐκδότης τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ» ἀρχιμανδρίτης Ἀνθιμος Γαζῆς στὸν κόμη Καποδίστρια, ποὺ εἶχε φτάσει στὴν Βιέννη γιὰ νὰ λάβῃ μέρος στὶς ἐργασίες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συνεδρίου (φθινόπωρο 1814), στὸν μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιο, καθὼς καὶ σὲ ἄλλους ὁμογενεῖς. Ὁ Γαζῆς τοὺς ἀναγγέλλει ἀκόμη ὅτι καὶ ὁ ἴδιος καταβάλλει προσπάθειες νὰ ἰδρύσῃ γυμνάσιο ἐπάνω στοῦ Πήλιο. Ὁ Καποδίστριας, ἐπειδὴ θεωρεῖ τὶς διεθνεῖς περιστάσεις εὐνοϊκὲς γιὰ τὴν ἐνίσχυση καὶ προαγωγή τῶν σκοπῶν αὐτῶν, ἰδρύει μὲ τὴν προσωπικὴ ἔγκριση τοῦ τσάρου — ἴσως γιὰ ν' ἀντισταθμίσει καὶ τὴν ἀγγλικὴ ἐπιρροή — νέα ὁμώνυμη ἑταιρεία, ποὺ ἀπέβλεπε νὰ δώσῃ στὴν ἀντίστοιχη ἀθηναϊκὴ τὰ ἀναγκαῖα μέσα «διὰ τὴν αὖξησιν καὶ ἐπίδοσιν τῶν μαθήσεων εἰς τὴν Εὐρώπῃ Ἑλλάδα, διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν κλασσικῶν συγγραφέων καὶ βοήθειαν πτωχῶν μαθητῶν, ὅσοι σπουδάζουσι τὰς ἐπιστήμας, καὶ τέλος, διὰ τὴν ἀνακάλυψιν παντὸς εἵδους ἀρχαιοτήτων», καθὼς καὶ νὰ βοηθήσῃ στὴν ἰδρυση ἐπάνω στοῦ Πήλιο «ἐνὸς σχολείου τακτικοῦ κατὰ μίμησιν τῶν Ἀκαδημιῶν τῆς Εὐρώπης».

Οἱ διάχυτες ἰδέες τῆς Φιλομούσου ἀποβλέπουν στὴν ἐκπλήρωση ἐνὸς μεγάλου ἐκπολιτιστικοῦ προγράμματος : νὰ μορφώσουν, μὲ τὴν ἰδρυση καὶ τὴν βελτίωση τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ὅλους τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ τοὺς ἀναχωνεύσουν σ' ἓνα κράτος δυνατό καὶ ὁμόδοξο. Ἡδὴ ἐνθαρρυντικὸ φαινόμενο ἦταν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ὁ πολιτισμὸς μὲ φορεῖς κυρίως τοὺς Ἑλληνας ἐμπόρους, τοὺς λόγιους καὶ τοὺς κληρικοὺς εἶχαν δημιουργήσει δυναμικὲς ἐστίες ἑλληνισμοῦ στὴν Βλαχία καὶ Μολδαβία, στὴν Βουλγαρία καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ στὴν Σερβία.

Ἡ ἰδέα αὐτή, ποὺ στηριζόταν στὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἦταν πνευματικὸ προϊόν τῶν θεωρητικῶν λογίων, ἐπιηρεασμένων ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν θαυμαστὴ μετατροπὴ τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους στοῦ βυζαντινοῦ ἑλληνικό. Ἄν καὶ ξεπερνοῦσε βέβαια τὶς τότε πνευματικὲς καὶ ἀφομοιωτικὲς δυνάμεις καὶ ἱκανότητες τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἀντιστρατεύόταν στοῦ ἰσχυροῦ ρεύμα τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνότητων καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἦταν ὅμως ὁλότελα χωρὶς κάποιες ρίζες στὴν πρόσφατη ἱστορικὴ παράδοση τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία.

2. Παράλληλα πρὸς τὶς ιδέες τοῦ κύκλου τῶν Φιλομούσων Ἑταιρειῶν, ἐπιδροῦσαν, θετικώτερα ὁμως καὶ ἀποτελεσματικώτερα, οἱ ἐπαναστατικὲς ιδέες τῆς «Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν», ὅπως πρωτῶ- νομάστηκε, ἡ Φιλικῆς Ἑταιρείας. Αὐτὴ συνεχίζοντας τὴν παράδοση τοῦ Ρήγα σκοπὸ εἶχε νὰ ξεσηκώσει σὲ ἐπανάσταση ὅλα τὰ ὀρθό- δοξα καὶ ὑπόδουλα ἔθνη τῆς Βαλκανικῆς. Ὅπως τῆς Φιλομούσου, ἔτσι καὶ τῆς Φιλικῆς οἱ ιδέες ἦταν διάχυτες στὸν ἑλληνικὸ κόσμο πολλὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ της. Σύμφωνα μὲ αὐτές, οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ δράσουν ἀμέσως χωρὶς νὰ περιμένουν νὰ προ- ηγηθῇ ἡ πνευματικὴ τους ἀκμή.

Ἡ ἱστορία τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν ἀρχίζει μετὰ τὴν ἀπο- μάκρυνση τοῦ Ναπολέοντος στὴν Ἑλβὰ, δηλαδὴ μετὰ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1814, ὁπότε στὴν Εὐρώπῃ φαινόταν ὅτι τρεμόσβηνε ἡ πνοὴ τῶν φιλελεύθερων ιδεῶν. Ἀπὸ τότε τρεῖς Ἕλληνες φίλοι, ἐγκατα- στημένοι στὴν Ὁδησσό, νέοι μὲ πατριωτικὰ καὶ φιλελεύθερα αἰσθή- ματα, «ἄνθρωποι τῆς δευτέρας τάξεως» (μικρέμποροι), ὁ Ἐμ. Ξάν-θος ἀπὸ τὴν Πάτμο, ὁ Νικ. Σκουφάς ἀπὸ τὴν Ἄρτα καὶ ὁ Ἀθαν. Τσακάλωφ ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, συχνὸ θέμα τῶν ὁμιλιῶν τους εἶχαν τὴν τύχη τῆς σκλαβωμένης πατρίδας. Ἄν ὁ Ξάνθος ἔριξε πρῶτος τὴν ιδέα τῆς Φιλικῆς, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ ἴδιος, ἢ ὁ Σκουφάς, ὅπως ἔγραψε ὁ Φιλήμων (σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Φιλικοῦ Ἀνα- γνωστοπούλου), εἶναι σημεῖα ποὺ ἴσως ποτὲ δὲν θὰ ἐξιχνιαστοῦν. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι καὶ οἱ τρεῖς φλογισμένοι ἀπὸ τὰ ἴδια αἰσθήματα ἔμειναν σύμφωνοι «νὰ ἐνεργήσωσι μόνοι των, ὅ,τι ματαίως καὶ πρὸ πολλοῦ ἤλπιζον ἀπὸ τὴν φιλανθρωπίαν τῶν χριστιανῶν βα- σιλέων» καὶ ἄρχισαν τὶς συζητήσεις γιὰ τὴν μορφή καὶ τὴν ὀργά- νωση τῆς μυστικῆς ἑταιρείας. Οἱ ἐργασίες βάσταξαν 4 περίπου μῆνες καὶ τερματίστηκαν τὴν 14 Σεπτεμβρίου 1814 ἡ πιὸ πιθανὸν στὶς παραμονές της, ὁπότε οἱ ἀρχηγοὶ ἀποβλέποντας στὸ συμ- βολικὸ χαρακτῆρα τῆς γιορτῆς, στὴν Ὑψωση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ποὺ ἐξεικόνιζε ταυτόχρονα καὶ τὴν ἀνάσταση τοῦ «Γένους», καθώ- ρισαν τὴν ἡμέρα ἐκείνη ὡς τὴν ἡμέρα τῆς ἰδρύσεως τῆς ἑταιρείας.

Ὁργάνωση καὶ δράση τῆς Φιλικῆς.

3. Οἱ τρεῖς φίλοι, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Ξάνθου, ὠργάνωσαν τὴν ἑταιρεία ὡς ἑξῆς : Δημιούργησαν στὴν ἀρχὴ πέντε βαθμοὺς μελῶν : τῶν *βλάμηδων* (ἀδελφοποιτῶν) γιὰ τοὺς ἄσημους καὶ ἀγράμματους χωρικούς· τῶν *συστημένων* γιὰ τοὺς «μικρὰς τάξεως

όμογενείς»· τῶν *ιερέων* καὶ *ποιμένων* γιὰ τοὺς ἐκλεκτότερους καὶ μορφωμένους· καὶ τὸν σπάνιο τῶν *ἀρχιποιμένων*. Ἀργότερα προσέθεσαν καὶ δύο στρατιωτικούς βαθμούς: τῶν *ἀφιερωμένων* καὶ τῶν *ἀρχηγῶν τῶν ἀφιερωμένων*. Συνέταξαν τὸν τρόπο τῆς μνήσεως τῶν μελῶν, ὥρισαν γιὰ λόγους ἀσφαλείας νὰ ὑπογράφουν τὶς ἐπιστολές τους μὲ ὠρισμένα γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου κ.λ. Ἐπίσης ὠνόμασαν Ἀρχὴν τὴν ἀνώτατη, ἀλλ' ἀνύπαρκτη ἀκόμη ἐξουσία τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος, γιὰ τὴν ὁποία διέδιδαν ὅτι ἦταν ἀόρατη καὶ ἔφερνε τὸν θάνατο σ' ἐκεῖνον ποὺ θὰ εἶχε τὴν περιέργεια νὰ τὴν γνωρίσῃ.

Ὁ τελετουργικὸς τρόπος τῆς μνήσεως τῶν μελῶν, ἡ πολὺ-πλοκή ἱεραρχία καὶ τὰ πολλὰ προφυλακτικὰ μέτρα ἀσκοῦσαν μεγάλη ὑποβολή. Ἡ θρησκεία ἐπίσης ἔπαιζε σπουδαῖο ρόλο κατὰ τὴν μύηση, ἔδιδε ἱερότητα στὴν πράξη μὲ τὴν θερμὴ θρησκευτικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ δημιουργοῦσε, μὲ τὸν ὄρκο ἐπάνω στὸ Εὐαγγέλιο κ.λ. Τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν ζωηρό. Δὲν ἦταν μόνον ἡ παράδοση τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ καὶ οἱ συνθήκες τῆς τουρκοκρατίας, ποὺ τὸ ἐπέτειναν καὶ τὸ ἔφεραν ὡς τὴν δεισδαιμονία καὶ τὴν θρησκοληψία.

Οἱ ἰδρυτὲς τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας δὲν παρουσιάζονταν ὡς ἀρχηγοί, ἀλλὰ ὡς ἐκτελεστικὰ ὄργανα τῆς «Ἀρχῆς», δηλαδὴ τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας. Ἡ ἀόριστη καὶ σκοτεινὴ λέξη «Ἀρχή» ἀσκοῦσε ὑποβλητικὴ καὶ μυστικιστικὴ ἐπίδραση στὰ πλήθη τῶν μυημένων. Καθένας τὴν φανταζόταν καὶ τὴν ἐρμήνευε, ὅπως ἤθελε. Πίσω ἀπ' αὐτὴν νόμιζαν ὅτι κρυβόταν ὁ ἴδιος ὁ τσάρος, ἀφοῦ μάλιστα στὸ ἔδαφός του καὶ κάτω ἀπὸ τὴν σκέπη του εἶχε ἰδρυθῇ καὶ διαδοθῇ ἡ ἔταιρεία. Αὐτὸ ἄλλωστε ἄφηναν νὰ ὑπονοηθῇ καὶ οἱ ἰδρυτὲς του. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὑπέθαλπαν τὴν προαιώνια πίστη τῶν Ἑλλήνων στὴν ρωσικὴ ἐπέμβαση, ἐνῶ σύγχρονα δυνάμωναν τὸ γόητρο καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς μυστικῆς ὁργανώσεως.

Ἀλλὰ καὶ ὁ τσάρος ἀργότερα, στὶς ἀρχές τοῦ 1817, μολονότι ἔμαθε πολὺ καλὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ τοὺς σκοπούς, ἄφησε τοὺς ἀρχηγούς της νὰ δροῦν ἐλεύθερα. Δὲν τοὺς ἔθεσε οὔτε κὰν ὑπὸ ἐπιτήρηση. «Ἄς προσπαθήσουμε, εἶπε στὸν κόμη Καποδίστρια, νὰ δια φωτίσουμε τοὺς Ἕλληνες τῆς Ρωσίας καὶ ἡ Θεὴ Πρόνοια θὰ σώσῃ τοὺς ἄλλους». Καὶ τότε ὁ Καποδίστριας ἔστειλε ἰδιωτικὲς ἐπιστολὲς σὲ γνωστοὺς Ἕλληνες τῶν παραδου-νάβων χωρῶν καὶ τῆς Ὁδησοῦ καὶ τοὺς προέτρεπε ν' ἀντιδράσουν στὶς συνωμοτικὲς ἐνέργειες τῶν γνωστῶν ἀρχηγῶν.

Ἀντίθετα πρὸς τὶς ἀργοκίνητες καὶ θεωρητικὲς ιδέες τῶν λο-

γίων του κύκλου των Φιλομούσων, που συναντούσαν δύο μεγάλα εμπόδια στην επιτυχία των ιδεολογικών τους επιδιώξεων, την ανεπάρκεια των υλικών και πνευματικών τους δυνάμεων, καθώς και το βαθμιαίο ξύπνημα των βαλκανικών εθνών, η ιδέα της απελευθερώσεως με επανάσταση έριξε δυνατές ρίζες στις ψυχές των περισσότερων Ελλήνων, διαμορφώθηκε και έγινε μεγάλη ήθικη δύναμη, που συγκινοῦσε βαθιά. Η Φιλική Έταιρεία πρόκοψε και διαδόθηκε στις μεγάλες μάζες του ελληνικού λαού· 1) γιατί ὑποσχόταν άμεσα προσεχή και ολοκληρωτική την άνάσταση του Γένους· και 2) γιατί είχε την γοητεία του μυστηρίου.

Οί άρχηγοί της Έταιρείας κατά τὰ τέλη του 1818 και τις άρχές του 1819 είχαν άρχίσει νά προβαίνουν στην σύσταση έφορειών με διπλή δικαιοδοσία, διοικητική και ταμειυτική, που απέβλεπαν στην καλύτερη οργάνωση του κινήματος. Ο κανονισμός των έφορειών, που έκπονήθηκε από τον Άναγνωστόπουλο, περιελάμβανε φανερά και μυστικά άρθρα. Έφορείες ιδρύονται σε διάφορες πόλεις της όθωμανικής αυτοκρατορίας και του έξωτερικού : η κεντρική στην Κωνσταντινούπολη τον Άπρίλιο του 1819, άλλη επίσης σημαντική στην Σμύρνη, στην Σάμο, στην Χίο, στην Καλαμάτα, στην Ύδρα, στο Μεσολόγγι, στα Ίωάννινα, καθώς και άλλες σε διάφορες πόλεις των παραδουνάβιων χωρών, όπου η Έταιρεία είχε αναπτύξει μεγάλη προσηλυτιστική προπαγάνδα. Επίσης, στις ρωσικές χώρες που άπλώνονται από τις έκβολές του Δούναβη ως την Άζοφική θάλασσα, μυμήγκιαζαν οί απόστολοι της Φιλικής Έταιρείας και όλοι σχεδόν οί εκεί εγκαταστημένοι Έλληνες ήταν μέλη της. Στην μύηση νέων και έπιφανών μελών τόσο στο έξωτερικό, όσο και στις διάφορες πόλεις της όθωμανικής αυτοκρατορίας συνέβαλε πολύ η εκεί παρουσία συχνά ως προξένων της Ρωσίας Ελλήνων μυημένων στην Έταιρεία. Η διαπίστωση αυτή έκανε τους Έλληνες νά πιστεύουν ότι η Ρωσία εὔνοει την ὑπόθεση και ότι στην κατάλληλη στιγμή θα βοηθήσει την Ελλάδα. Μόνο στα Ίόνια Νησιά δέν είχε έξαπλωθῆ πολύ η Έταιρεία, γιατί εκεί άγρυπνοῦσε η άγγλική άστυνομία.

Η Φιλική Έταιρεία εργάστηκε θαυμάσια για την ψυχική προετοιμασία των Ελλήνων : σκόρπισε στις διάφορες ελληνικές και ξένες χώρες, ιδίως βαλκανικές, ως αὐτήν άκόμη την Αίγυπτο και την Συρία, πολυάριθμους άποστόλους, άσημους κυρίως ανθρώπους, αλλά δραστήριους και θερμούς κήρυκες, που ίδρυσαν παντοῦ επαναστατικούς πυρήνες, τόνωσαν τὸ ήθικό των μυημένων και άναψαν τὸν ένθουσιασμό τους ως την άκριτομυθία και την προκλητικότητα απέναντι των Τούρκων.

Οί φλογερές συζητήσεις στα σπίτια, στα γραφεία, στα έργαστήρια, στον αulόγυρο, τῶν ἐκκλησιῶν μετὰ τὴν ἀπόλυση τῆς Κυριακῆς δημιουργοῦσαν μιὰ ἠλεκτρισμένη ἀτμόσφαιρα καὶ ὠδηγοῦσαν ἀσυγκράτητα πρὸς τὴν καταιγίδα. Τὰ τελευταῖα μάλιστα χρόνια ἡ ἑταιρεία εἶχε καταντήσει πασίγνωστη καὶ συχνῆς ἦταν οἱ ἐκδηλώσεις τῶν μελῶν τῆς μὲ παραληρήματα ἐνθουσιασμοῦ καὶ πατριωτικῆς ρητορείας καὶ μέσα σ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν πρωτεύουσα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας κάτω ἀπὸ τὴν σκιά τοῦ σουλτάνου. Ἐκεῖ ἄλλωστε, στὸ σπίτι τοῦ Ξάνθου, εἶχε μετατοπιστῇ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 1818 τὸ κέντρο τῶν ἐνεργειῶν τῆς διοικήσεως τῆς Ἑταιρείας. Μόνον ὁ λήθαργος καὶ ἡ ἀδράνεια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ἐξηγεῖ, πῶς οἱ συνωμοτικὲς ἐκεῖνες ζυμώσεις ἔμειναν ἀτιμώρητες.

Ἔτσι διαγράφεται ἡ ἀποστολὴ καὶ ἡ δράση τῆς Φιλομούσου καὶ τῆς Φιλικῆς. Καὶ οἱ δύο ἑταιρεῖες ἐπιδιώκουν κοινὸ σκοπὸ, τὴν ἀνάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦν διαφορετικὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπιτυχία του. Οἱ ἰδεολογικὲς τὸς ἀπόψεις εἶναι γνωστὲς καὶ συνειδητὲς στὸν ἑλληνικὸ λαό, γιατί, ὅπως εἴπαμε, εἶχαν ἀρχίσει νὰ διαμορφῶνῶνται προτοῦ ἀκόμη ἰδρυθοῦν οἱ ἑταιρεῖες. Πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἀπὸ τὸ 1800 οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἀρχίσει νὰ συζητοῦν ζωηρὰ γιὰ τὸν τρόπο καὶ τὸν χρόνο τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν καὶ ὅτι χωρίστηκαν σὲ δύο στρατόπεδα. Μολαταῦτα, κατὰ τὰ τελευταῖα προεπαναστατικὰ χρόνια πολλοὶ λόγοι, ὅπαδοὶ τῆς Φιλομούσου, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὸ γενικὸ ρεῦμα ἀλλάζαν ἰδέες καὶ προσχωροῦσαν στὶς τάξεις τῆς Φιλικῆς.

**Οἱ Φιλικοὶ καὶ ὁ
Ἰωάν. Καποδίστριας.**

4. Ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας, οἱ καταχρήσεις μερικῶν, οἱ δυσἀρέσκειες ἐπίσης ὀρισμένων στελεχῶν, οἱ ὑποψίες καὶ οἱ διχονοίους τοὺς ἔβαλαν

τοὺς ἀρχηγούς σὲ φόβους μήπως ἀποκαλυφθοῦν τὰ σχέδια καὶ κινδυνεύσουν τὰ μέλη. Γι' αὐτὸ στὶς ἀρχῆς τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1818 ἔκριναν ἀναγκαῖο νὰ προχωρήσουν στὴν ἐκτέλεση τῶν σκοπῶν τοὺς. Ἀφοῦ πῆρᾶν τὰ κατάλληλα προφυλακτικὰ μέτρα, γιὰ νὰ ἀσφαλίστουν ἀπὸ τὴν ὑποπτιὴ ἢ κακὴ διαγωγὴ ὀρισμένων προσώπων, ἔκριναν ὅτι ἡ παραμονὴ τοὺς στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν εἶχε κανένα πιά λόγο καὶ ἀποφάσισαν νὰ στείλουν τὸν Ξάνθο στὴν Πετρούπολη, γιὰ νὰ φανερῶσουν τὰ μυστικὰ τῆς Ἑταιρείας στὸν Ἕλληνα ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ τσάρου Ἰωάννη Καποδίστρια (1776-1831), ἄνδρα μὲ μεγάλη ὑπόληψη στὸν ἑλληνικὸ κόσμο,

καὶ νὰ τὸν παρακαλέσουν ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγία τοῦ μεγάλου τολμήματος· ἢ ἂν αὐτὸς ἀρνηθῇ, στὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη. Ὁ Ξάνθος ἔφτασε στὴν Πετρούπολη μόλις τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1820. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Καποδίστριας βρισκόταν στὸ ζενιθ τῆς δόξας καὶ τῆς δυνάμεώς του. Εἶχε σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπῃ τὴν φήμῃ ὠριμου καὶ λαμπροῦ διπλωμάτη. Ἦταν ἰδίως γνωστὸς ὡς ἀντίπαλος τοῦ Metternich.

Οἱ μακρινοὶ πρόγονοι τοῦ Καποδίστρια χάνονται στὴν ὁμίχλῃ τοῦ παρελθόντος. Ἡ δική του ἐξέλιξίς εἶναι γρήγορη καὶ ἐκπληκτική. Ὑστερ' ἀπὸ τὶς ἱατρικὲς σπουδὲς του στὴν Ἰταλία ἐπιστρέφει στὴν πατρίδα του Κέρκυρα σὲ μιὰ ταραγμένη περίοδο τῆς ἱστορίας της. Οἱ Γάλλοι ἔχουν καταλύσει τὴν βενετικὴ δημοκρατία καὶ ἔχουν καταλάβει τὰ Ἰόνια Νησιά (1797). Ἀλλὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος ὁ ναύαρχος Θεόδωρος Θεοδώροβιτς Οὐσακώφ, ἀρχηγὸς τοῦ ρωσοτουρκικοῦ στόλου, διώχνει τοὺς Γάλλους ἀπὸ τὰ Νησιά. Κατὰ τὴν διάρκεια τῶν 7 χρόνων, ποὺ πέρασαν ὡς τὴν παραχώρησιν τῶν νησιῶν πάλι στοὺς Γάλλους μὲ τὴν εἰρήνῃ τοῦ Τίλισιτ στὰ 1807, ὁ Καποδίστριας κατέλαβε ἀνώτατα διοικητικὰ ἀξιώματα. Τὸ 1808 ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος Α' τὸν καλεῖ καὶ τὸν διορίζει κρατικὸ σύμβουλο στὸ ὑπουργεῖο τῶν ἐξωτερικῶν. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ θαυμαστὴ σταδιοδρομία του. Ἀπὸ ἀπλὸς γραμματέας τοῦ τσάρου γίνεται ὁ ἔμπιστος σύμβουλος καὶ φίλος του, ὅπως παρουσιάζεται στὸ συνέδριο τῆς Βιέννης στὰ 1815. Ἀπὸ τότε, ἐπὶ 7 συνεχῇ χρόνια, εἶναι ἀναμφισβήτητα ὁ πραγματικὸς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας. Ὁμόφωνα οἱ σύγχρονοί του, οἱ συνεργάτες καὶ οἱ φίλοι του μιλοῦν γιὰ τὴν ἔξαρση τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματός του, γιὰ τὴν ἀπλότητα, γιὰ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρα του καὶ γιὰ τὴν ἀφιλοκέρδειά του, ποὺ ἔφθανε ὡς τὴν ἀδιαφορία γιὰ τὸν ἑαυτό του, ὅπως καὶ γιὰ τὴν γοητεία τῆς ὁμορφίᾳς του, τῶν τρόπων του καὶ τοῦ τόνου τῆς φωνῆς του.

Σκοτεινὰ εἶναι ἀκόμη πολλὰ σημεῖα τῆς ἱστορίας τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ξάνθου στὴν Πετρούπολη, τῆς παραμονῆς του ἐκεῖ, τῶν συναντήσεών του καὶ τῶν συνομιλιῶν του μὲ τὸν Καποδίστρια καὶ κατόπιν μὲ τὸν Ἀλέξ. Ὑψηλάντη καὶ μὲ ἄλλους Ἕλληνες.

Δυὸ μέρες μετὰ τὴν ἄφιξί του στὴν Πετρούπολη ὁ Ξάνθος, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος στ' ἀπομνημονεύματά του, ἐπισκέφθηκε τὸν Καποδίστρια. Τοῦ φανέρωσε ὅλα τὰ μυστικὰ τῆς Ἑταιρείας, τοὺς ἀρχηγούς της, τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν μελῶν της, τὴν ἐξάπλωσίν της κ.ο.κ. Τοῦ ἀνέφερε ἀκόμη ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπομείνουν πιά τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, ὅτι ἡ ἐξέγερσίν τους εἶναι ἀναπό-

φευκτη, ὅτι εἶχαν ἀνάγκη τῆς ἀρχηγίας του, ὅτι δὲν εἶναι δίκαιο, Ἕλληνας αὐτός, νὰ μείνῃ ἀδιάφορος, καὶ ἄλλα πολλὰ.

Ὁ Καποδίστριας ὁμως δὲν δέχθηκε τὴν πρόταση, ἐπειδὴ εἶχε τὴν γνώμη ὅτι ἡ ἐπανάσταση δὲν ἦταν τὸ κατάλληλο μέσο γιὰ ν' ἀπελευθερωθοῦν οἱ Ἕλληνες. Ἐπειτα ἦταν ὑπουργὸς τοῦ τσάρου καὶ δὲν ἤθελε μὲ κανένα τρόπο νὰ τὸν ἐκθέσῃ. Καὶ τελικὰ πρόσθεσε: «ἂν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ἑταιρείας γνωρίζουν ἄλλα μέσα, ἅς τὰ μεταχειρισθοῦν καὶ ὁ Θεὸς βοηθός».

Εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθῇ κανεὶς τὴν ἀμηχανία καὶ τὴν ἀπελπισία τοῦ Ἐάνθου, ὅταν ἄκουσε τὴν κατηγορηματικὴ αὐτὴ ἄρνηση. Πραγματικὰ ὁ Καποδίστριας δὲν ἔβλεπε μὲ καλὸ μάτι τὸ ἐνδεχόμενο μιᾶς ἐξεγέρσεως τῶν Ἑλλήνων, γιατί φοβόταν ὄχι μόνο τὶς τρομερὲς συνέπειες τοῦ ἐγχειρήματος, δηλαδὴ τὰ αἱματηρὰ ἀντίποινα τῆς Πύλης, ἀλλὰ καὶ τὴν δυσμενῆ στάση τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Ὁ ἴδιος πίστευε ὅτι προσωρινὰ θὰ ἔπρεπε νὰ καταβληθῇ προσπάθεια στὸ ν' ἀνακουφιστῇ ἡ θέση τῶν συμπατριωτῶν του, μέχρις ὅτου ὁ χρόνος καὶ τὰ γεγονότα δημιουργήσουν εὐνοϊκὲς περιστάσεις καὶ μεταβάλουν τὴν κατάσταση. Στὴν κατάλληλη τότε στιγμή ἡ εὐρωπαϊκὴ διπλωματία (μὲ τὴν πρωτοβουλία βέβαια τῆς ρωσικῆς) θὰ ἔπαιζε τὸν ρόλο τοῦ λυτρωτῆ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Στὸ βάθος οἱ ἰδέες τοῦ Καποδίστρια ἦταν οἱ ἰδέες τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας ποὺ τοὺς σκοποὺς της τόσο θερμὰ εἶχε προπαγανδίσῃ ὁ ἴδιος στὰ παρασκήνια τοῦ συνεδρίου τῆς Βιέννης. Ἦταν οἱ ἀντιλήψεις ἑνὸς θερμοῦ πατριώτη, ἀλλὰ ψυχροῦ διπλωμάτη, ποὺ ζύγιζε τὰ πράγματα ἐπάνω στὸν εὐαίσθητο ζυγὸ τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς καταστάσεως καὶ ὁ ὁποῖος ἀπέβλεπε πρὸς τὴν ἀσφαλῆ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ, χωρὶς νὰ παρασύρεται ἀπὸ ἐνθουσιασμούς.

Ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης
ἀρχηγὸς τῆς Φιλικῆς.

5. Ἔτσι ὅταν ὁ Ἐάνθος βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Καποδίστρια, θὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ ταραγμένος. Ἀραγε τὰ σχέδια τῶν Φιλικῶν, ποὺ ἐνσάρκωναν τοὺς πόθους

τῶν Ἑλλήνων, ἦταν καταδικασμένα ν' ἀποτύχουν; Ἀπελπισμένοι στρέφεται τότε πρὸς τὴν δεύτερη ἐξέχουσα ἑλληνικὴ προσωπικότητα, ποὺ βρισκόταν ἐπίσης στὴν ὑπηρεσία τῆς Ρωσίας, πρὸς τὸν πρίγκιπα Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη, ὑπάσπιστή τοῦ τσάρου, γόνου τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῶν Ὑψηλάντων.

Ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης, γιὸς τοῦ ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας Κωνσταντίνου Ὑψηλάντη, ἀπὸ μικρὸς εἶχε δεῖξῃ κλίση στὸ στρατιωτικὸ

στάδιο. Τò 1810 είχε καταταγή στο σώμα τών ἑφιππων σωματοφυλάκων τοῦ τσάρου μέ τόν βαθμό τοῦ ἀνθυπιδάρχου. Ἔλαβε μέρος σέ πολλές μάχες τών Ρώσων ἐναντίον τών Γάλλων. Στήν μάχη μάλιστα τῆς Δρέσδης (27-8-1813, ν.ή.) ἔχασε τò δεξί του χέρι. Τò 1814-1815 ἦταν καί αὐτὸς μέλος τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀκολουθίας στοῦ συνέδριο τῆς Βιέννης μέ τόν βαθμό τοῦ ὑποστρατήγου. Ἡ φυσιογνωμία του εἶχε τόν τύπο ἀνδρικήs ὁμορφίας τῆs Ἀνατολῆs μέ ἔντονα χαρακτηριστικά τὰ μάτια. Ἦταν ἀγαθὸς καί εὐγενής, μελαγχολικὸς καί ὄνειροπόλος, εὐκολοσυγκίνητος καί ἐνθουσιώδης. Κληρονόμος τών μεγάλων παραδόσεων καί προσπαθειῶν τῆs οἰκογενείας τών Ὑψηλάντων, εἶχε θέσει ὡς μεγαλύτερο σκοπὸ καί ὄνειρο τῆs ζωῆs του τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Γι' αὐτὸ ὁ φλογερὸς ἐνθουσιασμός του καί ἡ μεγάλη φαντασία του εὐκολα μπορούσαν νὰ τὸν παρασύρουν σὲ παράτολμα ἐπιχειρήματα. Ἀπὸ τὸ συνέδριο κιόλας τῆs Βιέννης εἶχε τὴν γνώμη ὅτι τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα ἦταν ὑπόθεση τοῦ χριστιανισμοῦ καί τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καί ὅτι σύντομα θὰ γινόταν πανευρωπαϊκὴ.

Οἱ Φιλικοὶ εἶχαν σαφεῖς πληροφορίες γιὰ τὰ πατριωτικὰ του

Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης

αἰσθήματα, γιὰτὶ σὲ στενοὺς κύκλους Ἑλλήνων καί Φιλελλήνων εἶχε δηλώσει πὼς οἱ συμπατριῶτες του θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπολογίζον πάντοτε στὴν συνδρομὴ του, ἂν τυχὸν παρουσιαζόταν κάποια εὐκαιρία, ἀλλὰ ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄνομά του, καμιὰ ἄλλη ἐγγύηση δὲν μπορούσε νὰ τοὺς προσφέρει. Μὲ τὴν μεσολάβηση λοιπὸν τοῦ Φιλικοῦ Κωνστ. Καντιώτη, ὑπαλλήλου τοποθετημένου κοντὰ στὸν Καποδίστρια, προσέτρεξε ὁ Ξάνθος στὸν Ἰωάννη Μάνο, ἐξάδελφο τών Ὑψηλάντων, γιὰ νὰ τὸν φέρῃ σὲ ἐπαφὴ μέ τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη.

Ἀσφαλῶς ὁ Ξάνθος δὲν θὰ γνώρισε στὴ ζωὴ του ἐπισημότερες καί εὐτυχέστερες στιγμὲς ἀπὸ ἐκεῖνες, ποὺ πέρασε, ὅταν πρωτοσυναντήθηκε μέ τὸν Ἀλέξ. Ὑψηλάντη. Γι' αὐτὸ τοῦ ἔμειναν βαθιὰ χαραγμένες στὴν μνήμη του καί στὰ σύντομα ἀπομνημονεύματά του τὶς ἀναπολεῖ μέ λεπτομέρειες ποὺ προδίδουν τὴν νοσταλγία τών φωτεινῶν ἐκείνων ἡμερῶν. Ὁ Ὑψηλάντης τὸν δέχθηκε μέ εὐγένεια καί ὕστερ' ἀπὸ μερικές ἐρωτήσεις γιὰ τὸν τόπο τῆs καταγωγῆs καί τὶς ὑποθέσεις του ζήτησε νὰ μάθῃ, πὼς περνοῦν οἱ Ἕλληνες. Ὁ Ξάνθος τοῦ ἀπάντησε ὅτι οἱ Τοῦρκοι τοὺς τυραννοῦν

παντοῦ καὶ ἡ τυραννία τους εἶναι πιὰ ἀφόρητη. Κατόπιν ἀκολούθησε ὁ ἐξῆς δραματικὸς διάλογος :

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ (μὲ ὀλοφάνερη ἀθυμία): Διατὶ οἱ Ἕλληνες δὲν προσπαθοῦν νὰ ἐνεργήσουν ὥστε, ἂν δὲν δύνανται νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν ζυγόν, τουλάχιστον νὰ τὸν ἐλαφρώσουν;

ΞΑΝΘΟΣ (μὲ μεγάλο πάθος): Πρίγκιψ, μὲ ποῖα μέσα καὶ μὲ ποίους ὁδηγούς νὰ ἐνεργήσωσιν οἱ δυστυχεῖς Ἕλληνες τὴν βελτίωσιν τῆς πολιτικῆς των καταστάσεως; Αὐτοὶ ἔμειναν ἐγκαταλελειμμένοι ἀπὸ ἐκείνους, οἵτινες ἐδύναντο νὰ τοὺς ὁδηγήσωσι· διότι ὅλοι οἱ καλοὶ ὁμογενεῖς καταφεύγουν εἰς ξένους τόπους καὶ ἀφήνουν τοὺς ὁμογενεῖς των ὀρφανούς. Ἴδου ὁ κόμης Καποδίστριας ὑπηρετεῖ τὴν Ρωσίαν, ὁ μακαρίτης πατήρ σας κατέφυγεν ἐδῶ καὶ ὁ Καρατζᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὑμεῖς ὁ ἴδιος ὑπηρετοῦντες τὴν Ρωσίαν ἐχάσατε ὑπὲρ αὐτῆς τὴν δεξιὰν χεῖρα σας, καὶ ἄλλοι ἴσοι καλοὶ καταφεύγοντες εἰς τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην μένουν ἐκεῖ, χωρὶς νὰ φροντίζουν διὰ τοὺς δυστυχεῖς ἀδελφούς των.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ: Ἄν ἐγὼ ἐγνώριζον, ὅτι οἱ ὁμογενεῖς μου εἶχον ἀνάγκην ἀπὸ ἐμὲ καὶ ἐστοχάζοντο, ὅτι ἐδυνάμην νὰ συντελέσω εἰς τὴν εὐδαιμονίαν των, σοὶ λέγω ἐντίμως, ὅτι ἤθελον μετὰ προθυμίας κάμω κάθε θυσίαν, ἀκόμη καὶ τὴν κατάστασίν μου, καὶ τὸν ἑαυτόν μου θὰ ἐθυσίαζον ὑπὲρ αὐτῶν.

ΞΑΝΘΟΣ (σηκώνεται συγκινημένος): Δός μοι, Πρίγκιψ, τὴν χεῖρα σας εἰς βεβαίωσιν τῶν ὧσων ἐκφράσθητε.

Κοιτάζοντάς τον κατάματα ὁ Ὑψηλάντης μὲ κάποιο θαυμασμὸ τοῦ ἔδωσε τὸ χέρι. Ἔτσι σιωπηλὰ κλείστηκε ἡ συμφωνία ἐκείνη, ποὺ ἀποφάσιζε τὴν τύχη ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Πραγματικὰ οἱ στιγμὲς ἐκεῖνες ἦταν μεγάλες γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος.

Ὁ Ὑψηλάντης, ἐνθουσιώδης πατριώτης καὶ ρομαντικός, ἀλλὰ καὶ ἀκατατόπιστος στὰ ἑλληνικὰ καὶ διεθνῆ ζητήματα, δὲν ἄργησε νὰ κατακυριευθῇ ἀπὸ τὸν δραματικὸ τόνο τῆς φωνῆς τοῦ Ξάνθου, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν δικό του θερμὸ ἐνθουσιασμὸ καὶ τὴν βαθιὰ πίστη του στὰ ὄνειρα τοῦ ἔθνους. Οἱ δυὸ ἄνδρες εἶχαν κάθε λόγο νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν πράξη τους. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἐνὸς εἶχε ἐκπληρωθῇ, ἐνῶ οἱ φιλοδοξίες τοῦ ἄλλου, νὰ γίνη ὁ ἐλευθερωτὴς τοῦ ἔθνους του, ἀρχίζαν νὰ πραγματοποιοῦνται.

Τὴν ἄλλη μέρα ὁ Ξάνθος ἐπισκέπτεται πάλιν τὸν πρίγκιπα

καὶ τοῦ φανερώνει τὰ μυστικά τῆς Ἑταιρείας καὶ αὐτὸς μὲ συγκίνηση καὶ ἐνθουσιασμό δέχεται νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν μεγάλη ὑπόθεσιν. Κατηχεῖται καὶ ὀρκίζεται καὶ ἔτσι ἀναγνωρίζεται Γενικὸς Ἐπιτρόπος τῆς Ἀρχῆς. Τοῦ δίδεται τὸ ψευδώνυμο Καλὸς καὶ τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου α.ρ., γιὰ νὰ ὑπογράψῃ μ' αὐτὰ τὰς ἐπιστολὰς του. Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία εἶχε πιά τὸν ἀρχηγό της (12 Ἀπριλίου 1820).

Τὰ πρῶτα μέτρα καὶ σχέδια
τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντη.

6. Ὁ Ὑψηλάντης ἀποβλέποντας στὴν χρησιμότητα τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐφορειῶν ὄχι μόνον τὸν διατήρησε, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐνίσχυσε μὲ νέες δικές του ὁδηγίες, πού

ἀπέβλεπαν στὴν ἐπιτήρηση τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας, στὴν βοήθεια τῶν ἀδυνάτων, στὸ ποιοὺν καὶ στὸν τρόπο τῆς εἰσδοχῆς τῶν προσηλύτων. Ταυτόχρονα ἔστειλε στὶς ἐφορεῖες καὶ ἔντυπα γραμμάτια γιὰ τὰς ἐκούσιες συνεισφορὰς τῶν ὁμογενῶν. Τὰ γραμμάτια, πού εἶχαν θέσιν ἐθνικῶν ὁμολογιῶν, ἦσαν ὑπογραμμένα ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Ὑψηλάντη ἢ ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους του. Ἀκόμη ἀπαγόρευσε τὴν χρῆσιν τῶν δημόσιων χρημάτων χωρὶς τὴν διαταγὴν του. Ἐπίσης ἀνοίξε ἀλληλογραφίαν μὲ τὰ πνευματικώτερα καὶ δραστηριώτερα μέλη, στὰ ὁποῖα ἀνακοίνωνε τὴν ἐκλογὴν του ὡς Γενικοῦ Ἐπιτρόπου, θύμιζε τὰ καθήκοντά του, τὰ καθωδηγοῦσε ὡς πρὸς τὴν σύστασιν τῶν ἐφορειῶν, τὴν συγκέντρωσιν τῶν συνεισφορῶν κ.λ. Ἀκόμη ἐπαινεῖ τοὺς ἐπιτρόπους τῆς «Φιλογενικῆς Κάσσης» τῆς Μόσχας καὶ ἰδρύει κεντρικὸ ταμεῖο στὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ οἱ δύο χρηματιστικοὶ ὀργανισμοὶ προωρίζονταν νὰ καλύψουν τὰς ἀνάγκας τῆς Ἑταιρείας καὶ νὰ χρηματοδοτήσουν τὸν μελλοντικὸν ἀγῶνα.

Ἐπίσης κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1820 ὁ Νικόλαος Ὑψηλάντης, ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου, συντάσσει καὶ ὑποβάλλει πρὸς ἔγκρισιν στρατιωτικὸν ὀργανισμόν, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ὁ στρατὸς θ' ἀποτελοῦνταν ἀπὸ χιλιαρχίες καὶ τὰ στελέχη του θὰ εἶχαν τοὺς ἑξῆς βαθμούς: τοῦ πεντηκοντάρχου, τοῦ ἑκατοντάρχου, τοῦ ταγματάρχου, τοῦ χιλιάρχου καὶ πολεμάρχου. Ἡ ἐλληνικὴ σημαία θὰ εἶχε τρία χρώματα: ἄσπρο, μαῦρον καὶ κόκκινον. Ἡ σημαία τῆς ξηρᾶς θὰ εἶχε ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρὰ τὸν μυθικὸν φοῖνικα μέσα στὶς φλόγας, τὸ ἀόρατον ἀκτινοβόλον μάτι καὶ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐκ τῆς τέφρας ἀναγεννώμαι» καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην τὸν σταυρὸν μέσα σ' ἓνα στεφάνιν ἀπὸ δάφνες καὶ ἀπὸ κάτω τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐν τούτῳ τῷ σημείῳ νίκα».

Τὰ παραπάνω μέτρα τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντη καὶ τὰ σχέδια

τῶν Φιλικῶν εἶχαν περισσότερο θεωρητικὸ κῦρος παρὰ πρακτικὴ ἐφαρμογή. Ἀπ' αὐτὰ μόνον ὁ θεσμὸς τῶν ἐφορειῶν εἶχε πραγματικὰ ὠφέλιμη ἐπίδραση στὶς ἑλληνικὲς χῶρες, γιατί ἐμβολιάστηκε στὸν προαιώνιο ζωντανὸ κοινοτικὸ ὄργανισμό τῶν Ἑλλήνων, ὅπως θὰ ἰδοῦμε στὸν οἰκείο τόπο. Ἐπίσης ἡ ὑλικὴ ὀργάνωση τοῦ κινήματος, ὁ ἐφοδιασμὸς δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων σὲ πολεμοφόδια καὶ τροφίμα, ἔμεινε στὰ σπάργανα. Τὸ ἔργο τῶν ἀποστολῶν καὶ γενικὰ τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἦταν ἀσήμαντο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἱστορικὰ στοιχεῖα.

Ἡ συγκέντρωση τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ χρωστίσταν κυρίως σὲ ἀτομικὲς πρωτοβουλίες, σπασμωδικὲς καὶ ἀσυντόνιστες. Γενικὰ ἡ συμβολὴ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας στὴν ὑλικὴ προπαρασκευὴ τοῦ κινήματος ἦταν ἀσήμαντη. Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἱστορικοὶ καὶ ἱστοριογράφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀποροῦν, πῶς πέτυχε ἡ ἐπανάσταση. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀγωνιστές, ὅταν ἐλεύθεροι πιά ὕστερ' ἀπὸ τὸν ἐννιάχρονο αἱματηρότατο ἀγῶνα ἀναλογίζονταν τὴν ἐπικίνδυνη περιπέτεια, συχνὰ ἐδοκίμαζαν τὰ αἰσθήματα τοῦ ἱλίου-γού καὶ τοῦ τρόμου, ποὺ αἰσθάνεται, ὕστερ' ἀπὸ τὴν σωτηρίαν του, ὅποιος κινδύνευσε ἀπὸ σοβαρὸ κίνδυνο. Ἔτσι ὁ Γέρος τοῦ Μοριά ἔλεγε θυμοσοφικά: «Ὁ κόσμος μᾶς ἔλεγε τρελλούς· ἡμεῖς ἂν δὲν εἴμεθα τρελλοί, δὲν ἐκάναμεν τὴν ἐπανάστασιν, διὰτὶ ἠθέλαμεν συλλογισθῇ πρῶτον διὰ πολεμοφόδια, καβαλλαρία μας, πυροβολικὸ μας, πυριτοθήκες μας, τὰ μαγαζιά μας, ἠθέλαμεν λογαριάσει τὴν δύναμιν τὴν ἐδικήν μας, τὴν τουρκικὴ δύναμη. Τώρα ὅπου ἐνίκησαμεν, ὅπου ἐτελειώσαμεν μὲ τὸ καλὸ τὸν πόλεμό μας, μακαριζόμεθα, ἐπαινώμεθα· ἂν δὲν εὐτυχούσαμεν, ἠθέλαμεν τρώγει κατάρες, ἀναθέματα».

Ὁ Ὑψηλάντης, παρασυρμένος ἀπὸ τὸν μεγάλον ἐνθουσιασμό του καὶ ἀπὸ τὶς ἀβάσιμες ὑποσχέσεις θερμοαίμων καὶ ὑπεραισιόδοξων φιλικῶν, ἀποφάσισε νὰ κηρύξη τὴν ἐπανάσταση στὴν Πελοπόννησο, γιατί εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ περιστάσεις ἦταν πολὺ εὐνοϊκές. Ἡ αὐτοκρατορία εἶχε κιόλας ἓνα σπουδαῖον ἀντιπερισπασμό, τὴν ἀνταρσία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἐπειτα ὑπῆρχε ἡ βεβαιότητα ὅτι στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες θὰ ξέσπαζαν ταραχὲς καὶ ἀνταρσία χάρη στὶς μυστικὲς ἐνέργειες τοῦ Ξάνθου καὶ ἄλλων φιλικῶν, μεταξύ τῶν κατηχημένων ὀπληρχηγῶν τῶν χωρῶν ἐκείνων, τοῦ Γιωργάκη Νικολάου ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο, τοῦ Σάββα Καμινάρη ἀπὸ τὴν Πάτμο, τοῦ Γιάννη Φαρμάκη ἀπὸ τὸ Μπλάτσι κ.ἄ. Ἀποτέλεσμα τῆς ἀνταραχῆς αὐτῆς στὶς ἡγεμονίες θὰ ἦταν ἡ δημιουργία νέου ἀντιπερισπασμοῦ γιὰ τοὺς Τούρκους καὶ ἡ μεγαλύτερη ἀκόμη διάσπαση τῶν δυνάμεών τους. Ἐπειτα οἱ ταραχὲς

αὐτὲς κοντὰ στὰ σύνορα καὶ οἱ συμπάθειες τοῦ τσάρου πρὸς τὸν Ὑψηλάντη πιθανὸν νὰ δημιουργοῦσαν παρεξηγήσεις μεταξύ Ρωσίας καὶ Τουρκίας καὶ νὰ προκαλοῦσαν τὴν ἐκρηξη πολέμου. Ἀκόμη ὁ Ὑψηλάντης βιαζόταν νὰ κατεβῇ στὴν Πελοπόννησο καὶ νὰ κηρύξη τὴν ἐπανάσταση, πρὶν προλάβῃ ὁ σουλτάνος νὰ στείλῃ ἐνισχύσεις στὶς φρουρὲς τῆς.

Ἀπόφαση γιὰ τὴν ἐναρξὴ
τοῦ ἀγώνα ἀπὸ τὶς
παραδουναβιέες ἡγεμονίες.

7. Ἀφοῦ ἀποφασίστηκε πιά ἡ γρήγορη ἐναρξὴ τοῦ ἀγώνα, ὁ Ὑψηλάντης ἔστειλε ἀποστόλους σὲ ὅλες τὶς χώρες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, κυρίως στὴν ἐλληνικὴ χερσόνησο, μὲ προκηρύξεις πρὸς τοὺς

κατοίκους, γιὰ νὰ προετοιμαστοῦν δραστήρια καὶ νὰ εἶναι ἐτοιμοὶ: τὸν Δικαῖο στὴν Πελοπόννησο, ὅπου θὰ προετοίμαζε τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν κάθοδό του, τὸν Περραιβὸ στὴν Λακωνία, ὅπου εἶχε δράσει μὲ ἐπιτυχία ἀπὸ τὸ 1818-1820, μὲ ἐντολὴ νὰ περάσῃ κατόπιν στοὺς Σούλι, τὸν Δημ. Ἰπάτρο ἢ Φουρκιώτη (ἀπὸ τὴν Φούρκα τῆς Σαμαρίνας) στὴν Θεσσαλία καὶ Ἡπείρο, τὸν Νικ. Κανούση ἀπὸ τὴν Παλιοπωγωνιανή, γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Θ. Κολοκοτρώνη καὶ τὸν Ἡ. Χρυσοσπάθη, τὸν Δ. Θέμελη ἀπὸ τὴν Πάτμο (πού εἶχε ἤδη ἐκπληρώσει ἄλλες ἀποστολὲς στοὺς Βουκουρέστι, Ἰάσιο, Τομάροβα καὶ Ἰσμαήλι) στὰ Νησιά τοῦ Αἰγαίου, τὸν Α. Πελοπίδα στὴν Αἴγυπτο, νὰ συνάξῃ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερα χρήματα ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ὁμογενεῖς, ν' ἀναχωρήσῃ ἀμέσως καὶ νὰ τὰ παραδώσῃ στὸν Ἰωάννη Παπαδιαμαντόπουλο στὴν Πάτρα, ταμίας τῆς «Ἀδελφότητος τῆς Πελοποννήσου». Χαρακτηριστικὸ σύνθημα τῶν Φιλικῶν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ πρὸς τοὺς Ἕλληνες εἶναι «Ἀγάπη καὶ ὁμόνοια». Πλησιάζει ἡ μεγάλη ὥρα τῆς δοκιμασίας καὶ εἶναι ἀπαραίτητη ἡ σύμπνοια ὅλων τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ ἴδιος ὁ Ὑψηλάντης, ἀφοῦ θὰ ἐπέστρεφε ἀπὸ τὴν Γαλλία, ὅπου θὰ πῆγαινε γιὰ τὴν ἐξεύρεση τῶν οἰκονομικῶν πόρων τοῦ κινήματος, θὰ ἔμπαινε κρυφὰ σ' ἓνα «καλὰ ἀρματωμένο» σπετσιώτικο καράβι καὶ ἀπ' ἐκεῖ θὰ κατέβαινε καὶ θ' ἀποβιβαζόταν στὴν Λακωνία ὡς Γενικός Ἐπίτροπος τῆς Ἀρχῆς μαζί μὲ τὸν Ξάνθο καὶ τοὺς ἄλλους ἀρχηγούς τῶν Φιλικῶν.

Μυστικοὶ ὅμως πράκτορες του ἀπὸ τὴν Βιέννη τὸν εἰδοποίησαν ὅτι ἡ διέλευσή του ἀπὸ τὴν Αὐστρία ἦταν ἐπικίνδυνη. Ἀλλωστε νωπὴ ἦταν ἀκόμη ἡ τραγωδία τοῦ Ρήγα. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα οἱ εἰδήσεις δὲν ἦταν εὐχάριστες. Ὅλα αὐτὰ ἔκαναν τὸν Ὑψη-

λάντη κατὰ τὰ τέλη ,φαίνεται, 'Οκτωβρίου ν' ἀπορρίψη τὸ σχέδιο τῆς καθόδου του στὴν Πελοπόννησο, ἀλλὰ ὄχι καὶ ν' ἀναβάλῃ τὴν ἡμερομηνία γιὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἀπεναντίας βιάστηκε ν' ἀρχίσῃ ἀμέσως τὴν ἐπανάσταση — πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν 25 Μαρτίου — στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες καὶ διασχίζοντας τὶς βαλκανικὲς χῶρες νὰ προελάσῃ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Στὴν ἀπόφασί του αὐτῇ τὸν παρέσυρε ὁ ἐνθουσιασμός τῶν Ἑλλήνων (ποὺ τὸν ὑπέθαλπαν πολὺ τὰ ὀλοφάνερα σημάδια τῆς παρακμῆς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας) καὶ πρὸ πάντων ἡ ἀνταρσία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῆς Ἡπείρου.

**Ἡ ἀνταρσία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ
τῆς Ἡπείρου καὶ οἱ
Σουλιῶτες.**

8. Ἡ ἀνταρσία τοῦ Ἀλῆ ἔγινε αἰτία νὰ
ξαναγυρίσουν οἱ Σουλιῶτες στὶς πατρίδες
τους, στὰ τέσσερα ὄρεινὰ χωριά τους,
Σούλι, Κιάφα, Ἀβαρικό καὶ Σαμονίβα. Ἐδῶ
καὶ δεκαεπτὰ χρόνια ἐξόριστοι στὴν Κέρ-

κυρα καὶ στὰ ἄλλα νησιά τοῦ Ἰονίου ἀγνάντευαν μὲ νοσταλγία τὰ ἡπειρωτικὰ βουνά. Ἡ ζωὴ τους στὰ ξένα ἦταν δύσκολη, ἰδίως τὰ τελευταῖα χρόνια. Ἀφοῦ εἶχαν ὑπηρετήσῃ σὲ χωριστὰ στρατιωτικὰ τάγματα τὶς κατὰ καιροὺς ξένες ἀρχὲς κατοχῆς τῆς Ἐπτανήσου, Ρώσους, Γάλλους καὶ Ἀγγλοὺς, εἶχαν ἀπολυθῇ ἀπὸ τοὺς τελευταίους καὶ ἦταν τώρα ἀνεργοὶ καὶ χωρὶς πόρους. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1820 ὠρισμένοι ἐπιφανεῖς Σουλιῶτες, ὅπως ὁ Νότης Μπότσαρης, Γεώργ. Ζέρβας, Γιώτης Δαγκλῆς, Γεώργ. Δράκος, Λάμπρος Βεῖκος καὶ μερικοὶ ἄλλοι, εἶχαν μνηθῇ στὴν Φιλικὴ Ἑταιρεία.

Ἡ εὐκαιρία γιὰ τὸν γυρισμό τους παρουσιάστηκε, ὅταν ὁ Μαχμούτ Β' γιὰ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν μεγάλη δύναμη καὶ ἐπιρροή τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στὴν Ἡπειρο, διακήρυξε νὰ ξαναγυρίσουν καὶ νὰ ξεσηκωθοῦν ἐναντίον του ὅσοι εἶχαν διωχθῇ ἀπὸ τὰ κτήματα ἢ ἀπὸ τὶς πατρίδες τους καὶ ὅσοι γενικὰ εἶχαν ἀδικηθῇ ἀπ' αὐτόν. Ἔτσι ὁ ἀρχηγὸς τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων Ἰσμαήλ Πασόμπεης τοὺς διέταξε νὰ ἐκστρατεύσουν καὶ ν' ἀπελευθερώσουν τὴν πατρίδα τους ἀπὸ τὴν φρουρὰ τοῦ Ἀλῆ. Ὅσοι ὁμως Τουρκαλβανοὶ συνέπρατταν μὲ τὸν Πασόμπεη εἶχαν κάθε συμφέρον νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀποκατάστασι τῶν Σουλιωτῶν, γιατί εἶχαν διαμοιραστῇ καὶ νέμονταν τὰ 60 χωριά τῆς περιοχῆς τοῦ Σουλίου. Γι' αὐτὸ πρότειναν νὰ τοὺς ἐξοντώσουν ὅλους χωρὶς οἶκτο σὰν τοὺς πῖο ἄσπονδους ἐχθροὺς τῆς μωαμεθανικῆς πίστεως. Ὁ κίνδυνος λοιπὸν τοῦ ἀφανισμοῦ μετέστρεψε πολὺ γρήγορα τὰ φιλικὰ αἰσθήματα τῶν

Σουλιωτῶν ἀπέναντι τοῦ Ἰσμαήλ καὶ τοὺς ἔσπρωξε νὰ συμμαχήσουν μὲ τὸν παλιό τους διώκτη, τὸν Ἀλῆ πασά.

Ἔτσι οἱ Σουλιῶτες ἐνεργώντας μὲ ταχύτητα καὶ μυστικότητα ἀποσύρονται ἀπὸ τὸ σουλτανικὸ στρατόπεδο μιὰ ἀφέγγαρη καὶ βροχερὴ νύχτα, τῆς 5 πρὸς τὴν 6 Δεκεμβρίου 1821, καὶ φθάνουν στὸ ἀγαπημένο τους Σούλι στὶς 12 τοῦ μηνός. Ἐκεῖ, ὕστερ' ἀπὸ ἓνα ἀκριβῶς μῆνα, ἔφθασαν καὶ οἱ ἔμπιστοι τοῦ Ἀλῆ ἀρχηγοὶ μὲ 700 Τουρκαλβανούς, ποὺ ἀργότερα αὐξήθηκαν σὲ 1500. Ἔτσι ἡ περίεργη μεταστροφή τῶν ὄρων συνετέλεσε, ὥστε ὁ ἴδιος ὁ Ἀλῆς, ποὺ τοὺς εἶχε ἐκτοπίσει ἀπὸ τὴν πατρίδα τους, νὰ τοὺς βοηθήσῃ νὰ τὴν ἀνακτήσουν.

Ἡ ἀποκατάσταση τῶν Σουλιωτῶν ἐπρόκειτο νὰ ἔχῃ ἀποφασιστικὴ σημασία γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ Σούλι γίνεται ὁ ἀκροτελεύτιος βορειοδυτικὸς προμαχῶνας τῆς. Ἐπειτα ἐκεῖ ἔγινε καὶ κάτι ἄλλο, ποὺ ἂν τὸ πρόσεχαν οἱ Ἕλληνες ἀρχηγοὶ μὲ κάποια εὐρύτητα ἀντιλήψεως, ἴσως νὰ εἶχε μεγάλη ἐπίδραση στὶς ἑλληνοαλβανικὲς σχέσεις καὶ γενικώτερα στὴν ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους: στὸ Σούλι, μέσα ἀπὸ τὶς θερμὲς ἐκδηλώσεις τῆς συμμαχίας Ἀλῆ καὶ Σουλιωτῶν, ξεπήδησε ἡ ἰδέα τῆς συνεργασίας Σουλιωτῶν μὲ τοὺς ἔμπιστους Τουρκαλβανούς τοῦ Ἀλῆ, τὸ προσίμιο μιᾶς ἑλληνοαλβανικῆς φιλίας καὶ συμμαχίας — ἐνὸς ὁράματος, ποὺ δὲν ἔπαψε ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ νὰ ἐμπνέῃ μερικοὺς πολιτικούς τῆς νεώτερης Ἑλλάδος. Ἡ σύμπραξη αὐτὴ τῶν Τουρκαλβανῶν καὶ Σουλιωτῶν ὑπογράφεται στὸ Σούλι στὶς 15 Ἰανουαρίου 1821.

Ἡ δημιουργία τοῦ σοβαροῦ αὐτοῦ ἀντιπερισπασμοῦ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ δυσανεστῇ ὁ σουλτάνος καὶ ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν Ἰσμαήλ πασά τὴν ἀρχιστρατηγία καὶ νὰ τὴν ἀναθέσῃ στὸν Χουρσίτ πασά, ποὺ μόλις εἶχε διοριστῇ βαλῆς τῆς Πελοποννήσου. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ἰσμαήλ, κατανοώντας τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς του ἀπέναντι τῶν Σουλιωτῶν, εἶχε ἀποστείλῃ ἐναντίον τους 7000 ἀνδρες.

Ἡ σύνταξη τῶν Σουλιωτῶν μὲ τὸν Ἀλῆ ἦταν τὸ προανάκρουσμα τῶν μεγάλων ἀγώνων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία του. Οἱ πρῶτες ἀρχές τῆς λαμβάνουν μέσα στὴν ἥρωικὴ πάλη τῶν Σουλιωτῶν ἐναντίον τοῦ σουλτάνου, γιατί ἡ ὑπόθεσή τους συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὰ συμφέροντα ὁλόκληρου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὶς κατευθυντήριες γραμμὲς τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ὅπως τὶς εἶχε διαγράψει στὸ γράμμα του πρὸς τὸν Κολοκοτρώνη στὶς 29 Ἰανουαρίου 1821: νὰ εἶναι οἱ καπετάνιοι

μονοιασμένοι και να συνάξουν πολεμοφόδια, όσο μπορούν περισσότερα· να χτυπούν μαζί με τον Άλη πασά τα σουλτανικά στρατεύματα και να προσποιούνται πώς πολεμούν γι' αυτόν, αλλά στην πραγματικότητα να ελευθερώνουν και να όχυρώνουν τους ελληνικούς τόπους.

Οί Σουλιώτες όμως δεν είχαν ανάγκη να περιμένουν τις οδηγίες αυτές. Άφου άναπαύθηκαν δυό μέρες στο Σούλι, ώρμησαν στα γύρω χωριά και άρχισαν να έκτοπίζουν από αυτά τις τουρκικές μονάδες την μία μετά την άλλη. Επίσης φρόντισαν να έλθουν σ' έπαφή με τον πρώην μητροπολίτη Ούγγροβλαχίας Ίγνάτιο, πού ήταν έγκαταστημένος στην Πίζα της Ίταλίας, καθώς και με τους φιλικούς της Κερκύρας, για να ενημερώνονται στις ζυμώσεις και κινήσεις του έθνους.

Σέ λίγο ξεσπά και η επανάσταση στην Μολδοβλαχία, ή οποία παρουσιάζει δραματικές φάσεις και άναστατώνει τον σουλτάνο και τις ευρωπαϊκές αúλές.

Γ'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΜΟΛΔΟΒΛΑΧΙΑ

**Τὸ περιβάλλον καὶ οἱ
ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις
στὴν Μολδοβλαχία.**

1. Οἱ παραδουνάβιες χῶρες ἦταν γιὰ τοὺς Ἕλληνες τόπος πολὺ γινώριμος καὶ οἰκεῖος. Πολλοί, ἀπὸ αἰῶνες τώρα, ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐγκαθίστανται μόνιμα στὶς πόλεις τοὺς ἢ νὰ παρεπιδημοῦν ὡς κληρικοί, λόγιοι, γιατροί, ἔμποροι, ἐπαγγελματίες, μισθωτὲς τῶν ἀπέραντων κτημάτων τῶν βογιάρων (μεγαλοκτηματιῶν) κ.λ. Γενικὰ οἱ χῶρες αὐτὲς ἀποτελοῦσαν τὸ καταφύγιο ὅλων τῶν καταδιωγμένων Ἑλλήνων ἀπὸ τὶς διάφορες χῶρες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Μαζί μ' αὐτοὺς ξαπλωνόταν καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός. Μὲ τὴν πνοή μάλιστα καὶ τὴν ὑποστήριξη τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων ὁ ἐξελληνισμὸς καὶ ὁ ἐξευρωπαϊσμὸς εἶχαν προχωρήσει ἀρκετὰ στ' ἀνώτερα ἰδίως κοινωνικὰ στρώματα. Οἱ βογιάροι μιλοῦσαν πρὸ πάντων ἑλληνικὰ καὶ ὠρισμένοι γαλλικὰ καὶ γερμανικὰ.

Οἱ Φιλικοὶ ἐλάμβαναν πολὺ ὑπ' ὄψη τοὺς τοὺς ὀφθονοὺς πόρους τῶν παραδουνάβιων χωρῶν, ποὺ θὰ τοὺς διευκόλυναν γιὰ τὴν συντήρηση πολυἀριθμῶν στρατευμάτων, καθὼς καὶ τὰ πλούσια ταμεῖα τῶν Ἐφορειῶν. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτοὺς καὶ ἄλλους μικρῆς σημασίας λόγους ὑπῆρχε καὶ ἓνας πολὺ σπουδαῖος: σύμφωνα μὲ τὴν συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου (1812), ἡ Τουρκία δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διαβιβάσῃ στρατεύματα στὶς ἡγεμονίες χωρὶς τὴν συγκατάθεση τῆς Ρωσίας. Ἔτσι, ὥσότου ἡ Τουρκία πάρῃ τὴν ἀδεία της, ὁ Ὑψηλάντης θὰ εἶχε ἀρκετὸ καιρὸ νὰ ὀργανώσῃ καὶ νὰ ἐδραιώσῃ τὴν ἐπανάσταση. Ἄν πάλι τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἐμπαιναν πραγματικοπηματικά στὶς ἡγεμονίες, τότε ὑπῆρχε ἡ πιθανότητα νὰ ἐκραγῇ πόλεμος Ρωσίας—Τουρκίας, πράγμα ποὺ τὸ ἐπιδίωκαν οἱ Φιλικοί.

Βέβαιοι σύμμαχοι τῶν Ἑλλήνων θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθοῦν, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα μικρὸ μέρος τῶν Βλάχων καὶ Μολδαβῶν, οἱ γνωστοὶ μὲ τὸ κοινὸ ὄνομα «Ἀρβανίτες» 4000 περίπου ὀπλοφόροι Ἀλβανοί, Βούλγαροι, Σέρβοι καὶ Ἕλληνες, ἄτακτοι πεζοὶ καὶ ἱππεῖς στρατιῶτες, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὶς φρουρὲς τῶν ἡγεμόνων (ὀσποδάρων), τῶν ἀνώτερων πολιτικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν βογιάρων. Οἱ ἀρχηγοὶ τοὺς ἦταν ὅλοι μυημένοι στὴν Φιλική Ἐταιρεία καὶ ὑπῆρχε ἡ βεβαιότητα, ὅτι θὰ παρέσυραν καὶ τοὺς στρατιῶτες τοὺς στὴν ἐπανάσταση.

Στὴν Βλαχία ὑπηρετοῦσαν οἱ πιὸ ἐμπειροὶ καὶ ξακουστοὶ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοί, ὁ Σάββας Καμινάρης ἀπὸ τὴν Πάτμο, ποὺ εἶχε πολλὲς σχέσεις μὲ τοὺς Βουλγάρους, καὶ ὑποσχόταν νὰ ἐπανα-στατήσῃ τὴν χώρα τους, ὁ Γιάννης Φαρμάκης ἀπὸ τὸ Μπλάτσι καὶ ὁ Γιωργάκης Νικολάου ἀπὸ τὴν Φτέρη τοῦ Ὀλύμπου, ὁ ἐπονομαζόμενος Ὀλύμπιος.

Οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἀρχηγοὶ μαζί μὲ τὸν Περραιβὸ ἀπὸ τὸν Μάιο κιόλας τοῦ 1820 εἶχαν καταβάλει πολλὰ προσπάθειες γιὰ νὰ συνάψουν στρατιωτικὴ συμμαχία μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Σέρβων. Ἀλλὰ ὁ ἡγεμόνας τῆς Σερβίας Μιλόσ Ὀμπρένοβιτς, προσδοκῶντας τὴν εἰρηνικὴ ἐπίλυση τῶν ζητημάτων τῆς χώρας του ἀπὸ τὶς διαπραγματεύσεις τῆς ἀντιπροσωπείας του μὲ τὴν Πύλη, ἀκολουθοῦσε καιροσκοπικὴ πολιτικὴ: προβάλλοντας διαφόρους λόγους ἀπέφευγε τὴν συμμαχία χωρὶς ὅμως καὶ ν' ἀποθαρρύνῃ τοὺς Φιλικούς. Τέλος, κατὰ τὰ τέλη Δεκεμβρίου 1820, κατωρθώθηκε νὰ διατυπωθοῦν οἱ ὅροι μιᾶς συνθήκης συμμαχίας, ἀλλὰ ὁ κομιστὴς τῆς στοῦν Μιλόσ φιλικὸς Ἀριστείδης Παπάς ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων.

Ἡ μύηση τοῦ Βλαδιμηρέσκου στὴν Φιλικὴ Ἐταιρεία καὶ ἡ ἐναρξὴ τοῦ κινήματός του στὴν Μικρὴ Βλαχία.

2. Τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου ἐπρόκειτο νὰ ἐπισπεύσῃ ὁ Γιωργάκης Ὀλύμπιος, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες τοῦ Ὑψηλάντη, μύησε στὴν Φιλικὴ Ἐταιρεία τὸν Βλάχο φίλο του Θεόδωρο Βλαδιμηρέσκου. Αὐτὸν λοιπὸν παρακίνησε ὁ Γιωργάκης

νὰ προκαλέσῃ ἐξέγερση τῶν ἀνδρείων συμπατριωτῶν του στὴν Μικρὴ Βλαχία, ποὺ νὰ στρέφεται δῆθεν κατὰ τῆς τυραννίας τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν βογιάρων καὶ ὅχι κατὰ τοῦ σουλτάνου. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἤλπιζε ὁ Γιωργάκης νὰ καλύψῃ τὴν πρωτοβουλία τῶν Ἑλλήνων, τὴν ἑλληνικὴ ἰδέα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Κέντริσε τὴν προσωπικὴ φιλοδοξία τοῦ Βλαδιμηρέσκου καὶ τοῦ χάραξε ἓνα σχέδιο προκαταρκτικῶν ἐνεργειῶν.

Ἡ εὐκαιρία γιὰ δράση παρουσιάστηκε ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Ἀλεξ. Σούτσου (μέσα Ἰανουαρίου 1821): ὁ Γιωργάκης τοῦ ἔδωσε 38 «Ἀρβανίτες» καὶ τὸν ἔστειλε στὴν Μικρὴ Βλαχία. Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες ἔπεσαν στὴν παγίδα. Ὁ Βλαδιμηρέσκου ἀντιπαθοῦσε ἐξ ἴσου τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἕλληνες, πρὸ πάντων τοὺς Φαναριώτες, ποὺ τοὺς θεωροῦσε δυνάστες τοῦ τόπου. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι ἀπὸ τὶς πρῶτες κιόλας μέρες σκέφθηκε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὶς προσωπικὲς του φιλοδοξίες καὶ ν' ἀπελευθερώσῃ

τὴν πατρίδα του ἀπὸ τοὺς ἐντόπιους καὶ ξένους δυνάστες. Ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ πρέπει νὰ τοῦ ἄρесе πολὺ. Μέσα σὲ λίγες μέρες κατῴρθωσε νὰ σχηματίσῃ ἓνα μικρὸ σῶμα ἀπὸ 150 ἄνδρες ποὺ καθημερινῶς μεγάλωνε μὲ τὴν συρροή τῶν πανδούρων (ὅπλοφόρων) τῆς Μικρῆς Βλαχίας. Ἡ προκήρυξί του πρὸς τὸν ρουμανικὸ λαό, γραμμένη στὴν γλῶσσα του, μιλοῦσε γιὰ τὶς καταχρήσεις καὶ τὶς καταπίσεις τῶν Φαναριωτῶν καὶ τῶν βογιάρων καὶ καλοῦσε τὸν λαὸ νὰ σηκωθῇ ἐναντίον τους. Ὁ Βλαδιμηρέσκου λοιπὸν παρουσιάζοταν ὡς προστάτης τοῦ λαοῦ καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν δικαίων του.

Θέλοντας νὰ δικαιολογήσῃ ἀπέναντι τῆς Πύλης τὸ κίνημα ἔστειλε ἱκετήρια ἀναφορὰ (ἄρζ μαχσάρ) τοῦ λαοῦ τῆς Βλαχίας, ὅπου διαβεβαίωνε ὅτι εἶναι πιστοὶ ὑπῆκοοι τοῦ σουλτάνου καὶ ἐπαναλάμβανε τὰ ἴδια παράπονα καὶ κατήγγελλε συγκεκριμένα τὸν ὀσποδάρο Ἀλέξ. Σοῦτσο, τοὺς βογιάρους καὶ τὸν μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Διονύσιο Λοῦπιο. Ἡ Πύλη, παρὰ τὶς διαβεβαιώσεις αὐτῆς τῶν στασιαστῶν, φοβήθηκε μήπως τὸ κίνημα τῆς Βλαχίας ἀκολουθήσῃ τὸν ἴδιο δρόμο, ποὺ ὠδήγησε καὶ τὴν Σερβία στὴν αὐτονομία της. Γι' αὐτὸ ἔδωσε ἐντολὴ ν' ἀποκατασταθῇ ἡ τάξη μὲ ὅσο τὸ δυνατόν ἤπια μέσα καὶ μόνο ἐμπρὸς στὴν ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ στρατιωτικὴ δύναμη τῆς ἡγεμονίας.

Ἡ δύναμη ὅμως τοῦ Βλαδιμηρέσκου διαρκῶς μεγάλωνε. Τρεῖς χιλιάδες τώρα Βλάχοι, Ἕλληνες, Σέρβοι καὶ Βούλγαροι καλὰ ὥπλισμένοι καὶ ἄλλοι τόσοι χωρικοί, μὲ ὅ,τι μπορούσε νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ καθένας ὡς ὅπλο, ἀπειλοῦσαν νὰ βαδίσουν ἐναντίον τοῦ Βουκουρεστίου. Οἱ ἄνδρες του δὲν εἶχαν καμιὰ ὀργάνωση καὶ στὸν δρόμο προέβαιναν σὲ ἄρπαγές καὶ λεηλασίες. Τρομοκρατημένοι οἱ βογιάροι, οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ὅπωςδήποτε εὐκατάστατοι εἶχαν ἀρχίσει νὰ φεύγουν πρὸς τὴν Τρανσυλβανία.

Ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης περνᾷ τὸν Προῦθο καὶ κηρύσσει τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση.

3. Ὁ Ὑψηλάντης, μετὰ τὴν ἀνταρσία τοῦ Βλαδιμηρέσκου, θεωρώντας τὴν εὐκαιρία κατάλληλη εἶχε διατάξει τὸν Γιωργάκη Ὀλύμπιο καὶ τὸν Σάββα Καμινάρη νὰ κινηθοῦν. Ὁ Σάββας ὅμως ἔκρινε ὅτι θὰ ἦταν ἐπικίνδυνον νὰ κηρυχθῇ ἡ ἐπανάσταση στὴν Μολδοβλαχία καὶ στὴν Ἑλλάδα χωρὶς τὴν σύμπραξη τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, ἐνῶ ὁ Γιωργάκης, ἂν καὶ εἶχε μὲ τὸ μέρος του τοὺς περισσότερους φιλικούς στοὺς Βουκουρέστι, θεω-

ροῦσε ἀπόλυτα ἀναγκαία τὴν ἄμεση συμμετοχὴ τοῦ Σάββα. Τότε ὁ Ὑψηλάντης ἐκβιάζοντας τὰ πράγματα διατάζει στὶς 13 Φεβρουαρίου τὸν ὀπλαρχηγὸ Βασίλη Καραβιά, ποὺ βρισκόταν στὸ Γαλάζι, νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον τῶν ἐκεῖ Τούρκων. Ὁ Καραβιάς μόλις στὶς 21 τοῦ μηνὸς ἐκτελεῖ τὶς διαταγὲς τοῦ Ὑψηλάντη καὶ κυριεύει τὴν πόλιν ὕστερ' ἀπὸ ἐννέα ὥρῶν ἀγῶνα, ἀλλὰ διαπράττει τὸ ἀνοσιούργημα νὰ σφάξῃ τὸν ἀρχηγὸ τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς ποὺ εἶχε πιαστῇ αἰχμάλωτος, καθὼς καὶ 30 περίπου φιλήσυχους μουσουλμάνους ἐμπόρους.

Τὴν ἄλλη μέρα, στὶς 22 τοῦ μηνός, στὶς 6 τὸ ἀπόγευμα, ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης ντυμένος μὲ στολὴ ρώσου στρατηγοῦ περνᾷ τὸν Προῦθο κοντὰ στὸ Σκουλένι καὶ συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς δύο ἀδελφούς του Γεώργιο καὶ Νικόλαο, ἀπὸ τὸν Γεώργιο Μάνο, τὸ Γεώργιο Καντακουζηνὸ καὶ μερικοὺς ἄλλους εἰσέρχεται στὸ Ἰάσιο. Ὁλη ἡ φρουρὰ τοῦ ἡγεμόνα Μιχαὴλ Σούτσου πηγαίνει μὲ τὸ μέρος του. Στὶς 24 Φεβρουαρίου ἐκδίδει τὴν γνωστὴ μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Μάχου ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος» προκήρυξη μὲ τὴν περιβόητη ἐκείνη σκοτεινὴ περικοπὴ ποὺ καλοῦσε τοὺς Ἕλληνες νὰ ἐπαναστατήσουν καὶ τοὺς διαβεβαίωνε ὅτι μιὰ μεγάλη δύναμη, προφανῶς ἡ Ρωσία, θὰ ὑποστήριζε τὰ δίκαιά τους. Κατόπιν ὑποβάλλει στὸν τσάρο Ἀλέξανδρο Α' τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸν ρωσικὸ στρατό.

Στὴν προκήρυξη τοῦ Ὑψηλάντη ἀνταποκρίνονται μὲ προθυμία οἱ Ἕλληνες τῆς Μολδοβλαχίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ρωσίας, πρὸ πάντων ἡ ἑλληνικὴ νεολαία τοῦ ἐξωτερικοῦ. Νέοι ἀπὸ κάθε κοινωνικὴ τάξη καὶ ἐπάγγελμα, ὑπάλληλοι ἐμπορικῶν γραφείων, σπουδαστὲς κ.λ. ἄρχισαν νὰ συρρέουν — πολλοὶ μάλιστα πεζοί — ἀπὸ παντοῦ, πρὸ πάντων ἀπὸ τὶς κοντινότερες μεσημβρινὲς ἐπαρχίες τῆς Ρωσίας, ἀπὸ τὴν Ὁδησσό, Χερσῶνα, Τάγανροκ καὶ ἀπὸ τὴν Κριμαία. Τὸ στράτευμα τοῦ Ὑψηλάντη δὲν ξεπερνοῦσε τοὺς 1600 Ἕλληνες, Βουλγάρους καὶ Σέρβους ὀπλοφόρους.

Στὶς 26 Φεβρουαρίου στὴν ἐκκλησίᾳ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἔγινε δοξολογία μὲ στρατιωτικὴ παράταξη. Ὁ ρωσόφιλος ἐντόπιος μητροπολίτης Βενιαμὶν Κωστάκης, ποὺ προσδοκοῦσε ρωσικὴ ἐπέμβαση, εὐλόγησε τὴν ἑλληνικὴ σημαία, τὴν πρώτη ἐπαναστατικὴ σημαία καὶ ἔζωσε στὴν μέση τοῦ Ὑψηλάντη τὸ σπαθί του. Κατόπιν ὁ Ὑψηλάντης καὶ οἱ ἀδελφοί του μὲ ὑψωμένα τὰ σπαθιά τους ὠρκίστηκαν ἐμπρὸς στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ νὰ μὴ τὰ ξαναβάλουν στὴν θήκη τους παρὰ μόνον ἀφοῦ ἐλευθερώσουν τὴν Ἑλλάδα! Ὁ Ὑψηλάντης ἔμεινε στὸ Ἰάσιο ἕξι μέρες, χάνοντας πολὺτιμο καιρὸ. Στὸ διάστημα αὐτὸ διάφορες αὐθαιρεσίες τῶν ἀτάκτων, ποὺ ἔμει-

ναν άτιμώρητες, έκαναν πολύ κακή έντύπωση στους κατοίκους.

Τέλος, τήν 1 Μαρτίου, ό 'Υψηλάντης ξεκίνησε για τήν Βλαχία μέ κατεύθυνση πρός τό Βουκουρέστι. 'Η άργή πορεία όμως και ή διστακτικότητα τών κινήσεών του έμείωσαν πολύ τό γόητρό του. Γι' αυτό γρήγορα έχασε τήν έπιβολή του επάνω στο άπειθάρχητο πλήθος τών όπλοφόρων του. Στήν κωμόπολη Τίργουλ Φορμός άποφάσισε νά στείλν τόν άδελφό του Δημήτριο στήν Πελοπόννησο.

Στήν Φοξάνη, στα σύνορα τών δύο ήγεμονιών, ό 'Υψηλάντης, κατά μίμηση τοῦ 'Ιεροῦ Λόχου τοῦ Πελοπίδα, σχημάτισε όμώνυμο λόχο από ένθουσιώδεις 'Ελληνες νέους τής 'Οδησσοῦ, τοῦ Τάγανροκ και άλλων πόλεων, τούς περισσότερους μορφωμένους και πλούσιων οίκογενειών. 'Ηταν πεζοί στρατιώτες και φοροῦσαν μαῦρες στολές — γι' αυτό ώνομάζονταν και «Μαυροφόροι» — μέ έμβλημα στο κάλυμμά τους τήν νεκροκεφαλή. 'Ηταν ή πρώτη προσπάθεια για τήν σύσταση τακτικοῦ στρατοῦ.

Παράλληλα πρός τήν πορεία τοῦ 'Υψηλάντη ό Βλαδιμηρέσκου έπικεφαλής πολλών χιλιάδων Ρουμάνων χωρικών και βοσκών και άτακτων «'Αρβανιτιών» βάδιζε και αυτός πρός τό Βουκουρέστι, όπου εισήλθε στις 18 Μαρτίου και άρχισε νά διοική τήν Βλαχία σαν όσποδάρος.

**'Αντιδράσεις κατά τοῦ
κινήματος τοῦ 'Υψηλάντη.**

4. 'Ο 'Υψηλάντης είχε περάσει και αυτός τά σύνορα τής Βλαχίας μέ κατεύθυνση πρός τό Βουκουρέστι, όπου μόλις στις 28 Μαρτίου μπήκαν 300 περίπου άνδρες του

μέ έπικεφαλής τόν Δούκα και κατέλαβαν ώρισμένα τμήματά του, ένώ ό 'Ιδιος, μέ 500 ίππεις και 3 κανόνια έστρατοπέδευσε δυό ώρες μακριά, στήν Κολεντίνα, τσιφλίκι τοῦ μπάνου¹ Γρηγ. Γκίκα. Μιά μέρα όμως ένωρίτερα είχε διαβαστή σέ δυό έκκλησίες τής πρωτεύουσας μιá προκήρυξη τοῦ ήγεμόνα Σκαρλάτου Καλλιμάχη, πού καλοῦσε τούς άνώτερους κληρικούς, τούς βογιάρους και τό λαό νά ξεσηκωθοῦν έναντίον τοῦ 'Υψηλάντη, καθώς και ό άφορισμός τών επαναστατιών από τόν πατριάρχη.

'Αλλά και ένα άλλο συνταρακτικό γεγονός, και κυρίως αυτό, είχε συντελέσει, ώστε ό Βλαδιμηρέσκου νά διαχωρίση άποφασιστικά τις ευθύνες του από τό ελληνικό κίνημα : ό τσάρος μ' ένα διάταγμα του από τό Laybach, διέγραφε τόν 'Υψηλάντη από τις τάξεις τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, άποδοκίμαζε έπίσημα τήν πράξη του, δήλωνε αύστηρότατη οὔδετερότητα ως πρός τις ταραχές τών δύο

1. Διοικητής επαρχίας.

ἡγεμονιῶν καὶ διέταξε τὸν ρῶσο πρεσβευτὴ Stroganoff στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ γνωστοποιήσῃ τὶς ἀποφάσεις αὐτὲς στὴν Πύλη καὶ νὰ διαβεβαιώσῃ τὴν εἰλικρινῆ διάθεσίν του γιὰ τὴν διατήρησιν φιλικῶν σχέσεων μὲ τὴν Τουρκία.

Πῶς ἐξηγεῖται ἡ δυσμενὴς αὐτὴ στάσις τοῦ τσάρου ἀπέναντι τοῦ Ὑψηλάντη; Ὁ τσάρος, ἤδη πρὶν ἀπὸ τὰ συνέδρια τοῦ Troppau καὶ τοῦ Laybach, καθὼς καὶ κατὰ τὴν διάρκειά τους, εἶχε ἀρχίσει ν' ἀνησυχῇ ἀπὸ τὶς φιλελεύθερες ἐκδηλώσεις καὶ τὰ ἐπαναστατικὰ κρούσματα, ποὺ σημειώνονταν τὸ ἓνα ὕστερ' ἀπὸ τὸ ἄλλο σὲ διάφορα σημεῖα τῆς Εὐρώπης : ἀπὸ τὴν ἐπανάστασις στὴν Νεάπολιν, τὴν ἐμφάνισιν ζωηρῆς ἀντιπολιτεύσεως μέσα στοὺς κόλπους τῆς πολωνικῆς δίαιτας, τὴν ἀνταρσία τοῦ ρωσικοῦ συντάγματος «Συμεώνοβιτς» τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς (28 Ὀκτωβρίου 1820) καὶ ἀπὸ τὶς ταραχὲς τοῦ Πεδεμοντίου. Τὰ γεγονότα αὐτὰ τὸν προσανατόλιζαν βαθμιαῖα, ἀλλ' ἀσφαλῶς, πρὸς τὴν αὐστριακὴ πολιτικὴ.

Ἡ ἀποδοκιμασία τοῦ τσάρου εἶχε ὀλέθριες συνέπειες γιὰ τὸν Ὑψηλάντη καὶ γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κίνημα. Ἡ ἀταξία μεγάλωνε μέσα στὸ Βουκουρέστι. Ἀχαλίνωτοι οἱ πανδοῦροι τοῦ Βλαδιμηρέσκου λήστευαν τοὺς κατοίκους μέσα στοὺς δρόμους τὸ καταμεσήμερο ἀκόμη καὶ λεηλατοῦσαν τὰ σπίτια, χωρὶς νὰ ἐπεμβάλῃ οὔτε ὁ ἀρχηγὸς τοὺς οὔτε καὶ ὁ πολιτάρχης (φρούραρχος), ὁ διστακτικὸς πάντα καὶ καιροσκόπος Σάββας. Τὶς ἀτιμώρητες αὐτὲς πράξεις τῶν πανδούρων δὲν ἄργησαν νὰ μιμηθοῦν καὶ οἱ ἄτακτοι τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων. Ἡ πειθαρχία τῶν στρατευμάτων εἶχε παραλύσει. Ἔτσι, ἰδίως στὴν Ὑπαιθρο, ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ὑψηλάντη διαρκῶς μεγάλωνε.

Ἐπειδὴ καθαρὰ πιά ἀρχισε νὰ φαίνεται ἡ ἀντίθεσις Ρουμάνων καὶ Ἑλλήνων καὶ νὰ πληθαίνουν οἱ ὑποψίες μεταξύ τους, ὁ Βλαδιμηρέσκου, γιὰ μεγαλύτερη ἀσφάλεια ἀποσύρθηκε καὶ ὠχυρώθηκε καλύτερα στὸ μοναστήρι Κοτροτσένι (30 Μαρτίου), ἓνα τέταρτο τῆς λεύγας μακριὰ ἀπὸ τὴν πόλιν. Ἐπιδιώκοντας ἀπὸ μέρες τώρα τὸν διαχωρισμὸ τῶν ρουμανικῶν συμφερόντων ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὴν πραγματοποιήσιν τῶν προσωπικῶν του φιλοδοξιῶν, εἶχε προχωρήσει καὶ σὲ ἀνταποκρίσεις μὲ τὸν πασά τῆς Σιλίστριας.

Ἡ κρίσιμη θέσις τῶν ἐπαναστατῶν στὴν Βλαχία καὶ Μολδαβία.

5. Ὁ Ὑψηλάντης ἀποθαρρύνθηκε ἀπὸ τὴν δυσάρεστη τροπὴ καὶ τὴν σύγχυσις τῶν πραγμάτων μέσα στὸ Βουκουρέστι καὶ ἀποτραβήχθηκε τὴν 1 Ἀπριλίου στὸ Τιρ-

γοβίσι, στὸ Κιμπολούγγι, στὴν ὄρεινὴν περιοχὴ τῆς Βλαχίας

κοντά στα αυστριακά σύνορα. Ἡ μεταστρατοπέδυσή του αὐτὴ θεωρήθηκε ὡς μιὰ ἐπονείδιστη ὑποχώρηση. Ὁ Σάββας ὅμως μὲ τοὺς ἀνδρες του ἔμεινε στὸ Βουκουρέστι.

Τὸ Τίργοβίστι ἔγινε κύριο κέντρο ἀνεφοδιασμοῦ καὶ ὀργανώσεως τοῦ στρατοῦ τοῦ Ὑψηλάντη, ὁ ὁποῖος τότε ἀριθμοῦσε 3000 ἄνδρες. Τὸ πυροβολικὸ του ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 3 μόνον κανόνια. Ἐκεῖ κυρίως ὀργανώθηκε τὸ τάγμα, τὸ γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα «Ἱερὸς Λόχος». Οἱ στρατιῶτες μὲ ἐνθουσιασμό καὶ ἐπιμονὴ ἀσκοῦνταν στὰ στρατιωτικὰ γυμνάσια, ἐνῶ νέοι συνεχῶς ἔφθαναν ἀπὸ τὴν Ὁδησσό.

Στὴν Μολδαβία ἡ κατάσταση ἀρχισε νὰ ἐπιδεινώνεται, ἀφότου ὁ γενικὸς πρόξενος τῆς Ρωσίας στὸ Ἰάσιο γνωστοποίησε τὴν ἀποκρήρυξη τοῦ Ὑψηλάντη ἀπὸ τὸν τσάρο (29 Μαρτίου / 9 Ἀπριλίου). Τὴν ἄλλη μέρα οἱ Μολδαβοὶ βογιάροι μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν μητροπολίτη Βενιαμὶν Κωστάκη ἐπισκέφθηκαν τὸν ὁσποδάρη Μιχαὴλ Σοῦτσο καὶ τοῦ ἐδήλωσαν ὅτι ἡ διοίκησή του εἶχε λήξει. Τὸ περιβάλλον του εἶχε γίνει πιὰ πνιγερὸ καὶ ἡ ἐξουσία του οὐσιαστικὰ τοῦ εἶχε ξεφύγει ἀπὸ τὰ χέρια. Ἐμπρὸς στὴν ἀπροσδόκητη αὐτὴ τροπὴ τῶν πραγμάτων ποὺ προμηνόυσε μεγάλες θύελλες, ὁ Σοῦτσος ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τὸν Ὑψηλάντη καὶ κυριευμένος ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀνησυχίες καὶ φόβους γιὰ τὴν ζωὴ του, ἐγκατέλειψε τὸ Ἰάσιο στίς 31 Μαρτίου / 11 Ἀπριλίου καὶ κατέφυγε στὴν Βεσσαραβία. Ἀποτέλεσμα τῆς φυγῆς του ἦταν νέα μείωση τοῦ γοήτρου τοῦ Ὑψηλάντη, τὸ ὁποῖο ἐπρόκειτο νὰ πέση ἀνεπανόρθωτα, ὅταν λίγες μέρες ἀργότερα ἔγινε γνωστὸς ὁ συνοδικὸς ἀφορισμὸς τοῦ Μιχ. Σούτσου, τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντη καὶ τῶν ἄλλων ἐπαναστατῶν. Ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα ἀναστάτωσαν τοὺς Ἕλληνες, ἐνῶ διέθεσαν ἐχθρικὰ ἀπέναντί τους τοὺς Μολδαβοὺς καὶ τοὺς Βλάχους. Ἡ γερουσία μάλιστα τοῦ Ἰασίου ἀποφάσισε νὰ στείλῃ μιὰ πρεσβεία στὴν Πύλη, γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀφοσίωση τῶν κατοίκων τῆς Μολδαβίας στὸν σουλτάνο. Ἐπίσης διέταξε τοὺς κατοίκους νὰ μεταχειρίζονται ὡς ἐχθροὺς τοὺς στρατιῶτες τοῦ Ὑψηλάντη, οἱ ὁποῖοι θὰ ἔμειναν στὴν ἡγεμονία ὕστερ' ἀπὸ μιὰ ὠρισμένη ἡμέρα.

Γιὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν κατάσταση αὐτὴ ὁ Ὑψηλάντης, ἔστειλε στὴν Μολδαβία δύο ἀξιωματικούς του : τὸν Ἀθ. Καρπενησιώτη στὸ Γαλάτzi, γιὰ νὰ ὀργανώσῃ τοὺς 1000 Ἕλληνες ναυτικούς, ποὺ βρίσκονταν ἐκεῖ, καὶ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν σπουδαία αὐτὴ θέση, ποὺ ἀπειλοῦνταν ἀπὸ ἐνδεχόμενη ἐξόρμηση τῶν Τούρκων τῆς Βραΐλας, καὶ τὸν Κων. Πεντεδέκα, Ἠπειρώτη, στὸ Ἰάσιο, γιὰ νὰ καταλάβῃ στρατιωτικὰ τὴν πόλη, ποὺ ἦταν στὴν ἐξουσία τῶν βογιάρων, ν' ἀνακόψῃ τὴν ἐπικοινωνία τους μὲ τοὺς Τούρκους

τῆς Βραΐλας καὶ νὰ ὑποστηρίξη τὸ σῶμα τοῦ Καρπενησιώτη.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ κατάσταση στὴν Βλαχία παρουσιαζόταν ὡς ἐξῆς : οἱ δεσμοὶ τοῦ Ὑψηλάντη μὲ τὸν Βλαδιμηρέσκου καὶ μὲ τὸν Σάββα εἶχαν γίνει πολὺ χαλαροί, σχεδὸν εἶχαν διακοπῇ. Ὁ Βλαδιμηρέσκου ἐξακολουθοῦσε νὰ βρίσκεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν πασὰ τῆς Σιλίστριας μέσω τοῦ Θεοδώρου Νέγρη, τοῦ καϊμακάμη τοῦ Καλλιμάχη ποὺ βρισκόταν στὸ Ρουστσοῦκι. Ὁ Σάββας πάλι, ποὺ ὡς τότε καιροσκοποῦσε, ἄρχισε νὰ ἀπελπίζεται γιὰ τὴν ἔκβαση τῶν πραγμάτων καὶ νὰ σκέπτεται τὴν προδοσίαν. Μολαταῦτα οἱ δύο αὐτοὶ ἀρχηγοὶ δὲν ἐνεργοῦσαν μὲ κοινὴ συνεννόηση. Ἀπεναντίας παλιὲς ἔχθρες τοὺς χώριζαν καὶ τοὺς ἔκαναν ν' ἀλληλομισοῦνται θανάσιμα καὶ νὰ ἀλληλοὑποβλέπωνται.

Ποιὰ ἦταν ἡ διάταξη τῶν στρατευμάτων τοῦ Ὑψηλάντη, τὰ ὁποῖα τοῦ ἔμεναν πιστά; Ὁ ἴδιος ἔστησε τὸ στρατηγεῖο του στὸ Τιργγοβίστι, ποὺ τὸ εἶχε περιχαράκῃ καὶ εἶχε διορίσει ἐκεῖ φρούραρχο τὸν Καραβιά· τὸν μικρότερο του ἀδελφὸ Νικόλαο τὸν ἔστειλε στὸ Κιμπολούγγι καὶ τὰ ἄλλα στρατιωτικὰ σώματα τὰ κατένειμε σὲ διάφορα μέρη τῆς περιοχῆς.

Μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐπιτήρηση τοῦ Ὑψηλάντη οἱ ἀρχηγοί, ἂν ἐξαίρεση κανεῖς τὸν φιλότιμο Γιωργάκη, δὲν φρόντιζαν οὔτε γιὰ κατασκηνώσεις στὴν ὕπαιθρο, οὔτε γιὰ στρατιωτικὰ γυμνάσια οὔτε καὶ ἔπαιρναν τ' ἀναγκαῖα μέτρα γιὰ τὴν πειθαρχία καὶ τὴν ἀσφάλεια τοῦ στρατοπέδου. Ὅλοι ἤθελαν νὰ ἔχουν τὶς ἀνέσεις καὶ τὶς διασκεδάσεις, ποὺ ἐπρόσφεραν οἱ πρωτεύουσες τῶν περιοχῶν, ὅπου εἶχαν τὶς ἑδρες τὰ σώματά τους.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ὑψηλάντης, ἰδίως μετὰ τὴν ἀποδοκιμασία τοῦ κινήματός του ἀπὸ τὸν τσάρο, δὲν εἶχε πιά ἐπιβολὴ στὸ στράτευμα. Τὸ κῦρος του τὸ μείωναν ἀκόμη περισσότερο οἱ προσωπικὲς διενέξεις καὶ οἱ προστριβὲς τῶν ἀρχηγῶν τῶν διαφόρων σωμάτων : ὁ καθένας ἤθελε ν' ἀκούεται ὁ λόγος του καὶ νὰ διοικῇ. Οἱ ραδιουργίαι ἀνοῖξαν μεγάλα χάσματα μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν, πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν. Ὁ Ὑψηλάντης δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιβάλλῃ κάποια τάξη στὰ πράγματα. Ἡ κατάσταση αὐτὴ γέννησε τὴν ἀπογοήτευση καὶ τὴν ἀπελπισίαν στὶς ψυχὲς πολλῶν ἀνώτερων καὶ κατώτερων στρατιωτικῶν. Μερικοὶ μάλιστα ἄρχισαν νὰ λιποτακτοῦν καὶ νὰ καταφεύγουν στὴν Τρανσυλβανία, ἐνῶ ἄλλοι γεμάτοι ἀνησυχίαι διαλογίζονταν νὰ κάνουν τὸ ἴδιο.

Εισβολή τῶν Τούρκων στίς
παραδουνάβιες ἡγεμονίες
καί καταστολή τοῦ κινή-
ματος.

6. Τήν 1 Μαΐου ὁ πασάς τῆς Βραΐλας Γιουσούφ Περκόφτοαλης ἀρχίζει τίς ἐπιχειρήσεις στήν Μολδαβία πού λήγουν ὕστερ' ἀπό ἐνάμιση σχεδόν μήνα μέ τήν ἐπικράτηση τῶν Τούρκων. Ἡ τελευταία ἀναλαμπή τῆς ἐπαναστατικῆς φλόγας στήν

Μολδαβία εἶναι καί ἡ λαμπρότερη: ὁ Ἀθαν. Καρπενησιώτης μέ 420 ἄνδρες ἀποκρούει ἐπὶ 8 ὥρες τίς ἀλλεπάλληλες ἐπιθέσεις τῶν πολλαπλάσιων ἐχθρῶν κοντά στοῦ χωριό Σκουλένι, πού βρίσκεται στήν ὄχθη τοῦ Προύθου. Τέλος οἱ περισσότεροι σύντροφοί του, βλέποντας τοὺς Τούρκους νὰ κυριεύουν τὰ χαρακώματά τους τὸ ἕνα ὕστερ' ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἔπεσαν στὸν ποταμὸ καί κολυμπώντας πέρασαν στήν ἀντικρινή ὄχθη. Ὁ Καρπενησιώτης ὅμως μέ ἄλλους ἀρχηγούς καί ἀπλοὺς στρατιῶτες ἔμειναν καί βρῆκαν τὸν θάνατο (17 Ἰουνίου). Ἀπέναντι τὰ ρωσικὰ στρατεύματα, παραταγμένα σὲ θέση μάχης, ἐπειδὴ φοβοῦνταν μήπως τὰ σύνορα παραβιαστοῦν ἀπὸ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, παρακολουθοῦσαν μέ φανερὴ συγκίνηση καί ἀγωνία τὴν ἀνιση πάλη.

Σχεδὸν σύγχρονα μέ τὴν ἔναρξη τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στήν Μολδαβία, μεγάλες στρατιωτικὲς δυνάμεις τῶν Τούρκων εἰσβάλλουν στήν Βλαχία ἀπὸ τὴν Σιλίστρια, Γιούργεβο καί Βιδίني καί προελαύνουν πρὸς τὸ Βουκουρέστι. Τότε ὁ Σάββας καί ὁ Βλαδιμηρέσκου ἀναγκάστηκαν νὰ ἐκκενώσουν τὴν πρωτεύουσα. Καί ὁ μὲν πρῶτος ἀρχισε νὰ ὑποχωρῇ πρὸς τὸ Τιργοβίστι, ὁ δὲ ἄλλος πρὸς τὴν Μικρὴ Βλαχία παρακολουθώντας ἐπίβουλα τίς κινήσεις τῶν στρατευμάτων τοῦ Ὑψηλάντη. Σκοπὸς του ἦταν νὰ κυκλώσῃ τὸ δεξιὸ τῶν Ἑλλήνων καί νὰ τοὺς ἀνακόψῃ τὴν ὑποχώρηση, ἐνῶ οἱ Τούρκοι θὰ τοὺς ἐπιτίθενταν κατὰ μέτωπο.

Ἀλλὰ ὁ Σάββας, ἐνῶ καί ὁ ἴδιος βρισκόταν σὲ συνεννοήσεις μέ τοὺς Τούρκους, κατήγγειλε τὸν Βλαδιμηρέσκου στὸν Ὑψηλάντη (15 Μαΐου), ὅτι εἶχε μυστικὴ ἀνταπόκριση μέ τοὺς ἐχθρούς. Ἦταν ἕνας πολὺ εὐσχημος τρόπος ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ ἕνα παλαιὸ ἐχθρό του. Ἀμέσως ὁ Γιωργάκης Ὀλύμπιος μέ 50 πιστοὺς του ἔτρεξε κατὰ διαταγὴ τοῦ Ὑψηλάντη στὸ στρατόπεδο τοῦ Βλαδιμηρέσκου καί τὸν ἔπιασε. Οἱ στρατιῶτες του δὲν ἐπρόβαλαν καμία ἀντίσταση, γιὰτὶ συγκρατήθηκαν ἀπὸ τοὺς Σερβοβουλγάρους ὀπλαρχηγούς των Χατζῆ Πρόδαν, Μακεδόνοσκῃ καί ἄλλους Βλάχους, πού ἦταν δυσσερεστημένοι ἀπὸ τὴν σκληρὴ καί ὑποπτη συμπεριφορὰ του καί εἶχαν ὀργανώσει συνωμοσίαν ἐναντίον του μέ τὴν ὑποκίνηση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ὁ Βλαδιμηρέσκου μεταφέρθηκε στὸ Τιργοβίστι,

όπου δικάστηκε από στρατιωτικό συμβούλιο και τὰ μεσάνυχτα τῆς 23 Μαΐου θανατώθηκε. Ὁ στρατός του, 4000 Βλάχοι καὶ 250 Σέρβοι καὶ Βούλγαροι ἵππεις, ἐνώθηκαν μὲ τὸν στρατὸ τοῦ Γιωργάκη. Ἐνα μέρος ἀπ' αὐτοὺς ἐκράτησε ὁ ἴδιος στὸ Πιτέστι, ἐνῶ τοὺς μισοὺς πανδούρους τοὺς ἔστειλε νὰ καταλάβουν τὸ Δραγατσάνι καὶ ἄλλες θέσεις στὴν Μικρὴ Βλαχία. Ἦταν πιά καιρὸς ν' ἀντιμετωπιστοῦν οἱ Τούρκοι, ποὺ ἐν τῷ μεταξύ εἶχαν καταλάβει τὸ Βουκουρέστι καὶ στὶς 25 Μαΐου ξεκινοῦσαν γιὰ τὸ Τιργοβίστι. Τότε ἀποσαφηνίζεται ἀκόμη περισσότερο ἡ κατάσταση : ὁ Σάββας μὲ μερικοὺς ἄλλους ὀπλαρχηγοὺς προσχωρεῖ φανερά πιά στοὺς Τούρκους, ἐνῶ ὁ Ὑψηλάντης μὲ ἀταξία ἀποσύρεται στὸ Πιτέστι καὶ κατόπιν στὸ Ρίμνικο.

Ἔτσι τὸ θέατρο τοῦ πολέμου μετατοπίζεται στὴν Μικρὴ Βλαχία. Ἐκεῖ, ὕστερ' ἀπὸ μερικὲς μικρὲς συγκρούσεις, ἰσχυρὲς τουρκικὲς δυνάμεις περικυκλώνονται στὸ χωριὸ Δραγατσάνι. Ἡ βέβαιη ὅμως αὐτὴ νίκη τῶν Ἑλλήνων χάνεται ἐξ αἰτίας τῆς ἀφροσύνης τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Βασίλη Καραβιά, ποὺ φιλοδόξησε νὰ πάρῃ μόνος αὐτὸς τὴν τιμὴ τῆς συντριβῆς τῶν Τούρκων. Χωρὶς νὰ περιμένῃ τίς διαταγὲς τοῦ Ὑψηλάντη, ὁρμᾷ ἐναντίον τους μὲ τοὺς 500 ἵππεις του παρασύροντας μαζί του τὸν Νικ. Ὑψηλάντη μὲ τὸν ἱερὸ Λόχο καὶ τὸ πυροβολικόν. Οἱ Τούρκοι, ὅταν εἶδαν ὅτι οἱ ἄλλες ἑλληνικὲς δυνάμεις δὲν κινήθηκαν καὶ ὅτι τὰ πυροβόλα δὲν τοὺς ἔκαναν ζημιές, ὥρμησαν ἐναντίον τοῦ Καραβιά, διασκόρπισαν τοὺς ἵππεις του καὶ κατόπιν στράφηκαν ἐναντίον τῶν νεαρῶν ἱερολοχιτῶν, ποὺ φλογισμένοι ἀπὸ πατριωτικὸ ἐνθουσιασμὸ καὶ πίστη στὰ ἰδανικά τους, ἔμειναν ἀκλόνητοι στὶς θέσεις τους. Τὸ παράδειγμά τους ἦταν ἀληθινὰ λαμπρό. Οἱ Τούρκοι ἵππεις διασχίζουν τίς τάξεις τους καὶ ἀρχίζουν τὴν σφαγὴ. Περισσότεροι ἀπὸ διακόσιοι ἱερολοχίτες βρίσκουν τὸν θάνατο «πεσόντες ὡς εὐθαλεῖς κλάδοι ὑπὸ τὴν κοπτερὰν ἀξίνην τοῦ στιβαροῦ ξυλοκόπου», κατὰ τὴν παραστατικὴ ἔκφραση τοῦ Τρικούπη. Ἐκεῖ ἔπεσε ἡρωϊκὰ μαχόμενος καὶ ὁ πρῶτος φιλέλληνας, ὁ Ἑλβετὸς Bordier. Ἡ καταστροφὴ θὰ ἦταν ὀλοκληρωτικὴ, ἂν δὲν ἔτρεχε σὲ βοήθειά τους ὁ Γιωργάκης Ὀλύμπιος καὶ μερικοὶ ἄλλοι ὀπλαρχηγοί, ποὺ γλύτωσαν πολλοὺς ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν σφαγὴ.

Ἡ ὀλέθρια ἔκβαση τῆς μάχης στὸ Δραγατσάνι (7 Ἰουνίου 1821) διέλυσε τὸν στρατὸ τοῦ Ὑψηλάντη. Πανικόβλητοι οἱ ὀπλαρχηγοὶ καὶ οἱ στρατιῶτες δὲν ἀκούουν πιά οὔτε τίς προσταγές, οὔτε τίς παρακλήσεις οὔτε καὶ τίς ἀπειλὲς τῶν ἀρχηγῶν. Ἄλλοι φεύγουν πρὸς τὸ Ρίμνικο καὶ ἄλλοι πρὸς τὰ αὐστριακὰ σύνορα. Ὁ Ὑψη-

λάντης βλέπει τριγύρω του άναρχία και χάος. 'Η ίδια ή προσωπική του ασφάλεια κινδυνεύει. Μὲ θανάσιμη άγωνία μέσα στην ψυχή του εγκαταλείπει και αὐτὸς τὸ Ρίμνικο και φτάνει στο Καϊνένι, μισή ώρα μακριά από τὰ αὐστριακά σύνορα. 'Απ' ἐκεί, αφού διαπραγματεύθηκε με τις αὐστριακές άρχές τήν άδεια εισόδου του, πέρασε τὰ σύνορα και βρήκε άσυλο στην Hermannstadt τῆς Αὐστρίας με τοὺς δύο άδελφούς του και άλλους συντρόφους του.

'Η αὐστριακή κυβέρνηση, αν και ύποσχέθηκε στὸν 'Υψηλάντη και στοὺς συνοδοὺς του τὸ ἐλεύθερο πέρασμα μέσα από τήν επικράτειά της για τὸ 'Αμβούργο, μολαταῦτα, παλινωδώντας αξιοθρήνητα, τοὺς θεώρησε πολιτικούς αἰχμαλώτους, κατὰ πρόταση ασφαλῶς τοῦ αὐστριακοῦ πρεσβευτῆ τοῦ Βουκουρεστίου, τοὺς συνέλαβε και διέταξε νὰ τοὺς οδηγήσουν στο ὑγρὸ φρούριο τῆς οὐγγρικής πόλης Munkatz, ὅπου και τοὺς ἐκλείσει σὲ κατασκότεινες εἰρκτές. 'Εκεῖ ἔπαθε ή ὑγεία τοῦ 'Υψηλάντη. Τέλος στὰ 1823, ὕστερ' από ἀλλεπάλληλες ἐπικλήσεις του στην αὐστριακή και ρωσική αὐλή, μεταφέρθηκαν οἱ κρατούμενοι στην ὑγιεινότερη Theresienstadt, ὅπου ἔμειναν ὡς τὰ τέλη τοῦ 1827, ὁπότε ἀπελευθερώθηκαν με τήν μεσολάβηση τοῦ τσάρου Νικολάου Α'. 'Ο 'Υψηλάντης μόλις λίγους μῆνες μπόρεσε νὰ ζήσει στην Βιέννη : τὸ ἄσθμα, πού εἶχε ἐκδηλωθῇ κατὰ τήν διάρκεια τῆς φυλακίσεώς του, τὸν ἔφερε στὸν τάφο σὲ ἡλικία 37 ἐτῶν (19 'Ιανουαρίου 1828), τήν ἐποχή πού ὁ πρῶτος κυβερνήτης τῆς 'Ελλάδος 'Ιωάννης Καποδίστριας ἀναλάμβανε τὰ καθήκοντά του. Οἱ 'Ελληνες τῆς Βιέννης τὸν κήδεψαν ἀπλά, ντυμένο με τήν στολή τοῦ ἱερολοχίτη. Στὸ ἑλληνικὸ νεκροταφεῖο τῆς Βιέννης ἓνας ἀπέριτος ξύλινος σταυρὸς ἔδειχνε τήν θέση, ὅπου κοιμόταν τὸν αἰώνιο ὕπνο ὁ 'Ελληνας ἐκεῖνος, πού εἶχε δώσει πρῶτος τὸ σύνθημα τῶν ἀγώνων και τήν ζωή του για τήν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας του. Δυὸ χρόνια κιόλας ὕστερ' από τὸν θάνατό του ὁ τάφος του στην ξένη χώρα εἶχε χορταριάσει — σημάδι πὼς κανεὶς πιά δὲν ἐρχόταν νὰ τὸν φροντίσει και νὰ κλάψει ἐπάνω του. Μόνο στην ἐλεύθερη πιά 'Ελλάδα, στίς 15 Μαΐου 1828, μέσα στην εὐρύχωρη πεδιάδα τῶν Μεγάρων, ὁ ἀδελφός του Δημήτριος 'Υψηλάντης, ὁ πρῶτος 'Ελληνας στρατάρχης, ἔκανε ἐπιβλητικὸ μνημόσυνο για τήν ἀνάπαυση τῆς ψυχῆς του μέσα σὲ λαμπρή στρατιωτική παράταξη. Τρεῖς ἀλλεπάλληλες ὁμοβροντίες ἐπτά χιλιάδων πολεμιστῶν τάραξαν τήν πρωινὴ γαλήνη τοῦ ἀπέραντου τοπίου, τιμώντας τήν μνήμη τοῦ πρώτου ἀρχηγοῦ.

'Ο 'Αλέξ. 'Υψηλάντης θυσιάστηκε για ἓνα μεγάλο ἰδανικό, ή πραγματοποίηση τοῦ ὁποίου ἦταν ἀνώτερη και ἴσως ἔξω από τις

δυνάμεις του. Ούτε ο μεγάλος ένθουσιασμός του ούτε η ευγένεια της ψυχής του ούτε οι καλοί τρόποι του μπορούσαν ν' αντισταθμίσουν τις μεγάλες αδυναμίες του, την επιπόλαια αντίληψη των πραγμάτων, την αδύνατη θέλησή του, την αναποφασιστικότητα και την ματαιοδοξία του. Γι' αυτό τον περιτριγύρισαν και τον κατέκτησαν κόλακες, ραδιοϋργοί και ανίκανοι σύμβουλοι, που τον έσυραν γρήγορα στην καταστροφή.

Αν ο πρίγκιπας, όπως ενόμιζε ο Φαναριώτης Ίακωβάκης Ρίζος Νερουλός, είχε έκλεκτους και διορατικούς συμβούλους και γνώριζε να εκμεταλλευθεί την κατάσταση, ή απόφασή του ν' αρχίσει την επανάσταση από την Μολδοβλαχία θα είχε σπουδαία αποτελέσματα: ή Πύλη, άπασχολημένη με τον πόλεμο του Άλῃ πασαῃ, θα βρισκόταν σε δύσκολη θέση ν' αντιμετώπιση τον νέο ἔχθρο και ή επανάσταση θ' άπλωνόταν γρήγορα στις βόρειες χώρες της εύρωπαϊκής Τουρκίας.

Ἡ αντίσταση των τελευταίων ἑλληνικῶν σωμάτων.

7. Με την φυγή του Άλεξ. Ὑψηλάντη στην Αύστρία δὲν τελειώνει και ή επανάσταση στην Μολδοβλαχία. Ἀκολουθούν και άλλα γεγονότα, που φέρνουν

την τέλεια κάθαρση του δράματος. Οἱ Τούρκοι κυνηγοῦν άκατάπαυστα τὰ λείψανα των στρατιωτικῶν σωμάτων του Ὑψηλάντη στην Βλαχία και τὰ διασκορπίζουν τὸ ἓνα ὕστερ' από τὸ ἄλλο. Ὡδηγημένοι μάλιστα από ντόπιους πιάνουν πολλούς άπομονωμένους Ἑλληνες, Σέρβους, Βουλγάρους και Ρουμάνους, που δὲν είχαν προλάβει νὰ καταφύγουν σε αὐστριακό ἔδαφος και είχαν κρυφτῇ στα χωριά ή στις πόλεις. Ὁ γρήγορος θάνατός τους είναι ή καλύτερη τύχη τους.

Ὁ Σάββας, μερικοί όπλαρχηγοί, καθώς και οἱ περισσότεροι στρατιῶτες του δὲν ἄργησαν νὰ πάρουν άμέσως την άμοιβή της προδοσίας τους. Στις 6 Αὐγούστου 1821 μπῆκαν με πομπή στο Βουκουρέστι, κατὰ πρόσκληση των Τούρκων, αλλά την ἄλλη μέρα ἔπεσαν σ' ἐνέδρες στημένες μέσα στην πόλη και βρήκαν τὸν θάνατο.

Ὁ πιστός του Ὑψηλάντη όπλαρχηγός Γιωργάκης Ὀλύμπιος ἐνώθηκε με τὸν Γιάννη Φαρμάκη και μαζί αποφάσισαν ν' άνοιξουν δρόμο πρὸς την Μολδαβία και νὰ καταφύγουν στην Βεσσαραβία, άπ' όπου ἤλπιζαν εύκολα πιά νὰ κατεβούν στην Ἑλλάδα. Ὑστερ' από ἓνα ζωηρό κλεφτοπόλεμο σε διάφορα μέρη και πολλές περιπέτειες ἔφτασαν στο μοναστήρι του Σέκου, που βρίσκεται μέσα σε μιὰ στενή κοιλάδα περιτριγυρισμένη από δασωμένα βουνά με μιὰ

μόνη δίοδο. Αὐτὴν τὴν προκατέλαβε τουρκικὸ ἀπόσπασμα 1500 ἀνδρῶν καὶ ἔκλεισε τὸν δρόμο. Πολὺ μεγαλύτερες ἐχθρικές δυνάμεις, ποὺ τὶς ὠδηγοῦσαν ἐντόπιοι χωρικοὶ μέσα ἀπὸ ἀγνωστα στὸν Ὀλύμπιο μονοπάτια, φθάνουν ὕστερ' ἀπὸ λίγες μέρες (8 Σεπτεμβρίου) ἐμπρὸς στὸ μοναστήρι καὶ διασκορπίζουν τὸν ἐπαναστατικὸ στρατό. Οἱ δύο ἀρχηγοὶ μὲ λίγους ἀνδρες κλείνονται μέσα στὸ μοναστήρι.

Τότε οἱ Τούρκοι, γιὰ νὰ διασπάσουν τὶς δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων, ἔκαναν ἐπανειλημμένες προτάσεις στὸν Γιάννη Φαρμάκη νὰ φύγει ελεύθερος μὲ τοὺς συντρόφους του. Ὁ Φαρμάκης φαινόταν πὼς ἔκλινε πρὸς μιὰ τέτοια λύση. Πραγματικὰ στὶς 22 Σεπτεμβρίου παραδόθηκε μὲ ὄρους τὴν ἀσφάλεια τῆς ζωῆς του καὶ τῶν συντρόφων του καὶ τὴν ἐλεύθερη ἀναχώρηση ὅλων, 150 περίπου, ἀπὸ τὴν Μολδοβλαχία (22 Σεπτεμβρίου). Τριάντα τρεῖς ὅμως ἀπ' αὐτοὺς δυσπιστώντας στὶς διαβεβαιώσεις τῶν Τούρκων δραπετεύσαν τὴν ἴδια κίολας νύχτα καὶ σώθηκαν στὴν Αὐστρία, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι βρῆκαν οἰκτρὸ θάνατο. Τὸν γέρο ἀρχηγό τους, τὸν ἑβδομηντάρη Φαρμάκη, τὸν ἔστειλαν σιδηροδέσμιο στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ νὰ τοῦ παρατείνουν μὲ σκληρὰ βασανιστήρια τὴν ἀγωνία τοῦ θανάτου.

Μετὰ τὴν ἔξοδο τοῦ Γιάννη Φαρμάκη ἀπὸ τὸ μοναστήρι οἱ Τούρκοι ὥρμησαν ἐναντίον τοῦ Γιωργάκη Ὀλύμπιου καὶ τῶν 11 συντρόφων του, ἀλλ' αὐτὸς ἔβαλε φωτιά στὰ πυρομαχικά του καὶ ἀνατινάχθηκε στὸν ἀέρα. Ἀπὸ τοὺς συντρόφους του ἓνας μόνον σώθηκε κατὰ τρόπο παράξενο.

Ἡ λαμπρὴ γενικὰ διαγωγή τοῦ Γιωργάκη καὶ ἡ τελευταία του ἥρωικὴ πράξη κίνησε τὸν θαυμασμό τῶν ἱστορικῶν. «Ὁ Γιωργάκης Ὀλύμπιος, γράφει ὁ αὐστηρὸς Gordon, φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε πραγματικὸς ἥρωας, γεμάτος ἀπὸ εἰλικρινῆ ἀφοσίωση, ἔσοχο θάρρος καὶ ἐνθουσιώδη ἔρωτα γιὰ τὴν πατρίδα του. Ἦταν ἐχθρὸς τῶν μηχανορραφῶν καὶ τῆς διπλοπροσωπίας, ἥσυχος, σεμνὸς καὶ μετριοφρων». Ὁ Φιλήμων καὶ ὁ Τρικούπης βρίσκουν κάτι τὸ ὑπεράνθρωπο, τὸ θεϊκὸ στὴν ἀπόφαση τοῦ Γιωργάκη, ἐνῶ ὁ Mendelssohn - Bartholdy τὸν θεωρεῖ σὰν τὸν ἀγαθὸ δαίμονα, τὸν πιστὸ Eckhard τοῦ Ὑψηλάντη, ποὺ σφράγισε μὲ τὸν θάνατό του τὴν πίστη του.

Ἡ ἐπανάσταση τῆς Μολδοβλαχίας ποὺ τὴν παρακολούθησαν μὲ ἀγωνία ὅλοι οἱ Ἕλληνες, θεωρήθηκε τότε ἀπὸ πολλοὺς σὰν μιὰ ἥρωικὴ, ἀλλὰ τραγικὴ περιπέτεια, ποὺ δὲν εἶχε κανένα θετικὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ ἔθνους. Οἱ ἀναμνήσεις τοῦ δράματος αὐτοῦ προκαλοῦσαν γιὰ πολὺν καιρὸ θερμὲς συζητήσεις καὶ αὐστη-

ρές κριτικές για τὰ σφάλματα τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ὑψηλάντη καὶ γιὰ τὸ τί ἔπρεπε νὰ γίνη. Τότε παρατηρήθηκε μεταστροφή στὰ πνεύματα τῶν Φιλικῶν. Ἰδίως οἱ ἄλλοτε διστακτικοὶ στράφηκαν μὲ ὀργή ἐναντίον τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἑταιρείας.

Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἀναστάτωση στὶς παραδουνάβιες χῶρες ἀνησύχησε τοὺς διπλωματικούς κύκλους τῆς Εὐρώπης περισσότερο παρὰ ἡ σύγχρονη ἔκρηξη τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κινήματος στὸ μικρὸ νότιο τμῆμα τῆς χερσονήσου, γιατί γέννησε ὑποψίες καὶ φόβους ἐνδεχομένων διεθνῶν περιπλοκῶν, ἰδίως ἀπὸ τὴν ρήξη Ρωσίας καὶ Τουρκίας. Ἔτσι ἔφερε μεγάλον ἀντιπερισπασμὸ στοὺς Τούρκους καὶ εὐνόησε τὴν ἐξάπλωση καὶ ἐμπέδωση τῆς νέας ἐπαναστατικῆς ἐστίας στὶς ἑλληνικὲς χῶρες.

Ποιὰ ἦταν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἑλληνικῶν ταραχῶν στὴν Μολδοβλαχία καὶ ἡ ἀπήχησή τους στὶς ἄλλες βαλκανικὲς χῶρες; Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση ἦταν ἐπόμενο νὰ ἐπιδράσῃ στοὺς λαοὺς τοῦ Αἴμου, γιατί διέθετε δύο μεγάλα ὄπλα, τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ποὺ τοὺς ἦταν πολὺ γνωστὴ καὶ οἰκεία, καὶ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, ποὺ εἶχε διαποτίσει τίς χῶρες τους καὶ ἀσκοῦσε μεγάλη γοητεία. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτῃ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση μοιάζει μὲ ἐκεῖνα τὰ δροσερὰ ὑπόγεια νάματα, ποὺ τρέχουν, χωρὶς νὰ φαίνωνται καθόλου, νοτίζουν μεγάλες ἐπιφάνειες τῆς γῆς καὶ γονιμοποιοῦν τοὺς σπόρους τῆς ζωῆς. Ἡ ἐπίδρασή της μέσα στὰ Βαλκάνια κατὰ τὸ 1821 μπορεῖ νὰ παραβληθῇ μὲ τῆς γαλλικῆς μέσα στὴν Εὐρώπη κατὰ τὸ 1789: βοήθησε στὴν ἀφύπνιση τῶν βαλκανικῶν ἔθνων, στὴν ὀρίμανση τῆς ἐθνικῆς τους συνειδήσεως καὶ στὴν ἐπιδίωξη τῆς ἀπελευθερώσεώς των. Οἱ Σέρβοι ἐπωφελοῦνται, γιὰ νὰ στερεώσουν τὴν αὐτονομία τους, καὶ οἱ Ρουμάνοι, γιὰ νὰ ἀναλάβουν οἱ ἴδιοι τὴν διοίκηση τῶν χωρῶν τους μὲ δικούς τους — ὄχι Φαναριῶτες — ἡγεμόνες.

Δ'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

1. 'Απ' όλες τις έλληνικές χώρες ή Πελοπόννησος παρουσιάζεται νωρίτερα και καλύτερα προετοιμασμένη ψυχικά για τον μεγάλο αγώνα. Οί Πελοποννήσιοι με την μακριά επαναστατική τους παράδοση και τις συμφορές τους, με την βαθμιαία οικονομική και πνευματική τους πρόοδο και με την επικοινωνία και έπαφή τους με τον έξω κόσμο παρουσιάζονται κατά τις παραμονές της επαναστάσεως με μεγαλύτερη πείρα της ζωής, με την συνείδηση της ύπεροχής και με την πεποίθηση στις δικές τους δυνάμεις.

Μολαταύτα ή κοινωνική όργάνωση της Πελοποννήσου ήταν καθυστερημένη. Τά μεγάλα κτήματα των Έλλήνων βρίσκονταν στα χέρια μερικών μεγαλοκοτζαμπάσηδων. Αύτοί είχαν μεγάλο κύρος και έπιρροή στους χωρικούς. Τήν κοινωνική τους αύτη θέση και την ήθική τους έπιβολή την άντλούσαν από τον πλούτο και την μακροχρόνια παράδοση, που την είχαν σεβαστή και οί Τούρκοι.

Η αύξηση της δυνάμεως των κοτζαμπάσηδων της Πελοποννήσου άρχίζει κυρίως με την γρήγορη ανάπτυξη του έμπορίου της από τις άρχές του 19 αί. και έξης. Τά προϊόντα των μεγάλων κτημάτων τους τά διαθέτουν στις άγορές της Μεσογείου με άποτέλεσμα ν' αύξάνουν τά εισοδήματά τους. Έπειτα ή άγρια καταδίωξη και τελικά ή έξόντωση των κλεφτών από τους Τούρκους (1805-1806), στην όποία θέλοντας και μή, πήραν μέρος και οί ίδιοι οί κοτζαμπάσηδες, δημιούργησε μιá εύνοϊκή άτμόσφαιρα για την πολιτική τους ένίσχυση. Από τότε μένουν οί μόνοι άρχηγοί του πελοποννησιακού λαού. Τά τελευταία προεπαναστατικά χρόνια ίδίως αποκοτύν μεγάλη δύναμη οί κοτζαμπάσηδες της βορειοδυτικής Πελοποννήσου. Είναι ζωηροί, τολμηροί και φιλόδοξοι.

Μέσα στο περιβάλλον της συγκροτημένης αύτης άγροτικής όλιγαρχίας βρέθηκαν οί άπόστολοι της Φιλικής Έταιρείας, όταν από τό 1817 κ.έ. άρχισαν νά κατεβαίνουν από την Ρωσία, ό Άναγνωσταράς Παπαΰ Γεωργίου, ό Ήλίας Χρυσοσπάθης, ό Άντ. Πελοπίδας, ό Διον. Εύμορφόπουλος κ.ά. Φτωχοί λόγιοι ή κληρικοί δέν είχαν παρά μόνο τό γόητρο, που άντλούσαν από τό μυστήριο και τό κύρος της Άρχής. Οί άπόστολοι πρώτ' άπ' όλους φρόντιζαν νά κατηχήσουν τους κλέφτες, γιατί αύτοί σάν κατατρεγμένοι από

τούς Τούρκους θά ήταν δύσκολο νά προδώσουν τὸ μυστικὸ τῆς Ἑταιρείας. Ἔτσι μύησαν στὰ Καλάβρυτα τοὺς Πετιμεζαίους, στὴν Πάτρα τοὺς Κουμανιωταίους, στὴν ἐπαρχία Κυπαρισσίας τοὺς Μέλιους καὶ στὴν Μάνη ὅλους τοὺς καπετάνιους. Ἐπειτα ἄρχισαν νὰ μυοῦν τοὺς κληρικούς, ποὺ δείχνονταν ἐπίσης πρόθυμοι νὰ ὑπηρετήσουν τὸν μεγάλον ἀγῶνα. Δυσκολίες συνάντησαν, στὴν μύηση τῶν ἐμπόρων, ποὺ ἦταν ἀκόμη λίγοι μέσα στὰ νεοσχηματιζόμενα ἀστικά κέντρα τῆς Πελοποννήσου καὶ στὶς ἀρχές τῆς ἀνόδου τους. Δὲν εἶχαν συνείδηση τῆς δυνάμεώς τους οὔτε καὶ τῶν ιδεολογικῶν τάσεων τῶν Ἑλλήνων ἀστῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Γρηγόριος Δικαῖος (Παπαφλέσσας)

Οἱ δυνατοὶ ὅμως κοτζαμπάσηδες τῆς ΒΔ Πελοποννήσου, ἐκμεταλλεόμενοι τὴν δυσφορία τῶν κατοίκων ἀπὸ τὶς καταχρήσεις μερικῶν ἀποστόλων, κινήθηκαν ἐναντίον τους καὶ προσπάθησαν νὰ κατευθύνουν οἱ ἴδιοι τὴν ἐπαναστατικὴ κίνηση. Ζήτησαν λοιπὸν ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ καὶ πέτυχαν νὰ διοριστοῦν τὸ φθινόπωρον τοῦ 1820 «Ἐφοροὶ τῆς Ἀδελφότητος» στὴν Πελοπόννησο ὁ Π. Πατρῶν Γερμανός, ὁ Μονεμβασίας Χρύσανθος, ὁ Χριστιανουπόλεως Γερμανός, ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης, ὁ Σωτήρης Χαραλάμπης, ὁ Ἀναγνώστης Κοπανίτσας, ὁ Πανοῦτσος Νοταρᾶς, ὁ Θεοχαράκης Ρέντης καὶ ταμίες γιὰ τὴν συλλογὴ ἐράνων ὁ Ἰωάν. Παπαδιαμαντόπουλος καὶ ὁ Παναγ. Ἀρβάλης, οἱ περισσότεροι κοτζαμπάσηδες τῆς Ἀχαΐας. Οἱ ἀλλεπάλληλες μυστικὲς συνεδριάσεις τῶν μελῶν τῆς «Ἀδελφότητος» στὴν Βοστίτσα (Αἶγιον) κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ἰανουαρίου 1821 κατέδειξαν ὅτι ἡ ὑλικὴ ὀργάνωση τοῦ κινήματος βρισκόταν ἀκόμη στὰ σπάργανα παρὰ τὶς δηλώσεις τοῦ ὀρμητικοῦ καὶ φανατικοῦ ἀποστόλου Γρηγορίου Δικαίου, ὅτι ὅλα ἦταν ἔτοιμα.

Ἄλλη ἐπαναστατικὴ ἐστία στὴν Πελοπόννησο ἦταν ἡ ξακουστή Μάνη ποὺ αὐτοδιοικοῦνταν μὲ ἀνώτατο ἄρχοντα τὸν Πέτρο Μαυρομιχάλη. Κανένας ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἄρχοντες τῆς Πελοποννήσου δὲν εἶχε τὴν ἐπιρροή καὶ τὸ κύρος του. Ἡ ὑπερφάνεια καὶ ἡ ἐπαρση τῆς οἰκογένειάς του ἦταν μεγάλη. Ἐπίσης οἱ πολεμικοὶ καὶ ἀνυπότακτοι Μανιάτες θαυμάζονταν πολὺ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες

καί πρό πάντων ἀπό τοὺς Πελοποννησίους, ποὺ πίστευαν πῶς μεγάλες θὰ ἦταν οἱ ὑπηρεσίες τους στὸ μελλοντικὸ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα. «Ἡ τουφεκιά τοῦ Μανιάτη βροντᾷ περισσότερο ἀπὸ τὸ κανόνι», ἔλεγαν. Γιά τὴν σύμπραξή τους εἶχε ἐνδιαφερθῇ νωρὶς ἡ Ἑταιρεία. Κατὰ τὰ τέλη κιόλας τοῦ 1818 εἶχε στείλει ἐκεῖ εἰδικὸ ἀπεσταλμένο, τὸν Χριστόφορο Περραιβό, ποὺ ἔδρασε ἐκεῖ μὲ καλὰ ἀποτελέσματα. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1820 ξανακατέβηκε μὲ νέες ὁδηγίες μέσω Ὁδησοῦ - Κωνσταντινουπόλεως πάλι στὴν Μάνη, ὅπου ἔμεινε ὡς τὸ τέλος Φεβρουαρίου 1821, ὅποτε ἔφυγε γιὰ τὸ Σούλι, τὸν δεῦτερο σταθμὸ τῆς ἀποστολῆς του.

Ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμός, φήμες καὶ διαδόσεις.

2. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μεγάλη ἦταν ἡ ἀναταραχὴ στὰ πνεύματα τῶν κατοίκων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ ιδίως τῆς Πελοποννήσου, ὅπου οἱ ἀπόστολοι εἶχαν ἐργαστῇ περισσότερο. Οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἀρχίσει νὰ διαποτίζονται βαθμιαῖα καὶ ἀνεπαίσθητα μὲ τὴν χαρακτηριστικὴ ἐκείνη ψυχολογία τῶν ἐπαναστατικῶν ὄχλων. Εὐαίσθητος δέκτης καὶ πομπὸς εἶχε γίνει ἡ ψυχὴ τους. Ἔτσι μῆνες, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξέγερση, κυκλοφοροῦσαν ἓνα σωρὸ διαδόσεις γιὰ μεγαλειώδη σχέδια τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι θὰ σκότωναν τὸν σουλτάνο, θὰ ἔκαιαν τὸν στόλο του κ.λ. Οἱ διάδοσεις αὐτὲς εἶχαν ἓνα ἀληθινὸ πυρῆνα, ἓνα πραγματικὰ ριψοκίνδυνο σχέδιο τῶν Φιλικῶν, ποὺ εἶχε γίνει τῶρα κτῆμα καὶ παιχνίδι τῆς λαϊκῆς φαντασίας. Ἀλλὰ καὶ ἄλλες φοβερὰ ἐξωγκωμένες ἢ καὶ ἀπόλυτα ψεύτικες φήμες κυκλοφοροῦσαν, ὅτι δῆθεν ὁ δεῖνα εἶδε μεγάλη στρατιωτικὴ ἐτοιμασία στὴν Πελοπόννησο, ὅτι οἱ ἐπαναστάτες κατέχουν τὴν Μάνη κ.ἄ. Χαρακτηριστικὰ τῆς ψυχολογίας τῶν ἐλληνικῶν ὄχλων εἶναι ὅσα ἔγραφε ὁ ἀγωνιστὴς Φωτάκος: «Τὰ διάφορα ταῦτα σπερματολογήματα, τὰ ὁποῖα κατὰ πρῶτον ἐλέγοντο ἀπὸ ἀνθρώπου εἰς ἄνθρωπον καὶ ἀπὸ συναθροίσεως εἰς συνάθροισιν, διεδίδοντο ἔπειτα εἰς ὅλην τὴν ἐλληνικὴν φυλὴν καὶ ἐγίνοντο πιστευτὰ ὅχι μόνον εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκείνους ἀκόμη, οἱ ὁποῖοι τὰ ἐπρωτοέλεγαν, διότι ἐπεθύμουν τὴν ἐπανάστασιν, καὶ οὕτω ἐκυκλοφόρουν διάφορα ἐνθουσιαστικὰ καὶ ἥρωικὰ σχέδια, τὰ ὁποῖα ἐγαργάλιζαν τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν, ἕως ὅτου εἶδαν τὴν ιδέαν νὰ περπατῇ καὶ οὕτως οἱ Ἕλληνες ἐπίστευσαν ὡς ἀφευκτον τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐλευθερίας των». Οἱ ἴδιοι δηλαδὴ οἱ διαδοσίς πάθαιναν αὐθυποβολή, φαινόμενο συχνὸ στὸν εὐφάνταστο ἐλληνικὸ λαό.

Είχε καταντήσει, ώστε οι Έλληνες να βρίσκονται σε μία κατάσταση έντατικής άναμονής και προσδοκίας, που ήταν η ευνοϊκώτερη προετοιμασία για την δεκτικότητα και την βαθμιαία ενστάλαξη των σχετικών με την μελλοντική εξέγερσή τους φημών, εідήσεων και ιδεών. Τελικά πίστευαν ό,τι άκουαν για την έλευθερία τους. Η λέξη «άπίθανο» δέν ύπήρχε γι' αυτούς. Πίστευαν τυφλά στην άόρατη Άρχή και τὰ λόγια των άποστόλων της τὰ δέχονταν σά λόγια Θεοϋ. Έτσι οι Έλληνες ιδίως τής Πελοποννήσου άπέκτησαν την χαρακτηριστική εκείνη ψυχολογία των επαναστατικών μαζών. Τόσος ήταν ό ένθουσιασμός και ή σύγχυσή τους, «ώστε και μυρίας γλώσσας δημοσθενικάς αν είχε τις», για να χαλιναγωγήση την όρμή τους, όχι μόνο κοπίαζε άδικα, αλλά κινδύνευε και ή ζωή του, γιατί τον θεωρούσαν «τουρκόφρονα» ή «τουρκολάτρη». Τέτοιο κίνδυνο είχαν πρό πάντων οι πρόκριτοι και οι άνώτεροι κληρικοί, γιατί αυτοί σαν εκπρόσωποι των έπαρχιών έρχονταν σε συχνή έπαφή με τους Τούρκους.

Οί άλλοιπάλληλες φτερωτές φήμες άκολουθώντας μεγάλους ή μικρούς δρόμους και μονοπάτια έφταναν με γρηγοράδα σε πόλεις, κωμοπόλεις και σε άπομονωμένα χωριά, τὰ μετέβαλλαν σε κέντρα ζυμώσεων και άναβρασμού και μεγάλωναν άκόμη περισσότερο τον έρεθισμό των πνευμάτων. Έτσι κυκλοφορούσαν παντού φήμες ό,τι ή Βλαχία, Μολδαβία, Σερβία και Βουλγαρία είναι έτοιμες καθ' όλα και θ' άρχίσουν ταυτόχρονα τον άγώνα για την ανεξαρτησία τους, ό,τι ό Ύψηλάντης θά κατεβή από την Τεργέστη στην Πελοπόννησο, για ν' άπελευθερώση τὸ έθνος, ό,τι ή Ρωσία θά βοηθήση με μεγάλες δυνάμεις τους όμοδόξους της κ.ά. «Ταϋτα και τοιαϋτα έσάλευαν τὰς φρένας των άπλουστέρων», ενώ οι πρόκριτοι των μεγάλων πόλεων τής όθωμανικής αυτοκρατορίας έτρεμαν άκούγοντας τις διαδόσεις και βλέποντας την όρμητική φορά των πραγμάτων προς την σύγκρουση και την μεγάλη δοκιμασία του έθνους.

Στην Πελοπόννησο τὸ μίσος των Έλλήνων έναντίον των Τούρκων μεγάλωνε μέρα με την μέρα και ό άναβρασμός τους είχε άρχίσει να γίνεται άντιληπτός από τους Τούρκους. Γι' αυτό τον λόγο όσοι πρόκριτοι πήραν μέρος στην μυστικοσυνέλευση τής Βοστίτσας γνωστοποίησαν στους κατοίκους να πάψουν τις επαναστατικές άλληλογραφίες και τὰ κρυφοφιθυρίσματα και να κινηθοϋν τότε μόνον, όταν είδοποιηθοϋν από είδικό άπεσταλμένο. Κατὰ τὰ μέσα Φεβρουαρίου τὰ μέλη άλλης τοπικής συσκέψεως στην Καλαμάτα συμβουλευούν τὰ ίδια: «να σβησθῇ και άποσιωπηθῇ, εί δυνατόν, κατ' εκείνην την εποχήν ό ένθουσιασμός των Έλλήνων και έξαλει-

φθῇ ἀπὸ τὰς κεφαλὰς τῶν Ὀθωμανῶν κάθε ὑποψία, καὶ εἰς ἄλλον ἀρμοδιώτερον καιρὸν νὰ κινηθῇ τὸ πρᾶγμα μὲ περισσοτέραν φρόνησιν καὶ δραστηριότητα».

Τώρα ὅμως τὰ πράγματα ἀκολουθοῦν τὸν δρόμο τους. Τίποτε πιὰ δὲν μπορεῖ νὰ τὰ συγκρατήσῃ. Οἱ φῆμες ποὺ εἶχαν πιὰ μπιὲ σὲ κυκλοφορία, ἐξάπτουν κάθε μέρα καὶ περισσότερο τὰ πνεύματα τῶν Ἑλλήνων. Ἔτσι κατὰ τὰ τέλη Φεβρουαρίου 1821 βουίζαν στὴν Πελοπόννησο, μὲ μεγαλύτερη κάθε μέρα ἔνταση, φῆμες ὅτι ἄρχισε ἡ ἐπανάσταση, ὅτι παντοῦ οἱ Ἕλληνες εἶναι γεμάτοι χαρά, γιατί ἐλπίζουν ὅτι οἱ Τούρκοι θὰ χαθοῦν σὲ μιὰ στιγμή, ὅτι εἶναι πιὰ πεθαμένοι ἀπὸ τὸν φόβο τους κ.ἄ.

Οἱ διαδόσεις αὐτὲς εἶναι χαρακτηριστικὰ προμηνύματα τῆς ἐπαναστατικῆς θύελλας, ποὺ βροντᾷ μακριὰ στὸν ὀρίζοντα. Κυριότερη πηγὴ τῶν συνταρακτικῶν εἰδήσεων καὶ διαδόσεων πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ ἀπεριόριστος ἐνθουσιώδης καὶ αἰσιόδοξος Γρηγ. Δικαῖος, ποὺ ἀναστάτῳε τὰ μυαλὰ τῶν Πελοποννησίων διακηρύσσοντας ὅτι εἶναι προσωρινὸς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ὑψηλάντη, ὅτι ἡ μέρα τῆς ἐκρήξεως τοῦ κινήματος ἔχει ὀριστῇ παντοῦ θετικὰ γιὰ τὴν 25 Μαρτίου, ὅτι τὴν ἴδια μέρα πυρπολεῖται ὁ τουρκικὸς στόλος κ.ἄ. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι Φιλικοὶ διαφήμιζαν τὰ ἴδια ἢ καὶ ἄλλα, ὅπως ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Νικηταρᾶς καὶ ὁ Ἀναγνωσταρᾶς. Πόσοι ὅμως ἀνώνυμοι εὐφράνταστοι ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ δὲν θὰ ἀλλοίωναν τοὺς ἀρχικοὺς πυρῆνες τῶν διαδόσεων ἢ δὲν θὰ ἐπλάσαν καὶ οἱ ἴδιοι καινούργιες, καθαρὰ ἀποκυήματα τῆς φαντασίας τους!

Ἡ προπαγάνδα αὐτὴ τῶν Φιλικῶν (γιατὶ γιὰ καθαρὴ προπαγάνδα ἐπρόκειτο, ἔστω καὶ ἂν δὲν γινόταν μὲ τὴν συστηματικὴ καὶ ἀπόλυτα ἐνσυνείδητη χρῆση τῆς ὡς φοβεροῦ ὀπλοῦ, ὅπως γίνεταί στὰ σύγχρονα κράτη) πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι εἶχε τεράστια ἀπήχηση στὶς ψυχὲς τῶν Ἑλλήνων, γιατί ἀνταποκρινόταν ἀπόλυτα στοὺς πόθους των. Γι' αὐτὸ οἱ Φιλικοὶ δὲν βρῆκαν καμιὰ δυσκολία νὰ διαδώσουν καὶ νὰ κάνουν πιστευτὰ πράγματα πολλὲς φορές ἀπίθανα καὶ γενικὰ νὰ κινήσουν τοὺς Ἕλληνες ταχύτατα πρὸς τὴν δράση, πρὸς τὴν ἐπανάσταση. Ὅσο προχωροῦμε μάλιστα πρὸς τὴν ἐκρηξί της, ἡ συχνότητα καὶ ἡ ἔνταση τῶν διαδόσεων εἶναι τρανὴ πιὰ ἀπόδειξη τῶν κοινῶν πόθων καὶ τῆς διαμορφωμένης ὁμαδικῆς ψυχῆς τῶν Ἑλλήνων. Ὅλοι ἀποτελοῦν ἓνα κοινὸ σῶμα ὠλοκληρωμένο, ποὺ εἶναι ὑποταγμένο σὲ μιὰ σκέψη, σὲ μιὰ ἰδέα, στὴν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας. Τὰ μέλη τοῦ σώματος αὐτοῦ ἔχουν τὴν μεγαλύτερη ψυχικὴ ἐπαφὴ καὶ ἐπικοινωνία. Ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἰδεῶν τους γίνεται πιὰ μὲ ἀστραπιαία ταχύ-

τητα. Έτσι ώριμάσε ή επαναστατική ιδέα και οί σκλάβοι μεταμορφώθηκαν βαθμιαία σέ επαναστατικές μάξες. "Αν δέν παρακολουθήσουμε τήν ψυχική αὐτή εξέλιξη και μεταμόρφωση τῶν Ἑλλήνων, ποτέ δέν θά μπορέσουμε νά τοὺς πλησιάσουμε και νά ἐννοήσουμε τίς κρυφές, τίς μυστικές δυνάμεις, ποὺ τοὺς χάρισαν τήν τόλμη και τήν ἀνδρεία, τήν ἐπιμονή και τήν αὐτοθυσία. Ἐπομένως ἂν τὸ ἔργο τῶν Φιλικῶν στὴν ὑλική ὀργάνωση τοῦ κινήματος ἦταν ἀσήμαντο, σημαντικώτατη ἦταν ἡ συμβολή τους στὴν ψυχολογική προετοιμασία του.

Ὁ ἀναβρασμὸς αὐτὸς, καθὼς και οί διάφορες ὑποπτες κινήσεις τῶν Πελοποννησίων και τῶν ἄλλων Ἑλλήνων δέν εἶχαν μείνει ἀπαρατήρητες ἀπὸ τίς τουρκικὲς ἀρχές. Συγκεκριμένα στὴν Πελοπόννησο οἱ ὑποψίες τῶν Τούρκων εἶχαν ἀρχίσει νά γίνονται ἐντονες, ιδίως ἀφότου διαδόθηκε ὅτι ἦλθε στὴν Μάνη ὁ παλαιὸς κλέφτης Θεόδ. Κολοκοτρώνης. Μετὰ τὴν συνέλευση τῆς Βοστίτσας ὁ καϊμακάμης (τοποτηρητὴς τοῦ πασᾶ), γιὰ νά προλάβῃ ἐνδεχόμενο στασιαστικὸ κίνημα τῶν ραγιάδων, προσκάλεσε κατὰ τὰ μέσα Φεβρουαρίου στὴν ἔδρα του, στὴν Τριπολιτσά, τοὺς κοτζαμπάσηδες και τοὺς ἀρχιερεῖς, γιὰ νά συσκεφθοῦν δῆθεν μαζί του ὠρισμένα ἐπείγοντα ζητήματα, στὴν πραγματικότητά ὅμως γιὰ νά τοὺς κρατήσῃ ὡς ὁμήρους και ἔτσι ν' ἀποστερήσῃ τὸν πελοποννησιακὸ λαὸ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς του. Ἀλλὰ οἱ πρόκριτοι τῆς Ἀχαΐας και μερικῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν δέν ὑπάκουσαν στὴν πρόσκληση κι' ἔτσι βρέθηκαν ἐκτεθειμένοι ὀριστικὰ ἀπέναντι τῶν Τούρκων.

Οἱ πρῶτες συγκρούσεις.

Ὁ ξεσηκωμὸς στὴν Ἀχαΐα.

3. Ἦδη ἀπὸ τίς ἀρχές Μαρτίου ἡ ἀτμόσφαιρα στὴν Πελοπόννησο γίνεται βαριά, ιδίως στὴν περιοχὴ τῆς Πάτρας. Οἱ κάτοικοί της ζοῦν μέρες ἀγωνίας και ἀκαθόριστου φόβου. Πολλὲς ἑλληνικὲς οἰκογένειές της μπρὸς στὴν ἐρχόμενη θύελλα φεύγουν, σὰν καταδιωγμένα πουλιά, ἄλλες στὰ γύρω χωριά και ἄλλες στὰ Ἐπτάνησα. Στὰ μέσα Μαρτίου ὁ ἐρεθισμὸς τῶν πνευμάτων φτάνει στὸ κατακόρυφο. Ὅλοι ἀναμένουν τὴν μεγάλη στιγμή: ἔχουν ἀφήσει τίς δουλειές τους και καταγίνονται μὲ τὴν πολεμική τους προετοιμασία. Παντοῦ παρατηρεῖται κίνηση και χαρὰ γιὰ τὸ προσδοκώμενο, ἀλλὰ και κρυφὸς φόβος γιὰ τὴν ἀδηλη ἐκβασή του. Ἀλλὰ και οἱ Τούρκοι κατέχονται ἀπὸ πνιγερά αἰσθήματα, ἀνάμεικτα ἀπὸ φόβο, ὀργή και ἐκδίκηση. Ὅλα εἶναι εὐφλεκτα. Δέν λείπει παρὰ μόνον ἡ σπίθα ποὺ θ' ἀνάψῃ τὴν μεγάλη πυρκαϊά.

Τὸν πρῶτο πυροβολισμό τὸν ρίχνει ὁ παλαιὸς κάπως κλέφτης Νικ. Χριστοδούλου ἢ Σολιώτης, στὶς 14 Μαρτίου. Παρακινημένος ἀπὸ τὸν ὀρμητικὸ Παπαφλέσσα νὰ κάνῃ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀνταρσίας, γιὰ νὰ ἐνοχοποιήσῃ τὴν ἐπαρχία Καλαβρύτων κι ἔτσι νὰ βάλῃ τέλος στὴν ἀναβλητικὴ πολιτικὴ τῶν κοτζαμπάσηδων τῆς Ἀχαΐας, στήναι μὲ μερικοὺς ἄλλους καρτέρι στὴν θέσῃ Πόρτες κοντὰ στὸ χωριὸ Ἀγρίδι καὶ σκοτώνει τρεῖς Τούρκους εἰσπράκτορες (γυφτο-χαρτζήδες), ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Τριπολιτσά.

Ἀκολουθοῦν ἀλλεπάλληλες, ὁλοένα καὶ πυκνότερες, αἰφνιδιαστικές ἐπιθέσεις ἐναντίον ἀπομονωμένων Τούρκων τῆς ὑπαίθρου ἀπὸ χωριστὲς ὁμάδες Πελοποννησίων χωρικῶν, ποὺ δροῦν χωρὶς καμιά συνεννόηση καὶ συνοχὴ μεταξύ τους. Τὰ κρούσματα αὐτὰ ξαπλώνουν τὴν πυρκαϊὰ καὶ σκορπίζουν τὸν πανικὸ στοὺς ἐχθρικούς πληθυσμούς.

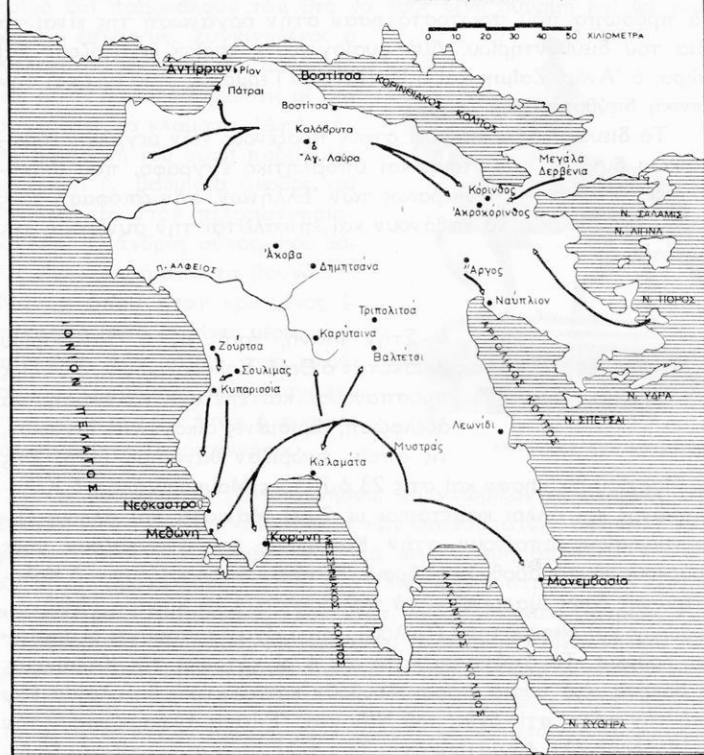
Ξεχωρίζουμε ἀμέσως δυὸ κύριες ἐπαναστατικές ἐστίες, ποὺ ἐνεργοῦν ἀνεξάρτητα ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ σχεδὸν ταυτόχρονα, ἐπηρεάζουν τὶς ἄλλες ἐπαρχίες καὶ μεταδίδουν σ' αὐτὲς τὴν ἐπαναστατικὴ φλόγα: εἶναι ἡ Ἀχαΐα καὶ ἡ Μάνη. Στὶς 21 Μαρτίου ἐκδηλώνεται ἀνταρσία στὰ Καλάβρυτα καὶ στὶς 23, τὸ ἀπόγευμα στὶς 6, οἱ Τούρκοι τῆς Πάτρας, ἐξαγριωμένοι ἀπὸ τὴν ἀνταρσία τῶν Καλαβρύτων, ξεχύνονται ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη, ὅπου ἀπὸ τὴν προηγούμενη μέρα εἶχαν μεταφέρει τὶς οἰκογένειές τους, πολιορκοῦν τὸ σπίτι τοῦ Ἰωάνν. Παπαδιαμαντοπούλου καὶ βάζουν φωτιά σ' αὐτό, καθὼς καὶ στὰ γύρω. Σύγχρονα τὰ κανόνια τους ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη χτυποῦσαν τὴν μητρόπολη καὶ ἄλλα σπίτια. Ἡ πυρκαϊὰ ξαπλώθηκε καὶ ἔκαψε ἀρκετὰ οἰκήματα. Τότε μερικοὶ θαρραλεοὶ Ἕλληνες μὲ ἀρχηγούς τὸν ἥρωικὸ τσαγκάρη Παναγ. Καρατζᾶ καὶ τοὺς Ἑπτανήσιους Βαγγέλη Λιβαδᾶ, ἔμπορο, καὶ Νικ. Γερακάρη, φαρμακοποιὸ βγῆκαν στοὺς δρόμους καὶ κυνήγησαν τοὺς Τούρκους ὡς τὴν ἀκρόπολη, ἐνῶ ὁ ἄμαχος πληθυσμός, κυρίως τὰ γυναικόπαιδα, ἔτρεχε πρὸς τὴν Ντογᾶνα (τελωνεῖο) καὶ ἔμπαινε στὴν θάλασσα ὡς τὸν λαιμό, ζητώντας νὰ σωθῇ στὰ καράβια. Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη μάζες ὠπλισμένων χωρικῶν συρρέουν κάθε μέρα στὴν Πάτρα μὲ τοὺς ἀρχηγούς των καὶ παίρνουν μέρος στὸν ἀγώνα.

Ζωντανὰ καὶ ὑποβλητικὰ περιγράφει στὸ ἡμερολόγιό του τὶς πρῶτες ἐκεῖνες δραματικές ἡμέρες τοῦ χάους καὶ τῆς ἀναρχίας ὁ ἐκεῖ πρόξενος τῆς Γαλλίας Hugues Rouqueville. Τὸ ἡμερολόγιό του αὐτὸ μᾶς πληροφορεῖ καὶ πότε ἀκριβῶς ἄρχισαν οἱ ἐχθροπραξίες στὴν Πάτρα — ζήτημα στὸ ὁποῖο διαφωνοῦν οἱ ἱστορικοὶ καὶ ἱστοριογράφοι.

(MΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1821)

➔ Κάποιες επανοστατικές

→ Κύριες επαναστατικές έστίες
Κατεύθυνση επιθέσεων Έλλήνων

63

Γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν οἱ ἀρχηγοὶ τὶς ἐπείγουσες πολεμικὲς ἀνάγκες ἱδρυσαν τὸ ἐπαναστατικὸ διευθυντήριον ἢ πολεμικὸ γραφεῖο τῆς Ἀχαΐας, ποὺ εἶναι τὸ πρῶτον στὴν Πελοπόννησον καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ σὰν συνέχεια τῆς προεπαναστατικῆς Ἐφορείας, γιατί τὰ πρόσωπα ποὺ πρωτοστάτησαν στὴν ὁργάνωσίν της εἶναι τὰ ἴδια τοῦ διευθυντηρίου. Δυὸ φυσιογνωμίαι κυρίως ξεχωρίζουν καὶ τώρα, ὁ Ἄνδρ. Ζαΐμης καὶ ὁ Π. Πατρῶν Γερμανός, ποὺ ἔχει καὶ τὴν γενικὴ διεύθυνση.

Τὸ διευθυντήριον ἐπιδίδει στοὺς προξένους τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων σύντομον καὶ ὑποβλητικὸν ἔγγραφο, ποὺ διακηρύσσει τὰ αἷτια τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ἑλλήνων, τὴν ἀπόφασίν τους νὰ ἐλευθερωθοῦν ἢ νὰ πεθάνουν καὶ ἐπικαλεῖται τὴν συνδρομὴ τῆς Εὐρώπης.

**Ἡ ἀνταρσία τῆς Μάνης καὶ
ὁ σχηματισμὸς τῶν πρώτων
στρατοπέδων.**

4. Στὴν Μάνη, ἀπὸ τὶς 6 Ἰανουαρίου βρισκόταν ὁ Θεόδ. Κολοκοτρώνης, ὁ ὁποῖος προσπαθοῦσε καὶ ἐπέτυχε νὰ ἐνώσῃ, νὰ ἀδελφώσῃ, ὠρισμέναις οἰκογένειαις ἰσχυρῶν, τὶς ὁποῖαι ἐχώριζαν θανάσιμα μίσση. Στὶς

22 Μαρτίου ξεκίνησαν καὶ στὶς 23 ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης, ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἄλλοι καπετάνιοι μὲ 2000 Μανιάτες καὶ ἄλλους Πελοποννησίους μπαίνουν στὴν Καλαμάτα καὶ ἀναγκάζουν τοὺς Τούρκους νὰ παραδοθοῦν μὲ ὅρους. Κατόπιν ἀποφασίζουν — ὁ Κολοκοτρώνης ὅμως διαφωνεῖ — νὰ πολιορκήσουν τὰ κάστρα Μεθώνης, Κορώνης καὶ Νεοκάστρου (Πύλου), ὅπου εἶχαν καταφύγει οἱ περίοικοι Τούρκοι. Τὸ ἀπόγευμα κατὰ τὶς 4 οἱ κάτοικοι τῆς Καλαμάτας μὲ δάκρυα στὰ μάτια παρακολουθοῦν κατανυκτικὴ δοξολογία ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν, στὶς ὄχθες τοῦ Νέδοντα. Ἐπειτα ἀνακηρύσσουν τὸν Π. Μαυρομιχάλη ἀρχιστράτηγον. Τὴν ἄλλην μέρα σχηματίζεται δωδεκαμελὲς διοικητικὴ ἐπιτροπὴ, ἡ *Μεσσηνιακὴ Γερουσία*, ποὺ συνεδριάζει ἀμέσως καὶ ἀπευθύνει στὴν Εὐρώπην διακήρυξιν, μὲ τὴν ὁποία δικαιολογεῖ τὴν ἐξέγερσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ζητεῖ τὴν συνδρομὴ τῆς. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ εἶναι ἡ πρώτη διακοίνωσις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὸν πολιτισμένον κόσμον.

Στὶς 25 ὁ Θεόδ. Κολοκοτρώνης, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Παπαφλέσσας καὶ ὁ Π. Κεφάλας μὲ 300 Μανιάτες ξεκινοῦν γιὰ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Πελοποννήσου μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸν νὰ περισφίξουν ἀπὸ παντοῦ τὴν πρωτεύουσά της, τὴν Τριπολιτσά. Στὸ δρόμον τοὺς ξεσηκώνουν τοὺς χωρικοὺς. Ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν φάλαγγα βαδίζει

Ένας θεόρατος καλόγερος, ο παπάς Τούρτας, κρατώντας ψηλά ένα μεγάλο σταυρό. Οί καμπάνες τῶν χωριῶν χτυποῦν χαρμόсуна. Οί παπάδες, ντυμένοι στ' ἄμφια, τοὺς προϋπαντοῦν μὲ τὰ εἰκονίσματα καὶ τὸ εὐαγγέλιο. Τὰ πλήθη τῶν χωρικῶν κάνουν ἕναν ἀνθρώπινο τοῖχο καὶ παρακαλοῦν τὸν Θεὸ νὰ τοὺς δίνη δύναμη καὶ νὰ τοὺς χαρίζη ἐπιτυχίες. Συγκινημένος ὁ Κολοκοτρῶνης ἀπὸ τὶς αὐθόρμητες αὐτὲς λαϊκὲς ἐκδηλώσεις μὲ βία συγκρατεῖ τὰ κλάματα. Ἀπὸ τὴν θριαμβευτικὴ αὐτὴ πορεία ἀρχίζει καὶ ἡ βαθμιαία ἀνοδος καὶ ἐπιβολὴ τοῦ στὸν πελοποννησιακὸ λαό. Ὁ ἄνδρας αὐτός, ποὺ μόλις εἶχε κατεβῆ ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Μάνης, ὅπου ἦταν κρυμμένος, ἐπρόκειτο μέσα σὲ λίγες μέρες νὰ ἐπισκιάσῃ τὴν αἶγλη τοῦ πανίσχυρου Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, ποὺ φαινόταν ὅτι ἦταν ὁ φυσικὸς ἀρχηγὸς τῆς Πελοποννήσου.

Θεόδωρος Κολοκοτρῶνης

Οί Τοῦρκοι τῆς Πελοποννήσου, μὴ γνωρίζοντας ἀκριβῶς τὴν ἔκταση τῶν ταραχῶν καὶ τὰ μέσα τῶν ἐπαναστατῶν, ἀφήνουν τρομοκρατημένοι τὴν ὑπαιθρο καὶ γιὰ μεγαλύτερη ἀσφάλεια καὶ εὐκολώτερη ἄμυνα ἀποσύρονται στὰ πλησιέστερα στρατιωτικὰ κέντρα καὶ κάστρα: Τριπολιτσά, Γλαρέντζα, ἀκρόπολη τῶν Πατρῶν, Ρίο, Ἀκροκόρινθο, Ναύπλιο, Μονεμβασία, Νεόκαστρο, Μεθώνη καὶ Κορώνη. Ἡ ἀποχώρηση αὐτὴ γίνεται τὶς περισσότερες φορὲς εἰρηνικά. Ἡ εἰρηνικὴ αὐτὴ συμπεριφορὰ τῶν Πελοποννησίων παρατηρήθηκε τόσο κατὰ τὴν καταφυγὴ τῶν ἄλλοτε κατακτητῶν στὰ φρούρια τῆς Πελοποννήσου, ὅσο καὶ κατόπιν, ποῦ καὶ ποῦ, στὶς πολιορκίες καὶ στὶς μάχες. Οἱ παλιὲς βελτιωμένες ἢ φιλικὲς σχέσεις τῶν δυὸ λαῶν δὲν ἦταν βέβαια τὸ μόνο αἶτιο, ἀλλ' ἦταν ἀσφαλῶς ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ. Οἱ ἀπλοῖκοι Ἕλληνες τῆς ὑπαιθρου δὲν ἦταν εὐκολο, χωρὶς κανένα δημαγωγικὸ ἢ ἄλλο δυνατό ἐξωτερικὸ ἐρεθισμὸ, νὰ μεταβληθοῦν ψυχικὰ τόσο ἀπότομα, ὥστε νὰ ξεχάσουν κάθε δεσμὸ πρὸς τοὺς συμπατριῶτες τοὺς ἐχθροὺς καὶ νὰ ἐπιχειρήσουν ἀμέσως νὰ τοὺς ἐξοντώσουν.

Ἔτσι ὁ πόλεμος στὴν Πελοπόννησο, ὕστερα ἀπὸ τὶς πρῶτες μικροσυμπλοκὲς καὶ ἀψιμαχίες στὴν ὑπαιθρο, πῆρε κυρίως μορφὴ

πολιορκίας κάστρων, ή οποία χαρακτηρίζει όλη την περίοδο τών πολεμικών επιχειρήσεων τών Πελοποννησίων, ώς την απόβαση τών Αιγυπτίων στα 1825, αν εξαίρεση βέβαια κανείς τó όλιγοχρόνιο διάστημα τής εισβολής του Δράμαλη.

Οί Τούρκοι πίστευαν ότι, αν κλείνονταν στα κάστρα, θα διαφιλονεικούσαν πάντοτε πρòς τους Έλληνες την κυριότητα του τόπου, γιατί θα είχαν κατάλληλες θέσεις για έξόρμηση και ναυτικές βάσεις για σύμπραξη του στόλου. Τó ίδιο άλλωστε είχαν κάνει και στα 1770 και έξορμώντας έπειτα από τά κάστρα είχαν ανακαταλάβει όλη την χώρα. Την φορά όμως αυτή οί προσδοκίες τών Τούρκων διαφεύσθηκαν.

Ό πανικός και ή βιαστική αποχώρησή τους στα κάστρα έμψύχωσε πολύ τους Πελοποννησίους και ήταν ένας από τους σοβαρούς λόγους τής έπιτυχίας τής έπαναστάσεως, γιατί τά κάστρα δέν είχαν έφοδιασθή με κατάλληλο φρουριακό πυροβολικό, με πολεμοφόδια και τροφές. Αν όμως αυτό γινόταν εγκαίρως (πολύ άργά τó διέταξε ό σουλτάνος), τά κάστρα θα μπορούσαν ν' άνθέξουν στón άσυγχρόνιστο και κακό συνδυασμό τών επιχειρήσεων τών άτακτων μαζών τών Πελοποννησίων, οί όποιοι στερούνταν από πυροβολικό και από στρατεύματα έκγυμνασμένα για πολιορκίες. Απόδειξη: κανένα σπουδαίο κάστρο δέν κατέλαβαν με έφοδο.

Γύρω από τά κάστρα λοιπόν ή τις ώχυρωμένες πόλεις τής Πελοποννήσου συγκροτούνται τά πρώτα έλληνικά στρατόπεδα. Όπολογίζεται ότι 30.000 κακώς όπλισμένοι Πελοποννήσιοι έστρατοπέδευσαν έξω από αυτά.

Ό αξιοσημείωτος είναι ό τρόπος του σχηματισμού τών πρώτων έπαναστατικών σιφών και στρατοπέδων τής Πελοποννήσου. «Οί Έλληνες, γράφει ό ύπασπιστής του Κολοκοτρώνη Φώτιος Χρυσανθόπουλος ή Φωτάκος έννοώντας τους Πελοποννησίους, εις την άρχήν τής έπαναστάσεως αυτόμάτως έσυναθροίζοντο εις τά στρατόπεδα καθ' όμάδας, οίκογενείας, χωριά και έπαρχίας». Οί όμιλοι δηλαδή, που έρχονταν διαδοχικά και σχημάτιζαν τά στρατόπεδα, αποτελούνταν κυρίως από βοσκούς ή γεωργούς τής ίδιας πατριαρχικής οικογένειας (όπως π.χ. συνέβαινε με τους Μανιάτες), του ίδιου χωριού, τής ίδιας έπαρχίας. Ό σχηματισμός τών στρατοπέδων γινόταν αυτόματα: δηλαδή την σύστασή τους δέν την καθόριζε καμιά ειδική διαταγή. Ό πρόσκληση τών άνδρων άρχισε νά γίνεται άργότερα, δείγμα τής ώριμότητας και τής προοδευτικής οργανώσεως του έπαναστατικού κινήματος στην Πελοπόννησο. Αρχηγοί τών όμίλων ήταν οί αρχηγοί τών πατριαρχικών οικο-

γενειῶν ἢ οἱ ἐπισημότεροι κατὰ παράδοση ντόπιοι κοτζαμπάσηδες ἢ παλαιοὶ κάποι (κλέφτες) ἢ — κι' αὐτὸ θὰ ἦταν σπανιώτατο στὶς ἀρχές — ἀπλοὶ χωρικοὶ μὲ δυνατὴ θέληση καὶ ἐπιβολὴ στοὺς ἄλλους. Ὁ τρόπος αὐτὸς μὲ τὴν διαδοχικὴ ἀφίξη ὁμάδων ἢ ὁμίλων βοσκῶν καὶ πρὸ πάντων γεωργῶν εἶναι χαρακτηριστικὸς κυρίως στὴν Πελοπόννησο καὶ νομίζω ὅτι ὀφείλεται στὴν τότε κοινωνικὴ τῆς ὀργάνωσης, ποὺ τὴν χαρακτήριζε ἐκδηλὰ ἡ γεωργικὴ τῆς οἰκονομίας. Ἡ ἀτομικότητα τῶν ἀπλοϊκῶν ἐκείνων ἀνθρώπων ἔχει ἐξαφανισθῇ. Περιμένουν πιά τὸν γενικὸ ἀρχηγὸ καὶ τὶς κατευθύνσεις του. Ἀπ' ἐδῶ πραγματικὰ ἀρχίζει ἡ μεγάλη ἀποστολὴ του. Ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ σχηματισμοῦ τῶν πρώτων πελοποννησιακῶν στρατοπέδων εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίνεται σὲ διαφορετικὴ κοινωνικὴ κατάσταση καὶ ὀργάνωση τῆς χώρας, ὅπως θὰ ἰδοῦμε στὸν κατάλληλο τόπο.

Στὴν Πελοπόννησο ἡ ἔλλειψη ἀρχηγῶν στὶς ἀρχές ἐβλάψε ἀρκετὰ τὸν ἀγῶνα. Ἔτσι, ὅταν οἱ χωρικοὶ ἐπαναστάτησαν καὶ αἰσθάνθηκαν τὸν ἑαυτὸ τους ἐλεύθερο, τόσο ξαφνιάστηκαν καὶ μέθυσαν ἀπὸ τὴν ἀπότομη ἀλλαγὴ τῆς σκλαβιάς μὲ τὴν ἐλευθερίαν, τῆς ἀδυναμίας μὲ τὴν δύναμη, ὥστε δὲν ἤξεραν πῶς νὰ τὴν χρησιμοποιήσουν καὶ ποιά ἦταν τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντά τους. Εἶχαν σχεδὸν παραλῦσει ὕστερ' ἀπὸ τὶς πρώτες μικρὲς τοπικὲς ἐπιτυχίες καὶ δὲν γινώριζαν πῶς νὰ δράσουν κατόπιν.

Οἱ πραγματικοὶ ἢ καὶ οἱ ὑποψήφιοι ἀρχηγοὶ δὲν εἶχαν ἀκόμη τὴν δύναμη τῆς ἐπιβολῆς στὰ πλήθη. Εἶναι ἡ περίοδος τῆς ἐλευθερίας ποὺ μόλις ἀποκτήθηκε, τῆς ἐλευθερίας ποὺ δὲν γνωρίζει κανένα περιορισμὸ καὶ κανένα καταναγκασμὸ. Τὰ σημάδια τῆς ἀναρχίας ἦταν ὀλοφάνερα σὲ ὅλες τὶς ἐπαρχίες τὶς πρώτες μέρες. Ἡ ἐπανάσταση προχωροῦσε χωρὶς σχέδιο. Σὲ ὅλη τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα παρατηρήθηκε τὸ ἴδιο. Καθένας ἔχοντας γιὰ σύνθημα τὴν κραυγὴ «θάνατος στοὺς Τούρκους» ὠπλιζόταν αὐθόρμητα μὲ ὅ,τι μπορούσε καὶ χτυποῦσε τὸν πλησιέστερο ἐχθρό.

Τὸ σχέδιο τοῦ Κολοκοτρῶνη καὶ ἡ δημιουργία τοῦ μεγάλου στρατοπέδου τοῦ κέντρου, τῆς Τριπολιτσᾶς.

5. Στὴν Πελοπόννησο, πρῶτα ἀπ' ὅλες τὶς ἑλληνικὲς χῶρες, παρουσιάζονται ἐπαναστατικὰ στίφη καὶ στρατόπεδα, ποὺ ἐξελίσσονται σιγὰ σιγὰ καὶ ἀποκτοῦν σχετικὴ τάξη καὶ ὀργάνωση. Αὐτὸ ὀφείλεται στοὺς ἐξῆς λόγους: Ἡ Πελοπόννη-

σος πρώτῃ κηρύσσει τὴν ἐπανάσταση. Αὐτὴ πρώτη ἀποκτᾷ σκιά

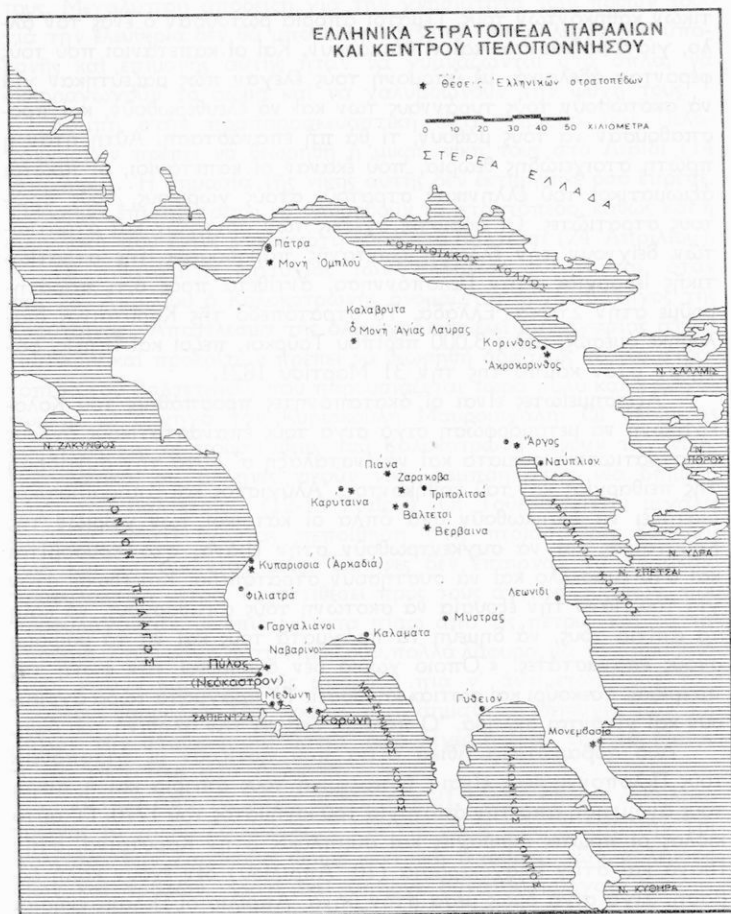
άνεξάρτητης πολιτικῆς ύπάρξεως, έξυψώνεται στὰ μάτια τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καί παρουσιάζεται ὡς «κεφαλὴ τοῦ ἔθνους». Στὴν χώρα αὐτὴ, ποὺ ἡ εὐνοϊκὴ γεωγραφικὴ τῆς θέσης τὴν προορίζει γιὰ ἄσυλο καί ὀρμητήριο τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων, ἔτρεξαν οἱ περισσότεροὶ στρατιωτικοὶ καί πολιτικοί, Ἕλληνες καί φιλέλληνες, ποὺ ἔγιναν κατόπιν οἱ πυρῆνες τῆς πολιτικῆς καί στρατιωτικῆς τῆς ὀργανώσεως. Ἐπειτα ἡ Πελοπόννησος εἶχε μεγαλύτερη ἀνάγκη νὰ ὀργανωθῇ, γιατί τῖς μαχητικῆς τῆς δυνάμεις τῖς ἀποτελοῦσαν χωρικοί, ποὺ δὲν εἶχαν καμιὰ ἐξοικείωση μὲ τὴν χρῆση τῶν ὀπλων καί μὲ τὸν τρόπο τοῦ πολέμου, ἂν ἐξαίρεση κανεῖς τοὺς Μανιάτες καὶ τοὺς κατοίκους τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν.

Τὰ πελοποννησιακὰ στρατόπεδα εἶναι δυνατόν νὰ χωριστοῦν σὲ δύο κατηγορίες: 1) στὰ στρατόπεδα ποὺ σχηματίζονται γύρω ἀπὸ τὰ μεγάλα παραλιακὰ κάστρα καὶ τὰ ὁποῖα δὲν παρουσιάζουν καμιὰ σχεδὸν σοβαρὴ πρόοδο καὶ 2) στὰ στρατόπεδα τοῦ κέντρου, ποὺ διακρίνονται γιὰ τὴν βαθμιαία ὀργανωτικὴ τους ἐξέλιξη χάρις στὴν προσωπικότητα τοῦ Κολοκοτρώνη.

Ἀντίθετα πρὸς τὰ ἀνεξέλικτα στρατόπεδα τῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου, στὸ κέντρο τῆς παρατηροῦμε παράλληλες καὶ πιὸ πετυχημένες ὀργανωτικῆς προσπάθειες. Τὰ στρατόπεδα τοῦ κέντρου σχηματίζονται γύρω ἀπὸ τὴν Τριπολιτσά. Ἡ στρατηγικὴ τῆς θέσης καὶ τὸ πλῆθος τῶν Τούρκων ὑπερασπιστῶν τῆς τὴν ἔκαναν μιὰ ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνη ἐχθρικὴ ἐστία, ποὺ ἀπειλοῦσε ἀκτινωτὰ ὅλες τῖς ἐπαναστατημένες ἐπαρχίες τῆς Πελοποννήσου. Γι' αὐτὸ ἔπρεπε ν' ἀπομονωθῇ πρῶτα καὶ ὕστερα νὰ ἐκμηδενισθῇ.

Ὅλοι οἱ Ἕλληνες στρατιωτικοὶ ἄρχηγοί, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, εἶχαν τὴν γνώμη πὼς εὐκολώτερο θὰ ἦταν νὰ πολιορκοῦσαν καὶ νὰ κυρίευαν τὰ μεσσηνιακὰ κάστρα καὶ κατόπιν, ἀπερίσπαστα ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἐκείνη καὶ ἔχοντας τῖς περισσότερες δυνάμεις διαθέσιμες, νὰ στραφοῦν ἐναντίον τοῦ κέντρου. Μὰ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέκρουσε τὸ σχέδιο αὐτὸ γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους κυρίως: γιατί ἤθελε νὰ ξεσηκώσῃ σὲ πανστρατιά τοὺς Πελοποννησίους, ἐνῶ γιὰ τὴν πολιορκία τῶν μεσσηνιακῶν κάστρων ἦταν ἄρκετὴ μικρὴ μόνο δύναμις· γιατί ὁ τουρκικὸς στρατὸς μὲ ὀρμητήριο τὴν Τριπολιτσά θὰ μπορούσε νὰ διαλύσῃ ὄχι μόνο τὴν πολιορκία τῶν μεσσηνιακῶν κάστρων, ἀλλὰ καὶ νὰ καταπνίξῃ ὅλη τὴν ἐπανάσταση τῆς Πελοποννήσου· γιατί ἡ πολιορκία τοῦ κέντρου, ἂν καὶ δυσκολώτερη, θὰ ἔκανε τοὺς Πελοποννησίους κύριους τῶν ἐπαρχιῶν καὶ θὰ διευκόλυνε τὴν ἀντιμετώπιση τῶν πολεμικῶν ἀναγκῶν.

Τελικὰ ἐπιβλήθηκε τὸ σχέδιο τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ οἱ πελο-

πονησιακές δυνάμεις τοποθετήθηκαν γύρω από την πόλη, έπιασαν διαβάσεις (πόρους) βουνών, στενά και διάσελα· απέφευγαν να δώσουν μάχη στην πεδιάδα και περιωρίζονταν να παρενοχλούν και να κατατρίβουν τις έχθρικές δυνάμεις στις εξόδους τους.

Το πρώτο μεγάλο στρατόπεδο του κέντρου ήταν εκείνο, που σχηματίστηκε έξω από το κάστρο της Καρύταινας. Οί χωρικοί δεν είχαν κανένα σχεδόν στο κεφάλι τους και δεν ήξεραν ποιοί είναι οί άνωτεροί τους. Έπίσης δεν είχαν καμιά συνείδηση τών στρατιω-

τικῶν καθηκόντων τους. Γεμάτοι ἀπορία ρωτοῦσαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, γιατί μαζεύονται καὶ τί θὰ κάνουν. Καὶ οἱ καπετάνιοι πού τοὺς φέρονταν ἀδελφικά, μὲ ὑπομονή τοὺς ἔλεγαν πὼς μαζεύτηκαν γιὰ νὰ σκοτώσουν τοὺς τυράννους των καὶ νὰ ἐλευθερωθοῦν, καὶ προσπαθοῦσαν νὰ τοὺς μάθουν, τί θὰ πῇ ἐπανάσταση. Αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη στοιχειώδης θεωρία, πού ἔκαναν οἱ καπετάνιοι, οἱ πρῶτοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, στοὺς χωρικοὺς, τοὺς πρῶτους στρατιῶτες. Οἱ ἀόριστες σχέσεις τῶν ἀρχηγῶν καὶ στρατιωτῶν δείχνουν τὴν ἑλλειψη ζωντανῆς παραδόσεως τῆς στρατιωτικῆς ἱεραρχίας στὴν Πελοπόννησο, ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι παρατηροῦμε στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα. Τὸ στρατόπεδο τῆς Καρύταινας διαλύθηκε ἀμέσως, μόλις 3.000 περίπου Τούρκοι, πεζοὶ καὶ ἵππεις, φάθηκαν στὸν κάμπο τῆς τὴν 31 Μαρτίου 1821.

Ἀξιοσημείωτες εἶναι οἱ ἀκαταπρόνητες προσπάθειες τοῦ Κολοκοτρώνη νὰ μεταμορφώσῃ σιγὰ σιγὰ τοὺς ἐπαναστατικοὺς ὄχλους σὲ στρατιωτικὰ σώματα καὶ νὰ ἐνσταλάξῃ σ' αὐτὰ τὴν συνείδηση τῆς πειθαρχίας καὶ τοῦ καθήκοντος. Ἀλύγιστος καὶ ἀποφασιστικὸς διατάζει νὰ ξεσηκωθοῦν στὰ ὅπλα οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν τῆς Καρύταινας καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν στὴν Πιάνα, στὸ Χρυσοβίτσι καὶ στὸ Διάσελλο καὶ νὰ συστήσουν στρατόπεδα. Καὶ ἔδωσε στὸν γιό του Πάνο τὴν ἐξουσία νὰ σκοτώνῃ τοὺς ἀπειθαρχοὺς, νὰ καίῃ τὰ σπίτια τους, νὰ δημεύῃ τὰ πράγματά τους καὶ νὰ τὰ μοιράζῃ στοὺς ἐπαναστάτες. «Ὅποιο χωριὸ δὲν ἀκολουθεῖ τὴν φωνὴ τῆς πατρίδας, τσεκούρι καὶ φωτιά» κηρύσσει. Τὰ πράγματα τώρα ἀγριεύουν καὶ γίνονται σκληρά. Ὁ πόλεμος δείχνει τὴν ἀληθινὴ του ὄψη.

Δυὸ σοβαρώτατα ἠθικὰ αἷτια πού ποτίζουν μὲ ἡττοπάθεια τοὺς Πελοποννησίους εἶναι : ἡ πολεμικὴ τους ἀπειρία καὶ ἡ πικρὴ τους ἀνάμνηση ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τοῦ κινήματος τοῦ 1770. Γι' αὐτὸ κιόλας οἱ πρῶτες ἀψιμαχίες καὶ συμπλοκὲς στὴν Καρύταινα, στὴν Πιάνα καὶ στὴν Βλαχοκερασιά (10 Ἀπριλίου) δὲν ἔχουν καλὴ ἔκβαση. Σιγὰ σιγὰ ὅμως μέσα στὸν μῆνα Ἀπρίλιο οἱ Πελοποννήσιοι τοῦ ἐσωτερικοῦ συνηθίζουν στὸν πόλεμο, ἀντιστέκονται καὶ κατορθώνουν κάποτε νὰ κρατοῦν τὶς θέσεις τους. Ὡστε οἱ συμπλοκὲς αὐτές, εἴτε καταλήγουν σὲ ἡττα εἴτε σὲ νίκη, ἔχουν μεταβατικὸ χαρακτήρα : τοὺς ἐκγυμνάζουν, τοὺς τονώνουν τὸ ἠθικὸ καὶ τοὺς προπαρασκευάζουν ψυχικὰ καὶ ἠθικὰ γιὰ τὴν μεγάλη νίκη. Ὁ Φιλήμων λοιπὸν πολὺ ὀρθὰ ἀποδίδει τὴν διατήρηση τῆς ἐπαναστάσεως στὴν ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονὴ τῶν Πελοποννησίων, πού, μ' ὅλες τὶς καταστροφές τους, τὶς πολεμικὲς τους ἀτυχίες καὶ τὴν ἀκίνησι ἀκόμη τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, ἔμειναν ἀκλόνητοι στὴν ἀπόφασή

τους. Μεγαλύτερη απόδειξη για την γνησιότητα τῶν πόθων τους για τὴν ἐλευθερία δὲν θὰ μπορούσε νὰ γίνη. Ἀποτέλεσμα τῆς ὑπομονῆς καὶ ἐπιμονῆς αὐτῆς ἦταν νὰ γυμνάζωνται στὰ ὄπλα, νὰ σκληραγωγοῦν τὸ σῶμα καὶ νὰ χαλυβδώνουν τὴν ψυχὴ τους.

Καμπὴ στὴν προπαρασκευαστικὴ αὐτὴ περίοδο τῶν Πελοποννησίων πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ μικρὴ νίκη τους στὸ Λεβίδι (14 Ἀπριλίου). Ἡ σημασία τῆς νίκης αὐτῆς δὲν ἐκτιμήθηκε ὅσο ἔπρεπε. Ὁρόσημα ἐπίσης πρέπει νὰ θεωρηθοῦν τὸ στρατόπεδο, καθὼς καὶ ἡ συμπλοκὴ ποὺ ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ Βαλτέτσι (24 Ἀπριλίου).

Οἱ πιθανότητες ἐπιτυχίας τῶν Ἑλλήνων αὐξάνονται, ὅταν στὶς 28 Ἀπριλίου ὁ Κολοκοτρώνης ὀνομάζεται ἀρχιστράτηγος τῆς Καρύταινας. Ἀποτέλεσμα τῆς ὀλιγοχρόνιας ἐκεῖ συνεργασίας στρατιωτικῶν καὶ προκρίτων πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλῶς τὸ νέο στρατόπεδο τοῦ Βαλτετισιοῦ, ποὺ παρουσιάζεται τώρα πολὺ καλὰ ὠργανωμένο μὲ ἀρχηγὸ τὸν Κυριακούλη Μαυρομιχάλη. Οἱ ἀκοίμητες φροντίδες καὶ οἱ προσπάθειες τοῦ Κολοκοτρώνη δίνουν τὴν νίκη. Πραγματικά, οἱ Ἕλληνες νικοῦν νίκη λαμπρὴ στὴν νέα διήμερη μάχη τοῦ Βαλτετισιοῦ (12-13 Μαΐου). Οἱ Τούρκοι εἶχαν μεγάλες ἀπώλειες, γιατί ἔχοντας πεποίθηση στὶς περισσότερες δυνάμεις τους καὶ ὑποτιμώντας τοὺς Ἕλληνες δὲν ἔπαιρναν τὰ ἀναγκαῖα προφυλακτικὰ μέτρα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀντιπάλους των, ποὺ προφυλάγονταν μὲ ἐπιδεξιότητα πίσω ἀπὸ τὶς πέτρες καὶ τὰ ταμπούρια. Στὴν μάχη αὐτὴ κερδίζουν πολλὰ λάφυρα, μὰ τὸ σπουδαιότερο, νικοῦν καὶ στὸ ἐξῆς μποροῦν πιά ν' ἀντιμετωπίζουν τοὺς Τούρκους θαρραλέα. Τὴν πρώτη αὐτὴ σημαντικὴ ἐπιτυχία τῶν Ἑλλήνων τὴν σταθεροποιεῖ ὕστερ' ἀπὸ λίγες ἡμέρες, τὴν 18 Μαΐου, ἡ νέα νίκη τους στὰ Δολιανά.

Ὑστερα ἀπὸ τὶς μάχες αὐτές, τὴν 21 Μαΐου ἔπιασε ὁ Κολοκοτρώνης τὸ χωριὸ Ζαράκοβα, 1 1)4 τῆς ὥρας μακριὰ ἀπὸ τὴν Τριπολιτσά. Τὴν Ζαράκοβα ὠρισε κεντρικὴ ἀποθήκη τῶν πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν, γιατί ἐκεῖ ὑπῆρχε δυνατὸς πύργος. Κατόπιν μετακινεῖ τὰ ἑλληνικὰ στρατόπεδα σὲ νέες θέσεις πιὸ κοντὰ στὴν Τριπολιτσά καὶ τὴν περισφίγγει μέσα σ' ἓνα ἀσφυκτικὸ κλοιό.

**Ἡ προσωπικότητα
τοῦ Κολοκοτρώνη.**

6. Ἀναμφισβήτητο εἶναι πῶς ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπαναστάσεως στὴν Πελοπόννησο χρωστοῦν πάρα πολλὰ στὴν προσωπικότητα τοῦ Κολοκοτρώνη.

Ἡ μεγάλη κλέφτικη παράδοση τῆς οἰκογενείας του καὶ τὸ περιπετειῶδες του παρελθὸν εἶχαν δώσει καὶ ἔδιναν τροφὴ στὴν φαντασία τοῦ πελοποννη-

σιακού λαού, που τον είχε ύψώσει σε θρυλικό ήρωα και τον τραγουδούσε με ένθουςιασμό και λατρεία. Είχε σιδερένια υγεία και ρωμαλέα σωματική διάπλαση που του επέτρεπαν ν' αντέχει και στους πιο τραχείς κόπους. Το ανάστημά του ήταν ψηλότερο από το μέσο και ή φορεσιά του αφρόντιστη. Το πρόσωπό του ήταν ισχνό και ήλιοκαμένο, σχεδόν μαύρο, τα μάτια του, χωμένα μέσα στις βαθουλές κόγχες του, έπαιζαν ζωηρά και ανήσυχα. Το βλέμμα του αλύγιστο, διαπεραστικό και σκληρό έπιβαλλόταν απόλυτα. Ένα πελώριο μαύρο μουστάκι έβγαινε από τη βάση της γαμπής μύτης του, ενώ τα μεγάλα μαλλιά του ξεχύνονταν από το μικρό κόκκινο καλπάκι του, που έγερνε προς τα πλάγια. Η άρρενωπή του μορφή, μορφή πολεμάρχου, είχε κάτι το σκληρό και άγριο, ή φωνή του ήταν βροντερή και ο τόνος της όμιλίας του κοφτός και αποφασιστικός, επομένως υποβλητικά πειστικός. "Αν σ' αυτά προστεθούν και τα έμφυτα ήγετικά του χαρίσματα, στρατιωτική ιδιοφυία εξαιρετή, θαυμαστή έτοιμότητα πνεύματος και ψυχραιμία και στις κρίσιμώτατες άκρη περιστάσεις, άκούραστη δραστηριότητα και προθυμία για την σύνταξη και την ανασύνταξη των δυνάμεών του, τότε έρμηνεύεται απόλυτα ή γοητεία του.

Γνωρίζοντας πολύ καλά τις άπαραίτητες πρακτικές προϋποθέσεις για την διατήρηση ενός στρατού με θερμό φρόνημα, προσπαθούσε πρώτα απ' όλα νά εξασφαλίσει τροφές και πολεμοφόδια και ύστερα νά συγκεντρώνη τους άνδρες σέ στρατόπεδα. Ο Κολοκοτρώνης, όπως συνήθως και οι άλλοι Έλληνες άρχηγοί, πολύ συχνά μιλούσε στους χωρικούς με άπλά και χτυπητά λόγια, για νά τους δίνει θάρρος. Τους προσφωνεί με το όνομα «Έλληνες!» και τους θυμίζει πώς είναι απόγονοι ήρώων. Το όνομα αυτό νεκρανασταίνεται ύστερ' από αιώνες και αντικαθιστά το «Ρωμιοί», που δέν τό προσφέρουν παρά μόνο οι Τούρκοι. «Έλληνες!» άντηχεί σέ όλα τά στρατόπεδα της Πελοποννήσου και οι απόγονοι των Έλλήνων αισθάνονται ρίγη έθνικής περηφάνειας για την λαμπρή καταγωγή τους. Κανείς άσφαλώς, εκτός από τον Κολοκοτρώνη, δέν συνειδητοποίησε στους Πελοποννησίους τόσο έντονα και με φυσικό τρόπο την μεγάλη καταγωγή τους. Δείχνει τους Τούρκους και τους ονομάζει Περσιάνους (Πέρσες) θεωρώντας τους τωρινούς άγώνες σάν μιá αναβίωση των παλαιών και δοξασμένων της κλασσικής Έλλάδος. Η εύλογη αντίθεση του ήταν φυσική και σ' αυτήν ξεπερνούσε όλους τους άλλους όπλαρχηγούς. Η έντύπωση των λόγων του ήταν βαθύτατη και ή γοητεία τους άκατανίκητη: ήταν άστροπελέκια που σκορπίζουν τό δέος στις πρωτόγονες ψυχές των χωρικών.

Έξχωριστή θέση πρέπει νά δώσουμε στους μύθους και στις παραβολές του, που αποδείχνουν την δυνατή και δημιουργική φαντασία του. Αυτούς τους χρησιμοποιούσε συχνότερα στις άρχές της έπαναστάσεως, όταν ήθελε νά γίνει περισσότερο πειστικός. Ήταν ο μέγας παιδαγωγός εκείνων των παιδιών της φύσης. Ήταν ο πραγματικός καθοδηγητής και άρχηγός των άσύντακτων έπαναστατών, γιατί ή φύση του είχε χαρίσει τό μεγάλο δώρο νά μπαίνει στις ψυχές των χωρικών, νά γνωρίζει τον τρόπο της σκέψης τους και γενικά την ψυχολογία τους. Γι' αυτό πολύ σωστά έκρινε και ο ίδιος όταν έλεγε πώς ή έπιρροή του στους Πελοποννησίους χρωσιόταν, ανάμεσα σέ άλλα, και στό ότι γνώριζε και μιλούσε την γλώσσα τους.

Στήν πρωτοβουλία τοῦ Κολοκοτρώνη πρέπει ἀναμφίβολα ν' ἀποδοθῇ ἡ συνεργασία τῶν ἄτακτων ἐλληνικῶν στρατευμάτων καί ὁ συντονισμός τῶν πολεμικῶν τους ἐπιχειρήσεων ἐμπρός στήν Τριπολιτσά. Ἡ μετακίνηση καί ἡ καλή τοποθέτησή τους δέν παρουσίαζε βέβαια μεγάλες δυσκολίες, γιατί οἱ Ἕλληνες σάν ντόπιοι ἤξεραν καλὰ τὰ κατατόπια ἢ τουλάχιστο εἶχαν ὁδηγούς. Ἀλλά στίς συμπλοκές καί στίς μάχες δέν ὑπῆρχε προδιαγραφμένο σχέδιο συνεργασίας. Τό αὐτό παρατηροῦμε καί σέ ὅλη τήν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Πάντως στό κέντρο τῆς Πελοποννήσου οἱ σχέσεις τῶν σωμάτων γίνονται σιγὰ σιγὰ στενότερες. Ἔτσι π.χ. ἄν κάποιος σῶμα κινδύνευε, τὸ ὁποῖο ὅμως βρισκόταν σ' ἐπαφὴ μὲ ἓνα ἄλλο καί ἔστελνε σ' αὐτὸ τὸν ἀγγελιοφόρο του, τὸν σύνδεσμο θὰ λέγαμε σήμερα, τότε τὸ τελευταῖο ἔτρεχε σὲ βοήθεια τοῦ πρώτου. Ἀλλιῶς, ἐκεῖνο ποὺ δεχόταν τὴν ἐπίθεση, ἦταν ἀναγκασμένο ν' ἀγωνιστῇ μόνο του. Ἀλλὰ μέσα ἐπικοινωνίας καί συνεννοήσεως — ἐκτὸς ἀπὸ τὸν σύνδεσμο — ἔλειπαν τότε. Ὁ Κολοκοτρώνης εἰσάγει νέα μέσα διαβιβάσεων, ἀπλὰ συνθηματικά σήματα, δίπλωμα ἢ ξεδίπλωμα τῆς σημαίας ἢ φωτιές (φουμάδες), τίς ἀρχαῖες φρυκτωρίες.

7. Αἰσθητὴ ἦταν στήν ἀρχὴ ἡ ἔλλειψη ἑφοδιασμοῦ τῶν Ἑλλήνων. πολεμοφοδίων σέ ὅλη τήν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Τὴν ἔλλειψη αὕτῃ προστάθησαν νὰ τὴν ἀναπληρώσουν οἱ Πελοποννήσιοι ἐπινωώντας κάθε δυνατὸ μέσο πορισμοῦ: λειώνοντας τὰ μολύβδινα σκεύη τῶν σπιτιῶν τους, σχίζοντας τὰ βιβλία τῆς πολύτιμης βιβλιοθήκης τῆς Δημητσάνας καί ἄλλων μοναστηριῶν γιὰ τὸ ἀπαραίτητο χαρτί, ἀφαιρώντας τίς μολυβδοσκεπαστες στέγες τῶν τουρκικῶν τζαμιῶν, διαρπάζοντας τὸ πολεμικὸ ὑλικὸ τῶν πόλεων (Μονεμβασίας 23 Ἰουλίου 1821 καί Νεοκάστρου 7 Αὐγούστου 1821), ποὺ ἔπесαν στὰ χέρια τους καί συνάζοντας τὰ λάφυρα τῶν νικηφόρων μαχῶν. Κοντὰ σ' αὐτὰ ἂς προσθέσουμε καί τὸν ἐφοδιασμὸ σὲ μπαρούτι, ἀτσαλόπετρες, μολύβι, πετσία γιὰ τσαρούχια κ.ἄ. ἀπὸ τὰ ναυτικὰ νησιὰ Ὑδρα καί Σπέτσες.

Σταθερὴ ὅμως πηγὴ ἐφοδιασμοῦ ὑπῆρξε τὸ πρῶτο καί σημαντικὸ κέντρο τῆς πολεμικῆς βιομηχανίας τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων, ἡ Δημητσάνα. Ὅπως συνήθως συμβαίνει στήν Ἑλλάδα ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία ν' ἀναπληρώνῃ τὴν κρατικὴ μέριμνα, ἔτσι καί τότε ἡ προθυμία τῶν δύο ἀδελφῶν Νικολάου καί Σπύρου Σπηλιωτοπούλου ὥργανωσε στήν Δημητσάνα τὴν ἐργασία τῆς πρώτης στοιχειώ-

δους ελληνικής πολεμικής βιομηχανίας. Όταν αργότερα έγιναν πολλοί οί μπαρουτόμυλοι, μπορούσαν να παραγάγουν και να συσκευάσουν σε επείγουσες ανάγκες μέσα σ' ένα μερονύχτι και 500 ακόμη οκάδες μπαρουτί. Για την έντατική αυτή παραγωγή δούλευαν πολλοί εξειδικευμένοι εργάτες της Δημητσάνας, που ο Κολοκοτρώνης τους απάλλαξε από τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις, όπως ακριβώς και σήμερα οί εργάτες τών πολεμικῶν βιομηχανιών θεωροῦνται ἐπιστρατευμένοι στις θέσεις τους.

Πολλά επίσης σπίτια της Δημητσάνας μεταβλήθηκαν σε εργοστάσια κατασκευής χρήσιμων ἐφοδίων για τὸν μαχόμενο ἑλληνικὸ στρατό: Τὰ βυρσοδεψεία, που ὑπῆρχαν ἐκεῖ, ἄρχισαν νὰ ἐργάζονται καὶ αὐτὰ ἀποκλειστικά για τὸν στρατὸ καὶ νὰ κατασκευάζουν παπούτσια καὶ τσαρούχια, σιλάχια, ἱμάντες, παλάσκες καὶ παρόμοια. Ἐπίσης ἐκεῖ συγκεντρώθηκαν καὶ ὀπλοποιοὶ (τουφεξήδες), που ἐργάζονταν για τὶς στρατιωτικὲς ἀνάγκες. Για τὸν αὐτὸ σκοπὸ συστήθηκαν ἄρτοποιεῖα, ὅπου δούλευαν ἐθελοντικὰ πολλὲς γυναῖκες. Οἱ σημαντικότερες ὅμως πηγὲς ἐφοδίων, χρημάτων καὶ τροφῶν ὑπῆρξαν τὰ φιλελληνικά κομιτάτα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Παράλληλα προχωροῦσε καὶ ἡ ἐπανάσταση στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα.

Ε'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ

Κοινωνική οργάνωση — ή
δύναμη των ἀρματολών.

1. "Όπως είδαμε, οί Πελοποννήσιοι, γιά νά προσαρμοσθοῦν ψυχικά καί τεχνικά στόν πόλεμο, πέρασαν πολλούς μήνες σκληρῆς δοκιμασίας.

Στήν Στερεά ὅμως Ἑλλάδα τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Ἐκεῖ ὑπῆρχαν τὰ ἀρματολίκια. Ἡ κοινωνία της, ὅπως καί γενικά τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς Ρούμελης μέ τήν πλατιά γεωγραφική ἔννοια, πού περιλάμβανε ὁλόκληρη τήν σημερινή ἡπειρωτική Ἑλλάδα ἐκτός ἀπό τήν Πελοπόννησο, παρουσιάζει ὁλότελα διαφορετική ὄψη, ἕναν ἄλλο, ξεχωριστό καί ἰδιότυπο, ἑλληνικό κόσμο. Κύριο χαρακτηριστικό τῆς ρουμελιωτικῆς κοινωνίας εἶναι ἡ *ἀρματολική της οργάνωση*· σέ ὠρισμένους δηλαδή ἐντόπιους στρατιωτικούς ἀρχηγούς, τοὺς *καπετάνιους*, καί στὰ *παλληκάρια* του, στοὺς *ἀρματολούς*, ὅπως τοὺς ὠνόμαζαν, ἀνέθεταν οἱ Τοῦρκοι κατὰ παλαιὰ παράδοση τῆς τουρκοκρατίας τήν φύλαξη τῶν διόδων καί γενικά τήν ἐσωτερική ἀσφάλεια μιᾶς ὠρισμένης περιοχῆς, πού τήν ὠνόμαζαν *ἀρματολίκι*. Αὐτή ἡ στρατιωτική τους οργάνωση βοήθησε τοὺς Ρουμελιῶτες ἀμέσως μετὰ τήν ἐξέγερσή τους νά προσαρμοστοῦν σχεδὸν ἀνεπαίσθητα στοὺς νέους ὅρους τῆς ζωῆς τους. Ἔτσι στήν Ρούμελη ὑπῆρχαν ἀξιόλογοι πυρῆνες γιά τήν δημιουργία ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ.

Εἰδικὰ στήν Δυτική Στερεά Ἑλλάδα ἡ ἀρματολική οργάνωση διατηρήθηκε γνησιώτερη, γιὰτί οἱ ὀρεινές καί ἀπρόσιτες ἐπαρχίες της, πού βρίσκονταν μακριά ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀρτηριακοὺς δρόμους τῆς ἄλλης ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας, ἔμειναν καθυστερημένες στὸν πολιτισμό. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὴ ἡ *σιδηροφορία* καί ὁ ληστρικός τρόπος τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων τους στοὺς κλασικοὺς ἀκόμη χρόνους, ὅπως ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης.

Ἐκεῖ οἱ στρατιωτικοὶ βρίσκονταν σέ διαρκῇ ἀντίθεση συμφερόντων καί ἰδεῶν μέ τοὺς προκρίτους. Ἡ ἀντίθεση αὐτή, ἐνῶ στήν Πελοπόννησο ἔσβησε ὕστερ' ἀπὸ τήν καταδίωξη καί ἐξόντωση τῶν κλεφτῶν (1806), δηλαδή ἔληξε μέ τήν νίκη τῶν πρώτων, στήν Στερεά Ἑλλάδα δὲν ἔπαψε νά ὑφίσταται, γιὰτί ἐκεῖ ἡ μεγάλη δύναμη τῆς παραδόσεως μέ τήν προαιώνια ἐπικράτηση τοῦ θεσμοῦ τῶν ἀρματολικιῶν καί ἰδίως ἡ χᾶωδης κατάσταση τῆς χώρας, πού

είχε πάντα την ανάγκη των στρατιωτικών, εξωμάλυναν κάπως τις διαφορές τους και τους ώδηγοῦσαν στην ἀλληλοανοχή και στην συνεργασία. Οἱ ἀλλαγές ὅμως των Τούρκων πασάδων τοῦ τόπου και οἱ πολιτικές μεταβολές εἶχαν τὸν ἀντίκτυπό τους στὶς σχέσεις προκρίτων και ἀρματολῶν, ἐτάραζαν τὴν ἰσορροπία και ἐδυνάμωναν πρόσκαιρα ἄλλοτε τοὺς μὲν και ἄλλοτε τοὺς δέ. Γενικά ἡ ἀνώμαλη κατάσταση εὐνοοῦσε περισσότερο τοὺς ἀρματολούς, ποὺ ἔτσι ἔμεναν οἱ πραγματικοὶ κυρίαρχοι, γιατί ὁ πληθυσμὸς τοῦ ἀρματολικιοῦ χωρὶς τοὺς ἀρματολούς ἔμενε ἀνυπεράσπιστος στὰ χέρια τῶν κλεφτῶν και τῶν ληστῶν.

Ἡ καιροσκοπικὴ πολιτικὴ τῶν ἀρματολῶν κατὰ τὴν ἀνταρσία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐναντίον τοῦ σουλτάνου μεγάλωσε ἀκόμη περισσότερο τὴν δύναμή τους. Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀκμὴ τοὺς βρίσκει ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821, ποὺ φυσικὰ ἐνισχύει τὴν θέση τους. Ἀσήμαντος πιά εἶναι ὁ ρόλος τῶν προκρίτων στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα, ιδίως στὴν Δυτικὴ. Νιώθουν τὸν ἑαυτὸ τους σὲ κατώτερη μοῖρα και ξεθυμαίνουν μὲ κατηγορίες και παράπονα ἐναντίον τῶν ἀρματολῶν, οἱ ὅποιοι δὲν τοὺς πολυλογαριάζουν.

Ἡ ἀρματολικὴ ὁργάνωση στερεοποιήθηκε κατὰ τὴν διάρκεια τῶν δύο τελευταίων αἰώνων τῆς τουρκοκρατίας και τὸ ἀρματολίκι ἔγινε συνήθως κληρονομικὸ προνόμιο μιᾶς οἰκογένειας. Οἱ οἰκογένειες αὐτὲς ἦταν τὰ «οὐτζάκια» και τὰ μέλη τους οἱ ἐκ γενετῆς προωρισμένοι γιὰ τὸ ἀρματολίκι.

Μολονότι οἱ κάτοικοι τῆς Στερεᾶς, κυρίως τῆς Δυτικῆς, παρουσιάζονται γιὰ τὸν ἀγῶνα περισσότερο παρασκευασμένοι ἀπὸ τοὺς Πελοποννησίους, ὕστεροῦν στὴν ψυχικὴ προετοιμασία, γιατί τοὺς συγκρατεῖ και τοὺς καθυστερεῖ ἡ πρωτόγονη και συντηρητικὴ ἀρματολικὴ τῆς ὁργάνωση. Τὰ ἀξιώματα και τὰ ὑλικά συμφέροντα, ποὺ θὰ διακινδύνευαν οἱ παλιοὶ ἀρματολοὶ στὴν ἐπανάσταση, τοὺς ἔκαναν διστακτικούς. Φοβοῦνταν νὰ ριχθοῦν στὴν μεγάλη περιπέτεια, γιατί δὲν ἤξεραν ποιὸ θὰ ἦταν τὸ τέλος τῆς. Ἡ ἐφεκτικὴ στάση τους νὰ πάρουν μέρος στὸν ἀγῶνα μπορεῖ νὰ συγκριθῇ μὲ τὴν στάση ὠρισμένων κοτζαμπάσηδων τῆς Πελοποννήσου και τῶν νοικοκυραίων τῆς Ὑδρας. Γι' αὐτὸ οἱ κάτοικοι τῆς Ἀκαρνανίας και τῆς Αἰτωλίας μόλις στὶς 24 Μαΐου ἐπαναστάτησαν, ἐνῶ τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς σχεδὸν σύγχρονα μὲ τοὺς Πελοποννησίους, γιατί ἐκεῖ ἡ ἐξελιγμένη κοινοτικὴ ὁργάνωση βρισκόταν σχεδὸν σὲ ἰσορροπία μὲ τὴν ἀρματολική, ποὺ δὲν εἶχε τὸν αὐστηρὸ κληρονομικὸ χαρακτήρα, τὴν ἄκαμπτη παράδοση και τὴν κλειστὴ τάξη τῆς Δυτικῆς.

Στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα μὲ ὅλη τὴν στρατιωτικὴ τῆς παράδοση

παρατηρήθηκε μεγαλύτερη διάσπαση τῶν δυνάμεων τῆς παρὰ στὴν Πελοπόννησο, γιατί σ' αὐτὴν ὑπῆρχε ἓνα μεγάλο στρατηγικὸ κέντρο, τὸ ὑψίπεδο τῆς Τριπολιτσᾶς, γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο μαζεύτηκαν καὶ ἐνοποιήθηκαν οἱ μεγαλύτερες δυνάμεις τῶν Πελοποννησίων, κι ἔτσι διευκολύνθηκε ὁ συντονισμὸς τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἡ κοινὴ ἐγκύμνασή τους, ἐνῶ σ' ἐκείνη ἡ ὀρεινὴ φύση καὶ ὁ διαμελισμὸς τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ παλιὰ ἀρματολικὴ παράδοση ἐμπόδιζαν τὴν στενὴ συνεργασία τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων. Οἱ πολεμικὲς μάλιστὰ ἐπιχειρήσεις ἐνίσχυσαν — κατὰ τὰ πρῶτα βέβαια χρόνια — περισσότερο τὴν ἀρματολικὴ παράδοση, γιατί οἱ καπετάνιοι ἀποτινάζοντας τὴν σκιώδη κυριαρχία τῶν Τούρκων ἔγιναν δυνατοὶ ἀνεξάρτητοι ἀρχηγοί. Ἐτσι δροῦσαν σχεδὸν ἀπομονωμένα καὶ ἀσυντόνιστα.

Ἡ ἐξέγερση στὴν
Ἀνατολικὴ
Στερεὰ Ἑλλάδα.

2. Πρῶτὴ κινήθηκε ἡ Φωκίδα, ἡ ὁποία γιὰ τὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα ὑπῆρξε ὅ,τι ἡ Ἀχαΐα καὶ ἡ Μάνη γιὰ τὴν Πελοπόννησο. Ὁ ἀρματολὸς Πανουργιάς, ὕστερ' ἀπὸ τετράωρο ἀγῶνα, κυριεύει

στὶς 27 Μαρτίου τὰ Σάλωνα (Ἀμφισσα). Οἱ Τοῦρκοι μαζί με τοὺς συμπατριῶτες τοὺς πρόσφυγες τῆς Βοστίτσας (Αἰγίου) κλείνονται στὸ φραγκικὸ κάστρο τῶν Σαλώνων, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ λίγες ἡμέρες (10 Ἀπριλίου), μὴ ὑποφέροντας τὴν δίψα, ἀναγκάζονται νὰ παραδοθοῦν με ὅρους πού τοὺς ἐξασφάλιζαν τὴν ζωὴ καὶ τὴν τιμὴ.

Τὸ παράδειγμα τοῦ Πανουργιά τὸ ἀκολουθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι ἀρματολοί. Ὁ Δῆμος Σκαλτσᾶς τῆς Δωρίδας ἐπαναστατεῖ στὶς 28 Μαρτίου καὶ τὴν ἴδια μέρα μπαίνει στὸ Λιδορίκι, ἐνῶ σύγχρονα στέλνει τὸν ὑπαρχηγό του Θόδωρο Χαλβατζή νὰ καταλάβῃ τὸ Μαλανδρίνο· πραγματικὰ οἱ Τοῦρκοι κάτοικοι τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ, πού βρίσκεται ΝΔ τοῦ Λιδορικοῦ, ὕστερ' ἀπὸ διήμερὴ ἀνέλπιδη καὶ ἄκαρπη ἄμυνα σὲ μερικὰ ὠχυρωμένα σπίτια, παραδίδουν τὰ ὅπλα καὶ αἰχμαλωτίζονται.

Ὁ Θανάσης Διάκος, ἀρματολὸς τῆς Λιβαδιᾶς καὶ τοῦ Ταλαντιοῦ, μπαίνει στὶς 30 Μαρτίου στὴν ἐμπορικὴ Λιβαδιά, πού εἶχε 10.000 κατοίκους, κυρίως Ἕλληνες. Ὅσοι Τοῦρκοι πρόλαβαν, με ἀρχηγὸ τὸν βοεβόδα τῆς Χασάν ἀγὰ κατέφυγαν ἐπάνω στὸ φραγκικὸ κάστρο. Οἱ ἄλλοι εἴτε ὠχυρώθηκαν στὰ σπίτια τους εἴτε στὴν ψηλὴ θέσῃ Ὠρα, πού βρίσκεται στὸ μέσο τῆς πόλης. Τὰ σπίτια ὁμως κυριεύθηκαν ἀμέσως με ἔφοδο καὶ τὴν ἄλλη μέρα παραδόθηκαν τὸ κάστρο καὶ ἡ Ὠρα.

Ὁ Θανάσης Διάκος ἀκόμη στέλνει τὸν ἐξάδελφό του Κοντοσόπουλο καὶ ξεσηκώνει τὸ Ταλάντι στὶς 31 Μαρτίου· ἐπίσης μὲ τὸν Βασ. Μπούσγο τὴν Θήβα τὴν 1 Ἀπριλίου. Ἡ παράδοση τῶν Τούρκων τῆς Λιβαδιᾶς καὶ ἡ καλὴ μεταχείρισή τους ἀσφαλῶς παρακίνησε σὲ ὑποταγὴ καὶ τοὺς Τούρκους τοῦ Ταλαντιοῦ, ποὺ εἶχαν κλειστῇ καὶ ὀχρωθῇ στὰ σπίτια τους, ὅπως ἔτυχαν. Κατέθεσαν λοιπὸν καὶ αὐτοὶ τὰ ὅπλα καὶ παραδόθηκαν μὲ μόνο ὄρο τὴν ἀσφάλεια τῆς ζωῆς καὶ τῆς τιμῆς τους. Ἐπίσης οἱ Τούρκοι τῆς Θήβας καταφεύγουν ἀπείραχτοι στὴν Χαλκίδα.

Τέλος ὁ ὀπλαρχηγὸς Δυοβουνιώτης παρασύρει στὸν ἀγῶνα τὴν ἐπαρχία τοῦ Ζητουνιοῦ (Λαμίας), ὅπου ἦταν ἀρματολός, καθὼς καὶ τῆς Μπουντουνίτσας (Μενδενίτσας): Στὶς 13 Ἀπριλίου οἱ Τούρκοι τῆς Μπουντουνίτσας, 70 περίπου οἰκογένειες, ἀναγκάζονται — ὡστερ' ἀπὸ πέντε ἡμέρες πολιορκίας — νὰ παραδοθοῦν ἀπὸ δίψα καὶ πείνα. Παρόμοια τύχη εἶχαν καὶ οἱ Τούρκοι τοῦ Τουρκοχωρίου.

Τελευταῖοι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς, κυρίως Μενιδιάτες καὶ Χασιώτες, μὲ ἀρχηγούς τὸν Μελέτη Βασιλείου, Γιάννη Ντάβαρη καὶ Ἀναγνώστη Κιουρκατιώτη, προσβάλλουν τὴν Ἀθήνα τὴν νύχτα τῆς 25 Ἀπριλίου, τὴν κυριεύουν καὶ πολιορκοῦν τοὺς Τούρκους στὴν Ἀκρόπολη, ὅπου εἶχαν προλάβει νὰ καταφύγουν οἱ περισσότεροι. Ἐκεῖ ἐπάνω οἱ Τούρκοι, πρὶν ἀπὸ 10 ἡμέρες, γιὰ νὰ τρομοκρατήσουν τοὺς Ἀθηναίους, εἶχαν ἀνεβάσει καὶ ρίξει σὲ στενὴ καὶ σκοτεινὴ φυλακὴ τοὺς τρεῖς προεστώτες τῆς πόλης καὶ ἑννέα ἄλλους προκρίτους. Οἱ ἐπιτυχίες τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἀθήνα καὶ ἡ αἶγλη τοῦ μεγάλου της ὀνόματος προσεέλκυσαν μέσα σὲ δέκα ἡμέρες περισσότερους ἀπὸ 3000 αὐτοσχέδιους στρατιῶτες ἀπὸ τὰ γύρω χωριά, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν Σαλαμίνα καὶ τὴν Αἴγινα. Κι ἐδῶ ἐπαναλαμβάνεται ἡ τακτικὴ τῆς πολιορκίας τῆς Τριπολιτσᾶς: οἱ Ἕλληνες παρενοχλοῦν τοὺς Τούρκους στὶς ἐξόδους των, τοὺς στήνουν ἐνέδρες καὶ ἐπιχειροῦν μικροεπιθέσεις.

Ἡ ὁργάνωση ὅμως τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος δὲν παρουσίασε καμιά προοδευτικὴ ἐξέλιξη. Ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ ὁργάνωση τῶν ἐπαρχιῶν ἔμεινε καθυστερημένη, ἂν ἐξαιρέση κανεὶς τὶς ἐπαρχίες Λιβαδιᾶς καὶ Ἀθήνας. Ἐκεῖ οἱ καλοφημισμένες ἐπὶ τουρκοκρατίας δημογεροντίες μετασχηματίστηκαν σὲ πολιτικὴς ἐπαναστατικὲς ἐπιτροπές, ὅπως ἔγινε καὶ στὴν Πελοπόννησο. Ὅπου λοιπὸν ὑπῆρχε ἐξελεγμένη κοινοτικὴ ὁργάνωση μὲ ἱκανὰ πρόσωπα, ἐκεῖ ἡ ἐπανάσταση ὀργανώθηκε καλῶς. Εἶναι μιὰ παρατήρηση, ποὺ ἔχει γενικὸ κύρος γιὰ κάθε ἐπα-

600 τὴν Χαλκομάτα καὶ τὸ Μουσταφάμπεη καὶ ὁ Διάκος μὲ 500 τὴν γέφυρα τῆς Ἀλαμάνας καὶ τοὺς πρόποδες ποὺ ἤλεγχαν τοὺς δρόμους, ἀριστερὰ Λαμίας - Θερμοπυλῶν καὶ δεξιὰ Λαμίας - Χαλκομάτας - Ἀμφισσας· ὁ ἴδιος εἶχε τοποθετηθῇ ψηλὰ στὴν Δαμάστα, ποὺ δέσποζε ἐπάνω στὴν ράχη καὶ βρισκόταν στὸ κέντρο σχεδὸν τῆς ἐλληνικῆς παρατάξεως.

Ὁ στρατηγικὸς ὁμως Ὁμέρ Βριώνης δὲν τοὺς ἀφήνει καιρό, γιὰ νὰ ὀχρωθοῦν καλά. Διευθύνεται ἐναντίον τους στὶς 23 Ἀπριλίου, προσβάλλει καὶ διαλύει πρῶτα τὰ σώματα τοῦ Δυοβουνιώτη καὶ Πανουργιᾶ καὶ κατόπιν ὁρμᾷ ἐναντίον τοῦ Διάκου. Ὑστερ' ἀπὸ πολύωρο ἀγῶνα κατορθώνει νὰ τὸν πιᾷσῃ αἰχμάλωτο, βαριὰ τραυματισμένο στὸν δεξιό του ὤμο. Τὴν ἄλλη ἡμέρα ὁ Διάκος θανατώνεται μὲ σκληρὸ τρόπο σὲ ἡλικία 35 χρόνων. Οἱ ἀπώλειες τῶν Τούρκων ἦταν μικρές, ἐνῶ τῶν Ἑλλήνων σημαντικές: 300 νεκροὶ καὶ πολλοὶ τραυματίες. Ἀνάμεσα στοὺς νεκροὺς ὁ ἐπίσκοπος Σαλῶνων Ἡσαΐας, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Παπαγιάννης, ὁ Δημήτριος Καλύβας καὶ ὁ Γεώργιος Μπακογιάννης.

Ὁ θάνατος τοῦ Διάκου ψύχρανε τὸ ἠθικὸ τοῦ λαοῦ τῆς ἐπαρχίας Λιβαδιᾶς καὶ γενικώτερα τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἐλεύθερος πιά ὁ Ὁμέρ προχώρησε πρὸς τὴν Ἀμφισσα μὲ σκοπὸ νὰ περάσῃ ἀπέναντι στὴν Πελοπόννησο, ἐνῶ ὁ Κιοσὲ Μεχμέτ πασὰς ἔμεινε στὴν Μπουντουνίτσα, γιὰ νὰ ἐπιτηρῇ τὴν Βοιωτία καὶ ν' ἀσφαλίζει τὰ νῶτα του. Στὶς κρίσιμες ἐκεῖνες στιγμὲς ἔφθασε (3 Μαΐου) στὸ χάνι τῆς Γραβιάς ὁ παλαιὸς ἀρματολὸς τῆς Λιβαδιᾶς ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδροῦτσος (1788-1825) μαζί μὲ τὸν Σουλιώτη Χρῆστο Κοσμᾶ ἢ Κασμᾶ καὶ μὲ 150 ἄνδρες.

Ἡ παρουσία τοῦ Ὀδυσσεᾶ 5 ὥρες ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν Ἀμφισσα, στὸ χάνι τῆς Γραβιάς, ποὺ βρισκόταν στὴν εἴσοδο τοῦ ὁμώνυμου στενοῦ, ἔδωσε μεγάλο θάρρος καὶ ἐλπίδες στοὺς κατοίκους. Ἐκεῖ ἔτρεξαν νὰ τὸν συναντήσουν ὁ Πανουργιᾶς καὶ ὁ Δυοβουνιώτης μὲ τοὺς ἄνδρες τους καὶ ὅλοι μαζί ἀποφάσισαν ν' ἀντισταθοῦν. Ἔτσι, ὅταν στὶς 8 Μαΐου, μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου, φάνηκαν ἀπὸ μακριὰ τὰ στρατεύματα τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, ὁ Ὀδυσσεὺς φωνάζοντας «Ἐ! παιδιὰ, ὅποιος θέλει νὰ μ' ἀκολουθήσῃ, ὥς πιαστῇ στὸν χορό», μπῆκε χορεύοντας μὲ 120 παλληκάρια στὸ πλιθόκτιστο ἐκεῖνο χάνι (ἀνάμεσά τους ὁ Γιάννης Γκούρας, ὁ Παπανδριάς, ὁ Κομνᾶς Τράκας, ὁ Ἀναστ. Μάρος καὶ ὁ Π. Μπουτούνης, ἀξιωματικοὶ τοῦ Πανουργιᾶ καὶ τοῦ Δυοβουνιώτη), ἐνῶ ὁ Πανουργιᾶς μὲ τὸν Δυοβουνιώτη ἔπιασαν τ' ἀριστερὰ τοῦ δρόμου κατὰ τὸ Χλωμὸ καὶ ὁ Κοσμᾶς τὰ δεξιὰ κοντὰ σὲ μιὰ βρύση κατὰ τὸν Σόντσικα. Ἐκεῖνοι ποὺ κλείστηκαν

μέσα στο χάνι, φρόντισαν άμέσως για την άμυνα φράζοντας τις πόρτες με πέτρες και άνοιγοντας πολέμιστρες.

Οί Τουρκαλβανοί χωρίστηκαν και αυτοί σε τρία τμήματα. Έκτοπίζουν τους Έλληνες τών άκρων από τις θέσεις τους, τους διασκορπίζουν στα βουνά και κατόπιν συσσωματωμένοι επιχειρούν έναντιον του κέντρου άλλεπάλληλες λυσώδεις επιθέσεις. Φτάνουν έξω από το χάνι, σπρώχνουν τους πλίθινους τοίχους του με τούς ώμους των προσπαθώντας να τούς γκρεμίσουν ή πιάνουν και τραβούν τις κάννες τών τουφεκιών τών Έλλήνων από τις πολέμιστρες, αλλά οί λίγοι εκείνοι αποφασισμένοι άνδρες δέν δειλιάζουν και δέν κάμπτονται. Με εύστοχο και άδιάκοπο πυρ τούς θερίζουν και στρώνουν σωρούς τά πτώματα γύρω από το χάνι. Η μάχη έληξε με το ήλιοβασίλεμα χωρίς κανένα άποτέλεσμα για τόν Όμερ. Τότε έστειλε να του φέρουν κανόνια από την Λαμία. Δυό ώρες όμως προτού να φέξη, ό Όδυσσεάς έκανε τολμηρή έξοδο μέσα από τις γραμμές τών πολιορκητών του και σώθηκε στα γύρω βουνά. Οί άπώλειές του ήταν άσήμαντες, έξι νεκροί και δύο τραυματίες, ενώ τών αντιπάλων του πολύ μεγάλες, τριακόσιοι νεκροί και διπλάσιοι τραυματίες.

Η λαμπρή αυτή επιτυχία τών Έλλήνων άναζωογόνησε τις έλπίδες τους, ενώ από το άλλο μέρος άνέκοψε την κάθοδο του Κιοσέ Μεχμέτ πασά προς την Πελοπόννησο και καθήλωσε τις δυνάμεις του στην Βοιωτία. Έτσι οί Πελοποννήσιοι στο Βαλτέτσι, είχαν ν' αντιμετώπισουν μόνο τόν στρατό του κεχαγιά μπέη του Χουρσίτ. Έπομένως ή μάχη αυτή έχει γενικώτερη σημασία για την πορεία του πολέμου της ελληνικής άνεξαρτησίας.

Ο Όμερ Βριώνης, ύστερ' από διαμονή 8 ήμερών στη Γραβιά, έπιστρέφει στην Μπουντουνίτσα κοντά στον Κιοσέ Μεχμέτ πασά. Άναγκάζονται να τροποποιήσουν τώρα τα σχέδιά τους και αποφασίζουν να καταπνίξουν την επανάσταση πρώτα στην Βοιωτία, Εύβοια και Άττική και κατόπιν να εισδύσουν στην Πελοπόννησο. Για να το επιτύχουν όμως αυτό, έπρεπε να διαθέτουν πολλές δυνάμεις και να κατέχουν στρατιωτικώς τις πόλεις και άλλα πάμπολλα επίκαιρα σημεία. Άλλιώς ό πόλεμος θα διακοϋσε και ή παράτασή του θα έβλαπτε μάλλον τούς Τούρκους. Γι' αυτό προσπάθησαν να ξαναφέρουν την Βοιωτία στην ύποταγή με ειρηνικά μέσα. Τά ράϊ μπουγιουρντιά (έγγραφα άμνηστίας και ύποταγής) όμως, που μοίραζαν πρόθυμα, δέν ώφέλησαν, γιατί οί χωρικοί καθωδηγημένοι από τούς προεστούς Νικόλαο Νάκο και Ίωάννη Στάμου Λογοθέτη, άρνήθηκαν να προσκυνήσουν.

Οί πασάδες εξακολουθώντας την πορεία τους φθάνουν στην Θήβα. Έδω σταματᾷ ὁ Κιοσέ Μεχμέτ πασάς με τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ στρατοῦ του, γιὰ νὰ ἐξασφαλίση τὴν συγκοινωνία μετὰ τὴν Λαμία καὶ νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὰ σκορπισμένα στὸ ὕπαιθρο ἑλληνικὰ σώματα, ἐνῶ ὁ Ὅμερ μετὰ 2000 ἄνδρες διευθύνεται πρὸς τὴν Εὐβοία μετὰ σκοπὸ νὰ καταστείλῃ τὴν ἐξέγερση τῶν κατοίκων της. Ἔτσι δὲν θὰ ἄφηναν πίσω τους καμιά ἐπικίνδυνον ἔχθρική ἐστία καὶ μαζί μετὰ τὶς σημαντικὰς ἐνισχύσεις τοῦ Μπαϊράμ πασᾶ, ποὺ περιμέναν ἀπὸ τὴν Μακεδονία, θὰ μπορούσαν νὰ εἰσβάλουν στὴν Πελοπόννησο καὶ νὰ δώσουν στοὺς ἐπαναστάτες τὸ τελειωτικὸ χτύπημα. Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἑλληνικὰ σώματα, ὅπως εἶχαν ὀρθὰ προβλέψει οἱ πασάδες, ἐπιδίωκαν νὰ διακόψουν τὶς συγκοινωνίες Θεσσαλονικῶν - Λιβαδιᾶς - Θήβας.

Στὴν Εὐβοία.

3. Ἡ Εὐβοία, ὁ στόχος τοῦ Ὅμερ Βριώνη, βρίσκεται σὲ ἐπικαίρην στρατηγικὴν θέσιν, στὸν θαλάσσιο ἀκριβῶς δρόμο, ποὺ φέρνει

σὲ ἐπικοινωνία τοὺς Θεσσαλοὺς καὶ Μακεδόνες μετὰ τοὺς Στερεοελλαδίτες καὶ Πελοποννησίους. Ἡ Εὐβοία ἀκόμη καλύπτει καὶ προασπίζει τὰ ἀνατολικά παράλια τῆς Στερεᾶς. Οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν συμμετοχὴ τῶν Εὐβοέων στὸν ἀγῶνα, ἂν ἤθελαν νὰ ἔχουν ἐξασφαλισμένα τὰ πλευρά τους στὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Οἱ Τοῦρκοι τῆς Εὐβοίας, συγκεντρωμένοι κυρίως στὰ δυὸ κάστρα της, τῆς Χαλκίδας (1200 οἰκογένειες) καὶ τῆς Καρύστου (700 οἰκογ.), ἦταν γνωστοὶ γιὰ τὴν σκληρότητά τους. Ἴσως γι' αὐτὸ δὲν εἶχε διαδοθῇ ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία.

Ὅταν ἔφθασαν ἐκεῖ οἱ πρῶτες εἰδήσεις γιὰ τὰ γεγονότα τῆς Μολδοβλαχίας, οἱ Τοῦρκοι ἄρχισαν τοὺς φόνους καὶ τὶς κακοποιήσεις τῶν Ἑλλήνων, καθὼς καὶ τὸ γνωστὸ μέτρο τῆς ὁμηρείας τῶν προκρίτων. Ἡ ἀφόρητὴ αὐτὴ κατάσταση ἔσπρωξε τοὺς ραγιάδες στὴν μόνη διέξοδο, στὴν ἐξέγερση, στὰ μέσα Μαΐου πρῶτα στὸ χωριὸ Λίμνη (μετὰ τὴν σύμπραξιν τῶν γειτόνων τους Τρικεριωτῶν) καὶ κατόπιν στὴν ἐπαρχία Καρύστου ποὺ ξεσηκώνεται μετὰ τὴν πρωτοβουλία τῶν κατοίκων τῆς Κύμης. Ἡ προετοιμασία ὅμως τῶν κατοίκων στὸ νησί ἦταν μηδαμινή, γιὰτὶ ἔλειπαν τὰ ἱκανὰ πρόσωπα ποὺ θὰ ὠργάνωναν τὴν ἐπανάσταση. Ἀφότου ὅμως ἀναλαμβάνει τὴν στρατιωτικὴ ἀρχηγίαν τοῦ νησιοῦ ὁ ντόπιος Ἀγγελῆς Νικολάου Γωβιὸς ἢ Γοβγίνας, ποὺ εἶχε διακριθῇ ὡς συμπολεμιστὴς τοῦ Ὀδυσσεᾶ Ἀνδρουτσοῦ, ἡ ἐξέγερση σημειώνει μεγάλες προόδους

στό βόρειο μέρος τοῦ νησιοῦ. Ἡ θέση Βρυσάκια γίνεται τὸ γενικὸ καὶ μόνιμα ὠχυρωμένο στρατόπεδο τῶν Ἑλλήνων, ὅπου σπάζουν οἱ ἀλλεπάλληλες ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων.

Κατὰ τοῦ στρατοπέδου λοιπὸν αὐτοῦ κινήθηκε ἀπὸ τὴν Χαλκίδα καὶ ὁ Ὁμέρ Βριώνης τὴν 15 Ἰουλίου, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ ἐπτάωρη μάχη ἀναγκάστηκε νὰ ὑποχωρήσῃ ἐμπρὸς στὶς ἀκλόνητες γραμμὲς τῶν Ἑλλήνων. Ἐβδομήντα νεκροὶ καὶ διπλάσιοι τραυματίες ἦταν οἱ ἀπώλειές του. Θέλοντας νὰ ξεπλύνῃ τὴν ἥττα του ἐκστρατεύει καὶ πάλιν ὕστερ' ἀπὸ τρεῖς μέρες στὰ Βρυσάκια, ἀλλ' ὁ στρατηγικὸς Ἀγγελεῖς εἶχε προλάβει ν' ἀποσυρθῇ στὸν Ἄϊο, θέση ἀσφαλέστερη. Ἔτσι ὁ Ὁμέρ Βριώνης βρῆκε κενὰ τὰ Βρυσάκια καὶ ξαναγύρισε ἄπρακτος στὴν Χαλκίδα. Τὴν ἄλλη μέρα ξεκίνησε γιὰ τὴν Ἀττικὴ καὶ τὴν 20 Ἰουλίου μπῆκε θριαμβευτικὰ στὴν Ἀθῆνα καὶ ἔλυσε τὴν πολιορκία τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλὰ βλέποντας τὴν ἐπίμονη ἀντίσταση τῶν Ἑλλήνων δὲν τόλμησε νὰ εἰσβάλῃ στὴν Πελοπόννησο. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀθῆνας κατέφυγαν, ὅπως καὶ στὸν καιρὸ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ξέρξη, στὴν Αἴγινα, καὶ πρὸ πάντων στὴν Σαλαμίνα, στὰ προγονικά τους καταφύγια, ἐνῶ οἱ χωρικοὶ τῆς Ἀττικῆς σκορπίστηκαν στὰ χωριά τους καὶ οἱ νησιῶτες στὰ νησιά τους.

Στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα.

4. Παράλληλα πρὸς τὰ γεγονότα αὐτὰ νέος ἀντιπερισπασμὸς ἐναντίον τῶν Τούρκων ἐκδηλώνεται στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Ἐκεῖ ἡ ἀπήχηση τῶν ἀλλεπάλληλων κινήματων ἐρέθιζε ὁλοένα καὶ περισσότερο τὰ πνεύματα τῶν κατοίκων καὶ τοὺς ἐσπρωχνε ἀκατανίκητα στὴν μίμηση. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες μεγάλη σημασία ἔδιναν στὴν συμμετοχὴ τῆς Στερεᾶς στὸν ἀγῶνα. Συχνὰ πηγαινοέρχονταν σ' αὐτὴν οἱ μυστικοὶ ἀπεσταλμένοι τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Ἀχαΐας, ποὺ ζητοῦσαν ν' ἀσφαλίσουν τὰ ἀκάλυπτα παράλια τους. Τὸ ἔδαφος εἶχε ἀρχίσει νὰ προετοιμάζεται. Τὸ ζωηρὸ ζῦπνημα τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, λόγοι φιλοτιμίας, φιλοδοξίας, συμφερόντων, ἔκαναν καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἀρχηγούς τῶν ἀρματολικιῶν, ποὺ ἔβλεπαν τὴν πρόοδο τῆς ἐπαναστάσεως, νὰ αἰσθάνωνται τὴν ἀνάγκη τῆς συμμετοχῆς τους σ' αὐτήν. Ἔτσι, ὁ Γεώργιος Βαρνακιώτης, ὁ δυνατώτερος ἀπὸ τοὺς ὀπλαρχηγούς τῆς Στερεᾶς, ποὺ εἶχε στενῶτατες σχέσεις μὲ τὸν Ὁμέρ Βριώνη, ὅταν εἶδε τὴν ἐπανάσταση νὰ ξαπλώνεται, ὁ ἴδιος ὥρισε τὴν 26 Μαΐου σὰν ἡμέρα τῆς ἐξεγέρσεως. Ἀλλ' ὅπως στὴν Πελοπόννησο οἱ ἐχθροπραξίες εἶχαν ἀρχίσει πρὶν ἀπὸ τὴν

ώρισμένη μέρα, έτσι και στην Δυτική Στερεά Ελλάδα, ό άπλός στά ήθη, αλλά γενναίος στην ψυχή άρματολός του Ζυγού Δημήτριος Μακρής πρώτος επαναστάτησε μερικές μέρες νωρίτερα και, άφου έξώντωσε τους συνοδούς μιås δημόσιας χρηματαποστολής, έτοιμάστηκε νά έπιτεθή και κατά του Μεσολογγίου. Οί Τουρκοί τής πόλης αύτής, μόλις τό έμαθαν, συμφώνησαν μέ τους Έλληνες συμπολίτες τους μέ τόν όρο νά φύγουν άνενόχλητοι στό Βραχώρι (Άγρίνιο), όπως και έγινε. Στο Άγρίνιο επίσης άποσύρθηκαν και όλοι οί Τουρκοί κάτοικοι του Αιτωλικού, άφου πρώτα παρέδωσαν τά όπλα στόν Μακρή, που άπειλητικός είχε έμφανιστή και εκεί. Τότε ό Βαρνακιώτης άπευθύνει προς τους Ξερομερίτες την πρώτη επαναστατική προκήρυξη.

Τό ώχυρωμένο Άγρίνιο ήταν για την Δυτική Στερεά Ελλάδα ό,τι ή Τριπολιτσά για την Πελοπόννησο. Γι' αυτό κατέφυγαν εκεί όχι μόνον οί Τουρκοί του Μεσολογγίου και του Αιτωλικού, αλλά και άλλων γειτονικών τόπων. Μολαταύτα οί Τουρκοί του Άγρινίου μέ όλους τους πρόσφυγες όμοεθνείς τους άναγκάστηκαν ύστερ' άπό όλιγοήμερη πολιορκία (28 Μαΐου - 10 Ιουνίου) νά παραδοθούν μέ συνθήκη, που τους ασφάλιζε την ζωή και την τιμή.

Σύγχρονα μέ την έπίθεση κατά του Άγρινίου και ό Γεώργ. Τσόγκας προσέβαλε και κυρίεψε τόν Τεκέ και την Πλαγιά, δυό μικρά και παλιά άνοχύρωτα κάστρα που άπέχουν λίγο άπό τόν πορθμό Άκαρνανίας και Λευκάδας. Την 4 Ιουνίου ξεσηκώνεται και ή έπαρχία Καρπενησιού και έτσι άπελευθερώνεται όλη ή Δυτική Στερεά Ελλάδα. Μάταια ό Χουρσίτ ρίχνει άλλεπάλληλα σώματα έναντίον τής Άκαρνανίας. Οί Έλληνες, μέ λαμπρές νίκες στά στενά του Μακρινόρους και σέ άλλες όρεινές διαβάσεις προς την Δυτική Στερεά Ελλάδα, άπωθούν τους Τούρκους πέρ' άπό τά σύνορά της, προς την Άρτα (Μάιος και Ιούνιος 1821). Οί μάχες αύτές, στίς όποίες διακρίνονται ό Γώγος Μπακόλας, ό Γεώργιος Καραϊσκάκης, οί Κουτελιδάιοι κ.ά., έχουν την ίδια θέση στην ιστορία, που έχουν και οί αντίστοιχες τής Άλαμάνας και τής Γραβιάς: ματαιώνουν τους σκοπούς των έχθρικών έκστρατειών, σώζουν την Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο και έμψυχώνουν πολύ τους Έλληνες. Μόνη έχθρική έστία μένει τό Ζαπάντι. Οί πολεμικώτατοι όμως Τουρκοί κάτοικοί του άναγκάζονται άπό την πείνα νά παραδοθούν μέ τά όπλα και την σημαία τους, ύστερ' άπό πολιορκία ενός μηνός και 10 ήμερών (16 Ιουνίου - 26 Ιουλίου).

Σύγχρονα σχεδόν επαναστατούν και τά Άγραφα μέ δικούς των όπλαρχηγούς, αλλά έμπρός στόν κίνδυνο νά κατακλυστούν

τοιου είδους όμως συνθήκες, γνωστές συνήθως με τὸ ὄνομα *καπάκια*, είχαν προσωρινὸ χαρακτήρα καὶ διακοῦσαν τόσο, ὅσο οἱ ὄπληρηγοὶ τὸ θεωροῦσαν ἀναγκαῖο τόσο γιὰ τὰ δικά τους συμφέροντα, ὅσο καὶ γιὰ τὰ γενικώτερα τῆς ἐπαρχίας καὶ τοῦ ἔθνους. Ἔτσι ἔσβησε προσωρινὰ καὶ ἡ ἐπανάσταση τοῦ Ἀσπροποτάμου.

Ἀφοῦ ἐκάναμε μία ἐπισκόπηση τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στὶς δυὸ κυριώτερες ἑλληνικὲς χῶρες, στὴν Πελοπόννησο καὶ Στερεὰ Ἑλλάδα, εἶναι ἀνάγκη, γιὰ τὴν καλύπτερη κατανόησή τους, νὰ ἐξετάσουμε σὲ εἰδικὸ κεφάλαιο τὰ κύρια στοιχεῖα τοῦ τρόπου τοῦ πολέμου καὶ τῆς τακτικῆς τῶν ἀντιπάλων.

ΣΤ'. Ο ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ Η ΤΑΚΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΩΝ

**Οί δρόμοι εισβολής
των τουρκικών σωμάτων.**

1. Προτού προχωρήσουμε στην ανάλυση της τακτικής των αντιπάλων, είναι ανάγκη να μελετήσουμε τους δρόμους εισβολής των έχθρων στη Νότια Ελλάδα, για να

γνωρίσουμε καλά και το περιβάλλον, το οποίο συχνά προσδιορίζει και τον τρόπο του πολέμου.

Ο πρώτος δρόμος εισβολής με όρμητήρια και βάσεις ανεφοδιασμού την Λάρισα και την Λαμία περνούσε μέσα από τις Θερμοπύλες, που έστω και αν δεν είχαν πια τα γνωστά γεωγραφικά πλεονεκτήματα των αρχαίων χρόνων για αποτελεσματική άμυνα, εξακολουθούσαν να παρουσιάζουν έπικαιρα έρείσματα για την άνακοπή της προελάσεως και την φθορά του έχθρου. Ο δρόμος αυτός τελείωνε στην Αθήνα. Ο δεύτερος δρόμος με βάση ανεφοδιασμού και αρχικό όρμητήριο τα Ίωάννινα, με δεύτερο σημαντικό σταθμό την Άρτα, περνούσε μέσα από τα περίφημα στενά του Μακρινόρους, φυσικά όχυρα για τον αμυνόμενο, και προχωρούσε προς το Βραχώρι (Άγρινιο), Μεσολόγγι και Ναύπακτο. Η πορεία ιδίως μέσα από τα στενά του Μακρινόρους, μήκους 8 χλμ., ήταν πολύωρη και κοπιαστική μέσα από την άγρια βλάστηση του τόπου: χαμηλοί θάμνοι, μυρτιές, αρεικιές, βατομουριές, άγκάθια και παλιούρια έφραζαν τον δρόμο, μέσ' από τον οποίο δυο δυο μόνον μπορούσαν να προχωρήσουν οί άνδρες, χωρίς να μπορούν να ιδούν τίποτε από την γύρω περιοχή. Ο τρίτος δρόμος, πιο κοντά στον δεύτερο, άλλ' ανατολικώτερός του, ξεκινούσε από την Ρεντίνα και από το Γεφύρι της Τατάρνας ή Τατάραινας, όπου ήταν δυνατόν να κρατηθή καλή άμυνα, και ώδηγοῦσε στην Στερεά Ελλάδα μέσα από όρεινά και δύσβατα μονοπάτια — δρόμος δύσκολος για στρατούς, που έserναν μαζί τους κανόνια και μεταγωγικά· γι' αυτό και δεν τον ακολουθούσαν συχνά. Οί δυο πρώτοι δρόμοι ήταν όχι μόνον οί δρόμοι εισβολής των Τούρκων, αλλά και οί προαιώνιοι δρόμοι καθόδου των ποικιλώνυμων επιδρομέων στην Νότια Ελλάδα. Τους ίδιους δρόμους ακολούθησαν και οί τελευταίοι κατακτητές, οί Γερμανοί.

Όπως βλέπουμε, και οί τρεις συνηθισμένοι δρόμοι εισβολής

τῶν Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν ἦταν ἀτέλειωτα μακροὶ καὶ περνοῦσαν μέσα ἀπὸ δάση ἢ θαμνόφυτες ἐκτάσεις, ἀπότομα βουνά, βραχώδεις πλαγιές, ἀπόκρημνα μονοπάτια, γεφύρια, ξεροποτάμους, ποταμούς, χαράδρες καὶ ἐπικίνδυνα στενά, πού μπορούσαν νὰ γίνουν ὄχι μόνο θαυμάσιοι τόποι ἐνέδρας γιὰ αἰφνιδιαστικές καὶ θυελλώδεις ἐπιθετικές ἐνέργειες, ἀλλὰ καὶ ἐρείσματα γιὰ μιὰ μόνιμη καὶ πεισματική ἄμυνα, δηλαδή νὰ ὀχυρωθοῦν καὶ νὰ δυσκολέψουν τὴν κάθοδο τοῦ ἐχθροῦ.

Ἡ Πελοπόννησος ἐπίσης εἶναι γεμάτη ἀπὸ βουνὰ καὶ λόφους, πού χωρίζονται συχνὰ μέ ἀπότομους γκρεμούς. Κάτω στὰ φαράγγια σπάνια τρέχει ποτάμι ἢ χεῖμαρρος. Τὶς περισσότερες φορές εἶναι ξεροποτάμος. Δρόμοι καὶ γέφυρες δὲν ὑπάρχουν. Στὶς πλαγιές μόνο τῶν βουνῶν, ἀπὸ παμπάλαια χρόνια, εἶναι χαραγμένα μονοπάτια, πού εἶναι βέβαια καὶ οἱ συντομώτεροι δρόμοι· ἀκολουθώντας τα κανεὶς ἀνεβοκατεβαίνει τὰ βουνά. Ὁ φόβος καὶ ἡ ἀγωνία τῆς ἐνέδρας καὶ τοῦ αἰφνιδιασμοῦ συνέχουν διαρκῶς τὶς ψυχές τῶν πολεμιστῶν, ἰδίως μάλιστα τῶν ξένων, πού εἰσδύουν στὸ ἐσωτερικό. Ἐπομένως ἓνας κατακτητικὸς στρατὸς θὰ βρισκόταν πάντα στὴν

ανάγκη νά μὴν ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τὶς ἀκτές, ἀπὸ τὶς βάσεις τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ του.

Ἰδίως ἡ Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα μὲ τὴν ὀρεινὴ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν πλούσια βλάστηση παρουσιάζει θαυμάσιο ἐδαφὸς γιὰ τὴ διεξαγωγὴ τοῦ κλεφτοπολέμου. Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου παράξενο, ἂν στὶς ἐχθροπραξίες τῆς χώρας αὐτῆς ἀποτυπώθηκε σὰν κύριο χαρακτηριστικὸ ἡ ἐνέδρα. Καὶ ὁ Γάλλος στρατιωτικὸς Pellion, ἀξιωματικὸς τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τοῦ Maison στὴν Ἑλλάδα, παρατηροῦσε, πὼς ἡ χώρα αὕτῃ εἶναι πολὺ κατάλληλη γιὰ τὴν διεξαγωγὴ τοῦ κλεφτοπολέμου. Στὸ μέρος αὐτὸ εἶναι εὐκόλο ἓνας αἰφνιδισμὸς νὰ σπεῖρῃ τὸν πανικὸ σὲ ὅλο τὸ στράτευμα. Ἡ συγκίνησις, ἡ ταραχὴ, ποὺ πιάνει αὐτοὺς ποὺ αἰφνιδιάζονται, τοὺς κάνει ἀνίκανους νὰ σχηματίσουν μιὰ λογικὴ γνώμη γιὰ τὸν κίνδυνο.

Ἐξ ἄλλου στὴν ἐπανάστασις δὲν ὑπῆρχε καλὴ τῶν ἀντιπάλων ὁργάνωσις καὶ τάξις, ποὺ νὰ χαλιναγωγῇ τὸν φόβο καὶ νὰ τονώνῃ τὸ ἠθικὸ τους. Ἔτσι κάποτε ἡ ὑποχώρησις τῶν ἄτακτων — μερικὲς φορὲς καὶ τῶν τακτικῶν — στρατευμάτων τόσο τῶν Ἑλλήνων, ὅσο καὶ τῶν Τούρκων μεταβαλλόταν σὲ πανικόν. Ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσίαζε τότε τὸ στράτευμα ἦταν ἐλεεινὴ. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ἔμπειροι πολεμιστὲς κατακυριεύονταν ἀπὸ τὸν πανικόν. Ἡ μεγάλη μάλιστα φαντασία καὶ ὁ φόβος τοὺς ἔκανε νὰ παθαίνουν καὶ ὁμαδικὲς παραισθήσεις καὶ νὰ ἐπιδιδιώνουν τὴν ἀπελπιστικὴν τους θέσιν.

**Ὁργάνωσις, ἡγεσία καὶ
τακτικὴ τῶν ἐμπολέμων.**

2. Ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἀτάκτους οἱ Ρουμελιώτες κυρίως εἶχαν κάποια ὁργάνωσις πολὺ ἀπλή, προσαρμοσμένη στὴν ὁργάνωσις τῶν ἀτάκτων τουρκαλβανικῶν στρα-

τευμάτων. Οἱ Πελοποννήσιοι, ποὺ δὲν εἶχαν ἀρματολικὴ παράδοσις καὶ πολλὲς σχέσεις μὲ τοὺς Τουρκαλβανούς, σχηματίζαν, ὅπως εἶδαμε ὡς τώρα καὶ θὰ δοῦμε ἀμέσως παρακάτω, προσωρινὰ ἄτακτα σώματα (πρὸ πάντων ὅταν κινδύνευε ἡ Πελοπόννησος), ποὺ δὲν εἶχαν τὴν ἐσωτερικὴ ὁργάνωσις καὶ τὴν συνοχὴ τῶν ἄτακτων ρουμελιωτικῶν σωμάτων. Ἡ ὁργάνωσις κυρίως τῶν Ρουμελιωτῶν ἦταν ἡ ἑξῆς : Ἡ μικρότερη ὁμάδα τοὺς ἀποτελοῦσε τὴν μάγκα (δεκανεῖα) καὶ ἡ μεγαλύτερη τὸ μπουλούκι (εἰκοσιπενταρχία). Ἡ μάγκα εἶχε ἐπὶ κεφαλῆς τὸν μαγκατζή, ποὺ θεωροῦνταν ὑπαξιωματικὸς. Κάθε μάγκα εἶχε ἓναν ἢ πολλοὺς ψυχογίους, ποὺ ἐτοίμαζαν τὴν τροφὴ τῶν στρατιωτῶν, τὸ ψωμί (τὸν «ἄζυμον ἄρτον») καὶ κουβαλοῦσαν

τὸ νερὸ μὲ ἀσκιά ἐπάνω στὸν ὤμο τους. Δυὸ ἢ τρεῖς μάγκες ἀποτελοῦσαν τὸ μπουλούκι (εἰκοσιπενταρχία) μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸν μπουλουκτσή, ποὺ ἦταν ἀξιωματικός, καπετάνιος. Πολλὰ μπουλούκια ἀποτελοῦσαν ἓνα σῶμα ἀτάκτων. Στρατιωτικὴ πειθαρχία καὶ τάξη, ὅπως τὴν ἐννοοῦμε σήμερα, δὲν ὑπῆρχε στὰ σώματα τῶν ἀτάκτων. Κι' αὐτὸ ἦταν κυρίως ζήτημα 1) τῆς στρατιωτικῆς παραδόσεως τῶν ἐμπολέμων, καὶ 2) τῆς αἴγλης τῆς προσωπικότητος τῶν ἡγετῶν. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο βέβαια ὑστεροῦσαν οἱ Ἕλληνες ἀπέναντι τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦσαν ἀπόλυτη ἐπιβολὴ ἐπάνω στοὺς ἄνδρες τους.

Οἱ Ἕλληνες σὰν στελέχη τοῦ μελλοντικοῦ στρατοῦ, ποὺ θὰ τοὺς ἐλευθέρωνε, ἀναγνώριζαν πάντα τοὺς πολυτραγουδημένους ἀρματολούς καὶ κλέφτες. Σ' αὐτοὺς κυρίως στήριζαν τὶς ἐλπίδες τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἀπελευθερωτικῶν τους κινημάτων. Οἱ ἀρματολοὶ λοιπὸν καὶ οἱ κλέφτες ἦταν προωρισμένοι νὰ γίνουν οἱ φυσικοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ ἀρχηγοὶ τοῦ μελλοντικοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ. Καὶ πραγματικὰ ἀποτέλεσαν τὴν «μαγιά τῆς λευτεριάς», ὅπως πολὺ πετυχημένα τοὺς χαρακτηρίζει ὁ Μακρυγιάννης.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτοὺς τοὺς γνωστούς παλιούς ἀρχηγούς, ὑπῆρχαν μέσα στὸ πλῆθος τῶν ἀφανῶν καὶ ἀγνωστων πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο βοσκῶν, γεωργῶν, μικροεπαγγελματιῶν κ.ἄ. πολλοί, ποὺ εἶχαν τὰ προσόντα τοῦ ἀρχηγοῦ. Ἡ ἐπανάσταση ὅμως τοὺς ἔριξε στὴν πολεμικὴ περιπέτεια καὶ τοὺς ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ δώσουν διέξοδο καὶ ν' ἀναπτύξουν τὶς ἡγετικές τους ἱκανότητες. Αὐτοὶ κυρίως ἦταν οἱ ἀντιπροσωπευτικοὶ ἄνδρες τῆς ἐπαναστάσεως, τὰ παιδιὰ τῆς παραγμένης ἐκείνης ἐποχῆς. Ἦταν δημιουργήματα τῶν περιστάσεων καὶ τῶν ἑαυτῶν τους. Τὸ ὄνομά τους δὲν εἶχε καμιὰ παράδοση οὔτε κλέφτικη οὔτε καὶ ἀρματολική. Κριτήρια τῆς ἐπιλογῆς τους μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐπαναστατῶν δὲν ἦταν ἡ ἔνδοξη καταγωγή τους, ἀλλ' ἡ ἀξιοσύνη. Τέτοιοι ἦταν ὁ Μακρυγιάννης, ὁ Χατζηχρίστος, ὁ Χατζημιχάλης, ὁ Καρατζᾶς κ.ἄ. Πολὺ γρήγορα κέρδισαν τὴν φήμην ἱκανοῦ ἀρχηγοῦ καὶ ἐπισκίασαν ἄλλους παλιούς ποὺ τοὺς λάμπρυνε ἡ καταγωγή, ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δύναμη.

Ὑστερ' ἀπὸ ὅλ' αὐτὰ δὲν εἶναι δύσκολο νὰ καθορίσῃ κανεὶς ἀκριβῶς τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν βαρύτητα τῆς συμβολῆς τῶν παλιῶν καὶ τῶν νέων στελεχῶν στὴν ἐπανάσταση: οἱ παλιοί, σὰν φορεῖς τῆς ὥς τότε ἐλληνικῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως, μὲ τὸ μεγάλο τους ὄνομα, τὴν ἐπιρροή τους στὸ λαὸ καὶ τὴν ἱκανότητα, προσέφεραν σημαντικὲς ὑπηρεσίες στὸν ἀγῶνα· τὸ ἴδιο ἔκαναν

καὶ οἱ νέοι μὲ μόνη τὴν ὀρμητικότητα καὶ τὴν ἔμφυτη ἡγετική τους ἱκανότητα.

Χαρακτηριστικὸ τῆς ἡγεσίας τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἦταν ἡ πολυαρχία, ποὺ ἦταν χτυπητὴ ἰδίως τὰ πρῶτα χρόνια, γιατί ἡ ἀνώτατη ἀρχὴ δὲν μποροῦσε νὰ ἐπιβληθῇ ἀποτελεσματικὰ στὰ ἄτακτα στρατεύματα καὶ νὰ διορίσῃ ἀρχηγούς τῆς ἐμπιστοσύνης της.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς πολυαρχίας ἦταν ἡ ἀναρχία μὲ ὅλα της τὰ θλιβερά ἐπακόλουθα. Μιὰ χαρακτηριστικὴ εἰκόνα τῶν κακῶν τῆς πολυαρχίας μᾶς δίνει ὁ Raybaud μιλώντας γιὰ τὸ ἑλληνικὸ στρατόπεδο ἐμπρὸς στὴν Πάτρα τὸ 1821: Οἱ διάφοροι καπετάνιοι μαζεύνονταν βέβαια, γιὰ νὰ συσκεφτοῦν κάθε φορὰ, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἐπιχειρήσουν κάτι, ἀλλὰ οἱ συνεδριάσεις τους ἦταν τόσο θορυβώδεις καὶ ἀναρχικές, ὥστε πολὺ σπάνια συμφωνοῦσαν στὴν κατὰ-στρωση καὶ στὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς κοινοῦ σχεδίου. Ἀλλὰ καὶ ἡ κοινὴ ἀπόφαση δὲν ἐμπόδιζε μερικοὺς νὰ κρίνουν κατόπιν ἀλλιῶς τὰ πράγματα καὶ νὰ μὴ πάρουν καθόλου μέρος στὴν ἐπιχείρηση. Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης ἦταν ἡ εὐκολία, μὲ τὴν ὁποία γιὰ διάφορους λόγους τροποποιοῦσαν αὐθαίρετα ἢ καὶ ἀλλάζαν ὁλότελα τὸ πολεμικὸ σχέδιο. Ἡ ἀπέιθεια τοῦ εἶδους αὐτοῦ πίκρανε πολλοὺς ἀνώτατους Ἑλληνες ὀπλαρχηγούς, μὰ πρὸ πάντων ξένους φιλέλληνες, ποὺ εἶχαν ἀναλάβει τὴν ἀρχηγίαν ἑλληνικῶν ἀτακτῶν σωμάτων.

Τώρα ὡς πρὸς τὴν τάξη τῆς πορείας, τὴν τοποθέτηση τῶν στρατευμάτων, τὸν τρόπο τοῦ πολέμου κ.τ.λ. οἱ Ἑλληνες μιμοῦνταν σχεδὸν ἀπόλυτα τοὺς Τούρκους. Κατὰ τὸν Γερμανὸν φιλέλληνα Elster, ὅλη ἡ τακτικὴ τῶν Ἑλλήνων, καθὼς καὶ τῶν Τούρκων συνοψίζεται στὰ ἑξῆς : σάστισμα τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ μιὰ αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεση, κύκλωσή του καὶ ἐφόρμησις μὲ πολλὰς δυνάμεις ἐναντίον ἑνὸς ἀδύνατου σημείου. Ὅποιος ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους ἐπιτύχῃ ἓνα ἀπὸ αὐτά, ἔχει βέβαιη τὴν νίκη, γιατί Τοῦρκοι καὶ Ἑλληνες ὕστερ' ἀπὸ μιὰ αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεση εὐκολὰ κυριεύονται ἀπὸ σύγχυσις καὶ τρέπονται σὲ πανικόβλητη φυγὴ.

Οἱ Ἑλληνες βαδίζοντας ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ προχωροῦν χωρισμένοι σὲ μπουλουκία, χωρὶς νὰ τηροῦν τὴν ἐπαφὴ μεταξὺ τους, καὶ τὴν νύχτα συνήθως πιάνουν τὴν τελευταία θέση ἀμέσως ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν ἐχθρό. Ἄν τὸ ἔδαφος δὲν παρουσιάζῃ κανένα φυσικὸ ἔρεισμα, ἐργάζονται ἀμέσως ἐντατικὰ γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν ταμπουριῶν. Τὴν νύχτα εἶναι ἄγρυπνοι καὶ προσεκτικοί, ἂν καὶ περισσότερο φοβοῦνται τὴν ἡμέρα παρὰ τὴν νύχτα· γιατί μέσα στὸ σκοτάδι τὸ ἐχθρικὸ ἱππικόν, τὸ φοβερό αὐτὸ ὄπλο τῆς ἐποχῆς ἐκεί-

νης, δὲν μπορεῖ νὰ δράσῃ ἀποτελεσματικὰ καὶ νὰ τοὺς βλάψῃ.

Οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις γίνονται κυρίως τὴν ἡμέρα : ἄρχιζαν συνήθως μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου καὶ τελείωναν μὲ τὴν δύση του. Ἀλλὰ στὴν μεγάλη κάψα τοῦ καλοκαιριοῦ ἀπὸ τὶς 10 τὸ πρωῒ ὡς τὶς 3 ἢ 4 τὸ ἀπόγευμα οἱ ἀντίπαλοι συνήθως ἡσύχαζαν.

Οἱ ἐπιχειρήσεις διεξάγονταν συνήθως χωρὶς σχέδιο καθαρὰ προδιαγραμμένο ἐπάνω σὲ στρατιωτικούς χάρτες. Τὴν ἔλλειψη ὅμως τῶν χαρτῶν τὴν ἀναπλήρωνε κάπως ἡ ἀκριβέστατη γνώση τῶν τόπων. Ὁ Καραϊσκάκης διαβεβαίωνε τὸν Βαυαρὸ φιλέλληνα Heideck, ὅτι δὲν εἶχε ἰδέα ἀπὸ τοπογραφικοὺς χάρτες καὶ ὅτι δὲν εἶχε ἀνάγκη ἀπ' αὐτοὺς, γιατί γινώριζε τὴν χώρα πολὺ καλά. Μολαταῦτα κατανοοῦσε πῶς οἱ τοπογραφικοὶ χάρτες ἦταν ἀπαραίτητοι γιὰ ἐκείνους, στοὺς ὁποίους ἡ χώρα ἦταν ἄγνωστη.

Οἱ Ἕλληνες πολεμοῦσαν ἀκολουθώντας τὴν τακτικὴ τοῦ κλεφτοπολέμου, τοῦ ὁποίου κανόνες εἶναι ἡ διασπορά : δροῦσαν δηλαδὴ χωρὶς καμιὰ τάξη καὶ χωρὶς κανένα σύστημα· πολὺ σπάνια ὁμαδικὰ καὶ συχνότερα ἀκροβολισμένοι ἄλλος ἐμπρὸς καὶ ἄλλος πίσω. Τότε διακρίνονταν γιὰ τὴν εὐκίνησία τους καὶ γιὰ τὴν ἐκμετάλλευσή τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ ἐδάφους. Ἐνας κορμὸς δέντρου, ἓνας βᾶτος, μερικὲς πέτρες ἢ ἓνας βράχος ἀποτελοῦσε γι' αὐτοὺς ἓνα πολὺ καλὸ προστατευτικὸ ὀχύρωμα. Ἐπίσης τὰ στενώματα, τὰ ὑψώματα, τὰ ριζοβούνια, τὰ χαντάκια, οἱ ρεματιῆς καὶ κάθε ἀπότομη καὶ δύσκολη θέση. Ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὰ σπίτια, οἱ ληνοὶ (τὰ πατητήρια), οἱ μύλοι, οἱ πύργοι, τὰ ἐξωκκλήσια καὶ προμαχώνες ἀπὸ πέτρες ἢ χώματα ἀποτελοῦσαν θαυμάσια ὀχυρώματα. Κάποτε καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες δημιουργοῦσαν ἀμυντήρια σκάβοντας χαντάκια. Κρυμμένοι καὶ προφυλαγμένοι πίσω ἀπ' ὅλα αὐτὰ ἐφθειραν τὶς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, ποὺ ἦταν σὰ νὰ πολεμοῦσε μ' ἓναν ἀόρατο ἐχθρό.

Τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ πολέμου, ἡ ἀνορθόδοξη αὐτὴ τακτικὴ, παραξένευε τότε πολλοὺς ξένους στρατιωτικούς, ποὺ ἀκολουθώντας τὴν παλιότερη εὐρωπαϊκὴ τακτικὴ, τῶν ναπολεοντείων πολέμων, ἦταν συνηθισμένοι νὰ πολεμοῦν ἀκάλυπτοι σὲ πυκνὲς φάλαγγες (*bataillons carrés*). Γι' αὐτοὺς οἱ ἀκροβολισμοὶ τῶν Ἑλλήνων ἦταν ἐνδειξὴ δειλίας. Ὁ Γερμανὸς ὅμως ἀξιωματικὸς A. Müller ἀποκρούει τὶς σφαλερὲς αὐτὲς γνώμες τῶν συναδέλφων του καὶ ἐπικαλεῖται γι' αὐτὸ καὶ τὸ κύρος τοῦ φιλέλληνα Γερμανοῦ στρατηγοῦ Karl von Normann. Λέγει δηλαδὴ πῶς ὁ Normann σὰν πρακτικὸς στρατιώτης ἔκρινε καὶ ἐκτιμοῦσε τοὺς Ἕλληνες σωστότερα ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους, ποὺ θεωροῦν σὰν εἶδος δειλίας τὸ νὰ μάχεται κανεὶς σὲ ἀκροβολισμὸ ξαπλωμένος στὸ ἔδαφος καὶ νὰ ἔρπητ στὴν πρασινάδα

ἀντὶ νὰ προτεῖνῃ τὸ στήθος του μὲ θρασύτητα στὶς ἐχθρικές σφαῖρες. Μολαταῦτα, συνεχίζει ὁ Α. Müller μὲ κάποια δόση εἰρωνείας γιὰ τοὺς συναδέλφους του, στοὺς πρόσφατους εὐρωπαϊκοὺς πολέμους μιμήθηκαν ἄρκετὰ καλὰ αὐτὴν τὴν βάρβαρη τακτική, (τὴν ἀντίθετη πρὸς τὶς μαζικές ἐφορμήσεις), ποὺ τὴν ἐπιβάλλει ἀπλούστατα ἡ ἀνάγκη νὰ προφυλαχθοῦν οἱ ἄνδρες ἀπὸ τὸν κίνδυνον τῶν νέων εὐστοχῶν ὀπλῶν, καθὼς καὶ ἡ εὐκολία τοῦ γεμίσματος στοῦ ὀπισθογεμῆς ὀπλο γιὰ ἐκεῖνον, ποὺ εἶναι ξαπλωμένος στοῦ ἔδαφος.

Ἄλλος φιλέλληνας Γερμανὸς ἀξιωματικὸς μιλεῖ τὸν Ἀπρίλιο κιόλας τοῦ 1822 μὲ κολακευτικά λόγια γιὰ τὴν ἐπίδοση τῶν Ἑλλήνων στοῦ εἶδος αὐτοῦ τοῦ ἄτακτου πολέμου: «Οἱ Ἕλληνες πολεμοῦν, ὅπως τὸ ἐπιβάλλει ἡ ὀρεινὴ χώρα τους, μόνο σὰν ἀκροβολιστὲς καὶ τόσο ἔχουν τελειοποιήσει τὸ εἶδος αὐτοῦ τοῦ πολέμου, ὥστε δὲν χρειάζονται καμιά ἰδιαίτερη διδασκαλία. Ὁ σχηματισμὸς τῶν φαλάγγων τοὺς εἶναι ἀκόμη ἄγνωστος, καθὼς γενικὰ καὶ κάθε τακτικὴ τελειοποίηση τῶν στρατῶν μας».

Πῶς πρέπει νὰ ἐρμηνευτῇ ἡ τελειοποίηση αὐτὴ τῶν Ἑλλήνων στοῦ εἶδος αὐτοῦ τοῦ πολέμου μέσα σὲ τόσο λίγο διάστημα; Μόνον ἡ ἔντονη ἀτομικὴ πρωτοβουλία καὶ ἡ ἀνεπτυγμένη ἱκανότητα προσαρμογῆς τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἐκεῖνες οἱ ψυχικὲς ἰδιότητές τους, ποὺ προάγουν τὴν ἐπιδεξιότητά τους στοῦ εἶδος αὐτοῦ τοῦ πολέμου σὲ βαθμὸ ἀσύγκριτο. Καὶ στοὺς σύγχρονους πολέμους τῶν Ἑλλήνων ἡ ἔντονη αὐτὴ ἀτομικότητά τους, ἡ τόσο συχνὰ βλαβερὴ στὴν περίοδο τῆς εἰρήνης, ἦταν ἐκείνη, ποὺ τοὺς ἀνέδειξε σὲ ἐξαιρετικούς μαχητές.

Γενικὰ λοιπὸν οἱ Ἕλληνες, ἐπειδὴ δὲν εἶχαν ἵππικὸ καὶ πυροβολικὸ καὶ συνήθως ἦταν λιγώτεροι ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς, δὲν ριψοκινδύνευαν σὲ μάχες ἐκ τοῦ συστάδην στὶς πεδιάδες, ἐκτὸς ἂν μέσα σ' αὐτὲς ὑπῆρχαν φυσικὰ ἀμυντήρια π.χ. ἀμπέλια, γεφύρι, χεῖμαρρος, ποτάμι, βάλτος, λίμνη ἢ ἄλλο ἐμπόδιο. Τὸ ἵππικὸ τὸ φοβοῦνταν πολὺ περισσότερο παρὰ τὸ πυροβολικὸ, γιατί δὲν εἶχαν ξιφολόγχες οὔτε τάξη καὶ πειθαρχία, ὥστε νὰ μπορέσουν ν' ἀντιμετωπίσουν τὴν ὀρμὴ τῶν ξακουστῶν Τούρκων ἱππέων ἀπὸ τὰ βλήματα ὅμως τοῦ πυροβολικοῦ ἦταν δυνατό νὰ προφυλαχθοῦν πίσω ἀπὸ φυσικὰ ἢ τεχνητὰ ὀχυρώματα.

Οἱ Ἕλληνες ὠχυρωμένοι πίσω ἀπὸ τὰ ταμπούρια τους ἢ ἄλλα τεχνητὰ ἢ φυσικὰ ὀχυρώματα, συνήθως σὲ ὀρεῖνά καὶ δύσβατα μέρη, ἀντιμετώπιζαν τὶς ἐπιθέσεις (τὰ γιουρούσια) τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι διαποτισμένοι ἀπὸ βαθύ θρησκευτικὸ φανατισμὸ περιφρονοῦσαν καὶ παραμελοῦσαν τὴν προφύλαξη. Οἱ Τούρκοι ἦταν

συνήθως οί επιτιθέμενοι. Για όλους αυτούς τους λόγους οί απώλειές τους ήταν καί μεγαλύτερες από τις ελληνικές.

Άξιοσημείωτη είναι ή μορφή του πολέμου, την οποία εξετάζω άμέσως παρακάτω.

**3. Όπως είδαμε έως τώρα, τόσο στην
'Η μορφή του πολέμου. Πελοπόννησο, όσο καί στην Στερεά Έλ-
Πολιορκία των κάστρων. λάδα, οί Έλληνες, πολυαριθμότεροι από**

τους Τούρκους, κυριαρχούν άμέσως στην ύπαιθρο καί τους πολιορκούν στις ώχυρωμένες πόλεις καί στα κάστρα. Τα σπουδαιότερα κάστρα της Πελοποννήσου ήταν της Πάτρας, του Νεοκάστρου (Πύλου) της Μεθώνης, της Κορώνης, της Καλαμάτας, της Μονεμβασίας, του Ναυπλίου, του Άκροκορίνθου καί της Τριπολιτσάς, ένω της Στερεάς ήταν της Άθήνας, της Λιβαδιάς, των Σαλώνων, της Ναυπάκτου καί του Άντιρρίου. Τα δυό τελευταία μέ τα άντικρυστά της Πάτρας καί του Ρίου της Πελοποννήσου εξασφάλιζαν την επικοινωνία των άκτών καί αποτελούσαν τα κλειδιά του Κορινθιακού, τα μικρά Δαρδανέλλια, όπως τα έλεγαν τότε. Τα δυό αυτά κάστρα έμειναν σχεδόν ως το τέλος του πολέμου στα χέρια των Τούρκων, χωρίς όμως αυτοί νά καρπωθούν θετικά όφέλη από την επίκαιρη θέση τους. Έπομένως ό πόλεμος στην αρχή παίρνει την μορφή της πολιορκίας κάστρων ή όχυρών.

Οί πολιορκίες των κάστρων καί των ώχυρωμένων πόλεων αποτελούν τις δραματικώτερες σελίδες της επαναστατικής ιστορίας. Μολαταύτα παρουσιάζουν ώρισμένα κοινά χαρακτηριστικά, που επαναλαμβάνονται τυπικά τα πρώτα χρόνια πρό πάντων στην Πελοπόννησο, όπου ή πολιορκία των κάστρων ήταν, όπως είδαμε, το κύριο χαρακτηριστικό του πολέμου.

Συνήθως ή απόσταση μεταξύ των άντιπάλων ήταν τόσο μικρή, ώστε μιλούσαν φιλικά από τις θέσεις τους ό ένας στον άλλον, πειράζονταν, κοροϊδεύονταν, βρίζονταν κ.τ.λ. Άποτέλεσμα των φιλικών συνομιλιών υπήρξε ένα ιδιόρρυθμο έμπόριο μεταξύ των άντιπάλων. Συχνά οί Έλληνες έδιναν ψωμί, κρέας κ.τ.λ. καί έπαιρναν όπλα ή άλλα πολύτιμα πράγματα. Το πρωτότυπο αυτό έμπόριο κάτω από τα τείχη των κάστρων ή των ώχυρωμένων πόλεων το άπαγόρευαν συνήθως οί όπλαρχηγοί, γιατί έτσι σκορπίζονταν καί εξαφανίζονταν τα πλούτη καί κλονιζόταν ή τάξη καί ή πειθαρχία στον στρατό.

Ό κυριώτερος καί άποτελεσματικώτερος σύμμαχος των Έλ-

λήνων ήταν ή δυσκολία και ή αδυναμία τών έχθρων ν' άνεφοδιάσουν τὰ κάστρα και πρό πάντων ή έλλειψη του ψωμιου. Και πραγματικά ή φυσική διαμόρφωση του έδάφους και οι κακοί δρόμοι δυσκόλευαν τον έπισιτισμό από την ξηρά. Μόνο για τὰ παραθαλάσσια κάστρα έμενε ανοικτός ο θαλάσσιος δρόμος. Η ύπεροχή όμως στην θάλασσα ανήκε στους Έλληνες. Επόμενο λοιπόν ήταν τὰ απομονωμένα κάστρα νὰ πέσουν στα χέρια τους. Γι' αυτό και οι Έλληνες, αντιλαμβανόμενοι ότι οι έπισιτιστικές ανάγκες τών πολιορκημένων ώδηγοΰσαν στην πτώση ενός κάστρου, συνήθιζαν νὰ περιμένουν καρτερικά έξω από τὰ τείχη με την βουλιμία τών όρνέων, που τριγυρίζουν πετώντας επάνω από την λεία τους, και νὰ παρηγορΰνται λέγοντας : « Άς εΐν' καλά ο καπετάν Ψωμάς » — ο στρατηγός Πείνα, θά έλεγε ένας σύγχρονός μας.

Όταν οι αντίπαλοι συμφωνοΰσαν στους όρους για την παράδοση μιας πόλης ή ενός κάστρου και για την έξοδο τών πολιορκημένων απ' αυτά, τότε σαν έχέγγυα για την πιστή τήρηση τών όρων της συνθήκης έδιναν και έπαιρναν όμήρους (ρεχέμια), σπουδαία κατά το πλείστον πρόσωπα, που τὰ κρατοΰσαν μαζί τους, ώσπου νὰ εκτελεστί πιστά ή συνθήκη.

Όπως όμως κι' αν είχε το πράγμα, είτε με έφοδο είτε με συνθήκη, έπεφτε ένα κάστρο ή μια πόλη, δέν ζέφευγε την θεομηνία της λεηλασίας. Τέτοιες άλλωστε ήταν οι παλιές πολεμικές παραδόσεις και συνήθειες της Άνατολής, που είχαν κληρονομήσει οι σκλάβοι Έλληνες από τους πρώην κυριάρχους των. Το σύνθημα της λεηλασίας (γιάγμα) ήταν το ισχυρό κίνητρο που κέντριζε προς όρμητική έφοδο έναντίον τών τειχών τους στρατιώτες τών σουλτάνων και τών άλλων μουσουλμάνων ήγεμόνων.

Είναι αλήθεια πώς ύστερ' από τον πρώτο χρόνο της επαναστάσεως οι παραδόσεις τών κάστρων γίνονται κανονικώτερες και έπομένως συγκρατείται κάπως ή όρμητικότητα τών άπληστων άτάκτων. Πάντως όμως τὰ λάφυρα παραμένουν τὰ αντικείμενα του πόθου τών έπιτροπών συλλογής και καταγραφής αυτών, καθώς και τών όπλαρχηγών και τών άτακτων στρατιωτών, που δέν αφήνουν τις εύκαιρίες άνεμετάλλευτες.

Μερικοί ιστορικοί και ιστοριογράφοι άγνοώντας την βαριά επίδραση και την επιβίωση τών παλιών πολεμικών παραδόσεων της Άνατολής στους Έλληνες, τους κατηγορήσαν για την τάση αυτήν της λαφυραγωγίας. Ο Φωτάκος όμως που έζησε την έποχή του 21 και διαισθάνθηκε τον παράγοντα της ξεχωριστής ψυχολογίας τών όχλων και τών επαναστάσεων, άπαντ'α με τὰ έξις : «Οί

άνθρωποι αὐτοὶ φαίνεται, ὅτι ἢ δὲν ἐννοοῦν ἢ δὲν θέλουν νὰ ἐννοήσουν, ὅτι γράφουν περὶ ἐπαναστάσεως».

Πόλεμος τῶν ἐλιγμῶν καὶ ἐνεδρῶν — κλεφτοπόλεμος.

4. Παράλληλα, κυρίως μετὰ τὴν ἐκπολιόρηση τῶν περισσοτέρων ὀχυρῶν καὶ τὴν ἀποστολὴν τουρκικῶν ἐκστρατευτικῶν σωμάτων γιὰ τὴν κατάπιψη τῆς ἀνταρσίας, ὁ πόλεμος παίρνει τὴν μορφή ἐλιγμῶν μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τὴν ἐνέδρα. Εἶναι δηλαδὴ ὁ κλεφτοπόλεμος ἢ ἀνταρτοπόλεμος, ἡ τακτικὴ ποὺ ἐνδιαφέρει πάρα πολὺ τὴν νέα ἐλληνικὴ ἱστορία, γιατί εἶναι ἡ μόνη γνήσια στρατιωτικὴ τακτικὴ ποὺ ἔχει διασωθῇ κατὰ προαιώνια παράδοση μὲ φορεῖς τοὺς ἀρματολούς καὶ κλέφτες ὡς τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821. Καὶ ἡ ἴδια ἡ λέξη κλεφτοπόλεμος εἶναι γέννημα τῶν ἀγῶνων τῆς τουρκοκρατίας. Χωρὶς τὴν γνώση τῆς τακτικῆς αὐτῆς εἶναι ἀδύνατο νὰ κατανοήσουμε τὴν συνεχῆ ἀντίσταση τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἐναντίον τῶν σκληρῶν κατακτητῶν του. Γνωρίζοντας ὁ κλέφτης καὶ ἐφαρμόζοντας τὴν τακτικὴ τοῦ κλεφτοπολέμου, πῶς δηλαδὴ οἱ λίγοι πολεμοῦν τοὺς πολλούς, κατῴρθωνε νὰ παρενοχλῇ καὶ νὰ κατατρίβῃ τὶς ἐχθρικές δυνάμεις καὶ τελικὰ ν' ἀναγκάζῃ τὸν κατακτητὴ νὰ συνθηκολογῇ μαζί του, νὰ τοῦ παραχωρῇ δηλαδὴ τὸ ἀρματολίκι. Τὴν ἴδια τακτικὴ τοῦ κλεφτοπολέμου καὶ τῆς ἐνέδρας ἢ καὶ τῆς ἄμυνας ἀκόμη ὑποχρεώθηκαν ν' ἀκολουθήσουν σχεδὸν πάντα οἱ Ἕλληνες καὶ στὰ χρόνια τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, γιατί, ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Γερμανὸς ἀξιωματικὸς καὶ φιλέλληνας Α. Müller, οἱ Τοῦρκοι βιάδιζαν ἐναντίον τους μὲ περισσότερες πάντα δυνάμεις. Τότε οἱ Ἕλληνες ἀφήνοντας συχνὰ τὰ πεδινὰ μέρη στὴν διάθεση τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐφαρμόζοντας τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς τακτικῆς κατῴρθωναν μὲ τὴν μεγάλη εὐκινησίαν τους νὰ τὸν καταπονοῦν μὲ συνεχεῖς ἐκφοβισμούς, μὲ παρενοχλήσεις καὶ αἰφνιδιαστικὲς ἐπιθέσεις, νὰ τὸν τραβοῦν σὲ ἐνέδρες ἢ καὶ νὰ τὸν ἀναγκάζουν νὰ πέφτῃ σὲ ἄλλα σφάλματα. Γνωρίζοντας τέλεια τὴν χώρα τους κατῴρθωναν νὰ δροῦν μὲ ἐπιτυχία στὰ νῶτα τους, νὰ τοὺς ἀρπάζουν τὶς ἐφοδιοπομπές, νὰ τοὺς κόβουν τὸν ἐπισιτισμὸ καὶ νὰ τοὺς βλάπτουν μὲ ὅλους τοὺς δυνατοὺς τρόπους. Ἰδίως ἡ Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα μὲ τὴν ὕρεινὴ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν πλούσια βλάστηση παρουσιάζει θαυμάσιο ἔδαφος γιὰ τὴν διεξαγωγὴ τοῦ κλεφτοπολέμου.

Τὴν μάχη τὴν κέρδιζαν συχνὰ ἐκεῖνοι, ποὺ ἔκαναν τὸ γιουρούσι μὲ μεγάλο ἐνθουσιασμὸ καὶ θυελλώδη ὁρμή. Εἶναι ἀλήθεια

πώς οι Έλληνες φλογίζονταν από ένα τέτοιο ένθουσιασμό· γι' αυτό συχνά κέρδιζαν την νίκη, αν και ο έχθρος είχε μεγαλύτερες δυνάμεις και περισσότερα εφόδια. Αντίθετα, αν στην παράταξη και λίγοι ακόμη λιποψυχούσαν και όπισθοδρομούσαν, μετέδιναν σχεδόν πάντα τον πανικό σε όλους τους άλλους. Όπως στην προέλαση κυριαρχούσε απόλυτη άταξία, έτσι και στην υποχώρηση κανείς δεν μπορούσε να συγκρατήσει τους στρατιώτες, που σκορπίζονταν πανικόβλητοι. Η έκούσια τακτική υποχώρηση των ατάκτων από το πεδίο της μάχης ήταν σπάνιο και δύσκολο πράγμα, γιατί υπήρχε κίνδυνος να έκφυλιστή σε πανικό. Γι' αυτό δίκαια ο Μακρυγιάννης με αυτοέπαινο μνημονεύει μια «ριτιράτα» (υποχώρηση) που την έκανε μαζί με άλλους «μ' ὁμορφον τρόπον».

Γενικά όμως ξεετάζοντας την διεύθυνση των επιχειρήσεων παρατηρούμε ότι οι Τούρκοι είχαν συγκεντρωτική και δυνατή ηγεσία, δηλαδή μεγαλύτερη ένότητα· είχαν ακόμη περισσότερα πολεμικά εφόδια και ένα πολύ επίφοβο επιθετικό όπλο, το ιππικό. Γι' αυτό ο Γερμανός αξιωματικός Fr. Müller νόμιζε, πως αν οι Έλληνες δεν είχαν εξασφαλίσει την κυριαρχία στην θάλασσα, ή χώρα τους θα είχε υποταχθῇ χωρίς αμφιβολία από καιρό στους Τούρκους.

Η γνώμη του βέβαια αυτή δεν είναι απόλυτα ὀρθή, γιατί η πείρα μας από τους τελευταίους πολέμους, από τον δεύτερο παγκόσμιο και ἔξης, μάς διδάσκει πόσο αποτελεσματικός είναι ο κλεφτοπόλεμος, όταν διεξάγεται με πίστη και συνέπεια στις ἀρχές του — τακτική που αναγκάστηκε να την μελετήσει και ακόμη να την υιοθετήσει σε ειδικές περιπτώσεις ή σύγχρονη στρατιωτική θεωρία. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι χερσαίοι Έλληνες θα μπορούσαν να ἔχουν τις γνωστές ἐπιτυχίες τους χωρίς την συμπαράσταση των ναυτικῶν συμπατριωτῶν τους.

Ζ'. ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ ΣΤΙΣ ΦΛΟΓΕΣ

Κοινωνική και κοινοτική οργάνωση τών τριών ναυτικών νησιών.

1. Χωρίς την σύμπραξη τών νησιών του Αιγαίου και κυρίως τών λεγομένων ναυτικών νησιών, δηλαδή τής Ύδρας, τών Σπετσών και Ψαρών, ή ελληνική επανάσταση θά ήταν αδύνατο νά ξαπλωθῇ σέ μεγάλη ἔκταση, νά διαρκέσῃ καί ν' ἀντιμετωπίσῃ στήν ἀρχή τοὺς Τούρκους καί ἀργότερα κοντὰ σ' αὐτοὺς καί τοὺς Αἰγυπτίους. Χωρὶς τοὺς νησιώτες τὰ ἀπέραντα δαντελλωτὰ ἀκρογιάλια τῆς Πελοποννήσου μὲ τὰ κάστρα τοὺς θά ἔμεναν πάντα στήν ἐξουσία τῶν Τούρκων, γιατί θά μπορούσαν νά τὰ ἐφοδιάζουν συνεχῶς. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους οἱ προύχοντες τῆς Πελοποννήσου μὲ ἀλλεπάλληλες ἀγωνιώδεις ἐπικλήσεις ζητοῦσαν τὴν συνδρομὴ τῶν γειτονικῶν ναυτικῶν νησιῶν Ύδρας καί Σπετσῶν.

Τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς διαφορετικῆς καταγωγῆς τῶν κατοίκων, τῶν διαφορετικῶν ἐθίμων, τῶν ἀναγκῶν καί γενικὰ τοῦ διαφορετικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ κάθε τόπου, παρουσιάζουν ὄψη ξεχωριστῶν σχεδὸν κόσμων. Γι' αὐτὸ ἐνεργώντας κατὰ λογικὴ ἀφαίρεση δὲν μπορούμε νά βροῦμε ἓνα τύπο ἀνθρώπου, ποὺ νά εἶναι ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς τῶν κατοίκων τοῦ Αἰγαίου, ὅπως π.χ. εὐκόλα βρίσκουμε τὸν χαρακτηριστικὸν τύπον τοῦ Πελοποννησίου ἢ τοῦ Ρουμελιώτη. Ἀντίθετα ὑπάρχει ποικιλία νησιωτικῶν τύπων, ὅπως καί νησιῶν π.χ. ὑπάρχει ὁ τύπος τοῦ Ὑδριώτη, Σπετσιώτη, Ψαριανοῦ, Κρητικοῦ, τοῦ Χιώτη κ.λ. Ἡ διαφοροποίηση αὐτὴ ἐκδηλώνεται στήν ὅλη ζωὴ καί δράση τῶν κατοίκων καί εὐνοεῖ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ τοπικιστικοῦ πνεύματος.

Οἱ πρόκριτοι ἢ οἱ νοικοκυραῖοι (ὅπως ὠνομάζονταν) τῆς Ύδρας καί τῶν Σπετσῶν ἦταν συνήθως οἱ ἴδιοι πλοιοκτῆτες καί κεφαλαιοῦχοι. Τὰ κέρδη ἢ τίς ζημιές τίς μοιράζονταν μὲ τὰ πλήρωματα, ποὺ συνήθως τ' ἀποτελοῦσαν φτωχοὶ συγγενεῖς τοὺς. Ἐπομένως κάθε καράβι ἀποτελοῦσε μιὰ ἐταιρεία μὲ συνεταίρους τοὺς πλοιοκτῆτες, τὸν πλοίαρχο καί τὸ πλήρωμα. Τὸ μοίρασμα τῶν κερδῶν γινόταν μετὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ караβιοῦ στὸ νησί: τὰ μισὰ ἔπαιρναν οἱ πλοιοκτῆτες καί τὰ ὑπόλοιπα ὁ πλοίαρχος καί τὸ πλήρωμα. Οἱ κίνδυνοι τῶν ζημιῶν ἀπὸ τὰ ναύαγια καί τίς πειρατεῖες ἦταν τόσο συχνοί, ὥστε κανεὶς ἐφοπλιστής, ὅσο πλούσιος

καὶ ἂν ἦταν, δὲν ἤθελε νὰ εἶναι καὶ δὲν ἔγινε ὁ μοναδικὸς ἰδιοκτῆτης ἐνὸς καραβιοῦ. Τὸ κάθε καράβι, καθὼς καὶ τὸ φορτίο του, ἀνῆκαν συνεταιρικὰ σὲ πολλοὺς — ἕως ὁκτώ — ἐφοπλιστές, ποὺ ὠνομάζονταν *παρτσινέβελοι*.

Οἱ κεφαλαιοῦχοι - νοικοκυραῖοι τῆς Ὑδρας ξεπερνοῦσαν τοὺς 60, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 30 εἶχαν ἐπάνω ἀπὸ 50.000 δίστηλα σὲ μετρητά. Τὰ κεφάλαιά της ἦταν ἴσα σχεδὸν πρὸς τὰ κεφάλαια τῶν δύο ἄλλων νησιῶν. Οἱ κεφαλαιοῦχοι-νοικοκυραῖοι τῶν Σπετσῶν ἦταν συνολικὰ 30, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 10 εἶχαν ἐπάνω ἀπὸ 100.000 δίστηλα.

Τὸ ἀριστοκρατικὸ πολίτευμα τῶν δύο νησιῶν ἦταν ἀνεκτό, ἐφόσον ἐξακολουθοῦσαν οἱ ναπολεόντειοι πόλεμοι καὶ συσσωρεύονταν πλοῦτη σ' αὐτὰ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ αὐξάνεται καὶ ὁ πληθυσμός. Ἐτσι ἡ Ὑδρα κατὰ τὴν ἐναρξὴ τοῦ κινήματος εἶχε σχεδὸν 15.000 κατοίκους, ἐνῶ οἱ Σπέτσες 8.000. Ὅταν ὅμως τερματίστηκαν

Ἀνδρέας Μισαούλης

οἱ πόλεμοι καὶ ἔπαψαν τὰ γρήγορα κέρδη καὶ ὁ σχηματισμὸς τῶν μεγάλων περιουσιῶν, τότε τὸ ἐμπόριο τῆς Ὑδρας, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων ναυτικῶν νησιῶν νεκρώθηκε. Ἐληξε ἡ περίοδος τῆς εὐμάρειας καὶ μεγάλῃ ἀνεργίᾳ ἔπεσε στὰ ναυτικὰ πληρώματα. Οἱ ναῦτες ἄρχισαν νὰ καταφέρωνται κρυφὰ κατὰ τῶν νοικοκυραίων καὶ τοῦ διοικητικοῦ τοὺς συστήματος.

Τὰ κεφάλαια τῶν Ψαρῶν ἦταν μικρότερα ἀπὸ τῶν Σπετσῶν καὶ σκορπισμένα στὰ χέρια πολλῶν κατοίκων, γιατί τὸ ἐμπόριο τοῦ νησιοῦ δὲν εἶχε κινηθῇ ζωνερά, ὅπως τῶν δύο ἄλλων νησιῶν. Δὲν εἶχε σχηματισθῇ ἐκεῖ τάξη κεφαλαιούχων προκρίτων. Γι' αὐτό, ἀντίθετα πρὸς τοὺς Ὑδριῶτες καὶ τοὺς Σπετσιῶτες, οἱ Ψαριανοὶ κινοῦσαν τὰ καράβια τους μὲ τὰ κεφάλαια τῶν ἐμπόρων τῆς γειτονικῆς Χίου. Ἀσχετὴ μὲ τὴν οἰκονομικὴ τους αὐτὴ κατάσταση δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ διαφορετικὴ ἀπὸ τὰ δύο ἄλλα νησιά, ἀλλ' ἀξιωματικὴ δημοκρατικὴ κοινοτικὴ τους ὀργάνωσις.

Ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν τριῶν ναυτικῶν νησιῶν, τὴν πιὸ φιλελεύθερη καὶ ἐπαναστατικὴ παράδοσι εἶχαν οἱ Σπετσιῶτες καὶ

οί Ψαριανοί. Είχαν πάρει μέρος στην επανάσταση τῆς Πελοποννήσου στὰ 1770 καὶ στὸ ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1768-1774 καὶ ἀργότερα ἀρκετοὶ ἀπ' αὐτοὺς στοὺς ἀγῶνες τοῦ περιφήμου κουρσάρου Λάμπρου Κατσώνη.

**Ἡ ἀνταρσία τῶν Σπετσιω-
τῶν καὶ τῶν ἄλλων νησιω-
τῶν.**

2. Πρῶτοι οἱ Σπετσιῶτες ὕψωσαν πανηγυρικὰ στὶς 3 Ἀπριλίου τὴν σημαία τῆς ἐλευθερίας. Τὸ παράδειγμά τους τὸ ἀκολουθοῦν οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγίνας, τῆς Σαλαμίνας καὶ τοῦ Πόρου. Οἱ Σπετσιῶτες

βοήθησαν ἀμέσως μὲ τὰ καράβια τους καὶ ἐνίσχυσαν μὲ πολεμοφόδια τοὺς Πελοποννησίους στὶς πολεμικὲς τοὺς ἐπιχειρήσεις. Ἔστειλαν ὀκτῶ γιὰ τὸν ἀποκλεισμό τοῦ Ναυπλίου — ἀνάμεσά τους τὸ καράβι τῆς ἡρώιδας χήρας Λασκαρίνας Μπούμπουλη — καὶ ἑπτὰ γιὰ τῆς Μονεμβασίας καὶ ἀργότερα γιὰ τοῦ Νεοκάστρου. Οἱ Σπετσιῶτες ἔδειξαν ἐπίσης μεγάλη δραστηριότητα γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς ἐπαναστάσεως καὶ στὰ ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου. Οἱ ἀπεσταλμένοι τους στὴν Ὑδρα βρίσκουν ἀναποφάσιστους καὶ ἀναβλητικούς τοὺς νοικοκυραίους, γιὰτὶ νωπὲς εἶναι ἀκόμη στὴν ἀνάμνησή τους οἱ καταστροφὲς τοῦ 1770. Ἄλλος ἀπεσταλμένος, ὁ γέρος πλοίαρχος Γκίκας Τσούπας, φτάνει στὰ Ψαρὰ τὴν ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως (10 Ἀπριλίου). Ἐκεῖ βρίσκει τοὺς Ψαριανοὺς ἑτοιμοὺς νὰ ἐπαναστατήσουν, γιὰτὶ τὴν ἡμέρα ποὺ εἶχαν μάθει τὸ κίνημα τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη στὴν Μολδοβλαχία εἶχαν ἀρχίσει μὲ δραστηριότητα νὰ μετατρέπουν τὰ καράβια τους σὲ πολεμικὰ καὶ νὰ ἐφοδιάζονται μὲ πολεμοφόδια. Ἡ ἀφίξη τοῦ Τσούπα ἔδωσε τὸ σύνθημα τῆς ἐξεγέρσεως : ὁ λαὸς μαζεύτηκε ἔμπρὸς στὸ κοινοτικὸ κατάστημα καὶ μὲ ἀλαλαγμοὺς κατέβασε τὴν τουρκικὴ σημαία, τὴν ξέσχισε καὶ τσάκισε τὸν τουρκικὸ θυρεό.

Δυὸ σπετσιώτικα ἐπίσης πλοῖα ἐκήρυξαν τὴν ἐπανάσταση στὴν Ἴο, ὅπου βύθισαν δυὸ τουρκικὰ, καὶ κατόπιν προσωρμίστηκαν στὴν Σάμο. Καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὰ Ψαρὰ, ἡ παρουσία τῶν πλοίων τόσο ἐνθουσίασε τοὺς Σαμιῶτες, ὥστε στὶς 17 Ἀπριλίου ὕψωσαν τὴν σημαία τῆς ἐλευθερίας πρῶτα στὸ Βαθὺ καὶ κατόπιν στὶς ἄλλες κωμοπόλεις. Μιὰ ξεχωριστὴ φυσιογνωμία, ὁ ἱκανὸς καὶ δραστήριος Λυκοῦργος Λογοθέτης ὀργανώνει ἀξιόλογα τὴν ἐσωτερικὴ διοίκηση. Οἱ Σαμιῶτες ἀναδείχθηκαν φοβεροὶ καὶ σκληροὶ πειρατὲς στὴν θάλασση περιοχὴ τοῦ νησιοῦ τους καὶ προσέφεραν μεγάλες ὑπηρεσίες στὸν ἀγῶνα. Ἡ ἐπανάσταση τῆς Σάμου εἶχε μεγάλο ἀντίκτυπο στὴν

άντικρυνή μικρασιατική άκτή. Ή άποστολή του νησιού ήταν ή ίδια με των Ψαρών. Τα δυο νησιά ήταν τα άκροτελεύτια και άγρυπνα προς Α. φυλακία της έλληνικής έλευθερίας. Έμποδίζουν την μεταφορά των τουρκικών στρατευμάτων από την Μ. Άσία στην Έλλάδα και είναι τα άσυλα των καταδιωγμένων Μικρασιατών Έλλήνων και οί βάσεις για τις έπιδρομές των κατοίκων τους στα άπέναντι παράλια. Γι' αυτό ή θέση της Σάμου είναι κοντά στα τρία ναυτικά νησιά, καθώς και της Κάσου, που ξεγέρθηκε σύγχρονα και προσέφερε μεγάλες ύπηρεσίες στον άγώνα. Το παράδειγμά τους το άκολουθούν και τα άλλα νησιά, ή Κάρπαθος, ή Χάλκη, ή Δήλος, ή Νίσυρος, ή Κάλυμνος, ή Λέρος, ή Πάτμος, ή Άστυπάλεια και ή Θήρα (Σαντορίνη).

Ένώ οί Σπετσιώτες άναπτύσσουν λαμπρή πρωτοβουλία για την εξάπλωση της έπαναστάσεως στο Αίγαίο, στην Ύδρα μεταξύ των πλοιάρχων και ναυτών, που ήταν άνεργοι, άρχισαν να παρατηροΰνται έπαναστατικές ζυμώσεις, θρεμμένες συνεχώς από τις καθημερινές έξωγκωμένες φήμες, για τις έπιτυχίες του Ύψηλάντη στην Μολδοβλαχία, των Σουλιωτών, των γειτόνων τους Πελοποννησίων. Μέσα σ' αυτήν την άτμόσφαιρα δέν ήταν δύσκολο στον φιλόδοξο και θερμό πατριώτη Άντώνη Οικονόμου, πλοίαρχο χωρίς καράβια και άνεργο, να συνεννοηθί και με άλλους Ύδραίους και Πελοποννησίους, που βρίσκονταν στο νησί, με σκοπό να παρασύρη το νησί στον πανελλήνιο άγώνα. Πραγματικά το βράδι της 27 Μαρτίου καλεϊ τον λαό «στ' άρματα», την άλλη μέρα διώχνει τον διοικητή Νικολό Κοκοβίλα από την καγκελλαρία και συγκεντρώνει στα χέρια του την πολιτική και στρατιωτική έξουσία.

Οί νοικοκυραίοι ήταν έπόμενο να μείνουν εύχαριστημένοι από την τροπή των πραγμάτων, που μεταβίβασε την έξουσία του νησιού σ' ένα κατώτερό τους, και ν' άντιδράσουν. Γι' αυτό ό Οικονόμου, βλέποντας ότι δέν ήταν δυνατόν να τους παραμερίση όριστικά, άναγκάστηκε να έλθη μαζί τους σέ συμβιβασμό. Την ίδια διάθεση έδειξαν και οί νοικοκυραίοι, γιατί δυσανασχετούσαν από την νόθη κατάσταση, στην όποία βρίσκονταν : όχι μόνο είχαν άπομακρυνθί από την διαχείριση των κοινών, αλλά ήταν άκόμη υποχρεωμένοι να καταβάλουν σημαντικά ποσά για τα έξοδα των πολεμικών προετοιμασιών. Έτσι στις 17 Άπριλίου, ήμέρα Κυριακή, για πρώτη φορά στην Ύδρα ύψώθηκε πανηγυρικά ή έπαναστατική σημαία.

Την άλλη ήμέρα, 18 Άπριλίου, τα τρία ναυτικά νησιά άπευθύνουν στους κατοίκους των άλλων νησιών και των ήπειρωτικών

παραλίων κοινή προκήρυξη καὶ τοὺς διαβεβαιώνουν ὅτι ὁ πόλεμος ποὺ κάνουν «δὲν εἶναι κλέπτικος, ἀλλ' ὅλου τοῦ "ἔθνους μας, ἀποφασισμένος θεόθεν καὶ ὠργανισμένος ἀπὸ μεγάλους ἄνδρας» μὲ σκοπὸ τὴν ἀνεξαρτησία τῶν Ἑλλήνων. Κατόπιν δίνουν σὲ ὅλους τὶς κατὰλληλες ὁδηγίες συμπεριφορᾶς πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς καὶ τοὺς ξένους. Στὸ προσκλητήριο αὐτὸ ἀνταποκρίνονται ὅλες σχεδὸν οἱ Κυκλάδες καὶ οἱ Σποράδες. Ὁ πλοῦς τῶν

Μαντῶ Μαυρογένους

τουρκικῶν караβιῶν μέσα ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο ἦταν πιὰ ἐπικίνδυνος.

Τὰ μεγάλα καράβια τῶν ναυτικῶν νησιῶν ὑπολογίζονταν σὲ 130. Μολαταῦτα δὲν μποροῦσαν νὰ ἐξαρκέσουν στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἀποστολῆς τους, νὰ συγκρατοῦν δηλαδὴ τὸν τουρκικὸ στόλο μέσα στὰ Δαρδανέλλια καὶ νὰ ὑποστηρίζουν τὶς ἐπιχειρήσεις τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν σωμάτων ἐναντίον τῶν παραλιακῶν κάστρων τῆς Πελοποννήσου. Ἡ κοινότητα τοῦ κάθε νησιοῦ διώριζε τὸν ναύαρχο τῆς μοίρας της καὶ κατόπιν — μετὰ τὸν δεύτερο χρόνο — εἶδο-

ποιοῦσε σχετικὰ τὴν προσωρινὴ ἑλληνικὴ διοίκηση. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ναυτικῶν μοιρῶν ὑπάκουαν καὶ ἐκτελοῦσαν πειθῆνια τὶς διαταγὲς τῆς κοινότητάς τους, ποὺ βρισκόταν πάντοτε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς ἄλλες δυὸ κοινότητες, καὶ συνδέονταν μεταξύ τους μὲ αἰσθήματα ἐκτιμῆσεως καὶ ἀγάπης. Γι' αὐτὸ κατῴρθωναν νὰ ἐπιβάλλωνται στὰ ἐριστικὰ καὶ ἀτίθασα πληρώματα καὶ νὰ διευθετοῦν μὲ ὁμόνοια τὰ διάφορα ζητήματα, ποὺ πρόβαλλαν ἀπὸ τὴν σύμπραξί τους.

Ἀκολουθεῖ ὁ κοινὸς ἔκπλους τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ὁποίου (τέλη Ἀπριλίου - ἀρχὲς Μαΐου) γίνονται γνωστά τὰ τραγικὰ γεγονότα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ ἀπαγχονισμὸς τοῦ πατριάρχου. Οἱ εἰδήσεις αὐτὲς ἐξαγριώνουν τὰ ἑλληνικὰ πληρώματα, ποὺ ἀνταποδίδοντας τὰ ἴσα φέρονται μὲ σκληρότητα καὶ ἀπανθρωπιά πρὸς τοὺς ἐπιβάτες τῶν τουρκικῶν караβιῶν, ποὺ συλλαμβάνουν στὶς ἐξομήσεις τους σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ Αἰγαίου. Ὁ στόλος φθάνει ἐμπρὸς στὴν Χίο καὶ οἱ ναύαρχοι συσκέπτονται ἂν ἔπρεπε νὰ ἐξεγείρουν τὸ νησί σὲ ἐπανάσταση.

Ἐπειδὴ ὁμως οἱ κάτοικοί του ἦταν ἀπόλεμοι καὶ ἀπρόθυμοι, ἔκριναν πολὺ ὀρθὰ ὅτι ἡ πραγματοποίησι τοῦ σχεδίου αὐτοῦ θὰ προκαλοῦσε συμφορές. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἔφυγαν ἄπρακτοι.

Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς πρώτης ναυτικῆς ἐκστρατείας νέα πολιτικὴ μεταβολὴ σημειώθηκε στὴν Ὑδρα μὲ ἀποτέλεσμα τὴν πτώση τοῦ Ἀντώνη Οἰκονόμου. Οἱ νοικοκυραῖοι δὲν τοῦ συγχώρησαν τὸ πραξικόπημά του καὶ δὲν φάνηκαν διατεθειμένοι ν' ἀνεχθοῦν τὴν δικτατορικὴ θέσιν του μέσα στὸ νησί. Ἦλθαν σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τοὺς πλοίαρχους, ποὺ ἦταν ἐξαρτημένοι ἀπ' αὐτούς, καὶ ἐπετέθηκαν ἐναντίον τοῦ Οἰκονόμου καὶ τῶν ὁπαδῶν του (12 Μαΐου). Κατὰ τὴν ρήξιν οἱ ναῦτες δὲν τάχθηκαν σύσσωμοι στὸ πλευρὸ του. Τὰ θύματα καὶ ἀπὸ τὶς δύο παρατάξεις ἦταν λίγα. Ὁ Οἰκονόμος καὶ τρεῖς πιστοὶ ὁπαδοί του, ὕστερ' ἀπὸ δραματικὴ καταδίωξιν μέσα στὴν θάλασσα, πιάστηκαν καὶ παραδόθηκαν στοὺς προκρίτους τῆς Ἀχαΐας, γιὰ νὰ τοὺς φυλάγουν σὲ ὠρισμένο ἀσφαλῆ τόπο, στὴν μονὴ τοῦ Φονιά¹. Ἔτσι οἱ νοικοκυραῖοι ξαναπαίρνουν τὴν ἀρχὴν στὰ χέρια καὶ διώχνουν ἀπὸ τὸ νησί ὅλους τοὺς ξένους καὶ τὰ ἐντόπια ζωηρὰ ἐπαναστατικὰ στοιχεῖα. Ἡ ἡγετικὴ τους θέσιν στερεώνεται, ἀναγκάζονται ὁμως τώρα, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τοὺς δισταγμοὺς, νὰ στραφοῦν ἀποφασιστικὰ καὶ νὰ ἀφοσιωθοῦν στὴν κοινὴ ὑπόθεσιν τοῦ ἔθνους.

Ἀλλωστε ἡ ἐπανάστασι ὄχι μόνον ἐπιβάλλεται στὴν Πελοπόννησο, στὴν Στερεὰ καὶ στὸ Αἰγαῖο, ἀλλὰ μεταδίδεται στὸ Πήλιο τῆς Θεσσαλίας καὶ ἀπ' ἐκεῖ στὴν Χαλκιδικὴ τῆς Μακεδονίας.

1. Ἀργότερα, τὸν Δεκέμβριο, ὁ Οἰκονόμος δραπετεύει μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ξαναγυρίσῃ καὶ νὰ ἐπιβληθῇ στὸ νησί, ἀλλὰ οἱ νοικοκυραῖοι, φοβισμένοι, ἔχοντας σύμφωνους καὶ μερικοὺς Πελοποννησίους ἀποφασίζουν νὰ στείλουν στρατιωτικὴ δύναμιν, γιὰ νὰ τὸν συλλάβῃ καὶ νὰ τὸν φυλακίσῃ στὴ μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Καὶ ἂν ἀντισταθῇ, νὰ τὸν θανατώσῃ. Αὐτὸ τὸ τέλος εἶχε ὁ Οἰκονόμος, ὁ ὁποῖος ξεσήκωσε τὴν Ὑδρα στὸν ἀγῶνα καὶ τὸν ἐνίσχυσε μὲ τὴν σημαντικὴ ναυτικὴ δύναμή της.

Η'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

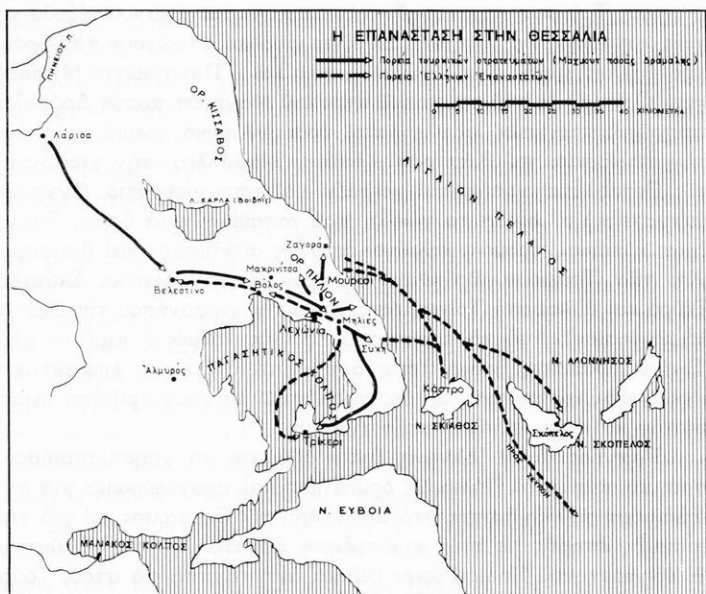
Ἡ ἐπανάσταση στὴν Θεσσαλία.

1. Στὸ Πήλιο κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ τὴν τουρκοκρατία εἶχαν ζητήσει καταφύγιο πολλοὶ Ἕλληνες ἀπὸ διάφορους παραλιακοὺς συνοικισμοὺς τοῦ Παγασητικοῦ,

ποὺ παρακμάζουν, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὴν Δημητριάδα, τοὺς μεσαιωνικοὺς Ἀλμυροὺς κ.ἄ., ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς Θεσσαλίας καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀκόμη τὴν περιοχὴ τῆς Λαμίας καὶ ἀπὸ τὴν Εὐβοία, γιὰ ν' ἀποφύγουν τὶς πειρατικὲς ἐπιδρομὲς, καθὼς καὶ τὶς τουρκικὲς αὐθαιρεσίες. Ἐκεῖ, γύρω ἀπὸ μοναστήρια ἢ ἐρημικὲς οἰκῆσεις (καλύβια), εἶχαν ιδρύσει βαθμιαῖα συνοικισμοὺς, ποὺ ἀργότερα ἐξελίχθησαν σὲ ἀνθηρὰ καὶ γραφικὰ χωριά καὶ κωμοπόλεις στὴν ἀνατολικὴ καὶ στὴν δυτικὴ πλευρὰ τοῦ βουνοῦ. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19 αἰ. οἱ Πηλιοεῖτες εἶχαν κάποια σχετικὴ ἄνεση. Τὴν οἰκονομικὴ ἄνοδό τους τὴν χρωστοῦσαν κυρίως στὸ ζωηρὸ ἐμπόριο τοῦ μεταξιοῦ καὶ τῶν μάλλινων εἰδῶν. Τὰ χωριά τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἔβγαζαν σὲ μεγάλη ἀφθονία τὰ μεταξωτὰ ζουνάρια, τὰ μπρισίμια, τὰ γαϊτάνια κ.λ., τὰ ὑφάσματα τὰ γνωστὰ μὲ τὸ ὄνομα *σκουτιά*, ἐνῶ τὰ δυτικὰ, κοντὰ σ' αὐτά, κατασκεύαζαν καὶ τὶς περιζήτητες καὶ ὀνομαστὲς σὲ ὅλα τὰ λιμάνια τῆς Μεσογείου μαῦρες κάπες τῆς Ζαγοράς.

Τὰ χωριά, βακούφια ἢ Χάσια, διοικοῦνταν ἀπὸ τοὺς δημογέροντες· καλύτερη ἦταν ἡ θέση τῶν βακούφικων χωριῶν ποὺ ἐξαρτιῶνταν ἄμεσα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Οἱ κάτοικοι μὲ τὴν φιλεργία καὶ τὴν φιλομάθειά τους εἶχαν ἀποκτήσει σχολεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μερικὰ εἶχαν καὶ μικρὲς βιβλιοθῆκες. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς μυοῦνται στὴν Φιλικὴ Ἑταιρεία ποὺ βρίσκει γόνιμο ἔδαφος στὸ Πήλιο.

Στὴν ἐπαναστατικὴ κίνηση πρωτοστατεῖ ὁ πηλιοεῖτης ἀρχιμανδρίτης Ἀνθίμος Γαζῆς, ἓνα ἀπὸ τὰ στελέχη τῆς Ἑταιρείας· αὐτὸς διαδίδει τὶς ἐπαναστατικὲς ιδέες καὶ κινεῖται μὲ ἐνθουσιασμό γιὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ κινήματος· στίς παραμονὲς κατηχεῖ τὸν ἄρματολὸ τοῦ Πηλίου Κυριάκο Μπασδέκη καὶ τὸν πλούσιο κοτζάμπαση τῆς Μακρινίτσας Χατζῆ Ρήγα, ποὺ εἶχε μεγάλη ἐπιρροὴ στὰ 24 χωριά. Ἡ ἐπανάσταση στὸ Πήλιο κηρύσσεται στίς 7 Μαΐου. Οἱ ἐπαναστάτες κατέβηκαν ἀπὸ τὸ βουνό, κυρίεψαν καὶ λεηλάτησαν

τὰ Λεχώνια καὶ κατόπιν πολιορκήσαν τὸ Κάστρο τοῦ Βόλου, ποὺ κατοικοῦνταν ἀποκλειστικά ἀπὸ Τούρκους. Στὴν πολιορκία τοῦ Κάστρου πληγώθηκε βαριά ὁ Μπασδέκης καὶ τὴν ἀρχηγία τὴν πῆρε τὸ πρωτοπαλλήκαρό του, ὁ Κοντονίκος. Τότε συστάθηκε καὶ τοπικὴ διοίκηση μὲ τὴν πομπώδη ὀνομασία : *Βουλὴ τῆς Θεσσαλομαγνησίας*.

Ὁ Κοντονίκος, ἀφοῦ ἄφησε στρατὸ γιὰ τὴν πολιορκία τοῦ Κάστρου, ὥρμησε μὲ 1000 περίπου ἄνδρες πρὸς τὸ Βελεστίνο, μπῆκε μέσα καὶ ὕστερ' ἀπὸ σκληρὸ ἀγῶνα ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι καὶ ἀπὸ σοκάκι σὲ σοκάκι κατῴρθωσε νὰ περιορίσῃ τοὺς Τούρκους σὲ 4 πύργους, ἀλλὰ στὶς ὁδομαχίες αὐτὲς πληγώθηκε βαριά. Τὴν θέση του τὴν πῆρε ὁ Παναγιώτης Μπασδέκης, ἀδελφὸς τοῦ Κυριάκου. Οἱ ἐπιτυχίες τῶν Ἑλλήνων σκόρπισαν μεγάλο φόβο στοὺς Κονιάρους τοῦ θεσσαλικοῦ κάμπου καὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ζήτησαν ἄσυλο στὴν Λάρισα ἀψηφώντας τὴν πανούκλα, ποὺ μέσα ἐκεῖ θέριζε πολὺ κόσμο.

Οἱ Ἕλληνες ἄτακτοι, τυφλωμένοι ἀπὸ τὶς ἐπιτυχίες εἶχαν ριχθῇ στὴν ἀρπαγὴ καὶ στὴν οἶνοποσία. Ἐνῶ βρίσκονταν σ' αὐτὴν τὴν ἀκαταστασία, σὰν κεραυνὸς πέφτει ἡ εἴδηση ὅτι τουρκικὸς στρατὸς φάνηκε ἀπὸ μακριά. Τοὺς πιάνει πανικός. Οἱ πολιορκημένοι στοὺς

πύργους Τούρκοι παρατηροῦν τὴν ταραχὴ τους, κάνουν ἔξοδο καὶ τοὺς καταδιώκουν. Ἐξήντα Ἑλληνες χωρικοὶ στρώνουν τὸν δρόμο τῆς ἑξαλλης φυγῆς τους. Ἀνάμεσά τους καὶ ὁ Παναγιώτης Μπασδέκης. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Μαχμούτ πασάς Δράμαλης προχωρώντας καίει καὶ λεηλατεῖ τρία ἑλληνικὰ χωριά καὶ λύνει τὴν πολιορκία τοῦ Κάστρου. Κατόπιν εἰσβάλλει στὴν χερσονήσο τῆς Θεσσαλομαγνησίας καὶ μοιράζει ραΐ μπουγιουντιὰ (ἐγγραφὰ ἀμνηστείας) σ' ἐκεῖνα τὰ χωριά, ποὺ καταθέτουν τὰ ὅπλα. Πολλοὶ ὅμως κάτοικοι, τρομοκρατημένοι ἀπὸ τὶς αὐθαιρεσίες καὶ βιαιοπραγίες τῶν Τούρκων, βρίσκουν καταφύγιο στὴν Σκιάθο, Σκόπελο, Σκύρο καὶ ἄλλοι στὸ Τρίκερι (στὸ ἄκρο τῆς χερσονήσου τῆς Θεσσαλομαγνησίας), ποὺ τὸ προστατεύει στενὸς ἰσθμὸς 5 περίπου χλμ. Ἐκεῖ ὁ Δράμαλης βρῆκε ἀντίσταση. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐπανάσταση εἶχε σχεδὸν καταπνιγῇ, δὲν ἔκρινε σκόπιμο νὰ χρονοτριβῇ περισσότερο καὶ γύρισε πίσω στὴν Λάρισα.

Πραγματικὰ οἱ Ἕλληνες ἦταν ἀδύνατο νὰ χρησιμοποιήσουν πρὸς τὸ παρὸν τὸ Πήλιο ὡς ὀρμητήριο καὶ προγεφύρωμα γιὰ τὴν ἐξάπλωση τοῦ κινήματος στὰ ἄλλα μέρη τῆς Θεσσαλίας καὶ γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἐπαφῆς μὲ τοὺς φημισμένους ἀρματολούς τοῦ Ὀλύμπου. Ἡ ἐξέγερση τοῦ Πηλίου ἔφερε βέβαια ἀντιπερισπασμὸ στοὺς Τούρκους, ἀλλὰ αὐτὸς ἦταν μικρὸς καὶ πρόσκαιρος. Τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, ποὺ εἶχαν ἐξουδετερώσει τὸν κίνδυνο, ἦταν ἐλεύθερα νὰ ξεχυθοῦν στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα.

**Οἱ ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις
στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία.**

2. Λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἀνταρσία τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλομαγνησίας ἡ ἐπαναστατικὴ φλόγα ξαπλώνεται καὶ στὴν Μακεδονία (17 Μαΐου), ὅπου ἡ Φιλικὴ

Ἑταιρεία εἶχε σημειώσει ἀρκετὲς προόδους. Ὑπάρχει γραπτὴ μαρτυρία ὅτι ὁ Φιλικὸς Δημ. Ἰπατρος στὰ 1820 εἶχε μὴσει τὸν πρόκριτο τῆς Θεσσαλονίκης Χριστόδουλο Μπαλάνο. Ἀναμφίβολο εἶναι ὅτι ὁ Ἰπατρος ἦ καὶ ἄλλοι Φιλικοὶ μύησαν καὶ ἄλλους κατοίκους τῆς Μακεδονίας στὴν Ἑταιρεία. Οἱ πλόκαμοί της εἶχαν ἐξαπλωθῇ σὲ ὅλη τὴν Μακεδονία, ὡς τὸν Δρίνο πρὸς Β. καὶ ὡς τὸν Ὀλυμπο πρὸς Ν. Ἡ δράση της ὅμως περιορίζεται τὴν ἐποχὴ αὐτή, γιατί οἱ Τούρκοι εἶχαν λάβει πολλὰ μέτρα.

Τὴν Θεσσαλονικὴ διοικοῦσε τότε ὁ μουτεσελίμης Σερίφ Σεντίκ Γιουσούφ μπέης, ἄνθρωπος βάνουσος, τυραννικὸς καὶ χριστιανομάχος. Αὐτὸς μὲ ἄγρυπνο μάτι παρακολουθεῖ τὶς ἐπαναστατικὲς ζυ-

μώσεις τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας. Τὸν Σεπτέμβριο κιόλας τοῦ 1820 εἶναι ζωηρές. Εἶναι ἡ περίοδος ἐκείνη τοῦ προεπαναστατικοῦ ἀναβρασμοῦ, πού παρατηρήθηκε στὴν Πελοπόννησο καὶ σὲ ὅλες τὶς ἄλλες ἐλληνικὲς χώρες, μιὰ περίοδος γεμάτη ἀπὸ ἐλπίδες καὶ φόβους. «Οἱ ἄπιστοι Ρωμιοὶ τοῦ βίλαγετιοῦ», λέγει ὁ Γιουσούφ μπέης στὸν νέο μολλὰ (δικαστὴ πρῶτου βαθμοῦ) Χαΐρουλλάχ ἱμπν Σινασῆ Μεχμέτ ἀγά, «δεῖχνουν ἐδῶ καὶ λίγο καιρὸ κάποια ὑποπτη κίνηση. Ἐτοιμάζουν ἐξέγερση... Καὶ γι' αὐτὸ πρέπει ἀλύπητα νὰ τοὺς κτυποῦμε, ὅπου τοὺς βρίσκουμε». Ὁ Γιουσούφ μπέης πολλοὺς ἔχει ρίξει στὶς φυλακὲς τοῦ Λευκοῦ Πύργου, ὅπου τὰ κορμιά τους πιάνονται ἀπὸ τὴν ὑγρασία ἢ πρήζονται ἀπὸ τὴν πείνα. Ὁ ἴδιος λίγο ἀργότερα ὑποπτεῖται καὶ φυλακίζει ἐκεῖ τὸν φιλεύσπλαχνο μολλὰ Χαΐρουλλάχ, ὁ ὁποῖος ἄφησε ὑπόμνημα μὲ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση στὴν Θεσσαλονίκη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Τὴν καχυποψία αὐτὴ καὶ σύγχυση, πού ἐπικρατοῦν μέσα στὴν Μακεδονία, τὴν ἐπιτείνουν ἡ ἀνταρσία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων καὶ οἱ ἀλλεπάλληλες σουλτανικὲς διαταγὲς γιὰ στρατολογία κ.λ., πού ἐπιδεινώνουν περισσότερο τὴν κατάσταση.

Σὲ λίγο ἔρχονται καὶ οἱ πρῶτες πληροφορίες γιὰ τὸ κίνημα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη στὴ Μολδοβλαχία, γιὰ τὴν ἀναταραχὴ στὴν Βαλκανικὴ καὶ γιὰ τὴν ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού ἔχουμε στὴν διάθεσή μας προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐλληνικὴ αὐτὴ ἐπαναστατικὴ κίνηση εἶχε ἐκταθῇ πρὸς Β. ὡς τὴν Γευγελῆ καὶ πέρα ἀκόμη ὡς τὸ Τίκβες. Ἀλλωστε ἀπὸ τὸ χωριὸ αὐτὸ εἶχαν πιασθῇ δυὸ κάτοικοι ὡς ὑποπτοι.

Πραγματικὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε παρατηρηθῇ ἔντονος ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμὸς στὴν Μακεδονία, ἰδίως στὴν περιοχὴ Θεσσαλονίκης καὶ Χαλκιδικῆς καὶ ξεχωριστὰ στὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἐκεῖ κατὰ τὰ τέλη Μαρτίου εἶχε φθάσει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ σκοπὸ νὰ δράσῃ στὴν κατάλληλη στιγμή, ὁ Φιλικὸς Ἐμμαν. Παπάς (1772-1821), ἀπὸ τὴν Δοβίστα Σερρών.

Ὁ Ἐμμ. Παπάς, μεγαλέμπορος τῶν Σερρών μὲ καταστήματα στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ Βιέννη, δανειστής τῶν Τούρκων ἀγάδων καὶ μπέηδων τῆς περιοχῆς, εἶχε στενὲς σχέσεις μαζί τους καὶ τοὺς ἐπηρέαζε πολὺ, πρὸ πάντων τὸν τοπάρχῃ Ἰσμαήλ μπέη. Μὲ τὴν θερμὴ ὑποστήριξη καὶ προστασία τοῦ Παπᾶ πολὺ ὠφελήθηκε ἡ ἐλληνικὴ κοινότητα τῶν Σερρών. Μετὰ τὸν θάνατο ὁμως τοῦ Ἰσμαήλ (1814) ὁ σπάταλος καὶ ἄσωτος γιὸς του Γιουσούφ μπέης, δημιούργησε τόσο μεγάλα χρέη (ἓνα περίπου ἑκατομῦριο γρόσια),

ὥστε ἦταν ἀδύνατο νὰ τὰ ξεπληρώσῃ. Ὅταν λοιπὸν ὁ Παπὰς ζήτησε μὲ ἐπιμονὴ νὰ τοῦ ἐξοφλήσῃ μέρος τουλάχιστον τοῦ δανείου, ὁ Γιουσούφ τὸν ἀπειλῆσε ὅτι θὰ τὸν σκοτώσῃ. Τότε ὁ Παπὰς ἀναγκάστηκε, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1817, νὰ καταφύγῃ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ, ὕστερα ἀπὸ δύο χρόνια, στὶς 21 Δεκεμβρίου 1819, σὲ ἡλικία 47 χρονῶν, μυήθηκε στὴν Φιλικὴ Ἑταιρεία καὶ κατέθεσε στὸ ταμεῖο τῆς μεγάλο μέρος τοῦ ποσοῦ ποὺ εἶχε κατορθώσει νὰ εἰσπράξῃ ἀπὸ τὸν Γιουσούφ μπῆτ με τὴν ἐπέμβαση τῆς Πύλης.

Ὁ Παπὰς, ἐνεργώντας σύμφωνα με τὴν ἐντολὴ τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντη νὰ προετοιμάσῃ τὸ ἔδαφος καὶ νὰ ξεσηκώσῃ τοὺς κατοίκους τῆς Μακεδονίας σὲ ἐπανάσταση, εἶχε ἀγοράσει στὴν Κωνσταντινούπολη ὅπλα καὶ πολεμοφόδια καὶ στὶς 23 Μαρτίου τοῦ 1821, ἀφοῦ τὰ φόρτωσε στὸ καράβι τοῦ Αἰνίτη Χατζῆ Βισβίζη, ἀναχώρησε καὶ ὁ ἴδιος γιὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν ὑπασπιστὴ του Ἰωάννη Χατζῆ Πέτρου καὶ τὸν γραμματικὸ του Δημ. Οἰκονόμου. Τὸ Ἅγιον Ὄρος θεωροῦνταν, κακῶς βέβαια, ὡς τὸ καταλληλότερο ὀρμητήριο γιὰ τὴν ἐξέγερση τῆς Μακεδονίας, ὅχι μόνο γιατί ἡ χερσόνησος εἶναι φυσικὰ ὄχυρὴ, ἀλλ' ἀκόμη, γιατί οἱ 3.000 περίπου ἄνδρες ποὺ μόναζαν στὰ 20 μοναστήρια καὶ στὰ 300 περίπου κελλιά, σκῆτες, καθίσματα καὶ ἡσυχαστήρια, θὰ μπορούσαν ν' ἀποτελέσουν ἀξιόλογη στρατιά. Τὸ ἔδαφος παρουσιάζοταν ὥριμο γιὰ ἐξέγερση, γιατί δύο χρόνια τώρα οἱ μοναχοὶ εἶχαν ὑποφέρει πολλὰ ἀπὸ τὶς αὐθαιρέσεις καὶ ἀργυρολογίες τοῦ Τούρκου διοικητῆ. Ἐπειτα ὠρισμένοι φαίνεται ὅτι εἶχαν μυηθῇ στὴν Φιλικὴ Ἑταιρεία. Στὴν πραγματικότητα ὅμως οὔτε ἡ κατάλληλη προετοιμασία εἶχε γίνεῖ οὔτε καὶ οἱ ἐπαναστατικὲς ἰδέες συμβιβάζονταν με τὸν ἰδεολογικὸ κόσμον τῶν μοναχῶν καὶ με τὸ ἀγιορείτικο καθεστῶς. Ἐπειτα ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν περισσότερων μονῶν εἶχε ἀρχίσει νὰ χειροτερεύῃ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ., ἰδίως ἀπὸ τὸ 1810, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ ἐριδῆς τοὺς γιὰ κτηματικὲς διαφορὲς τὶς ἔφερναν σὲ συνεχεῖς προστριβὲς μεταξύ τους με ἀποτέλεσμα νὰ χαλαρώνουν τὴν συνοχὴ τῶν μελῶν τῆς κοινοτικῆς πολιτείας.

Ὁ Παπὰς ἀποβιβάστηκε στὴν μονὴ τοῦ Ἑσφιγμένου, τῆς ὁποίας ὁ ἡγούμενος Εὐθύμιος ἦταν Φιλικός. Τὴν ἄλλη μέρα ξεφόρτωσε τὸ πολεμικὸ ὕλικό καὶ προσκάλεσε τοὺς προϊσταμένους τῶν μονῶν νὰ συνέλθουν σὲ γενικὴ συνέλευση. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν μονῶν συναντήθηκαν στὴν μονὴ τοῦ Ἑσφιγμένου καὶ ἀσχολήθηκαν κυρίως με τὴν ἀντιμετώπιση τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν τοῦ κινήματος. Ἐπίσης ζήτησαν ἀπὸ τὰ Ψαρά καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα ναυτικὰ νησιά νὰ τοὺς στείλουν ἐξωπλισμένα καράβια, ποὺ νὰ περιπολοῦν

στις άκτες του Όρους, για να το προστατεύσουν από ένδεχόμενες αποβάσεις των Τούρκων. Πραγματικά οι Ψαριανοί έστειλαν δύο καράβια του Νικ. Καρακωσταντή και του Γεωργίου Χατζηδημητράκη, που παραπλέοντας τον Θερμαϊκό κόλπο συνάντησαν, κυνήγησαν και πυρπόλησαν ένα μπρίκι και μια γολέττα του μπέη της Θεσσαλονίκης, το ένα στο άκρωτήρι της Συκιάς και την άλλη στις άκτες του Άγίου Όρους. Σύγχρονα άρχισε με μυστικότητα ή στρατολογία και ό έξοπλισμός των μοναχών και ή άποστολή τους στην Μεγάλη Βίγλα, θέση που ήλεγχε την διώρυγα του Ξέρξη, τον γνωστό Πρόβλακα.

Παρόμοιες επαναστατικές ζυμώσεις, καθώς και προετοιμασίες είχαν παρατηρηθή στις Σέρρες και στην περιοχή της. Οί πρόκριτοι, οί έμποροι και οί κληρικοί με έπικεφαλής τον μητροπολίτη Χρύσανθο, τον μετέπειτα πατριάρχη, ήταν μνημένοι στην Φιλική Έταιρεία. Έπίσης οί κάτοικοι της περιοχής Σερρών από διαδόσεις κάτι γνώριζαν για τους πόθους και τα σχέδια των Φιλικών και δέν περίμεναν παρά το σύνθημα των άρχόντων τους. Ό έμπορος Κώστας Κασομούλης, πατέρας του άγωνιστή Νικολάου Κασομούλη, είχε αναλάβει να στρατολογήσει άνδρες και να όχυρώση την μονή του Τιμίου Προδρόμου. Οί πρόκριτοι όμως, όταν πληροφορήθηκαν τον άπαγχονισμό του Γρηγορίου Ε', τόσο τρομοκρατήθηκαν, ώστε δέν κοίταζαν πιά παρά πώς ν' άποφύγουν τον κίνδυνο. Το «κέντρον», δηλαδή ή τοπική έφορεία, άδρανούσε.

Ένώ βρισκόταν σ' αυτήν την ψυχολογική κατάσταση, έφτασε μήνυμα του Έμμ. Παπαΰ προς την έφορεία να κινηθή, αλλά ή πρότασή του δέν έγινε δεκτή. Έτσι οί Έλληνες των Σερρών και των περιχώρων κράτησαν παθητική στάση και έμειναν στην διάκριση των κυρίων τους. Καί πραγματικά στις 8 Μαΐου οί Τούρκοι, έξαγριωμένοι από την άπόβαση Ψαριανών ναυτικών στο Τσάγεζι, από την αίχμαλωσία Τούρκων εμπόρων και την άρπαγή των έμπορευμάτων τους, ξεχύθηκαν στους δρόμους των Σερρών, περιώρισαν τους χωρικούς στα χάνια, μπήκαν στα σπίτια των προκρίτων ψάχνοντας για όπλα, κύκλωσαν την μητρόπολη και ζήτησαν από τους ραγιάδες να παραδώσουν μέσα σε μια ώρα τα όπλα τους. Κατόπιν φυλάκισαν τον μητροπολίτη και 150 πραιευτάδες και άρπαξαν τα έμπορεύματά τους ως αντίποινα για την λεηλασία των Ψαριανών. Οί Τούρκοι συνέχισαν τις έρευνές τους και στα περίχωρα και κατάσχεσαν όλα τα όπλα και πιστόλια, που βρήκαν στην μονή του Τιμίου Προδρόμου.

Ό μουτεσελίμης Θεσσαλονίκης Γιουσούφ μπέης, άνήσυχος από

τις επαναστατικές ζυμώσεις τῶν ραγιάδων, διατάζει νὰ παρουσιαστοῦν στὴν ἔδρα του οἱ πρόκριτοι τῆς περιοχῆς του. Ἐπιδιώκει νὰ τοὺς κρατήσῃ ὡς ὁμήρους, ν' ἀποστερήσῃ τὶς ἐπαρχίες ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς μελλοντικοῦ κινήματος καὶ ἔτσι νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἡσυχία τοῦ τόπου. Οἱ πρόκριτοι ὁμως κατανοώντας τὸν κίνδυνο, ἔστειλαν στὴν θέση τοὺς ἄλλους φτωχοὺς χωρικοὺς. Τότε ἴσως νὰ ἔγιναν καὶ οἱ πρῶτες συλλήψεις προκρίτων στὴν Θεσσαλονίκη. Ἔτσι ὁ Γιουσούφ φυλακίζει στὸ κονάκι της (τὸ σημερινὸ διοικητήριο) περισσότερους ἀπὸ 400 ὁμήρους (ἀπ' αὐτοὺς οἱ 100 ἦταν μοναχοὶ τῶν μετοχιῶν), πού τοὺς κακομεταχειρίζεται: τοὺς βρίζει, τοὺς ἐξευτελίζει, τοὺς μαστιγώνει καὶ μερικοὺς τοὺς θανατώνει. Θέλοντας ἴσως ἀκόμη νὰ ἐκβιάσῃ τὴν κατάσταση ἔστειλε στὸν Ἰσθμὸ τοῦ Ἁγίου Ὀρους δύναμη ἀνδρῶν, ἡ ὁποία, ἀφοῦ πῆρε τὰ ὅπλα τῶν κατοίκων, ἄρχισε νὰ τοὺς καταπιέζῃ φοβερά. Πολλοὶ τότε ἀναγκάστηκαν νὰ φύγουν στὰ βουνά.

3. Ἐπίσης ὁ Γιουσούφ θέλησε νὰ πιᾶσιν τοὺς δυνατοὺς προκρίτους τοῦ Πολυγύρου, γιὰ τοὺς ὁποίους εἶχε ὑποψίες ὅτι ὑποκινούσαν ταραχές, ἀλλὰ οἱ πρόκριτοι πρόσλαβαν καὶ ἔφυγαν στὶς 16 Μαΐου. Τὸ ἴδιο βράδυ οἱ Τοῦρκοι στρατιῶτες τῆς μικρῆς φρουρᾶς τοῦ Πολυγύρου ἀρχισαν τὴν τρομοκρατία: ἔβριζαν, ἀπειλοῦσαν τοὺς κατοίκους καὶ πυροβολοῦσαν ὅσους νέους συναντοῦσαν στὸν δρόμο τους. Φοβισμένοι οἱ κάτοικοι καὶ περιμένοντας ἀπὸ μέρα σὲ μέρα τὴν ἔκρηξη τοῦ κινήματος, ἄρπαξαν στὶς 17 Μαΐου τὰ ὅπλα, πάτησαν τὸ διοικητήριο, σκότωσαν τὸν διοικητὴ (βοεβόδα) καὶ 14 ἄνδρες του καὶ τραυμάτισαν ἄλλους τρεῖς. Κατόπιν ἔσπευσαν ν' ἀποκρούσουν τὰ δύο τουρκικὰ σώματα ἀπὸ 500 ἄνδρες τὸ καθένα, ὑπὸ τὸν τσιρίμπαση (ἀρχηγὸ τῶν Γιουρούκων) τῆς πολιτοφυλακῆς τῆς Παζαρούδας καὶ ὑπὸ τὸν Χασάν ἀγά, διοικητὴ τῶν Χασικοχωρίων. Κοντὰ στὸ χωριὸ Καγιατζίκ, τὸ σημερινὸ Παλιόκαστρο, ἔστησαν ἐνέδρα σὲ ἓνα τουρκικὸ ἀπόσπασμα, πού πῆγαινε νὰ πάρῃ θέσεις γιὰ νὰ φυλάξῃ τὰ παράλια, σκότωσαν τρεῖς καὶ πλήγωσαν ἄλλους τόσους. Ἀπὸ τὸν Πολύγυρο ἡ ἐπανάσταση ξαπλώθηκε στὰ χωριά τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Λαγκαδά. Ἡ προφορικὴ παράδοση διασώζει ἀκόμη νωπὴ τὴ μνήμη τῶν γεγονότων ἐκείνων.

Στὶς 18 Μαΐου, ὅταν ἔμαθε τὰ γεγονότα τοῦ Πολυγύρου ὁ Γιουσούφ, ἔγινε ἔξω φρενῶν. Τὶς σχετικὲς πληροφορίες μᾶς τὶς

δίνει τουρκική πηγή, ο φιλεύσπλαχνος μολλὰς Θεσσαλονίκης Χαϊρουλλάχ. Τὸ ἴδιο βράδυ, λέγει, ὁ Γιουσούφ διέταξε νὰ σφάξουν μπροστὰ στὰ μάτια του τοὺς μισοὺς ἀπὸ τοὺς ὁμήρους του. Οἱ ὠμότητες του ὅμως δὲν σταμάτησαν ἔως ἐδῶ. Ἀπεναντίας ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα οἱ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης περνοῦν φρικτὲς μέρες καὶ νύχτες. Ἀνθρώποι τοῦ σκληροῦ μουτεσελίμη τριγυρίζουν στοὺς δρόμους καὶ σκοτώνουν χωρὶς κανένα οἶκτο κάθε Ἕλληνα ποὺ συναντοῦν. Ὁ τοποτηρητὴς τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ, ὁ Κίτρου Μελέτιος, ὁ παπὰ Γιάννης τοῦ Ἀγ. Μηνᾶ μαζί μὲ ἄλλους προκρίτους, τὸν Χριστόδουλο Μπαλάνο, Γεώργ. Πάικο κ.ἄ. βρίσκουν μαρτυρικό θάνατο στὴν πλατεία Καπὰν (σημερινή: Δικαστηρίων). Ἡ ὄψη τῆς πόλης ἦταν φρικτή. Οἱ πλατεῖες τῆς ἦταν γεμάτες ἀπὸ πασσάλους καὶ οἱ ἐπάλξεις τοῦ Ἐπταπυργίου στεφανωμένες μὲ κεφάλια. Οἱ ἐκκλησίαι εἶχαν μεταβληθῇ σὲ φυλακές, ὅπως ἀναφέρουν ὄχι μόνον οἱ γραπτές, ἀλλὰ καὶ οἱ προφορικές παραδόσεις, ποὺ σώζονται ἀκόμη ὡς σήμερα.

Οἱ ὠμότητες ὅμως αὐτές, ἀντὶ νὰ τρομοκρατήσουν τοὺς Ἕλληνες καὶ ν' ἀπονεκρώσουν κάθε τους κίνηση, φέρνουν τὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα, τοὺς ἐξαγριώνουν καὶ προκαλοῦν τὴν γενίκευση τῆς ἐπαναστάσεως στὴν Χαλκιδική. Στὸ Ἅγιον Ὄρος ἡ ἐπιρροή τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας Ἑμμ. Παπᾶ, ὁ μεγάλος του ἐνθουσιασμός καὶ ἡ θερμὴ του πίστη στὴν ἐπιτυχία τοῦ ἀγώνα (διέδιδε ὅτι ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης προελαύνει νικητὴς στὴν Κωνσταντινούπολη) παρασύρουν τοὺς μοναχοὺς. Ἡ γενικὴ συνέλευση τῶν προϊσταμένων τῶν μονῶν στὶς Καρυές ἀποφασίζει νὰ καθαιρέσῃ καὶ νὰ περιορίσῃ τὸν μποσταντζή Χασεκὴ Χαλίλ ἀγὰ στὴν μονὴ Κουτλουμουσίου, ὀνομάζει τὸν Ἑμμ. Παπᾶ «Ἀρχηγὸν καὶ ὑπερασπιστὴν τῆς Μακεδονίας», σχηματίζει πενταμελὴ ἐφορεία γιὰ τὴν διοίκηση τοῦ τόπου καὶ τὴν ὁργάνωση τῶν οἰκονομικῶν καὶ μὲ πανηγυρικὴ δοξολογία στὸ Πρωτάτο τῶν Καρυῶν κηρύσσει τὴν ἐπανάσταση κατὰ τὰ τέλη Μαΐου.

Ὁ ἐρεθισμὸς τῶν πνευμάτων ξαπλώνεται καὶ στὴν Κασσάνδρα. Οἱ εἰδήσεις γιὰ τὴν ἐπανάσταση στὴν Μολδοβλαχία, ἀργότερα στὴν Πελοπόννησο καὶ τὴν Στερεὰ Ἑλλάδα, οἱ φήμες γιὰ τὴν δῆθεν εἰσβολὴ τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων στὸ τουρκικὸ ἔδαφος, γιὰ τὴν ἀνταρσία τῶν Ἑλλήνων μέσα στὴν Κωνσταντινούπολη κ.λ., καὶ ἡ ὑποβολὴ τῶν λέξεων «ἐλευθερία» καὶ «Γένος», ποὺ ἀποτελοῦσαν τὰ μαγικά σύμβολα τοῦ ἀγώνα, ἠλέκτριζαν τὰ πλήθη τῶν Ἑλλήνων χωρικῶν τῆς Κασσάνδρας, ποὺ δὲν ἄργησαν ν' ἀποφασίσουν σὲ συνέλευση νὰ κηρύξουν τὴν ἐπανάσταση. Ἱερεῖς στάλθηκαν στὴν

Πελοπόννησο καὶ στὴν Ὀδησσὸ ν' ἀνακοινώσουν τὴν ἀπόφαση καὶ νὰ ζητήσουν τὶς ἀναγκαῖες βοήθειες καὶ προμήθειες, ἄνδρες, πυροβόλα κ.λ. Τὸ παράδειγμα τῆς Κασσάνδρας ἀκολουθοῦν ἡ Ὁρμύλια, τὰ χωριὰ τῆς Σιθωνίας Παρθενώνας καὶ Νικήτη (Πέμπτη 29 Μαΐου) καὶ τὰ Μαντεμοχώρια μὲ ἀρχηγούς τὸν Δουμπιώτη καὶ τὸν Ἀναστ. Χιμευτό. Στὴν ἐξέγερση τῶν χερσονήσων τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς Σιθωνίας συνετέλεσαν ἀσφαλῶς τὰ ψαριανὰ καὶ ἄλλα πολεμικά, ποὺ περιπολοῦσαν καὶ δροῦσαν στὶς ἀκτὲς τῆς Μακεδονίας. Παντοῦ, ὅπου κηρύχθηκε ἡ ἐπανάσταση, συστήθηκαν, μὲ τὴν φροντίδα τοῦ Ἐμμ. Παπᾶ, μεικτὲς ἐπιτροπὲς ἀπὸ κληρικοῦς καὶ λαϊκοῦς μὲ καθήκοντα διοικητικά, οἰκονομικά καὶ δικαστικά. Ἡ Κασσάνδρα ἰδίως καὶ τὸ Ἅγιον Ὅρος ἦταν σπουδαῖα στρατηγικά ἐρεῖσματα γιὰ τὸ χωρίζονταν μὲ λεπτοὺς ἰσθμούς ἀπὸ τὸν ὄγκο τῆς, ἦταν εὐκόλο νὰ ὀχυρωθοῦν καὶ νὰ κρατηθοῦν καὶ μὲ τὴν σύμπραξη τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἦταν δυνατὸ ν' ἀποτελέσουν θανμάσια ὀρμητήρια καὶ ἄσυλα.

Ὑστερα ἀπὸ λίγο, φαίνεται, ἐπαναστάτησε καὶ ἡ Θάσος. Στὶς ἀρχὲς τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1821 δεκατρία ψαριανὰ καράβια, ποὺ παρέπλεαν τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Θράκης, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν μεταβίβαση τουρκικῶν στρατευμάτων στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐπιτηροῦν καλῦτερα τὶς κινήσεις τοῦ τουρκικοῦ στόλου, τοῦ ἀγκυροβολημένου μέσα στὸν Ἑλλήσποντο, προσέγγισαν στὴν Θάσο. Ἡ παρουσία τῶν καραβιῶν, καθὼς καὶ τὸ λαμπρὸ παράδειγμα τῆς συμμετοχῆς τῆς γειτονικῆς Χαλκιδικῆς στὸν ἀγῶνα, ἄσκησαν ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση στὴν ἐξέγερση τῶν Θασιῶν. Ἀκόμη ὥς σήμερα σώζεται στὸ νησί προφορικὴ παράδοση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ κάτοικοι μὲ ἀρχηγὸ τὸν μπὰς τσορμπατζή Χ' Γιώργη ξεσηκώθηκαν καὶ ἐδιώξαν τοὺς λίγους Τούρκους κατοίκους μὲ τὴν σύμπραξη ἄλλων Ἑλλήνων, ποὺ ἦλθαν ἀπ' ἔξω.

Στὸ μεταξύ ἡ ἐπανάσταση στὴν Χαλκιδικὴ προχωροῦσε ἀργὰ καὶ ἀσυστηματοποίητα. Οἱ περισσότεροι δὲν εἶχαν ὅπλα, ἀλλὰ ξύλα στὰ χέρια, ὅπως πληροφορεῖ σὲ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ του ἀπὸ 2 Ἰουνίου ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγίσκους ποὺ προχωρεῖ πρὸς τὴν Παζαροῦδα ζητώντας συγγνώμῃ ἀπὸ τὸν Ἐμμ. Παπᾶ γιὰ τὸ ξεστράτισμά του. Ἐχουν καταλάβει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Καλαμαρίας τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Χαλκιδικῆς πρὸς τὴν Θεσσαλονίκη καὶ ἔχουν κάψει τὰ τουρκικὰ χωριά. Ἀλλὰ καὶ οἱ Τούρκοι πρὸς τὴν Παζαροῦδα ἔχουν καταλάβει ἓνα ἢ δύο χωριά καὶ ἔχουν σκλαβώσει ἢ ἐξοντώσει τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμούς.

Δύο εἶναι κυρίως τὰ ἐπαναστατικά στίφη τῶν Ἑλλήνων :

τὸ ἓνα ἀποτελεῖται ἀπὸ Μαντεμοχωρίτες καὶ μοναχοὺς μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ἑμμανουήλ Παπᾶ καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ Κασσανδρινούς καὶ Χασικοχωρίτες μὲ ἀρχηγὸ τὸν Χάψα. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ αὐτὰ τὰ σώματα φαίνεται ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα μικρὰ ἀπομακρυσμένα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ χωρὶς κανένα σύνδεσμο. Γενικὰ ἡ κατάσταση ὄλων τῶν σωμάτων δὲν ἦταν εὐχάριστη· δὲν ὑπῆρχε πειθαρχία καὶ αἰσθητὴ ἦταν ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιβολῆς ἑνὸς ἀρχηγοῦ. Ἐπίσης μεγάλη ἦταν ἡ ἔλλειψη πολεμοφοδίων. Τὸ σῶμα τοῦ Παπᾶ ἀπώθησε τὴν μικρὴ τουρκικὴ δύναμη ποὺ εἶχε ἐγκατασταθῇ στὴν Ἱερισσό, προχώρησε πρὸς τὸν Σταυρὸ καὶ κατέλαβε θέσεις στὸ στενὸ τῆς Ρεντίνας καὶ στὸ Ἑγρὶ Μπουτζᾶκ μὲ σκοπὸ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὶς ἔθρικες δυνάμεις, ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία, ἐνῶ τὸ σῶμα τοῦ Χάψα, ἀφοῦ κατέβαλε μικρὲς τοπικὲς ἀντιστάσεις, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν ἔχουμε ἀκριβεῖς πληροφορίες, κατεδίωξε τοὺς Τούρκους καὶ ἔφθασε ὡς τρεῖς ὥρες μακριὰ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη. Πλήθη Τούρκων χωρικῶν τρομοκρατημένων ἔφθαναν καὶ κατασκήνωναν ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὶς ἀρχὲς Ἰουνίου. Οἱ καπνοὶ τῶν χωριῶν τοὺς ποὺ καίονταν ἦταν ὁρατοὶ ἀπ' αὐτὴν.

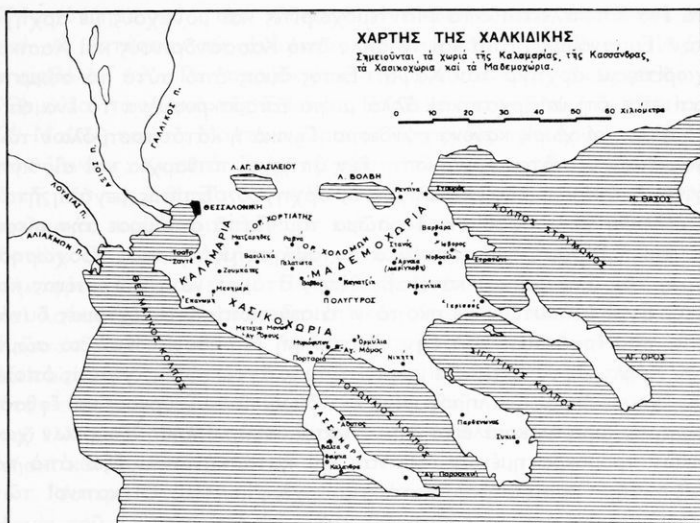
Οἱ συγκρούσεις.

4. Ἐναντίον τοῦ Χάψα ἐκστρατεύει στὶς 4 Ἰουνίου ὁ Ἀχμέτ μπέης τῶν Γενιτσῶν μὲ 500 ἱππεῖς, ἄτακτους Γιουρούκους τῆς

περιοχῆς του, ἀπογόνους τῶν πρώτων κατακτητῶν (Ἑβλιάτι φατιχάν), ποὺ διατηροῦσαν ἀκόμη τὶς πολεμικὲς τοὺς ἀρετὲς καὶ τὰ νομαδικὰ τοὺς ἥθη. Οἱ κακῶς ὀπλισμένοι καὶ ἀσύντακτοὶ Ἕλληνες χωρικοί, ἐμπιστευόμενοι μόνο στὸν ἐνθουσιασμό τοὺς, εἶχαν ἐκτεθῇ στὸ πεδινὸ μέρος τῆς περιοχῆς Σέδες. Ἐτσι μὴ μπορώντας ν' ἀνθέξουν στὶς ἐπελάσεις τοῦ ἱππικοῦ, ἀναγκάστηκαν, παρὰ τὴν γενναίαν ἀντίστασή τοὺς ν' ἀποσυρθοῦν στὰ Βασιλικά. Σ' αὐτὲς τὶς συμπλοκὲς φαίνεται ὅτι ἔπεσε ὁ Χάψας.

Τοὺς Ἕλληνες ἀκολουθεῖ μὲ περίσκεψη ὁ Ἀχμέτ, ὁ ὁποῖος στὶς 9 τοῦ μηνὸς βρίσκεται ἐμπρὸς στὰ Βασιλικά, μὲ 800 ἄνδρες. Οἱ 300 ὅμως ὑπερασπιστὲς τοὺς ὑποχωροῦν, χωρὶς νὰ δώσουν μάχη. Ἐτσι κυριεῖ τὴν κωμόπολιν, τὴν λεηλατεῖ καὶ τὴν καίει.

Τὰ ἴδια κάνει στὶς 12 Ἰουνίου στὰ ἐρημωμένα ἑλληνικὰ χωριά Καραμπουρνοῦ καὶ Μεσημέρι ἄλλο σῶμα τουρκικοῦ στρατοῦ, ποὺ εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη μὲ κατεύθυνση πρὸς ΝΑ. Στὶς 16 τοῦ μηνὸς ὁ Ἀχμέτ μπέης μὲ μεγαλύτερες δυνάμεις (γιατὶ ὁ στρατός του διαρκῶς αὐξανόταν μὲ τὴν προσέλευση Τούρκων χωρικῶν)

ἐπιτίθεται ἐναντίον τῆς Γαλάτιστας. Μερικὲς ἑκατοντάδες Ἑλλήνων πολέμησαν μὲ πείσμα, ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ μιὰ ὥρα ἐγκατέλειψαν τὶς θέσεις τοὺς ἀφήνοντας στὰ χέρια τοῦ ἐχθροῦ 3 κανόνια καὶ 150 γυναῖκο-παιδα. Ὁ στρατὸς τῶρα τοῦ Ἀχμέτ συνεχῶς ἐξογκώνεται σὰν ἓνας χεῖμαρρος, λεηλατεῖ καὶ διαρπάζει καὶ τὰ χωριά ἀκόμη ἐκεῖνα, ποὺ δὲν εἶχαν ἐπαναστατήσῃ, ὅπως π.χ. τὸ Ζαγκλιβέρι.

Ταυτόχρονα, γραφικὰ χωριά καὶ ἀνθηρὲς κωμοπόλεις τῆς Χαλκιδικῆς διαρπάζονται καὶ καίονται. Οἱ Τοῦρκοι, ποὺ περίμεναν νὰ συναντήσουν στὸν Πολύγυρο ἀντίσταση, τὸν βρίσκουν ἐγκαταλειμμένο καὶ τὸν καίουν. Οἱ ἐπαναστάτες καὶ ὅσα γυναικο-παιδα σώζονται καταφεύγουν καὶ συσσωρεύονται στὶς χερσονήσους τῆς Κασσάνδρας, τῆς Σιθωνίας καὶ τοῦ Ἀγίου Ὁρους. Τότε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν μακράων ἱστορία τοῦ Ἀγίου Ὁρους τὸ ἄβατό του παραβιάζεται ἀναγκαστικὰ ἀπὸ χιλιάδες γυναικο-παιδα, ποὺ ἄρχισαν νὰ συντηροῦνται ἀπὸ τὰ περιωρισμένα ἐφόδια τῶν μονῶν. Γι' αὐτὸ γρήγορα ὁ συνωστισμὸς τόσοσ πλῆθους προκάλεσε πείνα καὶ ἀρρώστειες. Ἀναστατωμένοι οἱ προϊστάμενοι τῶν εἰκοσι μοναστηριῶν ζητοῦν ἀπὸ τὸν Ἐμμ. Παπὰ, ποὺ ἔχει καταφύγει στὴν Κασσάνδρα, τροφές, μπαρούτι καὶ τὴν ἀποστολὴ ἐνὸς σώματος 500 Ὀλυμπιῶν στὴν Κασσάνδρα ἢ καὶ στὸ Ἅγιον Ὄρος. Οἱ ἐκνευρισμοὶ καὶ οἱ προστριβές τοὺς μὲ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Παπᾶ ἀρχίζουν.

Τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς αὐτὴ εἶχε πλησιάσει πρὸς τὴν Κεντρικὴ Μακεδονία ὁ σερασκέρης καὶ βεζίρης Χατζὴ Μεχμέτ Μπαϊράμ πασάς, ποὺ εἶχε ξεκινήσει μὲ μεγάλες δυνάμεις ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσία καὶ εἶχε περάσει τὸν Ἑλλησποντο (στὸ Τσαρδὰκ) διευθυνόμενος πρὸς τὴν Νότια Ἑλλάδα. Ὁ Μπαϊράμ πασάς ὅπως θὰ ἰδοῦμε εἶχε καθυστερήσει ἀρκετὲς μέρες στὰ ἐπαναστατημένα ἑλληνικὰ χωριά τῆς περιοχῆς τοῦ κόλπου τοῦ Ξηροῦ ἢ τοῦ Σάρου, γιὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τάξη. Κατόπιν — ὕστερα ἀπὸ τὴν διαταγὴ τοῦ σουλτάνου νὰ στραφῇ ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Μακεδονίας — ἐπισπεύδει τὴν πορεία του, ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἑμ. Παπᾶ, ποὺ εἶχαν καταλάβει τὸ στενὸ τῆς Ρεντίνας, τὰ διαλύει καὶ τ' ἀναγκάζει ν' ἀποσυρθοῦν στὰ βουνὰ κατὰ τὰ μέσα Ἰουνίου.

Οἱ περισσότερες δυνάμεις τῶν ἐπαναστατῶν συγκεντρώνονται στὸν Πολύγυρο καὶ κατόπιν, πιεζόμενοι ἀπὸ τὴν ἔλλειψη πολεμοφοδίων, φεύγουν πρὸς τὴν Κασσάνδρα ἢ στὰ ἑλληνικὰ καράβια, ποὺ περιπολοῦν στὰ παράλια. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ Μπαϊράμ πασάς προχωρώντας πρὸς τὴν Θεσσαλονίκη κατέστειλε τὴν ἐπανάσταση καὶ στὸν Λαγκαδᾶ καὶ στὰ χωριά του. Πολλοὶ κάτοικοί τους ἔβρισκαν ἄσυλο στὴν Θεσσαλονίκη καὶ ἀπὸ κεῖ — ὠρισμένοι βέβαια — μὲ χριστιανικὰ καράβια κατέφευγαν στὰ νησιά (ἢ προφορικὴ παράδοση μνημονεύει τὴν Σῦρο). Καραβάνια σκλαβωμένων γυναικῶν καὶ παιδιῶν ὁδεύουν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκη. Τὰ παζάρια τῆς γεμίζουν ἀπὸ σκλάβους, ποὺ τοὺς πουλοῦν ἀπὸ πέντε ὡς εἴκοσι τάλληρα τὸν ἓνα. Κερδοσκόποι ἀγοράζουν νεαρὲς Ἑλληνίδες ποὺ ἀργότερα τὶς μεταπουλοῦν στὴν Σμύρνη, ἀπ' ὅπου στέλνονται στὰ χαρέμια τῶν μπέηδων καὶ ἀγάδων τῆς Βεγγάζης.

Ὁ Μπαϊράμ πασάς ἀναφέρει στὸν σουλτάνο τὸν ἀπολογισμὸ τῶν ἐπιχειρήσεών του στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία μὲ τὸ συνηθισμένο πομπῶδες ὕφος τοῦ ἀσιατικοῦ δεσποτισμοῦ. Δὲν ἔχει πιά κανένα λόγο νὰ καθυστερῇ καὶ ξεκινᾷ μὲ γοργὸ ρυθμὸ πρὸς τὸν προορισμὸ του, νὰ ἐνισχύσῃ τὸν Κιοσὲ Μεχμέτ πασά, ποὺ ἀγωνίζεται στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Μὲ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Μπαϊράμ λήγει οὐσιαστικὰ καὶ ἡ πρώτη φάση τῶν τουρκικῶν ἐπιχειρήσεων στὴν Χαλκιδική.

Ἡ ἐπανάσταση τῆς Χαλκιδικῆς περιορίζεται πιά στὶς χερσονήσους τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τῆς Κασσάνδρας. Ναυλωμένα ἑλληνικὰ καράβια προφυλάγουν τὰ πλευρά τους ἀπὸ τὴν θάλασσα. Στὸ Ἅγιον Ὄρος οἱ ἐπαναστάτες ὁχυρώνονται πίσω ἀπὸ τὸν Πρόβλακα (ὅπου εἶχε γίνει ἡ γνωστὴ διώρυγα τοῦ Ξέρξη). Ἐπίσης στὴν Κασσάνδρα ἡ ἄμυνα συγκεντρώνεται στὸ στενότερο μέρος

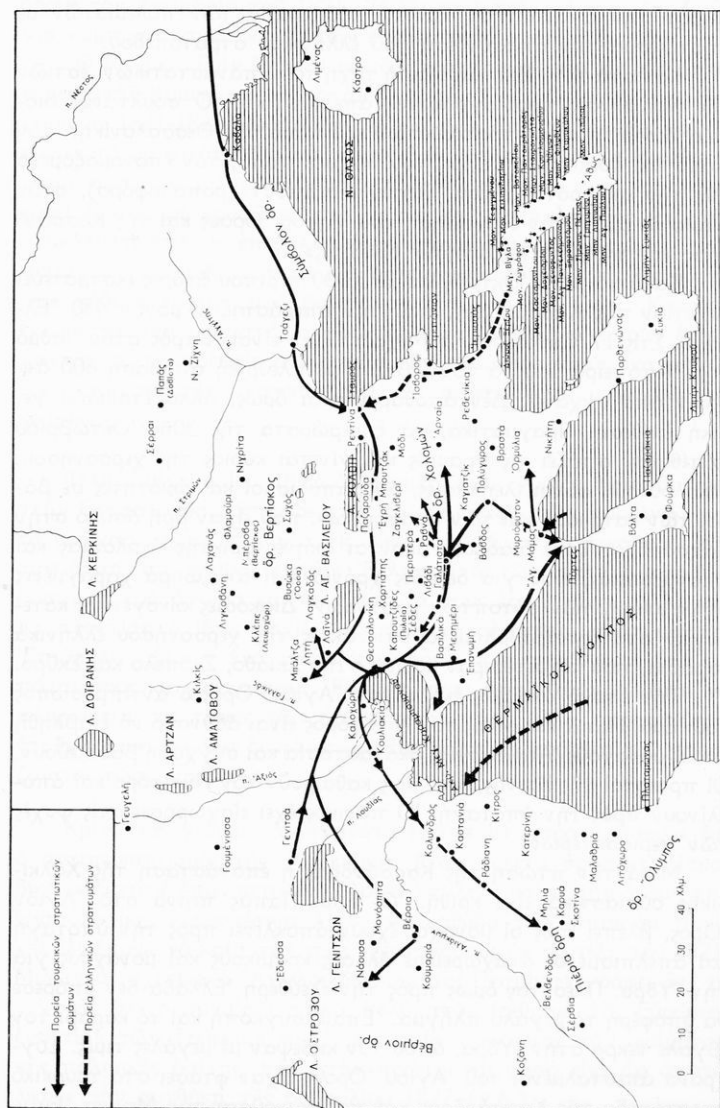
τοῦ ἰσθμοῦ της, μήκους 1 χλμ. περίπου (στὶς Πόρτες ἔμπρὸς ἀπὸ τὸ χωριὸ Πινάκα, τὴν σημερινὴ Νέα Ποτεΐδαια). Τὸν ἰσθμὸ ἐκεῖνο ἦταν εὐκόλο νὰ τὸν κρατήσουν. Ἐπίθεσις τοῦ Ἀχμέτ μπέη τὴν 27 καὶ 28 Ἰουνίου ἐναντίον ἑλληνικῶν θέσεων κοντὰ στὸν Ἰσθμὸ ἀποκρούονται. Οἱ ἐπιθέσεις συνεχίζονται καὶ κατὰ τὶς πρῶτες ἡμέρες τοῦ Ἰουλίου, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα.

Οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις ἐνισχύονται κατὰ τὰ μέσα Ἰουλίου μὲ τὴν ἀφίξη 400 πολεμιστῶν ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο μὲ ἀρχηγούς τοὺς κολιτζήδες (πρωτοπαλλήκαρα) τοῦ Διαμαντῆ Νικολάου, τὸν Μητρο Λιακόπουλο καὶ τὸν Μπίνο. Ὁ Διαμαντῆς κατηγορεῖ τοὺς ἄλλους ὀπλαρχηγούς, Τάσο, Γούλα καὶ Μάντζαρη, ὅτι δὲν κινοῦνται καὶ δὲν συμμερίζονται τὰ αἰσθήματά του. Οἱ ἐνισχύσεις αὐτὲς ἔδωσαν μεγάλο θάρρος στοὺς ἐπαναστάτες, οἱ ὅποιοι ἐνισχύθηκαν ἀργότερα καὶ μὲ 200 ἄλλους Ὀλυμπίους μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἴδιο τὸν Διαμαντῆ Νικολάου.

Ὁ Γιουσούφ μπέης ἀναχωρεῖ τὴν 26ῃ Ἰουλίου (ν.ή.) ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, γιὰ ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν Ἀχμέτ μπέη καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγία τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων, ποὺ βρίσκονταν παρατεταγμένα ἔμπρὸς στὸν Ἰσθμὸ τῆς Κασσάνδρας. Οἱ μικροσυμπλοκὲς φαίνεται ὅτι συνεχίζονται, ἀλλὰ κατὰ πολὺ ἀραιὰ διαστήματα. Πρέπει ὅμως νὰ μνημονεύσουμε μιὰν ἐπιτυχητὴ πλευρικὴ ἐπίθεση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸ μέρος τῆς θάλασσας, ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ ἀπόβαση 700 ἀνδρῶν πρὸς τὸν Ἀγ. Μάμαντα στὶς 18 Αὐγούστου.

**Ἡ πτώση τῆς Κασσάνδρας,
τοῦ Ἀγίου Ὄρους καὶ τῆς
Θάσου.**

5. Μολαταῦτα τὸ ἠθικὸ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἀρχίζει νὰ πέφτῃ, γιὰτὶ ἡ ἀπογοήτευση τῶν περισσοτέρων μοναχῶν μετὰ τὶς πρῶτες ἀτυχίες τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἔλλειψη πολεμοφοδίων, τροφίμων, οἱ δυσκολίες γιὰ τὴν ἐξεύρεση τῶν ἀναγκαιῶν χρημάτων, οἱ διχόνοιες καὶ οἱ διαμαρτυρίες καὶ ἔριδες τῶν μοναχῶν γιὰ τὰ λαμβανόμενα οἰκονομικὰ μέτρα, γιὰ τὴν ἄνιση, κατὰ τὴν γνώμη τους, κατανομή τῶν οἰκονομικῶν βαρῶν στὶς μονές, ἡ ἀπροθυμία τους γιὰ τὴν ἐξακολούθηση τοῦ ἀγῶνα, δημιουργοῦν μιὰ ἀτμόσφαιρα γεμάτη ἀποθάρρυνση καὶ ἀπαισιοδοξία. Ἡ κατάσταση αὐτή, ποὺ διαρκῶς χειροτερεῖ στὸ στρατόπεδο τῆς Κασσάνδρας, δὲν ἦταν καθόλου εὐχάριστη γιὰ τοὺς Ὀλυμπίους ὀπλοφόρους. Γι' αὐτὸ οἱ περισσότεροι μαζί μὲ τοὺς ἀρχηγούς των ἐγκαταλείπουν τὴν χερσόνησο. Τὸ γεγονὸς αὐτό, καθὼς καὶ ἡ ἔλλειψη πολεμοφοδίων,

“Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ 1822.

τροφίμων και ή άπειρία τών νέων άρχηγών και οί άρρώστειες, έφεραν την άγανάκτηση και την άδιαφορία τών πολεμιστών με άποτέλεσμα την άποσύνθεση του έλληνικοϋ στρατοπέδου.

Κατά τά τέλη Σεπτεμβρίου ή τύχη τών έπαναστατικών έστιών της Χαλκιδικής προδιαγράφεται άπελπιστική. Ό σουλτάνος διορίζει διοικητή τών στρατευμάτων και πασά της Θεσσαλονίκης τόν ικανό και δραστήριο βεζίρη του Μεχμέτ πασά, τόν έπονομαζόμενο για την σκληρότητά του Έμποϋ Λουμποϋτ (ροπαλοφόρο), στόν όποιο άναθέτει την έπιχείρηση του 'Αγίου Όρους και της Κασσάνδρας «με πλήρη άνεξαρτησία δράσεως».

Κατά τά μέσα Όκτωβρίου με 3.000 περίπου άνδρες έκστρατεύει έναντίον της Κασσάνδρας, πού την υπεράσπιζαν μόνον 430 Έλληνες. Στις 17 Όκτωβρίου ό Μεχμέτ Έμιν είναι έμπρός στόν Ισθμό της. Άπόπειρά του νά τόν εκβιάση με πλευρική άπόβαση 600 άνδρων άποτυγχάνει. Δέν άποθαρρύνεται όμως, άλλα έτοιμάζει γενική έπίθεση. Πραγματικά, τά ξημερώματα της 30ής Όκτωβρίου έπιτίθεται, σπάζει τις γραμμές και γίνεται κύριος της χερσονήσου. Άκολουθούν φόνοι, λεηλασίες, άνδραποδισμοί και ώμότητες σέ βάρος τών κατοίκων και τών προσφύγων, πού είχαν βρή άσυλο στην Κασσάνδρα. Τότε διαδραματίζονται σκληρές φρικτής άκολασίας και άπανθρωπίας, πού για δεκάδες χρόνια έμειναν ζωηρά χαραγμένες στην μνήμη τών αυτόπτων μαρτύρων. Διακόσιες οικογένειες κατέφυγαν στα άγκυροβολημένα στις άκτές της χερσονήσου έλληνικά καράβια, πού τις μετέφεραν κυρίως στην Σκιάθο, Σκόπελο και Σκύρο.

Την έποχή ακριβώς εκείνη στο 'Άγιον Όρος ό άντιπρόσωπος του Έμμ. Παπαΐ και φίλος του Νικηφόρος είναι άδύνατο νά έπιβληθί στους μοναχούς. Άπειθαρχία, άκαταστασία και σύγχυση βασιλεύουν. Οί προεστοί της Κοινής Συνάξεως καθαιροϋν τόν Νικηφόρο και άποκλίνουν προς την ύποταγή. Ό πανικός έχει είσχωρήσει στις ψυχές τών περισσοτέρων.

Μετά την πτώση της Κασσάνδρας ή έπανάσταση της Χαλκιδικής ουσιαστικά είχε κριθί. Ό Έμμ. Παπάς περνά στο 'Άγιον Όρος, βλέπει πώς οί μοναχοί έχουν άποκλίνει προς την ύποταγή και άπελπισμένος άναχωρεί με άλλους κοσμικούς και μοναχούς για την 'Υδρα. Πλέοντας όμως προς την έλεύθερη Έλλάδα δέν μπόρεσε νά ύποφέρει τό μεγάλο πλήγμα. Έπαθε συγκοπή και τό καράβι τόν έβγαλε νεκρό στην 'Υδρα, όπου τόν κήδεψαν με μεγάλες τιμές. Σύγχρονα άπεσταλμένοι του 'Αγίου Όρους είχαν φτάσει στο τουρκικό στρατόπεδο της Κασσάνδρας και προσκυνούσαν τόν Μεχμέτ Έμιν. 'Ετσι ύποτάσσονται ή Σιθωνία, τό 'Άγιον Όρος και ή Θάσος με

όρους τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1821. Ἡ Ἀμμουλιανή φαίνεται ὅτι ἔμεινε γιὰ κάμποσο καιρὸ φωλιά τῶν ἐπαναστατῶν καὶ πειρατῶν.

Ὁ Μεχμέτ Ἐμὶν ἔρχεται μὲ τὰ στρατεύματά του καὶ κατασκη-
νώνει στὴν Κομίτζα κοντὰ στὴν Ἱερισσό. Ἐκεῖ μένει ὁλόκληρο τὸν
χειμῶνα 1821-1822. Διατάσσει νὰ φύγουν ἀπὸ τῆς σκῆτης καὶ τὰ
κελλιὰ τὰ γυναικόπαιδα, ποὺ εἶχαν βρῆ ἄσυλο ἐκεῖ, τοὺς ἐγκαθιστᾷ
πίσω στὰ πυρπολημένα χωριά τους, ἀφοπλίζει τοὺς κατοίκους,
κάνει ἔρευνες σὲ κρυψῶνες στὰ χωριά καὶ στὴν ὕπαιθρο γιὰ τὴν
ἀνακάλυψη ὅπλων, ἐπιβάλλει βαρύτατο πρόστιμο (τζερεμέ) 3.000
πουγγιῶν στὴν Κοινότητα καὶ ζητεῖ χωριστὰ 500 γρ. ὡς λύτρα
ἀπὸ κάθε καλόγερο ποὺ βρισκόταν στὸ Ἅγιον Ὄρος. Κατόπιν
ἐγκαθιστᾷ στὰ μοναστήρια φρουρὲς στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖες ἐκτρέ-
πονται σὲ παντοειδεῖς αὐθαιρεσίες, βεβηλώνουν ναοὺς, καταστρέ-
φουν τοιχογραφίες, καταπιέζουν καὶ θανατώνουν μοναχοὺς καὶ
κοσμικοὺς.

Τέλη Φεβρουαρίου 1822 ὁ Μεχμέτ Ἐμὶν γυρίζει θριαμβευτικὰ
στὴν Θεσσαλονίκη, ὅπου δέχεται τὴν ἐπίσκεψιν τῶν προξένων καὶ
τὰ συγχαρητήριά τους γιὰ τὶς νίκες του. Ἐχοντας ξεκάθαρη τὴν
συνείδηση τῆς συμβολῆς τῶν Ἑλλήνων ἀστῶν στὴν οἰκονομικὴ
ἐνίσχυση τοῦ ἀγῶνα καὶ θέλοντας νὰ τοὺς ἐξουθενώσῃ, ἀλλὰ καὶ
νὰ πλουτίσῃ ὁ ἴδιος ἀρχίζει νὰ τοὺς καταληστεύῃ συστηματικὰ.
Ἐπιβάλλει ἀμέσως ἀναγκαστικὲς εἰσφορὲς προσποιούμενος ὅτι λυ-
πᾶται τοὺς καημένους τοὺς Ἕλληνες, ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ
πληρώσουν τὶς τρέλες τῶν ὁμοθησέων τους, ἀλλὰ προφασίζεται
ὅτι ἔχει κάνει μεγάλες δαπάνες γιὰ τὴν σωτηρίαν τους καὶ τοῦ χρειά-
ζονταν τώρα χρήματα.

Κρίνοντας γενικὰ τὰ γεγονότα ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι
ὁ ἀντιπερισπασμὸς τῆς Χαλκιδικῆς ἦταν ἀρκετὰ σοβαρὸς. Παρο-
δικὰ μάλιστα ἡ ἐπαναστατικὴ φλόγα ἀπείλησε καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν
Θεσσαλονίκη, καθυστέρησε λίγο τὴν κάθοδο τοῦ Μπαϊράμ πασᾶ
καὶ δὲν ἔπαψε νὰ καίῃ στὶς τρεῖς χερσονήσους ὡς τὰ τέλη τοῦ 1821.
Μιλώντας σχετικὰ ὁ Ἄγγλος διπλωμάτης Urquhart γράφει ὅτι τὸ
γεγονὸς ἐκεῖνο συνέβαλε πάρα πολὺ στὸν ἐρεθισμὸ τῆς Εὐρώπης
ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ ἐν συνεχείᾳ προκάλεσε τὴν ὠρίμανση
τῆς πολιτικῆς ἐκείνης, ποὺ στὴν πρώτη της φάση εἶχε ὡς ἀποτέ-
λεσμα τὴν συνθήκη τῆς 6 Ἰουλίου 1827 (v.ή.).

Τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας δὲν πρέπει νὰ καταλογισθοῦν στοὺς
κατοίκους τῆς Χαλκιδικῆς, οἱ ὁποῖοι καὶ ἀνδρεία καὶ μαχητικότητα

ἀξιόλογη ἔδειξαν, ἀλλὰ στήν ἔλλειψη σχετικῆς προετοιμασίας καί ὀργανώσεως. Ἦλειψαν ἰδίως οἱ ἀρχηγοί, οἱ ἔμπειροι τῆς τακτικῆς τῶν ἀτάκτων, δηλαδή τοῦ κλεφτοπολέμου, οἱ ὅποιοι θὰ τοὺς προετοίμαζαν καί θὰ τοὺς χειραγωγοῦσαν στίς κατάλληλες στιγμές. Ἀλλὰ καί πάλι, καί αὐτοὺς νὰ διέθεταν, ὅπως οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ παρατείνουν τὴν ἀντίστασή τους ἐναντὶον ἐχθρικῶν στρατευμάτων, ποὺ ἐξωρμούσαν ἀπὸ ἓνα μεγάλο κοντινὸ κέντρο, τὴν Θεσσαλονίκη. Ἀκόμη, ἡ Κεντρικὴ Μακεδονία ἦταν πυκνοκατοικημένη ἀπὸ τοὺς πολεμικοὺς Γιουρούκους, τοὺς ἀπογόνους τῶν παλαιῶν κατακτητῶν, τοὺς ἐγκατεστημένους ἐπάνω ἀπὸ τὶς λίμνες τοῦ Ἀγίου Βασιλείου καί τῆς Βόλβης, καθὼς καί στήν περιοχὴ τῶν Γενιτσῶν. Πολὺ ἐβάρυνε ἐπίσης στήν κακὴ ἔκβαση καί τὸ ὅτι ἡ ἐπανάσταση τῆς Χαλκιδικῆς δὲν συντονίστηκε μὲ τὴν ἀντίστοιχὴ τῶν ἄλλων περιοχῶν τῆς Μακεδονίας καί συγκεκριμένα τοῦ Ὀλύμπου, Πιερίων καί Βερμίου, ποὺ ξέσπασε τρεῖς σχεδὸν μῆνες ἀργότερα.

Θ'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Πολιτική και κοινωνική κατάσταση του νησιού.

1. Πρὸς τὴν σκληρότητα καὶ τὴν ἀγριότητα τῶν Τούρκων τῆς Μακεδονίας μόνον ἡ διαβόητη τυραννία τῶν ὁμοεθνῶν τους τῆς Κρήτης θὰ μπορούσε νὰ παραβληθῇ.

Αὐτοὶ ἦταν τόσο πιεστικοὶ καὶ τόσο δεσποτικοὶ, ὥστε οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ζοῦσαν φοβισμένοι καὶ ταπεινωμένοι σὰν ἀληθινοὶ εἰλωτες. Οἱ τρεῖς πασάδες ποὺ ἐξουσίαζαν τὸ νησί, τοῦ Μεγάλου Κάστρου (Ἡρακλείου), ποὺ ἔφερε τὸν τίτλο τοῦ βεζίρη, τοῦ Ρεθύμνου καὶ τῶν Χανιῶν, δὲν εἶχαν καμιὰ πραγματικὴ δύναμη, γιατί οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι ἔκαναν ὅ,τι ἤθελαν. Οἱ μόνον κυρίαρχοι τοῦ τόπου ἦταν οἱ ἀγάδες ποὺ εἶχαν μεγάλα κτήματα, χωριά ὁλόκληρα, ὅπου κατοικοῦσαν καὶ ἐργάζονταν οἱ Ἕλληνες χωρικοί. Κάτω ἀπὸ τὸ φεουδαρχικὸ αὐτὸ καθεστῶς ἡ οἰκονομία τοῦ νησιοῦ παρέμεινε βέβαια ἀνεξέλικτη. Ἐπίσης καὶ στὰ μεγάλα κέντρα δὲν παρατηρήθηκε ἀξιόλογη ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου οὔτε καὶ δημιουργία δυνατῆς ἀστικῆς τάξεως. Ἡ βιοτεχνία ἦταν ἡ κύρια ἐνασχόληση τῶν κατοίκων τῶν πόλεων. Ἡ διαρκὴς τρομοκρατία ἐξήρaine τις ρίζες ὄχι μόνον τῆς οἰκονομικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ τόπου. Γι' αὐτὸ ἡ Κρήτη ὡς τότε δὲν εἶχε γνωρίσει οὔτε τις κοινοτικὲς ἐλευθερίες οὔτε καὶ τὰ σχολεῖα ὠρισμένων ἄλλων ἐλληνικῶν χωρῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου ἄξιο ἀπορίας, ἂν ἡ ἀμάθεια καὶ οἱ δεισιδαιμονίες θόλωναν καὶ σκοτείνιαζαν τὸν πνευματικὸ ὀρίζοντα τοῦ κρητικοῦ λαοῦ. Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἔφερνε τοὺς κατοίκους στὴν ἀπελπισία καὶ στὴν λήψη μεγάλων ἀποφάσεων, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ τοὺς λυτρώσουν ἀπὸ τὰ δεινὰ : στὸν ἐξισλαμισμό, ποὺ θὰ τοὺς ἀνέβαζε στὴν ἴδια προνομιακὴ θέση μὲ τοὺς ἀφέντες τους καὶ θὰ τοὺς ἐξασφάλιζε ἡσυχὴ καὶ ἀνενόχλητη ζωὴ, ἢ στὴν ἀνυπακοή καὶ στὴν ἀνταρσία γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς ἐλευθερίας. Οἱ ἐξωμότες, ὅπως συμβαίνει πάντοτε, ἦταν οἱ φανατικώτεροι καὶ σκληρότεροι ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀπ' αὐτὴν τὴν κατηγορία πρέπει νὰ ἐξαιρέσουμε τοὺς *κρηπτοχριστιανούς*, ποὺ στὰ φανερά ἦταν μουσουλμάνοι, ἐνῶ στὰ κρυφὰ λάτρευαν τὸν Χριστό. Τέτοιοι ἦταν πολλοὶ κάτοικοι τοῦ Μεγάλου Κάστρου καὶ τῶν γειτονικῶν περιοχῶν (μεταξὺ ἄλλων καὶ οἱ δυνατοὶ Κουρμούληδες),

που μόλις ξέσπασε ή επανάσταση στην Κρήτη ξαναπαρουσιάστηκαν πάλι ως Χριστιανοί.

Έτσι παρ' όλες τις καταπιέσεις, τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας ἔμενε βαθιά ριζωμένο στὶς ψυχές τῶν Κρητικῶν. Πρό πάντων οἱ κάτοικοι τῶν βουνῶν, ὅπου δὲν ἔφθανε τὸ αὐθαίρετο καὶ καταπιεστικό χέρι τῶν δυναστῶν, ἦταν φιλελευθέρωτεροι καὶ μαχητικώτεροι. Ἀπ' αὐτοὺς ξεχώριζαν οἱ φημισμένοι Σφακιανοί, ποὺ ζοῦσαν στὶς πλαγιές τῶν Λευκῶν Ὁρέων μιὰ ζωὴ ἀποτραβηγμένη, ἀκοινωνήτη καὶ σχεδὸν ἐλεύθερη. Ἦταν ἀνδρεῖοι καὶ πολεμικοί, ἀλλὰ ἀπολίτιστοι, ἄγριοι καὶ ἀρπακτικοί, ὅπως καὶ οἱ Μανιάτες.

Ἡ τρομοκρατία λοιπὸν τῶν Τούρκων καὶ ἡ καθυστερημένη αὐτὴ κοινωνικὴ ὀργάνωση τοῦ τόπου ἦταν ἓνας δυσμενὲς παράγοντας γιὰ τὸν ἀθρόο προσηλυτισμὸ μελῶν στὴν Φιλικὴ Ἑταιρεία, γιὰ τὴν ἐξάπλωσή της καὶ γιὰ τὴν προπαρασκευὴ τοῦ κινήματος. Ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς Ἑταιρείας συγκαταλέγονται ὁ μητροπολίτης Κρήτης Γεράσιμος, ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Πρέβελη Μελχισεδέκ Τσουδερός, ὁ ἐπίσκοπος Κισσάμου καὶ Σελίνου Μελχισεδέκ καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἡ ψυχικὴ ὁμως προετοιμασία τοῦ κρητικοῦ λαοῦ εἶχε ὀριμάσει καὶ συντελεστῇ μὲ τὴν ἐπενέργεια τῆς ἀπελπισίας, τῶν παραδόσεων, τῶν θρύλων καὶ μὲ τὴν βαθμιαία ἀφύπνιση τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Πρωτοστατοῦν στὴν ἐθνεγερσία οἱ κληρικοί, ἰδίως οἱ κατώτεροι, οἱ φλογεροὶ παπάδες καὶ μοναχοί, οἱ «*parates*», ὅπως τοὺς ἀνέφεραν καὶ οἱ παλαιότεροι κατακτητές, οἱ Βενετοί, ποὺ τοὺς κατήγγελλαν ὡς ταραχοποιούς.

Ἡ ὕλικὴ προετοιμασία τῶν Κρητῶν ἦταν μηδαμινή, ἀφοῦ ἄλλωστε τὸ ἴδιο εἶχε παρατηρηθῇ καὶ σὲ ἄλλες ἐλληνικὲς χῶρες, ποὺ εἶχαν πολὺ περισσότερες δυνατότητες γιὰ νὰ ὀργανώσουν καλύτερα τὸ κίνημα. Ἐπειτα οἱ Τούρκοι μετὰ τὴν ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἶχαν ἀρχίσει νὰ ζητοῦν τὴν παράδοση τῶν ὅπλων. Πολλοὶ βέβαια — κυρίως οἱ ὀρεινοί — τὰ ἔκρυψαν, ἐνῶ οἱ Σφακιανοὶ μὲ διάφορες δικαιολογίες καὶ προφάσεις ἀπέφευγαν νὰ τὰ παραδώσουν. Μολαταῦτα ὅλα τὰ ὅπλα τῶν Κρητικῶν δὲν ἦταν παραπάνω ἀπὸ 1200. Ἐπειτα ἔλειπαν τὰ πολεμοφόδια γιὰ νὰ κατασκευάσουν φυσέκια, ξέσκιζαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, ἐνῶ γιὰ νὰ προμηθευθοῦν μολύβια ἔλειωναν τὰ βαρύδια τῶν στατεριῶν κ.λ. τὰ ἴδια ἀκριβῶς ποὺ ἔκαναν καὶ οἱ Πελοποννήσιοι. Ἀρκετὴ ἐπίσης ποσότητα μπαρουτιοῦ βρέθηκε σὲ μερικὰ πλοῖα ἀγκυροβολημένα στὰ λιμάνια τῆς Κρήτης.

Οἱ μεγάλες ἐλλείψεις τῶν Κρητικῶν σὲ πολεμοφόδια, ἔκαναν τοὺς πολεμικοὺς Σφακιανοὺς νὰ διστάζουν νὰ ριχθοῦν στὴν μεγάλη

περιπέτεια. Μολαταῦτα οἱ ἐπισημότεροι πρόκριτοι, καθὼς καὶ μερικῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν, συνάχθησαν κρυφὰ στὰ Σφακιά, σύστησαν στὸ Λουτρό στὶς 21 Μαΐου τὴν «Καγκελλαρία τῶν Σφακιῶν» καὶ πῆραν ἀποφάσεις, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν τὴν προκλητικὴ στάση τῶν Τούρκων, ποὺ μετὰ τὴν εἴδηση τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν χωρῶν εἶχαν ἀρχίσει ν' ἀπειλοῦν τοὺς Ἕλληνες μὲ γενικὴ ἐξόντωση. Στὶς 17 Μαΐου ὁ τουρκικὸς ὄχλος κρεμᾷ στὰ Χανιά τὸν δάσκαλο Καλλίνικο τὸν Βεροιά καὶ τὸν ἐπίσκοπο Κισσάμου Μελχισεδέκ, ἐνῶ οἱ γενίτσαροι στὶς ἐπόμενες ἡμέρες ἐκτρέπονται σὲ φόνους ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά. Ἐπίσης στὶς ἀρχὲς Ἰουνίου στὰ Χανιά ἄλλη ὀχλαγωγία καταλήγει σὲ λεηλασίες καὶ σφαγές. Τὸ αὐτὸ σὲ πολὺ μεγαλύτερη ἔκταση γίνεται ὕστερ' ἀπὸ ἑξὶ μέρες μέσα στὸ κάστρο τῆς Κυδωνίας (15 Ἰουνίου).

Ἡ πρώτη ἀνταρσία καὶ ἡ συντριβὴ τῶν σκλάβων. 2. Τὴν 14 Ἰουνίου ἄγριος καὶ τυραννικὸς γενίτσαρος, ὁ Ἱμπραὶμ Ταμπουρατζής, μὲ 60 ἄλλους τοῦ ἴδιου φυράματος βγαίνει ἀπὸ τὸ κάστρο τῶν Χανιῶν στὰ περὶχωρα, ἀλλὰ στὴν θέση Λοῦλο τὸν ἀντικρούουν 40 περίπου Ριζίτες καὶ Σφακιανοὶ καὶ τὸν τρέπουν σὲ φυγὴ. Ἡ πρώτη αὐτῆ μικρὴ νίκη δίνει μεγάλο θάρρος στοὺς Κρητικούς. Νέα ἐξοδοὶ 700 Τούρκων στὶς 17 τοῦ μηνὸς ἀπὸ τὰ Χανιά καταλήγει κι αὐτὴ σὲ ἀποτυχία. Ἀλλεπάλληλες συνεχίζονται οἱ νέες ἐξοδοὶ τῶν Τούρκων καὶ οἱ συγκρούσεις τοὺς πρὸς τοὺς Ἕλληνες, ποὺ τελικὰ κατορθώνουν νὰ τοὺς περιορίσουν στὸ κάστρο.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Τούρκοι τοῦ Ρεθύμνου, ὅταν ἔμαθαν τὶς σφαγές καὶ λεηλασίες τῆς Κυδωνίας, ἀρχισαν κι' αὐτοὶ τὰ ἴδια ὄχι μόνο μέσα στὴν πόλη, ἀλλὰ καὶ στὰ γύρω χωριά. Συντονισμένη ὅμως ἀπόπειρα αὐτῶν στὶς 17 Ἰουνίου καὶ τῶν ὁμοεθνῶν τοὺς τῆς Κυδωνίας νὰ προσβάλουν τοὺς Σφακιανοὺς μέσα στὴν χώρα τοὺς καταλήγει σὲ οἰκτρὴ ἀποτυχία στὴν θέση Ζουρίδι. Τώρα οἱ ἀκροβολισμοί, οἱ ἐνέδρες καὶ οἱ συμπλοκὲς γενικεύονται καὶ ξαπλώνονται καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς δυτικῆς καὶ κεντρικῆς Κρήτης, ἀλλὰ γίνονται χωρὶς κανένα σχέδιο καὶ χωρὶς νὰ φέρουν καμιά ἀποφασιστικὴ τροπὴ στὴν ὅλη κατάσταση : οἱ κατὰ τόπους ὀπλαρχηγοὶ χτυποῦσαν τοὺς ἀντιπάλους των ὅπου μποροῦσαν καὶ συνήθως χωρὶς νὰ συντονίζονται τὶς ἐνέργειές τους μὲ τῶν ἄλλων συμπατριωτῶν τους.

Πολὺ ἀργότερα ἀρχισαν τὸν ἀγῶνα οἱ Ἕλληνες τῶν ἀνατο-

λικῶν ἐπαρχιῶν, γιατί οὔτε πολεμοφόδια εἶχαν οὔτε καὶ ὀχυρὲς θέσεις, ὅπου θὰ μπορούσαν νὰ καταφύγουν στὶς κρίσιμες στιγμὲς καὶ ἐκεῖ ν' ἀντισταθοῦν. Ἐπειτα βρίσκονταν μακριὰ ἀπὸ τὰ Σφακιά, ποὺ ἦταν τὸ ἐπικέντρο τῶν κρητικῶν ἀγώνων γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία. Ἀλλὰ, ὅταν τὰ δεινὰ τους ἄρχισαν μέρα μὲ τὴν ἡμέρα νὰ γίνονται ἀφόρητα, ἐπιζητοῦν συχνότερη ἐπικοινωνία καὶ ἐπαφὴ μὲ τὰ Σφα-

Κρητικός

κιὰ. Οἱ κάτοικοι μάλιστα τοῦ Ἡρακλείου μετὰ τὴν εἰδηση τῶν γεγονότων τῆς Κυδωνίας καὶ τοῦ Ρεθύμνου περνοῦσαν μέρες καὶ νύχτες ἀγωνίας καὶ τρόμου, γιατί οἱ Τούρκοι ὅλοι ὀπλοφοροῦσαν. Ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν τόσο ἠλεκτρισμένη, ὥστε δὲν χρειαζόταν παρὰ νὰ δοθῇ ἡ παραμικρὴ ἀφορμὴ στοὺς Τούρκους γιὰ νὰ γίνη ἡ ἀκαριαία ἐκκένωση τῶν συμπυκνωμένων τους αἰσθημάτων τῆς ὀργῆς, τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀρπαγῆς εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων. Καὶ πραγματικά, ὅταν τὴν 24 Ἰουνίου τουρκικὸ πλοῖο ἄραξε στὸ λιμάνι φέρνοντας

τὴν εἰδηση τῶν σφαγῶν τῶν Ἑλλήνων στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὰ μικρασιατικὰ παράλια, γιὰ τίς ὁποῖες θὰ μιλήσουμε παρακάτω, αὐτόματα σχηματίστηκε τουρκικὸς ὄχλος, ποὺ ἄρχισε νὰ περιτρέχη τοὺς δρόμους καὶ νὰ σκοτώνη τοὺς ἄοπλους Ἕλληνες. Ἀκολουθεῖ λεηλασία τῶν σπιτιῶν, σκλάβωμα τῶν γυναικοπαίδων, βεβήλωση τῶν ἐκκλησιῶν καὶ φόνος πολλῶν ἀνώτερων κληρικῶν. Σὲ 800 ἄτομα ὑπολογίζονται τὰ θύματα τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Τὴν ἄλλη ἡμέρα οἱ Τούρκοι ξεχύθηκαν καὶ στὶς γύρω ἐπαρχίες σφάζοντας καὶ λεηλατώντας.

Ἐκστρατεία 4000 Τούρκων στὶς 4 Ἰουνίου ἐναντίον τῶν Σφακιῶν μὲ ἀρχηγὸ τὸν φημισμένο γιὰ τὴν ἀνδρεία του Σερῖφ πασσά (Καοῦνη) ναύγησε οἰκτρά. Οἱ ὑπὸ τοὺς Μανουσέλη, Δεληγιαννάκη, Μανουσογιαννάκη, Ροῦσον, Βουρδουμπά κ.ἄ. 700 ἄνδρες, συγκεντρωμένοι στὸν Ξηρόκαμπο, ἐπέπεσαν μὲ ὀρμὴ ἀπὸ τίς γύρω κορυφές καὶ ἀνάγκασαν τοὺς ἀντιπάλους των νὰ ὑποχωρήσουν μὲ ἀταξία. Οἱ Ἕλληνες ἀξιοποίησαν τὴν νίκη τους καταδιώκοντας κατὰ πόδα τοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποῖους προσβάλλει κατὰ τὴν ὑποχώρησή τους καὶ ὁ Τσελεππῆς Δασκαλάκης, στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλάδας τοῦ

Κατρέ. Ἡ μάχη αὐτὴ κατέληξε σὲ πανωλεθρία τῶν Τούρκων. Ἡ μιστὴ σχεδὸν δύναμη τοῦ σώματος χάθηκε, ἐνῶ πλούσια λάφυρα, ὅπλα, πολεμοφόδια, κανόνια, σημαῖες, ζῶα κ.λ. ἔπεσαν στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων.

Ἔτσι βαθμιαῖα οἱ ἐπαναστάτες ἔγιναν κύριοι τῆς ὑπαίθρου καὶ περιώρισαν τοὺς Τούρκους στὰ μεγάλα καὶ μικρὰ κάστρα, ποὺ ὅπως καὶ στὴν Πελοπόννησο, δὲν εἶχαν ἐφοδιαστῇ μὲ τρόφιμα. Ἡ παράλειψη ὅμως τῶν ἐπαναστατῶν νὰ συγκομίσουν καὶ ν' ἀποθηκεύσουν τὰ προϊόντα, καθὼς καὶ ν' ἀποκλείσουν συστηματικὰ τὰ κάστρα καὶ ἀπὸ τὴν θάλασσα μὲ τὴν βοήθεια καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἦταν σοβαρὲς αἰτίες γιὰ τὴν ἀστάθεια καὶ τὴν κακὴ πορεία τῶν ἀγώνων στὴν Κρήτη. Μεγάλο ἐπίσης μειονέκτημα τῶν Κρητικῶν ἦταν ὅτι μέσα ἀπὸ τοὺς πολυάριθμους κατὰ τόπους ὅπλαρχηγούς δὲν ξεχώρισε μιὰ ἐπιβλητικὴ στρατιωτικὴ φυσιογνωμία, ὅπως π.χ. στὴν Πελοπόννησο ὁ Θεόδ. Κολοκοτρώνης καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα ὁ Ὀδυσσ. Ἀνδρουτσός. Τὸ φαινόμενο τοῦ παρτικολαρισμοῦ στὴν Κρήτη εἶναι πιὸ ἐντονο ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν χωρῶν.

Ἄς σημειωθῇ ὅμως ὅτι οἱ Κρητικοὶ ἦταν σχεδὸν ἀπομονωμένοι καὶ ὑποχρεωμένοι νὰ δέχωνται μόνοι τους τὸ βάρος ὅλων τῶν τουρκικῶν καὶ ἀργότερα καὶ τῶν αἰγυπτιακῶν ἐπιθέσεων. Ἐπειτα στὴν Κρήτη δὲν παρατηρήθηκε συρροὴ φιλελλήνων εὐρωπαϊῶν ἀξιωματικῶν, οἱ ὅποιοι νὰ δώσουν στοὺς ἄνδρες τῆς τῆς πολυτίμης συμβουλές τους καὶ νὰ τοὺς ὀργανώσουν κάπως, ὅπως ἔγινε μὲ τοὺς Πελοποννησίους καὶ τοὺς Ρουμελιῶτες. Ἔτσι ἡ γνωστὴ ἀνδρεία τῶν Κρητικῶν ἔμεινε ἀκαθοδήγητη καὶ οἱ πρῶτες ἐπιτυχίες τους ἀναξιοποίητες. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Τούρκοι ἐπικοινωνοῦν κατὰ θάλασσα καὶ συνεννοοῦνται γιὰ κοινὴ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἐκστρατεία. Καὶ πραγματικὰ στὶς 28 Ἰουλίου οἱ πασάδες τοῦ Ἡρακλείου Σερῖφ καὶ τοῦ Ρεθύμνου Ὁσμὰν μὲ ὅλους τοὺς μάχιμους ἄνδρες καὶ μὲ κανόνια, ὅλους καὶ ἵππικὸ ἐκστρατεύουν κατὰ τῶν Σφακιῶν, τοῦ κέντρου τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ πολὺν λιγώτεροι Ἕλληνες τοποθετημένοι στὰ χωριὰ Κάστελο καὶ Πάτημα, ἀφοῦ μάταια προσπάθησαν μὲ πεισματικὴ ἀντίσταση ν' ἀνακόψουν τὴν προέλαση τῶν ἐχθρῶν, ἀποσύρθηκαν σὲ ὀχυρῶτερες θέσεις. Οἱ Τούρκοι τότε ἀνενόχλητοι ξεχύθηκαν στὸν Ἀποκόρωνα καίοντας τὰ χωριά, σκοτώνοντας καὶ σκλαβώνοντας τοὺς γέρους καὶ τὰ γυναικόπαιδα. Κατόπιν κατέβηκαν στὶς ἀλυκές, στὸν μυχὸ τοῦ κόλπου τῆς Σούδας, ὅπου βρῆκαν ἀντίσταση, καθὼς ἐπίσης καὶ στὸ Θέρισσο. Μολαταῦτα δὲν ἐδίστασαν νὰ εἰσδύσουν στὴν ὀρεινὴ χώρα τῶν Σφακιῶν καίον-

ντας τὰ χωριά της, χωρίς νὰ συναντήσουν αντίσταση ἀπὸ τοὺς φημισμένους γιὰ τὴν ἀνδρεία τους κατοίκους. Πανικός εἶχε κυριεύσει ὅλους καὶ τὶς χιλιάδες κατοίκους τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν, ποὺ εἶχαν καταφύγει στὰ Σφακιά πιστεύοντας ὅτι ἐδῶ ἦταν τὸ ἀσφαλέςτερο καταφύγιο. Πολὺ ὅμως θὰ μετάνοιωσαν γι' αὐτό, γιατί τώρα δὲν ἤξεραν ποῦ νὰ σωθοῦν : πολλοὶ κατέφυγαν στὸ νησί Γαῦδο, ἐνῶ ἄλλοι στὰ φαράγγια πρὸ πάντων τῆς Ἀγ. Ρουμέλης. Οἱ πολεμιστὲς ἀνέβηκαν στὰ ψηλότερα βουνά.

Οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν διάλυση τῶν ἐπαναστατῶν γύρισαν στὶς Βρύσες τοῦ Ἀποκορώνου καὶ ἀπ' ἐκεῖ, ἀφοῦ ἔγραψαν στὴν Κωνσταντινούπολη ὅτι κατέπνιξαν τὴν ἀνταρσία τῶν Κρητικῶν, ξαναγύρισαν στὰ ὀρητήριά τους.

Καὶ ὅμως ἡ φλόγα τῆς ἐπαναστάσεως εἶχε μόνο μικρύνει, γιὰ νὰ ξεπεταχθῇ πάλι ἀργότερα ὀρηκτικῇ. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ φωτιά εἶχε ἀνάψει γιὰ καλὰ στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ σιγὰ σιγὰ ἀποτυπώνεται στὸν πόλεμο τῶν δύο ἐθνῶν ὁ ἐξοντωτικὸς χαρακτήρας, γιατί τὸ μῖσος γενικεύεται καὶ βαθαίνει ἐξ αἰτίας τῶν κακοποιήσεων ἢ σφαγῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, στὶς διάφορες χῶρες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ σχετικὲς εἰδήσεις, ποὺ φθάνουν ἐξωγκωμένες στὶς ἐπαναστατημένες περιοχές, ἐπιδροῦν βαθύτατα στὶς ψυχὲς τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ἀναστατώνουν καὶ τοὺς ἐξαγριώνουν.

Γ'. ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΕ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Δραματικές σκηνές στην
Κωνσταντινούπολη.

1. "Όταν την 3/15 Μαρτίου ο πρεσβευτής της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη Stroganoff πήρε από το Βουκουρέστι τις

επίσημες εκθέσεις των γεγονότων της Μολ-

δοβλαχίας, την άλλη μέρα σὲ συνέντευξή του με τὸν ρεῖς ἐφέντη (τὸν Τούρκο ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν) ἀπεδοκίμασε τὸ κίνημα τοῦ 'Αλεξ. 'Υψηλάντη καὶ ἀρνήθηκε κάθε ἀνάμειξη καὶ συμμετοχὴ τῆς Ρωσίας σ' αὐτό. 'Αμέσως κατόπιν ὁ σουλτάνος κήρυξε τὴν ἐπικρατεία του σὲ κατάσταση πολιορκίας : προσκάλεσε τὸν λαὸ νὰ ὀπλιστῇ, ἄρχισε νὰ στρατολογῇ στὴν Μ. 'Ασία καὶ νὰ κινητοποιῇ τὰ στρατεύματά του πρὸς κάθε ἀπειλούμενη περιοχὴ, νὰ ὀχυρώνῃ τὴν πρωτεύουσα καὶ νὰ λαμβάνῃ καὶ ἄλλα στρατιωτικὰ μέτρα. 'Ακόμη τὴν 23 Μαρτίου ἐξαναγκάζει τὸν πατριάρχη καὶ τὴν 'Ιερὴ Σύνοδο ν' ἀφορίσῃ τὸν 'Αλέξ. 'Υψηλάντη καὶ τὸν ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Μιχ. Σοῦτσο. Στὶς 17 Μαρτίου θανατώνονται ἐπιφανῇ πρόσωπα τῆς φαναριωτικῆς κοινωνίας. 'Ο ἐξαγριωμένος καὶ φανατισμένος τουρκικὸς ὄχλος καὶ οἱ γενίτσαροι ἐκτροχιάζονται σὲ φοβερὰ κακουργήματα μέσα στὴν πρωτεύουσα καὶ στὰ γραφικὰ προάστειά της. 'Η τρομοκρατία εἶναι ἀφόρητη. Πολλὰ ἄτομα καὶ ὀλόκληρες οἰκογένειες, ιδίως ἐπίσημων Φαναριωτῶν, ἐπιβιβάζονται σὲ ρωσικὰ καράβια καὶ σώζονται στὴν 'Οδησσὸ πού γεμίζει ἀπὸ πρόσφυγες.

Σὲ λίγες μέρες νέος κεραυνὸς πέφτει στὴν Πύλη : ἡ εἰδηση τῆς ἀνταρσίας τῶν 'Ελλήνων στὴν νότια 'Ελλάδα. Νέος ἐρεθισμὸς τῶν πνευμάτων τῶν ἐπίσημων τουρκικῶν κύκλων, νέες ὀχλαγωγίες, νέες συλλήψεις καὶ ἐκτελέσεις 'Ελλήνων, ιδίως Φαναριωτῶν. Τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα (10 'Απριλίου) συλλαμβάνουν τὸν πατριάρχη Γρηγόριο τὸν Ε' μετὴν κατηγορία ὅτι ἐνέχεται στὴν ἐπανάσταση τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸν κρεμοῦν μετὲς τρεῖς ἄλλους ἐπισκόπους, τῆς 'Εφέσου 'Ανθιμο, Νικομηδείας 'Αθανάσιο καὶ 'Αγχιάλου Εὐγένιο. Τρεῖς μέρες ἀργότερα διαπομπεύουν τὸν νεκρὸ πατριάρχη στοὺς δρόμους τῆς Πόλης καὶ τὸν πετοῦν στὴν θάλασσα. "Υστερ' ἀπὸ μέρες ὅμως ἀναδύεται τὸ πτώμα στὰ πλευρὰ ἐνὸς ἑλληνικοῦ καραβιοῦ. 'Ο Κεφαλλονίτης πλοίαρχός του τὸ ἀνασύρει μετὲς θρησκευτικὴ εὐ-

λάβεια καὶ τὸ μεταφέρει στὴν Ὁδησό, ὅπου οἱ ρωσικὲς ἀρχὲς τὸ κήδεψαν μὲ μεγάλες τιμὲς στὶς 10 Ἰουνίου.

Ἀκολουθοῦν ἀλλεπάλληλες ἐκτελέσεις ἑκατοντάδων Πελοποννησίων, Ρουμελιωτῶν (μὲ τὴν εὐρεῖα σημασία), Αἰγαιοπελαγιτῶν καὶ Κρητικῶν, οἱ ὅποιοι εἶναι ἐγκατεστημένοι στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἐπίσης στὴν Ἀδριανούπολη κατὰ τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα ἀπαγχονίζεται ὁ πρῶν πατριάρχης Κύριλλος ΣΤ' καὶ ἄλλοι πρόκριτοι ἐνῶ σημειώνονται οἱ γνωστὲς ὀχλαγωγίες καὶ λεηλασίες σὲ βάρος τῶν ἑλληνικῶν καταστημάτων. Σὲ μικρότερη ἔκταση σημειώθηκαν ἔκτροπα καὶ στὴν Αἴνο.

Ἀναταραχὴ τῶν ἑλληνικῶν πνευμάτων καὶ ἔντονη πατριωτικὴ κίνηση παρατηρεῖται καὶ στὶς ἑλληνικὲς παράλιες πόλεις τοῦ Εὐξείνου Σωζούπολη, Ἀγχίαλο, Μεσημβρία, Πύργο καὶ Βάρνα, καθὼς καὶ στὸ ἐσωτερικόν, πρὸ πάντων στὴν Φιλιππούπολη, ἀλλὰ οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς μὲ τρομοκρατικὰ μέσα ἐπιβάλλουν τὴν ἀπόλυτη ἡσυχία. Μολαταῦτα πολλοὶ νέοι ἀπὸ τὶς περιοχὲς αὐτὲς κατῴρθωσαν νὰ καταφύγουν στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα καὶ νὰ ἀγωνισθοῦν στὸ πλευρὸ τῶν ἀδελφῶν τους.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν ἑλληνικῶν χωριῶν τοῦ κόλπου τοῦ Σάρου στὴν Θράκη τὴν ἴδια ἐποχὴ ἔδειξαν σημεῖα ἀνταρσίας ἐναντίον τῶν Τούρκων, τὴν ὁποία κατέστειλε ὁ Μπαϊράμ πασάς, βαδίζοντας κατὰ τῶν ἐλλήνων ἐπαναστατῶν τῆς Μακεδονίας, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σχετικὸ τουρκικὸ ἔγγραφο.

Στὶς Κυδωνίες.

2. Κατὰ τὰ μέσα Μαΐου μοῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐπλευσε πρὸς τὸν Κορινθιακὸ κόλπο, γιὰ ν' ἀποκλείσῃ τὰ κάστρα τῆς Ναυπάκτου, τοῦ Ρίου καὶ τοῦ Ἀντιρρίου καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διαπεραίωση τῶν Τούρκων ἀπὸ τὴν Στερεὰ στὴν Πελοπόννησο. Δεύτερη καὶ μεγαλύτερη μοῖρα διευθύνθηκε πρὸς τὰ βόρεια μικρασιατικὰ παράλια, γιὰ ν' ἀποκλείσῃ τὸν τουρκικὸ στόλο μέσα στὸν Ἑλλήσποντο. Μολαταῦτα δυὸ πλοῖα γραμμῆς, τρεῖς φρεγάτες καὶ τρεῖς κορβέττες ὑπὸ τὸν ριαλὰ μπέη (ὑποναύαρχο) πρόλαβε νὰ βγῇ ἀπὸ τὰ στενὰ στὶς 22 Μαΐου.

Ἦδη ἡ προηγούμενη ἐμφάνιση τῆς ἑλληνικῆς μοίρας ἐμπρὸς στὰ μικρασιατικὰ παράλια καὶ οἱ συχνὲς ἐπιδρομὲς τῶν κατοίκων τῶν Ψαρῶν καὶ τῆς Σάμου εἶχαν ἀνησυχήσει ζωηρὰ τὴν Πύλη. Φοβόταν τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν, ποῦ μὲ

τὴν ἐνεργητικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν παθητικὴν τοῦ ἀντίστασις θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἕνας ἐπικίνδυνος ἐσωτερικὸς ἐχθρὸς. Γιὰ νὰ τρομοκρατήσῃ τοὺς κατοικοὺς καὶ νὰ παραλύσῃ κάθε δράσει τοῦ ἄρχισε ἄγριους διωγμούς, λεηλασίες καὶ σφαγές ἢ καλύτερα συνδούλισε ἢ ἀνέχθηκε φοβερὲς ἐκρήξεις ὀχλαγωγῶν. Κατὰ τοῦτο τὰ γεγονότα αὐτὰ διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ 1913 - 1914, 1917, ὅποτε οἱ καταδιώξεις, σφαγές καὶ οἱ ἐκτοπισμοὶ ὁλόκληρων ἐλληνικῶν πληθυσμῶν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μ. Ἀσίας πῆραν τὴν μορφήν προσχεδιασμένης καὶ ἐνσυνείδητης ἐνέργειας γιὰ τὸ ξεριζώμα τῶν Ἑλλήνων τῶν παραλίων.

Ἡ Πύλη φοβόταν πρό πάντων τὶς ἐλληνικώτατες Κυδωνίες (Ἀϊβαλί), ποὺ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18 καὶ ἀρχὲς τοῦ 19 αἰ. χάρι στα πρόνομιά της (εἶχε ἀναγνωρισθῇ ἀπὸ τὸν σουλτάνο ὡς καθαρὰ χριστιανικὴ κοινότητα· τὴν τουρκικὴ ἐξουσία τὴν ἀντιπροσώπευαν μόνον ὁ καδὴς καὶ ὁ ἀγὰς ἢ βεοβόδας, ποὺ διωρίζονταν μὲ τὴν συγκατάθεσι τῆς κοινότητος καὶ πληρώνονταν ἀπ' αὐτὴν· ἡ κοινότητα διοικοῦνταν κυρίως ἀπὸ τρεῖς δημογέροντες, ποὺ ἐκλέγονταν ἀπὸ τὶς τρεῖς συνοικίες τῆς πόλης· οἱ κάτοικοι πλήρωναν ἐλαφροὺς φόρους) προσεῖλκυσε πολλοὺς Ἕλληνας ἀπὸ διάφορα μέρη, ἀνέπτυξε τὸ ἐμπόριό της καὶ γινώρισε ἡμέρες εὐμερίας. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνεσις ἔδωσε στοὺς κατοικοὺς τὴν δυνατότητα νὰ ιδρύσουν πολλὰ καὶ καλὰ σχολεῖα, πρό πάντων τὴν περίφημη Ἀκαδημία της, ὅπου δίδαξαν καὶ διακρίθηκαν μεγάλοι τοῦ Γένους διδάσκαλοι, ὅπως ὁ Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος καὶ ὁ Θεόφιλος Καΐρης. Οἱ Κυδωνίες εἶχαν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ 30.000 περίπου κατοικοὺς. Ἀπ' αὐτοὺς ἀρκετοί, περίπου 400, ἦταν μυημένοι στὴν Φιλικὴ Ἑταιρεία. Θὰ παρατηρήθηκε μέσα στὴν πόλιν καὶ κάποιος ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμὸς καὶ σχετικὴ κίνησις, ὅπως τοῦλάχιστο μᾶς ἀφήνει νὰ ὑπονοήσουμε φερμάνι τῶν ἀρχῶν Μαΐου 1821.

Ἡ Πύλη εἶχε δώσει αὐστηρὲς διαταγὰς στοὺς διοικητὲς τῆς Προύσας καὶ τοῦ Ἀϊδινίου καὶ τοὺς εἶχε καταστήσει ὑπεύθυνους γιὰ τὴν τήρησι τῆς τάξεως στὶς περιοχὲς τῆς δικαιοδοσίας τους. Ὁ διοικητὴς τῆς Προύσας εἶχε στείλει ἀμέσως 700 ἄνδρες, ποὺ ἐνισχύθηκαν σὲ λίγο μὲ πολλοὺς ἄτακτους τῶν περιχώρων, ζεῖμπέκηδες κ.ἄ. ἀπληστους γιὰ λεηλασία. Ὅλοι αὐτοὶ κατασκήνωσαν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν, ἐνῶ οἱ θεριστὲς ἄφησαν τὶς δουλειές τους καὶ μπῆκαν μέσα. Σύγχρονα ἡ ἐμφάνισις τοῦ τουρκικοῦ στόλου τρομοκράτησε τοὺς κατοικοὺς. Οἱ μέρες τους περνοῦσαν μὲ διαρκὴ ἐφιάλτι.

Ἕνα ξαφνικὸ γεγονός ἐπέσπευσε τὴν καταστροφὴν τῶν Κυδωνιῶν : στὶς 27 Μαΐου ὁ τολμηρὸς Ψαριανὸς Δημ. Παπανικολῆς

κατώρθωσε ν' ανατινάξει ένα τουρκικό δίκροτο στην Έρεσό της Μυτιλήνης κι έτσι νά κάνει τόν τουρκικό στόλο νά φύγη πανικόβλητος πρὸς τὸν Ἑλλήσποντο. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ Παπανικολῆ συνειδητοποιήσε πιά στοὺς Ἕλληνες τὴν τακτική, ποὺ ἔπρεπε νά ἐφαρμόσουν στὶς ναυτικές τους ἐπιχειρήσεις. Διερμήνευε ἀσφαλῶς τὶς ἀπόψεις τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν ὁ πλοίαρχος ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐνάμιση περίπου μῆνα ἀργότερα ἔλεγε στὸν Γάλλο συνάδελφό του τοῦ πολεμικοῦ «La Bonite» στὸν κόλπο τῆς Κῶ· «Ὁ σκοπὸς μας δὲν εἶναι νά συνάψουμε ναυμαχία μὲ τὸν ἐχθρὸ στόλο, ἀλλὰ νά τὸν κάψουμε. Ἀπὸ τὰ 120 καράβια, ποὺ ἔχουμε συγκεντρώσει σ' αὐτὰ τὰ παράλια, μετατρέψαμε περισσότερα ἀπὸ σαράντα σὲ πυρπολικά».

Οἱ Τούρκοι τῆς Μυτιλήνης καὶ τῶν κοντινῶν παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας, ἐξαγριωμένοι ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ δικρότου, ξέσπασαν σὲ σφαγές, διωγμοὺς καὶ λεηλασίες τῶν Ἑλλήνων. Οἱ κάτοικοι τῶν Κυδωνιῶν ἄρχισαν νά φοβοῦνται καὶ αὐτοί, ὅτι γρήγορα θὰ ἐρχόταν ἡ σειρά τους. Γι' αὐτὸ οἱ πλουσιώτεροι ἄρχισαν νά μπαίνουν στὰ καράβια καὶ νά περνοῦν ἀπέναντι στὰ Μοσχονήσια.

Στὶς 2 Ἰουνίου, σύγχρονα μὲ τὴν νέα ἐμφάνιση τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐμπρὸς στὸ λιμάνι, τρεῖς χιλιάδες ἀτακτοὶ μὲ ἀρχηγὸ τὸν Δαοῦτ πασά μπήκαν μέσα στὴν πόλη καὶ ἔπιασαν ἐπικάριες θέσεις στὴν παραλία της. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἄρχισε νά μεταβιβάξῃ τοὺς Κυδωνιάτες, ποὺ εἶχαν καταφύγει στὰ Μοσχονήσια, καθὼς καὶ πολλοὺς Μοσχονησιώτες σὲ ἀσφαλέστερο τόπο, στὰ Ψαρά. Ἡ ἀγωνία τῶν φτωχῶν κατοίκων ἔφτασε στὸ κατακόρυφο. Ἀπελπισμένοι ἔστειλαν στὰ Μοσχονήσια τὸν Βενιαμὶν τὸν Λέσβιο, γιὰ νά παρακαλέσῃ τὸν ναύαρχο Γιακουμάκη Τομπάζη νά μεταφέρῃ κι' αὐτοὺς στὰ Ψαρά. Ἔτσι ξημέρωσε ἡ 3 Ἰουνίου, Παρασκευή. Τὴν ἡμέρα ἐκείνη, κατὰ τὶς 9 τὸ πρωί, πλοιάρια τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου μὲ ναυτικὰ ἀγῆματα πλησίασαν πρὸς τὴν παραλία, ὅπου συνωστιζόνταν μερικὲς χιλιάδες κατοίκων καί, παρὰ τὸν σφοδρὸ καταγίγισμὸ τῶν Τούρκων, ἀποβίβασαν χίλιους περίπου ἄνδρες. Αὐτοί, μὲ τὴν ἐνθουσιώδη συμμετοχὴ τῶν φιλικῶν Κυδωνιατῶν, κατάρθωσαν ὕστερ' ἀπὸ σκληροὺς ἀγῶνες σῶμα μὲ σῶμα στοὺς δρόμους καὶ στὰ σπίτια νά ἐκτοπίσουν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν παραλία. Νέα συμπλοκὴ ξαναρχίζει στὸ κέντρο τῆς πόλης, ὅπου οἱ Τούρκοι εἶχαν κατορθώσει νά συγκεντρωθοῦν. Ἀλλὰ καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἐκτοπίζονται ὕστερ' ἀπὸ δίωρο ἀγῶνα καὶ φεύγοντας πρὸς τὶς ἀκραῖες συνοικίες λεηλατοῦν καὶ βάζουν φωτιά στὰ σπίτια. Ἡ φωτιά γρήγορα ξα-

πλώθηκε και μετέβαλε την άλλοτε άνθηρή εκείνη πόλη σέ θάλασσα από φλόγες. Στίς διάφορες συμπλοκές σκοτώθηκαν 200 περίπου Έλληνες ναυτικοί και 500 Τουρκοί. Άρκετοί επίσης κάτοικοι βρήκαν τόν θάνατο, ένώ μέσα στήν μεγάλη εκείνη σύγχυση προσπαθοῦσαν νά επιβιβαστοῦν στά δικά τους καράβια ή στά πλοιάρια τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, πού τοὺς διαβίβαζαν στά πολεμικά. Τόσο στριμωγμένοι ἦταν μέσα σ' αὐτά, ὥστε μόνο στόν «Θεμιστοκλή» τοῦ Τομπάζη βρίσκονταν περίπου 800. Άπό τὰ πλοία ἔβλεπαν μέ ἀπελπίσια καί μέ δάκρυα στά μάτια τήν καίόμενη πατρίδα τους, πού δέν ἤξεραν ἂν θά τήν ξανάβλεπαν ποτέ.

Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ στόλου μέ τὰ 150 καράβια τῶν ἐντοπίων διευθύνθηκε πρὸς τὰ Ψαρά, ένώ τὸ ὑπόλοιπο ἔμεινε ὅλη τήν νύκτα ζητώντας νά σώση καί ἄλλους. Καί πραγματικά τήν ἄλλη ἡμέρα τὸ πρωὶ κατῶρθωσε νά σώση ἄλλους 400 κατοίκους τοῦ κοντινοῦ Γενιτσαροχωριοῦ. Ἦταν καιρὸς πιά, γιατί οἱ Τουρκοί ἐκδικούμενοι τίς ἀπώλειές τους στίς Κυδωνίες ξέσπασαν σέ λεηλασίες καί σφαγές στά ἑλληνικά χωριά τῆς περιοχῆς.

Ὁ ἀντίκτυπος τῶν αἱματηρῶν γεγονότων τῶν Κυδωνιῶν εἶχε φοβερά ἀποτελέσματα στήν Σμύρνη, γιατί εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ μεγάλες ταραχές στήν πόλη αὐτὴ ἄρχισαν ἀπὸ τότε πού διαδόθηκε ἡ εἶδηση τῆς καταστροφῆς τους.

3. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, ἐπειδὴ φοβόταν τὴν ἐξάπλωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στήν ἑλληνικὴ Σμύρνη (Γκιαοὺρ Ἴσμιρί-ἀπίστων Σμύρνη), ὅπου ὑπῆρχαν πολλοὶ φιλικοί, εἶχε ἐπιτρέψει (23 Μαρτίου) νά ἐξοπλιστῇ ὁ τουρκικὸς ὄχλος, πού πρὶν ἀπὸ χρόνια εἶχε ἀφοπλιστῇ γιὰ τίς ἀταξίες καί τίς παρεκτροπές του. Ἀπὸ τότε ἄρχισε μέσα στήν Σμύρνη μιὰ περίοδος τρομοκρατίας : καθημερινοὶ ἦταν οἱ φόνοι καί οἱ λεηλασίες. Ἡ κατάσταση ἐπιδεινώθηκε ἰδίως ἀφότου (τέλη Μαΐου) συγκεντρώθηκαν στά περίχωρα τῆς Σμύρνης πολλὰ ἄτακτα τουρκικὰ στρατεύματα (ταγκαλάκια, ζεϊμπέκηδες κ.λ.), πού προωρίζονταν γιὰ τὴν Πελοπόννησο. Οἱ ἄτακτοι αὐτοὶ εἶχαν καταντήσει φοβερὴ πληγὴ : ἐπειδὴ δέν τροφοδοτοῦνταν ἀπὸ τίς τουρκικὲς ἀρχές, ἀναζητοῦσαν μόνοι τους τὰ τρόφιμα ἐκβιάζοντας ἢ δολοφονώντας τοὺς χωρικοὺς καί λεηλατώντας τὴν χώρα.

Τὰ στρατεύματα αὐτὰ εἰσέδυσαν στήν πόλη καί ἐνωμένα μέ ἄλλα κακοποιὰ καί φανατικὰ στοιχεῖα τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου ἄρχισαν

νά κάνουν φοβερὰ κακουργήματα εἰς βάρος ὄχι μόνον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Εὐρωπαίων. Ἡ ἔκρυθμη αὐτὴ κατάσταση δημιούργησε ἀλλεπάλληλες ὀχλαγωγίες κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ὁποίων ἡ Σμύρνη πέρασε φρικτὲς ὥρες χάους καὶ ἀναρχίας. Ὁ αὐτόπτης μάρτυρας τῶν σκηνῶν Raffanel διηγεῖται μὲ ἀγανάκτηση πολλὰ τραγικὰ ἐπεισόδια.

Πολλοὶ Ἕλληνες κατέφυγαν στὰ προξενεῖα τῶν μεγάλων δυνάμεων, ἰδίως τῆς Γαλλίας, στὸν κῆπο τοῦ ὁποῖου βρῆκαν ἀσυλο 2000 ἄτομα. Ὁ Γάλλος πρόξενος David δείχτηκε τότε ἀληθινὸς προστάτης ἄγγελος τῶν δυστυχισμένων ἐκείνων ὑπάρξεων. Ἄλλοι πάλι κατέφευγαν στὰ παραθαλάσσια ἑλληνικὰ σπίτια καὶ ἀπ' ἐκεῖ, ὅταν ἔβρισκαν τὴν εὐκαιρία, ξεγλιστροῦσαν στὰ καράβια. Τὰ γαλλικὰ καὶ ρωσικὰ ἰδίως πλοῖα ἦταν γεμάτα ἀπὸ πλήθη προσφύγων. Ὁ τρόπος ὅμως αὐτὸς τῆς διαφυγῆς ἦταν πολὺ ἐπικίνδυνος καὶ γιὰ τοὺς πρόσφυγες καὶ γιὰ τοὺς ναυτικούς, γιατί ἡ Πύλη εἶχε διατάξει τὴν νηοψία τῶν καραβιῶν καὶ τὴν κατάσχεση ἐκείνου, ἐπάνω στὸ ὁποῖο θὰ βρῖσκονταν φυγάδες.

Τὸ κακὸ μολαταῦτα δὲν εἶχε κορυφωθῇ ἀκόμη! Στὶς 3 Ἰουνίου οἱ Τούρκοι ἔμαθαν τὴν ἀνατίναξη τοῦ δικρότου στὴν Ἑρεσὸ καὶ τὴν νύχτα τῆς ἰδίας ἡμέρας τὴν καταστροφή τῶν Κυδωνιῶν καὶ τὴν ἥττα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Τὴν ἄλλη μέρα λοιπὸν μὲ τὴν αὐγὴ ἄγρια στίφη διέτρεχαν τὶς ἑλληνικὲς συνοικίες δολοφονώντας καὶ λεηλατώντας. Ἦταν φρικτὴ ἡ μέρα ἐκείνη. Στὶς ἐπόμενες παρατηρήθηκε ὕφεση, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦσαν σποραδικὰ οἱ φόνοι καὶ ἡ τρομοκρατία. Ὑπολογίζεται ὅτι ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο ὡς τὸν Αὐγουστο τοῦ 1821 βρῆκαν τὸν θάνατο περισσότεροι ἀπὸ 2000 Ἕλληνες. Μόλις ὕστερ' ἀπὸ δυὸ χρόνια ἐπικράτησε ἀπόλυτη τάξη στὴν Σμύρνη.

Οἱ Συμυρναῖοι πρόσφυγες δὲν διαβιβάστηκαν ὁμαδικὰ σὲ ἓνα ἀσφαλὲς μέρος, ὅπως οἱ Κυδωνιάτες καὶ οἱ Μοσχονησιῶτες στὰ Ψαρά, ἀλλὰ — ἀνάλογα μὲ τὸ λιμάνι προσεγγίσεως ἢ τελικοῦ προορισμοῦ τῶν καραβιῶν, ἐπάνω στὰ ὁποῖα βρέθηκαν — διασκορπίστηκαν στὰ διάφορα νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα.

Τὰ ἄτακτα καὶ ἐγκληματικά στίφη τῆς Σμύρνης, ὕστερ' ἀπὸ τὶς μεγάλες ταραχές, διώχθηκαν ἀπὸ τὴν πόλη, ἀλλὰ φεύγοντας ἐνώθησαν μὲ Τουρκοκρητικούς, φημισμένους γιὰ τὴν ἀγριότητά τους, καὶ διευθύνθηκαν πρὸς τὸ Κουσάντασι (Νέα Ἐφεσο), ἀπ' ὅπου μὲ 20.000 ἄνδρες τοῦ ἐκεῖ τοπάρχῃ Ἐλεῒ ἀγᾶ καὶ μὲ ἄλλους τῶν γειτονικῶν πασάδων θ' ἀποβιβάζονταν στὴν ἐπαναστατημένη Σάμο. Ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτὴ ἐστία ἔπρεπε νὰ ἐξαλειφθῇ μὲ κάθε

τρόπο, γιατί οι Σαμιώτες με τις συχνές επιδρομές τους στα άπεναντι μικρασιατικά παράλια προξενούσαν καταστροφές και σκόρπιζαν την αγωνία και την αβεβαιότητα στις ψυχές των Τούρκων: ακόμη ήλεγχαν την θαλάσσια περιοχή σε μεγάλη έκταση.

"Όταν οι άτακτοι έφτασαν στα περίχωρα, στο Τσαγκλί, άρχισαν πάλι τους φόνους, τις λεηλασίες, τις ατιμώσεις. "Όσοι Έλληνες πρόλαβαν ή μπόρεσαν και ξέφυγαν, διευθύνθηκαν προς το Κουσάντασι νομίζοντας ότι θα έβρισκαν άσυλο κάτω από την προστασία του δίκαιου Έλεξ άγά. Πραγματικά, ο άγας τιμώρησε με θάνατο μερικούς άτάκτους, που έξακολούθησαν και μέσα στο Κουσάντασι τις τρομοκρατικές τους ενέργειες. Οι θανατικές όμως αυτές ποινές, εξαγριώνουν τους συντρόφους των, οι όποιοι δημιουργούν όχλαγωγίες. Και αυτοί ακόμη οι στρατιώτες του Έλεξ άγά παίρνουν το μέρος τους και στασιάζουν. Την ήμερα εκείνη και όλη την νύχτα οι στασιαστές ήταν κύριοι της καταστάσεως.

Ο Έλεξ άγας αναγκάζεται να μείνη περιωρισμένος μέσα στο σέραγι του με λίγους πιστούς του στρατιώτες, χωρίς να μπορέση ν' αντιδράση καθόλου. Το σύντομο αυτό χρονικό διάστημα ήταν αρκετό για να επιτελέσουν οι ομάδες των στασιαστών και των κατοικοιών το έργο της καταστροφής: λεηλάτησαν και γκρέμισαν σπίτια, άνοιξαν μαγαζιά και όλόκληρες αγορές, χωρίς να κάνουν διάκριση ανάμεσα σε Τούρκους και Έλληνες. Μόλις την άλλην ήμερα ο Έλεξ άγας με τα πιστά του στρατεύματα κατώρθωσε να επιβάλη την τάξη. Είναι αλήθεια ότι οι περισσότεροι Έλληνες κάτοικοι είχαν φύγει ήδη από τις πρώτες ήμέρες με καράβια και σχεδίες ακόμη προς την ελεύθερη Σάμο και ότι μόνο 1000-1200 είχαν μείνει κατά το φρικτό εκείνο ήμερονύκτιο.

Μετά τις σφαγές της Νέας Έφέσου οι κάτοικοι των χωριών Γέροντα και Άκκιοι της περιφέρειας εκείνης πανικοβλημένοι αποφάσισαν να φύγουν όμαδικά στην Σάμο. Γι' αυτό ζήτησαν την ύποστήριξη του Σαμιακού στρατού. Πραγματικά ένα μέρος αυτού, υπό την άρχηγία του χιλιάρχου Σταμ. Γεωργιάδη, διαβίβασε στην Σάμο τους πάνω από τρεις χιλιάδες κατοίκους του Γέροντα και Άκκιοι. Κατά τον ίδιο τρόπο έφθασαν σώοι στην Σάμο οι κάτοικοι του χωριού Γκιουβρέκι, κι' ένα μήνα μετά τα γεγονότα της Νέας Έφέσου και οι κάτοικοι των χωριών Δωματίων και Τσαγκλίου. Τους γείτονές τους όμως Κελεμπεσιώτες, που δέν πρόλαβαν να φύγουν, μέτεφεραν οι Τούρκοι στα Σώκια και από εκεί τους έκτόπισαν στο έσωτερικό της Μ. Άσίας.

Χειρότερη τύχη από την Σμύρνη είχε ή Κύπρος. Έκει οι άπλη-

στοι για δημεύσεις Τούρκοι αγάδες, έπειδή ανακάλυψαν στο νησί επαναστατικές προκηρύξεις, ανάγκασαν τόν διστακτικό τοπάρχη Κιουτσούκ Μεχμέτ νά δώσει τήν συγκατάθεσή του για τήν σφαγή ώρισμένων Έλλήνων πού είχαν προγραφη. Ή τρομοκρατία αὐτή πού ἄρχισε ἀπό τίς ἀρχές Ἰουλίου 1821 κράτησε 6 μήνες. Πολλοί Κύπριοι είχαν καταφύγει στά προξενία τῶν Δυτικῶν δυνάμεων, ιδίως στό γαλλικό, ἀπ' ὅπου ἐπιβιβάζονταν μέ ἀσφάλεια σ' εὐρωπαϊκά πλοία καί ὠδηγοῦνταν κυρίως σέ λιμάνια τῆς Γαλλίας καί Ἰταλίας.

Παρόμοιες ἀταξίες, ταραχές καί σφαγές ἔγιναν στήν Κῶ (900 οἱ νεκροί, ὑπερβολικός ὁ ἀριθμός) καί στήν Ρόδο (4000 οἱ νεκροί, ὑπερβολικός ὁ ἀριθμός) τόν Ἰούλιο τοῦ 1821, καθῶς καί σέ ἄλλα μέρη τῆς Θράκης καί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ μικροταραχές μάλιστα δέν ἔπαψαν καθ' ὅλη τήν διάρκεια τῆς ἐπαναστάσεως, κατὰ τήν ὁποία ἐξακολουθοῦσαν νά διαρέουν πρόσφυγες στήν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα.

Τά Ψαρά καί ἡ Σάμος
ἄσυλα μικρασιατικῶν πλη-
θυσμῶν καί ὁρμητήρια ἐπι-
δρομῶν.

4. Τά Ψαρά λοιπὸν καί ἡ Σάμος, οἱ δύο αὐτοὶ ἀκροτελευτίοι σταθμοὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας πρὸς ἀνατολάς, είχαν γίνει τὸ ἄσυλο τῶν καταδιωγμένων Μικρασιατῶν Ἑλλήνων. Εἶναι ἀπομονωμένα καί παρέχουν ἀσφάλεια στοὺς κα-

τοίκους των : θεωροῦνται φυσικὰ φρούρια. Στὰ Ψαρά μάλιστα, λίγο καιρὸ πρὶν ἀπὸ τήν καταστροφή τῶν Κυδωνιῶν, είχαν ἀρχίσει νά διαπεριαιώνωννται μέ εὐθραστα ἱστιοφόρα πολλὲς οἰκογένειες, γιὰ ν' ἀποφύγουν τοὺς διωγμοὺς τῆς Ἀγκυρας, Προύσας, Περγάμου, Ἀττάλειας καί τῶν κυριωτέρων πόλεων τῆς Ἀνατολῆς.

Στὰ Ψαρά βρῆκαν προσωρινὸ ἄσυλο καί περίθαλψη περισσότεροι ἀπὸ 25000 πρόσφυγες ἀπὸ τίς Κυδωνίες, τὰ Μοσχονήσια καί τὰ περίχωρα. Ἡ κατάστασή τους ἦταν τραγική· «πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, γράφει ἡ βουλή τῶν Ψαρῶν στίς 7 Ἰουνίου πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὑδρας, ἦταν λαβωμένοι, ἐξόν τοὺς σκοτωμένους, τοὺς ὁποίους ἐβάλαμεν εἰς ἱατροὺς, τοὺς δὲ ἐπιλοιπίους τοὺς ἐβγάλαμεν εἰς τὴν γῆν διὰ νὰ ρεποζάρουν καί νὰ ἐγνωρισθοῦν τὰ παιδιὰ μέ τὲς μητέρες των καί οἱ γυναῖκες μέ τοὺς ἄνδρες των, ὅπου τῇ ἀληθείᾳ, ἀδελφοί, σᾶς λέμεν κλαίγει τινὰς νὰ παρατηρῇ τὴν ἀξιοθρήνητον αὐτῶν κατάστασιν καί μετὰ ἑπτὰ ἡ ὀκτῶ ἡμέρας θέλομεν τοὺς σπεντίρει εἰς ὅλας τὰς νήσους». Οἱ Ψαριανοὶ ἔδωσαν ρούχα καί τροφὲς στοὺς

δυστυχισμένους πρόσφυγες και τούς εγκατέστησαν σε διάφορα σπιτία της έξοχης και της πόλης : τούς επέτρεψαν ακόμη να χρησιμοποιούν για τις ανάγκες τους τα άμπέλια και τα καρποφόρα δένδρα. Έπειδή όμως ο συνωστισμός μέρα με την ημέρα μεγάλωνε με τον έρχομό νέων προσφύγων από τα διάφορα μέρη της Ανατολής και υπήρχε κίνδυνος επιδημιών και πείνας, ή βουλή των Ψαρών άρχισε ν' άραιώνη τον πληθυσμό μεταφέροντας τούς περισσότερους στα διάφορα νησιά του Αιγαίου (Σκύρο, Κέα, "Υδρα κ.λ.) και στην Πελοπόννησο. Οί πρόσφυγες έφωδιάζονταν με έπείγοντα συστατικά γράμματα, που άπευθύνονταν στους προκρίτους των τόπων άποστολής. Η κατανομή αυτή άποτελοΰσε τó μόνο πρόχειρο και δυνατό μέτρο προσωρινής περιθάλψεως και άποκαταστάσεως των προσφύγων την εποχή εκείνη. Άλλοτε, κατά τα τέλη του 18 αϊ. πολλοί Έλληνες των νησιών του Αιγαίου και της ήπειρωτικής Ελλάδος, ζητώντας ν' άποφύγουν την άνυπόφορη σκλαβιά των πατρίδων τους έβρισκαν άσυλο στις μικρασιατικές άκτές. Τώρα ή έπαναστατημένη Ελλάδα άνταπέδιδε την εύεργεσία.

Στην Σάμο κατέφυγαν, όπως είδαμε, όσοι προέρχονταν κυρίως από την περιοχή νοτίως του Καΰστρου, δηλαδή οί κάτοικοι της Νέας Έφέσου, των χωριών Γέροντα, Άκκιοϊ, Γκιουβρέκι, Δωματίων, Τσαγκλιού. Έτσι ο στρατός των Σαμίων, με την κατάταξη σ' αυτόν προσφύγων, αναφέρεται, κάπως ύπερβολικά, ότι έφθανε τις δέκα περίπου χιλιάδες, από τις όποιες επάνω από 4 χιλιάδες ήσαν πρόσφυγες. Οί Σάμιοι, όπως και οί Ψαριανοί, ένωρίς πήραν μέτρα για την άραίωση του πληθυσμού του νησιού τους, ό όποιος είχε αύξηθῆ. Με την πρωτοβουλία του τότε άρχιεπισκόπου τó μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων, ιδίως τα γυναικόπαιδα, επιβιάσθηκαν σε πλοία και μεταφέρθηκαν σε άλλα νησιά του Αιγαίου.

Οί Σάμιοι πήραν τα μέτρα αυτά, γιατί τα γυναικόπαιδα στέκονταν έμπόδιο στις επιχειρήσεις τους (ιδίως έν όψει της επιθέσεως του τουρκικού στόλου κατά του νησιού) και γιατί προφανώς επιθυμούσαν νά προλάβουν την έλλειψη τροφίμων, ή όποία τελικά δέν άργησε νά παρατηρηθῆ.

Οί πρόσφυγες, άν και συμπολέμησαν με τούς ντόπιους, δέν κατώρθωσαν ν' αναλάβουν καμιά πρωτοβουλία σε πολιτικά ή στρατιωτικά ζητήματα του νησιού. Οί Σάμιοι, γεμάτοι ζωτικότητα, δέν άνέχονταν την άνάμειξη ξένων στις ύποθέσεις τους. Άσφαλώς όμως οί πρόσφυγες αυτοί της Σάμου και των Ψαρών, ήταν ή αίτία νά γίνονται συχνότερες οί έπιδρομές των κατοίκων των δύο νησιών στα άπέναντί τους μικρασιατικά παράλια, γιατί

καὶ τὸν τόπο γνώριζαν σὲ μεγάλο βάθος — τοὺς χρησιμοποιοῦσαν γι' αὐτὸ ὡς ὁδηγοὺς — καὶ οἱ τρυφερὲς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος δὲν εἶχαν σβῆσει ἀπὸ τὴν μνήμη τους.

Μὲ τὴν διάσωση τῶν χιλιάδων προσφύγων καὶ τὴν μεταφορά τους στὰ Ψαρὰ καὶ στὰ ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου λήγει ἡ ἐκστρατεία τῆς μεγάλης ἐλληνικῆς ναυτικῆς μοίρας. Ἡ ἄλλη, ποὺ εἶχε πλεύσει στὸν Κορινθιακὸ, μὲ τὴν παρουσία της στὰ παράλια τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος συνέβαλε στὴν ἐξέγερση τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς περιοχῆς. Κατόπιν, ἀφοῦ μάταια προσπάθησε νὰ καταλάβῃ μὲ ἔφοδο τὴν Ναύπακτο καὶ τὸ Ἀντίρριο, ἀναγκάστηκε νὰ γυρίσῃ πίσω στὶς βάσεις της, στὶς 15 Ἰουνίου. Δυὸ κυρίως αἷτια παρέλυσαν τὶς ἐπιχειρήσεις τῶν ἐλληνικῶν μοιρῶν, ἡ γλισχρότητα τῶν οἰκονομικῶν πόρων καὶ ἡ ἀπειθαρχία τῶν πληρωμάτων, ποὺ ναυτολογοῦνταν γιὰ ἓνα μόνο μήνα. Ὅταν περνοῦσε ἡ προθεσμία ἐκείνη λιποτακτοῦσαν ἢ στασίαζαν. Τὰ αἵματηρά γεγονότα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθὼς καὶ τῶν ἄλλων πόλεων τῆς Θράκης καὶ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συγκινοῦν τὸν πρεσβευτὴ τῆς Ρωσίας στὴν πρωτεύουσα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ γενικὰ τὴν διεθνῇ κοινὴ γνώμη.

ΙΑ'. Η ΕΠΙΣΗΜΗ ΓΝΩΜΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Ἡ στάση τῆς Ρωσίας καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων.

1. Ἡ ἀφόρητη καὶ χρόνια κατάσταση τῶν βιαιοτήτων καὶ τῶν σφαγῶν ποὺ σημειώθηκαν στὶς διάφορες ἑλληνικὲς περιοχὲς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα μέσα στὴν ἴδια τὴν πρωτεύουσά της, δὲν ἦταν δυνατό νὰ μὴν συγκινήσῃ καὶ νὰ μὴν ἐρεθίσῃ τὴν μεγάλη προστάτρια τῆς ὀρθοδοξίας, τὴν Ρωσία. Μὲ ἀλλεπάλληλες διακοινώσεις του στὴν Πύλη ὁ ἀντιπρόσωπός της στὴν Κωνσταντινούπολη Stroganoff ζητοῦσε νὰ παύσῃ ἡ τρομοκρατία καὶ ἡ καταπάτηση τῶν ρωσικῶν δικαιωμάτων. Τὰ τραγικὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίζονται ὄχι μόνον στὴν πρωτεύουσα, ἀλλὰ καὶ στὴν Ἀδριανούπολη καὶ Αἶνο καὶ κυρίως στὶς Κυδωνίες (Ἀϊβαλί), Σμύρνη, Νέα Ἐφεσο (Κουσάντασι) κ.λ. ὁξύνουν τὶς ρωσοτουρκικὲς σχέσεις.

Ὁ Ρῶσος πρεσβευτὴς ἐπιδίδει στὶς 16/28 Ἰουνίου τελεσίγραφο, μὲ τὸ ὁποῖο θεωρεῖ τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα εὐρωπαϊκὸ καὶ ἐξαρτᾷ τὴν συνύπαρξη τῆς Τουρκίας μὲ τὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὴν ἀποδοκιμασία τῶν τραγικῶν γεγονότων καὶ ἀπὸ τὴν διάκριση μεταξὺ ἐνόχων καὶ ἀθώων. Ἡ μὴ ἔγκαιρη ἀπάντηση τῆς Πύλης ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀναχώρηση τοῦ Stroganoff τὴν 10 Αὐγούστου καὶ τὴν διακοπὴ τῶν ρωσοτουρκικῶν σχέσεων.

Τὸ ἑλληνικὸ πρόβλημα ἔχει πιά τεθῇ στὴν διεθνῇ γνώμη. Οἱ μεγάλες ἰδίως εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις ὀφείλουν νὰ καθορίσουν τὴν θέση τους ἀπέναντί του. Ἀπ' ὅλες ἡ Αὐστρία ἔχει σαφῶς ἐχθρική στάση ἀπέναντι τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ἑλλήνων. Τὴν πολιτικὴ της τὴν προδιαγράφει ὁ Metternich, καγκελλάριος καὶ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἀπὸ τὸ 1815 ὡς τὸ 1848. Ἦδη τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1821, χωρὶς νὰ διστάσῃ καθόλου, ἀποδοκιμάζει τὴν ἑλληνικὴ ἀνταρσία ἐπικαλούμενος τὴν ἀρχὴ τῆς νομιμότητος (legitimité): ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ὑπήκοοι καὶ δὲν ἔχουν δικαίωμα ν' ἀποτινάξουν μιὰ κυριαρχία ποὺ καθιερώθηκε μὲ τὸ χρόνο· ἐπομένως ὁ σάρος θὰ ἐπρόδιδε τὴν ὑπόθεση ὅλων τῶν μοναρχῶν, ἂν ἐξεδήλωνε τὴν πρόθεση νὰ πάρῃ τὸ μέρος τῶν ἀνταρτῶν. Στὴν πραγματικότητα ὅμως ἡ Αὐστρία δὲν ἤθελε ν' αὐξηθῇ ἡ ἐπιρροή της Ρωσίας, τῆς προαιώνιας ἀντιπάλου της στὴν Ἀνατολή, γιὰ τὴν ἐξέγερση τῶν Ἑλλή-

νων μπορούσε νά δώση ἀφορμή σ' αὐτήν νά ἐπέμβῃ στὰ ἐσωτερικά τῆς Τουρκίας μέ τήν πρόφαση ὅτι ὑπερασπίζει τὰ δίκαια τῶν ὀρθόδοξων χριστιανῶν.

Ἡ Ἀγγλία στό ἀνατολικό ζήτημα δέν παίρνει τήν φιλελεύθερη θέση, πού ἔχει υἱοθετήσει στήν συζήτηση τοῦ ἰταλικοῦ καί τοῦ ἰσπανικοῦ ζητήματος. Μολαταῦτα δέν δίνει καμιά σημασία στήν ἀρχή τῆς νομιμότητας: οἱ Ἕλληνες ἔχουν δικαίωμα νά ζητήσουν ν' ἀναγνωρισθῇ ἡ ἐθνότητά τους. Ἀλλά τὰ μεγάλα συμφέροντα τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτοῦν νά διαφυλαχθῇ ἡ ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας, γιατί ἡ Μεγάλη Βρετανία φοβᾶται τίς προόδους τῆς Ρωσίας στήν Μαύρη θάλασσα καί στήν Μεσόγειο· δέν θέλει νά μοιρασθῇ μαζί της τήν ὑπεροχή πού τὰ πλοῖα της ἀπέκτησαν σιγά σιγά στὰ νερά τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπειτα οἱ ἀποικίες της στήν Ἀσία καί ἰδίως οἱ Ἰνδίες θά μπορούσαν νά κινδυνέψουν ἀπό τήν γειτονιά τῶν σλαβικῶν δυνάμεων, πού θά ἔπαιρναν τήν θέση τῶν τουρκικῶν, πού κατέρρεαν. Εἶναι λοιπόν ἀναγκασμένη νά ὑπερασπίσῃ τήν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας, ν' ἀποδοκιμάσῃ τήν ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων καί νά ταχθῇ στό πλευρό τῆς Αὐστρίας. Καί οἱ δύο αὐτές δυνάμεις φοβοῦνται τήν Ρωσία, πού ἀπό τὰ μέσα τοῦ 18 αἰ. μέ τίς συνεχεῖς προόδους της σκιάζει τὸν ὀρίζοντά τους. Γι' αὐτό ἡ ἀγγλική καί ἡ αὐστριακή πολιτική μετὰ τὸ συνέδριο τοῦ Aix-la-Chapelle (Aachen) τείνουν ν' ἀναστείλουν τήν αὐξανόμενη δύναμη τοῦ κράτους αὐτοῦ καί πρὸ πάντων νά προλάβουν κάθε εἶδος συμμαχίας του μέ τήν Γαλλία. Γενικά ὅλες οἱ προσπάθειες τοῦ λόρδου Castlereagh, ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, καί τοῦ Metternich ἀποβλέπουν στό ν' ἀποτρέψουν μιὰ γενική σύρραξη, πού θά προκαλοῦσε ἴσως μιὰ γαλλορωσική συμμαχία.

Ἐνῶ ἡ φορὰ τῶν πολιτικῶν συμφερόντων σπρώχνει τίς δύο μεγάλες δυνάμεις Αὐστρία καί Ἀγγλία νά πάρουν τὸ μέρος τοῦ σουλτάνου, ἡ ἐπίσημη πολιτική τῆς Ρωσίας εἶναι ἀσταθής καί ἀμφίροπη. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἡ πατροπαράδοτη συμπάθεια τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ καί τῶν τσάρων του πρὸς τὸν ὁμόδοξο ἑλληνικὸ ἔσερνε τὸν συνασθηματικὸ τσάρο Ἀλέξανδρο πρὸς τὸ πλευρὸ Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν, ἀλλ' ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ ἀρχὴ τῆς σταθεροποιήσεως τῶν καθεστώτων (stabilité) τὸν τραβοῦσε πρὸς τήν ἀντίθετη κατεύθυνση. Τήν καθεμιὰ ἀπὸ τίς τάσεις αὐτὲς ἀντιπροσώπευε καί ὠρισμένος κύκλος πολιτικῶν συμβούλων τοῦ τσάρου, τήν φιλοπόλεμη ὁ Καποδίστριας, ὁ Pozzo di Borgo, πρεσβευτὴς τῆς Ρωσίας στὸ Παρίσι, ὁ βαρῶνος Στρόγανοφ καί ὁ στρατηγὸς Γερμόλεφ, καί τήν φιλειρηνική ὁ Nesselrode πού προσπαθοῦσε νά πείσῃ

τὸν τσάρο ν' ἀκούη μὲ εὐμένεια τὰ ἐπιχειρήματα, ποὺ τοῦ ἀνέπτυσαν οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Ἀγγλίας καὶ Αὐστρίας.

Ἡ Γαλλία ὕστερ' ἀπὸ τοὺς ναπολεόντειους πολέμους δὲν παίρνει ἐνεργὸ μέρος στὰ ζητήματα αὐτὰ ποὺ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὴν σφαῖρα τῶν ἄμεσων ζωτικῶν τῆς συμφερόντων καὶ τὰ ὁποῖα ἐκρυβαν κινδύνους νέων περιπετειῶν. Καὶ πραγματικά ἐκεῖ θὰ ὠδηγοῦσαν τὴν Γαλλία, ἂν προσήγγιζε τὴν διστακτικὴ Ρωσία καὶ ἔπαιρνε στάση ἀντίθετη πρὸς τῆς Αὐστρίας καὶ Ἀγγλίας. Ἀλλὰ γι' αὐτὴν τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἐρχόταν τρίτο ὡς πρὸς τὴν σπουδαιότητά του, ὕστερ' ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ καὶ ἀπὸ τὸ ἰσπανικόν. Ἐπειτα ἡ Τουρκία ἦταν παλαιὰ σύμμαχος τῆς Γαλλίας καὶ μάλιστα πολὺ πιστὴ. Ὅλ' αὐτὰ τὰ αἷτια ἐξαναγκάζουν τὸν πρωθυπουργὸ τῆς de Richelieu νὰ κρατήσῃ μιὰ στάση ἀνεξάρτητη καὶ ἐπιφυλακτικὴ ἀπέναντι τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος.

Διπλωματικὴ μονομαχία Μέττερνιχ καὶ Καπο- δίστρια.

2. Ἐπομένως οἱ μόνοι δραστήριοι ἀντίπαλοι στὴν διπλωματικὴ κόνιστρα καὶ φορεῖς ριζικὰ ἀντίθετων ἰδεῶν εἶναι ὁ Metternich καὶ ὁ Καποδίστριας. Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἀνδρῶν ἀρχίζει μιὰ σκλη-

ρὴ μονομαχία γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀπόψεων τους καὶ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ἐπιρροῆς τους στὸν τσάρο. Ἡ πάλῃ αὐτὴ μπαίνει στὴν ὀξύτατὴ τῆς φάσης μετὰ τὴν ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν Νησιῶν. Τότε ὁ Καποδίστριας δὲν ἔχει πιά τοὺς δισταγμοὺς καὶ τὶς ἐπιφυλάξεις, ποὺ εἶχε ὡς πρὸς τὸ κίνημα τῆς Μολδοβλαχίας, ἀλλὰ ἐπιμένει μὲ εὐγλωττία στὰ ἐπιχειρήματά του. Οἱ στρατηγοὶ τοῦ τσάρου ἀνυπόμονα περιμένουν τὴν ἔκρηξη ἐνὸς ρωσοτουρκικοῦ πολέμου.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἔμενε σκεπτικὸς ἀκούοντας τὶς διάφορες συμβουλὲς καὶ φῆμες, ἀλλὰ ὁ Metternich τοῦ ἐφιστοῦσε ἰδιαίτερα τὴν προσοχὴ στὸν κίνδυνο, τῶν ἐπαναστάσεων ποὺ ἀπειλοῦσε ὁλόκληρὴ τὴν Εὐρώπη, ἂν ὑποστήριζε τὸ μῖσος ἐκεῖνο τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος. Τὸ ὄπλο του αὐτὸ ἦταν ἀποτελεσματικόν. «Τὸ βάραθρο ποὺ χωρίζει τὸν ποιητὴ τοῦ συνεδρίου τοῦ Laybach (ἐνν. τὸν Καποδίστρια) ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα βαθαίνει κάθε μέρα καὶ περισσότερο», γράφει στ' «Ἀπομνημονεύματά» του.

Ὁ Metternich ἐπιδρᾷ ἐπίσης καὶ στὸ πνεῦμα τοῦ Nesselrode. «Ὁ Nesselrode, γράφει, ἀπὸ τὴν φύση του ἀνήκει στὴν οἰκογένεια τῆς πείστροφας, ἀλλὰ ζῇ μέσα σ' ἓνα βάλτο ἄφ' ὅτου τοῦ

ἔχω δώσει λίγο καθαρό νερό, εὐφράνθηκε πάλι κατὰ θαυμαστό τρόπο». Ὅσο γιὰ τὴν ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων, βρίσκει τὰ πιὸ σκληρὰ λόγια: «Πρέπει νὰ θεωρήσῃ κανεὶς αὐτὴν τὴν ὑπόθεση, ἔλεγε, σὰν ἕξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο τοῦ πολιτισμένου κόσμου... Οἱ περιπλοκὲς τῆς Ἀνατολῆς ξεφεύγουν ἀπὸ κάθε πρόβλεψη: ἴσως εἶναι μικρὸ πρᾶγμα. Ἐκεῖ κάτω, πέρ' ἀπὸ τὰ ἀνατολικά μας σύνορα, τριακόσιες ἢ τετρακόσιες χιλιάδες ἄνθρωποι κρεμασμένοι, σφαγμένοι, παλουκωμένοι, αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ λογαριάζεται».

Ἔτσι ὁ Καποδίστριας ἀπομονώνεται καὶ ἀναγκάζεται νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τὴν ὑπεράσπιση μιᾶς ὑποθέσεως, ποὺ εἶχε τόσους ἰσχυροὺς ἀντιπάλους. Μολαταῦτα, γνωρίζοντας τὸν εὐμετάβολο χαρακτήρα τοῦ τσάρου ἐπιφυλάχθηκε νὰ τοῦ ἀναπτύξῃ τὶς ἀποψεις τοῦ μετὰ τὸν γυρισμὸ τους στὴν Πετροῦπολη, ὅπου τὸ περιβάλλον θὰ ἦταν εὐνοϊκώτερο. Ἡ νίκη εἶναι ὁλοκληρωτικὴ τοῦ Metternich. Ἡ ἐγκύκλιος ποὺ τερματίζει τὸ συνέδριο τοῦ Laybach διακηρύσσει τὸ δικαίωμα τῶν μοναρχῶν νὰ ἐπεμβαίνουν ἀπὸ κοινοῦ γιὰ τὴν καταστολὴ τῶν ἐπαναστάσεων.

Ὁ πολιτικὸς ὀρίζοντας φαίνεται κλειστὸς καὶ δείχνει ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν πρέπει νὰ περιμένουν τίποτε ἀπὸ τὶς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις, ἀλλὰ ὅτι πρέπει νὰ στηριχθοῦν στὶς δικές τους. Μολαταῦτα, στὸ βάθος ξανοίγεται μιὰ χρυσὴ ἀκτίνα: εἶναι ἡ κοινὴ γνώμη τῆς Εὐρώπης, ποὺ παρακολουθεῖ μὲ ἐνδιαφέρον καὶ συγκίνηση τὸ ἑλληνικὸ δρᾶμα. Πολλὲς ἐφημερίδες τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν κρατοῦν ἐνήμερους τοὺς ἀναγνώστες τους γιὰ τὴν πορεία τῶν πολεμικῶν γεγονότων στὴν Ἑλλάδα, θερμαίνουν τὴν φαντασία τους μὲ τὴν ἐξαρση τῶν ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑποστηρίζουν μὲ πύρινα ἄρθρα τὰ δίκαιά τους. Ἐπίσης οἱ φιλελληνικὲς ἐταιρεῖες ποὺ ἰδρύονται βαθμιαία, φροντίζουν γιὰ τὴν ἀποστολὴ πολεμοφοδίων καὶ χρημάτων στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, ποὺ ἀρχίζει ν' ἀνασυντάσσεται καὶ πολιτικά, νὰ ὀργανώνεται σὲ κράτος.

ΙΒ'. ΠΡΟΧΕΙΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΗΣ ΧΩΡΑΣ.
ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

**Τὰ κύτταρα τῆς πολιτικῆς
ὀργανώσεως τῶν Ἑλλήνων.**

1. Ἄν παρακολουθήσῃ κανεῖς τώρα τὴν ἐξελικτικὴ πορεία καὶ στὴν πολιτικὴ ὀργάνωσιν τῆς χώρας, θ' ἀντιληφθῇ ὅτι καὶ αὐτὴ δὲν ἐβάδισε ἐπάνω σὲ προσχεδιασμένη γραμμὴ, ἀλλ' ὅτι καθωρίσθηκε ἀπὸ τῆς βαθμιαίας ἀνάγκης τῶν ἐπαναστατῶν. «Τὰ πράγματα τότε, γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Φωτάκος, αὐτομάτως ἐκινουῦντο σπρωχνόμενα ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς ποθητῆς ἐλευθερίας».

Τὸ πρῶτον καὶ ζωτικὸν κύτταρον τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως ὑπῆρξαν οἱ κοινοτικαὶ ἀρχαί, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν ἐξέγερσιν τῶν Ἑλλήνων μεταβάλλονται σὲ ἐπαναστατικὰς ἐπιτροπὰς, στὶς λεγόμενας ἐφορεῖς, διευθυντήρια, ἢ φροντιστήρια καὶ στὶς λοιπὰς ποικιλῶνυμες ἐπιτροπὰς ποὺ συστήνονται παντοῦ, στὴν Πελοπόννησον, στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα κ.λ., καθὼς καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου. Οἱ αὐτοσυστάτες αὐταὶ ἀρχαὶ στὰ μάτια ἑνὸς ξένου φαίνονταν σὰν ξεχωριστὰ προσωρινὰ κυβερνήσεις σὲ εἴκοσι διαφορετικοὺς τόπους χωρὶς καμιά συγκεντρωτικὴ τάσιν. Πραγματικά, ὅχι μόνον ἡ Πελοπόννησος, ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ ἐπαναστατημένη Ἑλλάς παρουσιάζει κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες μεγάλῃ ἀποκέντρωσιν· παρουσιάζει τὸ θέαμα μιᾶς ὁμοσπονδίας αὐτονόμων κοινοτήτων.

Ἡ διοικητικὴ ὅμως αὐτὴ ἀποκέντρωσις δυσκόλευε πολὺ τὴν κανονικὴν καὶ εὐρυθμὴν λειτουργίαν τῶν διαφόρων ὑπηρεσιῶν καὶ ἔβαλε σὲ μεγάλο κίνδυνον τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἔθνους. Ὅλα ἦσαν προβληματικά, γιὰ τοὺς πολλοὺς κοτζαμπάσηδες, διαποτισμένοι ἀπὸ τὸ μοιρολατρικὸ πνεῦμα τῆς Ἀνατολῆς, φάνηκαν πλαδαροὶ καὶ συχνὰ ἀνίκανοι ν' ἀντιμετωπίσουν μὲ δραστηριότητα τὰς ἐπείγουσας ἀνάγκας τοῦ πολέμου. Μολαταῦτα τὰ διάφορα διευθυντήρια τῆς Ἀχαΐας, Μεσσηνίας κ.λ., ἐπεὶ ἐργάζονταν σύμφωνα μὲ ἓνα κοινὸ σκοπὸν, τὸ διώξιμον τῶν κατακτητῶν καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδας, ἀντικαθιστοῦσαν κάπως τὴν κεντρικὴν ἀρχήν. Ὡστε, ἂν καὶ ἔλειπε ἡ ἐνιαία διεύθυνσις τοῦ κινήματος καὶ ἡ ὥθησις γιὰ τὴν καθολικώτερον ἐπέκτασίν του, οἱ ἐφορεῖς προώθησαν, ὅσο μποροῦσαν, τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὴν διατήρησιν μὲ τὸ μεγάλο τους κύρος καὶ τὰς πατριωτικὰς τοὺς πρά-

ξεις. Ἐνεργοῦσαν στοὺς ὄνομα τῆς πατρίδος καὶ τοῦ Γένους (οἱ λέξεις «φιλογενής» καὶ «πατριώτης» εἶναι σὲ μεγάλη χρῆση) καὶ συχνότατα βοηθοῦσε ἡ μιὰ τὴν ἄλλη μὲ τρόφιμα καὶ πρό πάντων μὲ πολεμοφόδια. Ἡ ἀλληλεγγύη καὶ ἡ ἐνότης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶναι ὁλοφάνερες.

Οἱ ἑφορεῖς ἔχουν μεγάλη δύναμη, ἰδίως στὴν Πελοπόννησο· εἶναι σχεδὸν ἀνεξάρτητοι καὶ ἀνεξέλεγκτοι: αὐτοὶ διοικοῦν, δικάζουν, τιμωροῦν, στρατολογοῦν, εἰσπράττουν καὶ προμηθεύουν στὰ στρατόπεδα τὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια. Διοικητικὸ δίκαιο ἔχουν τὴν θέλησὶν τους, δικονομία τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν κατ' ἀντιπαράστασιν ἐρωταπόκρισιν καὶ ποινικὸ δίκαιο γιὰ τοὺς πολῖτες τὸν φάλαγγα, τὴν φυλακὴ καὶ τὰ σίδερα· καὶ γιὰ τοὺς λιποτάκτες τὴν πυρπόλησιν τῶν σπιτιῶν τους.

Οἱ ἐφορεῖς ἦταν συνήθως τριμελεῖς ἢ πενταμελεῖς. Κύριο ἔργο τους ἦταν νὰ προμηθεύουν στὰ στρατόπεδα τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια. Γιὰ τὴν προμήθειαν τῶν τροφίμων ἔπαιρναν ἀπὸ τοὺς κατοικοὺς τὸ 10% τῶν καρπῶν, λαδιοῦ, κρασιοῦ κ.λ., ἢ ζώων π.χ. βοδιῶν, ἀγελάδων, προβάτων κ.λ., ἰδίως ἀπὸ τὰ πρῶην τουρκικὰ κτήματα. Ἀργότερα ὅμως, ὅταν ἦταν μεγάλη ἀνάγκη, ἔπαιρναν καὶ ἕνα 5% ἀκόμη. Αὐτὸ συνέβαινε πρό πάντων στὶς ἐπαρχίες ἐκεῖνες, ὅπου οἱ στρατιωτικοὶ καὶ οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ εἶχαν μεγάλη ἐπιρροή καὶ δύναμη. Ἀλλὰ καὶ οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων, ποὺ δὲν ὑπάκουαν στὶς διαταγὰς τῶν τοπικῶν διοικήσεων, ἐξαναγκάζονταν μὲ τὴν βίαν νὰ παραδώσουν τὶς συνεισφορὰς τους. Ἐπίσης καὶ οἱ προσωπικοὶ ἔρανοι εἰσπράττονταν μὲ τὸ καλὸ ἢ καὶ μὲ τὴν βίαν.

Εὐτυχῶς τὸ ἔργο τῶν ἐφορειῶν στὴν ἀρχὴ τὸ διευκόλυνε ὁ ἐνθουσιασμός τῶν κατοίκων. Ὅταν ἐγίνε ἡ ἔκρηξιν τοῦ κινήματος ὅλοι — καθένας ἀνάλογα μὲ τὴν οἰκονομικὴν του ἀντοχή — ἔδωσαν χρήματα, σιτάρη, κριθάρη, καλαμπόκη, ἀλεύρη καὶ ἄλλα τρόφιμα, ἀκόμη πρόβατα, κατσίκια, βόδια καὶ ἀγελάδες. Ἄλλοι πάλι παραχώρησαν γιὰ χρῆσιν τὰ μεταγωγικά τους ζῶα, ἐνῶ πολλοὶ προθυμοποιοῦνταν νὰ μεταφέρουν οἱ ἴδιοι τὰ τρόφιμα ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος στοὺς ἄλλοι. Οἱ γυναῖκες ζύμωναν, ἔψηναν ψωμιὰ στοὺς φούρνους καὶ κάποτε, ὅπως π.χ. στὴν Δημητσάνα, βοηθοῦσαν τοὺς ἄνδρες στοὺς δέσιμο τῶν φυσεκιῶν. Ἐπίσης οἱ γριεῖς, οἱ γέροι καὶ τὰ παιδιὰ πρόσφεραν πολὺτιμες ὑπηρεσίαις.

Ἡ ἐργασία τῶν ἐφορειῶν ποτὲ δὲν συστηματοποιήθηκε. Ὁ ἀνεφοδιασμός τῶν πολεμιστῶν ἦταν τὶς περισσότερες φορὲς πρόχειρος καὶ αὐτοσχέδιος. Οἱ ἀταξίαι καὶ ἀνωμαλίαι ἦταν ἐπόμενον νὰ

παρατηροῦνται στὴν ἀναστατωμένη χώρα. Ἔτσι μερικές φορές οἱ στρατιῶτες ἔμειναν χωρὶς τροφή καὶ μάλιστα χωρὶς ψωμί καὶ προσπαθοῦσαν νὰ συντηρηθοῦν ὅπως-ὅπως. Ὑπῆρχε κίνδυνος τότε νὰ διαλυθῇ τὸ στρατόπεδο, γιατί οἱ λιποταξίες γίνονταν μέρα μετὰ τὴν μέρα συχνότερες. Κάθε ἐφορεία φρόντιζε νὰ ἐφοδιάζῃ, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες τῆς ἐπαρχίας της, καὶ τοὺς ξένους ποὺ διάβαιναν ἀπ' αὐτήν, ἃν ἦταν μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα τους. Δὲν ἔλειπαν τότε καὶ τὰ ἐπεισόδια, γιατί οἱ κάτοικοι δυσανασχετοῦσαν μετὰ τὴν ἀνοικονόμητη κάποτε συμπεριφορὰ τῶν στρατιωτῶν καὶ γιὰ τὰ πρόσθετα οἰκονομικὰ βάρη. Μετὰ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα στρατολογοῦσε καὶ συντηροῦσε τὰ ἄτακτα ἐκεῖνα σώματα, ποὺ ἀντιπροσώπευαν ὁλόκληρο τὸ ἔθνος, τὸν πρῶτο ἐθνικὸ της στρατό.

Ἡ συνέλευση τῶν Κατε- τζῶν καὶ ἡ Πελοποννησια- κὴ Γερουσία.

2. Ἔτσι ξεκίνησε τὸ 1821 ὁ ἐλληνικὸς λαὸς γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας του. Ἡ ἀνάγκη ὅμως νὰ ἐπιλυθοῦν τὰ σκληρὰ καὶ δύσκολα οἰκονομικὰ προβλήματα ποὺ ξεπρόβαλλαν ἐπι-

τακτικὰ μέσ' ἀπὸ τὸ χάος τῆς νέας ἐλληνικῆς κοσμογονίας, νὰ ὀργανωθῇ ἡ ἐπαναστατημένη χώρα, καθὼς καὶ ν' ἀντιπροσωπευθοῦν οἱ Ἕλληνες ἐμπρὸς στὰ μάτια τοῦ πολιτισμένου κόσμου μετὰ μιὰ ἔστω προσωρινή καὶ ἀπλοῦστατη διοίκηση, ἔσπρωξαν τοὺς σημαντικώτερους ἰδίως προκρίτους καὶ μερικοὺς ὀπλαρχηγούς τῆς Πελοποννήσου νὰ συγκεντρωθοῦν μετὰ πρωτοβουλία τοῦ Πετρόμπετη Μαυρομιχάλη κατὰ τὰ τέλη Μαΐου στὸ μοναστήρι τῶν Κατετζῶν, γιὰ νὰ προβοῦν στὴ σύνταξη τοῦ πρώτου ἐλληνικοῦ πολιτεύματος, ποὺ θὰ ἔσχυε ὡς τὴν πτώση τῆς Τριπολιταῶς. Ἦταν βέβαια ἀδύνατο τίς στιγμὲς ἐκεῖνες νὰ ἐρωτηθῇ κανονικὰ ὁ λαὸς καὶ ν' ἀντιπροσωπευθῇ στὴν συνέλευση τῶν Κατετζῶν, ἀλλὰ ἡ ἀντιπροσώπευσή του μποροῦσε ν' ἀνατεθῇ σὲ πολλὰ πρόσωπα (ὥστε νὰ μὴ προκαλέσῃ τίς δυσἀρέσκειες τῶν ἄλλων προκρίτων) καὶ νὰ πάρῃ κάπως ἐπίσημο καὶ πανηγυρικὸ χαρακτήρα.

Ἡ συνέλευση ἀφοῦ συνέταξε τὴν περίφημη πράξη της (26 Μαΐου — τὸ πρῶτο δημοσίου δικαίου ἔγγραφο τοῦ νέου ἐλληνικοῦ κράτους) καὶ ὥρισε τὰ μέλη τῆς γερουσίας τῶν Κατετζῶν διαλύθηκε. Ἡ γερουσία εἶχε πρόεδρό της τὸν Πετρόμπετη Μαυρομιχάλη, καὶ μέλη τὸν Βρεσθένης Θεοδώρητο, τὸν Ἀθαν. Κανακάρη, τὸν Σωτ. Χαραλάμπη, τὸν Ἀναγνώστη Παπαγιαννόπουλο, τὸν Θεο-

χαράκη Ρέντη και Νικ. Πονηρόπουλο. Παρά την ξαφνική και πραγματικοποιητική αυτή σύσταση της συνελεύσεως και κατόπιν της γερουσίας που έγινε αίτια να δυσανεσθηθούν κυρίως οί φιλόδοξοι πρόκριτοι της 'Αχαΐας, τὰ γεγονότα αὐτὰ εἶχαν καλὴν ἀπήχηση στοὺς πολλοὺς, γιατί ἐβλεπαν ἐπὶ τέλους νὰ σχηματίζεται ὅπως-δήποτε μιὰ γενική ἀρχὴ στὴν Πελοπόννησο.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ πρώτη ἐγκύκλιος τῆς γερουσίας (30 Μαΐου), πού ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἐφόρους τῶν ἐπαρχιῶν, τοὺς στρατηγοὺς (ὀπλαρχηγούς) καὶ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου. Ἡ ἐγκύκλιος αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη ἀπλή και γενική νομοθεσία. Περιεῖχε ποικιλία διατάξεων οἰκονομικῶν, δικαστικῶν, διοικητικῶν καὶ ἀστυνομικῶν. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς ἀξιωματιμῶντες εἶναι ἐκεῖνες πού ἀναφέρονται στὴν περίθαλψη καὶ ἀνατροφή τῶν ὀρφανῶν τοῦ πολέμου, στὸ ποσὸ καὶ στὴν εἰσπραξη τῶν ἐγγείων φόρων κάθε κατηγορίας, στὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐξαγωγῆς τροφίμων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, στὴν ἀρμοδιότητα τῶν ἐφόρων γιὰ τὴν τιμωρία ἐκείνων, πού θὰ πρόσβαλλαν τὴν τιμὴ, τὴν ζωὴ καὶ τὴν περιουσία τῶν πολιτῶν κ.λ. Οἱ διατάξεις αὐτές, πού ἀντιμετώπιζαν μὲ σκληρὰ ἴσως ἀλλ' ἀναγκαῖα μέτρα τὶς κρίσιμες ἐκεῖνες περιστάσεις, διεύρυναν κατὰ πολὺ τὴν δικαιοδοσία τῶν ἐφόρων.

Κατόπιν ἡ πελοποννησιακὴ γερουσία προκήρυξε ἐκλογὲς γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῶν ἐφόρων, ἀλλὰ ἐνεργώντας αὐθαίρετα καὶ κομματικά, αὐτὴ ἡ ἴδια σχεδὸν ἐσύστησε τὶς ἐπαρχιακὲς ἀρχές, δημογεροντίες ἢ ἐφορεῖες, ὅπως διαφορετικὰ ὠνομάζονταν κατὰ τόπους. Ἡ ἀνάμειξη τῆς γερουσίας στὴ σύσταση τῶν ἐφορειῶν μὲ τὴν ὑπόδειξη καὶ τὸν διορισμὸ τῶν φιλικῶν προσώπων τῆς, ἐρέθισε καὶ ἀναστάτωσε τὴν πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν ἐπαρχιῶν καὶ δημιούργησε τὴν πρώτη κακὴ παράδοση στὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ νέου ἐλληνικοῦ κράτους. Καὶ πραγματικά, οἱ μετέπειτα προσωρινὲς ἐλληνικὲς κυβερνήσεις δὲν ἔπαψαν ν' ἀνακατώνονται στὴν ἐκλογὴ τῶν ἐφόρων καὶ στὴν σύνθεση τῶν ἐφορειῶν. Ἡ ἀνάμειξη αὐτὴ ἀποτελοῦσε πάντοτε τὴν μόνιμη αἰτία γιὰ τὴν διαίρεση τῶν κατ'οίκων σὲ δύο ἀντίπαλα καὶ ἐμπαθῆ κόμματα.

Ἀφίξη τοῦ Δημ. Ὑψηλάντη. Ἀντίθεση πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν.

3. Ἡ ἀνώτατη ὅμως αὐτὴ καὶ ἀπόλυτη ἐξουσία τῆς γερουσίας λίγες μόνο μέρες ἐπρόκειτο νὰ διαρκέσῃ. Τὴν 8 Ἰουνίου ἐφθανε στὴν Ὑδρα ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ὡς πληρεξούσιος τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξάνδρου, τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς. Κατόπιν ἀπο-

βιβάστηκε στο Ἴαστρος τῆς Πελοποννήσου, ὅπου οἱ γεροισιαστῆς, οἱ ἄλλοι πρόκριτοι καὶ ὁ λαὸς τοῦ ἔκαμαν θερμότητα ὑποδοχῆ.

Ἡ ἄφιξη τοῦ Δημ. Ὑψηλάντη ἀποτελεῖ σταθμὸν στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, γιατί — ἰδίως κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τῆς — ἀσκεῖ εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὴν ὅλη πορεία τῆς. Ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες προσωπικότητες τοῦ Ἀγώνα.

Ἡ ἐξωτερικὴ του ἐμφάνιση τὸν ἀδικοῦσε πολὺ : τὸ ἀνάστημά του ἦταν κοντό, τὸ σῶμα του καχεκτικό, τὸ πρόσωπό του ἰσχνὸ καὶ τὸ κεφάλι του φαλακρό, χαρακτηριστικά, ποὺ θεωροῦνται σὰν ἀτέλειες στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ὁμορφιά καὶ ἡ ρωμαλέα σωματικὴ διάπλαση ἦταν σπουδαιότατα στοιχεῖα ἐπιτυχίας στὴν ζωὴ. Ἡ ἀριστοκρατικὴ του ἀνατροφή καὶ μόρφωση τὸν ἐμπόδιζαν νὰ προσανατολιστῇ στὴν νεοελληνικὴ πραγματικότητα καὶ τὸν βάρυναν μὲ ἀρκετὴ δόση ματαιοδοξίας. Ἀσταθὴς καὶ εὐκολόπιστος δὲν ἦταν ὁ κατάλληλος ἀρχηγὸς μὲς κοινωνίας πρωτόγονων πολεμιστῶν. Μολαταῦτα τὰ μειονεκτήματα αὐτὰ τ' ἀντιστάθμιζαν μὲ τὸ παραπάνω ἄλλα πλούσια ψυχικὰ χαρίσματα. Μέσα στὸ ἀδύνατο ἐκεῖνο κορμὶ ἔκαie ἡ φλόγα ἐνὸς ἀγνοῦ πατριωτισμοῦ, ποὺ τὸν ἔκανε νὰ θυσιάσῃ ὅλα (πλοῦν-τη, οἰκογενειακὴ γαλήνη, ἀνοιχτὸ μέλλον κ.τ.λ.) στὸν βωμὸ τῆς πατρίδας του. Ἦταν ἡ φλόγα ἐκεῖνη, ποὺ τοῦ ἔδινε ζωὴ καὶ δύναμη ν' ἀντέχῃ στὶς κακουχίες καὶ στὶς ταλαιπωρίες ἐνὸς ἀδυσώπητου πολέμου, ποὺ σπέναι χάριζε εὐκαιρίες γιὰ ἀνεση. Ἦταν ἡ φλόγα ἐκεῖνη ἀκόμη, ποὺ τὸν ἔκανε ψύχραιμο καὶ ριψοκίνδυνο καὶ στὶς πιὸ κρίσιμες στιγμὲς τοῦ ἔθνους. Μορφω-μένος μὲ γαλλικὴ μόρφωση καὶ θαυμαστής τῶν ἰδεῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ζητεῖ νὰ τὶς διαδώσῃ καὶ στὴν Ἑλλάδα. Προσπαθεῖ μὲ κάθε τρόπο νὰ χαλιναγωγῇ τὶς ἀγριότητες τοῦ πολέμου, νὰ ἐμφυσήσῃ πειθαρχία καὶ τάξη στὰ μπουλούκια τῶν ἐπαναστατῶν, νὰ προστατεύσῃ καὶ νὰ περαιοποιηθῇ τοὺς Τούρκους αἰχμαλώτους κ.τ.λ. Ψυχὴ ἀγαθὴ, εὐαίσθητη καὶ τίμια καταδικάζει τὶς μηχανορραφίες καὶ τοὺς ἐμφύλιους πολέμους. Γενικὰ ἡ ζωὴ του στάθηκε ἕνας διαρκὴς ἀγὼνας γιὰ τὴν νίκη τοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὴν ἀναγέννησίν της. Ὁ Δημ. Ὑψηλάντης εἶναι ἡ ἱπποτικώτερη φυσιογνωμία τοῦ ἀγώνα.

Ὁ Ὑψηλάντης φθάνει σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ εἶναι ἀπόλυτα χρήσιμος. Ἡ πυρκαϊὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἔχει πιὰ ἐξαπλωθῇ καὶ ὁ πόλεμος ἔχει ἀρχίσει νὰ παίρνη τὸν χαρακτήρα ἐξοντώσεως τῶν ἀντιπάλων. Ὁ ἴδιος ὁ σουλτάνος ἐπικαλούμενος, στὶς ἀρχὲς Μαΐου 1821, τὰ παραγγέλματα τοῦ Ἱεροῦ Σερῆ κηρύσσει μὲ τὸ φερμάνι του : «... ὁ προκείμενος ἀγὼν εἶναι ἀγὼν ὑπὲρ πίστεως, μὴ παραβαλλόμενος πρὸς ἄλλον τινά, αἱ ἡμέραι δὲ αὗται διὰ τοὺς μουσουλμάνους καὶ διὰ τοὺς ἐνδιαφερομένους διὰ τὸ ἔθνος καὶ τὸ κράτος δὲν εἶναι χρόνοι ἡσυχίας καὶ ἀναπαύσεως, ἀλλ' ἐπιβάλλεται ὅπως σύσσωμοι ὅλοι οἱ πιστοὶ καὶ ἅπαντες οἱ ἕνα θεὸν λατρεύοντες μουσουλμάνοι, εὐρισκόμενοι ἐν καταστάσει ἐκστρατείας καὶ ἐν πλήρει ἐνότητι, καταβάλουν προσπάθειαν διὰ τὴν προστασίαν τοῦ ἐν-

δόξου γοήτρου και της τιμής του Μουσουλμανισμού... Τοῦτο ἔχοντες ὑπ' ὄψιν, νὰ ἐνεργῇτε διαρκῶς μὲ διορατικότητα, ἀγρυπνοῦντες καὶ ἀποφεύγοντες πᾶσαν παράλειψιν καὶ ἀμέλειαν. Ἐὰν συνέβαινε ἀπόπειρά τις τῶν ραγιαδῶν πρὸς ἐξέγερσιν καὶ ἐπανάστασιν εἰς οἰονδήποτε μέρος τῶν καζάδων σας, μὴ χρονοτριβῇτε, διὰ νὰ γράψετε καὶ λάβητε ἀδειαν ἀπὸ τὴν Πύλην τῆς εὐδαιμονίας Μου, σύροντες κατ' αὐτῶν ἀμέσως τὸ ξίφος καὶ συμφῶνως μὲ τὴν ἀδειαν τοῦ ἱεροῦ σεριάτ, πατάξατε καὶ ἐξοντώσατε τοὺς ἐπαναστατοῦντας ραγιαδες, συλλάβετε καὶ αἰχμαλωτίσατε τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδία τῶν καὶ λεηλατήσατε καὶ λαφυραγωγήσατε τὰς περιουσίας καὶ τὰ ὑπάρχοντά των, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παραδειγματισθοῦν οἱ ραγιαδες τῶν ἄλλων μερῶν».

Οἱ Ἕλληνες, ζυμωμένοι μὲ τὶς συνήθειες καὶ μὲ τὶς ἰδέες τοῦ περιβάλλοντος, ἦταν ἐπόμενο νὰ μιμηθοῦν τοὺς δυνάστες τους, οἱ ὁποῖοι πιστοὶ στὶς παλιές θρησκευτικὲς καὶ πολεμικὲς παραδόσεις τους, σκότωναν τοὺς ἄνδρες, σκλάβωναν τὰ ὁμορφα ἰδίως γυναικόπαιδα καὶ τὰ πουλοῦσαν στὶς διάφορες ἀγορὲς τῆς Ἀνατολῆς ἢ τὰ ἔδιδαν πίσω στοὺς Ἕλληνες, ἀφοῦ ἔπαιρναν τὰ λύτρα ποὺ ἤθελαν. Τὸ περιβάλλον λοιπὸν τῶν Ἑλλήνων κάθε ἄλλο παρὰ ἐνισχυτικὸ ἦταν γιὰ μιὰ φιλανθρωπότερη συμπεριφορά τους πρὸς τοὺς αἰχμαλωτιζομένους ἄλλοτε ἀφέντες τους· ἀπεναντίας τοὺς ἔσπρωχνε στὴν μίμηση τῶν παλιῶν τρόπων ἐνεργείας καὶ πρὸς τὴν ἀνταπόδοση, τὴν ἐκδίκηση. Οἱ ἄνδρες λοιπὸν αἰχμάλωτοι, εἴτε τῶν Ἑλλήνων εἴτε τῶν Τούρκων, ἦταν ἄνθρωποι καταδικασμένοι σχεδὸν πάντοτε νὰ πεθάνουν ἀργὰ ἢ γρήγορα. «Ἀλλοίμονο, ἀναφωνεῖ ὁ φιλέλληνας ἀξιωματικὸς Raybaud, σ' αὐτοὺς, ποὺ πιάνονταν ζωντανοί· σχεδὸν πάντοτε ἡ ἀγωνία τους ἦταν μακροχρόνια καὶ ὀδυνηρή». Αὐτὰ ἴσχυσαν πρὸ πάντων τὰ δύο πρῶτα χρόνια, ὅποτε ὁ πόλεμος παίρνει τὴν μορφή διαρκῶν ἀντιποίνων καὶ ἡ ἔντασι τῶν ὁμοτήτων εἶχε φτάσει στὸ κατακόρυφο.

Μολαταῦτα στὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν πρῶτο κióλας χρόνον παρατηρήθηκαν, παράλληλα πρὸς τὶς σκληρὲς πολεμικὲς παραδόσεις, καὶ νέες δυνατὲς τάσεις γιὰ φιλανθρωπότερη πρὸς τοὺς αἰχμαλῶτους συμπεριφορά, ποὺ τὶς ἀντιπροσωπεύουν ὄχι μόνο πολλοὶ ἐντόπιοι Ἕλληνες ἀρχηγοί, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες ποὺ σπούδασαν ἢ ἐξῆσαν πολλὰ χρόνια στὴν Εὐρώπη καὶ μυήθηκαν στὸ νέο πνεῦμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτοὶ δὲν ἀνέχονταν τὸν φόνο ἢ καὶ τὴν κακομεταχείριση τῶν αἰχμαλῶτων. Ἐπίσης οἱ Φιλέλληνες, ποὺ κατέβηκαν στὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα καὶ ἀγωνίστηκαν γι' αὐτήν, ἀναμφίβολα ἐπέδρασαν κι'

αὐτοὶ σημαντικὰ στὴν γένεση ἢ στὴν ἀνάπτυξη καὶ διάδοση τῶν νέων ἀνθρωπιστικώτερων ἰδεῶν.

Ὁ πιὸ ἰσχυρὸς ἀντιπρόσωπος τῶν νέων αὐτῶν ἀντιλήψεων εἶναι ὁ Δημ. Ὑψηλάντης. «Οἱ αἰχμάλωτοι, ἔλεγε χαρακτηριστικά, θέλουσι μᾶς χρησιμεύσει διὰ δημόσια ἔργα καὶ δυνάμεθα νὰ τοὺς ἀνταλλάξωμεν μὲ ἄλλους ὁμογενεῖς στενάζοντας εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν. Ὁ πόλεμος δὲ ἡμῶν δὲν γίνεται κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῶν οἰκίῶν των, ἀλλὰ κατὰ τῆς τυραννίας. Πολεμοῦμεν, ὅπως καὶ ἡμεῖς ζήσωμεν καὶ αὐτοὺς κάμνωμεν νὰ ζήσωσιν ἐφεξῆς ὑπὸ νόμους».

Ἡ βαθύτερη κατανόηση τῆς ἱστορίας τῶν αἰχμαλώτων μᾶς φέρνει πιὸ κοντὰ στὴν σύλληψη τοῦ νοήματος τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, ποὺ εἶναι ἡ νίκη τῶν φωτεινῶν δυνάμεων καὶ ἰδεῶν.

Ὅταν ὁ Δημ. Ὑψηλάντης ἐφθασε στὴν Πελοπόννησο, οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ ἐνόμισαν ὅτι βρῆκαν τὸν ἡγέτη ἐκεῖνον ποὺ θὰ περιώριζε τὴν παντοδυναμίαν τῶν κοτζαμπάσηδων. Γι' αὐτὸ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ λαοῦ καὶ ἰδίως οἱ στρατιωτικοὶ ἀμέσως τὸν περιστοίχισαν. Ἡ ἀφίξή του λοιπὸν ἐνίσχυσε τὴν παράταξη τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἔκανε φανερὴ σὲ ὅλη της τὴν ὀξύτητα τὴν ἀντίθεση κοτζαμπάσηδων-καπετάνιων ἢ πολιτικῶν-στρατιωτικῶν, ἡ ὁποία εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνεται μετὰ τὴν ἔκρηξη τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀπὸ τότε κιόλας τὸ καθεστῶς τῶν κοτζαμπάσηδων εἶχε ἀρχίσει νὰ αἰσθάνεται τοὺς δυνατοὺς κλονισμοὺς τῆς κοσμογονίας μιᾶς νέας τάξεως πᾶραγμάτων. Οἱ κατατρεγμένοι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς κοτζαμπάσηδες κλέφτες τῆς Πελοποννήσου ἀρχίζουν τώρα σιγὰ σιγὰ νὰ παίρνουν τὴν δύναμη στὰ χέρια τους, γιὰ αὐτοὶ μόνο μποροῦσαν νὰ ὀδηγήσουν τὸν ἐπαναστατημένο λαὸ στὶς μάχες καὶ τελικὰ νὰ τὸν ἀπολυτρώσουν.

Ἔτσι οἱ καπετάνιοι, ὕστερα ἀπὸ τὶς πρώτες στρατιωτικὲς ἐπιτυχίες τῶν Ἑλλήνων, ἐρχονται ἀντιμέτωποι τῶν κοτζαμπάσηδων ποὺ γιὰ λόγους συμφέροντος, ζήλειας καὶ φιλοδοξίας δὲν ἦταν καθόλου πρόθυμοι νὰ ὑποχωρήσουν καὶ νὰ παραχωρήσουν τὴν δύναμη καὶ τὴν ἐπιρροή, ποὺ εἶχαν ἀποκτήσει μὲ τὸ πέρασμα τῶν χρόνων. Ἡ ἀντίθεση αὕτη τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν χαρακτηρίζει τὶς ἀρχὲς τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῶν Πελοποννησίων, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα ὅλων τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων.

Ἔτσι οἱ δυνατοὶ καὶ φιλόδοξοι πρόκριτοι τῆς Ἀχαΐας (Ἀ. Ζαΐμης, Ἀ. Λόντος, Σ. Χαραλάμπης κ.ἄ.), ποὺ ὠφέλησαν τὸν ἀγῶνα περισσότερο μὲ τὸ μεγάλο τους ὄνομα καὶ μὲ τὴν ἐπίδρασή τους στὸν λαό, παρὰ μὲ τὶς πολεμικὲς τοὺς πράξεις, καθήλωναν τοὺς

χωρικούς και αὐτοσχέδιους ἄτακτους στρατιῶτες, ὅπου αὐτοὶ ἤθελαν, καὶ δὲν ἔστεργαν μὲ κανένα τρόπο νὰ τοὺς θέσουν στὴ διάθεση τῶν καπετάνιων τῆς περιοχῆς, τῶν Πετμεζαίων καὶ τῶν Κουμανιωταίων. Ἀπὸ τοὺς κοτζαμπάσηδες τῆς Πελοποννήσου ἐξαίρεση μόνο ἔκανε ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, ποὺ παρέδωσε τὴν στρατιωτικὴ διοίκηση τῆς ἐπαρχίας του Καρύταινας στὸν Κολοκοτρώνη· γι' αὐτὴν ὅμως τὴν πράξη του κατακρίθηκε πικρὰ ἀπὸ τὸν ἀδελφό του Ἀναγν. Δεληγιάννη καὶ τοὺς ἄλλους κοτζαμπάσηδες.

Μὲ τὴν κάθοδο τοῦ Δημ. Ὑψηλάντη στὴν Πελοπόννησο, τὸ χάσμα μεγάλωσε ἀκόμη περισσότερο, γιατί, ὅταν σὲ λίγο ὁ Ὑψηλάντης στὰ Βέρβαινα ζήτησε τὴν διάλυση τῆς γερουσίας τῶν Καλτετζῶν καὶ τὴν ἀρχιστρατηγία γιὰ τὸν ἑαυτό του, οἱ κοτζαμπάσηδες καὶ πρὸ πάντων οἱ γερουσιαστές ἀρνήθηκαν, ἐπειδὴ φοβήθηκαν μήπως χάσουν τὴν δύναμή τους καὶ τὴν ἐπιρροή τους στὸν λαό. Οἱ πρόκριτοι ὑπωπτεύονταν τὴν ἀξίωση τοῦ Ὑψηλάντη γιὰ ἀρχιστρατηγία, γιατί διέβλεπαν σ' αὐτὴ ἀπολυταρχικὴς τάσεις καὶ τὴν ἐπιβολὴ στρατιωτικῆς δικτατορίας. Σ' αὐτὸ συνέτειναν καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ περιβάλλοντός του, ποὺ μὲ τὴν ὑπεροπτικὴ καὶ ἀλαζονικὴ συμπεριφορὰ τους ἐνίσχυναν τὶς ἀνησυχίες καὶ τοὺς φόβους τῶν προκρίτων· ἔτσι αὐτοὶ δὲν δέχθηκαν τοὺς ὅρους τοῦ Ὑψηλάντη.

Ὁ Ὑψηλάντης, μετὰ τὴν ἀρνηση τῶν γερουσιαστῶν νὰ δεχθοῦν τὶς ἀπόψεις του, πειραγμένος ἀπὸ τὰ ὕβριστικά τους λόγια — τοῦ ἐμήνυσαν νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν πατρίδα — ἔφυγε γιὰ τὴν Καλαμάτα «ἐπὶ προσχήματι μὲν ν' ἀναχωρήσῃ, γράφει ὁ Γερμανός, ὁ δὲ σκοπὸς του ἦτον νὰ προσκαλέσῃ ἐκεῖ συνέλευσιν ἄλλων ὑποκειμένων, καὶ νὰ συγκροτηθῇ Σύστημα μὲ τὸν Διοργανισμὸν ὅπου ἔστοχάζετο συμφερώτερον». Ἀμέσως σχεδὸν οἱ ἄτακτοι ξέσπασαν σὲ ὀχλαγωγικὲς ἐκδηλώσεις κατὰ τῶν γερουσιαστῶν καὶ τῶν προκρίτων καὶ ὤρμησαν νὰ τοὺς σκοτώσουν, συγκρατήθηκαν ὅμως ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνη, ποὺ τοὺς ὑποσχέθηκε νὰ φέρῃ πίσω τὸν Ὑψηλάντη. Καὶ οἱ ἴδιοι οἱ γερουσιαστές τρομοκρατημένοι παρακαλοῦσαν τὸν Ὑψηλάντη νὰ ἐπιστρέψῃ.

Ὁ Ὑψηλάντης μ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση κέρδισε ἀκόμη περισσότερο τὴν ἀγάπη τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ δὲν κοίταξε νὰ ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὶς ἐνθουσιώδεις αὐτὲς ἐκδηλώσεις καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν θέση του. Ἔτσι μειώθηκε τὸ κύρος καὶ ἡ αἴγλη του στοὺς στρατιωτικούς. Ἡ θριαμβευτικὴ ἐπιστροφή του πάλι στὰ Βέρβαινα, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐπίσης δὲν ἐπωφελήθηκε, γιὰ νὰ ἐπιβληθῇ στοὺς κοτζαμπάσηδες, ἀπογοήτευσε τὶς προσδοκίες καὶ τὶς ἐλπίδες τῶν κατώτερων στρατιωτικῶν καὶ τοῦ λαοῦ.

Ἐφίξη τῶν Φαναριωτῶν
Ἄλεξ. Μαυροκορδάτου,
Κων. Καρατζᾶ καὶ Θεοδώ-
ρου Νέγρη καὶ συμμαχία
τοὺς μὲ τὴν παράταξη τῶν
πολιτικῶν.

4. Ὅπως οἱ στρατιωτικοὶ ἀποκτοῦν ἓνα
δυνατὸ σύμμαχο, τὸν Δημ. Ὑψηλάντη,
ἔτσι καὶ οἱ πολιτικοὶ μὲ χαρὰ ὑποδέχονται
καὶ προσεταιρίζονται τοὺς Φαναριώτες
Ἄλέξ. Μαυροκορδάτο, Κων. Καρατζᾶ καὶ
Θεόδ. Νέγρη, ποὺ φθάνουν ἀπὸ τὸ ἐξωτε-
ρικό. Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἦταν
ἀνεψιὸς καὶ πρῶην ὑπουργὸς τοῦ ὀσποδά-

ρου τῆς Βλαχίας Ἰωάννη Καρατζᾶ καὶ ἐνσάρκωνε τὴν φαναριωτικὴ
διπλωματικὴ παράδοση. Ἦταν γλυκομίλητος καὶ ἐγκάρδιος στοὺς
τρόπους του, μὲ ἀνοιχτὸ καὶ ἀσυννέφιαστο τὸ πρόσωπό του, ποὺ
προκαλοῦσε ἐμπιστοσύνη. Μιλοῦσε μὲ εὐχέρεια τὰ γαλλικὰ καὶ
ἄλλες ἀκόμη εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες. Γι' αὐτὸ οἱ ξένοι φιλέλληνες καὶ
κυρίως οἱ Γάλλοι, ποὺ τὸν ἐπλησίαζαν, ἔμεναν γοητευμένοι μαζί
του. Ἦταν εὐφυῆς μὲ εὐρεῖα μὀρφωση καὶ ἀντίληψη τῶν πραγμάτων,
ἐπινοητικός, στοχαστικός καὶ σύντομος. Τὰ προτερήματά του αὐτὰ
τὰ ἀξιοποιοῦσε μία ἀπεριόριστη καὶ ἄσβεστη φιλοδοξία, ποὺ εἶναι
ἀλήθεια ὅτι πολλὲς φορὲς ἐξυπηρέτησε τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ συχνὰ
τὴν ἔβλαψε. Θαυμάσια κυρίως διαχειρίστηκε τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ
τῆς ἐπαναστατημένης πατρίδας του.

Τὸν Μαυροκορδάτο λοιπὸν ζητοῦν νὰ τὸν ἀναδείξουν ἀντί-
παλο τοῦ Δημ. Ὑψηλάντη κι' ἔτσι νὰ φέρουν ἓνα ἀντίβαρο στὴν
ἀπειλούμενη ὑπεροχὴ τῶν στρατιωτικῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος συ-
ναντήθηκε καὶ μίλησε μαζί τους στὰ περὶ χωρὰ τῆς Πάτρας, χωρὶς
ὅμως, φαίνεται, ν' ἀναλάβῃ καμιά ὑποχρέωση ἀπέναντί τους. Ἔτσι
ἐνήργησε διπλωματικώτερα ἀπὸ τὸν Νέγρη, ποὺ κακολογοῦσε
παντοῦ τὸν Ὑψηλάντη, χωρὶς νὰ τὸν ἔχη ἰδεῖ ἀκόμη κατὰ πρόσωπο.
Κατόπιν ἦλθε στὰ Τρίκορφα, ὅπου βρισκόταν ὁ Ὑψηλάντης καὶ οἱ
γεροσυαστές, γιὰ νὰ κατατοπιστῇ στὴν πολιτικὴ κατάσταση τοῦ
τόπου. Ἐκεῖ φρόντισε νὰ συνάψῃ καὶ νὰ καλλιεργήσῃ τὶς σχέσεις
του μὲ τοὺς πληρεξουσίους τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν δύο ναυτικῶν
νησιῶν Σπετσῶν καὶ Ὑδρας. Εἶδε τότε πόσο μεγάλη δύναμη εἶχε
ἀκόμη ὁ Ὑψηλάντης καὶ κατάλαβε πὼς δὲν ἦταν καιρὸς ν' ἀνα-
μετρηθῇ μαζί του. Μὲ ἐπιδέξιο ἐλιγμὸ πῆγε μαζί του, τοῦ ὑποσχέ-
θηκε μάλιστα πολλὰ καὶ ὡς ἀντάλλαγμα πῆρε ἀπ' αὐτὸν συστατικὰ
γράμματα γιὰ τοὺς προκρίτους τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τὴν
ὁποία ἤθελε νὰ ὀργανώσῃ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ. Ἔτσι προ-
σωρινὰ οἱ πρόκριτοι ἔχασαν τὴν πολύτιμη πολιτικὴ γνώμη καὶ
συμμαχία τοῦ Μαυροκορδάτου.

Μολαταῦτα ἡ ἀντίδραση τῶν προκρίτων ἐναντίον τοῦ Δημ.

Ἄλξ. Μαυροκορδάτος

Ἕψηλάντη ἐξακολουθεῖ καὶ ἐντείνεται, ἰδίως ὅταν μαθαίνουν τὴν καταστροφὴ τοῦ ἀδελφοῦ του στὴν Μολδοβλαχία· καταλάβειναι πῶς ἡ αἴγλη, ποὺ ἀντανακλοῦσε τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἕψηλάντη στὸ πρόσωπο τοῦ ἀδελφοῦ του, γρήγορα θὰ σβηνόταν. Ὡστόσο ὁ Δημήτριος, μὴ ἐννοώντας νὰ προσανατολιστῇ στὴν νέα κατάστασι, ποὺ δημιουργοῦνταν, ἐπέμενε ν' ἀναγνωριστῇ ἀπὸ τοὺς κοτζαμπάσηδες καὶ νὰ ὑπογράφεται «Πληρεξούσιος Ἀρχιστράτηγος». Οἱ κοτζαμπάσηδες ὁμῶς ποὺ φοβοῦνταν τὴν ἐπιβολὴ στρατιωτικῆς δικτατορίας, ἔμειναν

ἀνένδοτοι καὶ ἀπέκρουσαν κατηγορηματικὰ τὴν μοναρχικὴ ἰδέα. Ἔτσι ἀπέτυχαν ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ὀργάνωσι γεινικῆς τοπικῆς διοικήσεως στὴν Πελοπόννησο, καθὼς καὶ γιὰ τὸν συμβιβασμὸ κοτζαμπάσηδων καὶ Ἕψηλάντη, οἱ ὁποῖες ἔγιναν τόσο στὰ Βέρβαινα, ὅσο καὶ λίγες μέρες ἀργότερα στὴν Ζαράκοβα. Τελικὰ πρόκριτοι καὶ Ἕψηλάντης ἔμειναν σύμφωνοι νὰ ἐξακολουθήσῃ τὶς ἐργασίες τῆς ἡγερουσίας τῶν Καλτετζῶν καὶ νὰ μείνῃ ὡς προσωρινὴ διοίκησι ὡς τὴν πτώσι τῆς Τριπολιτσᾶς.

ΙΓ'. ΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΦΙΞΗ ΤΟΥ
ΔΗΜ. ΥΨΗΛΑΝΤΗ ΩΣ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΙΤΣΑΣ

(8 'Ιουνίου - 23 Σεπτεμβρίου 1821)

**Σχηματισμός του πρώτου έλλη-
νικού τακτικού στρατού -
Συγκρούσεις μετά την άφιξη
του Δημ. Ύψηλάντη (8
'Ιουνίου 1821).**

1. 'Η άφιξη του Δημ. Ύψηλάντη στην Έλλάδα άποτελεί σταθμό στην ιστορία του πρώτου χρόνου τής επανάστασεως. Εΐναι ό έμπνευστής του νέου στρατιωτικού πνεύματος και ό δημιουργός του πρώτου έλληνικού τακτικού στρατού. Έπηρεασμένος από το παράδειγμα του άδελφου του Άλεξάνδρου, πού είχε σχηματίσει τον 'Ιερό Λόχο, φρόντισε νά προμηθευτή στην Τεργέστη με δικά του έξοδα όλα τά άπαραίτητα έφόδια για τον καταρτισμό ενός μικρού τακτικού σώματος στην Έλλάδα (όπλα με ξιφολόγχες, άποσκευές, πολεμοφόδια, στολές, ύποδήματα για 300 άνδρες). Στην Τεργέστη συνάντησε και τον άλλοτε ταγματάρχη στον στρατό του Ναπολέοντος Baleste και σ' αυτόν ανάθεσε την οργάνωση και την άρχηγία του πρώτου έλληνικού τακτικού στρατού. Κατόπιν με ύδριώτικο καράβι κατέβηκε στην Ύδρα και από εκεί με το ίδιο καράβι έστειλε τους άνδρες και τις άποσκευές τους στην Καλαμάτα, όπου έπρόκειτο νά συστηθή το μικρό τακτικό σώμα.

Ποιοι εΐναι αυτοί, πού σχημάτισαν τον νέο στρατό, μάς το λέγει ένας από τους άνδρες του, ό άξιωματικός και ιστορικός του άργότερα Χρήστος Βυζάντιος : «Οὔτοι κατήγοντο ως επί το πλείστον εκ τῶν κατεστραμμένων υπό τῶν Τούρκων έπαρχιῶν και πόλεων Θράκης, Μακεδονίας, Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν παρ' αὐταῖς νήσων και λοιπῶν μερῶν, πρό πάντων δέ εκ νέων καλῶς ἀνατεθραμμένων και τινων εὐπαιδευτῶν, έχόντων καθαρὸν αἶσθημα πατριωτισμοῦ. Οὔτοι ἦλθον εις τὴν Έλλάδα, ἵνα ὑπηρετήσωσι τὴν πατρίδα· μὴ έχοντες δ' ἐνταῦθα οὔτε οἰκείους οὔτε γνωρίμους, εὗρον καταφύγιον ἐντιμον εις τὸ τακτικὸν σῶμα· ἐνῶ δὲ Στερεοελλαδίτης και ὁ Πελοποννήσιος εἶχον τὸν καπετάνιον τοῦ χωρίου των και ὑπ' αὐτὸν ὑπηρετοῦν, ὁσάκις ἦτον ἀνάγκη, ἄλλως ἐπανήρχοντο εις τὴν ἐστίαν των». "Ωστε στὸν πυρήνα τοῦ πρώτου έλληνικού τακτικού στρατοῦ βρίσκονταν ἀντιπρόσωποι ἀπὸ ὅλο τὸ ἔθνος. "Ενας σφιχτὸς δεσμὸς τοὺς ἔνωνε : ἡ ιδέα, πῶς ἀνήκουν στὸ ἴδιο ἔθνος και ὁ κοινὸς πῶθος νὰ τὸ ἀπελευθερώσουν. 'Ο στρατὸς αὐτὸς ἦταν πραγματικὰ ὁ πρῶτος έλληνικὸς ἐθνικὸς στρατός.

Με τὴν ἄφιξη τοῦ Δημ. Ὑψηλάντη ἡ πολιορκία τῆς Τριπολι-
τσᾶς γίνεται πιὸ συστηματικὴ καὶ ὁ ἀγώνας τῶν Ἑλλήνων ἐξυ-
ψώνεται ἀκόμη καὶ στὰ μάτια τῶν Τούρκων, ποὺ μαθαίνουν πῶς
ἦλθε ἐπὶ τέλους ὁ «ἀφέντης» τοῦ τόπου. Ἡ κατάξερη πεδιάδα τῆς
Τριπολιτσᾶς, ποὺ ὁ ἀνυπόφορος καύσωνας τῆς ἐποχῆς τὴν εἶχε
μεταβάλλει σὲ ἀληθινὴ ἔρημο, γίνεται ὁ στίβος διαρκῶν μικροσυγ-
κρούσεων καὶ ἀψιμαχιῶν. Ὁ πόλεμος στὸ ἐξῆς ὡς τὴν ἄλωση τῆς
πόλης παίρνει κυρίως τὴν μορφὴ ἐνεδρῶν, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὴν
μάχη τῆς Γράνας (10 Αὐγούστου). Μέρα καὶ νύχτα οἱ Ἕλληνες
μὲ τὴν ἄδεια τῶν καπετάνιων βγαίνουν σὲ περιπολίες καὶ στήνουν
ἐνέδρες (χωσιές) ἔξω ἀπὸ τὴν Τριπολιτσά — μιὰ γνωστὴ καὶ συν-
ηθισμένη ἀπὸ πανάρχαια παράδοση τακτικὴ γιὰ τὸν αἰφνιδιασμό
τοῦ ἐχθροῦ. Ἔτσι ἐξώντωναν, ὅσους μπορούσαν, καὶ τῶν ἄλλων
ποὺ ἔφευγαν, ἄρπαζαν τὰ ζῶα καὶ τὰ πράγματα. Σιγὰ σιγὰ ἔγιναν
ἐπιδέξιοι καὶ ἀπέκτησαν ὑπεροχὴ στὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ πολέμου.

Ἡ ψυχὴ ὅμως ποὺ κινεῖ τὰ ἄτακτα στρατεύματα ἐξακολουθεῖ
νὰ εἶναι ὁ Κολοκοτρώνης. Αὐτὸς τὰ ἐπιβλέπει ὅλα, φροντίζει γιὰ
τὴν φρούρηση τῶν δρόμων, βάζει τοὺς στρατιῶτες του καὶ τοὺς
κατοίκους τῶν γύρω χωριῶν νὰ σκάσουν τάφρους (γράνες) —
εἶδος χαρακώματος — σὲ ἐπίκαιρες θέσεις κ.τ.λ. Ἡ μάχη τῆς Γράνας,
ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν τελευταία ἀπόπειρα τῶν Τούρκων τῆς Τριπο-
λιτσᾶς νὰ διασπᾶσουν τὸν κλοιὸ τῶν Ἑλλήνων, εἶχε μεγάλη ση-
μασία, γιὰ τὸν τοῦ ἐκφορεῖ κάθε ἐλπίδα σωτηρίας.

**Ἐκμηδενισμός τῆς ἐχθρικῆς
ἐστίας τοῦ Λάλα (Ἰούνιος
1821).**

2. Παράλληλα ἡ θέση τῶν χωριῶν τῆς
Ἀχαΐας ἀνακουφίζεται ἀρκετὰ μὲ τὴν ἐξου-
θένωση μιᾶς σημαντικῆς ἐχθρικῆς ἐστίας
στὰ νῶτα τους: μὲ τὴν ἐκκαθάριση τῆς
περιοχῆς τοῦ Λάλα ἀπὸ τοὺς φημισμένους
γιὰ τὴν πολεμικότητα καὶ τὴν ἀνδρεία τους Ἀλβανοὺς κατοίκους
της. Αὐτοί, ὑπολείμματα τῶν Ἀλβανῶν ἐπιδρομῶν στὴν Πελο-
πόννησο στὰ 1770, εἶχαν ἐγκατασταθῇ σὲ διάφορους συνοικισμοὺς
ἐπάνω στὴν λοφώδη καὶ κατάφυτη περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Φολόης.

Μὲ ὀρμητήριό λοιπὸν τὴν ὄχυρὴ θέση τοὺς ἔκαναν συχνὲς
ἐπιδρομὲς στοὺς κάμπους τῆς Γαστούνης καὶ τοῦ Πύργου, ἔβαζαν
φωτιὰ στὰ χωριά, καθὼς καὶ στὰ γεννήματα, ποὺ δὲν μπορούσαν
νὰ πάρουν μαζί τους, σύναζαν τὰ ζῶα, περνοῦσαν τὸν Ἀλφειὸ
πρὸς τὴν Ἀγουλινίτσα, προχωροῦσαν ἀκόμη πιὸ πέρα καὶ δὲν
ἄφηναν τοὺς Ἕλληνες νὰ συγκεντρωθοῦν σὲ σῶμα δυνατό.

Ἡ ἀνοιχτὴ αὐτὴ πληγὴ στὶς πλάτες τῶν ἐπαναστατῶν θὰ

είχε όλέθριες συνέπειες για την εξέλιξη του αγώνα στην ΒΔ Πελοπόννησο, αν 460 Ζακυνθinoί και Κεφαλλωνίτες έθελοντες με άρχηγους τόν Κων. Μεταξά, Βαγγέλη Πανᾶ, Άνδρ. Μεταξά και Διον. Σεμπρικό δέν έφερναν τόν πόλεμο — κατά την υπόδειξη του Π. Πατρῶν Γερμανού — μέσα σ' αυτήν την καρδιά του έχθρου. Πραγματικά με έπίκεντρο την περιοχή του Λάλα γίνονται κατά τις άρχές 'Ιουνίου μικρομάχες, που κορυφώνονται στην φονική μάχη της 22 'Ιουνίου στην θέση Πούσι, στην όποία οί "Έλληνες είχαν έπάνω από 100 νεκρούς και τραυματίες, ένῶ οί Λαλιῶτες διπλάσιους, γιατί πολεμοῦσαν άκάλυπτοι. Στην μάχη αυτή πήρε μέρος με 300 ίππεις και 600 Άλβανούς πεζούς και ό δραστήριος Γιουσούφ πασάς της Πάτρας, που είχε έλθει δυο μέρες νωρίτερα, για να ένισχύση τους Λαλιῶτες.

"Υστερ' από την νικηφόρα αυτή μάχη οί "Έλληνες άρχηγοί έκαναν τὸ σφάλμα ν' αποχωρήσουν την νύκτα στην Δίβρη, όρεινή κωμόπολη της 'Ηλείας, και να όχυρωθούν εκεί, γιατί είχαν άνησυχήσει από την έλλειψη τροφίμων, ιατρικής περιθάλψεως για τους τραυματίες τους και από τις λιποταξίες τῶν Πελοποννησίων στρατιωτῶν. Φοβοῦνταν την διάλυση τῶν στρατευμάτων. "Αν έδειχναν περισσότερη έμμνη στόν αγώνα, με τὸ έπικουρικό σῶμα τῶν 1000 άνδρῶν, που τους έστελνε ή πελοποννησιακή γερουσία από την Άτεμνίτσα, θα μπορούσαν ίσως να έκμηδενίσουν τόν έχθρό. Με την άποχώρηση λοιπόν τῶν 'Ελλήνων ό άποκλεισμός τῶν Λαλιῶτῶν λύνεται και ό δρόμος της φυγής τους για την Πάτρα είναι έλεύθερος. Πραγματικά πήραν μαζί τις οίκογένειές τους και τὰ πολυτιμότερα πράγματά τους και έφυγαν καίοντας τὰ έλληνικά χωριά, που συναντούσαν στις παρυφές του δρόμου. Μετά την άναχώρησή τους οί "Έλληνες ὤρμησαν στο Λάλα, τὸ ληλάτησαν και έκαψαν τὰ σπίτια του.

'Η θέση τῶν 'Ελλήνων στην ΒΔ Πελοπόννησο έδραιώνεται, ένῶ ταυτόχρονα εξελίσσονται εὐνοϊκά οί έπιχειρήσεις τους στο κέντρο της, έξω από την Τριπολιτσά.

'Επιχειρήσεις άντιπερισπασμοῦ τοῦ τουρκικοῦ στόλου στα Ν.Α. παράλια της Πελοποννήσου και στόν Κορινθιακό.

3. 'Η ήττα τῶν Τούρκων στην Γράνα έπιταχύνει την πτώση της Τριπολιτσᾶς. Οί κακουχίες τῶν πολιορκημένων μεγαλώνουν και ή έπισιτιστική τους θέση δυσχεραίνεται, γίνεται τραγική. Οί άρχηγοί τῶν 'Ελλήνων ένθαρρύνονται και παίρνουν θέσεις πιο κοντά στην Τριπολιτσά. Τότε σε μερικά μέρη έξω

από τὰ τείχη ἄρχισε νὰ γίνεται ἓνα παράξενο ἐμπόριο : "Ἕλληνες ἔδιναν στους Τούρκους ψωμί, σῦκα, κρέας καὶ ἔπαιρναν ὅπλα καὶ ἄλλα πράγματα. Οἱ ἄρχηγοὶ τὸ γινώριζαν αὐτό, ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες τοὺς δὲν εἶχαν ἄρματα, ἔκαναν πῶς δὲν τοὺς ἔβλεπαν.

Τὸ πλησίασμα αὐτὸ διευκόλυνε τὶς συνομιλίες καὶ τὶς συνεννοήσεις τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς Ἀλβανοὺς τῆς Τριπολιτσᾶς, ποὺ τώρα ἐκδήλωναν τὴν δυσφορίαν τους γιὰ τὴν παράταση τῆς πολιορκίας. Ἡ χωριστικὴ αὐτὴ τάση τῶν Ἀλβανῶν, συχνὸ φαινόμενο σὲ στιγμὲς κινδύνου, πρόδιδε τὴν χαλαρότητα τῶν δεσμῶν τους μὲ τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι ἦλθαν κι' αὐτοὶ χωριστὰ σ' ἐπαφὴ μὲ τοὺς Ἕλληνες μὲ σκοπὸ νὰ τοὺς παραδώσουν τὴν πόλιν μὲ συνθήκη.

Τὶς μέρες ὅμως ἐκεῖνες ἦλθαν εἰδήσεις ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος συνενωμένος μὲ τὴν αἰγυπτιακὴ καὶ ἀλγερινὴ μοῖρα, μετὰ τὴν ἐμφάνισή του ἐμπρὸς στὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ στὰ μεσσηνιακὰ κάστρα, ἔπλεε τώρα πρὸς τὴν εἴσοδο τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ἀπειλώντας κατὰ τὶς διαδόσεις ν' ἀποβιβάσῃ 10.000 ἄνδρες — στὴν πραγματικότητα εἶχε μόνο 2.000 Ἀλβανούς — καὶ νὰ διαλύσῃ ἢ τουλάχιστον νὰ φέρῃ ἀντιπερισπασμὸ στὴν πολιορκία τῆς Τριπολιτσᾶς. Οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ ἀνήσυχτοι παρακάλεσαν τότε τὸν Ὑψηλάντη ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν ἐνὸς σώματος, ποὺ θὰ πήγαινε νὰ προστατέψῃ τὰ βόρεια παράλια τῆς Πελοποννήσου. Στὸ βάθος ὅμως οἱ περισσότεροὶ ἀπ' αὐτοὺς ἐπιθυμοῦσαν ν' ἀπομακρύνουν τὸν Ὑψηλάντη, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ μοιραστοῦν ἀνεξέλεγκτα τὰ πλοῦτῃ τῆς Τριπολιτσᾶς. Μολονότι ὁ Ὑψηλάντης καταλάβαινε τὰ ταπεινὰ αὐτὰ ἐλατήρια τῶν πολλῶν, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐξαρθῇ στὸ ὕψος τῶν κρίσιμων περιστάσεων καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν κίνδυνον. Στὶς 6 Σεπτεμβρίου ὁ καπετὰν μπέης Καρὰ Ἀλῆς ἀγκυροβολοῦσε ἐμπρὸς στὴν Πάτρα. Κατόπιν ἡ αἰγυπτιακὴ μοῖρα τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ Γιβραλτάρ, ἀφοῦ τροφοδότησε τὰ κάστρα τοῦ Ρίου, Ἀντιρρίου καὶ Ναυπάκτου, εἰσέδυσσε στὸν Κορινθιακὸ, ἔκανε ἀπόβαση στὸ ἀφρούρητο Αἶγιο, ἔκαψε τὰ ὑπόλοιπα σπίτια ποὺ δὲν τὰ εἶχε κάψει ὁ κεχαγιάμπεης τοῦ Χουροῖτ κατεβαίνοντας πρὸς ἐνίσχυση τῶν Τούρκων τῆς Τριπολιτσᾶς, καὶ τὴν αὐγὴ τῆς 22 Σεπτεμβρίου βομβάρδισε τὸ Γαλαξίδι, τὴν δυνατὴ ἑλληνικὴ ναυτικὴ βάση τοῦ Κορινθιακοῦ. Οἱ Γαλαξιδιώτες ἀντιστάθηκαν γενναῖα στὸ πυκνὸ καὶ ἀδιάκοπον κανονιοβολισμὸ τῶν Τούρκων. Τὴν ἄλλη ὅμως μέρα, ὅταν ἀντιλήφθηκαν ὅτι οἱ 200 ὀπλοφόροι τοῦ Πανουργιά, ποὺ εἶχαν ἔλθει

σὲ βοήθειά τους, εἶχαν λιποτακτήσει τὴν νύχτα, ἔχασαν μονομιᾶς τὸ θάρρος τους, πανικοβλήθηκαν καὶ κοίταξαν, πῶς νὰ σωθοῦν. Ἔτσι οἱ Τοῦρκοι ἀποβιβάστηκαν χωρὶς ἀντίσταση, ἔκαψαν τὴν πόλη καὶ κυρίεψαν 70 περίπου μεγάλα πλοῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 13 ἦταν ἐξωπλισμένα. Ἀπ' αὐτὰ ἄλλα ἔκαψαν κι' ἄλλα — πάνω ἀπὸ 30, τὰ μεγαλύτερα — τὰ κράτησαν γιὰ τὴν δική τους χρῆση.

Ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ὑπὸ τὸν Μιαούλη, μὲ 60 περίπου καράβια, ἔφθασε ἀργοπορημένος ἔξω ἀπὸ τὸν Κορινθιακὸ κατὰ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου. Καταδιώκει τὸν τουρκικὸ ἀπὸ τὴν Ζάκυνθο ὡς τὴν νότια ἄκρη τῆς μεσσηνιακῆς χερσονήσου, ἀλλὰ δὲν κατορθώνει νὰ τὸν βλάψῃ. Ἔτσι ὕστερ' ἀπὸ μερικὲς ἡμέρες ὁ Καρὰ Ἀλῆς εἰσέπλεε στὸν Βόσπορο σέρνοντας θριαμβευτικὰ τὰ αἰχμαλωτισμένα καράβια. Στὶς κεραεῖς τῆς ναυαρχίδος αἰωροῦνταν κρεμασμένοι τριάντα Γαλαξιδιώτες. Ἡ Κωνσταντινούπολη ζοῦσε μέσα σ' ἓνα παραλήρημα θρησκευτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Ὁ σουλτάνος ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ναυτικῆς αὐτῆς ἐκστρατείας ἀπένειμε στὸν Καρὰ Ἀλῆ τὸν βαθμὸ τοῦ καπουδὰν πασᾶ (ναυάρχου). Ἡ χαρὰ βέβαια τῶν Τούρκων δὲν ἦταν ἀπόλυτα ἀδικοιολόγητη. Ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχε πραγματικὰ ἐξασφαλίσει τὴν Μεθώνη, τὴν Κορώνη καὶ τὴν Πάτρα, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ σώσῃ — πράγμα ἄλλωστε ἀδύνατο — τὴν Τριπολιτσά οὔτε καὶ τὴν Κόρινθο.

**Ἀλωση τῆς Τριπολιτσᾶς
καὶ οἱ συνέπειές της (23
Σεπτεμβρίου 1821).**

4. Στὴν Τριπολιτσά οἱ διαπραγματεύσεις τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς Τούρκους δὲν κατέληξαν σὲ συμφωνία. Μόνο μὲ τοὺς Ἀλβανοὺς ἔγινε συνθήκη. Σ' αὐτὸ συνέβαλε καὶ ἡ γνωστὴ συμμαχία Σουλιωτῶν καὶ

Τουρκαλβανῶν, ὁπαδῶν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ποὺ ἀπέβλεπε στὴν καταπολέμηση τοῦ σουλτάνου καὶ στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἡ συμμαχία αὐτὴ ἐπῆγαινε νὰ ἐξελιχθῇ σὲ γενικώτερη συμμαχία Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν, ἀλλὰ τελικὰ ματαιώθηκε.

Μέσα στὴν Τριπολιτσά ἐπικρατοῦσε ἀναρχία. Τὴν 23 Σεπτεμβρίου/5 Ὀκτωβρίου, στὶς 9.30' τὸ πρωί, μέσα σὲ μιὰ ἀφόρητη ζέστη καὶ βαριά ἀτμόσφαιρα ὠρισμένοι Ἀγιοπετρίτες καὶ Τσάκωνες ἀπὸ τὰ πολιορκητικὰ σώματα ἐκρέμασαν σχοινιά ἀπὸ τὰ τουρκικὰ κανόνια ἐνὸς προμαχώνα (μιᾶς ντάπιας) καὶ ἀνέβηκαν ἐπάνω στὰ τείχη, χωρὶς νὰ βροῦν καμιὰ ἀντίσταση. Κατόπιν ἀνοιξαν τὴν πύλη τοῦ Ναυπλίου, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία σὰν χείμαρρος ἄρχισαν νὰ ξεχύνωνται πρὸς τὴν πόλη οἱ διψασμένοι γιὰ ἐκδίκηση καὶ ἄπλη-

στοι για λεηλασίες "Ελληνες άτακτοι. Τά κανόνια τής ντάπιας τὰ γύρισαν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλης καὶ ἄρχισαν νὰ χτυποῦν τὸ σεράγι. Σύγχρονα σχεδὸν ἄλλοι ὅπλοφόροι ἄρχισαν νὰ μπαίνουν ἀπὸ ἄλλες πύλες καὶ ἀπὸ τὰ ἀνυπεράσπιστα τείχη καὶ νὰ πλημμυρίζουν τοὺς δρόμους καὶ τὰ σοκάκια τῆς Τριπολιτσᾶς. Οἱ Τοῦρκοι τῆς ἀκροπόλεως ἔστρεψαν κι' αὐτοὶ τὰ κανόνια τους στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλης καὶ χτυποῦσαν τὶς μάζες τῶν 'Ελλήνων, ποὺ εἶχαν ἀνακατωθῇ μὲ τοὺς ἀντιπάλους των. Ἐπάνω ἀπὸ τὴν πόλη ἄρχισε νὰ ὑψώνεται καὶ ὀλοένα νὰ δυναμώνη μιὰ ἀπαίσια καὶ φριχτὴ βοή, βγαλμένη ἀπὸ τὶς θρηνητικὲς φωνὲς καὶ οἰμωγὲς τῶν θυμάτων καὶ ἀπὸ τὶς κραυγὲς τῶν νικητῶν. Ἡ ἀταξία καὶ ἡ ἀναρχία βρῖσκονταν στὸ κορυφώμά τους καὶ πολλοὶ "Ελληνες μέσα στὴν σύγχυση σκοτώνονταν ἀπὸ τὸ χέρι τῶν δικῶν τους. Οἱ ἀνώτεροι ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐπιβληθοῦν στοὺς κατωτέρους ἢ νὰ τοὺς συγκρατήσουν. Τοὺς ἔχασαν ἐμπρὸς ἀπὸ τὰ μάτια τους καὶ ἔμειναν σχεδὸν μόνοι τους. Οἱ δρόμοι γέμισαν ἀπὸ πτώματα. «Τὸ ἄλογό μου ἀπὸ τὰ τείχη ἔως τὰ σαράγια δὲν ἐπάτησε γῆ» γράφει ἐπιγραμματικὰ ὁ Κολοκοτρώνης στ' ἀπομνημονεύματά του. Μέσα στὴν σύγχυση καὶ τὴν ταραχὴ πολλοὶ Ἀλβανοὶ βρέθηκαν ἀπομονωμένοι καὶ ἐξωντώθηκαν, ἐνῶ οἱ περισσότεροι μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ἐλμαῆ μπεή μόλις μπόρεσαν νὰ ξεφύγουν τὰ ἐξαγριωμένα πλήθη τῶν ἀτάκτων καὶ νὰ βγοῦν μέσα ἀπὸ τὴν κόλαση χάρις στὴν προσωπικὴ ἐπέμβαση καὶ προστασία τοῦ Κολοκοτρώνη, ποὺ θεώρησε ζήτημα τιμῆς τὴν τήρηση τῆς συνθήκης Ἀλβανῶν καὶ Ἑλλήνων, τὴν τήρηση τῆς μπέσας του. Πολλοὶ Τοῦρκοι βλέποντας τὴν ἀνελέτη αὐτὴ ἐξόντωση προτίμησαν νὰ κλειστοῦν μέσα στὰ σπιτία τους καὶ νὰ καοῦν μαζί μὲ τὶς οἰκογένειές τους, παρὰ νὰ παραδοθοῦν στοὺς ἄλλοτε σκλάβους των. «Οἱ φλόγες, γράφει αὐτόπτης μάρτυρας, ὁ Γάλλος φιλέλληνας καὶ ἀξιωματικὸς Raybaud, τινάζονταν μὲ μανία στὸν ἀέρα ἀπὸ πολλὰ μέρη τῆς πόλης καὶ ἡ πύρα τῆς φωτιᾶς πολλαπλασίαζε τὴν ἀφόρητη κιόλας κάψα τῆς μέρας. Ἦταν μιὰ κόλαση φωτιᾶς καὶ αἵματος, ὅπου ὁ πάταγος τῶν σπιτιῶν ποὺ γκρεμίζονταν, οἱ βρόνοι τῶν κανονιῶν, τὸ τουφεκίδι ποὺ δὲν ἔπαυε, οἱ φωνὲς αὐτῶν ποὺ ξεψυχοῦσαν, καὶ οἱ ξεφρενιασμένες κραυγὲς τῶν νικητῶν ἔσμιγαν σὲ μιὰ τρομερὴ συμφωνία». Τρεῖς μέρες, ἀπὸ τὴν Παρασκευὴ ὡς τὴν Κυριακὴ, βάσταξε ἡ σφαγὴ καὶ ὁ φόνος μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὴν Τριπολιτσά. Οἱ ξεσηκωμένοι σκλάβοι πρόβαιναν παράλληλα καὶ στὴν λεηλασίαν τῶν σπιτιῶν: ὀλόκληρες γωνιὲς σπιτιῶν καὶ τοῖχοι γκρεμίζονταν κάποτε — σὰν κάτω ἀπὸ τὰ χτυπήματα πολιορκητικοῦ κριοῦ — ἀπὸ τὸ σπρώξιμο τῶν στιφῶν τῶν

ἄτακτων στρατιωτῶν, ποὺ διαπληκτίζονταν μὲ πείσμα καὶ μανία, ποιοὶ νὰ πρωτομποῦν στὰ πλουσιώτερα σπίτια.

Οἱ σκηνές τῆς Τριπολιτσᾶς θύμιζαν ἐκπορθήσεις πόλεων τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἀπὸ τοὺς Τούρκους μὲ ὅλα τὰ ἀπαίσια ἐπακολουθήματα γιὰ τοὺς κατοίκους. Ἡ τύχη τους ἦταν ἡ προδιαγραμμένη ἀπὸ τὶς ἄγραφες — σκληρὲς καὶ ἄγριες — μακραίωνες πολεμικὲς συνθήκες τῆς Ἀνατολῆς. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ περιβάλλον εἶχαν ζήσει οἱ Ἕλληνες καὶ ἀνάλογα ἀντιδροῦσαν. Ἡ βαριά ἐπίδραση τῶν πολεμικῶν παραδόσεων καθὼς καὶ τὸ συμπυκνωμένο μῖσος τους γιὰ ὅσα εἶχαν τραβήσει κατὰ τὴν περίοδο τῆς σκλαβιάς ἐβρισκαν τώρα ὀρμητικὴ καὶ ἀκατάσχετη διέξοδο.

Μὲ τὴν πτώση τῆς Τριπολιτσᾶς λήγει μιὰ περίοδος πολέμου τῆς ἀνεξαρτησίας, μικρὴ σὲ διάρκεια, ἀλλὰ βασικὴ σὲ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν Πελοποννησίων: κατὰ τὴν πολιορκία της ἡ γενναιότητα ὠρισμένων καπετάνιων προσελκύει πολλοὺς στρατιῶτες, ἡ διαφοροποίηση τῆς στρατιωτικῆς ἱεραρχίας προχωρεῖ κάπως καὶ οἱ ἔννοιες τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τοῦ στρατιώτη γίνονται καθαρώτερες στὴν συνείδηση τῶν κατοίκων. Καμιὰ ὁμως σοβαρὴ μεταρρύθμιση δὲν ἔγινε εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωση γιὰ τὴν καλύτερη ὀργάνωση τῶν ἄτακτων. Ἀντίθετα ἡ μέθη τῆς νίκης, ἡ λαφυραγωγία καὶ ἡ ἐπιδημία τοῦ τύφου, ποὺ ἔβασκε ὕπουλα μέσα στὴν Τριπολιτσά πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωσή της καὶ ἡ ὁποία τώρα ἄρχισε νὰ θερίζη καὶ τοὺς Ἕλληνες, ἐπέδρασαν ἀνασταλτικά καὶ παρέλυσαν τὴν ὀργάνωση καὶ τὴν πειθαρχία ποὺ προϋπῆρχε. Οἱ ἄτακτοι, ποὺμποροῦσαν ν' ἀποτελέσουν ἓνα σημαντικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στρατό, φορτωμένοι μὲ τὰ λάφυρα τῆς πόλης ἢ τρομοκρατημένοι ἀπὸ τὴν ἐπιδημία, ἄρχισαν νὰ σκορπίζονται καὶ νὰ γυρίζουν στὰ χωριά τους σὰ νὰ εἶχε λήξει ἡ ἀποστολὴ τους. Ἡ ὀπισθοδρόμηση αὐτὴ στὴν ὀργάνωση τῶν πελοποννησιακῶν ἄτακτων στρατευμάτων ἂν ἐξετασθῇ γενικώτερα, εἶναι ἓνα φαινόμενο, ποὺ παρατηρεῖται κάθε φορὰ ποὺ οἱ Πελοποννήσιοι χωρικοὶ νιώθουν τὸν ἑαυτό τους κάπως ἐλεύθερο ἀπὸ ἐχθρικές πιέσεις καὶ ἀπειλές. Τὸ ἴδιο ἐπαναλαμβάνεται μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη στὰ Δερβενάκια ὕστερ' ἀπὸ μερικὸς μῆνες. Ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ φαινόμενο αὐτὸ δὲν εἶναι καὶ ἡ (χαρακτηριστικὴ στὰ ἄτακτα στίφη) ἀμεριμνησία καὶ ἀπρονοησία τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν γιὰ τὴν ὀχύρωση τῶν σημαντικῶν στρατηγικῶν θέσεων. Μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ ἀνατολίτικο κομπασμὸ καὶ τὴν ὀκνηρία στὴν σκέψη πιστεύουν ὅτι οἱ Τούρκοι δὲν πρόκειται νὰ

ξαναγυρίσουν. Ἐτσι οἱ συμβουλῆς ξένων στρατιωτικῶν ἐπάνω σέ τέτοια ζητήματα δέν ἔχουν καμιὰ ἐπίδραση.

Μολαταῦτα ἡ πτώση τῆς Τριπολιτσᾶς ἔφερε ὑπολογίσιμα θετικά κέρδη : τὰ λάφυρά της ὥπλισαν χιλιάδες Πελοποννήσιους χωρικούς, ἀπό τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι ὡς τότε εἶχαν γιὰ ὄπλα δρεπάνια, σουγιάδες, σουβλιά καὶ ὅ,τιδήποτε ἄλλο μπορούσε νὰ χρησιμεύσει γιὰ φονικὸ ὄργανο. Ἐπίσης τονώνει πολὺ τὸ ἠθικὸ τῶν Πελοποννησίων καὶ τοὺς κάνει νὰ ἔχουν ὑπερβολικὴ ἐμπιστοσύνη στὶς δυνάμεις καὶ στὴν τακτικὴ τους. Δέν ἐκτιμοῦν καθόλου τὴν ξιφολόγχη, γιατί δέν ἔχουν ἀκόμη δοκιμάσει τὴν δρασικότητά της. Θὰ τὴν δοκιμάσουν πολὺ ἀργότερα, μετὰ τὴν ἀπόβασή τοῦ Ἰμπράϊμ. Οἱ ξένοι ὅμως φιλέλληνες, στρατιωτικοί, ποὺ δέν εἶναι καθόλου εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν πειθαρχία, σκέπτονται πολὺ διαφορετικά : ἂν οἱ Ἕλληνες μὲ τὴν καθυστερημένη τακτικὴ τους καὶ μὲ τὸν κακὸ ὀπλισμὸ τους νικοῦν, τί δέν θὰ μπορούσαν νὰ κάνουν μὲ ἓνα καλὰ ὀργανωμένο στρατιωτικὸ σῶμα; Γι' αὐτὸ εἶχαν τὴν γνώμη, πῶς ἐκεῖνο, ποὺ ἔπρεπε νὰ κάνουν οἱ φιλελληνικοὶ κύκλοι τῆς Εὐρώπης ἦταν νὰ στείλουν στὴν Ἑλλάδα πολεμοφόδια καὶ ἐθελοντὲς καλὰ ἐξοπλισμένους.

Ἡ ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς εἶχε καὶ μιὰ μεγάλη ἀκόμη σημασία γιὰ τὸν ἀγῶνα : ἀπὸ τὴν στιγμή ἐκείνη ἡ ἐπανάσταση ὄχι μόνον ἐξυψώνεται στὴν συνείδηση ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ προχωρεῖ οὐσιαστικά καὶ παίρνει πιά καθολικώτερο χαρακτήρα. Οἱ Πελοποννήσιοι, ἐνὸς ὧς εἶχαν ἀκόμη τὸν ἐχθρὸ στὴν καρδιά τῆς χώρας τους, δέν σκέπτονταν νὰ στείλουν βοήθειες πέρα ἀπὸ τὸν Ἰσθμό. Τώρα ὅμως, ἐξοπλισμένοι καὶ μὲ τὰ πολεμικὰ λάφυρα τῆς Τριπολιτσᾶς, ἄρχισαν νὰ συλλογίζονται, «πῶς νὰ ἐξαπλώσουν τὸν πόλεμον καὶ ὑπὲρ τῆς ἰδικῆς των ἐλευθερίας καὶ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων ἀδελφῶν». Τὸν ἴδιο σκοπὸ ἄλλωστε — μεταξύ καὶ ἄλλων βέβαια — εἶχε καὶ ἡ σύγκληση τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως. Ἡ ἐλεύθερη σχεδὸν Πελοπόννησος ἔπαιρνε πιά τὴν θέση σημαντικῆς βάσης γιὰ τὴν ἐξόρμηση τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὶς ἄλλες σκλαβωμένες ἐλληνικὲς χῶρες. Σ' αὐτὸ συντελοῦσε πολὺ ἡ εὐνοϊκὴ γεωγραφικὴ της θέση.

Ἡ χρησιμοποίησις τῆς Πελοποννήσου ὡς ὀρμητηρίου τῶν Ἑλλήνων ἦταν τὸ ὄνειρο τοῦ Κολοκοτρώνη, ὁ ὁποῖος ἤθελε πρὶν ἀπ' ὅλα τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀπελευθέρωσή της. Ξένος ὅμως στρατιωτικός, ὁ Voutier, ποὺ προσέφερε τὶς ὑπηρεσίες του στὸν ἐλληνικὸ ἀγῶνα, μιλώντας γιὰ τὸν πρῶτο χρόνο τῆς ἐπαναστάσεως ἐπικρίνει τὶς ἀντιλήψεις αὐτές. Κατ' αὐτὸν ἀντὶ οἱ Ἕλληνες νὰ χάνουν

πολύτιμο καιρό πολιορκώντας διαδοχικά τις ώχρωμένες πόλεις τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Εὐβοίας, ἔπρεπε νὰ βαδίσουν μπροστά, γιὰ νὰ βοηθήσουν τὶς προσπάθειες τῶν ἀδελφῶν τους, ποὺ σὲ ὠρισμένα ἀπομονωμένα σημεῖα εἶχαν ἐπαναστατήσῃ καὶ οἱ ὅποιοι ἦταν ἐπόμενο ἀργότερα νὰ ὑποκύβουν, ἂν ἐγκαταλείπονταν ἀβοήθητοι. Ἐπειδὴ λοιπόν, συνεχίζει ὁ Voutier, οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐφήρμοσαν τὸ σχέδιο αὐτό, προσβάλλονται καὶ οἱ ἴδιοι μὲ τὴν σειρά τους ἀπὸ τὸν Δράμαλη ὕστερ' ἀπὸ ἓνα χρόνο πετυχημένων ἀγώνων, ποὺ ὅμως κακῶς διευθύνονται. Πραγματικά ὁ πόλεμος τῶν Ἑλλήνων ἔχει γενικὰ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀμυντικοῦ πολέμου, κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ποὺ ἔρχονται νὰ ἐνισχύσουν τοὺς ἀποκλεισμένους ὁμοεθνεῖς τους. Βασικὰ οἱ σκέψεις τοῦ Voutier ἦταν ὀρθές. Ἦταν ὅμως ἄραγε δυνατό καὶ ὠφέλιμο γιὰ τοὺς Ἕλληνες ν' ἀπλωθοῦν καὶ νὰ διασπᾶσουν τὶς μικρὲς τους πολεμικὲς δυνάμεις; Ὑπῆρχε ἡ ἀναγκαία ὁμόνοια καὶ ὁ συντονισμὸς τῶν ἐπιχειρήσεων τους; Ἐπειτα ὑπῆρχαν οἱ ἀπαραίτητες προϋποθέσεις καὶ τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴ ἐνὸς γοργοῦ ἐπιθετικοῦ πολέμου, δηλαδὴ τὰ ἐκπαιδευμένα στρατεύματα, ἡ ὀργάνωση, ἡ ἀφθονία τῶν χρηματικῶν μέσων καὶ τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου, οἱ ἔμπειροι καὶ μορφωμένοι ἀξιωματικοὶ καὶ ὁ ἱκανὸς γενικὸς ἀρχηγός;

Παρακινημένος λοιπόν ὁ Κολοκοτρῶνης ἀπὸ τὶς δικὲς του γνωστὲς ἀντιλήψεις, κυρίως ἀπὸ ἓνα ἔντονο τοπικιστικὸ πνεῦμα, στρέφεται ἐναντίον τῆς Πάτρας, μεγάλης ἐχθρικῆς ἐστίας στὴν ὠμοπλάτη τῆς Πελοποννήσου, ἀλλ' ἀντιδρῶν οἱ δυνατόι καὶ φιλόδοξοι πρόκριτοι τῆς Ἀχαΐας φοβούμενοι τὴν ἐπικράτηση τοῦ Κολοκοτρῶνη καὶ τῶν στρατιωτικῶν. Γι' αὐτὸ μάλιστα διώχνουν τοὺς καπετάνιους τῆς ἐπαρχίας τους Πετμεζαίους καὶ Κουμανιωταίους καὶ συγκεντρώνουν στρατεύματα, γιὰ νὰ πολιορκήσουν μόνοι τους τὴν Πάτρα. Τότε ὁ Κολοκοτρῶνης ἀναγκάζεται νὰ στραφῇ πρὸς τὴν πολιορκία τοῦ Ναυπλίου.

Πῶς διαγράφεται ἐν τῷ μεταξύ ἡ στρατιωτικὴ κατάσταση στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα, στὴν Ἠπειρο καὶ στὴν Κρήτη;

ΙΔ'. ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΚΡΗΤΗ

Στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Ἐπιχειρήσεις στὴν περιοχή τῆς Ἄρτας (Σεπτέμβριος 1821).

1. Ἄν ἐξαιρέσουμε τὴν ἐχθρική ἐστία τῆς Πάτρας, στὴν Δυτικὴ Ἑλλάδα τὸ πιὸ προχωρημένο, ἀλλὰ καὶ πιὸ ἀπομονωμένο φυλάκιο τῶν ἐλληνικῶν ἀγώνων, ἦταν τὸ Σούλι. Μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Σουλιωτῶν ἀπὸ τὸ σουλτανικὸ στρατόπεδο τῶν Ἰωαννίνων καὶ τὴν εἴσοδό του στὸ Σούλι, ἔξω φρενῶν ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων Ἰσμαήλ πασὰς στέλνει ἀμέσως ἐναντίον τους σημαντικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις.

Πραγματικὰ ὁ κίνδυνος ὁ προερχόμενος ἀπὸ τοὺς Σουλιῶτες ἦταν μεγαλύτερος παρὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀλὴ πασά, γιατί οἱ ἐμπευροπόλεμοι αὐτοὶ ἄνδρες, ἀφοῦ ἐνισχύθηκαν καὶ μὲ 400 περίπου ἀκόμη κατοίκους τῶν περιχώρων, ποὺ ἦταν ὅμοιοί τους στὴν ἀνδρεία — ξεχώριζαν οἱ Βαρειοαδίτες — πολιορκήσαν μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐχθρικά ἀποσπάσματα σὲ ὠρισμένα χωριά, ἔκλεισαν τοὺς δρόμους καὶ ἄρπαξαν τὶς τροφές καὶ τὰ πολεμοφόδια, ποὺ στέλνονταν ἀπὸ τὸ σουλτανικὸ στρατόπεδο τῶν Ἰωαννίνων. Ἐν τῷ μεταξύ εἶχε φτάσει στὸ Σούλι ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντη Χριστόφορος Περραιβός. Ὁ ἐρχομὸς του ἐγκαρδίωσε τοὺς Σουλιῶτες ποὺ βρίσκονταν στὰ διάφορα τριγύρω στρατόπεδα, γιατί διαδόθηκε ὅτι μαζί του ἔφερνε καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους Σουλιῶτες, ποὺ βρίσκονταν στὴν Κέρκυρα.

Ὁ Ἀλὴς ὅμως δὲν ἔμενε εὐχαριστημένος ἀπὸ τὶς ἐπιχειρήσεις τῶν Σουλιωτῶν. Ζητοῦσε τὴν διεύρυνση καὶ ἐπέκταση τῶν ἐπιχειρήσεών τους, τὴν συνένωσή τους μὲ τὶς ἐλληνικὲς δυνάμεις τῆς Ἀκαρνανίας ποὺ προσποιοῦνταν ἐπίσης ὅτι πολεμοῦσαν γι' αὐτόν, καὶ κατόπιν τὴν διεξαγωγή συντονισμένων πολεμικῶν ἐνεργειῶν ἐναντίον τοῦ νέου ἀρχιστρατήγου τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων Χουρσίτ πασᾶ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἰωαννίνων.

Πραγματικὰ οἱ ἐπαναστάτες τῆς Ἀκαρνανίας ὀδηγούμενοι ἀπὸ ἐμπευροπόλεμους ὅπλαρχηγούς, ὅπως π.χ. τὸν Γῶγο, τὸν Ράγκο, τὸν Κατζικογιάννη κ.ἄ. εἶχαν πολλὲς καὶ σπουδαῖες ἐπιτυχίες στὰ περίχωρα τῆς Ἄρτας τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1821.

Ἡ ἐπαφὴ τῶν Σουλιωτῶν μὲ τοὺς Ἕλληνες τῆς Ἀκαρνανίας ἐγίνε καὶ ἀποφασίστηκε ἡ κοινὴ ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Ἄρτας,

μολονότι μερικοί Σουλιώτες έκριναν έπωφελέστερη την έκστρατεία έναντίον της Τσαμουριάς. Ή γνώμη τους ήταν και ή όρθότερη, γιατί θ' άπελευθέρωναν τις περιοχές από την Πάργα ως την Πρέβεζα και θα είχαν ένα σπουδαίο έρεισμα για την έπικοινωνία τους με την θάλασσα, για τόν έφοδιασμό τους σε τροφές και πολεμοφόδια και γενικώτερα για την έξάπλωση και για την σταθεροποίηση του έλληνικού άγώνα στην Ήπειρο. Την γνώμη αυτή υποστήριζε και ό Περραιβός. Άλλά οί προτροπές του Άλη, που τους παράγγελλε νά κινηθοΰν προς τόν νότο, και — τό σπουδαιότερο — ή έλπίδα της λαφυραγωγίας της Άρτας, κυριάρχησαν στις σκέψεις των περισσότερων Σουλιωτών και τους έκαναν ν' άποδεχθοΰν τό σχέδιο της έκστρατείας έναντίον της Άρτας.

Ή μεγάλη όμως αυτή πολεμική έπιχείρηση των όπλαρχηγών της Δυτικής Στερεάς Έλλάδος, συντονισμένη με ταυτόχρονη σύμπραξη των Τουρκαλβανών όπαδών του Άλη πασά και των Σουλιωτών, ή όποία είχε ως άποτέλεσμα την κατάληψη, αλλά και την λεηλασία της Άρτας, δέν έφερε κανένα ούσιαστικό άποτέλεσμα, γιατί οί Τουρκαλβανοί είδαν ότι ό άγώνας των Χριστιανών συμμάχων τους ήταν έθνικός και αυτομόλησαν προς τά στρατεύματα του Χουρσίτ. Έπομένως, τ' άποτέλεσματα της έκστρατείας ήταν έπιζήμια για τόν έλληνικό άγώνα: όχι μόνο ύπέφεραν τά πάνδεινα και καταστράφηκαν οικονομικά οί έλληνικοί πληθυσμοί της Άρτας και των περιχώρων της, αλλά κόπηκε και ή έπαφή των Έλλήνων με τους άδελφούς των του Σουλίου. Ό άκροτελεύτιος βορειοδυτικός προμαχώνας του έλληνικού έθνους άπομονώνεται και κινδυνεύει ν' άποπνιγεί από τόν φοβερό κλοιό, που σχηματίζουν γύρω του βαθμιαία τά ένωμένα τώρα τουρκαλβανικά στρατεύματα. Ή ένδεχόμενη πτώση του όχυρου αυτού, που άποτελεί ένα μεγάλο άντιπερισπασμό στα νώτα του έχθρου και άπασχολεί τόσα στρατεύματά του, θα είναι ένα δυνατό χτύπημα για την έλληνική επανάσταση. Γι' αυτό λίγους μήνες άργότερα ή πρώτη έλληνική προσωρινή κυβέρνηση, όπως θα ίδοΰμε, όργανώνει έκστρατεία στην Ήπειρο με άντικειμενικό σκοπό την διάσπαση του κλοιού των έχθρικών στρατευμάτων και την άποκατάσταση της έπαφής με τους ήρωικούς Σουλιώτες.

Στην Ἀνατολική Στερεά
Ἑλλάδα. Μάχη τῶν Βασι-
λικῶν. (Αὐγούστος 1821).

2. Ἀντίθετα πρὸς τὴν πολυαρχία τῆς
Δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, στὴν Ἀνατο-
λική, ὅπως εἶχαμε ἰδεῖ, ξεχωρίζει κυρίως
καὶ ἐπιβάλλεται βαθμιαῖα ὁ Ὀδυσσεὺς
Ἀνδροῦτσος, ὅπως ἀκριβῶς στὴν Πελο-
πόννησο εἶχε κυριαρχήσει ἡ μορφή τοῦ Κολοκοτρώνη. Ἀλλ' ὅπως
αὐτός, ἔτσι καὶ ἐκεῖνος δὲν μπόρεσε νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν ἀντίδραση
τῶν πολιτικῶν παραγόντων. Ἀπὸ τὸν Ἰούνιο κιάλας ὠρισμένα
πρόσωπα, πρὸ πάντων ὁ Μῆτρος Τριανταφυλλίνας ἀπὸ τὴν Λι-
βαδιά καὶ ὁ Ἑμμ. Σπυρίδωνος, εἶχαν ἀρχίσει νὰ τὸν κατηγοροῦν
ὅτι εἶναι τουρκόφιλος καὶ ὅτι συνεννοεῖται μὲ τοὺς ἐχθρούς. Σ' αὐτὸν
μάλιστα ἀπέδιδαν καὶ τὶς ἐπιτυχίες τοῦ Ὁμέρ Βριώνη στὴν Βοιωτία.
Πικραμένος ὁ Ὀδυσσεὺς ἀπολογήθηκε καὶ ἀπέδειξε τὴν ἀθωότητά
του. Κι' ὅταν ἀνακάλυψε τοὺς ραδιούργους, γεμάτος αἰσθήματα
ἐκδικήσεως τοὺς κυνήγησε, ἀλλ' αὐτοὶ πρόλαβαν καὶ σώθηκαν. Ἡ
διένεξη ὁμως αὐτῇ ἔφερε μιὰ ἀναταραχὴ στὴν Ἀνατολική Στερεὰ
Ἑλλάδα, ποὺ εἶχε βλαβερὰ ἀποτελέσματα ὄχι μόνο γιὰ τὸν τόπο,
ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ γενικώτερα τοῦ ἔθνους συμφέροντα. Τὸ ἐπεισόδιο
αὐτὸ ἀναστάτωσε τὴν ψυχικὴ ἡρεμία τοῦ Ὀδυσσεᾶ καὶ τὸν ἔκανε
περισσότερο καχύποπτο ἀπ' ὅσο ἦταν ἀπὸ τὴν φύση του : παντοῦ
τώρα ἔβλεπε κρυφοὺς ἐχθρούς, ραδιούργους, ποὺ ἡ φαντασία του
τοὺς ἔπλαθε πολυάριθμους καὶ ἔτοιμους νὰ δράσουν. Ὁ φόβος του
ἀπὸ τοὺς πολιτικούς καὶ τὸ μῖσος του ἐναντίον τους τὸν εἶχαν κατα-
κυριέψει. Εἶχε πάθει ἀληθινὴ μονομανία. Συχνὰ ἔλεγε : «Αὐτοὶ οἱ
καλαμαράδες θὰ μᾶς φᾶν τὸ κεφάλι μιὰ μέρα».

Εὐτυχῶς εἶχε ἀποκατασταθῇ ἡ γαλήνη στὴν Ἀνατολική Στε-
ρεὰ Ἑλλάδα, ὅταν κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου κατέβηκε ἀπὸ τὴν
Λάρισα στὴν Λαμία ὁ γνωστὸς ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τῆς Χαλκι-
δικῆς ἐμπειροπόλεμος Μπαϊράμ πασάς μὲ 8000 ἄνδρες, τοὺς περισ-
σότερους ἵππεις. Ἄλλη ἐπίσης δύναμη 4000 ἀνδρῶν μὲ ἀρχηγὸ τὸν
Μαχμούτ πασά τῆς Δράμας εἶχε στρατοπεδεύσει στὸν Δομοκό. Ἡ
ἐκστρατεία αὐτῇ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ εἶχε τὴν Τριπολιτσά τῆς
Πελοποννήσου, ὅπου ἔπρεπε νὰ συγκλίνουν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος οἱ
ἐνωμένες δυνάμεις τοῦ Μπαϊράμ πασά καὶ Κιοσέ Μεχμέτ πασά προε-
λαύνοντας μέσα ἀπὸ τὰ στενὰ τῶν Μεγάρων καὶ ἀπὸ τὸν Ἰσθμὸ
καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο οἱ δυνάμεις τοῦ Μαχμούτ πασά τῆς Δράμας ποὺ
θὰ διαβιβάζονταν ἀπὸ τὴν Ναύπακτο στὴν Ἀχαΐα. Ἰσχυρὲς ду-
νάμεις θὰ ἔμεναν σὲ ὠρισμένα ἐπίκαιρα σημεῖα — ὁ Μπαϊράμ στὴν
Κόρινθο καὶ ὁ Ὁμέρ Βριώνης στὴν Βοιωτία — γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση
τῶν ἐχθρικῶν ἐπιθέσεων στὰ νῶτα καὶ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν

συγκοινωνιών. Τις ἐπιχειρήσεις τῆς ξηρᾶς θὰ τις ὑποστήριζε καὶ ὁ στόλος, πού ἔπλεε γι' αὐτὸν τὸν λόγο στὸν Κορινθιακὸ κόλπο. Εἶναι ὁ στόλος αὐτός, γιὰ τὴν ἀπόκρουση τοῦ ὁποίου εἶχαμε ἰδεῖ ὅτι εἶχε σταλῇ στὰ παράλια τοῦ Κορινθιακοῦ ὁ Δημ. Ὑψηλάντης. Ἡ ἐκστρατεία λοιπὸν αὐτὴ τῶν Τούρκων καὶ σὲ δυνάμεις καὶ σὲ σύλληψη σχεδίου ἦταν περισσότερο ἐπίφοβη ἀπὸ τὴν προηγούμενη τοῦ Κιοσὲ Μεχμέτ πασᾶ.

Ἐμπρὸς στὸν μεγάλο κίνδυνο, πού ἀπειλοῦσε τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, συνάχθησαν ἀμέσως οἱ κυριώτεροι ὀπλαρχηγοὶ τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς, ὁ Γιάννης Δυοβουνιώτης, ὁ Γιάννης Γκούρας, ὁ Νάκος Πανουργιάς κ.ἄ. καὶ ἀποφάσισαν ν' ἀντισταθοῦν στὰ στενὰ τῶν Βασιλικῶν (ὀκτῶ ὥρες ἔξω ἀπὸ τὴν Λιβαδιά), ἀνάμεσα σὲ δάση καὶ βουνά. Ἄλλοι ἐπίασαν ἐπίκαιρα σημεῖα στὶς ὄρεινές καὶ δασωμένες πλαγιές, πού πλαισίωναν τὸν δρόμο, καὶ ἄλλοι στὴν ἐξοδο τῆς κοιλάδας. Ἦταν ὁ χαρακτηριστικὸς τύπος τῆς ἐνέδρας.

Τὴν 23 Αὐγούστου ἔκανε τὴν ἐμφάνισή του ἰσχυρὸ ἀνιχνευτικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ 300 πεζοὺς καὶ 200 ἰππεῖς, μπῆκε μέσα στὰ στενὰ καὶ προχώρησε χωρὶς ν' ἀντιληφθῇ καθόλου τοὺς Ἕλληνες, πού ἦταν κρυμμένοι πίσω ἀπὸ τὰ πυκνόφυλλα δένδρα. Τὸ ἀπόσπασμα ἀποδεκατίστηκε ἀμέσως. Μετὰ τὴν ἐπιτυχία αὐτὴ τῶν Ἑλλήνων φθάνει καὶ ὁ ὀπλαρχηγὸς τοῦ Ὀδυσσέα Γιάννης Ρούκης μὲ ὅσους ἄνδρες εἶχε.

Τὸ πρωὶ τῆς 26 ὁ Μπαϊράμ κινεῖται ἀποφασιστικὰ μὲ ὅλο τοῦ τὸν μάχιμο στρατὸ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων μὲ σκοπὸ νὰ ἐκβιάσῃ τὴν δίοδο καὶ ἐμπλέκεται σ' ἓνα σφοδρὸ καὶ ὀρμητικὸ ἀγῶνα, πού πέρασε ἀπὸ πολλὰς κρίσεις καὶ δραματικὰς φάσεις. Τέλος μιὰ δυνατὴ φωνή: «Ἐφθασε ὁ Ὀδυσσέας» δίνει τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐξορμήσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπ' ὅλες τὶς πλευρές. Ὁ Μπαϊράμ βλέποντας ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ ἦταν κυκλωμένος καὶ μάταια ἀγωνιζόταν, ἄρχισε νὰ ὑποχωρῇ. Ἀπερίγραπτος πανικὸς ἐπίασε τότε τοὺς στρατιῶτες τοῦ. Ὁ καθένας τοὺς κοίταζε νὰ σωθῇ μὲ ὅποιο τρόπο μποροῦσε. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐγνώριζαν τὸν τόπο, πιάνονταν σὰν σὲ παγίδες μέσα στὶς ρεματιές καὶ στὰ δάση.

Ἀπὸ τὸ μεσημέρι ὡς τὴν δύση τοῦ ἡλίου καταδίωκαν οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀντιπάλους των. Καὶ ἀπὸ τὰ ξημερώματα τῆς ἄλλης μέρας βάζοντας φωτιά στὰ δάση ἐξανάγκαζαν τοὺς κρυμμένους νὰ βγαίνουν σὰν τ' ἀγρίμια μέσα ἀπὸ τὶς κρυψῶνες τους. Ἀπὸ τὶς 8000 τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ καταστράφηκε θετικὰ τὸ ἓνα τρίτο, μέσα στοὺς ὁποίους συνυπολογίζονται βέβαια καὶ οἱ τραυματίες.

Ἀνάμεσα στοὺς νεκροὺς ἦταν ὁ Μεμὶς πασάς, ὁ γιὸς τοῦ Μπαϊράμ πασᾶ καὶ ἄλλοι ἀνώτεροι ἀξιωματικοί. Οἱ ἀπώλειες τῶν Ἑλλήνων ἦταν μικρές, 50 νεκροὶ καὶ τραυματίες, ἐνῶ τὰ λάφυρα ποὺ κέρδισαν ἦταν πλουσιώτατα : 18 σημαῖες, δυὸ κανόνια καὶ ἐπάνω ἀπὸ 800 ἄλογα, χωρὶς νὰ λογαριασθῇ τὸ ἄλλο πολεμικὸ ὕλικό. Ὁ Μπαϊράμ πανικόβλητος ἔσπευσε ν' ἀποσυρθῇ στὴν Λαμία ἀφήνοντας στὴν βιασύνη του στὸ στρατόπεδό του στὴν Πλατανιά πολλὰ βωδάμαξες, σκηνές, πολεμοφόδια καὶ ἄλλο ὕλικό. Ἀπὸ τότε οὔτε ἀκούστηκε οὔτε καὶ φάνηκε ποτέ.

Ἡ μάχη τῶν Βασιλικῶν εἶναι ἴσως ἡ σπουδαιότερη ὡς τότε μάχη καὶ νίκη τῶν Ἑλλήνων : ματαιώνει τὸ σχέδιο τῶν Τούρκων νὰ καταπνίξουν τὴν ἐπανάσταση καὶ νὰ σώσουν τὴν Τριπολιτσά. Ὁ συνεχιζόμενος σὲ ὅλη τὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα κλεφτοπόλεμος, ἡ διακοπὴ τῶν συγκοινωνιῶν Θήβας-Λαμίας, ποὺ εἶχε γιὰ ἀποτέλεσμα τὶς στερήσεις τοῦ ἔχθρου ἀπὸ τροφές καὶ πολεμοφόδια, οἱ συνεχεῖς ἀρρώστειες καὶ λιποταξίες του ἀνάγκασαν ἐπίσης τοὺς ἄλλους δυὸ πασάδες τὸν Κιοσὲ Μεχμέτ καὶ τὸν Ὁμέρ Βριώνη, νὰ ὑποχωρήσουν στὴν Λαμία μέσα ἀπὸ τὴν ἀφύλαχτη Ἀταλάντη. Καὶ ἀπὸ ἐκεῖ γύρισαν πίσω στὸ ἀρχικὸ ὄρμητήριό τους, στὰ Ἰωάννινα. Ἐτοί ὁλόκληρη ἡ Στερεὰ ἀπαλλάχθηκε ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ ἔχθρου, ἐνῶ ταυτόχρονα καὶ ἡ Κρήτη κινουῦνταν καὶ πάλι γιὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ ζυγοῦ.

Ἀναζωογόνηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στὴν Κρήτη (φθινόπωρο 1821).

3. Ἀμέσως μετὰ τὴν καταστολὴ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος τῆς μεγαλονήσου καὶ τὴν λήξη τῆς τουρκικῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Σφακιῶν παρουσιάζονται στὶς ἐπαρχίες Ρεθύμνου καὶ Κυδωνίας νέοι

ὀπλοφόροι, ποὺ ὕστερ' ἀπὸ μερικές συμπλοκὲς ἐξαναγκάζουν τοὺς Τούρκους νὰ καταφύγουν καὶ πάλι στὰ κάστρα. Σύνγχρονα τοὺς ἔρχονται ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν Ὑδρα καὶ ἀπὸ τὴν Σάμο καὶ κατὰ τὰ τέλη Νοεμβρίου καταπλέει στὸ Λουτρό τῶν Σφακιῶν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Δημ. Ὑψηλάντη Μιχαὴλ Ἀφεντούλης ὡς «διοικητὴς τῆς Κρήτης καὶ ἀρχιστράτηγος», ὁ ὁποῖος γίνεται δεκτὸς μὲ μεγάλη χαρά. Φοροῦσε εὐρωπαϊκὴ στρατιωτικὴ στολὴ μὲ ἐπωμίδες καὶ παράσημα τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν ἵπποτῶν τῆς Μάλτας, πράγματα ποὺ ἔκαναν τότε μεγάλῃ ἐντύπωση στοὺς Κρητικούς, ὅπως καὶ γενικὰ σὲ ὅλους τοὺς Ἕλληνες. Ὁ Ἀφεντούλης ἔβγαλε ἀμέσως θερμὲς προκηρύξεις στὸν κρητικὸ λαό, κήρυξε τὸ Λουτρό ἐμπορικὸ

λιμάνι τῆς ἐπαναστατημένης Κρήτης, κάλεσε σὲ συμβούλιο τοὺς πιὸ ὀνομαστοὺς καὶ ἐπίσημους ὀπλαρχηγούς, γιὰ νὰ συσκεφθοῦν γιὰ τὶς μελλοντικὲς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις, μοίρασε στρατιωτικὸς βαθμοὺς κ.λ. Τὸν Δεκέμβριο μάλιστα ἄρχισαν καὶ οἱ πρῶτες μετὰ τὴν ἄφιξή του ἀψιμαχίες.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ προχωροῦσε ἐνθαρρυντικὰ καὶ ἡ πολιτικὴ ὀργάνωση τῶν ἐπαναστατημένων χωρῶν στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα.

Α'. ΤΑ ΤΟΠΙΚΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΙ Η Α' ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Όργανισμοί τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος (Νοέμβριος 1821).

1. Ὁ Μαυροκορδάτος φεύγοντας ἀπὸ τὴν Βυτίνα τῆς Πελοποννήσου, ὅπου εἶχε συναντηθῇ μὲ τοὺς προκρίτους, πῆρε μαζί του τὸν Καρατζὰ καὶ τὸν Νέγρη καὶ περνώντας ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα καὶ Σά-

λωνα ἔφθασε στὸ Μεσολόγγι. Ἐκεῖ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἐπάνω ἀπὸ τὸν Ἰσθμό, ποὺ τὴν χώρισαν σὲ δύο τμήματα, στὴν Δυτικὴ καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Χέρσο Ἑλλάδα. Τῆς πρώτης τὴν ὀργάνωση τὴν ἀνέλαβε ὁ Μαυροκορδάτος, ἐνῶ τῆς δευτέρης ὁ Νέγρης, χωρὶς ὅμως αὐτὸς νὰ ἔχη καμιὰ σχετικὴ πληρεξουσιότητα ἀπὸ τὸν Ὑψηλάντη. Γι' αὐτὸ ὅταν ὁ πρίγκιπας ἔμαθε τίς αὐθαίρετες αὐτὲς ἐνέργειές τους, ἀγανάκτησε καὶ μὲ πικρὰ λόγια καταφέρθηκε ἐναντίον τους. Ἡ τροπὴ αὐτὴ τῶν πραγμάτων εὐχαρίστησε τοὺς προκρίτους τῆς Πελοποννήσου, γιατί ἀποκτοῦσαν πολιτικούς συμμάχους στὴν Στερεὰ καὶ ἀπομόνωναν τὸν Ὑψηλάντη. Ἦλπιζαν ὅτι ἀπὸ ἐκεῖ θὰ κριθῇ ἡ πάλι πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν καὶ ὅτι θὰ λήξῃ μὲ τὴν δική τους νίκη.

Ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Νέγρης δὲν συναντοῦν δυσκολίες στὶς ἐργασίες τους. Οἱ πρόκριτοι, ἰδίως τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς, ταπεινωμένοι καὶ ἀνίσχυροι, δείχτηκαν προθυμότατοι νὰ συνεργαστοῦν μαζί τους γιὰ τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση τῆς χώρας, γιατί νόμιζαν πὼς ἔτσι θὰμποροῦσαν νὰ ἐξουθενώσουν ἢ τουλάχιστο νὰ περιορίσουν τὴν παντοδυναμία τῶν ὀπλαρχηγῶν, τὴν «μαχαιοκρατία», ἐνῶ αὐτοὶ πάλι, ἂν καὶ ἀτίθασοι καὶ ἄγρυπνοι φρουροὶ τῶν κληρονομικῶν οἰκογενειακῶν τους προνομίων, ἀναγνώριζαν τὴν γενικώτερη ὠφέλεια ποὺ θ' ἀπέρρεε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν πολεμικῶν ἀναγκῶν καὶ κολακεύονταν νὰ πιστεύουν ὅτι, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ εἶχαν τὴν στρατιωτικὴ δύναμη, θὰ εἶχαν καὶ τὴν πολιτικὴ. Μόνον ὁ Ὅδυσσέας Ἀν-

δροῦτσος προβλέποντας τὴν βαθμιαία μείωση τῆς δυνάμεως τῶν ὀπλαραχηγῶν ἀπὸ τὴν σύσταση ἑνὸς πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ ἐπαναλάμβανε τὸ γνωστὸ· «Βλέπετε τούτους τοὺς καλαμαράδες; Αὐτοὶ θὰ μᾶς φᾶν τὸ κεφάλι μιά μέρα».

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λόγους, καὶ ἄλλοι δευτερεύοντες συνετέλεσαν, ὥστε νὰ παραμεριστοῦν οἱ μικρὲς δυσκολίες καὶ νὰ συνέλθουν οἱ ὀπλαραχηγοὶ καὶ οἱ πρόκριτοι σὲ δύο χωριστὲς συνελεύσεις, οἱ τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς στὸ Μεσολόγγι (4-9 Νοεμβρίου) καὶ οἱ τῆς Ἀνατολικῆς στὰ Σάλωνα (15-20 Νοεμβρίου), ὅπου συντάχθηκαν χωριστοὶ τοπικοὶ ὀργανισμοί. Ἡ Στερεὰ Ἑλλάδα λοιπὸν καταβάλλει προσπάθειες νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξάρτηση τῆς Πελοποννήσου. Ἐδῶ κυρίως μὲ τὸν ὄρο Στερεὰ Ἑλλάδα πρέπει νὰ ἐννοήσουμε τὴν Ρούμελη μὲ τὴν πλατιά της μᾶλλον ἔννοια, γιατί στὶς συνελεύσεις ἀντιπροσωπεύθηκαν ὄχι μόνον ἡ Στερεὰ Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ οἱ βορειότερες ἐλληνικὲς χῶρες: στὴν Δυτικὴ (Μεσολογγίου) τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς Ἑλλάδος ὡς τὰ βόρεια σύνορα τῆς Ἡπείρου καὶ στὴν Ἀνατολικὴ (Σαλῶνων) τὸ ἀνατολικὸ τμήμα ὡς τὴν Μακεδονία.

Σύμφωνα μὲ τὸν ὀργανισμὸ τοῦ πρώτου τμήματος τὰ μέλη τῆς τοπικῆς διοικήσεως (ἐφοροὶ καὶ καπετάνιοι) σχημάτισαν τὴν γερουσία, δηλαδὴ τὴν ἀνώτατη ἀρχή, τὴν κυβέρνηση τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς. Πρόεδρός της ἐκλέχθηκε ὁ Μαυροκορδάτος. Ἡ ὀργανωτικὴ προσπάθεια ποὺ ἐγίνε ἐκεῖ ἀπ' αὐτόν, εἶχε χαρακτῆρα προσωρινὸ καὶ ἐφήμερο. Ὁ εὐστροφος Φαναριώτης βιαζόταν καὶ εἶχε ἀνάγκη ὀπαδῶν, γιὰ νὰ μπορέσῃ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν Ὑψηλάντη στὸν ἀγῶνα γιὰ τὰ πρωτεῖα κατὰ τὴν Α' ἐθνικὴ συνέλευση. Γι' αὐτὸ περιποιήθηκε τοὺς ἐντόπιους ἀρχηγούς καὶ θέλησε νὰ παρουσιαστῇ σ' αὐτοὺς σὰν διαλλακτὴς καὶ συμφιλιωτὴς. Καμιὰ οὐσιώδη μεταβολὴ ἢ τροποποίησις δὲν ἐπιχείρησε στὸ πατροπαράδοτο ἄρματολικὸ σύστημα καὶ γενικώτερα στὴν ὅλη γνωστὴ ἀπὸ τὴν τουρκοκρατία πολιτικὴ ὀργάνωσις τῆς χώρας. Ἀπὸ τὸ σχετικὸ μὲ τὴν στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τέταρτο κεφάλαιο τοῦ ὀργανισμοῦ, καταφαίνεται ὅτι μόνη προϊστάμενη ἀρχὴ τοῦ καπετάνιου εἶναι ἡ γερουσία, ποὺ τυπικὸ μόνον κύρος ἔχει ἐπάνω του. Ἐπειτα ἀναγνωρίζεται ἡ ἐπιβολὴ τοῦ καπετάνιου ἀκόμη καὶ στοὺς προκρίτους, ποὺ ὀφείλουν νὰ τὸν ἀκολουθοῦν καὶ νὰ ὑποτάσσωνται κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐκστρατείας.

Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ τόσο ἀπλοῦ καὶ λιτοῦ αὐτοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ποὺ μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὅζυ πολιτικὸ αἰσθητήριον τοῦ Μαυροκορδάτου στὴν ἀντίληψιν τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν

τῆς χώρας, εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ στρατιωτικὴ διοίκηση τοῦ τόπου κάπως βελτιώθηκε γιὰ τὸ λίγο τουλάχιστο χρονικὸ διάστημα ποὺ ἔμεινε ἐκεῖ ὁ Μαυροκορδάτος.

Ἀντίθετα ὁ ὀργανισμὸς τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, ἡ «Νομικὴ διάταξις τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος», ὅπως ὠνομάστηκε, εἶναι ἔργο λογίων, κατάφορτο ἀπὸ ἓνα σωρὸ ἄχρηστες γιὰ τὶς κρίσιμες ἐκείνες στιγμὲς διατάξεις, ποὺ ἂν ἐφαρμόζονταν, μᾶλλον σύγχυση παρὰ τάξη ἐπρόκειτο νὰ φέρουν. Ὁ ὀργανισμὸς αὐτὸς ἔχει τὸ πομπῶδες ὄνομα «Ἄρειος Πάγος» καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δώδεκα μέλη. Τὸ καλύτερο μέρος τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀναφέρεται στὰ στρατιωτικά. Ἄν καὶ διεξοδικώτερο ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, δὲν εἶναι μολαταῦτα καὶ κατὰ πολὺ λογιώτερό του. Ἡ ἐξαίρεση στὸ ζήτημα αὐτὸ ἐγινε, γιὰτὶ τὸ μῆμα ἐκεῖνο ἔπρεπε ὅπωςδῆποτε νὰ βγῇ μέσα ἀπὸ τὰ πράγματα τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς χώρας καὶ ἀπὸ τὴν ἐνατένιση τῶν ἀναγκῶν της. Τὰ σχετικὰ ἐδάφια κατὰ βάση συμφωνοῦν μὲ τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος. Κι' ἐδῶ δηλαδὴ ὁ καπετάνιος, ποὺ ἔχει βαθμὸ στρατηγοῦ, παίρνει ξεχωριστὴ θέση, τὴν ἀνώτατη μέσα στὴν ἐπαρχία, καὶ ὑπακοὺει ἄμεσα καὶ οὐσιαστικὰ μόνον στὸ ἀνώτατο τοπικὸ πολιτικὸ σῶμα, στὸν Ἄρειο Πάγο.

Ὁργανισμὸς τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας (Δεκέμβριος 1821).

2. Οἱ πολιτικὲς διενέξεις προκρίτων καὶ Ὑψηλάντη στάθηκαν τὰ σοβαρὰ ἐμπόδια, ποὺ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἔγκαιρη σύνταξη τοπικοῦ πελοποννησιακοῦ πολιτεύματος. Ἡ κατάσταση μάλιστα εἶχε ἐπι-

δεινωθῇ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς, ὅποτε ἔληγε ἡ διάρκεια τῆς πελοποννησιακῆς γερουσίας τῶν Καλτετζῶν, τῆς πρώτης καὶ μόνης διοικητικῆς ἀρχῆς τῆς Πελοποννήσου. Οἱ πρόκριτοι ἀσκοῦσαν ἀναβλητικὴ πολιτικὴ, ὥσπου νὰ ἔλθουν σὲ ἐνίσχυσὴ τους ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Νέγρης. Τέλος, ἀναγκασμένοι ἀπὸ τὴν φορὰ τῶν πραγμάτων καὶ ἀπὸ τὴν καταβολὴ τοῦ πελοποννησιακοῦ λαοῦ, ποὺ ζητοῦσε «σύστημα», ἔφθασαν οἱ πρόκριτοι ἄργά καὶ καθυστέρημένα στὸ Ἄργος καὶ ἄρχισαν τὶς προκαταρκτικὲς ἐργασίες (1 Δεκεμβρίου).

Μικρὴ ἀνάπαυλα καὶ ὕφεση στὴν ὀξύτητα τῶν πολιτικῶν αὐτῶν γεγονότων ἀποτελεῖ ἡ ἀπόπειρα τῶν Ἑλλήνων στὶς 4 Δεκεμβρίου νὰ καταλάβουν μὲ ἔφοδο τὸ Ναύπλιο. Ἡ ἀπόπειρα ὅμως αὐτὴ καταλήγει σὲ ἀποτυχία. Οἱ ἀπώλειες τῶν Ἑλλήνων ἦταν

πενήντα νεκροί, οί περισσότεροι τακτικοί καί μάλιστα φιλέλληνες. Ἀπογοητευμένοι καί ἐρεθισμένοι οί Ἕλληνες ἀρχηγοί καί οί ἀτακτοί στρατιῶτες συσσωρεύονται πάλι στό Ἄργος, ὅπου ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν ἤλεκτρισμένη ἀπό τίς διάφορες πολιτικές ζυμώσεις καί ἀπό τήν ὀξυνση τῶν πολιτικῶν παθῶν.

Ὁ Κολοκοτρῶνης, θέλοντας νά προλάβῃ τὸ ξέσπασμα τῆς θύελλας, παρακινεῖ τοὺς πληρεξουσίους γιά τήν Α' ἐθνική συνέλευση νά ὀρκιστοῦν μιά ὥρα ἀρχύτερα καί νά φύγουν μακριά (στήν Πιάδα κοντά στήν ἀρχαία Ἐπίδαυρο), γιά νά συνεδριάσουν ἐκεῖ ὅπωςδήποτε ἀπερίσπαστα. Στούς στρατιωτικούς δόθηκε ἄλλη ἀπασχόληση - ἐντολή, νά πολιορκήσουν στενά τόν Ἀκροκόρινθο καί νά ἐξανγκάσουν τήν τουρκική φρουρά νά παραδοθῇ.

Ἐκεῖ, στήν Ἐπίδαυρο, ἔληξαν καί οί ἐργασίες τῶν Πελοποννησίων προκρίτων στίς 27 Δεκεμβρίου. Πρότυπο τοῦ πολιτικοῦ τοπικοῦ ὀργανισμοῦ τοὺς εἶχαν τόν ὀργανισμό τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, πού τόν τροποποίησαν σέ μερικά σημεῖα καί τόν προσαρμοσαν στήν πελοποννησιακή πραγματικότητα. Ὅπως καί ἐκεῖ, ἡ ἀνώτατη τοπική ἀρχή ὠνομάστηκε γερουσία. Πρόεδρός της ἐκλέχθηκε ὁ ἐπίσκοπος Βρεσθένης Θεοδώρητος. Ὅπως καί οί ἄλλοι τοπικοί ὀργανισμοί, ἔτσι καί ὁ τῆς Πελοποννήσου ἀναγνώρισε καί νομιμοποίησε τήν πραγματικότητα τοῦ τόπου. Ὅπως παρατηρεῖ πολὺ ὀρθά ὁ Φιλῆμων, ἡ πρώτη συνέλευση στήν Δυτική Στερεά Ἑλλάδα ὑποστήριξε τὸ «στρατιωτικὸν σύστημα ἀναγνώρισσα ἰσόβια τὰ «καπετανάτα»· ἡ δευτέρα διαιώνισεν αὐτό, κηρύξασα διαδοχικὰ τὰ «καπετανάτα»· καί ἡ τρίτη ὑπέβαλεν αὐτὸ ὀλοσχερῶς ὑπὸ τήν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ πολιτικὸν μέρος, κατέστησαν τοῦτο ἐνώπιον μὲν τῶν «καπετανάτων» ἡ πρώτη ὑποχείριον, ἡ δευτέρα ἰσοδύναμον, καί ἡ τρίτη ἀνώτερον».

Με τήν λήξη τῶν ἐργασιῶν γιά τήν σύνταξη τοῦ τοπικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς πελοποννησιακῆς γερουσίας λήγει καί τὸ πρῶτο ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως, πού δημιουργεῖ καί ἐξασφαλίζει τίς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιά τήν διατήρηση καί τήν ἐξάπλωσή της : οἱ Ἕλληνες ἀπελευθερώνουν ὅλη σχεδὸν τήν Πελοπόννησο καί τήν Στερεά Ἑλλάδα καί τίς ὀργανώνουν πολιτικά καί στρατιωτικά, ἔστω πρόχειρα καί ὑποτυπῶδη. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, οἱ ἀπειροπόλεμοι Ἕλληνες, πρό πάντων οἱ Πελοποννήσιοι, γυμνάζονται στήν χρῆση τῶν ὀπλων καί στὸν τρόπο τοῦ πολέμου καί τελικὰ κατορθώνουν ν' ἀντιμετωπίζουν τοὺς ἐμπειροπόλεμους ἀντιπάλους τοὺς σὰν ἴσοι πρὸς ἴσους. Κατὰ τοῦτο ἡ σημασία τοῦ πρώτου ἔτους εἶναι βασικὴ ὡς πρὸς τήν ἐξέλιξη τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἡ Ἀ' ἐθνικὴ συνέλευσις
τῆς Ἐπιδιόρου (τέλη Δε-
κεμβρίου 1821 - ἀρχὴς Ἰα-
νουαρίου 1822).

3. Παράλληλα πρὸς τὶς συνεδριάσεις τῶν
Πελοποννησίων προκρίτων γιὰ τὴν ὁρ-
γάνωση τοῦ τοπικοῦ πολιτεύματος προ-
χωροῦν καὶ οἱ προκαταρκτικὲς ἐργασίες
τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐπαναστατημέ-
νων ἑλληνικῶν χωρῶν στὴν Α' ἐθνικὴ

συνέλευσις. Ἡ συνέλευσις συνήλθε στὶς 20 Δεκεμβρίου 1821. Βαθιά
ἦταν ἡ συγκίνηση καὶ ἐξαλλος ὁ ἐνθουσιασμός ἐκείνων, ποὺ παρα-
βρέθησαν ἐκεῖ. «Οἱ νεώτεροι, γράφει ὁ σύγχρονος Νικ. Δραγούμης,
ἀναπολώντας μὲ νοσταλγία τὴν ἀξέχαστη ἐκείνη μέρα, οἱ εὐτυχί-
σαντες ν' ἀνοίξωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς ἥλιον μὴ σκοτιζόμενοι
ὑπὸ νεφῶν δουλείας, νὰ πατήσωσι γῆν ἐλευθέραν, ν' ἀναπνεύσωσι
ἀέρα ἐλευθερον, αὐτοὶ οἱ κληρονομήσαντες τὸ ἀνεκτίμητον δικαίωμα
τοῦ συνέρχεσθαι καὶ συνδιαλέγεσθαι καὶ συζητεῖν, ἀδυνατοῦσι
νὰ φαντασθῶσιν τὸν ἐξαλλον ἐνθουσιασμόν τοῦ ἔθνους, ὅτε μετὰ
τυραννίαν τριακοσίων σχεδὸν ἔτῶν συνήρχετο δι' ἀντιπροσώπων
ἵνα βουλευθῇ κυριαρχικῶς περὶ τῶν οἰκείων συμφερόντων. Οἱ δ' ἐπι-
ζησαντες διηγοῦντο ὅτι δάκρυα ἔρρεον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν πάντων
καὶ ὥς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Ἀναστάσεως ἀνταπεδίδοντο ἀσπασμοί».
Ὅλοι οἱ ἀντιπρόσωποι ἦταν 59: Πελοποννήσιοι 10· Δυτικοελλα-
δίτες 8, μέσα στοὺς ὁποίους συμπεριλαμβάνονταν οἱ ἀντιπρόσωποι
τῶν Σουλιωτῶν καὶ τῶν συμμάχων τους Τουρκαλβανῶν — ἂν καὶ
ἡ ἑλληνοαλβανικὴ συμμαχία εἶχε διαλυθῇ· Ἀνατολικοελλαδίτες 27.
Ἐπίσης τὰ ναυτικὰ νησιὰ ἔστειλαν 13 καὶ ἡ Κάσος 1. Τὰ ἄλλα νησιὰ
τοῦ Αἰγαίου δὲν ἀντιπροσωπεύθηκαν. Οἱ ἐκλεκτοὶ τῶν ἐπαρχιῶν
δὲν βγῆκαν σύμφωνα μὲ ὠρισμένο ἐνιαῖο ἐκλογικὸ σύστημα — δὲν
ὑπῆρχε ἄλλωστε ἐκλογικὸς νόμος — οὔτε καὶ σύμφωνα μὲ ὠρισμένη
ἀναλογία. Οἱ πληρεξούσιοι εἶχαν ἐκλεγῇ ἀπὸ τὶς τοπικὲς συνελεύ-
σεις ἢ ἀπὸ τὶς τοπικὲς γερουσίες καὶ ὄχι ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν λαό.
Μολταῦτα ἡ συνέλευσις θεωρήθηκε νόμιμη καὶ ἀντιπροσωπευτικὴ
τοῦ ἀγωνιζόμενου ἔθνους. Πρόεδρός της ἐκλέγεται ὁ Ἀλέξ. Μαυρο-
κορδάτος. Ἐπίσης ὀρίζεται καὶ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐξέταση τῶν ἐγ-
γράφων τῶν πληρεξουσίων.

Ὁ κανονισμὸς τῆς συνελεύσεως, ποὺ ψηφίστηκε τὴν 20 Δεκεμ-
βρίου, προσδιώριζε τὸν ἀπαιτούμενο ἀριθμὸ γιὰ τὴν ἀπαρτία τῶν
συνεδριάσεων της, καθιέρωνε τὴν ἐλευθερία τοῦ λόγου κ.λ. Ὁ
ὄρκος τῶν ἀντιπροσώπων της ἦταν ὁ ἐξῆς: «Ὁρκιζόμεθα εἰς τὸ
ὄνομα τῆς Τρισυποστάτου Θεότητος καὶ εἰς τὸ σεβαστὸν ὄνομα
τῆς Πατρίδος νὰ συσκεπτώμεθα ἐν εἰλικρινείᾳ καθαρᾷ καὶ ἀδελφικῇ
ἀγάπῃ ἀδιαφοροῦντες περὶ τῶν προσωπικῶν συμφερόντων μας

καὶ φροντίζοντες περὶ μόνου τοῦ κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος συμφέροντος». Πιστὴ ὁμως ἐφαρμογὴ τοῦ ὅρκου δὲν ἐγένε.

Τὸ πρῶτο σύνταγμα.

4. Τὴν 1 Ἰανουαρίου 1822 ἡ συνέλευσις ψηφίζει τὸ προσωρινὸ γενικὸ πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, τὸ πρῶτο σύνταγμα τῆς, τὸν Ὅργανικὸ Νόμο, ποὺ τὸν εἶχε συντάξει κυρίως ὁ Ἴταλὸς ἐξόριστος Βικέντιος Gallina. Τὴν ἴδια μέρα ἡ συνέλευσις δικαιολογεῖ τὴν ἐπανάστασιν καὶ κηρύσσει τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Declaration of Independence τοῦ 1776 τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς. Τὴν διακήρυξιν αὐτὴν θεωρεῖ ὁ καθηγητὴς Τριανταφυλλόπουλος ὡς «τὴν πεμπτοσύνην τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνικοτήτων, κείμενον κλασσικόν, ἀνάγλυφον τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου»: «Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὑπὸ τὴν φρικώδη ὀθωμανικὴν δυναστείαν, μὴ δυνάμενον νὰ φέρῃ τὸν βαρύντατον καὶ ἀπαράδειγματιστον ζυγὸν τῆς τυραννίας, καὶ ἀποσεῖσαν αὐτὸν μὲ μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διὰ τῶν νομίμων παραστατῶν του, εἰς ἐθνικὴν συνηγμένων συνέλευσιν, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν».

Κατόπιν προβαίνοντας εἰς τὴν σύνταξιν τῆς πολιτείας, διακρίνει, ὅπως καὶ τὰ σύγχρονα συντάγματα, τρεῖς ἐξουσίες: τὴν βουλευτικὴν, τὴν ἐκτελεστικὴν καὶ τὴν δικαστικὴν. Ἡ τελευταία, ποὺ μέσα εἰς τὴν ἀναστάτωση τοῦ πολέμου ἦταν ἀδύνατον νὰ συγκροτηθῇ καὶ νὰ λειτουργήσῃ, ἦταν ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὰς δύο ἄλλας, τῶν ὁποίων οἱ σχέσεις διαγράφονται εἰς τὴν παράγραφον 1': «Τὰ δύο αὐτὰ σώματα ἰσοσταθμίζονται μὲ τὴν ἀμοιβαίαν συνδρομὴν των εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν νόμων· διότι οὔτε αἱ τοῦ βουλευτικοῦ ἀποφάσεις ἔχουσι κύρος νόμου ἄνευ τῆς ἐπικυρώσεως τοῦ ἐκτελεστικοῦ σώματος, οὔτε τὰ σχέδια νόμων, ὅσα προβάλλονται παρὰ τοῦ ἐκτελεστικοῦ εἰς τὸ βουλευτικόν, ἔχουσι κύρος, ἂν δὲν ἐγκριθῶσιν ἀπὸ τὸ βουλευτικὸν σῶμα». Ἡ ἔλλειψις ὁμως διακριτικῶν ὁρίων εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν δύο σωμάτων ἐγένε αἰτία μεγάλων συγχύσεων: συχνὰ οἱ ἐπεμβάσεις τοῦ βουλευτικοῦ σὲ πράξεις ποὺ ὑπάγονται εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ἐκτελεστικοῦ, καταλήγουσιν εἰς συγκρούσεις τῶν δύο σωμάτων.

Ἡ διάρκεια τῶν δύο σωμάτων ὀρίζεται ἐνιαύσια. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πληρεξουσίων τοῦ βουλευτικοῦ εἶναι ἀόριστος. Τὸ ἐκτελεστικὸν ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε μέλη, ποὺ ἐκλέγονται ἀπὸ τὴν συνέλευσιν καὶ τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ εἶναι μέλη τοῦ βουλευτικοῦ. Ἡ διάταξις

αυτή μεταφέρθηκε από το γαλλικό σύνταγμα της 5 Fructidor an VII (22 Αυγούστου 1795), που ανέθετε την άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας σε πενταμελές διευθυντήριο (directoire). Το εκτελεστικό εκλέγει οκτώ υπουργούς: 1) τον αρχιγραμματέα της επικρατείας, που είναι ταυτόχρονα ο πρωθυπουργός και ο υπουργός των εξωτερικών· 2) των εσωτερικών· 3) της οικονομίας· 4) του δικαίου· 5) των πολεμικών· 6) του ναυτικού· 7) της θρησκείας και 8) της αστυνομίας. Τα μέλη του εκτελεστικού ήταν ποινικά υπεύθυνα και ήταν δυνατόν να κατηγορηθούν εμπρός στο βουλευτικό. Το εκτελεστικό επίσης διορίζει και όλους τους διοικητικούς υπαλλήλους. Διωρίστηκαν μάλιστα τότε τόσοι πολλοί — συχνό φαινόμενο του κομματικού έκτραχλησμού στην Ελλάδα — και δημιουργήθηκαν τόσα γραφεία και τόσες δαπάνες, ώστε το βουλευτικό γνωστοποίησε στο εκτελεστικό την δυσφορία του και αγανάκτηση του λαού και περιώρισε τον αριθμό και τους μισθούς των υπαλλήλων.

Το πολίτευμα της Επιδαύρου, καθώς και τα άλλα ελληνικά πολιτεύματα ως το 1864, δεν ήταν πρωτότυπα, αλλά συντάχθηκαν κατά μίμηση ξένων πολιτευμάτων. Της Επιδαύρου π.χ. συγκεκριμένα διατυπώθηκε με βάση τα δημοκρατικά συντάγματα, που είχαν ψηφιστεί από την Συμβατική Συνέλευση (Convention) της Γαλλίας το 1793 και 1795. Επομένως το πολίτευμα της Επιδαύρου ήταν δημοκρατικό, μολονότι στις κρίσιμες εκείνες στιγμές ή άγνωστη Ελλάδα είχε ανάγκη από δυνατή συγκεντρωτική εξουσία, όχι μόνο για την καταπολέμηση του τοπικισμού και της αντίστασης των ολιγαρχικών, αλλά και για την ενιαία και συντονισμένη διεξαγωγή του αγώνα. Οι κοτζαμπάσηδες όμως, που υπωπτεύονταν και φοβούνταν την έπιβολή στρατιωτικής δικτατορίας με μοναδικό αρχηγό τον Δημ. Ύψηλάντη, αυτοί ήθελαν και προσδιώρισαν πολυμελή την εκτελεστική εξουσία, που την εποχή εκείνη ήταν καταδικασμένη σε διαίρεση, αδυναμία και αδράνεια.

Επίσης μεγάλη αδυναμία του εκτελεστικού ήταν και η ενιαία διάρκεια της αρχής του, γιατί κάθε χρόνο, άμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας του θα έπρεπε να σκέπτεται για την οργάνωση των προσεχών εκλογών αντί να φροντίζει για την διεξαγωγή των επιχειρήσεων. Κι' αυτή την δημοκρατική διάταξη αναγκαστικά την έβαλαν οι κοτζαμπάσηδες, γιατί φοβούνταν μήπως με την πολυχρόνια παραμονή του εκτελεστικού στην εξουσία ώρισμα άτομα αποκτήσουν πολύ μεγαλύτερη από τους άλλους δύναμη και προσκολληθούν για πάντα στην αρχή.

Η ύπαρξη επίσης δυνατής και διαρκούς βουλής εξασθένιζε

τὴν ἐξουσία τοῦ ἐκτελεστικοῦ, ποὺ δὲν εἶχε κανένα ἀμυντικὸ ὄπλο ἐναντίον της, οὔτε καὶ τὸ δικαίωμα τῆς διαλύσεώς της.

Ἀλλὰ καὶ ἡ παράλληλη πρὸς τὴν κεντρικὴ ἀρχὴ συνύπαρξη καὶ διατήρηση τῶν κατὰ τόπους ἀνώτατων ἀρχῶν (γερουσίας Δυτ. Ἑλλάδος κ.λ.) ἐξαδυνατίζε ἀκόμη περισσότερο τὴν ἐξουσία τοῦ ἐκτελεστικοῦ, ἔστω καὶ ἂν εἶχε ὀρισθῇ ὅτι «ὑπόκεινται ἐντελῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Διοικήσεως». Ἡ τελευταία αὐτὴ διάταξη δὲν προφύλαξε τὸ πολίτευμα ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῆς διασταυρώσεως καὶ τῆς συγχύσεως τῶν ἐνεργειῶν τῶν τοπικῶν ἀρχῶν καὶ τῆς κεντρικῆς.

Μέσα στὴν θύελλα τῆς ἐπαναστάσεως τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου ἦταν ἀδύνατο βέβαια νὰ ἐφαρμοστῇ καὶ νὰ λειτουργήσῃ ὁμαλὰ ὕστερα μάλιστα ἀπὸ ἓνα μακροχρόνιο βαρβαρικὸ ζυγόν. Μολαταῦτα ἡ ἀπόπειρα τῆς ἐφαρμογῆς του ἐγίνε: ἡ ἐθνοσυνέλευση ἐκλέγει τὰ μέλη τοῦ ἐκτελεστικοῦ μὲ πρόεδρο τὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτο καὶ αὐτὸ πάλι διορίζει τοὺς ὑπουργοὺς μὲ ἀρχιγραμματέα τὸν Θεόδ. Νέγρη. Οἱ πολιτικοὶ εἶχαν ἐπικρατήσῃ ἀπόλυτα. Ἔτσι συγκροτήθηκε ἡ πρώτη κυβέρνησις στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, ποὺ εἶχε ν' ἀντιμετωπίσῃ πελώρια προβλήματα καὶ νὰ παλαίψῃ μὲ τεράστιες δυσκολίες.

Ἡ ἐθνοσυνέλευσις προβαίνει τὴν 9 Ἰανουαρίου στὴν δημοσίευσιν τοῦ πρώτου προσωρινοῦ γενικοῦ στρατιωτικοῦ οργανισμοῦ ποὺ καθορίζει τὴν ἐξῆς ἱεραρχία: στρατιώτης, δέκαρχος, εἰκοσιπένταρχος, σημαιοφόρος, πεντηκόνταρχος, ἑκατόνταρχος, ταξίαρχος, ὑποχιλίαρχος, χιλίαρχος, ἀντιστράτηγος καὶ στρατηγός. Ἐπίσης ὀρίζει νὰ περιθάλπωνται μὲ κάθε τρόπο οἱ χῆρες καὶ τὰ ὀρφανὰ πολέμου καὶ ν' ἀνταμείβωνται ὅσοι ἀνδραγάθησαν ἢ πρόσφεραν στὴν πατρίδα ὅποιαδήποτε ἡθικὴ ἢ ὑλικὴ βοήθεια. Ἀκόμη ὡς χρώματα τῶν ἑλληνικῶν σημαιῶν τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θάλασσης, καθὼς καὶ τοῦ ἐθνοσήμου, ὀρίζει τὸ μπλὲ καὶ τὸ ἄσπρο. Ὁ τύπος ὁμως αὐτοῦ, καθὼς καὶ τῶν σημαιῶν, καθορίζεται ἀπὸ τὸ ἐκτελεστικὸ ἀργότερα, κατὰ τὰ μέσα Μαρτίου, καὶ εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἴδιος μὲ τῶν σημερινῶν. Ἔως τότε οἱ ἑλληνικὲς σημαῖες εἶχαν ποικιλία χρωμάτων καὶ σχημάτων.

Τὰ πρακτικὰ τῆς συνελεύσεως ἔπρεπε νὰ ὑπογραφοῦν καὶ νὰ κυρωθοῦν καὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν στρατιωτικῶν ποὺ βρίσκονταν στὴν πολιορκία τοῦ Ἀκροκορίνθου καὶ οἱ ὅποιοι ἦταν ἐπόμενο βέβαια νὰ εἶναι δυσαρεστημένοι ἀπὸ τὴν ἐπικράτησιν τῶν πολιτικῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Μαυροκορδάτου στὸ ἀξίωμα τοῦ προέδρου τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως καὶ κατόπιν τοῦ ἐκτελεστικοῦ.

Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ πολιτικοὶ φοβοῦνταν μήπως ὁ παραμερισμὸς τοῦ Ὑψηλάντη κινήσῃ ἐναντίον τους καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς ἄλλους στρατιωτικοὺς ἀρχηγούς, προσπάθησαν νὰ τὸν καταπραῖνουν ἀναθέτοντας σ' αὐτὸν τὴν προεδρίαν τοῦ βουλευτικοῦ. Ὡστε δύο πολιτικοὶ ἀντίπαλοι ἔγιναν πρόεδροι τῶν δύο πολιτικῶν σωμάτων τῆς ἴδιας κυβερνήσεως.

Ἡ ἐθνοσυνέλευσις διαλύθηκε τὴν 15 Ἰανουαρίου, ἀφοῦ ὥρισε τὴν Κόρινθο γιὰ προσωρινὴ ἔδρα τῆς νέας κυβερνήσεως. Ἡ ἐκλογὴ ἦταν εὐστοχη, γιατί ἡ πόλις αὐτὴ βρισκόταν σὲ ἐπικαίρῃ θέσῃ ὡς πρὸς τὴν διεύθυνση καὶ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου. Τὸ κέντρο τοῦ βάρους τοῦ κράτους μετατοπιζόταν πρὸς βορρᾶν, στὸ μεταίχμιο τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος.

Σύγχρονες πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις.

5. Τὴν ἐγκατάστασις τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως στὴν Κόρινθο τὴν ἔκανε δυνατὴ καὶ ἡ σύγχρονη (14 Ἰανουαρίου) παράδοσις τοῦ ἐπιβλητικοῦ κάστρου τοῦ

Ἀκροκορίνθου. Ἐπομένως οἱ ἐργασίαι τῆς πρώτης ἐλληνικῆς κυβερνήσεως θὰ διεξάγονταν ἀπερίσπαστες καὶ ἀπαλλαγμέναι ἀπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν τουρκικῶν κανονιῶν.

Ἡ σπουδαία αὐτὴ ἐπιτυχία τῶν Ἑλλήνων δὲν μειώθηκε ἀπὸ τὴν σύγχρονη σχεδὸν ἀποτυχία τῆς ἐλληνικῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῆς Καρύστου τῆς Εὐβοίας, κατὰ τὴν ὁποία σκοτώθηκε ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἡλίας Μαυρομιχάλης (12 Ἰανουαρίου), ἡ πιὸ ἥρωικὴ μορφή ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν τῶν Μαυρομιχαλαίων. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ ἦταν φοβερὸ πλῆγμα γιὰ τοὺς Ἕλληνας ἦταν ἡ κατὰπνιξις τῆς ἀνταρσίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1822.

Μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ σοβαροῦ αὐτοῦ ἀντιπερισπασμοῦ τῶν Τούρκων ὀλοκάθαρα διαγράφεται πιά ὁ κίνδυνος ποῦ διατρέχουν οἱ Σουλιῶτες καὶ κατόπιν οἱ ἄλλοι Ἕλληνες τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς καὶ τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν χωρῶν. Τὴν κάθοδον τοῦ χειμάρρου τῶν ἐνωμένων τουρκικῶν καὶ ἀλβανικῶν στρατευμάτων με ἀρχηγὸ τὸν νικητὴ τοῦ Ἀλῆ, τὸν ἐμπειροπόλεμον καὶ στρατηγικὸ Χουρσίτ, θὰ ὑποστήριζαν ἀσφαλῶς καὶ οἱ παράλληλες ἐπιχειρήσεις τοῦ τουρκικοῦ στόλου καὶ τότε ὁ κίνδυνος τῶν Ἑλλήνων θὰ ἦταν ἀπειλητικώτερος ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά. Τὸ μόνον ἐνθαρρυντικὸ ἦταν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔμπαιναν σὲ τάξιν, ὅτι εἶχαν ἀποκτήσει κυβερνήσιν καὶ ὅτι ἴσως οἱ μελλοντικὲς ἐπιχειρήσεις τους θὰ εἶχαν περισ-

σότερη ένότητα καί συντονισμό· «Ὡς τότε, γράφει ὁ Γάλλος φιλέλληνας Voutier, ὁ πρῶτος, ποὺ ἤθελε νὰ στρατολογήσῃ, ἔστηνε ἐμπρὸς στὸ σπίτι του μιὰ σημαία καί ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατιωτῶν, ποὺ κατατασσόταν κάτω ἀπὸ τὶς διαταγές του δὲν ἐξαρτιόταν παρὰ μόνο ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς ἐμπιστοσύνης ποὺ εἶχαν στὴν ἰκανότητά του, στὸ θάρρος ἢ στὴν τύχη του· εἴτε εἶχε πέντε ἄνδρες εἴτε πέντε χιλιάδες, ἔπαιρνε τὸν τίτλο τοῦ καπετάνιου καί πήγαινε νὰ πολεμήσῃ, ὅπου τοῦ φαινόταν καλὸ, χωρὶς νὰ δέχεται διαταγές ἀπὸ κανένα. Ἄν ὁ ἐχθρὸς ἀπειλοῦσε ἓνα σημεῖο, τότε ὅλοι οἱ καπετάνιοι, ποὺ ἦταν κοντὰ ἔτρεχαν ἐκεῖ, τὸν ἐνωχλοῦσαν ὁ καθένας χωριστά, ἢ συναθροίζονταν γιὰ νὰ συμφωνήσουν ἐπάνω σ' ἓνα κοινὸ σχέδιο ἐπιθέσεως. Ἄν κάποιος πεισματάρης δὲν ἤθελε νὰ συμμερισθῇ τὴν κοινὴ ἀπόφαση, ἔφευγε μὲ τοὺς ὅπλοφόρους του καί πήγαινε ἀλλοῦ».

Ἔστερα ἀπὸ τὸν πρῶτο χρόνο παρατηρεῖται καί κάποια διαφοροποίηση στὴν σύνθεση τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων: ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι καί τώρα βέβαια περισσότεροι οἱ βουνήσιοι, οἱ βοσκοί, κατόπιν ἔρχονται οἱ καμπήσιοι, οἱ γεωργοί, καί τελευταῖοι οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, πρὸ πάντων οἱ νέοι, ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνο Πελοποννήσιοι καί Στερεοελλαδίτες, ὅπως τὸν πρῶτο χρόνο, γιατί πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν ξαναγυρίσει στὶς γεωργικὲς καί κτηνοτροφικὲς ἐργασίες τους. Οἱ περισσότεροι τώρα μόνιμοι στρατιῶτες εἶναι κυρίως πρόσφυγες Στερεοελλαδίτες, Θεσσαλοί, Ἑπειρῶτες, Μακεδόνες, Θράκες καί Μικρασιάτες.

Β'. ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤ. ΣΤΕΡΕΑ
ΕΛΛΑΔΑ (ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1822)

Λειτουργία τῶν πολιτικῶν
σωμάτων καὶ προστριβὲς μὲ
τοὺς στρατιωτικοὺς.

1. Πῶς λειτούργησε τὸ νέο πολίτευμα; Ποιὲς ἦταν οἱ σχέσεις τῆς κεντρικῆς ἀρχῆς καὶ τῶν τοπικῶν ὀργανισμῶν; Τὰ τοπικὰ πολιτικὰ σώματα ἐξακολουθοῦν βέβαια νὰ ἔχουν αὐθύπαρκτη ὄντοτητα καὶ παράλληλη δράση πρὸς τὴν ἀντίστοιχη τῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ ὑπόκεινται σὲ αὐτὴν καὶ ἐφαρμόζουν τὶς ἀποφάσεις της. Διατελοῦν ἀκόμη κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς αἴγλης τῶν θεσπισμάτων τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως καὶ τοῦ γοήτρου τῆς πρωτόφαντης ἐθνικῆς κυβερνήσεως. "Ὅσο ὁμως περνᾷ ὁ καιρὸς, ἡ τυπικὴ αὐτὴ ἐπικυριαρχία τῆς κυβερνήσεως χάνεται, γιατί τὸ γόητρό της κατατρίβεται καὶ φθείρεται τόσο ἀπὸ τὴν ἀδυναμία της ἐμπρὸς στὰ πελώρια προβλήματα τῆς χώρας, ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς ἀτέλειες, ποὺ ἐνυπῆρχαν μέσα στὴν φύση τῆς ὀργανώσεως τοῦ νέου κράτους. Καὶ συγκεκριμένα, ἐνῶ οἱ τοπικὲς διοικήσεις ἐνεργοῦσαν ἄμεσα καὶ ἀπ' εὐθείας στὴν περιοχὴ τῆς δικαιοδοσίας τους, ἡ κυβέρνησις ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ ἐνεργῇ ἔμμεσα μέσω τῶν τοπικῶν διοικήσεων. Οἱ ἀποφάσεις της δηλαδὴ ἔπρεπε πρῶτα νὰ ἐγκριθοῦν ἀπ' αὐτὲς καὶ κατόπιν νὰ ἐφαρμοστοῦν. Ἀλλιῶς ἔμεναν ἀνεκτέλεστες.

Ἡ τοπικὴ διοίκησις τῆς Πελοποννήσου εἶναι κυρίως ἐκείνη, ποὺ εἶναι δυσήνια καὶ ἔρχεται στὶς μεγαλύτερες προστριβὲς μὲ τὴν κυβέρνησις καὶ ἀποτελεῖ πραγματικὰ κράτος ἐν κράτει. Κι' αὐτό, γιατί ἀντλεῖ τὶς δυνάμεις της ἀπὸ τὴν δύναμη τῶν ἰσχυρῶν προκρίτων τῆς Πελοποννήσου. Τὴν ἴδια στάση δὲν μποροῦν νὰ κρατήσουν ἀπέναντι τῆς κυβερνήσεως τὰ ἀντίστοιχα πολιτικὰ σώματα τῆς Στερεᾶς, γιατί οἱ πρόκριτοί της δὲν ἔχουν καμιά οὐσιαστικὴ δύναμη. "Αν τὰ σώματα ὑπάρχουν, τὸ χρωστοῦν στὴν ἀνοχή καὶ στὴν μακροθυμία τῶν δυνατῶν ἀρματολῶν.

Καταλαβαίνει λοιπὸν κανεὶς τὴν δυσκολία καὶ τὴν σύγχυση στὴν λειτουργία τῆς κρατικῆς μηχανῆς σὲ στιγμὲς μάλιστα, ποὺ ἦταν ἀπαραίτητη ἡ λήψη γρήγορων ἀποφάσεων. Ἐπειτα ἔλειπαν τὰ ἀρμόδια, πιστὰ καὶ ἀφωσιωμένα στὴν κυβέρνησις ὅργανα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, τὰ ὁποῖα θὰ τὴν βοηθοῦσαν νὰ ἐφαρμόσῃ τὶς διαταγές της καὶ νὰ κρατήσῃ ψηλὰ τὸ γόητρό της. Ἀλλὰ ἐκείνη

τὴν ἐποχὴ μόνον τοπικὰ στρατιωτικὰ σώματα ὑπῆρχαν, πού ἀκολουθοῦσαν πιστὰ τοὺς ἐγχώριους ὀπλαρχηγούς καὶ ἀπ' αὐτοὺς μόνον δέχονταν προσταγές.

Στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου δὲν ὑπῆρχε κανεὶς γενικὸς τοπικὸς ὀργανισμὸς, ἀντίστοιχος πρὸς τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἀπαραίτητη ὅμως ἦταν ἡ διοικητικὴ τους ὀργάνωση. Γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ στάλθηκαν ἐκεῖ ἀρμοστές, ἀλλ' αὐτοὶ δὲν εἶχαν κανένα δικαίωμα ἀναμείξεως καὶ ἐπιβολῆς στὰ τρία ναυτικὰ νησιά Ὑδρα, Σπέτσες καὶ Ψαρά, καθὼς καὶ στὴν Σάμο — νησιά μὲ συγκροτημένη αὐτοδιοίκηση καὶ μὲ πολιτικὴ ὑπεροχὴ ἀπέναντι τῶν ἄλλων.

Ἡ ἐπαναστατημένη λοιπὸν Ἑλλάδα ἀντιμετώπιζε ἀλλεπάλληλες τὶς δυσκολίες καὶ τοὺς κλονισμοὺς ἀπὸ τὴν προσπάθεια τῆς ἐφαρμογῆς στὴν πράξη ἑνὸς πολιτεύματος πού δὲν τὸ εἶχε ἀκόμη δοκιμάσει ὁ χρόνος καὶ ἡ πείρα τῶν ἀνθρώπων — ἡ μόνη λυδία λίθος τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν μιᾶς χώρας.

Ἐπειτα ἡ κρίση στὶς σχέσεις πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται σὲ λανθάνουσα κατάσταση. Ὁ Ὑψηλάντης δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἱκανοποιηθῇ μὲ τὴν προεδρία τοῦ βουλευτικοῦ, γιατί ἦταν ἄνθρωπος περισσότερο τῆς στρατιωτικῆς παρὰ τῆς πολιτικῆς δράσεως. Ἔτσι τὴν 20 Φεβρουαρίου ἄφησε τὴν θέση του καὶ ἔφυγε γιὰ τὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Ἐκεῖ ἔφθασε σύγχρονα σχεδὸν μὲ τὶς ἄλλες πελοποννησιακὰς δυνάμεις, πού εἶχαν ἀρχηγούς τὸν Νικῆτα Σταματελόπουλο καὶ τὸν Παναγ. Ζαφειρόπουλο. Μὲ τὴν ἀπόλυτη ὅμως πρωτοβουλία πού ἀναπτύσσει ὁ Ὑψηλάντης ἐκεῖ, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἀνάμειξή του σὲ ἔργα τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Ἀρείου Πάγου προκαλεῖ τὰ παράπονά του. Γρήγορα ἄρχισαν μεταξύ τους οἱ διενέξεις, πού στὸ βάθος διέγραφαν μιὰ ἄλλη φάση τῆς ἀντιθέσεως πολιτικῶν - στρατιωτικῶν.

**Ναυάγιο τῶν ἐπιχειρήσεων
στὴν ΒΑ Στερεὰ Ἑλλάδα
καὶ ρήξη τοῦ Ἀρείου Πά-
γου μὲ τὸν Ὀδυσσεά Ἀν-
δρούτσου.**

2. Ἡ ἀποτυχία μάλιστα τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῆς Ἀγίας Μαρίνας, Στυλίδας καὶ Πατρατζικίου (Ὑπάτης) μεταξύ 1-15 Ἀπριλίου 1822 ἐγίνε αἰτία νὰ ἐκδηλωθῇ ὀξύτατα ἡ ἀντίθεση καὶ ἡ σύγκρουση ὄχι μόνον τοῦ Ὑψηλάντη, ἀλλὰ καὶ τῶν περισσώτερων ὀπλαρ-

χηγῶν καὶ εἰδικώτερα τοῦ Ὀδυσσεά Ἀνδρούτσου μὲ τὸν Ἀρειο Πάγο.

Τελικὰ ὁ Ὀδυσσεάς κατῴρθησε μὲ μεγάλη ἐπιδεξιότητα ν'

απαγκιστρωθή από την 'Αγία Μαρίνα, ν' αποσύρη τὰ στρατεύ-
 ματά του ἀπ' ἐκεῖ μὲ καράβια καὶ νὰ τὰ αποβιβάσῃ στὴν Μπουν-
 τουνίτσα, ἀλλὰ ὠργισμένος κατὰ τοῦ 'Αρείου Πάγου ἐπιστρέφει
 τὸ δῖπλωμα τῆς χιλιαρχίας μαζί μὲ τὴν δήλωση ὅτι παραιτεῖται.
 'Ο "Αρειος Πάγος, ἀντὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ γεφυρώσῃ τὸ χάσμα
 ποὺ μεγάλωνε περισσότερο, δέχεται τὴν παραίτησή του καὶ ὀρίζει
 ἀντικαταστάτες του τὸν Σταμ. Χοντρό, Δημ. Τριανταφύλλου καὶ
 Γιάννη Λάπα. Οἱ μεταβολές αὐτὲς στὴν ἡγεσία, οἱ διχόνοιες, καθὼς
 καὶ οἱ δυσχέρειες στὴν τροφοδότηση χαλαρώνουν τὴν πειθαρχία
 καὶ τὴν συνεκτικότητα τῶν στερεοελλαδιτικῶν καὶ πελοποννησια-
 κῶν στρατευμάτων. Οἱ ἄνδρες ἀρχίζουν νὰ λιποτακτοῦν καὶ νὰ
 σκορπίζονται. 'Ο Πελοποννήσιος ὀπλαρχηγὸς Νικήτας Σταματε-
 λόπουλος, φίλος καὶ συμπολεμιστὴς τοῦ 'Οδυσσέα, ἐξεγείρεται ἀπὸ
 τὴν κατάστασι αὐτὴ καὶ γράφοντας πρὸς τὸν "Αρειο Πάγο τὴν
 27 'Απριλίου 1822 δὲν διστάζει ν' ἀποδοκιμάσῃ τὴν στάσι του καὶ
 νὰ τοῦ δώσῃ νὰ καταλάβῃ ὅτι ἡ αἰτία τῆς ταραχῆς καὶ τῆς δια-
 λύσεως τοῦ στρατοῦ εἶναι οἱ πολιτικοί. «... τιμῶ καὶ σέβομαι καὶ
 τὸν "Αρειον Πάγον καὶ κάθε καλὴν διοίκησιν τοῦ ἔθνους μου· λέγω
 ὁμῶς τὴν ἀλήθειαν... 'Ο "Αρειος δὲν ἐφέρθη καθὼς ἔπρεπε νὰ δίδῃ
 πολεμικὰς προσταγὰς, ὥσ᾽ ἂν νὰ ἦτον διωρισμένος στρατηγὸς ἐπάνω
 μας... ἡ δουλειὰ τοῦ "Αρείου Πάγου ἦτον καὶ εἶναι, ὅσον ἀφορᾷ
 τὰ πολεμικὰ νὰ φρουρῇ τὰς ζωτροφίας καὶ τὰ ἐφόδια... ἐγὼ ἐδού-
 λευσα καὶ εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Διοικήσεις, πούθενά ὁμῶς δὲν εἶδα
 ν' ἀνακατώνονται εἰς τὰ πολεμικὰ μὲ τέτοιον τρόπον οἱ πολιτικοί
 καὶ νὰ καταδικάζουν ἔτζι τοὺς ἀξιωματικούς... ἠξεύρω, ὅτι τὸ στρά-
 τευμα εἶναι τοῦ γένους, ἡ ὁδηγία ὁμῶς τοῦ στρατεύματος εἶναι τοῦ
 'Αρχηγοῦ, καὶ ὅταν μένῃ χωρὶς ἀρχηγόν, σκορπίζει, καθὼς καὶ ἔνα
 καράβι ὅταν μένῃ χωρὶς καραβοκύρην, τσακίζεται καὶ πνίγεται...».

Ἐπειδὴ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἡ διάστασι 'Αρείου Πάγου
 καὶ καπετάνιων γίνεται ὀξύτερη, ἡ κυβέρνησι γιὰ νὰ γεφυρώσῃ
 τὸ χάσμα, στέλνει τὸν 'Αλέξη Νοῦτσο, ἄνδρα μὲ ἐπιρροή στοὺς
 Ρουμελιῶτες, καθὼς καὶ τὸν Χρίστο Παλάσκα, ἐπίσης Ρουμελιώτη,
 ποὺ εἶχε ὑπηρετήσει σὲ εὐρωπαϊκοὺς στρατοὺς. Ἀλλὰ ἡ μεσολάβησι
 τοὺς δὲν φέρνει κανένα ἀποτέλεσμα. Τότε τὸ βουλευτικὸ ἀνακαλεῖ
 τὸν Ὑψηλάντη καὶ διατάζει τὸν 'Οδυσσέα νὰ ἐμφανισθῇ ἐμπρὸς
 στὴν κυβέρνησι καὶ ν' ἀπολογηθῇ. Ταυτόχρονα ἡ κυβέρνησι στέλ-
 νει ἀντικαταστάτη του τὸν Παλάσκα. Τὸν νέον ἀρχηγὸ συνοδεύει ὁ
 'Αλέξης Νοῦτσος μὲ σκοπὸ νὰ τὸν ἐγκαθιδρύσῃ καὶ νὰ τὸν ὑπο-
 στηρίξῃ μὲ τὸ μεγάλο κύρος του στοὺς Ρουμελιῶτες. Ἀλλὰ ὁ 'Οδυ-
 σσέας, ἐρεθισμένος καὶ ἐξαγριωμένος, διατάζει τοὺς στρατιῶτες του

νά τους πιάσουν και νά τους σκοτώσουν, ὅπως καί ἔγινε (25 Μαΐου). Ἡ ἀπήχηση τοῦ ἀνοσιουργήματος αὐτοῦ, στίς παραμονές μάλιστα τῆς εἰσβολῆς τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη, ἔφερε ὀλέθρια ἀναταραχή στά ἑσωτερικά τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος. Ὅσοι ἀρεοπαγίτες βρίσκονταν σ' ἐκεῖνα τά μέρη, τρομοκρατήθηκαν καί ἔσπευσαν νά ἐξαφανιστοῦν. Ἐπίσης καί οἱ ἄλλοι προσωπικοί ἐχθροί τοῦ Ὀδυσσέα ἔφυγαν μέ τίς οἰκογένειές τους σέ ἀσφαλέστερους τόπους. Ἡ κυβέρνηση καταταραγμένη, καθαίρεσε τόν Ὀδυσσέα, τόν καταδίκασε σέ θάνατο καί τόν ἐπικήρυξε τήν 3 Ἰουνίου γιά 5000 γρόσια, ἐνῶ ὁ «μινίστρος τῶν θρησκευτικῶν» Ἰωσήφ, ἐπίσκοπος Ἀνδρουσῆς, ἐκσφενδόνισε ἐναντίον του τόν κεραυνό τοῦ ἀφορισμοῦ.

Ὁ Ὀδυσσέας γεμάτος ἀπό αἰσθήματα μανίας καί ἐκδικήσεως γιά τούς πολιτικούς, ἀλλά καί ὑποψίας καί φόβου γιά τήν ζωή του, ἀποτραβήχτηκε στό ὄχυρό καταφύγιό του, στό Κωρύκιο ἄντρο ἐπάνω στόν Παρνασσό. Ὁ ἄνεμος τῆς διχονοίας διέλυσε τὸ ἑλληνικό στρατόπεδο τοῦ Πατρατζικίου καί σκόρπισε παντοῦ τὰ σπέρματα τῆς ἀταξίας καί τῆς ἀναρχίας. Ὁ δρόμος γιά τούς ἐχθρούς εἶχε ἀνοιχθῇ, ἦταν ἐλεύθερος! Ἑλληνικά χέρια τὸν εἶχαν προετοιμάσει.

Τέτοια ἀποτελέσματα ἔφερναν στήν χώρα οἱ ἐμπαθεῖς, οἱ ἀψυχολόγητες καί ἀστοχεῖς ἐνέργειες τοῦ Ἀρείου Πάγου καί τῆς κυβερνήσεως, καθὼς καί ἡ βίαιη σ' αὐτὲς ἀντίδραση τοῦ Ὀδυσσέα Ἀνδρουτσοῦ.

Ἀλλὰ καί στήν θαλάσσια περιοχή τοῦ Αἰγαίου, κυρίως Σάμου-Χίου, διαδραματίζονται γεγονότα, τὰ ὁποῖα δυσχεραίνουν τὴν πρόοδο τῆς ἐπαναστάσεως.

**Ἀπόβαση τῶν Σαμιωτῶν
στὴν Χίο.**

1. Ἐνῶ μετὰ τὴν λήξη τῶν ἐργασιῶν τῆς ἔθνοσυνελεύσεως ὁ τουρκικὸς στόλος ἔβγαινε ἀπὸ τὸν Ἑλλήσποντο καὶ ἐνωνόταν μὲ τὸν αἰγυπτιακὸ, οἱ ἑλληνικὲς μοῖρες

τῶν τριῶν ναυτικῶν νησιῶν ἀπρακτοῦσαν, γιατί οἱ νησιῶτες ζητοῦσαν χρήματα γιὰ νὰ ἐφοδιάσουν τὰ καράβια τους καὶ νὰ τὰ βάλουν σὲ κίνηση. Τέλος δόθηκαν στὴν Ὑδρα ὠρισμένα χρυσαφικά, λάφυρα τοῦ κάστρου τοῦ Ἀκροκορίνθου, καὶ μ' αὐτὰ μπόρεσαν οἱ Ὑδριῶτες νὰ κινήσουν 25 καράβια καὶ 5 πυρπολικά καὶ νὰ περεμποδίσουν τὶς κινήσεις καὶ τὴν δράση τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου στὰ μεσημβρινὰ καὶ βορειοδυτικὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου.

Ἄν ὅμως ὁ κίνδυνος αὐτὸς ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὰ ἡπειρωτικὰ παράλια τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, ἄλλος σοβαρώτερος πρόβαλε στὰ μικρασιατικὰ καὶ κατέστρεψε τὴν πλούσια καὶ εὐτυχισμένη Χίο. Ἐκεῖ μετὰ τὴν ἀπειλητικὴ παρουσία τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐμπρὸς στὸ νησί κατὰ τὴν ἀνοιξη τοῦ 1821 οἱ Τοῦρκοι εἶχαν πάρει τὰ κατάλληλα προφυλακτικὰ μέτρα: ζήτησαν ἐνισχύσεις στρατοῦ· ξεχώρισαν ἀπὸ τὴν πόλη καὶ τὰ χωριά ὠρισμένους προκρίτους, καθὼς καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Πλάτωνα καὶ τοὺς κράτησαν ὡς ὀμήρους στὸ κάστρο τῆς Χίου· ἐπίσης ἀφώπλισαν ὁλόκληρο τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ τοῦ νησιοῦ. Ἀπὸ τότε ἄρχισε φοβερὴ τρομοκρατία στὸ νησί. Σκληρὸς πρὸ πάντων στάθηκε ὁ διοικητὴς τοῦ νησιοῦ Βεχίμπ πασάς ὑποβάλλοντας τοὺς Χιώτες σὲ κοπιαστικὲς ἀγγαρεῖς γιὰ τὴν κατασκευὴ ὀχυρωματικῶν ἔργων καὶ σὲ βαριεὲς φορολογίες. Ἡ κατάστασις αὐτὴ ἄρχισε νὰ γεννᾷ τοὺς γογγυσμοὺς καὶ τὴν ἀπελπισίαν τῶν κατοίκων. Ἡ ταραχὴ τους μάλιστα μεγάλωνε, ὅταν τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1822 διαδόθηκε ὅτι οἱ Σαμιῶτες ἐτοιμάζονται ν' ἀποβιβαστοῦν στὸ νησί.

Πραγματικὰ μερικοὶ Χιώτες, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους πρωτοστατοῦσε ὁ Ἀντώνης Μπουρνιάς, ἄλλοτε λοχαγὸς τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ, φλέγονταν ἀπὸ ἓναν ἐπιπόλαιο πατριωτικὸ ἐνθουσιασμὸ νὰ ἐπαναστατήσουν καὶ νὰ ἐλευθερώσουν τὸ νησί τους, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχουν ἐξασφαλίσει τὶς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ κινήματος. Πρότειναν λοιπὸν στὸν Λυκούργο Λογοθέτη, «ἀρχιστράτηγον» τῆς Σάμου, νὰ ἐκστρατεύσῃ στὴν Χίο μὲ τὰ ἀσύστατα ἐπιχειρήματα, ὅτι τὸ κάστρο τῆς εὐκολὰ θὰ κυριευθῇ, ὅτι οἱ κάτοικοι εἶναι ἔτοιμοι νὰ κινηθοῦν, μόλις φανοῦν ἐκεῖ καὶ ὅτι ἡ

γενικώτερη ωφέλεια τοῦ ἔθνους θὰ εἶναι μεγάλη ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ ἐνὸς τόσο πλούσιου νησιοῦ στὴν ἐπανάσταση.

Ὁ Λυκουργὸς δέχθηκε τὴν πρόταση, χωρὶς νὰ συμβουλευθῇ τὴν προσωρινὴ ἑλληνικὴ κυβέρνησις καὶ χωρὶς νὰ ζητήσῃ τὴν σύμπραξιν τῶν ναυτικῶν νησιῶν. Ἐτσι τὸ πρῶν τῆς 10 Μαρτίου, ἡμέρα Σάββατο, 38 μικρὰ ἑλληνικὰ καράβια ἀποβίβασαν στὴν Χίο 2500 ἄνδρες, οἱ ὅποιοι δὲν συνάντησαν καμιά σοβαρὴ ἀντίσταση, περιώρισαν τοὺς Τούρκους στὸ κάστρο καὶ ἔγιναν κύριοι τῆς πόλεως. Οἱ πλούσιοι Χιώτες, φοβούμενοι μήπως οἱ κρατούμενοι σ' αὐτὸ συγγενεῖς τοὺς πάθουν τίποτε καὶ μὴ ἔχοντας καμιά γνώσιν τοῦ κινήματος, ἔμειναν κλεισμένοι στὰ σπίτια κι' ἀπ' ἐκεῖ μέσα παρακολούθουν τὰ γεγονότα παγωμένοι ἀπὸ φόβον καὶ ἀπὸ κακὰ προαισθήματα. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι κάτοικοι τόσο τῆς πόλεως ὅσο καὶ τῆς ὑπαίθρου κράτησαν τὴν ἴδια ἐπιφυλακτικὴ καὶ ψυχρὴ στάσιν, πού τὴν μεγάλωνε ἡ ἀταξία πού παρατηρήθηκε μέσα στὴν πόλιν : οἱ ἄτακτοι τοῦ Μπουρνιά καὶ τοῦ Λογοθέτη εἶχαν ριχθῇ ἀμέσως στὴν λεηλασίαν τῶν τουρκικῶν σπιτιῶν καὶ μαγαζιῶν, στὴν ὁποία τοὺς εἶχαν μιμηθῇ καὶ πολλοὶ Χιώτες χωρικοί.

Τὰ πολεμικὰ ἐφόδια πού διέθεταν οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις ἦταν πολὺ λίγα γιὰ τὴν συστηματικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ πολιορκίαν τοῦ κάστρου. Τὰ κανόνια τοὺς μάλιστα ἦταν μικροῦ βεληνεκοῦς καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ βλάψουν τὴν κλεισμένη μέσα σ' αὐτὸ φρουρά. Ἐπειτα οἱ δυὸ ἀρχηγοί, ὁ Ἀντώνης Μπουρνιάς καὶ ὁ Λυκουργὸς Λογοθέτης, ἄρχισαν νὰ φιλονεικοῦν μεταξύ τους γιὰ τὰ πρωτεῖα, ἐνῶ οἱ αὐθαιρέσιες, οἱ κλοπὲς καὶ οἱ λιποταξίες τῶν ἀτάκτων πληθύνονταν. Οἱ κάτοικοι προμάντευαν καθαρὰ τὰ ἀπαίσια ἐπακόλουθα ὅλης αὐτῆς τῆς ἱστορίας καὶ ὁ φόβος τοὺς ἀναστάτωνε. Πολλοὶ μάλιστα εὐκατάστατοι ἄρχισαν νὰ φεύγουν κρυφὰ σὰν κυνηγημένα πουλιά ἐμπρὸς στὴν ἐπικείμενὴ θύελλα.

Ἀφίξη τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀνακατάληψις καὶ καταστροφὴ τῆς Χίου.

2. Ἐν τῷ μεταξύ στὴν Κωνσταντινούπολιν, μόλις ἔμαθαν τὴν ἀπόβασιν τῶν Σαμιωτῶν στὴν Χίο, δραστήρια ἄρχισαν νὰ ἐτοιμάζονται γιὰ τὸ ξεκίνημα τοῦ τουρκικοῦ στόλου καὶ γιὰ τὴν στρατολογία τῶν ἀποβατικῶν σωμάτων. Ἐδωσαν ἐπίσης διαταγὰς στοὺς διοικητὰς τῆς Μ. Ἀσίας νὰ συνάξουν τὰ στρατεύματά τους στὸν Τσεσμέ, γιὰ νὰ μεταφερθοῦν ἀπ' ἐκεῖ στὴν Χίο. Καὶ πραγματικὰ μέσα σὲ λίγο χρονικὸ διάστημα δὲν ἄργησαν νὰ πλημμυρίσουν τὴν ἀκρογιαλιά πλήθη ἀτάκτων, πού μὲ ἀδημονία περίμεναν πότε θὰ

ἀποβιβαστοῦν στὸν ἐπίγειο ἐκεῖνο παράδεισο, τὸν τόσο πλούσιο σὲ λάφυρα καὶ σὲ σκλάβους.

Τὴν 30 Μαρτίου στὶς 9 τὸ πρωὶ — Μεγάλη Πέμπτη — φάνηκε ὁ τουρκικὸς στόλος ἀπὸ 46 πλοῖα, ναυαρχούμενος ἀπὸ τὸν γνωστὸ ἤδη καὶ δοκιμασμένο Καρὰ Ἀλή. Ἀφοῦ κατευθύνθηκε πρὸς τὸν Τσεσμέ καὶ παρέλαβε τὰ ἄτακτα σώματα, ξαναφάνηκε κατὰ τὸ ἀπόγευμα. Κατὰ τὸ δειλινό, ὕστερ' ἀπὸ βομβαρδισμό τῆς πόλης, ἄρχισε ν' ἀποβιβάζη τὰ στρατεύματα, ἐνῶ σύγχρονα ὁ Τοῦρκος διοικητὴς τοῦ κάστρου κρεμοῦσε ἐπάνω στὶς ἐπάλξεις του 120 ὁμήρους. Ἀμέσως κατόπιν ἄνοιξαν οἱ πύλες του καὶ ξεχύθηκαν ἑξω μανιασμένοι οἱ ἄνδρες τῆς φρουρᾶς. Ἀπερίγραπτος ἦταν ὁ πανικὸς ποὺ κυρίευσε τότε τοὺς αὐτοσχέδιους Χιῶτες στρατιῶτες, ὅπως φυσικὰ καὶ τοὺς κατοίκους τῆς πόλης. Μόνον οἱ Σαμιῶτες, ἀφοῦ ἀντιστάθηκαν μιὰ ὥρα στὸ λόφο τῆς Τρουλωτῆς, ἀποσύρθηκαν με τοὺς ἀρχηγούς των.

Τότε διαδραματίζονται μέσα στὴν πόλη τρομερὲς σκηνές ποὺ συνεχίζονται ἐπὶ δύο ὁλόκληρες ἡμέρες. Ἡ πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ μεταμορφώνεται σ' ἓνα σωρὸ ἀπὸ ἐρείπια καὶ πτώματα. Οἱ ἴδιες σκηνές ἐπαναλαμβάνονται στὰ χωριὰ καὶ στὰ μοναστήρια, ὅπου εἶχαν καταφύγει πλήθη ἀπὸ ἄνδρες καὶ γυναικόπαιδα. Ὅσοι σώθηκαν πλημύρισαν τ' ἀκρογιάλια τοῦ νησιοῦ καὶ μὲ ἀγωνία στήλωναν τὰ μάτια τους στὸν ὀρίζοντα προσπαθώντας ν' ἀνακαλύψουν κανένα ἵχνος πανιοῦ. Στὰ πρόσωπά τους, τὰ κατακουρασμένα ἀπὸ τὴν κόπωση καὶ ἀπὸ τὶς τόσες συγκινήσεις, ἦταν ζωγραφισμένη ἡ ἐξουθένωση καὶ ἡ ἀπάθεια, ποὺ ἀποτυπώνει ἡ ἄκρα δυστυχία καὶ ἀπελπισία. Ξένα πολεμικά, καθὼς καὶ ἑλληνικά, ποὺ ἀπὸ ἔλλειψη χρημάτων δὲν εἶχαν μπορέσει νὰ ἐκπλεύσουν ἔγκαιρα καὶ νὰ προλάβουν τὴν καταστροφή, παρέπλεαν τὰ παράλια, ἔσωζαν ὅσους ἔβρισκαν σ' αὐτὰ καὶ τοὺς μετέφεραν στὰ Ψαρὰ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ σὲ ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ στὴν ἐλεύθερη ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα.

Ὑπολογίζεται ὅτι ἐπάνω ἀπὸ 30.000 κάτοικοι τῆς Χίου σκοτώθηκαν ἢ σύρθηκαν στὴν αἰχμαλωσία, γιὰ νὰ πουληθοῦν ὡς δοῦλοι στὰ σκλαβοπάζαρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Σμύρνης καὶ νὰ σκορπιστοῦν στὰ πέρατα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Εἴκοσι χιλιάδες περίπου σώθηκαν στὰ Ψαρὰ.

Ἡ μεγάλη αὐτὴ θυσία τῶν Χιωτῶν δὲν εἶχε βέβαια καμιὰ πρακτικὴ καὶ ἄμεση ὠφέλεια γιὰ τὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα, ἀλλὰ εἶχε κολοσσιαία ἐμμεση: ἀπὸ τότε τὰ πνεύματα τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης καὶ ὁλοκλήρου τοῦ πολιτισμένου κόσμου, συγκινημένα ἀπὸ τὴν

τραγωδία τῶν κατοίκων της, συντάσσονται ἀποφασιστικά μὲ τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων· ἡ φιλελληνικὴ κίνησις δρᾷ μὲ μεγαλύτερο ἐνθουσιασμό καὶ δραστηριότητα, ἐνῶ ὀνομαστοὶ καλλιτέχνες, ὅπως ὁ Delacroix, καὶ ἰδίως λογοτέχνες, δικοὶ μας καὶ ξένοι ἀφιερώνουν στὸ μεγάλο ἐκεῖνο δράμα — τότε ἦ καὶ ἀργότερα — ὑποβλητικὲς σελίδες.

Οἱ σφαγὲς τῆς Χίου κατέδειξαν σὲ ὅλο τὸν κόσμον ὅτι ἦταν ἀδύνατη πιά ἡ συνύπαρξις καὶ ἡ συμβίωσις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων στὰ ἐπαναστατημένα μέρη. Μὲ τίς σφαγὲς τῆς Χίου ἀπαντοῦσαν οἱ Τούρκοι στὶς σφαγὲς τῆς Τριπολιτσᾶς. Ὁ πόλεμος ἔπαιρνε τὴν μορφή τῶν ἀντιποίνων.

Ἀνατίναξις τῆς τουρκικῆς
ναυαρχίδας ἀπὸ τὸν Κων.
Κανάρη.

3. Τὴν ἀτυχία τῆς Χίου γρήγορα τὴν σκέπασε ἡ ἐπιτυχία τοῦ πυρπολητῆ Κων. Κανάρη, ποὺ ἀνατίναξε τὴν τουρκικὴ ναυαρχίδα. Τὰ γεγονότα ἐξελίχθησαν ὡς ἑξῆς: Ὅταν ἔφθασε στὰ παράλια τῆς

Χίου ὁ ἑλληνικὸς στόλος μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ἀνδρέα Μιαούλη, ἀποτελούμενος ἀπὸ 60 μικρὰ πλοῖα, ἐφωδιασμένα μὲ κανόνια μικροῦ βεληνεκοῦς, ἦταν πιά πολὺ ἀργά· τὸ δράμα εἶχε συντελεσθῇ. Ἐπὶ 40 ὁλόκληρες ἡμέρες μετὰ τὴν ἀφίξή του δὲν ἔπαψε νὰ παρενοχλῇ καὶ νὰ προκαλῇ τὸν ἰσχυρότερο καὶ ἀρτιώτερο ἐξωπλισμένο τουρκικὸ στόλο, ποὺ δὲν τολμοῦσε νὰ βγῇ ἀπὸ τὸ στενὸ Χίου - Μ. Ἀσίας.

Τὴν νύχτα τῆς 6 πρὸς τὴν 7 Ἰουνίου οἱ Ἕλληνες ἐξαπέλυσαν δύο πυρπολικά, τὸ ἓνα μὲ ἀρχηγὸ τοῦ πληρώματος τὸν Ὑδριώτη Ἀνδρέα Πιπῖνο καὶ τὸ ἄλλο μὲ τὸν Ψαριανὸ Κων. Κανάρη. Ἡ νύχτα ἦταν ἀφέγγαρη καὶ κατασκότεινη. Μολαταῦτα δυὸ δίκροτα τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἡ ναυαρχίδα καὶ ἡ ὑπονναρχίδα, ἔλαμπαν μέσα στὸ σκοτάδι πλούσια φωταγωγημένα, γιατί ἀπὸ τὴν ἄλλη μέρα ἄρχιζε ἡ γιορτὴ τοῦ μπαϊραμιοῦ. Τὰ δυὸ πυρπολικά μὲ ἐπιδέξιους ἐλιγμούς πλησίασαν τὰ ἐχθρικά καράβια. Ὁ Ἀνδρέας Πιπῖνος κόλλησε τὸ πυρπολικό του στὴν ὑπονναρχίδα, ἀλλὰ τὸ πλήρωμά της κατῴρθωσε νὰ τὸ ἀπομακρύνῃ καὶ νὰ σβήσῃ τὴν μικρὴ πυρκαϊά. Ὁ Κανάρης ὅμως μὲ ἔξοχη ψυχραιμία, ἀφοῦ ἔδεσε καλὰ τὸ πυρπολικό, ἄναψε ὁ ἴδιος τὸ φυτίλι καὶ πῆδησε ἔπειτα στὴν βάρκα τοῦ πυρπολικοῦ, ὅπου μὲ ἀγωνία τὸν περιμέναν οἱ σύντροφοί του ἑτοιμοὶ ν' ἀρχίσουν τὸ κουπὶ γιὰ ν' ἀπομακρυνθοῦν. Στὸ μεταξὺ ἡ φωτιά τοῦ πυρπολικοῦ γρήγορα μεταδόθηκε στὴν ναυαρχίδα. Μάταια τὸ πλήρωμά της ἐπὶ τρία ὁλόκληρα τέταρτα τῆς ὥρας ἀγωνιζόταν ἀπελπισμένα νὰ τὴν σβήσῃ. Τέλος πῆρε φωτιά ἡ πυριτιδαποθήκη καὶ ἡ περήφανη ναυαρχίδα ἀνατινάχθηκε στὸν ἀέρα.

Μιά πελώρια πύρινη σφαίρα τινάχθηκε όρμητικά πρὸς τὸν οὐρανὸ καὶ ἔγινε ὀρατὴ σὲ μεγάλη ἔκτασι, ἐνῶ ὁ κρότος τῆς συγκλόνισε τὰ πάντα γύρω καὶ ἀντήχησε ὑπόκωφος — μέσα στὴν βαθιὰ καὶ ἤρεμῃ ἐκείνῃ νύχτα — ὡς τὶς ἀκτὲς τῆς Μ. Ἀσίας. Ἀπὸ τοὺς 2286 ἄνδρες τοῦ πληρώματος 200 μόνο σώθηκαν. Ἀνάμεσα στὰ θύματα ἦταν καὶ πλῆθος Ἑλλήνων σκλάβων, κυρίως γυναικόπαιδα, ποὺ οἱ γοερὲς φωνές τους ἀντηχοῦσαν σπαρακτικά σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πυρκαϊᾶς. Οἰκτρὸ τέλος εἶχε καὶ ὁ ναύαρχος Καρὰ Ἀλῆ, τὸν ὁποῖο οἱ ἐμπιστοὶ του ἀξιωματικοί, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκρηξη, εἶχαν προλάβει νὰ τὸν κατεβάσουν μὲ τὴν βία σχεδὸν σὲ μιὰ βάρκα.

Κωνσταντῖνος Κανάρης

Ἐνα μεγάλο ὅμως κατάρτι ἔπεσε ἐπάνω τῆς καὶ χτύπησε τὸν Καρὰ Ἀλῆ θανάσιμα στὸ κεφάλι. Ὑστερ' ἀπὸ μιὰ ὥρα ξεψύχησε στὴν ἀκρογιαλιά τοῦ νησιοῦ ἐκείνου, στὸ ὁποῖο εἶχε σπεῖρει τὸν ὄλεθρο καὶ τὴν καταστροφή.

Μεγάλῃ ἦταν ἡ σύγχυσι τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀλλὰ καὶ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων, ποὺ βρίσκονταν στὸ νησί. Ἄν στὶς στιγμὲς ἐκεῖνες ἐμφανίζονταν μέρος μόνο τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου μὲ λίγα πυρπολικά, θὰ μπορούσε νὰ καταφέρῃ καὶ ἄλλα πλῆγματα στὸν τουρκικὸ στόλο. Ἀλλὰ οἱ

Ἕλληνες ἔχασαν τὴν εὐκαιρία ἐκείνῃ καὶ ἔτσι ὁ ἐχθρικός στόλος ἔσπευσε νὰ καταφύγῃ ἀνενόχλητος στὰ Δαρδανέλλια.

Τὸ κατόρθωμα τοῦ Κανάρη πανηγυρίστηκε μὲ δοξολογίες, χαρμόσυνες κωδωνοκρουσίες, γιορταστικές κανονιὲς καὶ σηματοστολισμοὺς σὲ ὅλη τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, ἀλλὰ ξεχωριστὰ στὰ Ψαρά.

Ἡ ἀνατίναξη τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος ἦλθε σὰν θεϊκὴ νύμεσις ὕστερ' ἀπὸ τὶς φρικτὲς ἐκεῖνες σκηνὲς καὶ προκάλεσε ἐκτόνωσι τῆς λύπης μὲ ἀπότομες ἐκρήξεις χαρᾶς μέσα στὶς ψυχὲς τῶν Ἑλλήνων καὶ — τὸ σπουδαιότερο — δυνάμωσε ἀκόμη περισσότερο τὴν φλόγα τοῦ φιλελληνισμοῦ, ἐνῶ κατατάραξε τοὺς ἐπίσημους καὶ ἀνεπίσημους φιλοτουρκικοὺς κύκλους τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασι δὲν φαίνεται νὰ εἶναι πιά ἓνα ἀπλὸ καὶ ἀσήμαντο στασιαστικὸ κίνημα, ποὺ πρόκειται ἀπὸ μέρα σὲ μέρα νὰ κατασταλῇ, ὅπως προσπαθεῖ νὰ τὸ παραστήσῃ ἡ Πύλη καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι φίλοι

της, αλλά ή άποφασιστική έξέγερση ένός λαού, που άψηφώντας τους πιό μεγάλους κινδύνους και τις πιό φοβερές θυσίες ζητεί νά κερδίση τήν θέση του μέσα στα πολιτισμένα κράτη τής Εύρώπης.

Τά γενικώτερα στρατιωτικά άποτελέσματα τής επιτυχίας του Κανάρη ήταν τά έξής : ματαίωσε τά σχέδια του τουρκικού στόλου, που δέν απέβλεπαν μόνο στην καταστροφή τής Χίου, αλλά — μέ τήν σύμπραξη του αίγυπτιακού στόλου — και στην καθυστόαξη τής Σάμου, των Ψαρών και των άλλων νησιών του Αιγαίου, καθώς και στην τροφοδοσία των πολιορκημένων του Ναυπλίου. "Επειτα ή πυρπόλωση έδωσε μεγάλο θάρρος στους "Ελληνες, που είχαν άρχίσει ν' άνησυχούν και ν' άπελπίζωνται από τήν έλευθερία των κινήσεων του έχθρικού στόλου μέσα στις έλληνικές θάλασσες.

Οί Χιώτες πρόσφυγες στην έλευθερη Έλλάδα.

4. Πλοία μέ Χιώτες πρόσφυγες προσέγγισαν σέ όλα τά λιμάνια τής έλευθερης Έλλάδος, όπου τους έσπρωξαν εύνοϊκοί άνεμοι, ιδίως στην Κόρινθο, στην πρώτη

εδρα τής ελληνικής κυβερνήσεως, και στον Πειραιά. Η ελληνική κυβέρνηση φρόντισε, όσο τής ήταν δυνατό μέσα στην ταραγμένη εκείνη εποχή, γιά τήν διατροφή και γιά τήν περίθαλψη των προσφύγων τής Χίου. "Επειδή στην Κόρινθο δέν υπήρχαν πιά σπίτια γιά τόν καταυλισμό των προσφύγων, καταμερίζει πολλούς (και μερικούς Κυδωνιάτες) σέ διάφορα χωριά και κωμοπόλεις κι' έμπιστεύεται τήν συντήρησή τους στην φιλανθρωπία των κατοίκων, δηλαδή των κοινοτήτων. Τόν ίδιο τύπο τής προσωρινότητας έχουν όλες οί κυβερνητικές έέργειες· και δέν ήταν δυνατό νά γίνη κάτι τό μόνιμο, γιατί οί κίνδυνοι ήταν τόσοι και τέτοιοι, ώστε δέν επέτρεπαν καταρτισμούς σχεδίων και πραγματοποιήσεις μόνιμων έγκαταστάσεων. Και πραγματικά, ύστερ' από λίγο ό Μαχμούτ πασάς Δράμαλης ξεχύθηκε σάν σίφουννας στην Πελοπόννησο.

Ώρισμένοι από τους Χιώτες πρόσφυγες αποβιβάστηκαν στον Πειραιά τήν ήμέρα ακριβώς που παραδίδονταν μέ όρους οί Τούρκοι τής Άκροπόλεως, ύστερ' από πολύμηνη πολιορκία (9 'Ιουνίου 1822). Όταν άνέβαιναν στην 'Αθήνα, οί περήφανοι ύπερασπιστές του κάστρου ήταν πιά αίχμάλωτοι των 'Ελλήνων και ό λαός πανηγύριζε τήν άπελευθέρωσή του. Αύτή ή σύμπτωση δέν πρέπει ν' άγνοηθή προκειμένου νά έρμηνευθί ή παρασπονδία των 'Ελλήνων ύστερ' από λίγες μέρες και ή σφαγή των περισσότερων Τούρκων (28 'Ιουνίου), που ξεσήκωσε τήν άγανάκτηση πολλών Εύρωπαίων έναντίον των 'Ελλήνων. Συγκεκριμένα δέν πρέπει νά μείνη άσχο-

λίαστη ή φήμη που κυκλοφόρησε εύρύτατα, ότι Χιώτης έδωσε το σύνθημα της σφαγής και ή είδηση που διαδόθηκε τότε με άστραπιαία ταχύτητα ότι τουρκικός στρατός, ό στρατός του Μαχμούτ Δράμαλη, προχωρούσε μέσα από τις Θεριοπούλες και βρισκόταν στην Θήβα με κατεύθυνση προς την 'Αθήνα. 'Ο πόλεμος έπαιρνε την μορφή των άντιποίνων.

Οί περισσότεροι όμως Χιώτες πρόσφυγες κατέφυγαν στην Σύρα. 'Ο τόπος εκείνος, που μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα επρόκειτο να γίνη το κέντρο των Χιωτών προσφύγων, ήταν ένα άσημο κατά την προεπαναστατική περίοδο νησί. Πρώτοι οί Κυδωνιάτες πρόσφυγες είχαν συνοικιστή στους έρημους πρόποδες του παλιού φραγκικού κάστρου του νησιού και έτσι έγιναν οί πρώτοι οικιστές της νέας πόλης, της μόνης προσφυγούπολης, που άργότερα, το 1825, ώνομάστηκε 'Ερμούπολη. Τώρα το δαιμόνιο έμπορικό και επιχειρηματικό πνεύμα των Χιωτών διέβλεψε στην Σύρα τον μοναδικό σταθμό του Αίγαίου, που θα έξυπηρετούσε προσφυέστατα τις έμπορικές συγκοινωνίες της 'Εγγύς 'Ανατολής.

'Εκεί, μετά τους Κυδωνιάτες και τους Χιώτες, αποβιβάζονται και άλλοι πρόσφυγες, Σμυρνιοί, Κρητικοί, Θεσσαλοί, Μακεδόνες κ.ά. Τρεις κυρίως λόγοι προσείλκυσαν το πλήθος αυτό των καταδιωγμένων: 1) το νησί, κατοικημένο ως τότε από καθολικούς κατοίκους προστατευόμενους από τον βασιλιά της Γαλλίας, κρατούσε ούδετερότητα κατά τα πρώτα χρόνια της επανάστασας, 2) είχε καλό λιμάνι και επίκαιρη θέση ως προς την διεξαγωγή του εμπορίου της 'Εγγύς 'Ανατολής και 3) στα άλλα σημαντικά νησιά, όπως π.χ. στην Τήνο, είχε παρατηρηθή κίόλας πολύς συνωστισμός.

'Η Σύρα λοιπόν εξελίσσεται ταχύτατα σ' ένα ζωηρό λιμάνι, γεμάτο πάντοτε από διαφόρων ειδών μικρά και μεγάλα καράβια και γίνεται το κύριο κέντρο άνεφοδιασμού των άγωνιζόμενων 'Ελλήνων σε χρήματα και τρόφιμα. 'Απ' αυτό το νησί περιμένει ή κυβέρνηση τα μεγαλύτερα έσοδα. 'Η νέα πόλη, ή 'Ερμούπολη, αποβαίνει ή «έλιπίς και το καταφύγιον των επαναστατημένων μερών». 'Ο πληθυσμός της γίνεται μονιμώτερος από το 1823 και οί ξύλινες προσφυγικές παράγκες — πολύ συχνό θέαμα στην προσφυγόπληκτη 'Ελλάδα — μεταμορφώνονται σε μικρά και φτηνά σπιτάκια. Και όσο περισσότερο άναπτύσσεται το έμπορικό αυτό κέντρο, ξεφυτρώνουν νέα σπίτια διώροφα τώρα και άνετα. Το ρόδινο μέλλον του και ή φήμη των μεγάλων κερδών τραβούν και το εύρωπαϊκό κεφάλαιο. Γι' αυτό και πολλοί Εύρωπαίοι έμποροι έγκαθίστανται στο νέο αυτό λιμάνι της 'Εγγύς 'Ανατολής.

Δ'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ, ΠΙΕΡΙΩΝ ΚΑΙ ΒΕΡΜΙΟΥ
(ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΪΟΣ 1822)

Ὁ ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμὸς στὴν Δυτικὴ Μακεδονία.

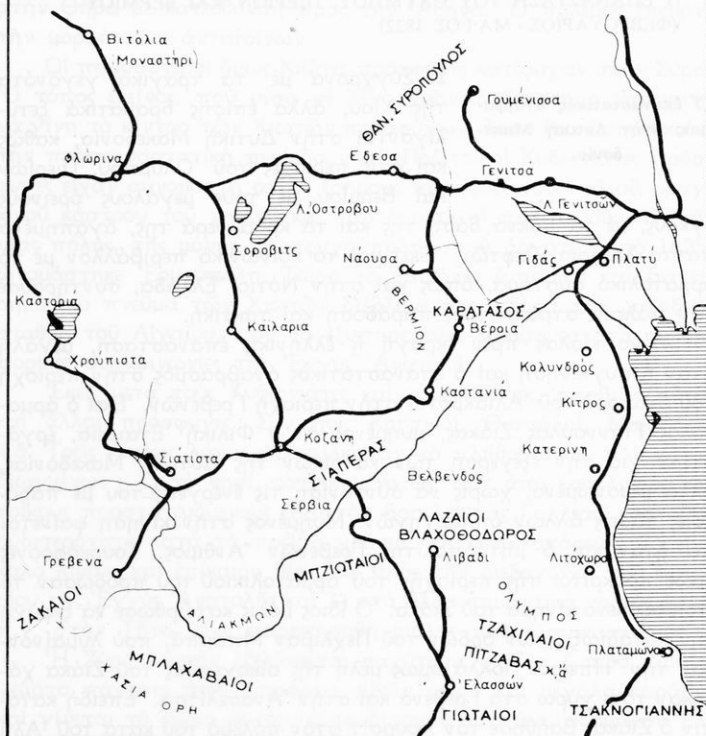
1. Σύγχρονα μὲ τὰ τραγικὰ γεγονότα τῆς Χίου, ἄλλα ἐπίσης δραματικά ξετυλίγονται στὴν Δυτικὴ Μακεδονία, καθὼς καὶ στὶς περιοχὲς τοῦ Ὀλύμπου, Πιερῶν καὶ Βερμίου μὲ τοὺς μεγάλους ὄρεινους

ὄγκους, μὲ τὰ πυκνὰ δάση τῆς καὶ τὰ κρύα νερά τῆς, ἀγαπημένα πάντα λημέρια κλεφτῶν. Ἐκεῖ καὶ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον μὲ τὸ ἀρματολικὸ σύστημα, ὅπως καὶ στὴν Νότιο Ἑλλάδα, συντηροῦσε τὴν παλαιὰ στρατιωτικὴ παράδοση καὶ τακτικὴ.

Λίγο κιόλας πρὶν ἐκραγῇ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, μεγάλη ἦταν ἡ συγκίνηση καὶ ὁ ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμὸς στὴν περιοχὴ τοῦ ἄνω ροῦ τοῦ Ἀλιάκμονα, στὴν περιοχὴ Γρεβενῶν. Ἐκεῖ ὁ ἀρματολὸς Γιαννούλας Ζιάκας, μυημένος στὴν Φιλικὴ Ἑταιρεία, ἐργάστηκε γιὰ τὴν ἐξέγερση τῶν κατοίκων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ μεμονωμένα, χωρὶς νὰ συντονίσῃ τὶς ἐνέργειές του μὲ παρόμοιες τάσεις ἄλλων ὀπλαρχηγῶν. Μυημένος στὴν κίνηση φαίνεται ὅτι ἦταν καὶ ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν Ἀνθιμος. Τουρκόφρονες ὅμως πρόκριτοι τῆς περιοχῆς τοῦ ἀρματολικιοῦ του πρόδωσαν τὸ ἐτοιμαζόμενο κίνημα τοῦ Ζιάκα. Ὁ ἴδιος μόλις κατῴρθωσε νὰ ξεφύγῃ τὴν καταδίωξη τῶν ὀρδῶν τοῦ Πεχλιβὰν Μπαμπᾶ, ποὺ λυμαίνονταν τὴν Ἠπείρο. Πολλὰ ὅμως μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Ζιάκα χάθηκαν τότε γύρω στὰ Γρεβενὰ καὶ στὴν Ἀνασελίτσα. Ἐπειδὴ κατόπιν ὁ Ζιάκας βοήθησε τὸν Χουρσίτ στὸν πόλεμό του κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐξιλεώθηκε καὶ πῆρε τὸ ἀρματολίκι του. Πολύ ἀργότερα, στὰ 1823, ἔστειλε στοὺς ἀγωνιζόμενους Ἕλληνες — εἰδικότερα στὸ Μεσολόγγι — βοήθεια ἀπὸ ἐκλεκτοὺς Μακεδόνες μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ἀπόστολο Κυρίμη. Ἐκεῖ ἔπεσαν τέσσερα ξαδέλφια τοῦ Γιαννούλα Ζιάκα. Ὅσοι ἐπέζησαν γύρισαν στὰ Γρεβενὰ.

Ἀλλὰ καὶ στὴν Σιάτιστα παρατηρήθηκαν σοβαρὲς ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις. Οἱ ἐπαναστατικὲς μορφὲς τῶν ἰδεολόγων καὶ πιστῶν συντρόφων τοῦ Ρήγα, τῶν Σιατιστινῶν Θεοχάρη Τορούντζια καὶ Κωνστ. Δούκα δὲν εἶχαν λησμονηθῇ. Στὴν Σιάτιστα εἶχαν συγκεντρωθῇ ὅλοι οἱ ξενιτεμένοι πρματευτάδες καὶ δὲν ἤξεραν τί νὰ κάνουν. Τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ποὺ περνοῦσαν καθημερινὰ νύχτα

ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΑΡΜΑΤΟΛΙΚΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΤΡΙΤΟ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ

καί μέρα μέσα από τήν Κοζάνη καί από τήν Σιάτιστα μέ κατεύθυνση πρὸς τὰ Ἰωάννινα, καταπίεζαν τοὺς κατοίκους καί τοὺς εἶχαν φέρεϊ σὲ ἀπόγνωση. Οἱ Σιατιστινοὶ πρόκριτοι, γιὰ νὰ συντονίσουν τὶς ἐνέργειές τους καί μέ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες καί νὰ ἔλθουν σ' ἐπαφή μέ τοὺς πολεμικοὺς ὄπλαρχηγούς τοῦ Ὀλύμπου καί τοῦ Βερμίου, ἔστειλαν σ' αὐτοὺς ἀπεσταλμένο τὸν Νικ. Κασομούλη. Καί ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο οἱ ὄπλαρχηγοὶ ἔστειλαν τὸν ἴδιο στὴν Νότιο Ἑλλάδα ὡς «ἐπίτροπον τῶν ἐν τῇ ἀνατολικομεσημβρινῇ Μακεδονίᾳ εὐρισκομένων». Ὁ Κασομούλης ἀργότερα, στὶς 5 Ὀκτωβρίου 1821, γράφει στὸν Ἐμμ. Παπᾶ ἀπὸ τὴν Ὑδρα (ἀφοῦ πρὶν ἀπὸ ἓνα μῆνα εἶχε

συναντήσει τὸν Δημήτριο Ὑψηλάντη) νὰ περάσῃ στὸν Ὀλύμπο, νὰ κάνῃ μιὰ σύσκεψη μὲ τοὺς ἐκεῖ καπετάνιους καὶ νὰ τοὺς μεταδώσῃ τὸν κατάλληλο πατριωτικὸ ἐνθουσιασμό· νὰ καλέσῃ ἀκόμη τὸν Γεώργιο Νιόπλιο ἀπὸ τὴν Σιάτιστα καὶ νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν Ἀνθιμο Γαζῆ νὰ ἐτοιμάζεται. Ἐφιστᾷ ἰδίως τὴν προσοχὴ τοῦ Παπαῦ στὴν σπουδαιότητα τῆς συμμετοχῆς τῆς Νάουσας στὸν ἀγῶνα, γιατί ἡ πόλις αὐτὴ ἦταν «ἀναγκαία διὰ τὰ ἄφθονά της ντουφέκια καὶ παιδιά».

Πραγματικά, στὴν ἀνθηρὴ οἰκονομικὰ Νάουσα, σημαντικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς Βερμίου, εἶχαν παρατηρηθῇ, μετὰ τὴν ἐξέγερση τῶν νότιων Ἑλλήνων, ζωηρὲς ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις μὲ διακλαδώσεις πρὸς ὅλη τὴν ἐνδοχώρα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας — Καστοριά, Σιάτιστα, Βογατσικό, Μπλάτσι, Κλεισούρα καὶ Σαρακίνοβο (τὸ σημερινὸ χωριὸ Σαρακηνοί) —, οἱ ὁποῖες διαρκῶς ἐντείνονταν καὶ ἐβαζαν σὲ ὑποψίες τοὺς Τούρκους. Ἔτσι στὶς ἀρχὲς τοῦ 1822 στὸ μοναστήρι τοῦ Δοβρᾶ, κοντὰ στὴν Βέροια, συγκεντρώθηκαν οἱ ἄρματολοι Καρατάσος, Γάτσος κ.ἄ., ὁ πρόκριτος τῆς Νάουσας Ζαφειράκης, ὁ Παναγ. Ναοὺμ ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα, ὁ συνेतὸς καὶ ἀνδρεῖος πρόκριτος τῆς Σιάτιστας Γεώργιος Νιόπλιος, ὁ Ἰωάννης Παπαρέσκας ἀπὸ τὴν Καστοριά κ.ἄ. καὶ ἀποφάσισαν, ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα, νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὰν ὁρμητήρια γιὰ τὴν ἐξέγερση 1) ἡ Νάουσα, πού τὴν φυσικὴ ὀχυρότητά της ἐνίσχυε καὶ τεῖχος· 2) ἡ φυσικὰ ὠχυρωμένη καὶ δυσπρόσιτη Καστανιά, κοντὰ στὸν Κολυνδρό· καὶ 3) ἡ Σιάτιστα, πού εἶχε ἐπίσης στρατηγικὴ θέση.

Κατὰ τὰ τέλη Φεβρουαρίου 1822 στὴν Σκάλα τοῦ Ἐλευθερωχωρίου, στὸ μοναδικὸ λιμάνι τῆς περιοχῆς Ὀλύμπου, εἶχαν ἀράξει δυὸ ψαριανὰ καράβια, πού ἔφερναν πίσω τὸν ἀπεσταλμένο τῶν Μακεδόνων ἀγωνιστῶν στὴν Πελοπόννησο Νικ. Κασομούλη μὲ μικρὲς ποσότητες πολεμοφοδίων. Ὁ Κασομούλης ἦλθε ἀμέσως σὲ συνεννοήσεις μὲ τοὺς ὀπλαρχηγούς τοῦ Ὀλύμπου, μοίρασε σ' αὐτοὺς πολεμοφοδία καὶ αὐτοὶ τὴν νύχτα τῆς 8ης Μαρτίου χτύπησαν, ὅπως θὰ ἰδοῦμε ἀμέσως παρακάτω, τὰ προωθημένα στὸν Κολυνδρὸ τουρκικὰ στρατεύματα.

Λίγες μέρες ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀφίξη τοῦ Κασομούλη, κατὰ τὶς ἀρχὲς Μαρτίου, ἄλλα δυὸ ψαριανὰ καράβια ἀποβιβάζουν στὸ ἴδιο λιμάνι τὸν Γρηγ. Σάλα, διωρισμένο ἀπὸ τὸν Δημ. Ὑψηλάντη ἀρχηγὸ τῆς ἐκστρατείας στὴν Μακεδονία, καθὼς καὶ ἀρκετὰ πολεμοφοδία. Τὸν Σάλα — ἄνδρα γενναῖο, ἀλλὰ ματαιόδοξο καὶ κοῦφο — τὸν συνῶδευε ὁλόκληρο πομπῶδες ἐπιτελεῖο καὶ Γερμανοὶ φιλέλληνες γιὰ τὸν χειρισμὸ τῶν κανονιῶν. Ἀνάμεσα στοὺς συνοδούς ἦταν καὶ

ὁ γνωστὸς λόγιος καὶ μοναχὸς Θεόφ. Καίρης. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφίξή τους ἄρχισαν οἱ προετοιμασίαι γιὰ τὸν συντονισμό τοῦ ἑπαναστατικοῦ κινήματος στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία. Ἔστειλαν στὴν Νάουσα τὸν Νικ. Κανούση, ὑπασπιστὴ τοῦ Σάλα, μὲ γράμματα πρὸς τοὺς ὀπλαρχηγούς τοῦ Βερμίου Καρατάσο καὶ Γάτσο, καθὼς καὶ πρὸς τὸν πρόκριτο Ζαφεϊράκη.

Οἱ ἐπιχειρήσεις στὴν πε-
ριοχὴ Ὀλύμπου (Μάρτιος
1822).

2. Οἱ ὑποπτες κινήσεις τῶν Ἑλλήνων δὲν ξέφυγαν τὴν προσοχὴ τῶν κατασκόπων τοῦ νικητῆ τῆς Κασσάνδρας Μεχμέτ Ἐμὶν πασᾶ, ποὺ ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἄρχισε νὰ παίρνη ἔντονα προφυλακτικὰ μέτρα. Ζη-

τεῖ ὁμήρους ἀπὸ τίς πόλεις καὶ κωμοπόλεις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας (Βέροια, Κοζάνη, Σιάτιστα, Κλεισούρα, Μπλάτσι, Καστοριά, Μοναστήρι, Μεγάροβο, Μηλόβιστα, Κρούσοβο, Ρέσνα, Ἀχρίδα καὶ Κορυτσά) — μέτρα ποὺ δείχνουν τὴν ἔνταση καὶ τὴν ἔκταση τῶν ὑποψιῶν τῶν Τούρκων ὡς πρὸς τὸ ἐτοιμαζόμενο ἑλληνικὸ κίνημα καὶ τὸν παρατηρούμενο ἑπαναστατικὸ ἀναβρασμό. Μόνον ἡ Νάουσα, ποὺ ἐπρόκειτο ἐδῶ νὰ παίξῃ τὸν ρόλο τοῦ Πολυγύρου τῆς Χαλκιδικῆς, ἀρνήθηκε νὰ δώσῃ ὁμήρους.

Νωρὶς ὁ Μεχμέτ Ἐμὶν, μετὰ τὴν ὑποταγὴ τοῦ Ἀγίου Ὁρους, ἄρχισε νὰ προωθῇ τὰ στρατεύματά του μὲ μεγάλῃ ταχύτητα καὶ μυστικότητα πρὸς τὸν Ὀλυμπο καὶ τὸ Βέρμιο. Οἱ πρῶτες τουρκικὲς ὁμάδες εἶχαν κιόλας πάρει θέση στὸν Κολυνδρό, στὰ ριζοβούνια τῶν Πιερίων, θέση φυσικὰ ὀχυρὴ, ποὺ μάταια ἀποπειράθηκαν νὰ τὴν καταλάβουν τὴν νύχτα τῆς 8ης Μαρτίου ὁ Διαμαντῆς καὶ ὁ Κασομούλης μὲ 300 περίπου ἄνδρες. Ἡ νυχτερινὴ ἐκείνη ἐπιχείρηση, ποὺ, ὅπως εἶδαμε, ἔγινε τέσσερες ἢ πέντε μέρες, προτοῦ νὰ φτάσῃ ὁ Σάλας στὸν Ὀλυμπο, ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς νέας ἀνταρσίας τῶν Μακεδόνων. Ἀπὸ τότε ἀρχίζουν οἱ ἐχθροπραξίες στὴν περιοχὴ αὐτὴ. Ὅλες οἱ ἐξοδοὶ τῶν Τούρκων ἀπὸ τὸν Κολυνδρὸ ἀποκρούονται. Οἱ Γερμανοὶ φιλέλληνες τοποθετοῦν σὲ ἐπικαίρα ὑψώματα δύο κανόνια καὶ βομβαρδίζουν τὴν κωμόπολη.

Οἱ ἑλληνικὲς ὁμως δυνάμεις, ποὺ βρίσκονταν στὸν Κοκκινόπλο τοῦ Ὀλύμπου, δὲν μπόρεσαν ν' ἀποκρούσουν τὴν τουρκικὴ φρουρὰ τοῦ Βλαχολίβαδου καὶ ἀναγκάστηκαν ν' ἀνεβοῦν ψηλότερα, στὸ χωριὸ Ἅγιος Δημήτριος, ἐνῶ οἱ ἄλλες ποὺ ἦταν ἐμπρὸς στὸν Κολυνδρὸ, μὴ μπορῶντας νὰ μένουν ἐκτεθειμένες στὴν ὑπαιθρο μὲ φοβερὴ κακοκαιρία — εἶχε πέσει πολὺ χιόνι — ἀποσύρθηκαν στὴν Κα-

στασιά. Ἀλλὰ ἐπεὶ τὸ χωριὸ αὐτό, χωμένο μέσα στὸ λόγγο, ἦταν ἀκατάλληλο γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἀντίκρουση τοῦ ἵππικοῦ, ἀποφάσισαν οἱ περισσότεροὶ ἀρχηγοί, ἐπηρεασμένοι καὶ ἀπὸ τὰ δυσάρεστα νέα τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Νάουσας, γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλήσουμε σὲ λίγο, ν' ἀνεβοῦν ὅλοι στὴν Μηλιά, πατρίδα καὶ ἄρματολίκι τῶν Λαζαίων, γιὰ νὰ κρατοῦν τὴν ἐπαφὴ καὶ μὲ τοὺς καπετάνιους τῶν Χασίων. Μόνον ὁ Διαμαντῆς ἔμεινε ν' ἀντισταθῇ στὸ χωριὸ Καστανιά καὶ ἄρχισε μάλιστα νὰ τὸ ὀχυρώνῃ παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τῶν ὀπλαρχηγῶν του. Τὸ βαρὺ ὅμως αὐτὸ σφάλμα τὸ πληρώσε πολὺ ἀκριβὰ. Οἱ Τοῦρκοι εὐκολὰ ἀνέτρεψαν τὴν ἄμυνά του καὶ ὥρμησαν μὲ τὰ γιαταγάνια στὰ χέρια μέσα στὰ ὀχυρώματα τῶν Ἑλλήνων, σκότωσαν πολλοὺς καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς κυνήγησαν ἀπὸ λόγγο σὲ λόγγο ὡς τὴν Ράντιανη, τὸ σημερινὸ χωριὸ Ρυάκια (30 Μαρτίου). Καταλυττημένος ὁ ἀπερίσκεπτος Διαμαντῆς καὶ ἀπαρηγόρητος γιὰ τὸν χαμὸ τῶν ἀδικοσκοτωμένων ἐξ αἰτίας του ἦλθε στὴν Μηλιά μὲ 30 μόνον ἄνδρες. Ἐκεῖ ὡς τὸ Μεγάλο Σάββατο (1 Ἀπριλίου) ἔφθαναν συνεχῶς ὑπολείμματα τοῦ σώματός του. Τελικὰ διαπιστώθηκε ὅτι εἶχαν σωθῇ 150 περίπου ἄνδρες. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως δὲν ἄφησαν τοὺς καρπούς τῆς νίκης τοὺς ἀνεκμετάλλευτους. Τὴν πρώτη κιόλας μέρα τοῦ Πάσχα κινήθηκαν ἐναντίον ὅλων τῶν Ἑλλήνων ποὺ εἶχαν συγκεντρωθῇ στὴν Μηλιά, τοὺς χτύπησαν καὶ τοὺς διασκόρπισαν. Ὁ Διαμαντῆς μὲ τοὺς πιστοὺς του μέσα στὴν σύγχυση ξεκόπηκε ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ τράβηξε πρὸς τὴν Νάουσα, γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν Καρατάσο καὶ Γάτσο, καὶ πῆρε μέρος στὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ Μεχμέτ Ἐμὴν πασᾶ, ὅπως θὰ ἰδοῦμε παρακάτω. Τὰ χωριὰ τῆς περιοχῆς Ὀλύμπου ὡς τὶς ὄχθες τοῦ Πηνειοῦ πυρπολήθηκαν καὶ οἱ κάτοικοι διασκορπίστηκαν σὲ διάφορα μέρη. Σαράντα περίπου χρόνια ἀργότερα, ὅσοι κάτοικοι ἐπιζοῦσαν, θυμοῦνταν μὲ θλίψη τὴν περίοδο ἐκείνη τῆς καταστροφῆς καὶ κατηγοροῦσαν δίκαια γιὰ τὴν διστακτικὴ καὶ ἀσυντόνιστη δράση τοὺς τοὺς φημισμένους ἄρματολούς τοῦ Ὀλύμπου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλὰ περίμεναν γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος.

Οἱ πολεμιστές, κυρίως οἱ παντρεμένοι, ἔτρεξαν ν' ἀσφαλίσουν τίς οἰκογένειές τους σὲ κρυψῶνες τῶν δασῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ κατόπιν μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου κατεβαίνοντας σ' ἔρημες ἀκρογιαλιές περνοῦσαν, μὲ τὰ μικρὰ καράβια τῶν λιτοχωριτῶν ἀσφαλῶς, στὶς Βόρειες Σποράδες, ὅπου εἶχαν συσσωρευτῇ πρόσφυγες καὶ ἀπὸ τὴν Θεσσαλομαγνησία καὶ ἀπὸ τὴν Χαλκιδική. Πιὸ τραγικὴ ἦταν ἡ τύχη τῶν ἄλλων ἐπαναστατῶν ποὺ ἐπιχείρησαν νὰ καταφύγουν στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν ξηρὰ. Πατώντας

ἐπάνω στὴν ράχη τῶν ὄρεινῶν ὄγκων ἔκαναν μιὰ ἀγωνιώδη καὶ δραματικὴ πορεία μέσ' ἀπὸ τὰ χιονοσκεπασμένα Πιέρια, Ὀλυμπο, Χάσια, Πίνδο πρὸς τὸν Ἀσπροπόταμο. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς φιλέλληνες κατὰ τὴν ἀποχώρησή τους μέσ' ἀπὸ τὰ παγωμένα χιόνια τοῦ Ὀλύμπου μὴ γνωρίζοντας τὸν τόπο, ἔπεσαν σὲ κακοτοπιές, γλίστρησαν καὶ χάθηκαν γιὰ πάντα ἄταφοι μέσα στὰ βαθιὰ φαράγγια του. Οἱ ἄλλοι ἐπαναστάτες, ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς κόπους καὶ λαχτάρεις, δοκίμασαν τὴν μεγαλύτερη ἀνακούφιση, ὅταν τέλος πάντων πάτησαν τὸ πόδι τους στὸν ἐλεύθερο Ἀσπροπόταμο, στὸ ἄρματολίκι τοῦ Νικολάου Στορνάρη.

Οἱ ἐπιχειρήσεις στὴν πε-
ριοχὴ Βερμίου καὶ στὴν
Νάουσα (τέλη Μαρτίου -
ἀρχὲς Ἀπριλίου 1822).

3. Ἄς παρακολουθήσουμε τώρα τὰ ἄλλα γεγονότα, πὺ διαδραματίστηκαν στὴν Νάουσα. Ἐκεῖ, μετὰ τὴν ἀφίξη τοῦ Κανούση, ὑπασπιστῆ τοῦ Σάλα, ὁ Ζαφειράκης καλεῖ σὲ συμβούλιο ὠρισμένους μνη-
μένους στὴν ἐπαναστατικὴ κίνηση καὶ

κηρύσσει τὴν ἐπανάσταση. Κατόπιν οἱ ἐπαναστάτες ὁρμοῦν νὰ καταλάβουν τὴν Βέροια, ἀλλὰ οἱ Τοῦρκοι, προειδοποιημένοι, τοὺς ἀποκρούουν. Οἱ ὀπλαρχηγοὶ Καρατάσος, Γάτσος κ.ἄ. ὀχυρώνονται σὲ ἐπικαίρες θέσεις γύρω ἀπὸ τὴν Νάουσα καὶ μέσα σ' αὐτήν. Ἦταν καιρὸς πιά, γιατί ὁ κεχαγιά μπέης (τοποτηρητὴς) τοῦ Μεχμέτ Ἐμῖν,

Τσαμῆς Καρατάσος

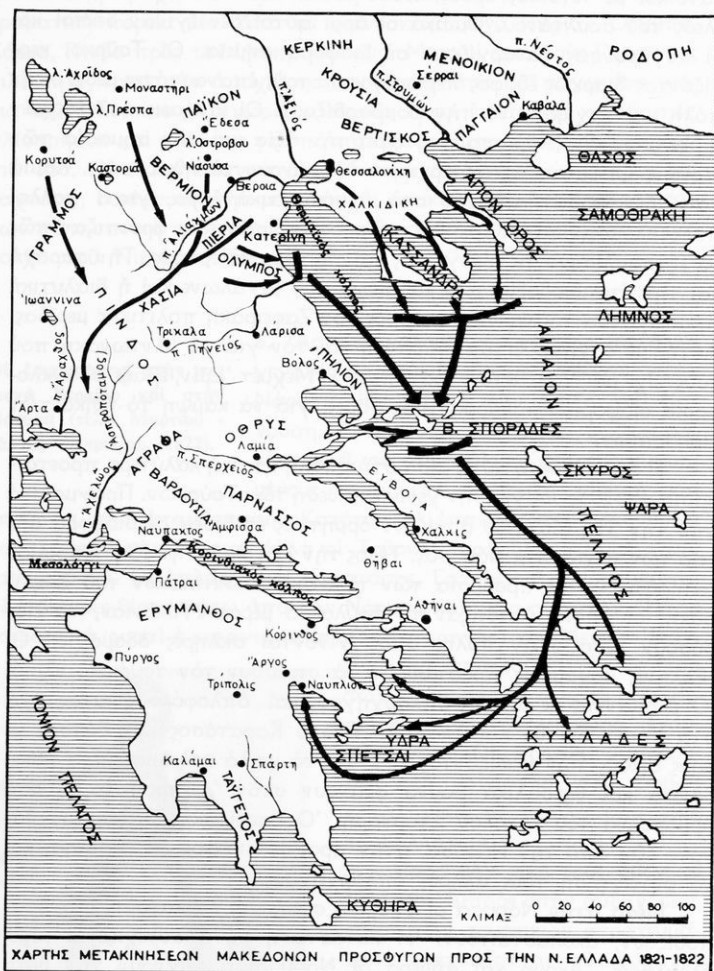
πὺ εἶχε ἀποκρούσει τὴν ἐπίθεση τῶν ἐπαναστατῶν κατὰ τῆς Βεροίας, διευθυνόταν τώρα ἐναντίον τους. Οἱ πρῶτες συγκρούσεις στὸ μοναστήρι τοῦ Δοβρᾶ καταλήγουν σὲ περίλαμπρη νίκη τῶν Ἑλλήνων.

Παρὰ τὴν νίκη τους ὁμως οἱ Ἕλληνες, ἐμπρὸς στὴν αὐξανόμενη πίεση τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων, ἀναγκάζονται νὰ συμπτυχθοῦν βαθμιαῖα πρὸς τὴν Νάουσα. Ἐχει ἐμφανισθῇ τώρα ἐμπρὸς στὴν πόλη καὶ ὁ Μεχμέτ Ἐμῖν με 10.000 τακτικὸ στρατὸ καὶ 10.600 ἀτάκτους. Προτοῦ ἀρχίσῃ τὶς ἐπιχειρήσεις, ζητεῖ νὰ ὑποταχθοῦν οἱ

κάτοικοι με τέτοιους όρους, ώστε ουσιαστικά να παραδοθούν στο έλεος του σουλτάνου. Φυσικά οι όροι αυτοί δεν έγιναν δεκτοί και οι συγκρούσεις ξαναρχίζουν σε διάφορα σημεία. Οι Τούρκοι κερδίζοντας διαρκώς έδαφος περισφίγγουν τους επαναστάτες μέσα στην πόλη και αρχίζουν να την βομβαρδίζουν. Οι κινήσεις του Μεχμέτ Έμιν έδειχναν άνθρωπο που ξέρεi την αξία και την σημασία των θέσεων. Οι επαναστάτες άρχισαν να χάνουν το ήθικό τους. Καμιά τάξη δεν παρατηρούνταν στα όχυρωματικά έργα, γιατί πολλοί παραμελούσαν τα καθήκοντά τους. Οι περισσότεροι φρόντιζαν πώς να εξασφαλίσουν τις οικογένειές και τις περιουσίες τους. Την ταραχή και την άπαιδιοδοξία των κατοίκων την μεγάλωνε και ή διαλυτική προπαγάνδα της αντίπαλης προς τον Ζαφειράκη πολιτικής μερίδας. Αυτή, με άρχηγους τον Μάμαντη και τον γιατρό Άντωνάκη που τους είχε μαζί του στο στρατόπεδο ό Μεχμέτ Έμιν, έβαζε σε κυκλοφορία διάφορες αποθαρρυντικές φήμες, για να κάμψη το ήθικό των Ναουσαίων.

Η άποσύνθεση αυτή μέσα στην πόλη ήταν ή καλύτερη προετοιμασία του έδαφους για την γενική επίθεση των Τούρκων. Πραγματικά από την 31η Μαρτίου αρχίζουν όρμητικές επιθέσεις σε διάφορα σημεία των τειχών της Νάουσας. Τέλος την 12η προς την 13η Άπριλίου κατορθώνουν με προδοσία των πολιτικών αντιπάλων του Ζαφειράκη, οι όποιοι υπέδειξαν το άφύλακτο μέρος «Άλώνια», να εισδύσουν μέσα στην πόλη, όπου γίνονται σκληρές όδομαχίες. Οι Έλληνες μαχόμενοι προσπαθούν να σπάσουν τον τουρκικό κλοιό. Ό Διαμαντής με άλλους όπλαρχηγους και όπλοφόρους καταφεύγει στα νησιά Σκιάθο και Σκόπελο, ενώ ό Καρατάσος και Γάτσος με τους δικούς των βαδίζοντας επάνω στα ψηλά και δασωμένα μακεδονικά και θεσσαλικά βουνά φθάνουν στον Άσπροπόταμο, στο άρματολίκι του Νικολού Στορνάρη. Ό Ζαφειράκης βρήκε τον θάνατο έξω από την Νάουσα, στην προσπάθειά του να διαφύγη και να συναντήσει τους άλλους όπλαρχηγους.

Μέσα στην Νάουσα οι Τούρκοι σφάζουν, λεηλατούν, εξανδραποδίζουν, άκολασταίνουν. Η κατάσταση αυτή συνεχίζεται μέρες όλόκληρες. Άκόμη και σήμερα οι Ναουσαίοι, δείχνουν την θέση Σδουμπάνοι, στον καταρράκτη της Άράπιτσας, όπου έπεσαν πιασμένες χέρι με χέρι 13 νέες της πόλης, για ν' άποφύγουν την άτιμωση. Στους αίχμαλώτους οι κατακτητές εφαρμόζουν άμέσως τις όδηγιες του ίεροϋ φετβά του σεΐχουλισλάμη: κρεμοϋν ή σφάζουν τους άνδρες, ενώ τα γυναικόπαιδα τα κρατοϋν, για να τα πουλήσουν σαν σκλάβους στα διάφορα σκλαβοπάζαρα της Άνατολής,

Θεσσαλονίκης, Κωνσταντινουπόλεως κ.λ. Κατόπιν βάζουν φωτιά στα χριστιανικά σπίτια της πόλης και γκρεμίζουν τα τείχη της.

Τουρκικά επίσης αποσπάσματα ξεχύνονται στα γύρω χωριά (είτε είχαν είτε δέν είχαν πάρει μέρος στην ανταρσία), λεηλατούν τα σπίτια, πού τα είχαν αφήσει οι τρομοκρατημένοι χωρικοί, και

τὰ καίουν. "Όσους πιάνουν μέσα σ' αὐτὰ ἢ κρυμμένους στὰ περίχωρα, τοὺς σφάζουν ἀλύπητα. Τὰ χωριὰ ποὺ καταστράφηκαν ὑπολογίζονται σὲ 50. Τὰ περισσότερα δὲν ξανακατοικήθηκαν, ἀλλὰ ἔμειναν σωροὶ ἀπὸ πέτρες. Στὴν Θεσσαλονίκη τώρα φθάνουν νέα καραβάνια σκλάβων γυναικοπαίδων. «Τὰ μάτια μας», γράφει ὁ Γάλλος πρόξενος Bottu στὴν ἀπὸ 10 Μαΐου 1822 ἔκθεσή του, «εἶναι κουρασμένα ἀπὸ τὴν ὄψη αὐτῶν τῶν ἀτυχων θυμάτων τοῦ πιὸ ἐλεεινοῦ ἐμπορίου».

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Βερμίου ἔφερε πολὺ μεγαλύτερο ἀντιπερισπασμὸ στοὺς Τούρκους ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς. Στὶς ὁρεῖνές ἐκεῖνες περιοχὲς συγκεντρώθηκαν πολυάριθμα τουρκικὰ στρατεύματα, ποὺ κάμποσους μῆνες ἔμειναν καθηλωμένα ἐκεῖ, γιατί ἀπασχολήθηκαν μὲ τὴν καταδίωξη τῶν ἀνταρτικῶν ὑπολειμμάτων καὶ τὴν ἐκκαθάριση τοῦ ἔδαφους. Ἔτσι οἱ νότιοι Ἕλληνες ἀνακουφίστηκαν σημαντικὰ ἀπὸ τὸ βάρος μεγάλων καὶ συντονισμένων ἐχθρικῶν ἐπιχειρήσεων ποὺ θὰ ἐξαπολύονταν ἐναντίον τους.

Μολταῦτα καὶ ἐδῶ παρατηρήθηκαν μεγάλα σφάλματα ποὺ συνετέλεσαν καὶ στὴν γρήγορη σχετικὰ καταστολὴ τῆς. Τὰ σπουδαιότερα ἦταν ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας δὲν προετοίμασαν συστηματικὰ τὸ ἔδαφος, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερες πιθανότητες ἐπιτυχίας, δὲν εἶχαν ἐνιαία ὀργάνωση οὔτε καὶ συχνὴ ἐπικοινωνία καὶ ὁμοφωνία μεταξὺ τους.

Ἡ ἀποτυχία τῶν ἐπιχειρήσεων Ὀλύμπου καὶ Βερμίου κατὰ δίκασε καὶ τὴν ἐπέκτασή τους στὴν Δυτικὴ Μακεδονία. Ἀλλωστε οἱ Τοῦρκοι, ποὺ κάτι φαίνεται εἶχαν μυριστῆ, ἔσπευσαν νὰ τρομοκρατήσουν τοὺς πληθυσμοὺς τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ἰδίως τῶν μεγάλων κέντρων Κοζάνης καὶ Σιάτιστας. Οἱ δυὸ πόλεις ξέφυγαν τὸν ἄμεσο κίνδυνο τῆς καταστροφῆς, ἀλλὰ οἱ ταλαιπωρίες καὶ τὰ βάσανα τῶν κατοίκων συνεχίστηκαν γιὰ πολὺ, γιατί ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ ἐξασφαλίζουν καταλύματα καὶ τροφὴ γιὰ τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα ποὺ περνοῦσαν. Μὲ τὴν ἀνταρσία τοῦ Ἀλῆ κατὰ τῆς Πύλης καὶ κατόπιν μὲ τοὺς ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἐλευθερία εἶχε ἀρχίσει μιὰ περίοδος μεγάλης συγχύσεως καὶ ταραχῆς στὰ μέρη αὐτά, γιατί βρίσκονταν στὸν δρόμο τῶν ἀτακτῶν τουρκικῶν καὶ ἀλβανικῶν στρατευμάτων, ποὺ πῆγαιναν ἀπὸ τὴν Μακεδονία στὴν Ἡπειρο, ἢ κατέβαιναν ἀπὸ τὴν Ἀλβανία στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα.

Οἱ ὅπλοφόροι τῆς Μακεδονίας ποὺ κατέφυγαν στὴν Νότιο Ἑλλάδα, πῆραν ἐνεργὸ μέρος στὶς μάχες ἐναντίον τῶν Τούρκων πολεμώντας μαζὶ μὲ τοὺς ἀδελφούς των τοῦ Νότου εἴτε ὡς τακτικοὶ

εἶτε ὡς ἄτακτοι. Πραγματικά, νέοι τῆς Μακεδονίας, καθὼς καὶ ἄλλοι ἀπὸ τῆς ἄλλης ὑπόδουλης ἑλληνικῆς χώρης, σχημάτισαν τὸν πυρήνα τοῦ πρώτου τακτικοῦ σώματος τῆς Ἑλλάδος. Οἱ περισσότεροι ὁμῶς δροῦν ὡς ἄτακτοι κατὰ σώματα μὲ τοὺς γνωστοὺς γιὰ τὴν ἀνδρεία καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν ἀρχηγοὺς τοῦ Ὀλύμπου, τῶν Πιερίων καὶ τοῦ Βερμίου. Θὰ ἦταν ἴσως πολὺ κουραστικὸ γιὰ τὸν ἀναγνώστη νὰ παραθέσῃ κανεῖς χρονολογικὰ τῆς συμπλοκῆς καὶ μάχης στὶς ὁποῖες πῆραν μέρος.

Πάντως ὁ Διαμαντῆς μὲ ἄλλους συντρόφους δρᾷ μὲ ὀρμητήρια τὶς Βόρειες Σποράδες πρὸς τῆς θεσσαλομακεδονικῆς ἀκτῆς, ἐνῶ ὁ Καρατάσος καὶ ὁ Γάτσος, ἀμέσως μετὰ τὴν καταφυγὴν τους στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, ἐμπλέκονται σὲ νέους σφοδροὺς ἀγῶνες, ποὺ δὲν ἀργοῦν νὰ σημειωθοῦν ἐκεῖ (Ἰούλιος - ἀρχὲς Ἰουλίου 1822).

Ε'. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ
ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΠΕΤΑ (ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΑΡΧΕΣ ΙΟΥΛΙΟΥ 1822)

Ἡ θέσις τῶν Σουλιωτῶν ἐπιδεινώνεται.

1. Πραγματικά δυσόμιση μῆνες περίπου ἀργότερα, μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῆς Νάουσας, ἄλλες ἐπιχειρήσεις διεξάγονται στὰ σύνορα Δυτ. Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Ἡπείρου. Ἐκεῖ ἡ θέσις τῶν Σουλιωτῶν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ εἶχε γίνῃ δύσκολη. Μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς συμμαχίας τοὺς μὲ τοὺς Τούρκαλβανούς, εἶχαν στείλει ἄλλεπάλληλα γράμματα στὴν κυβέρνησιν ζητώντας πολεμοφόδια καὶ τὴν παρουσίαν πολεμικῶν караβιῶν στὰ παράλια τῆς Ἡπείρου, γιὰ νὰ προκαλέσουν τὴν τόνωσιν τοῦ ἠθικοῦ τῶν πληθυσμῶν καὶ τὴν ἐξέγερσίν τοὺς.

Πραγματικά ὁ κίνδυνος τῶν Σουλιωτῶν ἦταν μέγας. Ἦταν φανερό ὅτι ὁ Χουρσίτ πασάς, ὁ νικητὴς τοῦ Ἀλῆ, θὰ στρεφόταν πρῶτα ἐναντίον τοὺς καὶ κατόπιν θὰ ἐξεστράτευε στὴν Στερεὰ καὶ στὴν Πελοπόννησον, γιὰτὶ δὲν ἦταν δυνατόν ν' ἀφήσῃ νὰ δροῦν στὰ νῶτα τοῦ ἀξιόμαχου ἐχθρικοῦ δυνάμεις, ποὺ θ' ἀπειλοῦσαν ὅχι μόνο νὰ τοῦ ἀποκόψουν τὴν συγκοινωνίαν μὲ τὰς βάσεις ἀνεφοδιασμοῦ του, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπεκτείνουν τὴν ἐπανάστασιν σὲ ὅλη τὴν Ἡπείρον.

Ἀφοῦ ἐπανειλημμένως προσπάθειες συμβιβασμοῦ Σουλιωτῶν καὶ Χουρσίτ μὲ τὴν μεσολάβησιν τῶν Τούρκαλβανῶν ἀποτυχαίνουν, ἡ ρήξις εἶναι πιά ἀναπόφευκτη. Ἔτσι ὁ Χουρσίτ μὲ 14000 ἄνδρες βαδίζει ἐναντίον τοὺς. Οἱ Σουλιῶτες ἀντιστέκονται ἥρωικά καὶ συνάπτουν σφοδρότατες μάχες, ἀλλὰ ἐμπρὸς στὴν μεγάλη πίεσιν τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων, ἐφαρμόζοντας μιὰ ἐπιδέξια ἐλαστικὴ ἄμυνα, γιὰ νὰ κερδίσουν καιρὸ, συμπύσσονται συνεχῶς καὶ τελικὰ ἀποσύρονται στὸ Σούλι. Τώρα οἱ σουλτανικὲς δυνάμεις προσβάλλουν καὶ αὐτὰ τὰ ἐξωτερικὰ ὄχυρά του, τὸν Ἀβαρικό, τὴν Κιάφα καὶ τὰ Χόικα. Ὅλες ὅμως οἱ ἐπιθέσεις γιὰ τὴν κατάληψίν τοὺς συντρίβονται. Ὁ Χουρσίτ ἀπογοητευμένος ἀναθέτει τὴν συνέχισιν τῶν ἐπιχειρήσεών του στὸν Ὁμέρ Βριώνη καὶ ὁ ἴδιος ἀναχωρεῖ γιὰ τὴν Λάρισα, γιὰ νὰ προετοιμάσῃ τὴν μεγάλην ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ νότου. Μολαταῦτα, ἡ θέσις τῶν Σουλιωτῶν μέρα μὲ τὴν ἡμέραν ἐπιδεινώνεται.

Ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος ἀναδιοργανώνει τὰ τακτικά στρατεύματα καὶ σπεύδει πρὸς βοήθειαν τῶν Σουλιωτῶν.

2. Στὶς κρίσιμες αὐτὲς στιγμὲς οἱ Ἕλληνες ἐτοιμάζονται νὰ τοὺς βοηθήσουν. Στὴν Κόρινθο, μεγάλες προσπάθειες καταβάλλει ἡ κυβέρνησις, γιὰ νὰ ὀργανώσῃ στρατιωτικὰ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Εἶδαμε ὅτι ἡ πρώτη ἐθνικὴ συνέλευσις εἶχε ψηφίσει καὶ προσωρινὸ στρατιωτικὸ ὄρ-

γανισμό, ἀλλὰ τὰ πρακτικὰ ἀποτελέσματά του ἦταν ἀσήμαντα. Γι' αὐτὸ δὲν παρατηρήθηκε καμιὰ σχεδὸν μεταβολὴ στὴν ὀργάνωσις στρατοῦ. Ἡ κυβέρνησις συνεχίζοντας τὸ ἔργο τῆς συνελεύσεως, προχώρησε μὲ ζῆλον καὶ στὴν ἀναδιοργάνωσις τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Σὰν καλὸς οἰωνὸς γιὰ τὴν εὐδόωσις τοῦ στρατιωτικοῦ προγράμματος παρουσιαζόταν ἡ ἀθρόα κάθοδος στὴν Ἑλλάδα πολλῶν φιλελλήνων, ποὺ πλημμυρισμένοι ἀπὸ ἐνθουσιασμό ζητοῦσαν νὰ ἐξυπηρετήσουν τὴν ἱερὴ ὑπόθεσις τῶν Ἑλλήνων.

Πρόθεσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦταν νὰ μετασχηματίσῃ βαθμιαῖα τὰ ἄτακτα στρατεύματα σὲ τακτικά. Ἡ ἐπιθυμία του αὐτὴ δὲν τὸν ἐγκατέλειπε σὲ ὅλη τὴν ἐπανάστασις. Ἀλλὰ ἡ ἐκτέλεσις ἐνὸς τέτοιου προγράμματος προϋπέθετε τακτικὴ μισθοδοσίαν καὶ τροφοδοσίαν — ἐπομένως ἀφθονὰ χρηματικὰ μέσα — καὶ δυνατὴ ἐκτελεστικὴ δύναμις, ποὺ καμιὰ ἑλληνικὴ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις δὲν τὰ διέθετε.

Καὶ ὅμως παρὰ τὶς οἰκονομικὰς δυσχέρειας ἦταν ἀνάγκη νὰ ὀργανωθῇ καὶ νὰ σταλῇ βοήθεια στοὺς Σουλιῶτες. Πρὸς τὰ ἐκεῖ λοιπὸν στράφηκε ἡ προσοχὴ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ ἄρχισε νὰ προετοιμάζῃ τὴν ἐκστρατεῖαν στὴν Ἠπείρου. Τὴν γενικὴ διεύθυνσις τῆς ἐκστρατείας μὲ ἀπόλυτη πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐξουσία τὴν ἀνέλαβε — κακῶς βέβαια — ὁ ἴδιος ὁ Μαυροκορδάτος, ποὺ φιλοδοξοῦσε νὰ φέρῃ σὲ πέρας τὴν σπουδαίαν αὐτὴ ἐπιχείρησις καὶ νὰ δρέψῃ τὶς δάφνες τῆς ἐπιτυχίας τῆς.

Ἀρχηγὸς τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου καὶ διοικητὴς τοῦ τάγματος τῶν φιλελλήνων διορίσθηκε ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς κόμης Normann. Τὰ τακτικὰ στρατεύματα καὶ ὤμα Ἑπτανησιωτῶν, τακτικῶν ἐπίσης, ἀναχώρησαν ἀπὸ τὴν Κόρινθον κατὰ τὰ τέλη Μαΐου καὶ ὕστερ' ἀπὸ τέσσερες μέρες ἐφθασαν στὸ Μεσολόγγι. Ἐκεῖ εἶχαν μαζευτῇ πολλὰ ἄτακτα στρατεύματα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀπὸ τὴν Στερεάν, γιὰ νὰ πάρουν μέρος στὴν μεγάλην ἐκείνη ἐπιχείρησις. Στὸ Μεσολόγγι εἶχε φτάσει ἐπίσης ὁ Μάρκος Μπότσαρης, ποὺ, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ ἀνακοίνωσε τὴν ἐπιδείνωσιν τῆς θέσεως τῶν Σουλιωτῶν καὶ τὴν ἀνάγκην ἀποστολῆς πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν σ' αὐτοὺς.

Συγκρούσεις στο Φανάρι,
στο Κομπότι και αντίπε-
ρισπασμός των Έλλήνων
πρὸς τὸ Σούλι.

3. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐπιθυμώντας νὰ το-
νώσῃ τὸ ἠθικὸ τους, ἔστειλε γιὰ βοήθειά
τους 4 καράβια μὲ τὸν Κυριακούλη Μαυ-
ρομιχάλη καὶ 300 Μανιάτες. Τὰ καράβια
προσωρμίστηκαν στὸ Φανάρι, λιμάνι τῆς
Ἡπείρου, ποὺ ἀπέχει 7 ὥρες ἀπὸ τὴν

Κιάφα. Ἀλλὰ ὁ ἀντιπερισπασμός ἀπέτυχε, γιατί οἱ Τουρκαλβανοί,
φοβούμενοι μήπως βρεθοῦν ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἑλληνικά στρατόπεδα,
ὥρμησαν κατὰ τοῦ ἀποβατικοῦ σώματος μὲ τὴν σταθερὴ ἀπόφαση
ν' ἀποτρέψουν τὴν δημιουργία τοῦ ἀπειλητικοῦ αὐτοῦ προγεφυ-
ρώματος. Ἐπακολούθησε σφοδρὴ τρίωρη μάχη, κατὰ τὴν ὁποία ὁ
Κυριακούλης Μαυρομιχάλης ἔπесе πολεμώντας γενναῖα. Οἱ Μανιά-
τες, θλιμμένοι καὶ ἄθυμοι ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ ἀρχηγοῦ τους, παρά-
τησαν στὴν μέση τὴν ἀποστολὴ τους καὶ γύρισαν πίσω στὸ Με-
σολόγγι. Οἱ Σουλιῶτες μὲ μεγάλη λύπη καὶ ἀπογοήτευση ἔμαθαν
τὴν ἀναχώρηση τῶν ἑλληνικῶν караβιῶν, γιατί ἡ θέση τους εἶχε
γίνει πιά ἀπελπιστική. Οἱ ἀρρώστειες καὶ ἡ πείνα τοὺς θέριζαν, ἐνῶ
οἱ πρόσφυγες στὸ Σούλι χωρικοὶ βαρυκομοῦσαν καὶ μουρμούριζαν.

Στὸ Μεσολόγγι ὁ Μαυροκορδάτος ἐπιθεώρησε τὸν στρατὸ ποὺ
δὲν ἔφτανε τίς 3000. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ 560 ἦταν τακτικοὶ Ἕλληνες
καὶ Φιλέλληνες, ποὺ διέθεταν καὶ 2 κανόνια. Τὴν 4/16 Ἰουνίου ξε-
κίνησε ὁ στρατὸς καὶ τὴν 10/22 ἔφθασε στὸ Κομπότι, ὅπου καὶ
στρατοπέδευσε. Τὴν ἐπομένη ἀποκρούει ἐπίθεση μεγάλων δυνά-
μεων ἐχθρικοῦ πεζικοῦ καὶ ἱππικοῦ ποὺ ἐξώρμησαν ἀπὸ τὴν Ἄρτα
κατὰ τῶν ἑλληνικῶν θέσεων. Μετὰ τὴν ἐπιτυχία τους αὐτὴ οἱ
Ἕλληνες καὶ Φιλέλληνες μετακινοῦνται καὶ στρατοπεδεύουν στὸ
Πέτα, γιὰ νὰ εἶναι πιὸ κοντὰ στὸ Σούλι καὶ ν' ἀνακουφίσουν τοὺς
ἥρωικούς κατοίκους του ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Τουρκαλβανῶν, ποὺ
ἀπογοητευμένοι ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τῶν ἐπιθέσεων τους εἶχαν ἐγκαι-
νιάσει τὴν τακτικὴ τῆς συστηματικῆς πολιορκίας τῶν ὀχυρῶν.
Ἐπιδίωκαν δηλαδὴ νὰ ἐξαναγκάσουν τοὺς ὑπερασπιστὲς του νὰ
παραδοθοῦν ἀπὸ τίς κακουχίες καὶ ἀπὸ τὴν πείνα. Στὸ Κομπότι
ἔμειναν λίγοι μόνον Ἕλληνες. Τὴν ἡμέρα ὁμως, ποὺ οἱ Ἕλληνες
ἔφθαναν στὸ Πέτα, τουρκικὲς ναυτικὲς δυνάμεις κατῴρθωσαν νὰ
καταστρέψουν τὸν ἑλληνικὸ στολίσκο, ποὺ περιπολοῦσε στὸν Ἄμ-
βρακικὸ κόλπο καὶ παρεμπόδιζε σοβαρὰ τὴν ἐπικοινωνία τῶν δύο
ἀντικρυνῶν ἀκτῶν καὶ κυρίως Πρέβεζας - Βόνιτσας.

Σύγχρονα μὲ τὴν μεταστρατοπέδευση τῶν ἑλληνικῶν στρα-
τευμάτων ὁ Μάρκος Μπότσαρης, ὁ Βαρνακιώτης, ὁ Α. Βλαχόπου-
λος, ὁ Καρατάσος, καὶ ὁ Γάτσος καὶ ἄλλοι 1200 ἄτακτοι μὲ ἓνα με-

γάλο κυκλικό έλιγμό έπιχείρησαν νά διεισδύσουν από τις έχθρικές γραμμές, νά φθάσουν ώς τόν κλοιό τών Τουρκαλβανών γύρω από τò Σούλι, πρòς τò μέρος τών ύψωμάτων τής Κιάφας, νά τòn διασπάσουν καί νά μπούν μέσα τονώνοντας έτσι τò ήθικό τών πολιορκημένων. Ή έκπληκτική αὐτή έπιχείρηση τών τολημρών καταδρομέων έφερε μεγάλη σύγχυση στὰ μετόπισθεν τής έχθρικής παρατάξεως καί έσυρε πίσω τους πολλά άποσπάσματά της. Συμπλεκόμενοι αὐτοί με τις φρουρές τών στενών καί ξεφεύγοντας τò κυνηγητό τους με σύντομες πορείες άλλοτε πρòς τὰ έμπρòς καί άλλοτε πρòς τὰ πίσω κατώρθωσαν νά σπείρουν τήν άναστάτωση στις έχθρικές γραμμές. Άλλά ή άπόλυτη έλλειψη τροφών καί ή αύξανόμενη καθημερινά πίεση τών έχθρικών δυνάμεων τούς άνάγκασαν νά δώσουν τήν μάχη τής Πλάκας (29 Ίουνίου). Σ' αὐτήν όμως νικήθηκαν καί άναγκάστηκαν νά ύποχωρήσουν στο Πέτα χωρίς άπώλειες, αλλά καί χωρίς νά μπορέσουν νά πετύχουν τòn άντικειμενικό τους σκοπό.

Έν τῷ μεταξύ οί Τούρκοι είχαν πληροφορηθῆ από ένα φιλέλληνα αἰχμάλωτο τίς πραγματικές δυνάμεις τών Έλλήνων καί διαβίβασαν τήν εἶδηση στούς άρχηγούς τών τουρκικῶν στρατευμάτων στήν Ήπειρο, στόν Όμέρ Βριώνη καί Μεχμέτ Ρεσίτ, τόν έπονομαζόμενο Κιουταχή. Άπό εκείνη τήν ήμέρα οί Τούρκοι επῆραν θάρρος καί οί ἱππεῖς τους, γιά νά τούς προκαλέσουν, έβγαίνουν στήν πεδιάδα τής Άρτας καί επαιζαν τò άγαπημένο τους παιχνίδι τζερίντ. Δέν άργοῦν μάλιστα νά κάνουν καί τήν πρώτη κρούση : χίλιοι Τούρκοι βγαίνουν από τήν Άρτα καί έφορμοῦν έναντίον τών μικρών έλληνικῶν δυνάμεων πού βρίσκονται στο Κομπότι. Οί Έλληνες έμπρòς στόν μεγαλύτερο άριθμό τών έχθρῶν άναγκάζονται ν' άποσυρθοῦν στὰ ψηλότερα μέρη τοῦ χωριοῦ καί εκεί άμύνονται καρτερικά. Οί έλληνικές δυνάμεις τοῦ Πέτα άκούουν τò τουφεκίδι, τρέχουν σέ βοήθειά τους καί κατορθώνουν ν' άπωθήσουν τούς άντιπάλους των.

4. Οί Έλληνες καί οί Φιλέλληνες πληροφορημένοι καί αὐτοί από κατάσκοπο, οτι ο έχθρòς θά τούς χτυποῦσε στο Πέτα τήν 4 Ίουλίου, πήραν τίς κατάλληλες θέσεις μάχης. Παρατάχθηκαν σέ δύο παράλληλες σειρές : τήν μὰ κάτω καί έμπρòς από τò χωριό τήν είχαν τὰ τακτικά στρατεύματα καί τήν άλλη πρòς τὰ επάνω καί πίσω άπ' αὐτò οί άτακτοι. Οί φιλέλληνες μάλιστα φιλοτιμήθηκαν νά κρατήσουν τήν άριστερή πτέρυγα πού ήταν τò πιò επικίνδυνο σημείο τής όλης παρατάξεως τών τακτικῶν.

Τὰ χαράματα τῆς 4 Ἰουλίου ὅλοι οἱ ἀπέναντι τῶν ἑλληνικῶν θέσεων λοφίσκοι πλημμύρισαν ἀπὸ τουρκικὲς δυνάμεις, ποὺ δὲν ἦταν λιγώτερες ἀπὸ 9 χιλιάδες ἄνδρες. Οἱ δυνάμεις αὐτὲς ποὺ τὶς διοικοῦσε ὁ ἱκανὸς καὶ στρατηγικὸς Μεχμέτ Ρεσίτ πασὰς ἀναπτύχθηκαν μὲ καλὴ τάξη καὶ σχημάτισαν ἓνα πελώριο μισοφέγγαρο, ποὺ τὸ δεξιό του ἄκρο, ἀποτελούμενο ἀπὸ 600 ἵππεις, στηριζόταν στὸν δρόμο τοῦ Κομποτιοῦ. Ἀμέσως 3-4000 ἄνδρες τοῦ ἐχθρικοῦ πεζικοῦ, χωρισμένοι κατὰ μονάδες, ὥρμησαν μὲ λύσσα κατὰ τῶν τακτικῶν στρατευμάτων, δηλαδὴ τοῦ πεζικοῦ συντάγματος καὶ τοῦ τάγματος τῶν φιλελλήνων. Οἱ τακτικοὶ τοὺς ἄφησαν νὰ προχωρήσουν ὥς 100 βήματα καὶ τότε ἄρχισαν νὰ τοὺς κατακεραυνώσουν μ' ἓνα ἀδιάκοπο καὶ φοβερὸ καταιγισμό πυρὸς. Στὴν στιγμή οἱ ἐχθροὶ σκορπίστηκαν ἀφήνοντας τὶς πλαγιὲς τοῦ βουνοῦ στρωμένες μὲ πτώματα. Ἀλλὰ, ὕστερ' ἀπὸ λίγο, ἀφοῦ ἀνασυντάχθηκαν, ξανάρχισαν μὲ πείσμα τὶς ἐπιθέσεις τους. Οἱ ἐπικλήσεις τους «Ἀλλάχ! Ἀλλάχ!» ἀνακατωμένες μὲ τὸ σφύριγμα τῶν σφαιρῶν καὶ τὶς φωνὲς τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὰ ψηλώματα γέμιζαν τὴν χλιαρὴ ἐκείνη πρωινή ἀτμόσφαιρα τοῦ Ἰουλίου.

Ὁ ὑπόλοιπος τουρκικὸς στρατὸς προχώρησε πρὸς τὸ Μετωπιὸ μὲ σκοπὸ νὰ ὑπερφαλαγγίση τὸ ἑλληνικὸ στρατόπεδο, ἀλλ' ἀποκρούστηκε. Μολαταῦτα ἓνα ἀπόσπασμα 80 Τουρκαλβανῶν, ποὺ ξεκόπηκε, ἀπελπισμένο ἐξακολούθησε τὸν δρόμο του πρὸς τὰ ἐμπρός, γιὰ νὰ περάσῃ πέρα πίσω ἀπὸ τὸ Πέτα καὶ νὰ ξεφύγῃ τὴν κατὰδίωξη τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ ἐνῶ προχωροῦσαν, εἶδαν ὅτι ἡ κορυφὴ τοῦ βουνοῦ πίσω ἀπὸ τὸ Πέτα ἦταν ἀφύλακτη. Ἀνέβηκαν λοιπὸν ἐπάνω σ' αὐτό, ξετύλιξαν τὶς σημαῖες τους καὶ ἄρχισαν νὰ πυροβολοῦν ἀπὸ πίσω τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα.

Τὸ ἀπροσδόκητο αὐτὸ γεγονὸς κατατάραξε τοὺς Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες τακτικούς. Ὅλοι τοὺς πίστεψαν πῶς προδόθηκαν ἀπὸ τὸν ὀπλαρχηγὸ Γῶγο, ποὺ εἶχε ἀναλάβει νὰ φυλάξῃ τὴν σπουδαία αὐτὴ θέση. Οἱ ἄτακτοι πάλι νομίζοντας ὅτι εἶχαν κυκλωθῇ, εἶχαν ἀρχίσει ν' ἀφήνουν τὶς θέσεις τους καὶ νὰ φεύγουν. Καὶ ἐπειδὴ ἦταν στὴν ἀνωφέρεια τοῦ βουνοῦ, εὐκόλα καὶ χωρὶς ἀπώλειες μπόρεσαν ν' ἀποσυρθοῦν. Ἡ θέση ὅμως τῶν τακτικῶν καὶ ἰδίως τῶν φιλελλήνων ἦταν τραγικὴ, γιατί βρῖσκονταν στὶς ὑπώρειες. Ἐναντίον αὐτῶν ὁρμοῦν τώρα μὲ λύσσα οἱ Τοῦρκοι. Σὲ λίγες στιγμὲς οἱ μισοὶ ἀπὸ τοὺς θερμούς Ἑπτανησίους βρῖσκουν ἥρωικὸ θάνατο. Ἡ σύγχυση ξαπλώνεται. Τὸ πρῶτο σύνταγμα προσπαθεῖ νὰ ὑποχωρήσῃ κανονικά, ἀλλὰ οἱ τελευταῖοι λόχοι του προσβάλλονται καὶ κατακομματίζονται.

Οἱ φιλέλληνες, κυκλωμένοι ἀπὸ παντοῦ, χωρὶς καμιά ἐλπίδα σωτηρίας, δὲν συλλογίζονται παρὰ μόνῳ πῶς θὰ πουλήσουν ἀκριβὰ τὴν ζωὴ τους. Ὁρμοῦν μὲ ἀταξία πρὸς τὸν δρόμο τοῦ Κομποτιοῦ, ἀλλὰ βλέπουν ὅτι τὸν κρατεῖ τὸ τουρκικὸ ἵππικόν. Τότε οἱ περισσότεροι φιλέλληνες ἀξιοματικοὶ βρίσκουν τὸν θάνατο, ἀφοῦ προηγουμένως κάνουν θαύματα ἀνδρείας καὶ πολεμοῦν μὲ πείσμα ὡς τὴν τελευταία τους πνοή, ἐξαποστέλλοντας στὸν Ἄδη πολυἀριθμούς ἐχθρούς.

Ἄπ' ὅλο τὸ τάγμα τῶν φιλελλήνων τὰ 3/4 τῶν ἀνδρῶν του εἶχαν πέσει στὴν μάχη. Οἱ ὑπόλοιποι πολεμῶντας ἀδιάκοπα τρία τέταρτα τῆς ὥρας ἀπὸ θάμνο σὲ θάμνο καὶ ἀπὸ βράχο σὲ βράχο τῶν ἀπόκρημνων θέσεων, κατῶρθωσαν νὰ φθάσουν ὡς τὴν βάση ἑνὸς ἀπότομου βουνοῦ ἐξαντλημένοι ἀπὸ τὴν σωματικὴ κούραση καὶ ἀπὸ τὴν ψυχικὴ ἀγωνία. Ἐκεῖ θὰ ἔβρισκαν ἀσφαλῶς τὸν θάνατο ἀπὸ τοὺς ἀκούραστους διῶκτες τους, ἂν ἀπὸ τὰ ὑψώματα τοῦ βουνοῦ δὲν τοὺς ἀναχαίτιζαν μὲ ὁμοβροντία πυροβολισμῶν ἄτακτοι τοῦ Γώγου, ποὺ εἶχαν πάρει νέες θέσεις. Οἱ ἐχθροὶ σταμάτησαν διστακτικὰ καὶ τελικὰ γύρισαν πίσω μὲ τὴν δυσφορία τῶν ἄγριων θηρίων, ποὺ ἀπροσδόκητα χάνουν τὴν λεία τους. Δὲν παρέλειψαν ὅμως νὰ φάξουν μὲ λαγωνικὰ τὶς λόχμες καὶ τὰ γύρω πυκνοδασωμένα μέρη. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνθρωποκνηνητοῦ αὐτοῦ ἦταν ν' ἀνακαλύψουν μερικοὺς πληγωμένους, ποὺ μὲ ὑπεράνθρωπους κόπους εἶχαν συρθῇ ἐκεῖ μέσα ζητώντας τὴν σωτηρία τους. Μάταια ὅμως προσπάθησαν νὰ ξεφύγουν τὴν μοῖρα τοῦ θανάτου.

Στὴν μάχη ἔπεσαν 1000 περίπου Τοῦρκοι, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους καὶ πολλοὶ ἐπίσημοι, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἔχασαν σχεδὸν τὴν μισὴ δύναμη τῶν ἐκλεκτῶν τακτικῶν τους στρατευμάτων : περισσότεροι ἀπὸ 200 ἄνδρες δὲν ἀπάντησαν στὸ προσκλητήριο τῶν 10 λόχων. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου καὶ διοικητὴς τοῦ τάγματος τῶν φιλελλήνων Normann τραυματίστηκε βαρὶὰ καὶ διαμετακομίστηκε στὸ Μεσολόγγι, ἐνῶ ὁ διοικητὴς τοῦ πρώτου πεζικοῦ συντάγματος Tarella ἔπεσε στὸ πεδίο τῆς μάχης. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν διοικητὴ του, τὸ σύνταγμα ἔχασε 16 ἀξιοματικούς καὶ τὸ ἓνα τρίτο ἀπὸ τοὺς ὀπλίτες του.

Ἐνῶ γινόταν ἡ μάχη στὸ Πέτα, 1000 Τοῦρκοι εἶχαν ὀρμήσει ἐναντίον τῶν μικρῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων, ποὺ βρίσκονταν στὸ Κομπότι. Ἀφοῦ τὶς ἀνάγκασαν νὰ ὑποχωρήσουν, ἔβαλαν φωτιά καὶ ἔκαψαν τὰ λίγα σπίτια καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωριοῦ. Οἱ λίγοι Ἕλληνες ἀποτραβήχτηκαν στὴν Λαγκάδα, ὅπου τελικὰ συγκεν-

τρώθηκαν όλα τὰ σκορπισμένα ἐδῶ κι' ἐκεῖ ἑλληνικά τακτικά καὶ ἄτακτα στρατεύματα.

Τὴν ἄλλη μέρα οἱ Τούρκοι ἐξεκένωσαν τὸ Πέτα ἀποδείχνοντας ἔτσι ὅτι δὲν ἀπέβλεπαν καθόλου στὴν κατάληψη τοῦ καταστραμμένου ἄλλωστε χωριοῦ, ἀλλὰ στὴν ἐκμηδένιση τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, ποὺ τὸ κατεῖχαν. Τὰ κέρδη τῆς νίκης τους θὰ ἦταν μεγάλα ἂν προσπαθοῦσαν νὰ τὰ ἐκμεταλλευτοῦν, ἂν δηλαδὴ πρόβαιναν στὴν σύντονη καταδίωξη τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ποὺ εἶχαν χάσει τὸ ἠθικὸ τους καὶ βιάζονταν νὰ φύγουν καὶ ἀπὸ τὴν Λαγκάδα. Καὶ πραγματικά, ἀφοῦ ἄφησαν μερικές ἑκατοντάδες ἀτάκτων γιὰ τὴν φύλαξη τῶν στενῶν τοῦ Μακρυνόρους, ἔφυγαν γιὰ τὸ Βραχώρι (Ἀγρίνιο).

Τέτοιο τέλος εἶχε ἡ ἐκστρατεία στὴν Ἡπειρο, ποὺ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ εἶχε τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Σουλιωτῶν, τὴν κατάληψη τῆς Ἄρτας καὶ τὴν στερέωση τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος στὴν Ἡπειρο. Ἡ ἐκστρατεία εἶχε κίολας κριθῇ μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη στοὺς Φανάρι, τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, καθὼς καὶ μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ στολίσκου τοῦ Passano στὸν Ἀμβρακικὸ. Ἀπὸ τότε εἶχαν κοπῇ οἱ ἐλπίδες τῶν Σουλιωτῶν. Ἐπομένως οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ μεταβάλουν τὸν ἐπιθετικὸ χαρακτήρα τῆς ἐκστρατείας, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχαν τίς ἀπαιτούμενες γι' αὐτὸ δυνάμεις καὶ ν' ἀποβλέψουν σὲ ἐπιχειρήσεις καθαρὰ ἀμυντικές, δηλαδὴ νὰ κρατοῦν τὰ στενὰ τοῦ Μακρυνόρους καὶ νὰ ἐμποδίζουν τὴν εἰσβολὴ τῶν ἐχθρῶν στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα.

Ποιὸς ἦταν ὁ ὑπεύθυνος τῆς καταστροφῆς; Οἱ περισσότεροι ἱστορικοὶ καὶ ἱστοριογράφοι θεωροῦν τὸν Γῶγο ἔνοχο προδοσίας. Τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι ἀκόμη σκοτεινόν. Τὸ βέβαιο εἶναι, ὅτι ὁ Γῶγος, ἀφοῦ μάταια προσπάθησε νὰ δικαιολογηθῇ, μὴ ἀνεχόμενος ν' ἀντικρύξῃ τὴν περιφρόνηση τῶν συμπατριωτῶν του συμβιβάστηκε μὲ τοὺς Τούρκους καὶ ἔμεινε μαζί τους ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του.

Στὸ Πέτα ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἑλληνικά τακτικά στρατεύματα πολέμησαν τὸν ἐχθρὸ κατὰ παράταξη σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς τακτικῆς. Παρὰ τὴν κακὴ ἐκβαση τῆς μάχης ἀποδείχθηκε ἄρκετὰ καλὰ, ὅτι οἱ Ἕλληνες μὲ καλὴ διοίκηση καὶ ὀργάνωση θὰμποροῦσαν νὰ πολεμήσουν κατὰ παράταξη, πράγμα ποὺ μερικοὶ τὸ ἀμφισβητοῦσαν. Ὁ ἑλληνικὸς ὅμως λαός, ποὺ δὲν εἶδε τὰ αἷτια τῆς καταστροφῆς, ἀλλὰ μόνο τ' ἀποτελέσματα, καταδίκασε ὡς ἐπιζήμια τὴν ἐφαρμογὴ καὶ τὴν γενίκευση τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπιδοκίμασε τὴν

διεξαγωγή τοῦ πολέμου κατὰ τὸν πατροπαράδοτο τρόπο τῶν ἀτάκτων.

Ἄμεσα ἀποτελέσματα τῆς καταστροφῆς στὸ Πέτα ἦταν ἡ σύμπτυξη καὶ ἡ σταθεροποίηση τῆς γραμμῆς τοῦ μετώπου στὰ στενὰ τοῦ Μακρυνόρους καὶ ἡ ἐξάλειψη τῆς ἀπομονωμένης ἐστίας ἀντιστάσεως, τοῦ Σουλίου. Οἱ καταπονημένοι ἀπὸ τὶς κακουχίες καὶ τὶς στερήσεις ἥρωικοὶ ὑπερασπιστές του, ἀφοῦ εἶδαν ὅτι εἶχε χαθῇ κάθε ἐλπίδα σωτηρίας, δέχθηκαν ὕστερ' ἀπὸ λίγους μῆνες νὰ συνθηκολογήσουν μὲ τιμητικοὺς ὅρους: ν' ἀποχωρήσουν ἐλεύθερα μὲ τὶς οἰκογένειές τους, μὲ τὰ ὅπλα καὶ μὲ τ' ἀπαραίτητα πράγματά τους στὰ Ἐπτάνησα. Ἀπ' ἐκεῖ οἱ περισσότεροι — ἓνας ἓνας ἢ κατὰ ὁμάδες — πέρασαν κρυφὰ στὴν ἀπέναντι ἐλεύθερη Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Κέντρο τους ἔγινε τὸ Μεσολόγγι, ὅπου, ὅπως εἶδαμε, εἶχαν κυρίως συσσωρευθῇ οἱ περισσότεροι πρόσφυγες τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ τῆς Ἀνατολικῆς (Θεσσαλοὶ καὶ Μακεδόνες) εἶχαν καταφυγεῖ στὶς ἀσφαλέστερες Βόρειες Σποράδες.

Μετὰ τὴν καταστροφή στὸ Πέτα ἡ κατάσταση εἶναι ἔκρυθμη. Οἱ περισσότεροι κάτοικοι τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος νομίζουν πῶς ἡ χώρα εἶναι πιά χαμένη. Ὁ φόβος εἶχε γιὰ μιὰ στιγμή παραλύσει κάθε ἀντίδραση. Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφθανε αὐτό, εἶχαν ἀρχίσει οἱ φιλονεικίες μεταξὺ τῶν ὀπλαρχηγῶν γιὰ τὴν κατοχὴ ὠρισμένων ἀρματολικιῶν, τῶν Ἀγράφων μεταξὺ Καραϊσκάκη καὶ Ράγκου, τοῦ Βλοχοῦ μεταξὺ Στάϊκου καὶ Βλαχοπούλου, τῶν Κραβάρων μεταξὺ Πηλάλα καὶ Καναβοῦ. Τὸ κυβερνητικὸ κῦρος δὲν ἔφθανε ὡς ἐκεῖ. Οἱ σχέσεις τοῦ ὑπουργείου τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν καπετάνιων ἦταν πολὺ χαλαρές.

Μερικοὶ μάλιστα ὀπλαρχηγοί, ὅπως ὁ Γῶγος, ὁ Βαρνακιώτης ὁ Σιαφάκας, ὁ Στορνάρης, ὁ Καραϊσκάκης κ.ἄ. ἄρχισαν, κατὰ τὴν σχετικὴ ἔκφραση, νὰ «παίζουν τὰ καπάκια» ἢ νὰ «βάζουν ψευτοκάπακο», δηλαδὴ νὰ ψευτοπροσκυνοῦν προσωρινά, ὥσπου νὰ βροῦν τὴν κατάλληλη στιγμή, γιὰ νὰ δράσουν καὶ πάλι. Γιὰ νὰ γίνουν μάλιστα πιστευτοὶ στοὺς Τούρκους, ἔδιναν ρεχέμια (δμήρους), ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐπίσημα πρόσωπα καὶ συγγενεῖς τῶν καπετάνιων, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ἦταν ἀσήμαντα πρόσωπα καλοντυμένα. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως δὲν ἦταν τόσο εὐκολόπιστοι· ἀντιλαμβάνονταν πῶς ἡ κατάσταση αὐτὴ τῶν προσκυνημένων ἦταν νόθη· γι' αὐτὸ διαρκῶς ὑπωπτεύονταν καὶ ἐχθρεύονταν τοὺς οὐδετέρους αὐτοὺς ὀπλαρχηγούς. Ἐπιφυλάσσονταν νὰ ξεκαθαρίσουν ἀργότερα μιὰ καὶ καλὴ τοὺς λογαριασμοὺς μαζί τους.

ΣΤ'. Η ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ ΚΑΙ Η
ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΛΗ (Ιανουάριος - Αύγουστος 1822)

Ναύαγιο της πολιορκίας της Πάτρας.

1. Τήν άποτυχία τών Έλλήνων στο Πέ-
τα τήν άντιστάθμισε ή σχεδόν σύγχρονη
λαμπρή έπιτυχία τους έναντίον του Μαχ-
μούτ πασά Δράμαλη στην Πελοπόννησο.
Έκει ή πολεμική κατάσταση στις άρχές του 1822 διαγραφόταν ως
έξης : έπειδή στην Πάτρα, στις πλάτες τών Πελοποννησίων είχαν
παρατηρηθή συγκεντρώσεις τουρκικών στρατευμάτων και ύπήρχε
κίνδυνος νά ξεχυθούν στις γύρω έπαρχίες και προς τό έσωτερικό,
ή έλληνική κυβέρνηση έστειλε στον Κολοκοτρώνη τό δίπλωμα του
στρατηγοϋ και τόν διώρισε άρχηγό της πολιορκίας της έχθρικής
αύτης έστίας (άρχές Ιανουαρίου 1822). Έτσι πραγματοποιήσαν
τό παλαιό όνειρο του Κολοκοτρώνη. Μολαταϋτα δέν έπαψε ή
κρυφή έναντίον του αντίδραση τών προκρίτων, πρό πάντων τών
Δεληγιανναίων.

Στό στρατόπεδο της Πάτρας έφθασε ό Κολοκοτρώνης τήν 1
Μαρτίου μέ 6500 Πελοποννησίους και μερικούς Ζακυνθινούς. Έκει
έμειναν ως τήν λύση της πολιορκίας διευθύνοντας τις έπιχειρήσεις
παρά τις ραδιουργίες και τις παρασκηνιακές άντενέργειες τών πο-
λιτικών, τών φιλόδοξων προκρίτων της ΒΔ Πελοποννήσου, που
μέ κάθε τρόπο ήθελαν νά τόν μετατοπίσουν στην άπέναντι Δυτική
Στερεά Ελλάδα. Η μόνη αξιόλογη μάχη που έγινε έξω από τήν
Πάτρα, ήταν της 9 Μαρτίου, που έληξε μέ τήν νίκη τών Έλλήνων.
Η πολιορκία της Πάτρας ήταν ή συστηματικώτερη άπ' όσες είχαν
κάνει ως τότε οι Έλληνες.

Η δυσπιστία όμως μεταξύ τών πολιτικών και στρατιωτικών
έξακολουθεί προς μεγάλη ζημία τών έθνικών συμφερόντων. Φήμες
κυκλοφορούσαν τότε στην Κόριθνο, ότι ό Ύψηλάντης μέ τους κα-
πετάνιους έπέδωκαν ν' άνατρέψουν τήν κυβέρνηση Μαυροκορδάτου
και νά σχηματίσουν στρατιωτική, «γκοβέρνο μιλιτάρε» όπως έλε-
γαν οι όπαδοί τους. Τά άποτελέσματα της αντίθεσεως αύτης ήταν
όλέθρια στην στρατολογία, αλλά και γενικά στην νεοσύστατη ακόμη
στρατιωτική και πολιτική όργάνωση τών Έλλήνων.

Ο Κολοκοτρώνης ήταν πρό πάντων ώργισμένος μέ τις δια-
ταγές που είχε στείλει τό έκτελεστικό στους κατά τόπους προκρί-

τους και τους πρόσταζε να στρατολογήσουν τους άνδρες των έπαρχιών τους και να έστρατεύσουν άλλοι στην 'Ανατολική και άλλοι στην Δυτική Στερεά 'Ελλάδα. 'Η στρατολογία αυτή είχε αποφασιστή σε γενική συνέλευση με κοινή γνώμη των δύο πολιτικών σωμάτων, γιατί οι έχθροι προχωρούσαν στην Στερεά και απειλούσαν την Πελοπόννησο. 'Αλλά τὸ βουλευτικὸ ὥριζε νὰ ἐξαίρεθοῦν οἱ ἄνδρες ποὺ βρίσκονταν ἔξω ἀπὸ τὴν Πάτρα. Οἱ πρόκριτοι ὁμως φθονώντας τὴν θέση τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ ἀποβλέποντας τὴν μείωση τῆς δυνάμεώς του, προσκάλεσαν ὅλους τοὺς στρατιῶτες μετὰ τὴν ἀπειλή, πῶς, ἂν δὲν ὑπακούσουν, χάνουν τὸ ἓνα τρίτο τῆς περιουσίας τους. 'Αποτέλεσμα ἦταν ν' ἀπογυμνωθῇ σιγὰ σιγὰ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπὸ τὰ στρατεύματά του. Μολαταῦτα καμιά ἐκστρατεία δὲν ἔγινε μετὰ ἀρχηγούς τοὺς προκρίτους, γιατί οἱ στρατιῶτες δὲν τοὺς εἶχαν καμιά ἐμπιστοσύνη.

Ὁ Κολοκοτρώνης γίνεται ἔξω φρενῶν ἀπὸ τὴν ἀνάμειξη αὐτῆς των πολιτικῶν στὰ στρατιωτικά. Λύνει τὴν πολιορκία τῆς Πάτρας καὶ προσκαλεῖ τὸν 'Οδυσσεά 'Ανδρουῦτσο, τὸν Νικήτα Σταματελόπουλο καὶ τοὺς ἄλλους φίλους του τῆς Πελοποννήσου νὰ συναντηθοῦν στὸ 'Αργος. Φήμες παράδοξες κυκλοφοροῦν τώρα τὴν Πελοπόννησο γιὰ τὴν πορεία τοῦ Κολοκοτρώνη πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. 'Αγωνία συνέχει τὶς ψυχές των χωρικῶν, ἐνῶ οἱ πρόκριτοι κατακυριεύονται ἀπὸ μεγάλο φόβο. Στὶς κρίσιμες ἐκεῖνες στιγμές τὴν ἔκρηξη ἑνὸς ἐμφυλίου πολέμου ἀποτρέπει ἡ συνταρακτικὴ εἰδηση τῆς εἰσβολῆς τοῦ Δράμαλη τὴν Πελοπόννησο. 'Η ταχύτατη καθόδός του σ' αὐτὴν εὐνοήθηκε καὶ ἀπὸ τὴν ἀκαταστασία των ἐλληρικῶν πραγμάτων, τόσο τὴν Στερεά 'Ελλάδα, ὅσο καὶ τὴν Πελοπόννησο.

Εἰσβολὴ τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη.

2. Οἱ κάτοικοι των τόπων, ποὺ βρίσκονταν στὸν δρόμο τῆς εἰσβολῆς του, σώθηκαν στὰ βουνὰ καὶ ἄλλοι, τῆς 'Αττικῆς καὶ τῆς Μεγαρίδος τὴν Σαλαμίνα, ὅπου κατέφυγαν καὶ οἱ ἄρεοπαγίτες. Κανένα ἐλληνικὸ σῶμα δὲν μπόρεσε ν' ἀντισταθῇ, ἔστω καὶ γιὰ λίγο, στὸν χείμαρρο ἐκεῖνο. Μόνον ὅταν ξεχύθηκε τὴν Πελοπόννησο, τότε οἱ Ρουμελιῶτες τοῦ ἄρχισαν ἓνα ἀμείλικτο κλεφτοπόλεμο στὰ στενῶματα καὶ χτυποῦσαν τὶς ἐφοδιοτομπές του. Οἱ μικρές καὶ ἀπειροπόμενες δυνάμεις των Πελοποννησίων, ποὺ μετὰ χίλιες δυὸ δυσκολίες εἶχαν ἐπιστρατευθῇ καὶ σταλῇ νὰ πιάσουν τὰ Μεγála Δερβένια τοῦ 'Ισθμοῦ, ἐδείλιασαν ἐμπρὸς

στήν ἐμφάνιση τοῦ ὄγκου τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων καὶ ἔφυγαν πρὸς τὴν Πελοπόννησο σκορπίζοντας τὸν πανικό. Ἀπελπισμένοι οἱ χωρικοὶ ἄφηναν τὰ χωριά καὶ ζητοῦσαν καταφύγιο στὰ δάση καὶ στὶς σπηλιές. Μέσα στὸ Ἄργος μεγάλη εἶναι ἡ ταραχὴ καὶ ὁ θρήνος τῶν γυναικοπαίδων, πρὸ πάντων τῶν προσφύγων Χίου, Κυδωνιῶν καὶ ἄλλων τόπων, ποὺ εἶχαν τρομοκρατηθῇ μὲ τὴν ἰδέα, ὅτι ἦταν δυνατόν νὰ ξαναζήσουν τὶς ἀγριότητες, ποὺ εἶχαν δοκιμάσει πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες. Ἀρπαζαν στὰ χέρια τοὺς ὅ,τι πολύτιμο εἶχαν καὶ σὰν τρελλοὶ πῆραν τὸν δρόμο γιὰ τοὺς Μύλους. Ἡ κυβέρνηση, ἀντὶ μὲ τὸ παράδειγμά της νὰ δώσῃ θάρρος στὸν κόσμο, λιποψύχησε καὶ τὰ περισσότερα μέλη της πανικόβλητα ἐπιβιβάστηκαν σὲ δύο καράβια ποὺ ἦταν ἀραγμένα στοὺς Μύλους.

Μπαίνοντας στὴν Πελοπόννησο ὁ Δράμαλης βρῆκε ἀνοιχτὸ τὸν δρόμο. Ἡ Κόρινθος καὶ ὁ Ἀκροκόρινθος ἔπεσαν στὰ χέρια τοῦ ἀνυπεράσπιστα, μολονότι τὸ κάστρο ἦταν ἐφωδιασμένο μὲ τροφές καὶ μὲ σημαντικό πολεμικὸ ὑλικό. Ἡ ἀπώλειά του ἦταν μεγάλο πλῆγμα γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Οἱ Τοῦρκοι ἐξακολουθοῦν ἀνενόχλητοι τὴν προέλασή τους, ἐνῶ ἐμπροσθοφυλακὴ τους ἀπὸ 50 ἵππεις καλπάζει ἐσπευσμένα πρὸς τὸ Ναύπλιο καὶ φέρνει στοὺς πολιορκημένους ὁμοεθνεῖς τους, ποὺ διαπραγματεύονται τὴν παράδοσή τους, τὸ χαρούμενο ἄγγελμα τοῦ ἐρχομοῦ τῶν μεγάλων τουρκικῶν δυνάμεων. Καὶ πραγματικά οἱ ἐχθροὶ πλησιάζουν πρὸς τὸ Ἄργος, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες βάζουν φωτιά καὶ καίουν ὅλα τὰ γεννήματα καὶ τοὺς καρπούς τοῦ κάμπου.

Ἡ πρώτη ἀντίσταση τῶν Ἑλλήνων στὴν ἀκρόπολη τοῦ Ἀργους καὶ στοὺς Μύλους.

3. Μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα ἐκείνῃ τοῦ τρόμου, τῆς συγχύσεως καὶ τῆς ἀναρχίας δύο μορφές ξεχωρίζουν καὶ ἐπιβάλλονται: ὁ Δημ. Ὑψηλάντης καὶ ὁ Θεόδ. Κολοκοτρώνης. Ἐνῶ ὅλα γύρω τοὺς καταρρέουν καὶ καμιά ἐλπίδα σωτηρίας δὲν φαίνεται

νὰ ὑπάρχῃ, αὐτοὶ μόνον ἀντιδροῦν μὲ θαυμαστὴ ψυχραιμία. Ὁ Ὑψηλάντης κλείνεται μὲ μερικοὺς ἄνδρες στὴν Λάρισα, στὴν ἀκρόπολη τοῦ Ἀργους. Μὲ τὴν κίνησή του αὐτὴ ἀποσπᾷ τὴν προσοχὴ τῶν Τούρκων ποὺ δὲν θέλουν ν' ἀφήσουν ἐχθρικές ἐστίες στὰ νῶτα τους. Κατόπιν ἀφήνοντας μέσα τοὺς ἄλλους βγαίνει ἔξω κρυφὰ καὶ πιάνει τοὺς Μύλους. Οἱ Τοῦρκοι ποὺ εἶχαν πλημμυρήσει τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀργους, νομίζοντας ὅτι μέσα στὴν ἀκρόπολη ἦταν ἀσφαλισμένες οἱ περιουσίες τῶν Ἀργείων καὶ πολλὰ τρόφιμα, ἐτοι-

μάζονται να την πολιορκήσουν. Ἡ κίνηση αὐτὴ τοῦ Ὑψηλάντη εἶναι ὁ πρῶτος σοβαρὸς ἀντιπερισπασμὸς, ποὺ καθελώνει τοὺς Τούρκους.

Τὸ σχέδιο τοῦ Κολοκοτρώνη ἦταν νὰ πιᾷσῃ τὶς ὀρεινὲς ἐξόδους πρὸς τὸν κάμπο τῆς Ἀργολίδας καὶ νὰ κλείσῃ τοὺς Τούρκους μέσα σ' αὐτὸν τὸν κλοιό, κόβοντας κάθε ἐπικοινωνία τους μὲ τὴν Κόρινθο καὶ τὸν Ἰσθμό. Τὴν 20 Ἰουλίου ἀποφασίζει ν' ἀπελευθερώσῃ τοὺς πολιορκημένους μέσα στὴν Λάρισα, ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ στενοχωροῦνται ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τροφῶν. Ἀλλωστε ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς, γιὰ τὸν ὁποῖο εἶχαν κλειστῇ ἐκεῖ μέσα εἶχε πληρωθῇ: ὁ Δράμαλης εἶχε καθηλωθῇ ἐκεῖ τόσο χρόνος, ὅσος ἦταν ἀρκετὸς γιὰ νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα. Διατάζει λοιπὸν τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα νὰ πλησιάσουν νύχτα τὶς θέσεις τῶν Τούρκων, ἔξω ἀπὸ τὴν Λάρισα, νὰ τοὺς χτυπήσουν σύγχρονα ἀπὸ παντοῦ κι' ἔτσι μέσα στὴν ταραχὴ τοῦ πολέμου νὰ δώσουν εὐκαιρίαν στοὺς πολιορκημένους νὰ βγοῦν ἔξω. Ἔτσι καὶ ἔγινε.

Ἡ θέση τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων γινόταν κάθε μέρα καὶ δυσκολώτερη. Ἀρχισαν πιά νὰ δοκιμάζουν τὴν ἔλλειψη τροφῶν, τὴν πείνα. Δὲν ἔβρισκαν τίποτε στὴν κατὰξερη πεδιάδα τοῦ Ἀργους. Τὰ σταφύλια τῶν ἀμπελιῶν ἦταν ἀκόμη ἄγουρα καὶ ἔφερναν πυρετοὺς καὶ δυσεντερία σὲ ὅσους τὰ ἔτρωγαν. Ἐπειτα καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ νερὸ δὲν ἦταν ἄφθονο, γιὰτὶ ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι δὲν εἶχε βρέξει καθόλου καὶ τὰ περισσότερα πηγάδια τοῦ Ἀργους εἶχαν στερέψει. Τὸ Ἄργος ἦταν πραγματικὰ «πολυδίφιον» τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὅπως τὸ χαρακτήριζε ὁ Ὅμηρος στὴν ἐποχὴ του. Γι' αὐτὸ ὁ Δράμαλης πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς τὴν Κόρινθο καὶ κατόπιν νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτὴν ὡς βάση ἀνεφοδιασμοῦ καὶ ἐξορμήσεως πρὸς τὴν Πελοπόννησο. Γιὰ νὰ ξεγελάσῃ ὁμως τοὺς Ἕλληνες ὀπλαρχηγούς, ἔστειλε τὸν γραμματικὸ τοῦ καὶ τοὺς ὑποσχέθηκε ἀμνηστία, ἂν προσκυνήσουν. Κι' ὅταν τοῦ ἔδωσαν τὴν πρέπουσα ἀπάντηση, ὁ γραμματικὸς, δῆθεν ἐμπιστευτικὰ, τοὺς εἶπε νὰ ὀχυρωθοῦν καλὰ στὶς θέσεις τους, γιὰτὶ ὁ πασὰς σκοπεύει ν' ἀνοίξῃ δρόμο πρὸς τὴν Τριπολιτσά.

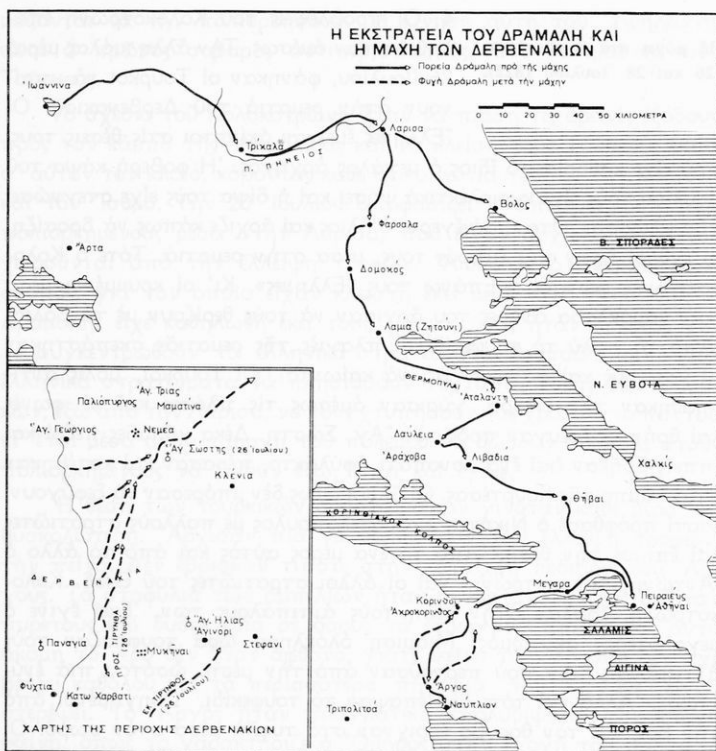
Μόνος ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἔπεσε στὴν παγίδα, γιὰτὶ εἶχε ἀντιληφθῇ τὴν κακὴ τροπὴ τῶν τουρκικῶν πραγμάτων. Συγκάλεσε τοὺς ὀπλαρχηγούς καὶ τοὺς πρότεινε νὰ σταθοῦν στὶς θέσεις τους, μήπως ὁ ἐχθρὸς στὴν ἀπελπισία του προχωρήσῃ πρὸς τὴν Τριπολιτσά, ἐνῶ ὁ ἴδιος θὰ ἐπiane τὰ Δερβενάκια, γιὰ νὰ κόψῃ τὸν δρόμο τῆς ὑποχωρήσεως πρὸς τὴν Κόρινθο.

Ἡ μάχη στὰ Δερβενάκια.
(26 καὶ 28 Ἰουλίου 1822).

4. Οἱ προβλέψεις τοῦ Κολοκοτρώνη ἐπα-
ληθεύτηκαν ἀμέσως. Τὴν ἄλλη κιόλας μέρα,
26 Ἰουλίου, φάνηκαν οἱ Τοῦρκοι νὰ μπαί-
νουν στὴν ρεματιά τοῦ Δερβενακιοῦ. Οἱ
Ἕλληνες ἔμειναν ἀκίνητοι στὶς θέσεις τους,

ποὺ εἶχε καθορίσει ὁ ἴδιος ὁ μεγάλος ἀρχηγός. Ἡ φοβερὴ κάψα τοῦ
Ἰουλίου τοὺς εἶχε κυριολεκτικὰ ψήσει καὶ ἡ δίψα τοὺς εἶχε στεγνώσει
τὴν γλώσσα. Ὅταν πιά ἐγερνε ὁ ἥλιος καὶ ἀρχίζε κάπως νὰ δροσίζη,
οἱ ἐχθροὶ ἦταν πιά ἐμπρὸς τους, μέσα στὴν ρεματιά. Τότε ὁ Κολο-
κοτρώνης φώναξε: «Ἐπάνω τους Ἕλληνες». Κι' οἱ κρυμμένοι μέσα
στὰ χαμόκλαδα ἄνδρες του ἀρχισαν νὰ τοὺς θερίζουν μὲ τὰ βόλια.
Ἀπὸ τὸ πολὺ τὸ τουφεκίδι οἱ πλαγιὲς τῆς ρεματιᾶς σκεπάστηκαν
μὲ καπνοὺς καὶ φάνηκαν σὰ νὰ καίωνται. Οἱ Τοῦρκοι, μόλις ἀντι-
λήφθηκαν τὴν ἐνέδρα, γύρισαν ἀμέσως τὶς πλάτες καὶ μὲ φωνές
καὶ θρήνους ἔφευγαν πρὸς τὸν Ἅγ. Σώστη. Δέκα χιλιάδες πεζοὶ καὶ
ἵππεις βρῆκαν ἐκεῖ ἓνα μονοπάτι ἀφύλακτο, πέρασαν καὶ κατέβηκαν
στὸν κάμπο τῆς Κουρτέσας. Οἱ ἄλλοι ὅμως δὲν μπόρεσαν νὰ ξεφύγουν,
γιατὶ πρόφθασε ὁ Νικήτας Σταματελόπουλος μὲ πολλοὺς στρατιῶτες
καὶ ἔπιασε τὴν θέση. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος αὐτὸς καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ὁ
Ἀντώνης Κολοκοτρώνης καὶ οἱ ἄλλοι στρατιῶτες τοῦ Θεοδ. Κολο-
κοτρώνη, ἔβαλαν στὴν μέση τοὺς ἀντιπάλους των. Ἐκεῖ ἔγινε ὁ
μεγαλύτερος σκοτωμός. Μιάμιση ὁλόκληρη ὥρα τουφέκιζαν τοὺς
ἀντιπάλους των ποὺ περνοῦσαν ἀπὸ τὴν μέση, ὥσπου πιά ἐνύ-
κτωσε. Ἀλλὰ καὶ τότε δὲν ἔπαψαν τὸ τουφεκίδι. Ὡδηγημένοι ἀπὸ
τὴν βοή καὶ τὸν θόρυβο ἔρριχναν στὰ τυφλὰ μέσα στὸν σωρό. Οἱ
πυροβολισμοὶ αὐτοὶ τάρασσαν τὴν ἄτρεμη νύχτα. Τὰ ἄστρα ἔλαμ-
παν μὲ σκληρὴ ἔνταση ἐπάνω ἀπὸ τὸ σφαγεῖο ἐκεῖνο τῶν ἀνθρώ-
πων. Ἡ ἀγωνία τῶν Τούρκων ἦταν ἀπερίγραπτη, γιατί δὲν εἶχαν
νὰ γλυτώσουν μόνο ἀπὸ τὰ βόλια τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ
τὶς κακοτοπιὲς τοῦ μονοπατιοῦ, ποὺ ἦταν ἀπόκρημνο. Γι' αὐτὸ
πολλοὶ ἄνθρωποι, ζωντανοὶ καὶ σκοτωμένοι, καθὼς καὶ ζῶα, φορ-
τωμένα καὶ μὴ, κύλησαν κάτω στὸ ρέμα. Οἱ Τοῦρκοι ποὺ ἔρχονταν
κατόπιν, μαζί καὶ ὁ Δράμαλης, ἀποσύρθηκαν πανικόβλητοι στὴν
Τίρυνθα μιάμιση ὥρα κιόλας προτοῦ νὰ νυκτώσῃ.

Πολὺ σύντομα ὅμως οἱ Τοῦρκοι θὰ ἐπιχειροῦσαν νὰ ἐκβιάσουν
καὶ πάλι τὴν ἐξοδο πρὸς τὴν Κόρινθο, γιατί ἄλλιῶς θὰ τοὺς ἐπνιγε
σιγὰ σιγὰ ὁ σιδερένιος κλοιὸς τῶν Ἑλλήνων. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ἑλ-
λήνων τὸ περίμεναν αὐτό. Γι' αὐτὸ σὲ πολεμικὸ συμβούλιο ἀπο-
φάσισαν νὰ κρατήσουν τὸ Δερβενάκι καὶ νὰ πιάσουν καὶ τὸ Ἅγι-
νόρι, ποὺ ἦταν δυὸ ὥρες μακριὰ καὶ ὠδηγοῦσε ἐπίσης πρὸς τὴν

Κόρινθο. Πραγματικά, αὐτὴν τὴν φορά, στὶς 28 Ἰουλίου, ὁ Δράμαλης πῆρε ἐκεῖνο τὸν δρόμο. Οἱ Ἕλληνες τότε τοὺς χτύπησαν καὶ τοὺς πῆραν ὅλα τὰ φορτηγὰ ζῶα, πολλὰ ἄλογα καὶ ὅλες τὶς καμήλες. Στὴν μάχη αὕτη πῆραν μέρος καὶ οἱ γυναῖκες τοῦ Ἀγινόριοῦ. Ἡ καταστροφὴ τῶν Τούρκων δὲν θὰ ἦταν μικρότερη ἀπὸ τῆς 26 Ἰουλίου, ἂν ὁ Πλαπούτας ἔφτανε ἔγκαιρα στὴν Κλένια καὶ ἔβγαινε μπροστὰ τους καὶ ἂν ὁ Γιατράκος καὶ ὁ Τσόκρης χτυποῦσαν τοὺς Τούρκους ἀπὸ πίσω, καθὼς τοὺς εἶχαν διατάξει.

Σὲ τρεῖς λοιπὸν θέσεις ἐκμηδενίστηκε ἡ στρατιά τοῦ Δράμαλη: στὸ Δερβενάκι καὶ στὸν Ἀγ. Σώστη στὶς 26 Ἰουλίου καὶ στὸ Ἀγινόρι στὶς 28. Σ' αὐτὲς τὶς μάχες, στὶς ὁποῖες πῆραν μέρος καὶ πολέμησαν ἔξοχα 100 Μακεδόνες μὲ τὸν καπετὰν Γάτσο, ἔπεσαν περισσότεροι ἀπὸ 5000 Τούρκοι: 4000 στὸ Δερβενάκι καὶ Ἀγ. Σώστη καὶ 1000 στὸ Ἀγινόρι. Ἀμεσα ἀποτελέσματα τῆς καταστροφῆς τοῦ

Δράμαλη ήταν : νὰ κυριαρχήσουν πάλιν οἱ Ἕλληνες στὸν κάμπο τῆς Ἀργολίδος καὶ νὰ κλείσουν τοὺς Τούρκους στὴν Κόρινθο καὶ στὸ Ναύπλιο· νὰ μειωθῇ ἀκόμη περισσότερο ἢ μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ Πέτα ὑπόληψη τῶν τακτικῶν καὶ νὰ ἐξυψωθῇ ἡ τακτικὴ τῶν ἀτάκτων.

Γρήγορα ἡ καταστροφὴ τοῦ Δράμαλη ἔγινε τραγούδι καὶ θρύλος. Ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ τραγούδια εἶναι καὶ τὸ παρακάτω :

Τῆς Ρούμελης οἱ μπέηδες καὶ τοῦ Μωριᾶ οἱ λεβέντες,
Στὸ Ντερβενάκι κείτονται κορμιὰ δίχως κεφάλια.
Στρῶμα ἔχουνε τὴ μαύρη γῆ, προσκέφαλο μιὰ πέτρα,
Καὶ τ' ἀπὸ πάνω σκέπασμα τοῦ φεγγαριοῦ τὴ λάμψη.
Κι' ἓνα πουλάκι ἐπέρασε καὶ τὸ ξαναρωτοῦνε
«Πουλὶ πῶς πάει ὁ πόλεμος, τὸ κλέφτικο τουφέκι;»
«Μπροστὰ πάει ὁ Νικηταρᾶς, πίσω ὁ Κολοκοτρῶνης
Καὶ παραπίσω οἱ Ἕλληνες μὲ τὰ σπαθιά στὰ χέρια».

Γιὰ πολλὰ χρόνια μετὰ τὶς πολυθρύλῳτες ἐκεῖνες μάχες οἱ ἐντόπιοι Ἕλληνες ἔδειχναν στοὺς ξένους τὰ ταμπούρια τῶν Ἑλλήνων καὶ διηγοῦνταν τὴν μεγάλη νίκη τους.

Ἡ μάχη τῶν Δερβενακίων, ὅπως καὶ τῶν Βασιλικῶν, εἶναι ὑπόδειγμα τακτικῆς ἀτάκτων ἐναντίον μεγάλων τακτικῶν φαλάγων. Τὸ μεγαλύτερο σφάλμα τοῦ Δράμαλη ἦταν ὅτι δὲν φρόντισε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐπικοινωνίαν Κορίνθου - Ναυπλίου. Ἐπειτα ὁ τουρκικὸς στόλος, ποὺ ὤφειλε νὰ ὑποστηρίξῃ τὶς ἐπιχειρήσεις τῆς ξηρᾶς, δὲν μπῆκε στὸν Ἀργολικὸ καὶ δὲν φρόντισε νὰ ἐφοδιάσῃ μὲ τροφὲς τὴν μεγάλη στρατιά.

Ὁ Δράμαλης ἔφθασε στὴν Κόρινθο ἐξουθενωμένος ἀπὸ τὴν τραγικὴν του περιπέτειαν. Ὁ δυνατὸς καὶ περήφανος πασὰς ποὺ ὄνειρεύθηκε τὴν συντριβὴ τῶν Ἑλλήνων δὲν μπόρεσε ν' ἀνθέξῃ στὸ μεγάλο χτύπημα : ἀρρώστησε ἀπὸ τὴν θλίψη καὶ τὴν κόπωση καὶ ὕστερ' ἀπὸ λίγους μῆνες πέθανε στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας του. Οἱ δυνάμεις του ἀπομονώθηκαν στὴν Κόρινθο περιμένοντας ἐνισχύσεις.

Ὁ Κολοκοτρῶνης βρίσκεται στὸ ζενιθ τῆς δόξας του : ἡ γερουσία, ποὺ τοῦ ἔδειξε μεγάλη ἀφοσίωση, κατὰ πρόταση τοῦ στρατοπέδου τῆς Κορίνθου, τὸν ψηφίζει ἀρχιστράτηγο. Τὸ ψήφισμα ὁμως αὐτὸ ἀνησυχεῖ τοὺς πολιτικούς, ποὺ τότε «καὶ τὸν ἀχνό του ἀκόμη ἔτρεμαν». Φοβοῦνται, μήπως ὁ Κολοκοτρῶνης χρησιμοποιοῦντας τὴν μεγάλη του δύναμη ἐπιβάλλῃ δικτατορίαν κι' ἔτσι

κυριαρχήση ή στρατιωτική παράταξη. Καί πραγματικά ή εύκαιρία τότε για ένα τέτοιο πράγμα ήταν μοναδική : ό λαός και ό στρατός τής Πελοποννήσου τόν είχαν κάνει είδωλο, ήμίθεο. Τό όνομά του ήταν στό στόμα όλων και στους δρόμους και στίς πλατείες τραγουδοῦσαν «του Κολοκοτρώνη τό σπαθί».

Ζ'. Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΛΗ

**Κατάληψη του Ναυπλίου
(30 Νοεμβρίου 1822).**

1. Μετά την καταστροφή του Δράμαλη παρατηρήθηκε στην Πελοπόννησο έκείνο, που έγινε και μετά την άλωση της Τριπολιτσᾶς : ἄρχισαν οἱ λιποταξίες καὶ ἡ διαρ-

ροὴ τῶν στρατευμάτων. Ἡ ἀνάγκη νὰ τοποθετήσουν τὰ πλοῦσια λάφυρα σὲ ἀσφαλισμένο μέρος, καθὼς καὶ ἡ ἀφελὴς ἰδέα ὅτι ἔληξε ἡ ἀποστολὴ τους, καὶ ἡ βιασύνη τους νὰ προλάβουν τὶς ἐργασίες τοῦ τρύγου, ἔσπρωχνε τοὺς ἄτακτους χωρικοὺς πρὸς τὴν ἐπιστροφή στὶς ἰδιαιτέρεις τοὺς πατρίδες. Ὁ Κολοκοτρώνης, γιὰ νὰ τοὺς ξαναφέρῃ στὴν πειθαρχία, μεταχειρίστηκε σκληρὰ μέτρα : πολλοὺς λιποτάκτες τουφέκισε καὶ ἄλλους καταχραστὲς, κλέφτες κ.λ., τοὺς ἔστειλε δεμένους μὲ συνοδεία στὴν Τριπολιτσά. Ὁργανώνει καλύτερα τὴν φύλαξη τῶν στενῶν καὶ μένει ἐκεῖ παρακολουθώντας ὁ ἴδιος ἄγρυπνα τὶς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἔτσι ναυαγεῖ ἡ τρίτη ἀπόπειρα τῶν Τούρκων τῆς Κορίνθου (τέλη Νοεμβρίου) νὰ ἐφοδιάσουν τοὺς ὁμοεθνεῖς τοὺς τοῦ Ναυπλίου. Σύγχρονα οἱ προσπάθειες τοῦ τουρκικοῦ στόλου νὰ διασπᾶσιν τὸν θαλάσσιο ἀποκλεισμό καὶ νὰ τροφοδοτήσῃ τὸ Ναύπλιο ἀποτυγχάνει, ὥστερ' ἀπὸ ἐπιτυχή ἀντιπαράταξη τοῦ ἑλληνικοῦ, ὁ ὁποῖος μὲ ἐπιδέξιους ἐλιγμούς μέσα στὸν Ἀργολικό, καταναυμαχεῖ καὶ κατορθώνει νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἀντίπαλό του νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν πολιορκημένη φρουρά. Οἱ ἄνδρες τῆς λοιπὸν δὲν εἶχαν πιά καμιὰ ἐλπίδα βοήθειας, οὔτε ἀπὸ τὴν ξηρὰ οὔτε καὶ ἀπὸ τὴν θάλασσα. Ἦταν καταδικασμένοι νὰ πεθάνουν ἀπὸ τὴν πείνα ἢ νὰ παραδοθοῦν. Εἶχαν τόση ἔλλειψη τροφῶν καὶ εἶχαν δοκιμάσει τόσες στερήσεις, ὥστε πολλοί, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ συντηρηθοῦν, κατάντησαν νὰ τρώγουν σκουλήκια, μερικοὶ μάλιστα καὶ πεθαμένους. Κι' ὅπως ἄλλοτε μέσα στὴν Τριπολιτσά, ἔτσι καὶ στὸ Ναύπλιο ἀπὸ τὸν συνωστισμό, τὴν ἔλλειψη καθαριότητος καὶ τὴν κακὴ διαβίωση μολύνθηκε ἡ ἀτμόσφαιρα καὶ ἀναπτύχθηκαν τὰ μικρόβια τοῦ τύφου, ποὺ ἔστελναν τοὺς ἐξαντλημένους ὁργανισμοὺς σωρηδὸν στὸν τάφο.

Ὅταν λοιπὸν οἱ ἄνδρες τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς πῆραν γράμμα τοῦ Κολοκοτρώνη, ποὺ τοὺς προσκαλοῦσε νὰ παραδοθοῦν, ἀποφάσισαν νὰ συναχθοῦν ὅλοι καὶ νὰ κατεβοῦν καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ

από τὸ Παλαμήδι κάτω στὴν πόλη, γιὰ νὰ συσχεφθοῦν καὶ ν' ἀπαντήσουν στὶς προτάσεις τῶν Ἑλλήνων. Δύο ὅμως Ἀλβανοὶ τῆς μικρῆς φρουρᾶς τοῦ Παλαμηδιοῦ κατέβηκαν μὲ σχοινιά ἀπὸ τὸ κάστρο καὶ εἰδοποίησαν τὸν ἀρχηγὸ τῆς πολιορκίας Σταῖκο Σταϊκόπουλο, ὅτι τὸ Παλαμήδι εἶναι ἄδειο. Ὁ Σταῖκος, χωρὶς νὰ χάσει καθόλου καιρό, πῆρε μαζί του 260 ἄνδρες καὶ ἓνα λόχο τακτικοῦ στρατοῦ καὶ μετὰ τὰ μεσάνυχτα τῆς ἀφέγγαρης καὶ βροχερῆς ἐκείνης νύχτας ἀνέβηκε μὲ σκάλες στὸ ἐπιβλητικὸ κάστρο καὶ τὸ κυρίευσε χωρὶς νὰ συναντήσῃ καμιὰ σοβαρὴ ἀντίσταση. Ἦταν χαράματα τῆς γιορτῆς τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέου (30 Νοεμβρίου). Οἱ Ἕλληνες ὕψωσαν τὴν ἑλληνικὴ σημαία καὶ ἔριξαν μερικὲς κανονιὲς γιὰ ἐκφοβισμό φωνάζοντας· «καὶ τοῦ χρόνου, ἀγάδες, τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου». Οἱ Τοῦρκοι τρομοκρατημένοι ἀναγκάστηκαν νὰ παραδοθῶν μὲ συνθήκη καὶ διαβιβάστηκαν μὲ πλοῖα στὴν Σμύρνη καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἄν ὅμως οἱ Τοῦρκοι ἔφυγαν χωρὶς ν' ἀντισταθοῦν καὶ νὰ βλάψουν τοὺς Ἕλληνες, ἄφηναν πίσω τους φοβεροὺς ἐκδικητές, τὶς μολυσμένες ἐστίες τοῦ τύφου. Πραγματικὰ πολλοὶ Ἕλληνες μολύνθηκαν ἀπὸ τὰ ρούχα καὶ ἀπὸ ἄλλα πράγματα τῶν Τούρκων καὶ βρῆκαν τὸν θάνατο. Τέτοια θραύση ἔκανε ἡ ἀρρώστεια αὐτή, ὥστε τὰ θύματά της, μαζί μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῆς ἐπιδημίας τῆς Τριπολιτσᾶς, νὰ ὑπολογίζονται πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἕως τότε θύματα τοῦ πολέμου στὴν Πελοπόννησο.

Ἐπιβολὴ τοῦ Θεοδ. Κολοκοτρώνη στὴν Πελοπόννησο καὶ τοῦ Ὁδυσ. Ἀνδρούτσου στὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα.

2. Ἐνῶ ἡ ἐξέλιξη τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα δείχνει κάποια πρόοδο, ἡ πολιτικὴ κατάσταση παρουσιάζει στασιμότητα καὶ ἀποσύνθεση. Ἡ κυβέρνησις, ποὺ εἶχε ξεπέσει στὴν συνείδηση τοῦ κόσμου μὲ τὴν ἀξιοθρήνητη καταφυγὴ της στὰ πλοῖα κατὰ

τὴν εἰσβολὴ τοῦ Δράμαλη, προσπαθεῖ τώρα μὲ κάθε τρόπο ν' ἀνακτήσῃ τὸ χαμένο γόητρό της καὶ νὰ ξαναπάρῃ τὴν πρωτοβουλία στὴν διαχείριση τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ποὺ τὴν εἶχε κυρίως ἡ γερουσία, σύμμαχος πιά καὶ ὄργανο τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ γενικὰ τῆς στρατιωτικῆς μερίδας. Μόνη αὐτὴ ἀπ' ὅλες τὶς τοπικὲς διοικήσεις ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ. Οἱ ἄλλες εἶχαν οὐσιαστικὰ διαλυθῇ. Ὁ μόνος λοιπὸν τρόπος ν' ἀναστηθῇ καὶ νὰ κραταιωθῇ τὸ κυβερνητικὸ κῦρος ἦταν νὰ καταργηθῇ καὶ ἡ γερουσία. Πρὸς αὐτὴ λοιπὸν

τὴν κατεύθυνση στρέφονται οἱ ἐνέργειες τῶν μελῶν τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν νησιωτῶν. Ἐπικαλούμενοι καὶ τονίζοντας τὴν ἀνάγκη νὰ ἐνισχυθῇ ἡ κεντρικὴ ἀρχὴ προτείνουν τὴν κατάργησι τῆς γερουσίας καὶ τὴν μετάταξι τῶν μελῶν τῆς στὸ βουλευτικόν.

Ἡ γερουσία ὁμως καὶ ὁ Κολοκοτρῶνης ἐνώνονται ἀκόμη πιὸ στενά: συντάσσουν καὶ ὑπογράφουν τὴν 16 Ὁκτωβρίου πρωτόκολλο, ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἀλληλοὑποστήριξί τους. Ἡ ἀνάγκη σχηματισμοῦ κοινοῦ μετώπου ἀπέναντι τῆς κυβερνήσεως εἶχεν ὀριμάσει καὶ εἶχε γίνει συνειδητὴ, ἀφότου ὀρισμένα μέλη τῆς, προσπαθώντας νὰ ἐκμεταλλευθοῦν πολιτικὰ τὴν ὀνομασία τοῦ Κολοκοτρῶνης σὲ ἀρχιστράτηγο τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τὴν γερουσία καὶ νὰ φέρουν τὴν σύγχυσι καὶ σ' αὐτὴ τὴν στρατιωτικὴ μερίδα, ἀρνοῦνται νὰ τὴν κυρώσουν, γιὰτὶ προβάλλουν ὅτι ὁ ἴδιος βαθμὸς εἶχε δοθῇ πρὶν ἀπ' αὐτὸν στὸν Π. Μαυρομιχάλη καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ δυσαρεστηθῇ ὁ Μανιάτης ἀρχηγὸς καὶ νὰ ξεσπάσῃ στὴν χώρα ἐμφύλιος πόλεμος.

Ὁ Κολοκοτρῶνης ὁμως τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχει μεγάλη δύναμη. Εἶναι ὁ πιὸ γνωστὸς καὶ δημοφιλὴς Ἕλληνας ἥρωας στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικόν. Τώρα ἔρχεται σὲ στενὲς σχέσεις καὶ μὲ τὸν Ὀδυσσεά Ἀνδρουῦτσο, τὴν ἄλλη ἐξέχουσα στρατιωτικὴ μορφή τῆς ἐποχῆς, ποὺ συγκέντρωνε ἐπίσης δικτατορικὴ δύναμη.

Εἶχαμε ἰδεῖ, ὅτι ὁ Ὀδυσσεάς εἶχε καταδικασθῇ σὲ θάνατο καὶ εἶχε ἐπικηρυχθῇ ἀπὸ τὴν κυβέρνησι γιὰ τοὺς φόνους τοῦ Νούτσου καὶ Παλάσκα. Ἀλλὰ ὥστερ' ἀπὸ λίγες μέρες, ἐμπρὸς στὸν κίνδυνο τῆς εἰσβολῆς τοῦ Δράμαλη, ἡ ἴδια ἡ κυβέρνησι ἀναγκάστηκε νὰ διατάξῃ τὸν Ἄρειο Πάγο νὰ μὴ ἐκτελεστοῦν οἱ διαταγές τῆς (τέλη Ἰουνίου). Ἀλλωστε ἡ κυβέρνησι δὲν εἶχε καὶ πραγματικὴ δύναμη γιὰτὶ λαός, στρατὸς καὶ καπετάνιοι ὅλες τὶς ἐλπίδες τους τὶς στήριζαν στὸν Ὀδυσσεά. Ἡ ἀδυναμία τῶν πολιτικῶν σωμάτων καὶ τῆς κυβερνήσεως ἐκδηλώθηκε ἀκόμη περισσότερο μετὰ τὴν εἰσβολὴ τοῦ Δράμαλη, ὅπως εἶδαμε. Ἀπὸ τότε ὁ Ὀδυσσεάς, ὅπως καὶ ὁ Κολοκοτρῶνης, κανένα σεβασμὸ δὲν ἔτρεφε πρὸς τὰ σώματα, ποὺ ἐμπρὸς στὸν κίνδυνο εἶχαν λιποψυχήσει, καὶ ἰδιαίτερα πρὸς τὸ ὄργανο τῶν προσωπικῶν καταδρομῶν του, τὸν Ἄρειο Πάγο. Γι' αὐτὸ ἀμείλικτα καταδίωξε τὰ μέλη του, ποὺ ὥστερ' ἀπὸ πολλὰς περιπλανήσεις ἀπὸ τόπο σὲ τόπο κατέληξαν κατὰ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου στὸ Ξηροχώρι τῆς Εὐβοίας.

Ἡ δύναμη τοῦ Ὀδυσσεά μεγάλωσε μετὰ τὰ τέλη Αὐγούστου, ἀφότου εἶχε κατορθώσει νὰ ἐπιβάλῃ ὡς φρούραρχο τῆς Ἀκροπόλεως τὸ πρωτοπαλλήκαρό του Γιάννη Γκούρα. Σύγχρονα μὲ τὴν

παραλαβή του κάστρου από τον Όδυσσέα ή δύναμή του μεγάλωσε ακόμη περισσότερο και από το έξης γεγονός: πολλοί Αθηναίοι πρόκριτοι, που φθονούσαν την εξουσία των Αρεοπαγιτών, επιθυμώντας την κατάργηση του πολιτικού αυτού σώματος ή τουλάχιστον την αντικατάσταση ώρισμένων μελών του, έσπευσαν να έπωφεληθούν από την διένεξή του με τον Όδυσσέα και να πάρουν το μέρος του. Συνεννοημένοι και με τους προκρίτους της Λιβαδιάς και της Θήβας κάλεσαν στις αρχές Σεπτεμβρίου όλες τις έπαρχίες της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδος να στείλουν τους αντιπροσώπους των σε γενική συνέλευση. Σ' αυτήν κατάργησαν τον Αρειο Πάγο (18 Σεπτεμβρίου) και κατόπιν με μεγαλόπρεπη τελετή ανάκηρυξαν τον Όδυσσέα αρχιστράτηγο της Ανατ. Στερεάς (24 Σεπτεμβρίου), δηλαδή του έδωσαν το ίδιο αξίωμα που είχε στην Πελοπόννησο ο Κολοκοτρώνης.

Ήττες των Ελλήνων στην Ανατολική Στερεά (Νοέμβριος 1822) και στην Εύβοια (Φεβρουάριος 1822).

3. Μέσα στην άκαταστασία αυτή έμφανίζεται ο έχθρος και αρχίζει από τον Αύγουστο επιχειρήσεις στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα. Κατά τα μέσα Οκτωβρίου ο Κιοσέ Μεχμέτ πασάς με 12.000 άνδρες δέν κατεβαίνει ν' ανακουφίση και ν' απελευθερώση τους Τούρκους της Κορίνθου, αλλά στρέφεται προς τα Σάλωνα. Απελπισμένοι οί κάτοικοι με ίκετευτικά γράμματα ζητούν την παρουσία του Όδυσσέα. Αυτός, αφού οργανώνει την άμυνα της Ακροπόλεως, ξεκινά προς αναζήτηση του έχθρου. Η σύγκρουση των δύο αντιπάλων έγινε στο Δαδί, αλλά έληξε με την ήττα του Όδυσσέα. Παρά λίγο μάλιστα να πιαστή και ο ίδιος αιχμάλωτος (1 Νοεμβρίου).

Η κατάσταση τώρα διαγραφόταν πολύ επικίνδυνη για τους κατοίκους της Ανατολικής Στερεάς, γιατί ο έχθρος μπορούσε να προχωρήση ελεύθερα προς την Αττική, ως την Αθήνα, και προς τον Ισθμό. Τότε ο Όδυσσέας κατέφυγε σε δόλο: ύποσχέθηκε στους Τούρκους ότι είναι έτοιμος να προσκυνήση αυτός, καθώς και οί άλλοι όπλαρχηγοί και πρόκριτοι της Ανατολικής Στερεάς, αρκεί να του δοθῇ ή γενική άρχηγία αυτής και ν' αποχωρήση όλος ο τουρκικός στρατός. Πραγματικά ο Κιοσέ Μεχμέτ πασάς άποτραβήχθηκε με τον στρατό του στην Λαμία, ελευθερώνοντας έτσι όλη την Ανατολική Στερεά Ελλάδα. Δέν φαίνεται όμως πιθανόν ότι έξαπατήθηκε τόσο εύκολα από τις ύποσχέσεις του Όδυσσέα. Ίσως και άλλα

αίτια, όπως π.χ. ο έρχομενος βαρύν χειμώνας, ή άγγελία του θανάτου του προστάτη του Χουρσίτ πασά, ο φόβος της διακοπής των συγκοινωνιών του, ή άναχώρηση των Άλβανών που έκστράτευαν μαζί του, τον άνάγκασαν νά σταματήσει την προέλασή του προς την Άττική και νά γυρίση πίσω στην Λαμία.

Οί έπιχειρήσεις των Έλλήνων στην Εύβοια είχαν άποτελματωθή και έκφυλιστή σέ έμφύλιο πόλεμο. Μετά τον θάνατο του Ήλία Μαυρομιχάλη γίνεται νέα έκστρατεία για την άπελευθέρωση της Καρύστου, αλλά και αυτή ναυαγεί (Φεβρουάριος 1822) οίκτηρά, ενώ τον άλλο μήνα βρίσκει τον θάνατο σέ συμπλοκή ο λαμπρός άρχηγός του στρατοπέδου της Βόρειας Εύβοιας Άγγελής.

Πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου (Οκτώβριος - Δεκέμβριος 1822).

4. Στην Δυτική Στερεά Ελλάδα οί Τούρκοι άρχηγοί Όμέρ Βριώνης και Μεχμέτ Ρεσίτ πασάς ή Κιουταχής δέν έπωφελήθηκαν άπό την καταστροφή του Πέτα και άπό τον

πανικό των έλληνικών στρατευμάτων και πληθυσμών, ώστε νά προελάσουν άμέσως προς τό έσωτερικό, όποτε θα μπορούσαν ίσως νά γίνουν κύριοι όλης της χώρας. Μόνο κατά τις άρχές Αυγούστου κινήθηκαν άργά και κατά τά τέλη Όκτωβρίου έφτασαν, χωρίς σχεδόν νά βρούν καμιά αντίσταση, ως έξω άπό τό Μεσολόγγι. Όσοι κάτοικοι είχαν άπομείνει στα χωριά τους τά έκαιαν και έφηναν. Επίσης οί όπλαρχηγοί και οί στρατιώτες τους άναγκάζονταν νά μη τολμοϋν ν' αντίταχθοϋν και νά ύποχωροϋν διαρκώς έμπρός στις άνώτερες έχθρικές δυνάμεις. Τελικά οί έντόπιοι όπλαρχηγοί άνέβηκαν στα βουνά, ενώ ο Κίτσος Τζαβέλλας, ο Μάρκος Μπότσαρης και ο Άλέξανδρος Μαυροκορδάτος κλείστηκαν στο Μεσολόγγι για νά οργανώσουν την άμυνα. Σύγχρονα τρία τουρκικά πολεμικά πλοία έμφανίστηκαν έμπρός στο λιμάνι του και έκοψαν την επικοινωνία των κατοίκων άπό την θάλασσα. Αυτή είναι ή πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου.

Μέσα σ' αυτήν την πόλη άποφάσισαν νά πεθάνουν ο Μπότσαρης και ο Μαυροκορδάτος παρά νά την εγκαταλείψουν, όπως τους συμβούλευαν στην πρώτη τους σύσκεψη οί περισσότεροι σύντροφοί τους, που ύστερ' άπό όσα είχαν συμβή στην Αίτωλοακαρνανία είχαν άπελπιστή για την σωτηρία της. Οί ίκανοί νά κρατήσουν όπλα ήταν 360 και οί τροφές και τά πολεμοφόδια άρκοϋσαν μόνο για ένα μήνα. Μολαταϋτα οί πολιορκούμενοι τόλμησαν ν' άντισταθοϋν στις καθημερινές ασύντακτες έφόδους των έχθρων και στο

πῦρ τῶν τεσσάρων κανονιῶν καὶ τῶν ἑνδεκα βομβοβόλων τους. Τὴν ἀποτελεσματικὴ δρᾶση τῶν ἐχθρῶν παρέλυνε ἡ διαφωνία τῶν ἀρχηγῶν τους : ὁ ὀρμητικὸς Κιουταχὴς ἐπέμενε ὅτι ἔπρεπε νὰ καταλάβουν τὴν πόλιν μὲ γενικὴ ἐφοδο, ἐνῶ ὁ Βριώνης ἦταν τῆς γνώμης ὅτι ἔπρεπε νὰ ἔλθουν σὲ διαπραγματεύσεις καὶ συμβιβασμὸ μὲ τοὺς πολιορκουμένους, ὥστε νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ πολέμου μιὰ πόλιν ποὺ θ' ἀποτελοῦσε σπουδαία βᾶση ἀνεφοδιασμοῦ καὶ ἐπιχειρήσεων γιὰ τὶς κατοπινὲς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Πελοποννήσου.

Οἱ πολιορκούμενοι ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὶς διαλλακτικὲς αὐτὲς διαθέσεις τοῦ Βριώνη, προσποiehθήκαν ὅτι δέχονται τὸν συμβιβασμὸ κι ἔτσι κέρδισαν ἀρκετὸ χρόνo, ἕως ὅτου στίς 8 Νοεμβρίου φάνηκαν ἔξω ἀπὸ τὸ λιμάνι 7 ὑδραῖϊκα πλοῖα, ἔλυσαν τὴν πολιορκία ἀπὸ τὴν θάλασσα καὶ ἀποβίβασαν στὸ Μεσολόγγι 700 Πελοποννησίους μὲ ἀρχηγούς τὸν Πετρόμπεη, τὸν Ἀνδρέα Ζαΐμη καὶ τὸν Κανέλλο Δεληγιάννη. Τότε οἱ πολιορκούμενοι ἀπάντησαν : «ἂν θέλετε τὸν τόπο μας, ἔλᾱτε νὰ τὸν πάρετε». Οἱ ἐχθροὶ ἔγιναν ἔξω φρενῶν ἀπὸ τὸν δόλο αὐτὸν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ ἦταν πιὰ ἀργὰ γιὰ νὰ δράσουν ἀποτελεσματικά : οἱ πολιορκούμενοι εἶχαν ἐνισχυθῇ καὶ διαρκῶς ἐνισχύονταν ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη θάλασσα μὲ νέα στρατεύματα, μὲ τροφές καὶ μὲ πολεμοφόδια. Ἀντίθετα ἡ κατάσταση τῶν πολιορκητῶν διαρκῶς χειρότερει : ἡ μέχρι τότε διαφωνία τῶν ἀρχηγῶν, ἡ σχετικὴ ἀδράνεια τῶν στρατευμάτων, ἡ ἀπογοητευτικὴ ἐπίδραση τῶν ἀποτυχιῶν τῶν Τούρκων στὰ ἄλλα μέτωπα τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θάλασσας, ὁ χειμῶνας μὲ τὶς συνεχεῖς καὶ ραγδαῖες βροχές, ἡ ἔλλειψη τροφῶν, οἱ ἀρρώστειες, ἡ καθυστέρηση τῆς πληρωμῆς τῶν μισθῶν ἔφεραν τὰ στρατεύματα σὲ τέτοια κατάπτωση καὶ ἀπειθαρχία, ὥστε φανερὰ πιὰ γόγγυζαν κατὰ τῶν πασάδων καὶ ἀπειλοῦσαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ στρατόπεδο. Ἐμπρὸς στὸν κίνδυνο αὐτὸν οἱ πασάδες ὥρισαν ἡμέρα γενικῆς ἐφόδου τὸν ὄρθρο τῆς πρώτης ἡμέρας τῶν Χριστουγέννων νομίζοντας πῶς οἱ Ἕλληνες θὰ βρίσκονταν στίς ἐκκλησίες καὶ θ' ἄφηναν ἀφύλακτὴ τὴν πόλιν. Ἀλλὰ ὁ Ἕλληνας κυνηγὸς τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, ὁ Γιάννης Γούναρης ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, ποὺ εἶχε πληροφορηθῇ τὸ τουρκικὸ σχέδιο, τὸ ἔκανε γνωστὸ στοὺς πολιορκημένους θυσιάσιάζοντας τὴν γυναῖκα καὶ τὰ παιδιὰ του ποὺ τὰ εἶχε ἀφήσει στὴν Ἄρτα. Ἀξίζει κανεὶς νὰ διαβάσῃ τὸ ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν τραγικὴ αὐτὴ ἱστορία διήγημα «Ἡ θυσία» τοῦ Ἀνδρέα Καρκαβίτσα, ὅπου μὲ εὐαισθησία περιγράφει τὴν μεγάλη ψυχικὴ πάλιν τῶν ἀλληλοσυγκρουόμενων αἰσθημάτων τοῦ Γιάννη Γούναρη, τὴν πάλιν με-

ταξὺ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν γυναῖκα καὶ τὰ παιδιὰ του καὶ τοῦ κα-
θήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα.

Τὸν ὄρθρο τῆς πρώτης μέρας τῶν Χριστουγέννων ὅλοι οἱ
Ἕλληνες εἶχαν πάρει τὶς κατάλληλες θέσεις. Κι' ὅταν οἱ ἐχθροί, ποὺ
ἀπὸ τὴν νύχτα εἶχαν πλησιάσει τὸ τεῖχος, ὠρμησαν μὲ ὁμοβροντίες,
μὲ φωνές καὶ ἀλαλαγμούς, τέτοιος πύρινος φραγμὸς τοὺς ὑποδέ-
χθηκε, ὥστε τοὺς ἔφερε σὲ μεγάλη σύγχυση. Τρεῖς ὥρες συνέχισαν
τὸν ἀγῶνα οἱ ἐπιτιθέμενοι, ἀλλὰ τελικὰ ἀποσύρθηκαν ἀπρακτοὶ
ἀφήνοντας στὴν τάφρο καὶ κάτω ἀπὸ τὰ τείχη 500 νεκροὺς καὶ
12 σημαῖες, ἐνῶ οἱ ἀπώλειες τῶν Ἑλλήνων ἦταν 4 νεκροὶ καὶ 2
τραυματίες.

Μετὰ τὴν ἀποτυχία αὕτῃ τῶν Τούρκων, ἄλλοι προσκυνημένοι
Ἕλληνες ὀπλارχηγοὶ — ἀπ' αὐτοὺς ποὺ τοὺς εἶχαν παρακολουθήσει
ὡς σύμμαχοι ὡς τὸ Μεσολόγγι — τοὺς ἐγκατέλειψαν καὶ ἄλλοι πά-
τησαν τὰ «καπάκια» καὶ πῆραν ἐχθρική στάση ἀπέναντί τους.
Ἀκόμη διαδόθηκε στὸ τουρκικὸ στρατόπεδο — καὶ ἡ εἶδηση ἦταν
ἀληθινὴ — ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς ἐρχόταν ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ
Ἑλλάδα. Τρομοκρατημένοι οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν κακὴ τροπὴ τῶν
πραγμάτων καὶ ἀπὸ τὶς κακὲς εἰδήσεις ἔλυσαν τὴν πολιορκία ἀφή-
νοντας τὸ πυροβολικὸ τους καὶ τὶς ἀποσκευές τους καὶ βιαστικοὶ
ἔσπευσαν νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Στὸν ἀπελ-
πισμένο δρόμο τους συνεχῶς τοὺς παρενοχλοῦσαν οἱ ἐντόπιοι ὀπλαρ-
χηγοί. Καὶ ὁ ποταμὸς ἀκόμη Ἀχελῷος τοὺς δέιχθηκε ἐχθρικός. Εἶχε
τόσο φουσκώσει ἀπὸ τὶς ραγδαῖες βροχές καὶ τὸ λειώσιμο τοῦ χιο-
νιοῦ καὶ εἶχε γίνει τόσο ὀρμητικὸς, ὥστε ἦταν δυσκολοδιάβατος :
περισσότεροι ἀπὸ 500 ἄνδρες παρασύρθηκαν ἀπὸ τὸ ρεῦμα καὶ
βρῆκαν οἰκτρὸ θάνατο. Οἱ ἄλλοι σώθηκαν σὲ κακὴ κατάσταση
στὴν Πρέβεζα. Ἡ καταστροφὴ θὰ ἦταν ὀλοκληρωτικὴ, ἂν οἱ
Ἕλληνες ὀπλارχηγοὶ ἐνεργοῦσαν συντονισμένα καὶ ἀποφασι-
στικά. Ἀλλὰ οἱ ἐγωῖσμοι, οἱ ἀντιζηλίεις καὶ οἱ διαιρέσεις μεταξύ τους
παρέλυαν καὶ ματαίωναν κάθε τους δραστὴν ἐνέργεια.

Οἱ ἐξαγριωμένοι Τοῦρκοι, ὅταν ἔφθασαν στὴν Ἄρτα, ἔσφαξαν
τὰ παιδιὰ καὶ τὴν γυναῖκα τοῦ Γιάννη Γούναρη ὡς ἀντίποινα.
Συντετριμμένοι ὁ δύστηχος Γούναρης ἔγινε καλὸ γερὸς καὶ μὲ ἐλε-
μοσύνες τῶν χριστιανῶν ἀνακαίνισε τὸ ἐκκλησάκι τῆς Παναγίας
τῆς Ἑλεούσας, ποὺ βρίσκεται στὸν δρόμο Μεσολογγίου - Βραχω-
ριοῦ. Ἐκεῖ τελείωσε τὶς ἡμέρες του δίνοντας νερὸ στοὺς κουρασμένους
διαβάτες καὶ συντηρούμενος ἀπὸ τὶς ἐλεημοσύνες τους.

Συντριβή τῶν λειψάνων τῆς
στρατιᾶς τοῦ Δράμαλη στὴν
Ἀκράτα (Ἰανουάριος - Φε-
βρουάριος 1823).

5. Ἀλλὰ καὶ ἡ τύχη τῶν λειψάνων τῆς
στρατιᾶς τοῦ Δράμαλη, ποὺ εἶχαν ἀπο-
μονωθῆ στὴν Κόρινθο, δὲν ἦταν καθόλου
καλύτερη ἀπὸ τῶν τουρκικῶν στρατευ-
μάτων ποὺ εἶχαν ἐκστρατεῦσαι στὴν Ду-
τικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα: οἱ Τοῦρκοι τῆς Κο-

ρίνθου θεωροῦσαν πιά ὅτι μετὰ τὴν παράδοση τοῦ Ναυπλίου ἡ
παραμονὴ τους στὸ λαιμὸ τοῦ Ἰσθμοῦ, ὅχι μόνον δὲν ἐκπλήρωνε
τὸν ἀντικειμενικὸ τῆς σκοπῆς, δηλαδὴ τὴν διατήρηση ἐπαφῆς μὲ
τοὺς πολιορκημένους τῶν κάστρων τοῦ Ἀργολικοῦ καὶ τὴν ἀπο-
στολὴ σ' αὐτοὺς τροφίμων καὶ πολεμοφοδίων, ἀλλὰ καὶ ἐπιζημία
ἦταν, γιατί ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ χαθοῦν καὶ οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὸν στενὸ
ἀποκλεισμὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τὶς ἀρρώστειες καὶ τὴν πείνα. Οἱ
πασάδες λοιπὸν ποὺ ἐπέζησαν ἄφησαν 600 στρατιῶτες γιὰ φρουρὰ
καὶ μὲ 1000 ἄνδρες ἔφθασαν μὲ καράβια στὴν Πάτρα, ἐνῶ οἱ ὑπό-
λοιποι, περίπου 3000, τὴν 4 Ἰανουαρίου 1823 ἀκολουθώντας τὴν
παραλία τοῦ Κορινθιακοῦ προχώρησαν πρὸς τὴν Πάτρα καὶ ἔφτα-
σαν ἀπολέμητοι ὡς τὴν Ἀκράτα.

Ἡ ἐπαρχία Καλαβρύτων ἦταν τότε ἄνω κάτω, γιατί ἡ διαί-
ρεση κοτζαμπάσηδων καὶ κλεφτοκαπεταναίων εἶχε φτάσει σὲ τέτοια
ὀξύτητα, ὥστε οἱ δύο παρατάξεις ἦταν ἔτοιμες ν' ἀρχίσουν τὸν
ἐμφύλιον πόλεμον. Ἐμπρὸς ὅμως στὸν ἐξωτερικὸ κίνδυνον ποὺ ἀπει-
λοῦσε τὴν χώρα οἱ Ἕλληνες ξέχασαν τὶς πολιτικὲς διαιρέσεις καὶ
τὰ μίσση τους καὶ ἔπιασαν τὶς κατάλληλες θέσεις γιὰ νὰ ἐμποδίσουν
τοὺς ἐχθροὺς νὰ προχωρήσουν πρὸς τὴν Βοστίτσα (Αἴγιο). Μά-
ταια οἱ ἐχθροὶ τρεῖς φορές ὤρμησαν ἐναντίον τους καὶ προσπάθησαν
ν' ἀνοίξουν τὸν δρόμον. Καὶ τὶς τρεῖς φορές ἀπωθήθηκαν. Ἦταν
καταδικασμένοι, γιατί ὁ Ἀνδρέας Λόντος καὶ ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης τοὺς
ἔκοψαν καὶ τὸν δρόμον τῆς ὑποχωρήσεως. Ἀπελπισμένοι τότε ὥχυ-
ρῶθηκαν στὴν παραλία καὶ ἐκεῖ ἔμειναν πολιορκούμενοι δύο μῆνες.
Εἶχαν ἐξαντλήσει πιά τὶς τροφές τους κι αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἄλογά τους
καὶ γιὰ νὰ ζεσταίνωνται τὶς κρυερές μέρες τοῦ χειμῶνα ξερρίζωναν
καὶ ἔκαιαν τὰ κλήματα, τὶς ἐλιές καὶ τὰ ἄλλα δένδρα. Ἐκεῖ ἔμειναν
ἕως ὅτου καράβια τουρκικὰ καὶ ἀγγλικά διέσωσαν μόνον 1800 ἀπὸ
τοὺς 3000. Τῶν ἄλλων τὰ κόκκαλα, λευκασμένα ἀπὸ τὶς βροχὲς
καὶ ἀπὸ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, ἔμειναν γιὰ χρόνια πολλὰ ἐπάνω
τὴν ἀκρογιαλιά θυμίζοντας στοὺς διαβάτες τὴν οἰκτρὴ τους τύχη.

Τέτοιο τραγικὸ τέλος εἶχαν οἱ μεγάλες τουρκικὲς ἐκστρατεῖες,
τοῦ Δράμαλη ποὺ στόχον εἶχε τὴν ὑποταγὴ τῆς Ἀνατολικῆς Στε-
ρεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου· καὶ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη καὶ

Κιουταχή πασά που απέβλεπε στην ανάκτηση της Δυτικής Στερεάς Ελλάδος. Είναι όμως αλήθεια ότι τον θρίαμβο των ελληνικών όπλων τον εξασφάλισαν όχι μόνο η σταθερή επιμονή των Ελλήνων, αλλά και τα σφάλματα του έχθρου.

Οι συγκρούσεις στην Κρήτη κατά την άνοιξη του 1822.

6. Ένώ αυτά διαδραματίζονταν στην κυρίως Ελλάδα, συνεχίζονταν οι συγκρούσεις των Ελλήνων της Κρήτης με τα τουρκικά στρατεύματα κατά την διάρκεια του 1822 σε όλη την έκταση του νησιού. Τα αποτελέσματα όμως των συγκρούσεων — και των νικηφόρων ακόμη — ήταν άσημαντα, για τα έξι κυρίως αίτια: α) οι Έλληνες συνήθως ενεργούσαν χωριστά κατά τόπους, δεν αγωνίζονταν συντονισμένα και σύμφωνα με προκαθορισμένο σχέδιο, όπως αυτό άλλωστε παρατηρήθηκε κυρίως στην Πελοπόννησο· και β) δεν είχαν γίνει κύριοι έστω και ενός μεγάλου κέντρου, ενός κάστρου, ώστε να έχουν σταθερή και μόνιμη βάση εφοδιασμού και εξορμήσεων, όπως το είχαν πετύχει οι Πελοποννήσιοι και οι Στερεοελλαδίτες, που είχαν γίνει κύριοι πολλών τέτοιων κάστρων. Έφ' όσον λοιπόν οι Τούρκοι είχαν στην κατοχή τους τα μεγάλα και επίκαιρα από στρατηγική άποψη κάστρα και κυρίως τα Χανιά, το Ρέθυμνο και το Ήράκλειο, ή τέλεια επικράτηση και η κυριαρχία των Ελλήνων στο νησί ήταν αδύνατη, αλλά και η συνέχιση του αγώνα προβληματική. Μόνον ο πατριωτισμός και η ανδρεία των Κρητικών κρατούσε αναμμένη την φλόγα της επαναστάσεως.

Τα μειονεκτήματα αυτά του κρητικού αγώνα δεν έμειναν απαρατήρητα από τον έμπειρο πόλεμο φιέλληνα Balleste, τον διοικητή του πρώτου πυρήνα του τακτικού σώματος, που την 20 Μαρτίου 1822 είχε κατεβή με άλλους ευρωπαίους αξιωματικούς στην αγωνιζόμενη Κρήτη. Ο Balleste αποφάσισε και άρχισε την συστηματική πολιορκία και άλωση του Ρεθύμνου. Αλλά σε μία γενική έξοδο των Τούρκων οι Έλληνες νικήθηκαν εξ αιτίας του άσυντονίστου των επιχειρήσεων τους και ο Balleste έπιασε θύμα της κακής διεξαγωγής της μάχης (μέσα Απριλίου).

Μετά την κακή έκβαση και διάλυση της πολιορκίας του Ρεθύμνου συνεχίζονται οι σποραδικές μικρές ή μεγάλες συγκρούσεις στο ύπαιθρο, όπως και πριν, χωρίς να φέρουν καμιά σημαντική πρόοδο στην όλη στρατιωτική κατάσταση του νησιού. Η θέση όμως των Ελλήνων γίνεται δυσκολώτερη, άφóτου στον όρμο της Σούδας

καταπλέει άπροσδόκητα (τέλη Μαΐου) ό αίγυπτιακός στόλος άπο-
τελούμενος άπό 114 πολεμικά και φορτηγά καράβια. Σε πολλά φορ-
τηγά κυμάτιζε ή σημαία πολλών κρατών τής χριστιανικής Εύρώ-
πης. Ό στόλος άποβίβασε 10.000 άνδρες με άρχηγό τόν Χασάν
πασά. Οί Έλληνες εΐναι άδύνατο πιά ν' άντισταθοϋν στο πλῆθος
τοϋ ώργανωμένου αϋτοϋ στρατοϋ, διασκορπίζονται στις κατά παρά-
ταξη μάχες και άναγκάζονται στο έξῆς νά δροϋν με κλεφτοπόλεμο,
νά χτυποϋν δηλαδή τά άπομονωμένα έχθρικά άποσπάσματα.

Ένω ό ένοπλος άγώνας τών Έλλήνων έξακολουθεΐ σταθερός,
άλλα με έναλλασσόμενες φάσεις, στην Στερεά Έλλάδα, στην Πελο-
πόννησο και στην Κρήτη, ή υπόθεσή του προωθεΐται — έστω και
άργα — στο διεθνές προσκήνιο και γίνεται άντικείμενο συνεχών
διαβουλεύσεων στις εύρωπαϊκές αϋλές.

Η. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΡΩΣΟΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΜΕΣΑ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑ.Ι.ΚΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ.

Πολιτική άστάθεια του τσάρου 'Αλεξάνδρου Α' και παραίτηση του Καποδίστρια (φθινόπωρο 1822).

1. Έχουμε ιδεί ότι ο Ρώσος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη Stroganoff, ύστερ' από την εκπρόθεσμη απάντηση της Πύλης στο ρωσικό τελεσίγραφο, είχε αναχωρήσει από την έδρα του την 10 Αυγούστου και ότι πολλοί πίστεψαν πώς

νέα κρίσιμη περίοδος άρχιζε στην Εύρώπη με πιθανή την προσεχή έκρηξη ενός ρωσοτουρκικού πολέμου. 'Η άποτελεσματική όμως παρέμβαση του Metternich και του ειρηνόφιλου ύπουργού τών έξωτερικών του τσάρου Nesselrode απέσόβησε την άπειλή αυτή.

'Αλλά ή νίκη του Metternich έπρεπε να θεωρηθί πρόσκαιρη, γιατί γνωστός ήταν ό αδύνατος και εύμετάβλητος χαρακτήρας του τσάρου : συχνά έπεφτε από την μιá άπόφαση ή άμφιβολία στην άλλη. 'Η στάση του άπέναντι του έλληνικού ζητήματος καθορίζεται από την έναλλαγή δύο ψυχολογικών καταστάσεων, του φόβου τών έπαναστάσεων και της συμπάθειάς του προς τούς Έλληνες. 'Ανάμεσα λοιπόν στις δύο μερίδες του περιβάλλοντός του, στην φιλοπόλεμη και στην φιλειρηνική, άμφιταλαντεύεται ό τσάρος σάν έκκρεμές και ή αιώρησή του αυτή άπεικονίζεται και στην διατύπωση τών ρωσικών διπλωματικών έγγραφων, που άποστέλλονται στις εύρωπαϊκές δυνάμεις.

Στις άρχές ό τόνος τών Ρώσων είναι άπειλητικός. Οί άπόψεις τους συμπυκνώνονται στην άπάντηση του τσάρου προς τόν 'Αγγλο ύπουργό τών έξωτερικών Castlereagh (17/29 Αυγούστου), όπου τονίζει ότι ή παράταση της έκκρεμότητας του έλληνικού ζητήματος εύνοεί τó έπαναστατικό ρεύμα της έποχής και ότι ό ίδιος θα είναι έπιεικής και άνεκτικός ως τά έσχατα, αλλά ότι όλα τά πράγματα έχουν όρια. 'Ο άέρας που φυσά από την Πετρούπολη είναι βίαιος. 'Ο Lebzeltern, πρεσβευτής της Αύστρίας στην ρωσική πρωτεύουσα, γράφει ότι «ή κατάσταση χειροτέρεψε και ότι ό Καποδίστριας έπικρατεί». 'Ο τσάρος άπαιτεί ίκανοποίηση για όσα έγιναν και άποκλειστική στο μέλλον την ύπεροχή της έπιρροής της Ρωσίας στην Τουρκία. 'Η πρόταση για την εκδίωξη τών Τούρκων από την Εύ-

ρώπη ανήκει σ' αυτόν. 'Ο ίδιος ό Nesselrode δηλώνει ότι «ό 'Αλέξανδρος δέν θά μείνη άπλός θεατής μετά τόν Μάρτιο τοῦ 1822».

'Ενώ όμως τά πράγματα έβαιναν πρός βέβαιη ρήξη, ξαφνικά οί ρωσικές διακοινώσεις τής 2 και 7 Φεβρουαρίου 1822 παρουσιάζονται μέ ήπιώτερο ύφος. Τι έχει συμβή; Στόν τσάρο είχε γράψει ό άδελφός του Κωνσταντίνος γιά τόν άναβρασμό τών Πολωνών και τόν διαβεβαίωνε ότι σέ περίπτωση ρωσοτουρκικοῦ πολέμου θά ξεσπούσε άσφαλώς πολωνική επανάσταση. 'Ο φόβος τών επαναστάσεων τόν κυριεύει και πάλι. 'Επιθυμία του λοιπόν είναι όχι μόνο ν' άποφύγη τήν σύγκρουση, αλλά και νά βγῇ μέ κάθε τρόπο άπό τήν περίπλοκη αὐτή θέση. Γι' αὐτό στις άρχές Μαρτίου τοῦ 1822 στέλνει στήν Βιέννη μέ έκτακτη άποστολή τόν στρατηγό Tatistschef, όπαδó τής φιλειρηνικής μερίδας και φίλο τοῦ Nesselrode. 'Η νίκη κλείνει και πάλι πρός τό μέρος τών εἰρηνοφίλων. 'Ο τσάρος, ό «άνεμοδείχτης», όπως τόν χαρακτήριζε ό Metternich, ήταν τώρα πρόθυμος νά μετριάση τις άπαιτήσεις του άπέναντι τής Πύλης και, άν οί Τούρκοι έξακολουθοῦσαν ν' άρνοῦνται νά τις δεχθοῦν, είχε τήν άξίωση νά διακόψουν οί άλλες εύρωπαϊκές δυνάμεις τις διπλωματικές τους σχέσεις μέ αὐτήν. 'Η Αὐστρία, ή Πρωσία και ή Γαλλία δέχονται τις προτάσεις του. Μόνον ή 'Αγγλία τις άποκρούει, και αὐτήν άκόμη τήν άνάκληση τών πρεσβευτών, θεωρώντας ότι ή πράξη αὐτή προσβάλλει τήν οὔδετερότητα.

'Η θέση τοῦ Καποδίστρια έχει πιά κλονισθῇ. Ζητεῖ άπερίοριστη άδεια και άποσύρεται στήν 'Ελβετία (φθινόπωρο 1822). 'Η άστοχία τοῦ τσάρου, ή φορά τών πολιτικῶν πραγμάτων τής Εὐρώπης και οί μηχανορραφίες τοῦ άδυσώπητου αντιπάλου του Metternich ήταν οί αίτίες τής δεύτερης και τελικής ήττας τοῦ Καποδίστρια. Τώρα ή πρωτοβουλία γιά τόν χειρισμό και γιά τήν επίλυση τών διαφορών μεταξύ Ρωσίας και Πύλης περιέρχεται στόν "Αγγλο πρεσβευτή στήν Κωνσταντινούπολη Strangford.

'Ανεξάρτητα άπό τις προσωπικές του αντιλήψεις, ό λόρδος Strangford ήταν ίκανός και δραστήριος διπλωμάτης: ενεργοῦσε πάντα κοντά στήν Πύλη μέ ευγένεια και σταθερότητα, είχε ανεξάντλητο πλοῦτο ιδεῶν και μέσων και ήξερε νά μιλή στους Τούρκους μέ τόν δικό τους έκφραστικό τρόπο, μέ τις ίδιες δηλαδή εἰκόνες και μέ τους ίδιους τύπους. Οί πιθανότητες λοιπόν γιά ένα έπιτυχή χειρισμό τών έκκρεμῶν ρωσοτουρκικῶν ὑποθέσεων ήταν μεγάλες.

Οί σφαγές όμως τής Χίου, ή άνατίναξη τής τουρκικής ναυαρχίδας άπό τόν Κανάρη και γενικά ό έκτραχλησμός τοῦ έλληνοτουρκικοῦ πολέμου, είχαν συγκινήσει πολύ και αὐτούς άκόμη τους

ψυχρούς διπλωματικούς κύκλους τῆς Ἀγγλίας. Ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια καὶ ἔκανε ὀξύτατο τὸ πρόβλημα τῆς μελλοντικῆς συμβιώσεως καὶ τῆς εἰρηνεύσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Ἀκόμη καὶ ὁ ἴδιος ὁ Metternich, γράφοντας πρὸς τὸν Strangford (22 Ἰουλίου 1822 ν.ή.) ἔλεγε, ὅτι ἡ ἀπλή τοῦ σουλτάνου ἀμνηστεία δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἱκανοποιήσῃ τοὺς Ἕλληνες, ὅτι τὸ ἑλληνοτουρκικὸ ζήτημα ἔπρεπε νὰ λυθῇ ἐμπρὸς σὲ εὐρωπαϊκὸ δικαστήριον καὶ ὅτι ἦταν ἀναγκαία ἡ ἐπέμβαση τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων.

Κι' αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἐπίσημη ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἀναγκάστηκε νὰ ὑποκύψῃ ἐμπρὸς στὴν αὐξανόμενη πίεση τῆς κοινῆς γνώμης. Ἡ ἰδέα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως εἶχε ἀρχίσει νὰ πιάνῃ βαθιὲς ρίζες. Ἀλλὰ ἡ Πύλη ἦταν ἀδύνατο ν' ἀνεχθῇ τὴν ἀνάμειξη τῶν ξένων δυνάμεων στὰ ἑσωτερικά της. Γι' αὐτὸ ἀκαρπες ὑπῆρξαν καὶ οἱ δύο ἀλλεπάλληλες συναντήσεις τοῦ Strangford μὲ τὸν ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν τῆς Πύλης. Πρώτη φορά, καθὼς ὁμολογοῦσε καὶ ὁ ἴδιος, βρέθηκε σὲ τέτοια στενόχωρη θέση στὶς διαπραγματεύσεις του μὲ τὸ τουρκικὸ ὑπουργεῖο.

Οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι δὲν γίνονται δεκτοὶ στὸ συνέδριον τῆς Βερόνας (20 Ὀκτωβρίου - 14 Δεκεμβρίου 1822).

2. Ἐνῶ ὁμως συμβαίνουν τὰ γεγονότα αὐτὰ καὶ σημειώνονται οἱ ἀντίστοιχες μεταβολές στὶς διπλωματικὲς ζυμώσεις, οἱ ὁποῖες φαίνεται ὅτι εὐνοοῦν τὴν ἑλληνικὴ ὑπόθεση, ὁ τσάρος παρουσιάζεται πολὺ περισσότερο συντηρητικὸς ἀπ' ὅσο εἶχε δειχθῇ ἕως τότε. Πῶς ἐξηγεῖται ἡ στάση

του αὐτῆς; Ὁ ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμὸς στὴν Πολωνία, οἱ ἐκδηλώσεις μυστικῶν ἐταιρειῶν στὴν Ρωσία καὶ οἱ κινήσεις τῶν δημοκρατῶν τῆς Ἰσπανίας τὸν εἶχαν τόσο τρομάξει, καὶ τὸν εἶχαν κάνει τόσο καχύποπτο, ὥστε γνωστοὶ συντηρητικοί, ὅπως π.χ. ὁ Nesselrode καὶ ὁ πρίγκιπας Wolkonski, φοβοῦνταν μήπως θεωρηθοῦν ἀπ' αὐτὸν καρβονάριοι (ἐπαναστάτες).

Ἔτσι οἱ Ρῶσοι διπλωμάτες τόσο κατὰ τὶς προκαταρκτικὲς διασκέψεις τῆς Βιέννης, ὅσο καὶ κατὰ τὴν σύνοδο τῆς Βερόνας, ποὺ ἀκολούθησε, ἔδειξαν μετριοπάθεια ὡς πρὸς τὶς ἀπόψεις καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τοὺς γιὰ τὴν διευθέτηση τῆς ρωσοτουρκικῆς διαφορᾶς. Ὁ τσάρος μάλιστα «ἐπικαλέσθηκε τὴν φιλικὴ παρέμβαση τῶν χριστιανῶν συμμάχων του». Στὴν συνεδρίαση τῆς 28)9 Νοεμβρίου 1822 ὁ Tatistcheff δῆλωσε ὅτι ἡ Ρωσία εἶναι ἔτοιμη νὰ ἐπανα-

λάβη τις διπλωματικές της σχέσεις με την Τουρκία· 1) ἂν ἡ Πύλη διακήρυσσε ὅτι δέχεται νὰ διαπραγματευθῇ με τὴν Ρωσία καὶ τοὺς συμμάχους της γιὰ τὴν χορήγηση ἐγγυήσεων στοὺς Ἕλληνες γιὰ ἓνα καλύτερο μέλλον, ἢ ἂν με σειρὰ πράξεων καταδείξει ἡ Πύλη ὅτι σέβεται τὴν χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἐπιθυμεῖ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν εἰρήνην στὴν Ἑλλάδα· 2) ἂν ἐξεκένωνε τις ἡγεμονίες καὶ κοινοποιοῦσε ἐπίσημα τὸν διορισμὸ τῶν ὀσποδάρων· καὶ 3) ἂν ἀνακαλοῦσε τὰ μέτρα, ποὺ παρεμπόδιζαν τὴν ξένη ναυτιλία, κυρίως τὴν ρωσικὴ.

Ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Πρωσία ἐπαίνεσαν τὴν σύνεση καὶ τὴν μετριοπάθεια τῆς Ρωσίας, γιὰ τις ὁποῖες ὅλη ἡ Εὐρώπη, ἔλεγε, τῆς ὀφείλει αἰώνια εὐγνωμοσύνη. Τὴν 15/27 Νοεμβρίου ὁ Tatistschef διάβασε κοινοποίησιν τοῦ τσάρου, ποὺ ἔλεγε ὅτι οἱ φιλικὲς διαθέσεις τῶν συμμάχων τοῦ τοῦ ἐνέπνεαν τόση πεποίθησι, ὥστε ἄφηνε στὴν σύνεσίν τοὺς τὸν χειρισμὸ τῶν περαιτέρω διαπραγματεύσεων.

Εἶχαν λοιπὸν κριθῇ τὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς στὴν Βερόνα, ὅταν ἀποβιβάστηκαν στὴν Ἰταλία οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ὁ κόμης Ἀνδρέας Μεταξᾶς καὶ ὁ Γάλλος φιλέλληνας Jourdain, ποὺ ἔρχονταν στὸ συνέδριον μὲ σκοπὸ νὰ πείσουν τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν μεγάλων δυνάμεων, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις δὲν ἔχει κανένα κοινὸ μετὰ τις ἀντίστοιχες κινήσεις τῆς Ἰσπανίας καὶ τῆς Νεαπόλεως. Οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοὶ εἶχαν ἀκόμη τὴν ἐξουσιοδότησιν νὰ δώσουν στὸ συνέδριον ὠρισμένες ἐξηγήσεις καὶ νὰ ὑποβάλουν τὰ παράπονα τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, δὲν ἔγιναν δεκτοί. «Οἱ ἡγεμόνες μᾶς ἐγκαταλείπουν» ἔγραφε ὁ Μεταξᾶς στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησιν· «μόνο στὶς ἰδικές μας δυνάμεις πρέπει νὰ στηριχθοῦμε». Αὐτὴ ἦταν ἡ πικρὴ ἀλήθεια : οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν στὴν Βερόνα τερματίζοντας τὶς ἐργασίες τοῦ συνεδρίου κοινοποίησαν τὴν ἐγκύκλιον τῆς 2/14 Δεκεμβρίου, ποὺ διακήρυσσε ὅτι ἡ σύμπτωσις τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως μετὰ τῆς Νεαπόλεως καὶ τοῦ Πεδεμοντιῦ δὲν ἀφήνει καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὴν προέλευσιν, γιὰ τὴν πηγὴ αὐτῶν τῶν στάσεων· ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστάσεων ἀπατήθησαν ἐλπίζοντας νὰ σπεύρουν τὴν διχόνοια μετὰ τῶν δυνάμεων· ὅτι τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα θὰ χτυπηθῇ παντοῦ, ὅπου κι' ἂν φανῇ.

Ἡ ἐγκύκλιος αὕτῃ τῶν ἡγεμόνων εἶναι φανερὸ ὅτι ἀπέβλεπε στὴν κατοχύρωσιν τοῦ μεταπολεμικοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ καθεστώτος τῆς Εὐρώπης. Ἡ νίκη τοῦ Metternich φαινόταν ὀλοκληρωτικὴ, ἐνῶ ἡ Ρωσία ἔχανε τὴν πρωτοβουλία τῆς στὰ γεγονότα τῆς Ἀνατολῆς.

Μεταστροφή της αγγλικής πολιτικής.

3. Ἡ θέση λοιπὸν τῶν Ἑλλήνων διαγραφόταν ἀπελπιστική. Κι' ὅμως, πολὺ προτοῦ συνέλθῃ τὸ συνέδριο τῆς Βερόνας,

εἶχε παρατηρηθῇ κάποια μεταβολὴ στὴν ἀγγλικὴ πολιτικὴ, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ εὐνοήσῃ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ συντηρητικὸς Ἀγγλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Castlereagh εἶχε αὐτοκτονήσει τὴν 12 Αὐγούστου 1822 καὶ εἶχε ἀντικατασταθῇ ἀπὸ τὸν George Canning. Μὲ τὴν ἀνοδό του σημειώνεται κάποια ἀργή, ἀλλὰ σταθερὴ τροπὴ στὴν ἀγγλικὴ πολιτικὴ.

Ὁ Canning, φοιτητὴς ἀκόμῃ στὸ κολλέγιο τοῦ Eton, εἶχε γράψῃ ἓνα ποίημα γιὰ τὴν σκλαβιά τῆς Ἑλλάδος. Ἄν καὶ συντηρητικὸς ὁ ἴδιος, εἶχε πολὺ διαφορετικὲς ἰδέες ἀπὸ τὶς ἄκαμπτες καὶ ἀδιάλλακτες τοῦ Castlereagh καὶ τοῦ Wellington: κατανοοῦσε τὴν προοδευτικὴ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὶς ἀνάγκες τῶν νέων κοινωνιῶν. Δὲν θέλει νὰ τὸν δεσμεύουν οἱ κατὰ παράδοση αὐστηρὲς ἀρχὲς τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος καὶ ἐννοεῖ νὰ ἔχῃ ἐλευθερία στὶς κινήσεις του. Τὴν πολιτικὴ του τὴν ὑπαγορεύει αὐτὸ καὶ μόνο τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλίας. Δὲν φοβᾶται τὴν ἐξάπλωση τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν στὴν χώρα του, γιὰτὶ ὁ κοινοβουλευτισμὸς ἔχει βαθιὲς ρίζες σ' αὐτὴν καὶ ὁ χαρακτήρας τῶν συμπατριωτῶν του εἶναι πολὺ σταθερὸς. Ὡστε ὁ φόβος τοῦ καρβοναρισμοῦ δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὸ νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ἕλληνας τὴν ἡμέρα ποὺ θὰ ἔκρινε σωστό, ὅτι αὐτὸ θὰ ἦταν καὶ τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλίας. Ἡ κατ'ἀλληλὴ αὐτὴ εὐκαιρία δὲν εἶχε ἀκόμῃ παρουσιασθῇ· γι' αὐτὸ καὶ στὸ συνέδριο τῆς Βερόνας δὲν παρατηρεῖται καμιά ἀλλαγὴ στὴν στάση του.

Ἡ ἀδυναμία ὅμως καὶ ἡ ἀστάθεια, ποὺ ἔδειξε τότε ὁ τσάρος ὡς πρὸς τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα, ἔδωσαν στὸν Canning τὴν εὐκαιρία ν' ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλία νὰ χειρισθῇ — μὲ νέο πνεῦμα — τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα. Ὁ Canning διέβλεπε ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα ὅλα τὰ βαλκανικὰ ἔθνη θὰ ξεσηκώνονταν κατὰ τῆς ἐξασθενημένης ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ θὰ τὴν κλόνιζαν συθέμελα, ἴσως καὶ θ' ἀποχωρίζονταν ἀπ' αὐτὴν. Νὰ ἐξακολουθήσῃ λοιπὸν νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀκεραιότητά της, θὰ ἦταν σὰ νὰ προχωροῦσε ἀντίθετα πρὸς τὸ ρεῦμα, πρὸς τὴν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας.

Τὶς σκέψεις αὐτὲς τοῦ Canning τὶς ἐνίσχυσαν καὶ οἱ λεπτομερεῖς καὶ ἀκριβεῖς πληροφορίες του γιὰ τὶς στρατιωτικὲς ἐπιτυχίες τῶν Ἑλλήνων, γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Δράμαλι καὶ γιὰ τὴν λύση τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου. Ἐπίσης τὸν ἐνεθάρρυνε καὶ ἡ φιλελληνικὴ κίνησις τῆς Ἀγγλίας, ποὺ τὴν ἔτρεφε ἡ ἐλευθεροτυπία

καὶ ὁ κοινοβουλευτισμός. Ἔτσι ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1823 ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ γίνεται φιλελληνικὴ καὶ οἱ ὁδηγίες ποὺ στέλνονται στοὺς Βρεττανοὺς διπλωματικοὺς ὑπαλλήλους ἐμπνέονται ἀπὸ αὐτὸ τὸ νέο πνεῦμα.

Οἱ Ἕλληνες μὲ ἐκπληξὴ βλέπουν τώρα τὴν μεγάλη ἐκείνη δύναμη, ποὺ στάθηκε ἀπέναντί τους μὲ τόση δυσμένεια, νὰ γίνεται διαλλακτικὴ καὶ φιλική. Οἱ ἀγγλικὲς ὁδηγίες ποὺ στέλνονται στὸν Strangford δείχνουν ὁλοκάθαρα τὴν τέλεια στροφή τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς. Ὁ Strangford ἐπιφορτίζεται νὰ ἐξηγήσῃ στὴν Πύλη ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν μπορεῖ νὰ διάκειται φιλικὰ πρὸς αὐτήν, ἂν ἡ Πύλη δὲν ἐκπληρώσῃ τὶς ὑποχρεώσεις της ἀπέναντι τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων της καὶ δὲν τοὺς μεταχειρίζεται μὲ πνεῦμα δικαιοσύνης.

Τὴν 13/25 Μαρτίου 1823 ἀναγνωρίζεται ὁ ἑλληνικὸς ἀποκλεισμός, ἐνῶ ὁ Thomas Maitland, ἀνώτατος ἐπίτροπος τῶν Ἰονίων Νησιῶν, ὁ ἐπονομαζόμενος «βασιλιὰς Thom», ποὺ εἶχε φερθῇ τόσο σκληρὰ ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων, διατάσσεται τώρα νὰ συμπεριφέρεται πρὸς αὐτοὺς καλύτερα. Ἦταν τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν ἀναγνώριση τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐμπολέμων, πρὸς τὴν βελτίωση τῶν ἑλληνοαγγλικῶν σχέσεων καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀγγλικῆς ἐπιρροῆς στὴν Ἑλλάδα. Πολλοὶ τώρα Ἕλληνες στρέφουν τὰ βλέμματά τους πρὸς τὴν Ἀγγλία ἐλπίζοντας νὰ βροῦν σ' αὐτὴν τὴν φιλικὴ δύναμη, ποὺ δὲν τὴν εἶχαν συναντήσῃ ὡς τότε στὸ πρόσωπο τῆς Ρωσίας.

**Νέα μεταστροφή τοῦ τσάρου
καὶ τὸ ρωσικὸ σχέδιο τῶν
τριῶν τμημάτων.**

4. Ἀλλὰ καὶ ἡ συγκαταβατικὴ στάση τοῦ τσάρου ἀπέναντι τῆς Τουρκίας μεταβάλλεται. Ὅπως μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὸ συνέδριο τοῦ Laybach μετανοεῖ καὶ δέχεται τὴν ἐπίδραση τῆς φιλο-

πόλεμης μερίδας, ἔτσι καὶ τώρα, μετὰ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὸ συνέδριο τῆς Βερόνας καὶ τὴν ἀφίξή του στὴν Πετρούπολη, κυριεύεται ἀπὸ τύψεις γιὰ τὴν χλιαρὴ καὶ ἀνάξια στάση του στὸ συνέδριο, ὅπου θυσιάσε τὰ συμφέροντα τοῦ σλαβισμού καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἐμπρὸς στὶς ἀρχὲς τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας. Ἴσως καὶ νὰ φοβήθηκε μήπως ἄλλη δύναμη εὐρωπαϊκὴ ὑποκαταστήσῃ τὴν Ρωσία στὸν πατροπαράδοτο ρόλο τῆς προστασίας τῶν χριστιανῶν.

Ἐπομένως ὁ θρίαμβος τοῦ Metternich καὶ τοῦ συνεργάτη του Genz, ποὺ τὸν εἶχαν διαλαλήσει καὶ οἱ ἴδιοι, ἦταν τόσο ἐφήμερος

καὶ ἄκαρπος, ὅσο καὶ ἐκεῖνος ποὺ εἶχαν κερδίσει στὸ συνέδριο τοῦ Laybach. Οἱ φιλοπόλεμοι τοῦ ρωσικοῦ περιβάλλοντος ἀσκοῦν τώρα τὴν πίεσή τους ἐπάνω στὸν τσάρο καὶ τὸν κινοῦν σὲ δραστικά μέτρα κατὰ τῆς Τουρκίας, ἐφόσον μάλιστα οἱ ρωσοτουρκικὲς διαφορὲς ἐξακολουθοῦν νὰ μένουν ἐκκρεμεῖς. Τώρα ἀκόμη ἓνα ἄλλο ζήτημα ἐπρόκειτο νὰ ἐπιδεινώσῃ πάλι τὴν κατάστασι — ἓνα ζήτημα, στὸ ὁποῖο δὲν εἶχε ὡς τότε δοθῇ μεγάλη σημασία: τὰ περιοριστικὰ μέτρα τῆς Τουρκίας γιὰ τὴν νηοψία τῶν ἐμπορικῶν πλοίων, ἰδίως τῶν ἑλληνικῶν, ποὺ ἔπλεαν κυρίως κάτω ἀπὸ ρωσικὴ σημαία, καὶ γενικὰ τὸ ζήτημα τῶν θαλάσσιων συγκοινωνιῶν καὶ τοῦ διάπλου τῶν στενῶν.

Ἔτσι τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα, ποὺ ἕως τώρα παρουσίαζε τὴν ὄψιν ἑνὸς θρησκευτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ ζητήματος, μεταπίπτει στὴν περιοχὴ τῶν ὑλικῶν συμφερόντων τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καὶ φαίνεται νὰ προλεϊαίνει τὴν προσέγγισιν Ρωσίας καὶ Ἀγγλίας, τῶν ὁποίων τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα βλάπτονται. Μολαταῦτα ἡ μιὰ ὑποβλέπει τὴν ἄλλη. Τὴν ἐποχὴ μάλιστα αὐτὴ ἀρχίζει μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἔντονες καὶ δραματικὲς φάσεις τοῦ ἀγγλο-ρωσικοῦ ἀνταγωνισμοῦ στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο.

Ὁ τσάρος εἶναι ἐρεθισμένος κατὰ τῆς Ἀγγλίας, ἰδίως κατὰ τοῦ Canning. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα ἔλεγε ὁ Ἀγγλος πρεσβευτῆς στὴν Πετροῦπολιν Sir Bagot ἐμπρὸς τὸν Γάλλο πρεσβευτὴ De la Ferronnays τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1823 (ν.ῆ.). «Πετύχαμε γιὰ τὴν Ρωσία ὅ,τι ἦταν δυνατόν νὰ πετύχουμε. Ἄν ὁ τσάρος δὲν εἶναι ἱκανοποιημένος, ἃς στείλῃ τὸν Tatistcheff νὰ φιλονικήσῃ μὲ τὴν Πύλιν. Ὅπωςδήποτε τὸ οὐσιῶδες γιὰ τὴν Εὐρώπην ἦταν νὰ ἐμποδίσουμε αὐτὸν τὸν κολοσσό, τὸν τόσο ἐνοχλητικὸ πιά γιὰ ὅλους, τὴν Ρωσία, νὰ ξαπλωθῇ ὡς τὴν Μεσόγειο καὶ μπορούμε νὰ σᾶς ἐγγυηθοῦμε ὅτι δὲν θὰ βάλῃ ποτὲ τὸ πόδι του σ' αὐτήν».

Ὁ τσάρος ἀπομακρύνεται λοιπὸν ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν καὶ προσεγγίζει τὴν Γαλλίαν. Ἐπίσης οἱ ἀγγλοαυστριακὲς σχέσεις ψυχραίνονται: ὁ Metternich δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὸν ἀντίποδά του, τὸν Canning. Ὁ πρῶτος ἐμμένει στὸ status quo παραγνορίζοντας τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξιν, ἐνῶ ὁ δεύτερος προσανατολίζεται πρὸς τὸ ρεῦμα τῆς.

Οἱ προσπάθειες τοῦ τσάρου γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς ἐπιρροῆς του στὴν Ἑλλάδα καὶ οἱ ρωσικὲς ἀντιλήψεις ὡς πρὸς τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα διαφαίνονται καθαρῶτα στὸ ὑπόμνημα τῆς 9 Ἰανουαρίου (ν.ῆ.) 1824, ποὺ κατέπληξε τὶς εὐρωπαϊκὲς καγκελλαρίες καὶ τὸ ὁποῖο ἐγίνε γνωστὸ κατόπιν μὲ τὸ ὄνομα «σχέδιο τῶν τριῶν

τμημάτων». Σ' αυτό οι Ρώσοι όχι μόνο τονίζουν την ανάγκη της ειρηνεύσεως της Ελλάδος, αλλά προτείνουν και σχέδιο για την λύση του ζητήματος αυτού.

Το περιεχόμενο του σχεδίου συνοψιζόταν στα εξής : οι δυνάμεις όφειλουν ν' άπαιτήσουν από την Πύλη νά ιδρυθούν τρεις ήγεμονίες στην Ελλάδα : ή πρώτη ν' άποτελεῖται από την Άνατολική Ελλάδα (Θεσσαλία, Βοιωτία και Άττική), ή δεύτερη από την Δυτική Ήπειρο, Άκαρνανία και Αίτωλία και ή τρίτη από την μεσημβρινή Ελλάδα (την Πελοπόννησο με την Κρήτη). Στα νησιά του Άρχιπελάγους θά εγκαθίδρυναν ένα καθεστώς κοινοτικής αυτονομίας, δηλαδή θ' άναγνωρίζονταν και θ' άνανεώνονταν οι προαιώνιοι δημοτικοί θεσμοί, σύμφωνα με τους όποιους διοικοῦνταν έως τότε τὰ νησιά. Έννοεῖται ότι όλες οι ελληνικές αυτές χώρες θά είναι φόρου ύποτελείς στον σουλτάνο, που όμως δέν θά μπορῇ νά στέλνει διοικητές σ' αυτές. Οι θέσεις και τ' άξιώματα θ' άνήκουν στους έντοπίους, που θά έχουν έλευθερία έμπορίου και δική τους σημαία και θ' αντιπροσωπεύωνται στην Κωνσταντινούπολη από τον πατριάρχη. Ό σουλτάνος θά κρατήση μερικά φρούρια. Οι άλλες λεπτομέρειες της έσωτερικής διοικήσεως θά διακανονιστούν περαιτέρω με την έγγύηση τών δυνάμεων.

Το ρωσικό αυτό σχέδιο άποσκοπούσε : 1) νά δείξει ότι πρώτη ή Ρωσία προχωρεῖ σέ θετικά διαβήματα για την άπελευθέρωση τών Έλλήνων· 2) νά έμποδίση την συνένωσή τους σέ ένα κράτος δυνατό και άνεξάρτητο και 3) νά έδραιώση την έπιρροή της Ρωσίας στην μεσημβρινή Τουρκία, όπως είχε γίνει τὸ ίδιο και στην βόρεια.

Μολαταῦτα τὸ σχέδιο αυτό άποτελοῦσε μεγάλη πρόοδο στην εξέλιξη του ζητήματος. Καί ή πρόοδος αυτή κύρια αίτία είχε τὸν κρυφὸ και σκληρὸ ανταγωνισμό της Άγγλιας - Ρωσίας, όπως φαίνεται από τὰ παρασκήνια τών διπλωματικῶν ζυμώσεων.

Το ρωσικό υπόμνημα, ἂν και έμπιστευτικό, δημοσιεύθηκε στην γαλλική έφημερίδα «Le Constitutionnel» την 31 Μαΐου 1824 (ν.ή.) και έκανε πάταγο. Τ' άνακτοβούλια τών άλλων δυνάμεων παραδέχθηκαν κατ' οὐσίαν και κατ' ἀρχήν την πρόταση της Ρωσίας, άλλ' έπιφυλάχθηκαν νά εκφράσουν άργότερα τις γνώμες τους για την πραγματοποίησή της.

Θ' ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗ-
ΜΕΝΗ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 1823-1824

Ἡ Β' ἐθνοσυνέλευση τοῦ
Ἀστροῦς (Μάρτιος - Ἀ-
πρίλιος 1823).

1. Ἐνῶ τὸ ἐλληνικὸ θέμα κάπως προω-
θεῖται στὸ διπλωματικὸ πεδίο, ἡ ἐσω-
τερικὴ κατάσταση τῆς χώρας ὄχι μόνο
δὲν σημειώνει οὐσιαστικὴ πρόοδο, ἀλλ'
ἀντίθετα ἐπιδεινώνεται.

Σὲ ὅλα τὰ τμήματα τῆς Ἑλλάδος οἱ ἐξέχοντες στρατιωτικοὶ
ἔρχονται ἀντιμέτωποι μὲ τοὺς πολιτικούς: στὴν Πελοπόννησο ὁ
Κολοκοτρώνης μὲ τοὺς κοτζαμπάσηδες, στὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ
Ἑλλάδα ὁ Ὀδυσσεὺς μὲ τὸν Ἀρειο Πάγο καὶ στὴν Δυτικὴ ὁ Καραϊ-
σκάκης μὲ τὴν Γερουσίαν τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος (Μαυροκορ-
δάτο).

Μεγάλῃ πολιτικῇ δραστηριότητῃ ἀναπτύσσει τότε ὁ Μαυρο-
κορδάτος, ποὺ συνενώνει τοὺς πολιτικούς, ἰδίως τοὺς Πελοποννη-
σίους, σὲ κοινὸ μέτωπο ἀπέναντι τῶν στρατιωτικῶν, Ὑψηλάντη,
Κολοκοτρώνη, Ἀνδρουτσου, Δ. Μούρτζινου κ.ἄ. Ἡ πρωτοβουλία
αὕτῃ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ ἡ ἐνεργὸς ἀνάμειξη καὶ ἄλλων Φανα-
ριωτῶν στὰ πολιτικὰ ἐπισύρει τὸ μίσος τῶν ἐντοπίων — ἰδίως τῶν
στρατιωτικῶν — ποὺ μὲ δυσφορία βλέπουν νὰ ἐκτοπίζωνται ἀπὸ
τοὺς ἐπήλυδες. Σ' αὕτῃ τὴν ἐποχὴ πρέπει ν' ἀναγάγουμε τὴν πρώτη
ἐκδήλωση τῆς φιλονεικίας καὶ διαίρεσεως τῶν Ἑλλήνων σὲ αὐτό-
χθονες καὶ ἐτερόχθονες, διαίρεση ποὺ γιὰ πολλὰ χρόνια κατόπιन
ἔμεινε ἀνοικτὴ πληγὴ στὸ σῶμα τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδος.

Ἔτσι ἡ ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα χωρίζεται σὲ δύο ἀντί-
παλες μερίδες καὶ ἡ καθεμιὰ ἀρχίζει νὰ κάνῃ γιὰ λογαριασμό της
ἐκλογές καὶ τὶς σχετικὲς γιὰ τὴν ἐπικράτησή της εἰρηνικὲς ἢ καὶ
βίαιες ἐνέργειες. Ἀναβρασμὸς καὶ ταραχὴ ἐπικρατεῖ ἀπ' ἄκρου σ'
ἄκρο στὴν Ἑλλάδα. Ἀποτέλεσμα τῆς διαμάχης αὐτῆς εἶναι νὰ κατα-
τρίβεται ἡ ζωτικότητα τῶν Ἑλλήνων στὰ κομματικά, νὰ μειώνεται
ἡ ἀντίστασή τους ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ ὀπισθοδρομῇ ἡ ἐπα-
νάσταση. «Τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς ἀνεξαρτη-
σίας, γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Φωτάκος, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς
τοὺς ἐκίνησε ν' ἀποτινάξουν τὸν Ὀθωμανικὸν ζυγόν, ἐλαττώθη,
ἐπεθύμουν συχνὰ νὰ ἀλλάσσουν πρόσωπα, καὶ δὲν εὐχαριστοῦντο
διαρκῶς εἰς κανένα νὰ διοικήσῃ τὸ ἔθνος μονίμως, ἐδιαίρεθησαν εἰς

κόμματα, καὶ οἱ μὲν ἔλεγον ὅτι ὁ δεῖνα εἶναι καταλληλότερος τοῦ ἄλλου νὰ μᾶς διοικήσῃ, τὸ ἄλλο πάλιν κόμμα ἰσχυρίζετο, ὅτι ἡ θέλησις τοῦ δεῖνος πρέπει νὰ γίνῃ, καὶ εἰς αὐτὸν ἐπείθοντο, καὶ τοιοῦτο-
τοῦτω-πως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐταπεινώθη τὸ αἶσθημα τῆς τόσο-
ποθητῆς ἐλευθερίας».

Οἱ ὁπαδοὶ τῶν πολιτικῶν συγκεντρώθηκαν στὸ Ἄστρος, ἐνῶ τῶν στρατιωτικῶν στὸ Ναύπλιο. Τέλος, ὥστερ' ἀπὸ πολλὰς λογο-
μαχίαις καὶ ὥστερ' ἀπὸ τὴν μεσολάβησιν τῶν ναυτικῶν νησιῶν, ποὺ ἐκλιναν πρὸς τὸ μέρος τῶν πολιτικῶν, ἐσυνάχθησαν ὅλοι στὸ Ἄστρος. «Λόγος περὶ πολιτικῶν ἀρχῶν, γράφει ὁ Τρικούπης, δὲν ἐγένετο ἐπὶ τῆς συνελεύσεως ταύτης ὡς οὐδ' ἐπὶ τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ· λόγος πολὺς ἐγένετο περὶ προσωπικῶν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν κομματι-
κῶν συμφερόντων».

Ἡ συνέλευσις προχωρώντας στὶς ἐργασίαις τῆς ἀποδέχεται τὸν ὀργανικὸ νόμο τῆς Ἐπιδαύρου, ψηφίζει τὴν κατάργησιν τῶν το-
πικῶν πολιτικῶν σωμάτων, γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ βέβαια τὸ κύρος τῆς
κεντρικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ πλήξῃ τὴν πελοποννη-
σιακὴν γερουσίαν, τὴν σύμμαχον τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τῶν στρατιω-
τικῶν. Ἀκόμῃ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις κατέργησε τὸν τίτλον τοῦ ἀρχι-
στρατήγου ποὺ εἶχε ὁ Κολοκοτρώνης, ἔκανε τὴν πρώτη προ-
σπάθειαν γιὰ τὴν κατάστροφον τοῦ ἐτήσιου κρατικοῦ προϋπολογι-
σμοῦ καὶ ἀναθεώρησε τὸ σύνταγμα. Συζήτησε ἀκόμῃ τὸ πρόβλημα
τῶν ἀποζημιώσεων τῶν τριῶν ναυτικῶν νησιῶν καὶ ἀναγνώρισε
τὴν ἀνάγκη τῆς ἐξοικονομήσεως χρημάτων μετὰ τὴν ὑπόθεσιν ἢ τὴν
ἐκποίησιν τῶν ἐθνικῶν κτημάτων. Στὴν συνέλευσιν ἐπίσης ὠριμά-
ζει ἡ ἰδέα γιὰ τὴν σύναψιν ἐξωτερικοῦ δανείου καὶ ψηφίζεται νὰ
τὸ διαπραγματευθῇ ἡ νέα κυβέρνησις στὴν Ἀγγλίαν.

**Τὰ πολιτικὰ πάθη
ὁξύνονται.**

2. Ἡ συνέλευσις τεμάτισε τὰς ἐργασίαις
τῆς στὰς 18 Ἀπριλίου 1823, ἀλλ' ἄφησε
τοὺς σπόρους τῶν δύο ἐμφύλιων πολέμων,
ποὺ ἀκολούθησαν καὶ οἱ ὅποιοι ἄνοιξαν

τὰς πύλεις τῆς Ἑλλάδος στὸν Ἰμπραῖμ. Ἡ ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων
ὠδήγησε πάλιν στὴν ἀντίθεσιν ἐκτελεστικοῦ καὶ βουλευτικοῦ. Τὴν
φορὰ ὅμως αὕτη τὰ ὀξύτατα ἀτομικὰ καὶ κομματικὰ συμφέροντα,
οἱ προσωπικὲς φιλοδοξίαι καὶ τὰ πάθη ὠδήγησαν πρὸς ἀσυγκρά-
τητα πρὸς τὴν σύγκρουσιν, πρὸς τὴν ρήσιν. Μάταια διακηρύσσει
ἡ νεοσυστημένη — μετ' ἐπικράτησιν τῶν πολιτικῶν — κυβέρνησις Π.
Μαυρομιχάλη στὰς 31 Μαΐου 1823 ὅτι : «Σήμερον ἀπαιτοῦνται μέτρα

ἀναμφιβόλως φρονιμώτερα καὶ στερεώτερα· σήμερον ἀπαιτεῖται αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις ὅχι μόνον νὰ πολλαπλασιασθῶσιν, ἀλλὰ καὶ μὲ πλειότεραν φρόνησιν καὶ ἀνάλογον εὐπείθειαν νὰ διοργανισθῶσι». Στὴν ἴδια διακήρυξη ὀρίζεται πὼς πρέπει τὰ μέλη τοῦ ἐκτελεστικοῦ νὰ πάρουν μέρος στὶς ἐκστρατεῖες καὶ οἱ διάφοροι ἀρχηγοὶ νὰ κινητοποιήσουν τὰ στρατεύματά τους. Ἀλλὰ ἡ ἀποτελεσματικότητα τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν ἐξουδετερώνεται ἀπὸ τὸ καρκίνωμα τῆς ἐσωτερικῆς διαιρέσεως.

Πολιτικὲς ἀνωμαλίες - γένεση τῶν τριῶν πολιτικῶν κομμάτων.

3. Ἡ πολιτικὴ κατάσταση στὴν Ἑλλάδα διαρκῶς χειροτερεύει. Τὸ κακὸ εἶναι ὅτι στὸν στρόβιλο τῶν πολιτικῶν παθῶν κινδυνεύουν νὰ παρασυρθοῦν καὶ οἱ ξένοι φιλέλληνες, ὅπως καὶ γίνεται μὲ μερικοὺς. Τὸ ἔτος 1823, μιὰ περίοδος ἀταξίας καὶ ἀναρχίας στὴν Ἑλλάδα, εἶναι θλιβερό γιὰ τοὺς ξένους. Ὅσοι παραμένουν — καὶ οἱ περισσότεροι εἶναι Γερμανοὶ — ἔχουν καταδικαστῇ σὲ ἀδράνεια καὶ δὲν ἔχουν τὰ μέσα νὰ συντηρηθοῦν, γιὰ τὴν ἡ κυβέρνησις, περισπασμένη ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὰς διενέξεις, τοὺς ἔχει ὅλως διόλου ξεχάσει. Ἡ διαγωγή τῆς αὐτῆς ἀπέναντι τοῦ γερμανικοῦ σώματος εἶχε δυσχερестήσει τὶς φιλελληνικὰς ἐταιρεῖες τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας ποὺ ἀπέβλεπον ν' ἀνακαλέσουν στὴν πατρίδα τοὺς τοὺς φιλέλληνες, ἂν δὲν τοὺς ἐπρομήθευαν τὰ μέσα τῆς διατροφῆς.

Πραγματικὰ ἡ ἀνωμαλὴ πολιτικὴ κατάσταση τῆς χώρας δυσκόλευε τὴν παραμονὴ τῶν ξένων. Ἡ Πελοπόννησος εἶχε χωριστῇ σὲ δύο ἀντίπαλές παρατάξεις : τοῦ Ζαΐμη, Λόντου κ.ἄ. ὑποστήριζε τὸ βουλευτικόν, ἐνῶ τοῦ Κολοκοτρώνη, Δεληγιάννη κ.ἄ. τὸ ἐκτελεστικόν. Τὰ κομματικὰ πάθη εἶχαν φτάσει σὲ τέτοια ὀξύτητα, ὥστε εἶχαν ἀρχίσει νὰ συγκρούωνται οἱ ὁπαδοὶ τῶν δύο μερίδων σὲ διάφορες ἐπαρχίαι. Ἡ ἀντίθεση βουλευτικοῦ καὶ ἐκτελεστικοῦ γινόνταν μέρα μὲ τὴ μέρα μεγαλύτερη καὶ τὸ χάσμα βαθύτερο. Τὸ πρῶτον συνεδρίαζε στὸ Ἄργος καὶ τὸ δεύτερον στὴν Τριπολιτσά.

Στὴν ἐποχὴ αὐτῇ τῶν διενέξεων τοῦ βουλευτικοῦ καὶ ἐκτελεστικοῦ νομίζω ὅτι πρέπει ν' ἀναχθῇ ἡ γένεσις τῶν τριῶν πρώτων μεγάλων ἐλληνικῶν πολιτικῶν κομμάτων, τοῦ ἀγγλικοῦ, τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ ρωσικοῦ. Τὰ κόμματα αὐτὰ ἐξελίχθησαν βαθμιαίᾳ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν καὶ μόνον ἐπὶ Καποδίστρια πῆραν κάποια συγκεκριμένη μορφή. Ἀπὸ τὶς πρώτες ὅμως κιόλας ἀρχές ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἀγγλικοῦ κόμματος φαίνεται νὰ ξεχωρίζῃ ὁ Μαυροκορδάτος,

του γαλλικού ὁ Κωλέττης καὶ τοῦ ρωσικοῦ ὁ Κολοκοτρώνης.

Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ γαλλικοῦ κόμματος ἐπίστευαν ὅτι ἡ Γαλλία εἶναι ἡ μόνη ἀπὸ τὶς μεγάλες δυνάμεις, ποὺ δὲν διακυβεύει μεγάλα συμφέροντα στὴν Ἀνατολή. Ἐπομένως ἀσκεῖ μᾶλλον ἀφιλοκερδῆ πολιτικὴ στὴν Ἀνατολὴ καὶ προθυμότερα ἀπὸ κάθε ἄλλη θὰ βοηθοῦσε τὴν Ἑλλάδα στὴν ἐκπλήρωση τῶν ἐθνικῶν της πόθων. Ἡ ρωσικὴ μερίδα ἄργησε κάπως νὰ διαμορφωθῇ, μολονότι τὰ μέλη της προϋπῆρχαν : ἦταν οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι ποὺ ἔστρεφαν τὰ βλέμματά τους μὲ ἐμπιστοσύνη πρὸς τὴν ὁμόδοξη Ρωσία, ποὺ εἶχε προστατεύσει τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἶχε εὐνοήσει τὸ ναυτικὸ καὶ τὸ ἐμπόριο τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἡ μερίδα αὕτῃ ἐνισχύθηκε ἀργότερα, ἰδίως μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Καποδίστρια ὡς κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τὴν διοίκησή του, ἀπὸ τὸν ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1828-1829 καὶ ἀπὸ τὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανουπόλεως, ποὺ ἐ χάρισε τὴν ἐλευθερίαν στὴν Ἑλλάδα. Τὰ ἀλλεπάλληλα αὐτὰ γεγονότα ἐκαλλιέργησαν ἀκόμη περισσότερο τὶς συμπάθειες τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ρώσους καὶ ἔδωσαν αἴγλη στὴν ρωσικὴ μερίδα, ἡ ὁποία μάλιστα ὠνομάστηκε καὶ κυβερνητικὴ ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ κυβερνήτη.

Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ἀγγλικοῦ κόμματος, ἐνθαρρυνόμενοι ἀπὸ τὴν φιλελληνικὴ πολιτικὴ τοῦ Canning, εἶχαν στρέψει τὰ βλέμματά τους πρὸς τὴν θαλασσοκράτειρα Ἀλβιόνα καὶ εἶχαν τὴν πεποίθησιν ὅτι, ὅταν ἡ Ἑλλάδα ἀναδείχθῃ σὲ σημαντικὸ πολιτιστικὸ καὶ πολιτικὸ παράγοντα στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή, ἡ Ἀγγλία δὲν θὰ διστάσῃ νὰ ἐνδώσῃ στὴν πραγματοποίησιν τῶν προαιώνιων ἑλληνικῶν ὀνείρων. Ἀξιοπαρατήρητες εἶναι οἱ ὁδηγίαι ποὺ ὁ ἐκκολαπτόμενος ἀρχηγὸς τοῦ ἀγγλικοῦ κόμματος Μαυροκορδάτος (22 Ἰουνίου 1823) δίνει στοὺς Ἕλληνες ἀντιπροσώπους στὸ Λονδίνο γιὰ τὴν σύναψιν δανείου. Ἐκεῖ, μεταξὺ ἄλλων, γράφονται καὶ τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικὰ : «Θέλετε προσπαθῆσαι νὰ ἀποδείξητε τὸ κίνημα τῆς Ἑλλάδος πάντῃ ἀσχετον, καθὼς καὶ εἶναι, μὲ τοὺς σκοποὺς τῆς Ρωσίας· τὴν ἀπόφασιν τῶν Ἑλλήνων τοῦ ν' ἀποκτήσουν ἐντελῶς τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν των καὶ ὅχι ποτὲ νὰ ὑποδουλωθοῦν εἰς ἄλλους· τὸ ἀσύμφορον ὡς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν σκοπῶν τῆς Ρωσίας· τὴν ἐκ τούτου ταυτότητα τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας· τὸ πόσον συμφέρει εἰς τὴν Ἀγγλίαν νὰ συντρέξῃ εἰς τὸ νὰ κατασταθῇ ἡ Ἑλλὰς ὅχι μόνον αὐτόνομος, ἀλλὰ καὶ ἰσχυρά· τὸ ἀδύνατον σχεδὸν τοῦ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸ ἐξῆς ἡ Ὀθωμανικὴ Διοίκησις εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς Ἀγγλίας ἐναντίον τῆς Ρωσίας· τὸ ἀφευκτον τῆς πτώσεως τῆς Ὀθω-

μανικής Διοικήσεως, ὕστερον ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλαβε κλονισμόν. Ἀφοῦ ὅλα αὐτὰ διαφοροτρόπως παρενείρετε εἰς ὅσας ἐλάβετε ὁμιλίας καὶ ἐξ αὐτῶν πληροφορηθῆτε τὴν διάθεσιν τῆς Ἀγγλίας, θέλετε φροντίσει ἵνα ἰδεάσχητε ὅσον τάχος τὴν Διοίκησιν, διὰ νὰ λάβητε τὰς ἀναλόγους ὁδηγίας...

Ἐπειδὴ δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ γνωρισθῇ ὅτι πραγματεύεται περὶ ὁποῖωνδήποτε πολιτικῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἀγγλίαν, καθότι τοῦτο δύναται νὰ κινήσῃ τὴν ζηλοτυπίαν ἄλλων Δυνάμεων, θέλετε φροντίσει ὅσον τὸ δυνατόν νὰ γνωρισθῇ ὡς μόνος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς σας, ὁ τοῦ δανείου· εἰς τοῦτο ἀπαιτεῖται νὰ καταβάλῃτε ὅλην τὴν δυνατὴν προσοχήν».

Καὶ παρακάτω· «Φροντίσατε νὰ πληροφορηθῆτε, ὅσον τὸ δυνατόν ἀκριβέστερον, περὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ρωσίας καὶ περὶ τῶν μέτρων τὰ ὁποῖα λαμβάνει ἡ Ἀγγλία διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς ὑποτιθεμένους σκοποὺς τῆς δευτέρας. Προσπαθήσατε ὅσον τὸ δυνατόν νὰ ἀποδείξητε ὅτι τὸ μόνον ἀρμοδιώτερον μέσον εἶναι ἡ ἐνίσχυσις τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἰσχυρὰ καὶ ἀνεξάρτητος θέλει χρησιμεύσει ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην. Ἀποδείξατε ὅτι διὰ τὴν ἐνίσχυσιν ταύτην ἡ Ἑλλὰς οὐσιωδῶς μόνον χρηματικῆς βοήθειας ἔχει ἀνάγκην καὶ ὅταν ἡ Ἀγγλία τὴν προμηθεύῃ τὰ ἀναγκαῖα χρήματα, δύναται αὕτη νὰ κάμῃ τὸν παρόντα πόλεμον ἐνεργητικόν καὶ διὰ μῖδος νὰ τὸν μεταφέρῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ μέχρι τῶν ὁρίων τῆς Θράκης, μετέπειτα δὲ καὶ περαιτέρω νὰ προβῇ, ὥστε ὅσον αὕτη προχωρεῖ, τόσον οἱ σκοποὶ τῆς Ρωσίας νὰ συστέλλωνται διὰ τὸν λόγον τοῦ ὅτι αὕτη δὲν θέλει φθάσει ποτὲ εἰς τὸ νὰ κηρυχθῇ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἢ νὰ ζητήσῃ ν' ἀποσπᾷσῃ μέρος γῆς ἀνηκόν εἰς τὴν ἀνεξάρτητον ἑλληνικὴν ὁλομέλειαν».

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὕτη ἀρχίζει μιὰ καινούργια περίοδος στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας. Οὐσιαστικὰ τώρα ἔχει λήξει ἡ πρώτη περίοδος τῆς ποῦ τὴν ἐχαρακτήριζε ἡ ἀντίθεση πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ποῦ βγῆκε ἀπὸ τὶς προϋπάρχουσες συνθήκες τῆς ἐπαναστατικῆς κοινωνίας. Οἱ διενέξεις πολιτικῶν-στρατιωτικῶν ἐξακολουθοῦν βέβαια, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου. Τὸ ἐνδιαφέρον ποῦ δείχνουν τὰ μεγάλα εὐρωπαϊκὰ κράτη, πρὸ πάντων Ἀγγλία, Γαλλία καὶ Ρωσία, γύρω ἀπὸ τὸ λίκνο τοῦ νέου βρέφους τῆς ἐλευθερίας, καθὼς καὶ ἡ κάθοδος φιλελλήνων ἀγωνιστῶν, πρακτόρων ἢ καὶ τυχοδιωκτῶν τῶν διαφόρων κρατῶν μὲ τὶς δελεαστικὰς τοὺς προτάσεις, ἀλλοιώνουν βαθιὰ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας, τὴν προάγουν σὲ ἀνοι-

κτότερους όρίζοντες και την πλαισιώνουν μέσα στις ροπές των δι-
πλωματικών συνδυασμών της Εύρώπης. Οί πολιτικές ζυμώσεις
έπηρεάζονται σημαντικά όχι από μέσα από την 'Ελλάδα, άλλ' άπ'
έξω και οί επιδιώξεις της κατευθύνονται ανάλογα με τις ύποδείξεις
και τις έπιρροές των μεγάλων εύρωπαϊκών κρατών.

Τό ενδιαφέρον και ή ανάμειξή τους στα έσωτερικά της ήταν
ίσως ή πρώτη έπίσημη άναγνώριση της σπουδαιότητας του μελ-
λοντικού ρόλου, τόν όποιο θα έπαιζε ό έλληνικός παράγοντας στην
'Ανατολική Μεσόγειο και στην 'Εγγύς 'Ανατολή. 'Αλλά συχνά στο
μέλλον και τα ίδια τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, παρασυρμένα από
τόν ανταγωνισμό των κομματικών συμφερόντων, από την δια-
φορά των προγραμματικών σκοπών και από την όξύτητα των
κομματικών παθών, επιδίωξαν για γενικώτερους σκοπούς την συν-
δρομή των μεγάλων δυνάμεων και προκάλεσαν την ανάμειξή τους
στα έσωτερικά της χώρας. Σχετικά όμολογεί ό Δραγούμης: «Και
ότι μόν έκάστη των τριών μερίδων έπεκαλέσθη πολλάκις ύπέρ των
ιδίων συμφερόντων την άρωγήν της δυνάμεως έξ ης ώνομάζετο,
ούδεμία άμφιβολία' άλλ' ότι και οί άρχηγοί αυτών, προστιθέμενοι
εις τό ίδιον θάρρος και τό από των ξένων, προήγαγον τα της πα-
τρίδος έπίσης αναντίρρητον».

"Ετσι μέσα στην χώρα μας αναπτύσσεται συχνά ένας όξυς
ανταγωνισμός έπιρροών και συμφερόντων, που γίνεται αίτία με-
γάλων πολιτικών ζυμώσεων, βίαιων άναστατώσεων και κάποτε
καταστροφών. Αυτά είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της δεύτερης
περιόδου της ιστορίας των πολιτικών συγκρούσεων στην έπανα-
στατημένην 'Ελλάδα.

'Η όξύτητα των κομματικών παθών είχε και άλλες συνέπειες :
τους άθρόους προβιβασμούς ιδίως άνώτερων και άνώτατων άξιω-
ματικών για πρώτη φορά στην ιστορία της έπαναστάσεως, συχνό
κατόπιν φαινόμενο της νεοελληνικής ιστορίας σε στιγμές έσωτε-
ρικών άνωμαλιών. Οί πολιτικοί δηλαδή, για να προσεταιριστούν
τους άξιωματικούς και να βρουν σ' αυτούς ένα στήριγμα για την
παραμονή τους στην άρχή, προβαίνουν σε άθρόους προβιβασμούς.
'Η πράξη αυτή των πολιτικών άποδοκιμάζεται άμέσως με άγανά-
κτηση από τόν Κολοκοτρώνη, που βροντοφωνεί μέσα στην συνέ-
λευση πώς 50 στρατηγοί είναι πάρα πολλοί, δαπανηροί και άχρη-
στοι για την μικρή και φτωχή 'Ελλάδα.

Φαίνεται σα να έχουν ξεχάσει οί 'Ελληνες πώς ή πατρίδα τους
βρίσκεται σε κίνδυνο. 'Ο Γερμανός φιλέλληνας στρατιωτικός von
Mauvillon άπορεί για την άδιαφορία, με την όποία βλέπουν προς

τὸ μέλλον. Τὰ στρατιωτικὰ σώματα διαλύονται καὶ ὁ καθένας ὑπολογίζει στὶς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τῆς Βερόνας. Κανέναν δὲν σκέπτεται γιὰ προπαρασκευὲς γιὰ τὴν ἔαρινή ἐκστρατεία τοῦ 1823. Ὁ von Mauvillon προβλέπει μὲ διορατικότητα πὼς οἱ χειμερινοὶ μῆνες 1822-1823 θὰ περάσουν χωρὶς καὶ οἱ Ἕλληνες νὰ μπορέσουν νὰ περισφίξουν στενότερα ἢ τουλάχιστον νὰ ἐνοχλήσουν τοὺς πολιορκημένους ἐχθροὺς στὰ κάστρα. Ἀπεναντίας, παρατηρεῖ, οἱ Τοῦρκοι τῆς Κορώνης, Χαλκίδας καὶ Καρύστου ἄρχισαν κιόλας νὰ κάνουν ἐξόδους καὶ ν' ἀπάγουν ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο ὁλόκληρες ἑλληνικὲς οἰκογένειες, ποὺ τὴν ἄλλη μέρα τὶς ἐλευθερώνουν παίρνοντας γιὰ λύτρα σφάγια καὶ τροφές. Οἱ Ἕλληνες, ἀντὶ ν' ἀντιδράσουν στὴν κατάσταση αὐτή, διηγοῦνται στὰ καφενεῖα μὲ κομπασμὸ τὰ ἥρωικά τους κατορθώματα καὶ συναγωνίζονται, ποίος νὰ πῇ τὰ περισσότερα ψέματα, ἐνῶ, ὅσοι δὲν πῆραν μέρος στὶς ἐκστρατεῖες ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, καμαρώνουν γιὰ τὶς ἐπιστολὲς ποὺ πῆραν ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, Ρωσία, Ἰταλία, συγκεκριμένα ἀπὸ τὴν Βερόνα, καὶ περνοῦν ὅλο τὸν καιρὸ συζητώντας γιὰ σοβαρὲς πολιτικὲς ὑποθέσεις.

Δραστηριότητα τοῦ τουρκικοῦ στόλου στὸ Αἰγαῖο καὶ νέα εἰσβολὴ τοῦ στρατοῦ στὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα.

4. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ αὐτὴ ἀκαταστασία, νέοι κίνδυνοι ἐξωτερικοὶ ἀπειλοῦν τὴν ὑπαρξὴ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Πύλη παρασκευάζεται δραστήρια γιὰ τὸν ἐκμνηνισμό τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν. Στὴν θέση τοῦ ἀνάξιου ναυάρχου τῆς (καπουδαν πασᾶ), ποὺ στάθηκε ἀνίκανος νὰ

ἐφοδιάσῃ τὴν τουρκικὴ φρουρὰ τοῦ Ναυπλίου καὶ τὰ στρατεύματα τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη, διορίζει τὸν Χοσερὲφ Μεχμέτ πασᾶ, τὸν ἐπονομαζόμενον Τοπάλ (χωλό). Παράλληλα διατάζει τὸν Γιουσούφ πασᾶ Περκόφτσαλη, ἄλλοτε πασᾶ τῆς Βραΐλας, νὰ εἰσβάλῃ μὲ πολλὰ στρατεύματα στὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησο, ὅπου θὰ συντόνιζε τὶς ἐπιχειρήσεις του μὲ τὶς δυνάμεις τοῦ Μουσταῖ πασᾶ τῆς Σκόδρας, ποὺ θὰ κατέβαινε ἐπίσης στὴν Πελοπόννησο μέσα ἀπὸ τὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Τὴν καταστολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος στὴν Κρήτη τὴν ἀναθέτει ὁ σουλτάνος στὸν Μεχμέτ Ἀλή τῆς Αἰγύπτου.

Ὁ ἐχθρικός στόλος ἀποτελούμενος ἀπὸ 80 μικρὰ καὶ μεγάλα πολεμικὰ πλοῖα βγῆκε ἀπὸ τὸν Ἑλλήσποντο τὴν 11 Μαΐου καὶ ἀποβιβάζει στὴν Κάρυστο 4000 ἄνδρες, ποὺ διαλύουν τὸ ἑλληνικὸ

στρατόπεδο και την πολιορκία του κάστρου (25 Μαΐου). Κατόπιν πλέοντας προς τα κάτω περνά ανενόχλητα από το στενό "Υδρας και Πελοποννήσου, τροφοδοτεί τα κάστρα της Κορώνης και Μεθώνης και την 6 Ιουνίου άγκυροβολεί έμπρός στην Πάτρα. Έκεί, αν και ένισχύεται από μοίρες τών στόλων της Άλγερίας και της Τύνιδας, δέν τολμά νά κάνει τίποτε τό αξιόλογο, γιά νά ύποστηρίξη τις κατά ξηράν τουρκικές επιχειρήσεις. Τέλος, ύστερ' από δυόμιση μηνών άδράνεια, έγκαταλείπει κατά τά τέλη Αυγούστου την Πάτρα, κατευθύνεται προς τό Αίγαίο και στις άρχές Όκτωβρίου επιχειρεί ν' αποβιβασθή στην Σκιάθο, άλλα 800 περίπου Όλύμπιοι όπλοφόροι, ώχυρωμένοι πίσω από σπίτια και βράχια αναγκάζουν τέσσερις φορές τις έχθρικές αποβατικές βάρκες νά γυρίσουν πίσω. Οί 17 Τούρκοι πού κατορθώνουν τελικά νά βάλουν τό πόδι τους στην άμμουδιά πέφτουν επί τόπου νεκροί.

Ποιές ήταν οί παράλληλες προς τόν στόλο κινήσεις τών τουρκικών στρατευμάτων της ξηράς; Είδαμε ότι στην Άνατολική Στερεά Έλλάδα κατά τά τέλη του 1822 είχε γίνει άνακωχή μεταξύ Κιοσέ Μεχμέτ πασά και Όδυσσέα. Κατά την άνοιξη όμως του 1823 ή άνακωχή αυτή ούσιαστικά είχε λυθή, γιατί ό Όδυσσέας δέν είχε έκτελέσει τίποτε από όσα είχε ύποσχεθή. "Εξι χιλιάδες λοιπόν Τούρκοι μέ άρχηγό τόν Γιουσούφ πασά Περκόφτσαλη ξεχύθηκαν ανενόχλητοι στην Στερεά Έλλάδα, γιατί όλοι οί Έλληνες είχαν στραμμένη την προσοχή τους στις ζωηρές συζητήσεις του "Αστρους.

Οί Τούρκοι χωρισμένοι σέ δύο ομάδες, την μία μέ κατεύθυνση προς τά Σάλωνα και την άλλη προς την Θήβα, πλημμύρισαν και έρήμωσαν την Άνατολική Στερεά Έλλάδα, χωρίς οί Έλληνες νά μπορέσουν νά τους αναχαιτίσουν άποτελεσματικά. Ό πανικός τών κατοίκων ήταν άπερίγραπτος : οί κάτοικοι έφευγαν σάν κυνηγημένα πουλιά, άλλοι στις άπρόσιτες βουνοκορφές, άλλοι στην Πελοπόννησο και άλλοι στα νησιά του Αιγαίου. Και οί ίδιοι οί κάτοικοι της Άθήνας φοβούμενοι τά δεινά της πολιορκίας έσπευσαν νά στείλουν τις οίκογένειες μέ τά πράγματά τους στην Σαλαμίνα και στην Αίγινα, πράγμα πού έπαναλαμβανόταν σχεδόν κάθε χρόνο κατά την εισβολή τών Τούρκων στην Άνατολική Στερεά Έλλάδα. Η άπειλή κατά της Πελοποννήσου ήταν πρόδηλη. Άλλα ό Περκόφτσαλης διαπεραιώνεται στην Εύβοια, όπου τόν προσκαλεί ό διοικητής της Καρύστου Όμέρ μπέης.

Μόλις ό στρατός του Περκόφτσαλη έκανε την εμφάνισή του στις πεδιάδες της Καστέλας και τών Ψαχνών, οί Έλληνες κουρα-

σμένοι από τις αλληλομαχίες και τις αλληλοραδιοουργίες, εγκατέλειψαν χωρίς μάχη τὸ στρατόπεδο τῶν Βρυσακίων (τέλη Ἰουλίου). Ὁ ὀπλαρχηγὸς Διαμαντῆς Νικολάου ἀποσύρθηκε στὸ Ξηροχώρι καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπλευσε στὴν Σκιάθου. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ὀπλαρχηγοί, μόλις ἔμαθαν τὴν ἀναχώρηση τοῦ Διαμαντῆ, ἐγκατέλειψαν καὶ αὐτοὶ τὶς θέσεις τους καὶ ἀναγκάστηκαν, λαὸς τώρα καὶ στρατός, πεινασμένοι καὶ γυμνοί, νὰ ζητήσουν καταφύγιο ἄλλοι στὰ βουνὰ καὶ ἄλλοι στὶς Βόρειες Σποράδες. Κατόπιν ἀποχωροῦν μὲ ὄρους καὶ οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις, κυρίως Θεσσαλομακεδόνες, ποὺ κατεῖχαν τὴν ἄκρη τῆς Θεσσαλομαγνησίας, τὸ Τρίκερι.

Σφοδροὶ ἀγῶνες στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. — Νυκτομαχία στὸ Κεφαλόβρυσσο καὶ θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη (8 Αὐγούστου 1823). — Μάχη στὴν Καλιακούδα. — Πολιορκία τοῦ Αἰτωλικοῦ.

5. Ἐνῶ αὐτὰ συνέβαιναν στὶς ἀνατολικὲς χῶρες τῆς Στερεᾶς, σκληρὸς ἀγῶνας διεξαγόταν στὶς δυτικὲς. Ὁ Καραϊσκάκης κατατροπώνει στὸ Σοβολάκο τοὺς Τουρκαλβανούς (ἄνοιξη 1823). Ἡ μάχη αὐτὴ ἀνεβάζει καὶ ἐπιβάλλει στὴν κοινὴ συνείδηση καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν κληρονομικῶν ἄρματολῶν (τῶν «οὐτζακιῶν») τὴν στρατιωτικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ Καραϊσκάκη. Ὁ ὀπλαρχηγὸς αὐτός, ποὺ εἶναι αὐτοδη-

μιούργητος καὶ ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τοῦ ἐπαναστατικοῦ καὶ νεωτεριστικοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, σπάζει τὴν κρούστα τῆς ἄρματολικῆς ὀργανώσεως καὶ ἐπιβάλλεται ὡς ἄρματολὸς τῶν Ἀγράφων. Ἔχει τὴν γενικὴ ἀρχηγία τῶν στρατευμάτων τῶν Ἀγράφων καὶ Ἀσπροποτάμου καὶ τῶν βοηθητικῶν σωμάτων, ποὺ τοῦ ἔστειλαν οἱ καπετάνιοι τῶν «κάτω ἄρματολικιῶν» Μῆτσος Κοντογιάννης, Δ. Σκαλτάς, Πανουργιάς, Ὀδυσ. Ἀνδροῦτσος, Ἄνδρ. Σιαφάκας, Γιολδασαῖοι καὶ Γ. Πεσλής. Ὁργανώνει τὸ ἄρματολίκι τῶν Ἀγράφων, ἀναδιοργανώνει τὴν δημογεροντία, ἰδρύει «τράπεζαν οικονομικὴν τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων», δηλαδὴ συστηματοποιεῖ κατὰ λογιστικὸ τρόπο τὴν διαχείριση τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς ἐπαρχίας καὶ ἀφήνει ἀντιπρόσωπό του στὰ οἰκονομικὰ ζητήματα τὸν Ἄναγν. Ζωρογιαννόπουλο. Ἔχει στρατὸ πειθαρχικὸ καὶ καλὰ ὀργανωμένο, ποὺ στὴν ἀπουσία του διοικεῖται ἀπὸ τὸν ὑπαρχηγό του Γιάννη Φραγκίστα.

Τὸν Ἰούνιο ὅμως τοῦ 1823 διαδίδεται ἡ φήμη ὅτι ὁ πασὰς τῆς Σκόδρας Μαχμούτ ὁ Μουσταῆς μὲ 20.000 Σκοδριάνους, Γκέγκηδες, Μιρδῖτες καὶ ἄλλους Ἀλβανούς θὰ ἐκστράτευε ἐναντίον τοῦ

Μεσολογγίου, πού ὁ τουρκικὸς στόλος, ἀφότου εἶχε καταπλεύσει στὴν Πάτρα, εἶχε ἀποκλείσει ἀπὸ τὴν θάλασσα. Ἡ εἶδηση κέρωσε τοὺς Ἕλληνες, πού ἤξεραν πολὺ καλὰ τὴν ἀνδρεία καὶ τὴν μαχητικότητα τῶν ἄτακτων ἐκείνων μισθοφόρων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ κυβέρνησις εἰδοποιήθηκε ἀμέσως, ἀλλὰ ἡ ἀκαταστασία τῶν πολιτικῶν πραγμάτων παρέλυε κάθε ἀποτελεσματικὴ τῆς ἐνέργειας. Ἀστραπιαία ἄλλωστε ἦταν ἡ προέλασις τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας.

Ὁ ὀπλαρχηγὸς τῶν Ἀγράφων Γεώργιος Καραϊσκάκης καὶ τοῦ Ἀσπροποτάμου Νικολὸς Στορνάρης ἔδωσαν τὴν εἶδησις νὰ τραβηθοῦν οἱ κάτοικοι τῶν ἀρματολικιῶν τοὺς σὲ ὄχυρους καὶ ἀσφαλεῖς τόπους. Οἱ λαγκαδιὲς ἐγέμισαν ἀπὸ οἰκογένειες πού ἔσπευδαν νὰ σωθοῦν μὲ ὅσα πράγματα μποροῦσαν νὰ περισώσουν.

Ὁ Μαχμουτ πασᾶς τῆς Σκόδρας ἔστειλε 4500-5000 ἄνδρες κατὰ τοῦ Στορνάρη μὲ ἀρχηγὸ τὸν Σούλτζα Κόρτζα, πού εἶχε σκοπὸ νὰ φέρῃ μᾶλλον ἀντιπερισπασμὸ στὶς ἑλληνικὰς δυνάμεις, 6000 κατὰ τοῦ Καραϊσκάκη μέσα ἀπὸ τὴν Ὁξυὰ καὶ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα μὲ τὸ ἵππικὸ τὸ ἔστειλε μέσα ἀπὸ τὴν Ρεντίνα, γιὰ νὰ βγῇ στὰ Καγκέλλια τοῦ Καρπενησιοῦ. Τὰ δυὸ αὐτὰ τελευταῖα σώματα ἀποτελοῦσαν τὴν ἐχθρικὴ δύναμις πού στὴν πραγματικότητά ἐπρόκειτο νὰ δράσῃ.

Ὁ Στορνάρης καὶ ὁ Καραϊσκάκης ἐμπρὸς στὶς ἀνώτερες δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ ἀναγκάστηκαν νὰ ὑποχωρήσουν (τέλη Ἰουλίου). Τέταρτο ἐχθρικὸ σῶμα μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ὁμέρ Βριώνη, πού εἶχε ἐτοιμασθῇ στὴν Ἄρτα, διαπεραιώθηκε στὸν Καρβασαρά καὶ ἔμεινε ἐκεῖ σὰν ἐφεδρεία.

Μέσα στὴν σύγχυσις καὶ στὴν ταραχή, πού δημιουργεῖ ἡ ὀρμητικὴ προέλασις τοῦ ἐχθροῦ, προβάλλει ἡ φυσιογνωμία τοῦ ἥρωικοῦ ὑπερασπιστῆ τοῦ Μεσολογγίου, τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Ὁ Σουλιώτης ὀπλαρχηγός, μετὰ τὸ προσκύνημα τοῦ Βαρνακιώτη, εἶχε διορισθῇ στρατηγός στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Ὁ διορισμός του αὐτὸς προκάλεσε τὴν δυσaréσκεια τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν, Ρουμελιωτῶν καὶ Σουλιωτῶν, πού ἀναγνώριζαν βέβαια τὴν ἰκανότητά του, ἀλλὰ δὲν ἤθελαν νὰ τοῦ παραχωρήσουν τὰ πρωτεῖα. Τότε ὁ Μάρκος ἔσχισε μπροστὰ τοὺς τὸ δίπλωμα τῆς στρατηγίας του λέγοντας τὰ περήφανα λόγια: «Ἰδοὺ τὸ δίπλωμα, τὸ ὁποῖο σᾶς ἐνοχλεῖ, καὶ ὁποῖος εἶναι παληκάρι στὸν Σκόδρα φαίνεται». Ἡ τολμηρὴ του αὐτὴ πράξις φιλοτίμησε τοὺς ἀρχηγούς καὶ ὅλοι μαζὶ ξεκίνησαν ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, τοῦ ὁποίου οἱ προφυλακὲς, 5000 περίπου ἄνδρες, ἐφθασαν καὶ κατασκήνωσαν στὸ Κεφαλόβρυσο στὶς 5 Αὐγούστου. Ἐκεῖ ἀποφάσισε ὁ Μάρκος νὰ προσβάλλῃ

τούς ἐχθρούς τὴν νύχτα. Δὲν ἦ-
ταν βέβαια ἡ πρώτη φορά πού οἱ
Σουλιῶτες θά ἔκαναν νυχτερινή
ἐπίθεση. Σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς
ἐπιχειρήσεις ἦταν θαυμάσια ἐξα-
σκημένοι.

Πραγματικά, τὴν νύχτα τῆς
8 Αὐγούστου μὲ 450 περίπου
Σουλιῶτες ὥρμησε μὲ τὸ γιαταγά-
νι στὸ χέρι σὰν θύελλα μέσα στὴν
κατασκήνωση τῶν ἐχθρῶν. Ἀπε-
ρίγραπτος ἦταν ὁ πανικὸς καὶ ἡ
σύγχυση τῶν Ἀλβανῶν πού ἀφυ-
πνίζονταν ἔντρομοι ἀπὸ τὸν κρό-
το τῶν πυροβολισμῶν, ἀπὸ τὶς
φωνές τῶν σφαζομένων συμπα-
τριωτῶν τους καὶ ἀπὸ τοὺς ἀγριούς ἀλαλαγμούς τῶν Σουλιωτῶν.

Ὁ Μάρκος ἀπὸ τὸ δικό του τὸ μέρος προχωροῦσε ὀρμητικά
πρὸς μιὰ θέση περιφραγμένη. Μόλις ὅμως ἔκανε νὰ σηκώσῃ τὸ
κεφάλι του ἐπάνω ἀπὸ τὸν τοῖχο, ἐχθρική σφαῖρα τὸν βρίσκει στὸ
μέτωπο κοντὰ στὸ δεξιὸ τὸ μάτι καὶ τὸν ρίχνει κάτω νεκρό. Οἱ σύν-
τροφοί του ἀπέκρυσαν τὸν θάνατό του καὶ ἐξακολούθησαν ἀκόμη
γιὰ λίγο διάστημα νὰ πολεμοῦν. Ἐπειδὴ ὅμως κόντευε νὰ ξημε-
ρώσῃ καὶ ὑπῆρχε φόβος νὰ φανοῦν οἱ μικρές τους δυνάμεις, ἀπο-
φάσισαν ν' ἀποσυρθοῦν κανονικά, ὅπως καὶ ἔγινε. Κατὰ τὴν ἀπο-
χώρησιν πῆραν μαζί τους τὸ σῶμα τοῦ Μάρκου, καθὼς καὶ τοὺς
βαριά πληγωμένους. Οἱ ἀπώλειες τῶν Ἑλλήνων σ' αὐτὴν τὴν
νυκτομαχίαν ἦταν 40 περίπου νεκροὶ καὶ 30 τραυματίες, ἐνῶ τῶν
ἐχθρῶν ἦταν ἀσύγκριτα περισσότερες. Ἀκόμη οἱ Ἕλληνες κέρδισαν
πάμπολλα λάφυρα : 1000 τουφέκια, ἄλλες τόσες πιστόλες, δύο ση-
μαῖες, πολλὰ ἄλογα, μουλάρια καὶ ἄλλα εἶδη.

Ἡ εἶδηση τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου βύθισε σὲ μεγάλο πένθος
τοὺς Ἕλληνες, ἐνῶ ἀντίθετα χαροποίησε τοὺς Τούρκους : ὅλα τὰ
κάστρα τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἔριξαν χαρμόσυνες κανονιές γιὰ
τὸν θάνατο τοῦ χαρὸν Μάρκου (τοῦ ἀχαλίνωτου Μάρκου). Οἱ
Σουλιῶτες τοῦ Μάρκου ἀναγνώρισαν γιὰ ἀρχηγό τους τὸν ἀδελ-
φὸ του Κώστα, κατέβηκαν στὸ Βλοχὸ καὶ κατασκήνωσαν κοντὰ
στὰ γεφύρια τοῦ Ἀλαήμπη. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες μὲ ἀρχηγούς τοὺς
Τζαβελαίους, τὸν Γιολδάση καὶ τὸν Σιαδήμα ἔπιασαν τὴν θέση
Καλιακούδα στὴν περιοχή τοῦ Καρπενησιοῦ. Σ' αὐτοὺς ἦρθαν γιὰ

Μάρκος Μπότσαρης

ένισχυση καὶ ἄλλοι ἄνδρες, ὥστε τὸ σύνολο τῶν δυνάμεων ἀνέβηκε στοὺς 2000.

Ἐναντίον τοῦ στρατοπέδου αὐτοῦ τῶν Ἑλλήνων ὥρμησαν μὲ ὅλες τὶς διαθέσιμες δυνάμεις τους οἱ Ἀλβανοί. Ἐκαναν τέσσερες ἀλλεπάλληλες ἐπιθέσεις, ἀλλ' ἀποκρούστηκαν μὲ μεγάλες ζημιές. Τετρακόσιοι ὅμως τολμηροὶ ἀνέβηκαν ἀπὸ ἓνα ἀπόκρημνο κι' ἐπικίνδυνο μέρος καὶ βρέθηκαν στὰ νῶτα τῶν Ἑλλήνων. Τότε αὐτοὶ κινδυνεύοντας νὰ κυκλωθοῦν καὶ νὰ χαθοῦν ὅλοι ἔκαναν μιὰ ἀπελπισμένη προσπάθεια διασπάσεως τοῦ ἐχθρικοῦ κλοιοῦ ποὺ τὴν πλήρωσαν μὲ 150 νεκρούς. Ὑστερ' ἀπὸ τὴν φθορὰ αὐτὴ τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα σκορπίστηκαν καὶ πουθενὰ δὲν συστήθηκε πιά νέο ἑλληνικὸ στρατόπεδο. Ὁ δρόμος πρὸς τὸ Μεσολόγγι ἦταν ἐλεύθερος.

Μολαταῦτα τὰ στρατεύματα τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας, μὲ τὰ ὁποῖα ἐνώθηκαν καὶ οἱ δυνάμεις τοῦ Βριώνη, λοξοδρόμησαν πρὸς τὸ Ἀνατολικὸ ἢ Αἰτωλικὸ ποῦ τὸ ὑπεράσπιζαν 500 Ἕλληνες. Μάταια οἱ ἐχθρικὲς δυνάμεις ἐπὶ δύο ὁλόκληρους μῆνες, Ὀκτώβριο καὶ Νοέμβριο, προσπάθησαν νὰ καταλάβουν τὴν γραφικὴ ἐκείνη κωμόπολη τὴν κτισμένη ἐπάνω σ' ἓνα νησάκι τῆς λιμνοθάλασσης τοῦ Μεσολογγίου. Τέλος, ὁ πασὰς τῆς Σκόδρας βλέποντας ὅτι ὁ χειμώνας προχωροῦσε χωρὶς ἀποτέλεσμα, ἀπελπίστηκε καὶ τὴν νύχτα τῆς 30 Νοεμβρίου ἔφυγε σὰν κυνηγημένος. Ἐνας ἀπαίσιος καιρὸς μὲ δυνατὴ βροχὴ καὶ ἄερα σκέπαζε τὸν θόρυβο καὶ τὰ ἴχνη τῆς φυγῆς του. Τέτοιο τέλος εἶχε ἡ ἐκστρατεία τῶν Ἀλβανῶν στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, ἡ ὁποία καὶ αὐτὸν τὸν χρόνο κέρδιζε τὴν ἐλευθερίαν της μὲ τὴν ἥρωικὴ τῆς ἀντίσταση. Οἱ εἰσβολεῖς ἔχασαν συνολικὰ δύο χιλιάδες ἄνδρες, τοὺς περισσότερους ἀπὸ ἀρρώστειες.

Ἀναξωπύρωση τῆς ἐπαναστάσεως στὴν Εὐβοία καὶ στὴν Κρήτη.

6. Κατὰ τὸν ἴδιο μῆνα, Νοέμβριο, ὀργανώνεται ἡ ἑλληνικὴ ἐκστρατεία στὴν Εὐβοία: 3000 πεζοὶ μεταφέρονται μὲ στολίσκο στὸ Ἀλιβέρι, ὅπου καὶ ἀποβιβάζονται. Ἐκεῖ ἐνισχύονται καὶ ἀπὸ 600

ἐντόπιους, ποὺ ἀρχηγὸ εἶχαν τὸν περιπλανώμενο στὰ βουνὰ Νικόλαο Κριεζώτη. Οἱ δυνάμεις αὐτὲς διχάζονται: ἄλλες ξαναρχίζουν τὴν πολιορκία τῆς Καρύστου, ἐνῶ οἱ λοιπὲς προχωρώντας μαχόμενες στρατοπεδεύουν καὶ πάλι στὰ Βρυσάκια. Ἐτσι ἀνανεώνεται πάλι ἡ φλόγα τῆς ἐπαναστάσεως στὴν Εὐβοία.

Σύγχρονα σχεδὸν (26 Ὀκτωβρίου) παραδίδεται στοὺς Ἕλλη-

νες με ὅρους τὸ κάστρο τοῦ Ἀκροκορίνθου ὕστερ' ἀπὸ πολύμηνη πολιορκία. Οἱ ὅροι, ἀσφάλεια ζωῆς καὶ τιμῆς, τηροῦνται με ἀκρίβεια καὶ οἱ πολιορκούμενοι μεταφέρονται γεροί, με τὰ φορέματα καὶ τὰ ὅπλα τους στὴν Θεσσαλονίκη.

Στὴν Κρήτη ἐξακολούθησε ὁ κλεφτοπόλεμος. Ἡ ἐξιστόρηση τῶν ἀπειρῶν μικροσυγκρούσεων τῶν Κρητικῶν καὶ τῶν ἄλλων γενικώτερων μαχῶν, ποὺ δὲν ἀσκοῦν καμιά ἀποτελεσματικὴ ροπή στὴν ἐξέλιξη τοῦ πολέμου, δὲν ἔχει βέβαια τὴν θέση της στὴν σύντομη αὐτὴ ἱστορία τῆς ἐπαναστάσεως. Πάντως δὲν μπορεῖ νὰ μὴν θαυμάση κανεὶς τὴν ἀδάμαστη ἀντίσταση τῶν Κρητικῶν, ποὺ μολοντί αἰμορροοῦν συνεχῶς, μένουν ἀνυπότακτοι καὶ δὲν καταθέτουν τὰ ὅπλα. Δὲν εἶναι ὅμως καθόλου εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν διοίκηση τοῦ Ἀφεντούλη. Σφοδρὲς διενέξεις γεννιοῦνται καὶ μεταξύ τους καὶ σὲ λίγο μεγάλο χάσμα τοὺς χωρίζει. Τέλος ὁ Ἀφεντούλης καθαιρεῖται ἀπὸ τοὺς Κρητικούς καὶ στὴν θέση του διορίζει ἀρμοστὴ τῆς Κρήτης ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, κατὰ παράκληση τῶν κατοίκων, τὸν Μανώλη Τομπάζη, ἄξιο καὶ ἔμπειρο ναυτικό. Ὁ νέος διοικητὴς ὠργάνωσε ἐκστρατευτικὸ σῶμα 600 ὅπλοφόρων, ποὺ με πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ ἀποβιβάζονται τὴν 22 Μαΐου στὴν Δραπανιά, λιμάνι τῆς Κισάμου, κοντὰ στὸ πολιορκούμενο κάστρο της. Οἱ Τοῦρκοι, ἐξουθενωμένοι ἀπὸ τὸν λοιμὸ ποὺ τοὺς θέριζε, παρέδωσαν στὸν Τομπάζη τὸ κάστρο με ὅρους, ποὺ τηρήθηκαν με ἀκρίβεια. Ἡ ἀπόκτηση τοῦ λιμανιοῦ τῆς Δραπανιάς ἦταν σημαντικὴ ἐπιτυχία, γιατί ἔως τώρα οἱ ἐπαναστάτες διέθεταν ἓνα μόνο καὶ ἀπόκεντρο λιμάνι, τὸ Λουτρὸ τῶν Σφακιῶν.

Ὑστερ' ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία αὐτὴ ὁ ἀρμοστὴς εἰσέβαλε τὴν 30 Μαΐου στὴν ἐπαρχία τοῦ Σελίνου με 5500 ἄνδρες καὶ πολιορκήσε τὸ ὄχυρό της κάστρο Κάνδανο. Οἱ Τοῦρκοι, οἱ πολεμικώτεροι τῆς ἐπαρχίας, ἂν καὶ εἶχαν ἐπιχειρήσει τολμηρὰς ἐξόδους καὶ νικήσει τοὺς Ἕλληνες, πιεζόμενοι ἀπὸ τὴν πανοῦκλα, ποὺ τοὺς θέριζε, ἀναγκάστηκαν νὰ παραδοθοῦν με ὅρους, ὅπως καὶ τῆς Κισάμου, ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες παρασπονδώντας τοὺς ἐπιτέθηκαν στὰ στενὰ πρὸς τὰ Χανιά καὶ θὰ τοὺς ἐξωλόθρευαν ὀλότελα, ἂν δὲν ἔτρεχαν σὲ βοήθειά τους οἱ Χανιώτες ὁμοεθνεῖς τους.

Τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἐπαρχιῶν Κισάμου καὶ Σελίνου ἀκολούθησε νέα πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ὀργάνωση ὁλόκληρου τοῦ νησιοῦ. Ἀλλὰ ὁ ἐρχομὸς τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου καὶ ἡ ἀπόβασις νέων σημαντικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων με ἀρχηγὸ τὸν Χουσεῖν μπέη γαμπρὸ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ ἐπληξε θανάσιμα τὸν ἀγῶνα. Ὁ Χουσεῖν προελαύνει στὶς ἐπαναστατημένες χώρες καίοντας καὶ σφάζοντας.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ Φεβρουαρίου 1824 ὁ Χουσεῖν εἰσβάλλει στὸν Ἀποκόρωνα καὶ στὶς ἀρχές Μαρτίου ὑποτάσσει καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ Σφακιά. Ἐπωφελεῖται μάλιστα ἀπὸ τὴν λιποψυχία ὠρισμένων δυνατῶν ὀπλαρχηγῶν τῶν Σφακιῶν ποὺ προσκυνοῦν καὶ προβάλλει τὸ παράδειγμά τους γιὰ μίμηση καὶ στοὺς ἄλλους Κρητικούς. Πραγματικά ἡ ὑποταγὴ τῶν Σφακιανῶν εἶχε ὀλέθριο ἀντίκτυπο. Ἀπελπισία κυριεύει τοὺς κατοίκους. Ὅσοι μπόρεσαν ἔφυγαν ἔξω ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἄλλοι σώθηκαν στὶς ἀπρόσιτες κρυψῶνες τῆς Ἰδης καὶ ἄλλοι ἐξακολούθησαν τὸν κλεφτοπόλεμο. Ὁ ἀρμοστής καταδιωκόμενος ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἀπὸ τοὺς προσκυνημένους, ἔφθασε στὸ λιμάνι τῶν Σφακιῶν, ὅπου ἔκαψε τὶς ἀποθήκες τροφίμων καὶ πολεμοφοδίων. Ἀπ' ἐκεῖ, ἀφοῦ ἀπευθύνει τὴν τελευταία του προκήρυξη πρὸς τοὺς Κρητικούς καὶ τοὺς συνιστᾷ νὰ ἐξακολουθήσουν τὸν ἀγῶνα, ἀποπλέει τὴν 12 Ἀπριλίου.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ κατάσταση στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα ἐπιδεινώνεται.

7. Ὁ Κολοκοτρώνης, ἐρεθισμένος ἐναντίον τοῦ βουλευτικοῦ, προβαίνει σὲ πραξικοπηματικὴ διάλυσή του : κατὰ διαταγὴν τοῦ ὀγιῶς του Πάνος, ὁ Νικήτας καὶ ὁ Τσόκρης μὲ 200 στρατιῶτες μπαίνουν στὸ βουλευτικὸ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς συνεδρίας του καὶ διασκορπίζουν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ μὲ τὸν πιὸ βάνανσο τρόπο (τέλη Νοεμβρίου), ἀλλ' αὐτοὶ συγκεντρώνονται στὸ Κρανίδι καὶ ἐκεῖ συνεχίζουν τὶς ἐργασίες τους ὑπὸ τὴν προστασία τῶν Ὑδραίων καὶ Σπετσιωτῶν. Παρακινούμενοι μάλιστα ἀπ' αὐτοὺς καθαιροῦν τὰ μέλη τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ σχηματίζουν νέα κυβέρνησι, νέο ἐκτελεστικὸ, μὲ τὰ ἐξῆς μέλη : Γεώργ. Κουντουριώτης πρόεδρος, Παναγ. Μπόττασης, Νικόλαος Λόντος, Ἄνδρ. Ζαΐμης καὶ Ἰωάνν. Κωλέττης (ἀρχές Ἰανουαρίου 1824). Κατόπιν καλοῦν τὶς ἐπαρχίες νὰ στείλουν νέους ἀντιπροσώπους γιὰ τὴν ἀντικατάσταση ἐκείνων τῶν βουλευτῶν ποὺ δὲν τοὺς εἶχαν ἀκολουθήσει. Ἐπίσης ἡ ἄλλη κυβέρνησι ἔκανε τὸ ἴδιο γιὰ τὴν συγκρότησι νέου βουλευτικοῦ. Ὡστε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὑπῆρχαν δύο κυβερνήσεις, μιὰ στὸ Κρανίδι καὶ μιὰ στὴν Τριπολιτσά, ποὺ θεωροῦσε ἡ μιὰ τὴν ἄλλη παράνομη.

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος φαινόταν πιά ἀναπότρεπτος καὶ πραγματικά δὲν ἄργησε νὰ ἐκραγῇ, ὅταν τὸ νέο ἐκτελεστικὸ θέλησε νὰ ἐπεκτείνει τὸ κύρος του σὲ ὅλη τὴν ἐλληνικὴ ἐπικράτεια καὶ νὰ ὑπο-

καταστήση τὸ παλαιὸ ἐκτελεστικό. Παραλείπω τὶς ραδιουργίες, μηχανορραφίες, προδοσίες, συνωμοσίες, πολιτικούς ἐλιγμούς, συγκρούσεις καὶ καταστροφές πού ἔγιναν κατὰ τὴν περίοδο ἐκείνη τοῦ πρώτου ἐμφυλίου πολέμου. Σημειῶνω μόνον ὅτι ἡ Στερεὰ Ἑλλάδα δὲν πῆρε μέρος στὴν ἀλληλομαχία ἐκείνη. "Όταν ἄρχισαν νὰ κινοῦνται οἱ στρατιωτικοὶ τῆς (ὁ Ὅδυσσέας, ὁ Καραϊσκάκης καὶ ἄλλοι), νὰ παίρνουν τὸ μέρος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ νὰ κατεβαίνουν πρὸς τὴν Πελοπόννησο, ὁ πόλεμος εἶχε σχεδὸν κριθῇ μὲ τὴν νίκη τῶν πολιτικῶν. Τὰ ναυτικά νησιά ὑποστήριξαν τὸ νέο ἐκτελεστικό.

Θέατρο λοιπὸν τοῦ πολέμου ὑπῆρξε ἡ Πελοπόννησος πού ἦταν μοιρασμένη μεταξὺ τῶν δύο μερίδων. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Κολοκοτρώνη κατεῖχαν τὰ σπουδαιότερα καὶ στρατηγικώτερα κάστρα. Κατὰ τὴν διάρκεια ὅμως τῶν ἐχθροπραξιῶν οἱ ἀντίπαλοί του, οἱ κυβερνητικοί, ὅπως ὠνομάζονταν, κατῴρθωσαν νὰ καταλάβουν σχεδὸν χωρὶς αἵματοχυσία τὸν Ἀκροκόρινθο (21 Μαρτίου 1824) καὶ τὴν Τριπολιτσά (5 Ἀπριλίου), ἀλλ' ἀπέτυχαν νὰ κυριεύσουν τὸ Ναύπλιο, πού τὸ ὑπεράσπιζε ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης. Μολαταῦτα ὁ γέρος τοῦ Μοριά ἀποφάσισε νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ νὰ συνδιαλλαγῇ, ἐπειδὴ ἔβλεπε ὅτι ἡ παράταξη τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἀπέβαινε εἰς βάρος του, ἐνῶ ἀντίθετα δυνάμωνε τὴν κυβέρνησις Κουντουριώτη, πού τὴν ὑποστήριζαν καὶ οἱ φιλέλληνες τῆς Εὐρώπης. Στὴν Ἀγγλία μάλιστα ὅπου οἱ ἐπίσημοι κυβερνητικοὶ κύκλοι ἀπέκλιναν σαφῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὁ Ι. Ὀρλάνδος εἶχε κατορθώσει (9/21 Φεβρουαρίου 1824) νὰ συνάψῃ τὸ δάνειο τῶν 800.000 λιρῶν μὲ ἐγγύηση γιὰ τὴν πληρωμὴ τῶν τόκων ὅλα τὰ δημόσια ἔσοδα καὶ γιὰ τὴν πληρωμὴ τοῦ κεφαλαίου ὅλα τὰ ἐθνικὰ κτήματα. Καὶ ὕστερα ἀπὸ δυὸ μῆνες ἔφθανε κιόλας ἡ πρώτη δόση τοῦ δανείου στὴν Ζάκυνθο (12/24 Ἀπριλίου 1824).

Τὸ Λονδίνο κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν τὸ κέντρο διαπραγματεύσεων μεγάλων δανείων. Ἀγγλοὶ τραπεζίτες δάνειζαν μὲ ὑψηλότατο τόκο σὲ κράτη τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Ἀληθινὸς πυρετὸς κερδοσκοπικῶν καὶ τολμηρῶν ἐπιχειρήσεων εἶχε καταλάβει τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους τοῦ City. Τὴν ἐκδοσὴ τοῦ ἑλληνικοῦ δανείου τῶν 800.000 τὴν εἶχε ἀναλάβει ἡ ἐταιρεία Longhman, O' Brien, Ellice and Co πρὸς 59%. Ἀπὸ τὸ ποσὸ αὐτό, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀφαίρεση τόκων, χρεωλύτρων κ.λ., εἰσέπραξαν τελικὰ οἱ Ἕλληνες μόνον 308.000 λίρες. Τὸ τοκογλυφικὸ αὐτὸ δάνειο ὑποδούλωνε οἰκονομικὰ τὴν μικρὴ καὶ φτωχὴ Ἑλλάδα στοὺς Ἀγγλοὺς κεφαλαιούχους τῆς χρηματαγορᾶς τοῦ Λονδίνου.

Μαζί με την εξάπλωση της οικονομικής έπιρροής της 'Αγγλίας στην 'Ελλάδα πρόβαινε και ή πολιτική της ανάμειξη στα έσω-τερικά της χώρας. Οί οικονομικοί κύκλοι του City ένδιαφέρονταν τώρα ζωηρά για την τύχη της χώρας αυτής, στην όποία είχαν τοποθετήσει μέρος τών κεφαλαίων τους. Με την σύναψη λοιπόν του δανείου κεντρίζεται περισσότερο τó άγγλικό ένδιαφέρον για την 'Ελλάδα.

Ταυτόχρονα ή συνομολόγηση του δανείου έδινε μεγάλες έλπίδες στους 'Ελληνες, γιατί πίστευαν ότι άποτελοϋσε μιá έγγύηση για την μελλοντική άναγνώριση της άνεξαρτησίας τους. Γι' αυτό ό Γερμανός ιστορικός Gervinus κρίνει με τά έξις τó γεγονός: «'Η σύναψη αυτού του δανείου ήταν στην πραγματικότητα μεγαλύ-τερη έπιτυχία άπό όποιαδήποτε άλλη στρατιωτική νίκη. Γνώριζαν καλά στην 'Ελλάδα ότι συχνά ή συνέχεια τών τέτοιου είδους οίκο-νομικών συμμαχιών ήταν ή προστασία της άγγλικής δυνάμεως και πολιτικής και μάλιστα σέ πολλούς κύκλους ή οικονομική αυτή προσέγγιση θεωρήθηκε σαν μιá πραγματική άναγνώριση της έλ-ληνικής άνεξαρτησίας».

'Η άγγλική πολιτική ήταν έπόμενο να ύποστηρίξη την κυ-βέρνηση Κουντουριώτη, τó νέο έκτελεστικό, δηλαδή κυρίως την κυβέρνηση τών ναυτικών νησιών, που ιδεολογικά έκλιναν πρós τó μέρος της, ένω τó παλαιό έκτελεστικό, με κύριο στέλεχος τόν Κο-λοκοτρώνη έκλινε πρós την Ρωσία. 'Η κυβέρνηση Κουντουριώτη χορήγησε την 2 'Ιουλίου γενικήν άμνηστεια.

Τό ένδιαφέρον όμως που έδειξε ή έπίσημη άγγλική κυβέρνηση για τόν έλληνικόν άγώνα θά έκδηλωνόταν άσφαλώς πολύ άργό-τερα, αν δέν τó άφύπνιζε και δέν τó υπέθαλπε ή άγγλική και γενικά ή διεθνής κοινή γνώμη, ό φιλελληνισμός.

Γ. Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝΕΣ

Το περιεχόμενο του φιλελληνισμού.

1. Ἡ ζωηρὴ ἐκδήλωση τοῦ φιλελληνισμοῦ στὴν Εὐρώπη καὶ Ἀμερικὴ δὲν εἶναι ἓνα ξαφνικὸ ρεῦμα ἰδεῶν γεννημένο μόνον ἀπὸ τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων, ὅπως νομίζεται, ἀλλὰ ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὴν Ἀναγέννηση, στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐκείνη πνευματικὴ κίνηση, ποὺ εἶχε ἀρχίσει μὲ τὴν αὐγὴ τῶν νέων χρόνων. Ἡ στροφὴ πρὸς τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, καθὼς καὶ πρὸς τὴν Ρώμη, δυναμώνει ἀκόμη περισσότερο ἀργότερα, κατὰ τὸν 18 αἰ., ἀπὸ τὴν κίνηση τοῦ ρομαντισμοῦ, ποὺ εἶναι τὸ σπουδαιότερο γεγονός τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Εὐρώπης ὕστερ' ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση.

Ἡ ὁρμὴ ἐκείνη πρὸς τὶς κλασσικὲς σπουδὲς καὶ τὰ κλασσικὰ πρότυπα, ποὺ μεγαλώνει μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, εἶχε παρακινήσει πολλοὺς νὰ ἐπισκεφθοῦν τὶς κοιτίδες τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, νὰ μελετήσουν τὰ λείψανά του καὶ νὰ ὀνειροπολήσουν ἐπάνω σ' αὐτὰ τὴν χαμένη δόξα τῶν Ἑλλήνων. Ἔτσι παρατηρεῖται ἓνα ρεῦμα περιηγητῶν, ποὺ πληθαίνουν ὅσο προχωροῦν οἱ αἰῶνες, ποὺ πολλὲς φορὲς μᾶς ἀφήνουν ὥραιες περιγραφὲς τῶν περιηγήσεών τους καὶ συχνὰ μᾶς δίνουν πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ζωὴ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἐνδιαφέρονται βέβαια κυρίως γιὰ τὰ ἱερὰ ἐδάφη καὶ τὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ φιλελληνισμὸς τοὺς παρουσιάζεται σὰν ἀγάπη, σὰν λατρεῖα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὁ προεπαναστατικὸς λοιπὸν φιλελληνισμὸς εἶναι γνήσιο πνευματικὸ τέκνο τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ πρὸ πάντων τοῦ γερμανικοῦ κλασσικισμοῦ καὶ προρομαντισμοῦ τῆς ἐποχῆς τοῦ Goethe.

Βαθμιαῖα ὅμως ἡ ρομαντικὴ κίνηση παρασύρει τὶς ψυχὲς καὶ τὰ συναισθήματα τῶν πολιτισμένων ἀνθρώπων καὶ τὶς προσανατολίζει πρὸς τὴν σκέψη μιᾶς νέας σταυροφορίας γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἐξαθλιωμένων ἀπογόνων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Πῶς ἔγινε ἡ μετάβαση τοῦ προεπαναστατικοῦ φιλελληνισμοῦ πρὸς τὸν ἐπαναστατικόν; Ξένοι περιηγητὲς καὶ λογοτέχνες, ὅπως ὁ Choiseul-Gouffier, ὁ Chateaubriand, ὁ Lebrun, ὁ Byron, ὁ Rouquerville, δὲν συγκινοῦνται μόνον ἀπὸ τὴν θλιβερὴ ὄψη τῶν τόπων καὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν

Λόρδος Μπάϋρον

ἀξιολύπητη θέση τῶν νέων Ἑλλήνων. Μελαγχολοῦν καὶ κάνουν θλιβεροὺς στοχασμοὺς γιὰ τὴν ματαιότητα καὶ τὸ πρόσκαιρο τοῦ ἀνθρώπινου μεγαλείου. Αὐτοὶ εἶναι οἱ πρόδρομοι δημιουργοὶ τῆς νέας μορφῆς τοῦ φιλελληνισμοῦ. Χαρακτηριστικώτερος ὁ Chateaubriand, ὁ μάγος ρομαντικός, ποὺ μᾶς δίνει ἐξαίσιες περιγραφές τῶν ἑλληνικῶν κλασσικῶν τοπίων στὸ περίφημό του «Ὀδοιπορικὸ ἀπὸ τὸ Παρίσι στὴν Ἱερουσαλήμ». Ἔτσι μὲ αὐτὸ τὸ νέο πνεῦμα, δηλαδή τῆς ἀγάπης τῶν ἐρειπίων, ἀλλὰ καὶ τῶν σκλαβωμένων κα-

τοίκων, μᾶς μιλεῖ γιὰ τὴν ἀρχαία Σπάρτη, ὅπου φθάνει στὶς 18 Ἰουλίου 1806. Οἱ ἐντυπώσεις ἀπὸ τὸ θλιβερὸ τοπίο τῆς εἶναι συγκλονιστικὲς γιὰ τὸν Chateaubriand, ποὺ ἀπὸ νέος ἀκόμη εἶχε ἔμμνη τὴν ἰδέα τοῦ θανάτου, τὴν συνείδηση τῆς προσωρινότητος τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τοῦ καταστροφικοῦ ἔργου τοῦ χρόνου. Ἐμπρὸς του ἀπλωνόταν ἓνας ἀσήμαντος ἀκαλλιέργητος τόπος : αὐτὸ ἦταν ποὺ ἔμεινε ἀπὸ τὴν δοξασμένη ἄλλοτε Σπάρτη, μιὰ εἰκόνα ποὺ ἀντανακλοῦσε ἀπόλυτα τὸ ἐσωτερικὸ του δράμα, μιὰ εἰκόνα ἱκανὴ νὰ τοῦ ἐπιτείνῃ τὸ ἀγχος τοῦ θανάτου ποὺ τὸν συντρόφευε:

«Ὅλος αὐτὸς ὁ τόπος, γράφει, ὅπου βρισκόταν ἡ ἀρχαία Σπάρτη, εἶναι τώρα ἀκαλλιέργητος· ὁ ἥλιος τὸν καίει τυλιγμένο μέσα στὴν σιωπὴ καὶ κατατρώγει ἀδιάκοπα τὰ μάρμαρα τῶν τάφων. Ὅταν εἶδα αὐτὴν τὴν ἔρημο, κανένα φυτὸ δὲν διακοσμοῦσε τὰ ἐρείπια, κανένα πουλί, κανένα ἔντομο δὲν τὰ ἐμψύχωνε, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πολυάριθμες σαῦρες ποὺ σέρνονταν ἀθόρυβα ἀπάνω κάτω στοὺς φλεγόμενους τοίχους. Καμιὰ ὠδεκαριὰ ἄλογα μισοάγρια ἔβροκαν ἐδῶ κι' ἐκεῖ χορτάρι μαραμένο· ἓνας βοσκὸς καλλιεργοῦσε σὲ μιὰ γωνιὰ τοῦ θεάτρου μερικὰ καρπούζια· καὶ στὴν Μαγούλα, ποὺ δίνει τώρα τὸ κακόφωνο ὄνομά της στὴν ἀρχαία Σπάρτη, παρατηροῦσε κανεὶς ἓνα μικρὸ δάσος ἀπὸ κυπαρίσσια. Ἀλλὰ κι' αὕτῃ ἡ Μαγούλα, ποὺ ἦταν ἄλλοτε τουρκικὸ χωριὸ ἀρκετὰ σημαντικό, εἶναι νεκρὴ σ' αὐτὸν τὸν ἀγρὸ τοῦ θανάτου : οἱ πανάθλιες κατοικίες τῆς ἔχουν πέσει καὶ δὲν ἔμειναν πιὰ παρὰ ἐρείπια, ποὺ προμηνοῦν ἐρείπια».

Ἡ ὥραία τριγύρω φύση βρισκόταν σὲ ἄκρα ἀντίθεση μὲ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Σπάρτης. Τί εἶχαν ἀπογίνει ἐκεῖνοι οἱ θαυμαστοὶ ἄνδρες τῆς ποῦ ἔδιναν ἄλλοτε ζωὴ στὸν τόπον αὐτόν;

«Καθὼς ἀνέβαινα στὴν κορυφὴ τοῦ φρουρίου, ὁ ἥλιος ἀνέτελλε πίσω ἀπὸ τὸ Μαίναλον ὄρος. Τὶ ὥραιο θέαμα! ἀλλὰ πόσο θλιβερό! Ὁ Εὐρώτας κυλοῦσε σιωπηλὸς κάτω ἀπὸ τὸ ἐρειπωμένο γεφύρι. Χαλάσματα παντοῦ καὶ πουθενὰ ψυχὴ ἀνθρώπου! Ἐμένα ἀκίνητος, σὰν ἀποσβολωμένος, μπροστὰ στὸ θέαμα αὐτό. Ἐνα μείγμα θαυμασμοῦ καὶ πόνου σταματοῦσε τὰ βήματά μου καὶ τὴν σκέψη μου. Ἡ σιωπὴ ἦταν βαθιὰ γύρω μου. Θέλησα τουλάχιστον ν' ἀκούσω τὴν ἡχὴ στὰ μέρη αὐτά, ὅπου δὲν ἀκουότανε πιά ἡ φωνὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ φώναζα μὲ ὅλη μου τὴν δύναμη: Λεωνίδα! Κανένα ἐρείπιο δὲν ἐπανέλαβε τὸ μεγάλο αὐτὸ ὄνομα καὶ ἡ Σπάρτη ἀκόμη φαινότανε ὅτι τὸ εἶχε ξεχάσει!» Ἐνα μεγάλο, ἕνα ἀπόλυτο κενό!

Τὴν αἴσθηση τῆς καταστροφῆς καὶ τὴν κατάθλιψη τὴν ἐπιδείνει ἡ ὄψη τῶν «ζωντανῶν ἐρειπίων». «Ποτὲ δὲν μπόρεσα νὰ καταλάβω, γράφει ἄλλοι ὁ Chateaubriand, τὰ αἰσθήματα τοῦ Λουκρητίου, ὁ ὁποῖος λέγει:

Ὡραῖο εἶναι νὰ κοιτᾷς ἀπ' τὴν στεριά
τὴν φουρτουνιασμένη θάλασσα καὶ τὸ καράβι
ποῦ θαλασσοδέρνεται πάνω στὰ κύματα.

Ἐμένα δὲν μοῦ ἄρᾷ διόλου ν' ἀπολαμβάνω ἀπὸ τὴν στεριά τὸ θέαμα ἐνὸς ναυαγίου καὶ ὑποφέρω, ὅταν βλέπω νὰ ὑποφέρουν οἱ ἄνθρωποι. Οἱ Μοῦσες δὲν ἔχουν τότε ἄλλην ἐπίδραση ἐπάνω μου, παρὰ νὰ μὲ κάνουν νὰ νοιώσω συμπόνοια γιὰ τοὺς δυστυχισμένους. Ὅσοι λοιπὸν νομίζουν ὅτι μιὰ ἀπολυταρχικὴ κυβέρνησις εἶναι ἡ καλὺτερη ἀπ' ὅλες φτάνει νὰ μείνουν μερικoὺς μῆνες στὴν Τουρκία γιὰ νὰ ἀλλάξουν τὴν γνώμη αὐτή.

Εὐτυχισμένοι οἱ ταξιδιωτὲς ποῦ διατρέχουν τὴν πολιτισμένη Εὐρώπη. Δὲν πηγαίνουν σὲ χῶρες ποῦ ἦταν ἄλλοτε διάσημες, ὅπου ἡ καρδιὰ σπαρασσεται σὲ κάθε βῆμα, ὅπου ζωντανὰ ἐρείπια ἀποσποῦν τὴν προσοχὴ ἀπὸ τὰ πέτρινα καὶ μαρμάρινα χαλάσματα. Ἄδικα στὴν Ἑλλάδα θὰ θελήσετε νὰ καταφύγετε στὴν αὐταπάτη, γιὰτὶ ἡ θλιβερὴ ἀλήθεια σᾶς παρακολουθεῖ παντοῦ. Τρῶγλες ἀπὸ ξερὴ λάσπη πιὸ κατάλληλες γιὰ στάβλους ζώων παρὰ γιὰ ἀνθρώπους· γυναῖκες καὶ παιδιὰ κουρελιασμένα ποῦ φεύγουν μπροστὰ στὸν ξένο ἢ στὸν γενίτσαρο· καὶ κατσίκες ἀκόμη τρομαγμένες ποῦ σκορπίζονται στὰ βουνά, ἐνῶ οἱ σκύλοι μένουν μόνοι γιὰ νὰ σᾶς

ὑποδεχθoῦν μὲ γαυγίσματα : ἰδοὺ τὸ θέαμα ποὺ σᾶς ἀποσπᾶ ἀπὸ τὸ θέληγτρο τῶν ἀναμνήσεων».

Οἱ περιηγητὲς γοητεύονται ἀπὸ τὴν ὥραία ἑλληνικὴ φύση, ποὺ τοὺς θυμίζει γνωστὰ μυθολογικὰ τοπία τῆς ἀρχαιότητος, καὶ μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα μυρωμένη ἀπὸ τὸ θυμάρι ξεχνιοῦνται παρατηρώντας ἀπὸ ἓνα λόφο μιὰ θαυμάσια ἄποψη ἢ τὸ γραφικὸ ξετύλιγμα ἑνὸς χειμάρρου ἢ ἑνὸς ποταμοῦ. Συνεπαίρνονται ἀπὸ τὸν ὑμνημένο ἑλληνικὸ οὐρανό, ἀπὸ τὴν καθαρότητα τῆς ἀτμόσφαιρας καὶ ἀπὸ τὴν ἐλαφρὴ πνοὴ τοῦ βουνήσιου ἀέρα. Ἡ ἐπίσκεψη μάλιστα τῆς ποιητικῆς Ἀρκαδίας ἀποτελεῖ γιὰ μερικοὺς ἀπ' αὐτοὺς ἀληθινὸ προσκύνημα. Εὐρωπαϊκὰ ρομαντικὰ μυθιστορήματα μὲ ὑπόθεση ἑλληνικὴ σ' ἑλληνικοὺς τόπους, ὅπως π.χ. «Ὑπερίων» τοῦ Hölderlin καὶ οἱ «Μάρτυρες» τοῦ Chateaubriand, προετοιμάζουν ἐπίσης τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν νέαν μορφή τοῦ φιλελληνισμοῦ.

Ἡ Ἑλλάδα μὲ τὶς χτυπητὲς καὶ συγκλονιστικὲς ἀντιθέσεις τῆς ἔσφιγγε τὴν καρδιά τῶν περιηγητῶν καὶ τοὺς ἔκανε ν' ἀγανακτοῦν γιὰ τὴν τύχη ὅχι μόνον τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ζωντανῶν λειψάνων τῆς ἀρχαιότητος. Ἔβλεπαν τὴν σκλαβωμένη ζωὴ τῶν Ἑλλήνων, ἔνιωθαν τὴν ψυχικὴ τους ταραχή, ἄκουαν τὰ θλιβερά καὶ μονότονα ἢ φιλελεύθερα τραγούδια τους, ξεχώριζαν στ' ἀπελπισμένα λόγια τους καὶ μάντευαν στὰ ἐκφραστικὰ τους βλέμματα τοὺς ἀκοίμητους πόθους τους γιὰ δικαιοσύνη καὶ ἐλευθερία. Ὁ προεπαναστατικὸς φιλελληνισμὸς εἶχε ἀρχίσει νὰ παίρνη τὸ νέο περιεχόμενο, νὰ ὁλοκληρώνεται : κοντὰ δηλαδὴ στὸν θαυμασμό καὶ στὴν λατρεῖα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, προστίθεται καὶ ἡ συμπάθεια γιὰ τοὺς ἄτυχους ἀπογόνους των. Ἔτσι ὁ Volney γράφει ἤδη στὰ 1788· «Ποιὰ πιὸ εὐγενικὰ φιλοδοξία ἀπὸ τὸ ν' ἀπελευθερώσῃ κανεῖς πολλοὺς λαοὺς ἀπὸ τὸν ζυγὸ τοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς τυραννίας, ἀπὸ τὸ νὰ ξαναφέρῃ τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὶς τέχνες στὴν πατρικὴ τους γῆ, ἀπὸ τὸ ν' ἀνοίξῃ ἓνα νέο στάδιο στὴν νομοθεσία, στὸ ἐμπόριο, στὴν βιομηχανία!».

Μὲ τὴν ἔκρηξη τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ὁ φιλελληνισμὸς ἀρχίζει νὰ διαποτίζεται καὶ μὲ πολιτικὴ χροιά : μεταβάλλεται καὶ σὲ μιὰ φιλελεύθερη κίνηση καὶ παρουσιάζεται ὡς μιὰ μορφή διαμαρτυρίας ἐναντίον τῆς ἀντιδραστικῆς πολιτικῆς τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας. Ὁ κλασικισμὸς λοιπόν, ὁ ρομαντισμὸς καὶ ὁ φιλελευθερισμὸς στάθηκαν οἱ κολοσσιαῖες ἠθικὲς δυνάμεις, ποὺ παρέσυραν τὴν κοινὴ γνώμη τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς καὶ τὴν προδιαθέτουν εὐνοϊκὰ ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων. Οἱ δυνάμεις αὐτὲς ξεσηκώνουν ἀληθινὴ θύελλα, ποὺ συναρπάζει στὸ διάβα της τὰ αἰσθήματα τῶν πολι-

τισμένων ανθρώπων και τελικά έπηρεάζει και την ψυχρή άκόμενη πολιτική των κυβερνήσεων.

Ο Γάλλος άξιωματικός Pellion, που στα 1828 κατέβηκε στην Ελλάδα με τo γαλλικό άποβατικό σώμα του Maison για τo διώξιμο των Αιγυπτίων και των Τούρκων από την Πελοπόννησο, έγραφε άργότερα τά έξης: «Οι Έλληνες ήταν τότε (πριν από την Έπανάσταση) λίγο γνωστοί. Στο άκουσμα των πρώτων κατορθωμάτων τους, ή φαντασία εύχαριστήθηκε να τους περιβάλει με τά δανεισμένα από την Ιστορία των προγόνων τους λαμπερά χρώματα. Ο πατριωτισμός τους φαινόταν άξιος τής αρχαίας Σπάρτης· οι άρχηγοί τους παραβάλλονταν με τους ήρωες των ένδόξων χρόνων τής Ελλάδος και κάτω από την πέννα των ποιητών οι μάχες τους έπαιρναν μιá απόχρωση όμηρική. Οι άναμνήσεις από τόν λαό αυτόν, που τo ένδοξο παρελθόν του είχε ζήσει τόσους αιώνες, τά μακροχρόνια βάσανά του, ή σταθερότητά του και ή άγια ύπόθεσή του δημιούργησαν πολλές συμπάθειες για τo ζήτημά του. Η μαγική φωνή τής έλευθερίας άντηχώντας από τά τείχη τής Αθήνας στην ήχώ του Μαραθώνα, τής Σαλαμίνας και των Πλαταιών, ήταν σαν ένα προσκλητήριο του αρχαίου πολιτισμού στον νέο πολιτισμό: όλες οι εύγενικές καρδιές άπάντησαν σ' αυτό. Αμέσως τά περισσότερα εύρωπαϊκά έθνη άντιπροσωπεύθηκαν με εύγενείς άντιπροσώπους στα πεδία των μαχών τής Ελλάδος και ή σημαία του σταυρού έγινε τo σύμβολο τής άνεξαρτησίας των λαών».

Η έλληνική λοιπόν ύπόθεση δέν θεωρήθηκε από ώρισμένους μόνο ύπόθεση τής άνθρωπότητας και του πολιτισμού, αλλά και τής χριστιανουσίνης· και ή αντίληψή τους αυτή, που τους κάνει να θεωρούν ότι έχουν ίερο καθήκον να συντελέσουν με τις άσθενείς τους δυνάμεις στον θρίαμβο τής έλληνικής ιδεας, ήταν ένα δυνατό άκόμενη κίνητρο, για την άνάπτυξη του φιλελληνικού πνεύματος. Τo ιδανικό τους είναι να πολεμήσουν τόν κοινό έχθρο του χριστιανισμού. Θεωρούν τους έαυτούς των νέους σταυροφόρους, αλλά είναι οί καθυστερημένοι έπίγονοι μιās έποχής που είχε πιά περάσει για πάντα.

Ο φιλελληνισμός ξαπλώνεται σε όλη την Εύρώπη και στην Αμερική, αλλά θα περιορισθούμε στα κυριώτερα και ισχυρότερα ρεύματά του, τά όποια παρατηρούμε στην Γαλλία, Γερμανία, Έλβετία, Αγγλία και Ηνωμένες Πολιτείες, χωρίς να έκταθούμε σε άλλα μικρότερα, όπως π.χ. στην Ρωσία και στην ρωσοκρατούμενη Πολωνία. Μολαταύτα και από τις χώρες αυτές κατέβηκαν άρκετοί έθελοντές, οί όποιοι πολέμησαν με ένθουσιασμό στο πλευρό των Ελλήνων.

Σε όλες αυτές τις χώρες ό φιλελληνισμός έκδηλώνεται με διάφορες μορφές: είτε με την κάθοδο έθελοντών για να συμμετάσχουν στον έλληνικό άγώνα είτε με πύρινα ύπέρ αυτού άρθρα στις έφη-

μερίδες καὶ περιοδικά, εἴτε μὲ τὴν ἵδρυση φιλελληνικῶν ἐταιρειῶν, εἴτε μὲ ἀποστολὴ χρημάτων καὶ πολεμοφοδίων, εἴτε μὲ ἔργα λογοτεχνικά ἢ καλῶν τεχνῶν, ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ δράμα.

Ὁ φιλελληνισμὸς στὴν Γαλλία.

2. Στὴν Γαλλία ἡ φιλελληνικὴ κίνησις ἐκδηλώνεται ἀμέσως μὲ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὑπάρχει ἐλευθερία τοῦ τύπου σχετικὰ μὲ τὰ ὅσα συμβαίνουν ἐξω

ἀπὸ τὴν χώρα καὶ ὅσα ἀναφέρονται στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ. Ἔτσι φιλελεύθερες ἐφημερίδες, ὅπως ὁ «Le Constitutionnel», ὁ «Le Courrier Français», ὁ «Le Journal des Débats» κ.λ. γράφουν εἰδήσεις γιὰ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα ἢ μὲ θερμὰ ἄρθρα συνηγοροῦν γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ὑπόθεσι, ἐνῶ ἄλλες, ὅπως «La Gazette de France», «Le Drapeau Blanc» παίρνουν τὸ μέρος τῶν Τούρκων καὶ ὑποστηρίζουν τὴν νομιμότητα (legitimité) τῆς κατοχῆς τους. Οἱ συγκρούσεις ἢ οἱ μάχες ποὺ διεξάγονται ἐκεῖ κάτω στὴν ἄκρῃ τῆς ΝΑ Εὐρώπης μέσα σὲ πρωτόγονες καὶ ἄγριες συνθῆκες μὲ πρωταγωνιστὲς τοὺς νεκραναστημένους ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων προσελκύουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κόσμου. Ἡ ἀνταρσία τους γίνεται κοινὸ θέμα καὶ ἐπάνω σ' αὐτὸ ἀνοίγονται ζωηρὲς συζητήσεις σὲ διαφόρους κύκλους.

Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἡ φιλελληνικὴ κίνησις κατακτᾷ περισσότερο ἔδαφος. Στὰ 1823 ἡ «Morale Chrétienne» ἱδρύει τὴν πρώτη «Ἐπιτροπὴ τῶν Ἑλλήνων» (Comité des Grecs) μὲ μέλη ἐπίσημα πρόσωπα τῆς γαλλικῆς κοινωνίας, ὅπως τὸν δούκα De la Rochefoucauld - Liancourt, τὸν στρατηγὸ Sebastiani, τὸν ἱστορικὸ Guizot, τὸν γνωστὸ ρομαντικὸ Benjamin Constant κ.ἄ. Ὁ τελευταῖος μάλιστα συντάσσει τὴν «Ἐκκλησίαν στὰ χριστιανικὰ ἔθνη» (Appel aux nations chrétiennes). Τὸν ἐπόμενο χρόνο ἱδρύεται ἡ «Société philanthropique pour l'assistance des Grecs» μὲ κεντρικὴ ἐπιτροπὴ τὴν ὀνομαζόμενη «Comité Philhélénique» καὶ μέλη της ὀνομαστοὺς φιλέλληνες, ὅπως π.χ. τὸν Chateaubriand, de Broglie, τὸν Villemain καὶ τὸν Ambroise Firmin-Didot, τὸν ἰδιοκτήτη τῶν ὀνομαστῶν τυπογραφείων τοῦ Παρισιοῦ καὶ γνωστὸ ἐκδότῃ κλασσικῶν κειμένων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄρθρα τῶν ἐφημερίδων καὶ ἀπὸ μιὰ περιοδικὴ ἔκδοσι μὲ τὸν τίτλο «Documents relatifs à l'état present de la Grèce», ἕνα σωρὸ ἄλλα φυλλάδια κυκλοφοροῦσαν μὲ θέμα τὸν κοινὸ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνα.

«Όλα όμως αυτά τα δημοσιεύματα τα υπερέβαλε σέ σπουδαιότητα ή «Note sur la Grèce» (1825) του Chateaubriand, όπου αναπτύσσει ένα σχέδιο ειρηνεύσεως της Ἀνατολῆς : πῶς εἶναι δυνατόν ν' ἀπελευθερωθῇ ἡ Ἑλλάδα μὲ ἀπλὰ μόνο διπλωματικά διαβήματα καὶ μὲ τὸ θερμὸ ἐνδιαφέρον τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση, ἐπειδὴ προερχόταν ἀπὸ ἑνα πρόσωπο ποὺ εἶχε χρηματίσει ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς χώρας του (1823) καὶ ἦταν γνωστὴ πνευματικὴ προσωπικότητα τῆς Εὐρώπης. Στὸν πρόλογο τοῦ ὑπομνήματός του ὁ Chateaubriand προσπαθώντας νὰ αἰχμαλωτίσῃ τὴν συμπάθεια τῶν ἰσχυρῶν γράφει : «Οἱ Σουλιώτισσες γκρεμίζονται μὲ τὰ παιδιά τους ἀπὸ τοὺς βράχους. Οἱ ἐξόριστοι τῆς Πάργας παίρνουν μαζί τους τὰ κόκκαλα τῶν πατέρων τους. Τὰ Ψαρά θάβονται κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια των. Τὸ Μεσολόγγι, ἀνοχύρωτο σχεδὸν ἀποκρούει τοὺς βαρβάρους ποὺ πέρασαν δυὸ φορές σχεδὸν μέσα ἀπὸ τὰ τεῖχη του. Παλιόβαρκες ποὺ μετετράπησαν σὲ φοβεροὺς στόλους προσβάλλουν, καίουν καὶ διασκορπίζουν τὰ μεγάλα πλοῖα τοῦ ἐχθροῦ. Ἴδου πράξεις ποὺ θὰ τοποθετήσουν τὴν σημερινὴ Ἑλλάδα μέσα στὸν βωμὸ ὅπου εἶναι χαραγμένο τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Δὲν ἐπιτρέπεται πιὰ ἡ περιφρόνηση ἐκεῖ ὅπου βρίσκεται τόση ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας καὶ τόση φιλοπατρία... Οἱ Ἕλληνες ξανάγιναν ἔθνος μὲ τὸ σπαθὶ τους. Ἡ πολιτικὴ δὲν θέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν νομιμότητά των. Καὶ αὐτοὶ κατέφυγαν στὴν δόξα... Ἄν ἡ Ἑλλάς ὑπέκυπτε γιὰ δεύτερη φορά, αὐτὸ θάταν γιὰ τὴν ἐποχὴ μας τὸ μεγάλο ἔγκλημα τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης».

Τὴν φιλελληνικὴ κίνηση ἐνισχύουν καὶ οἱ ἀφηγήσεις τῶν Γάλλων ἀξιωματικῶν, ὅπως τοῦ Raybaud, Voutier, Jourdain, ποὺ ἔχουν πάρει μέρος στοὺς ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔχουν καταγράψει τὰ βιώματά τους ἀπὸ τὸν παράξενο αὐτὸν πόλεμο τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπ' αὐτὰ πρέπει νὰ ἐξάρουμε τὰ γλαφυρὰ «Mémoires sur la Grèce» τοῦ Raybaud, ποὺ μὲ κρίση ἀντικειμενικὴ, μὲ λεπτὴ εὐαισθησία καὶ ἐκφραστικὴ δύναμη, ἐπηρεασμένος ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ κίνημα τοῦ λογοτεχνικοῦ ρομαντισμοῦ, μᾶς ἀνασταίνει ὁλόκληρο τὸν ἑλληνικὸ κόσμο. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτοὺς, Γάλλοι λογοτέχνες ἐμπνέονται ἀπὸ ἑλληνικὰ θέματα, ὅπως ὁ κόμης Gaspard de Pons στὴν «Ὡδὴ γιὰ τὴν ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων», ὁ Pichald ποὺ ἀνεβάζει στὶς 26 Νοεμβρίου 1825 τὴν τραγωδίαν «Λεωνίδας» καὶ ἄλλοι.

Τὸ μεγάλο ὅμως φιλολογικὸ γεγονός, ποὺ συνηγορεῖ ὅσο κατένεα ἄλλο γιὰ τὰ ἑλληνικὰ δίκαια εἶναι ἡ ἔκδοση τοῦ διτόμου ἔργου

του Fauriel με τον τίτλο «Chants populaires de la Grèce moderne» (1824-1825). Ο Fauriel είναι ένας από τους θαυμαστές εκείνου του λαϊκού πολιτισμού που αναζητούν σε όλες σχεδόν τις χώρες της Ευρώπης και σε άλλες ακόμη έξω απ' αυτήν τους θρύλους και τις παραδόσεις, τα παραμύθια και τα δημοτικά τραγούδια. Πιστεύουν ότι με αυτόν τον τρόπο πλησιάζουν περισσότερο προς τον λαό, ξεετάζουν τις ποικίλες έκδηλώσεις του, ανακαλύπτουν με χαρά σχέσεις χτυπητές ανάμεσα σ' αυτόν και στους μακρινούς προγόνους του και βρίσκουν την ζωντανή πνευματική κληρονομιά του παρελθόντος. Έτσι και ο Fauriel, σκύβει με προσοχή και αγάπη επάνω στον ελληνικό λαϊκό θησαυρό και μιλώντας στον πρόλογο του διτόμου έργου του για τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια εκφράζει την έκπληξη και τον θαυμασμό του για τα πολύτιμα ευρήματά του και για την συμβολή τους στην καλύτερη γνώση και δικαίωση των παραγκωνισμένων και περιφρονημένων νέων 'Ελλήνων' ακόμη καταφέρεται έναντιόν των λογίων της Ευρώπης πού, για να γνωρίσουν το αρχαίο ελληνικό πνεύμα, περιορίζονταν να μελετούν μόνο τους αρχαίους συγγραφείς και τα αρχαία έρείπια. Έδω διαπιστώνει κανείς την αντίδραση του ρομαντισμού στο ρεύμα του κλασικισμού.

«Να που πέρασαν, γράφει, παραπάνω από τέσσερεις αιώνες και οι λόγοι της Ευρώπης δεν μιλούν για την 'Ελλάδα, παρά μόνο για να θρηνησουν την απώλεια του αρχαίου πολιτισμού της, και δεν την διατρέχουν, παρά μόνο για ν' αναζητήσουν τα λείψανα, θα έλεγα σχεδόν την σκόνη των πόλεων και των ναών της, άποφασισμένοι από πρωύτερα να κυριευθούν από έκσταση επάνω στα πιο άμφιβολα έρείπια μιās 'Ελλάδος, που έζησε πριν από δυό ή τρεις χιλιάδες χρόνια. Ός προς τα επτά ή οκτώ εκατομύρια άνθρωπος, βέβαια λείψανα, ζωντανά λείψανα του αρχαίου λαού αυτής της λατρεμένης γής, το πράγμα είναι πολύ διαφορετικό. Οι λόγοι δεν τον λογάρισαν καθόλου ή αν μίλησαν γι' αυτόν, μίλησαν έν παρόδω και για να τους χαρακτηρίσουν σάν μιὰ φυλή ποταπή, ξεπεσμένη σε σημείο που να μην άξιζι παρά την περιφρόνηση ή τον οίκτο των πολιτισμένων ανθρώπων...

Σε πολλές συνήθειες και σε πολλά χαρακτηριστικά των σημερινών έθιμων θ' άναγνώριζαν εύκολα περίεργα ίχνη των αρχαίων ήθών και έθιμων και θ' άποκτοΰσαν έτσι καλύτερη ιδέα για την δραστηριότητα και την επιμονή των νέων 'Ελλήνων.

Θα έξηγουΰσαν γενικώτερα και βαθύτερα τη γεμάτη πάθος κλίση προς την έλευθερία, την κοινωνική δραστηριότητα, την νοημοσύνη και το επιχειρηματικό πνεύμα, που θαυμάζουν στους αρχαίους Έλληνες, παρατηρώντας ότι, ακόμη και κάτω από τον ζυγό των Τούρκων, οι σημερινοί Έλληνες, περισσότερο δυστυχισμένοι παρά ξεπεσμένοι, ποτέ δεν έχασαν όλοτέλα ούτε τα προτερήματα, ούτε το αίσθημα της άνεξαρτησίας' ότι μπόρεσαν να

κρατήσουν την εθνικότητά τους ξεχωριστή από τῶν κατακτητῶν τους, καί νά διατηρήσουν, κάτω ἀπὸ μιὰ καταπιεστική καὶ ληστρική κυβέρνηση, μιὰ θαυμαστή ἐπιδειξίτητα γιὰ τὴν ναυσιπλοία καὶ τὸ ἐμπόριο.

Στὴν Γερμανία.

3. Πολὺ πιὸ θερμὸς εἶναι ὁ φιλελληνισμὸς τῶν Γερμανῶν, γιὰτὶ εἶχε βαθιὲς ρίζες στὴν χώρα τους. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς κιόλας

τοῦ 16 αἰ., μὲ τὴν Μεταρρύθμιση τοῦ Λουθήρου, παρατηροῦμε τὴν ἐξάπλωση τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν σπουδῶν, ἡ ὁποία ἐξε-
λίσσεται σ' ἕνα ἀπέραντο θαυμασμὸ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου. Ἀξιόλογοι πανεπιστημιακοὶ διδάσκαλοι, ὅπως ὁ Schwarzherd (Με-
λάγχθων), ὁ Reuchlin (Καπνίων), ὁ Κρούσιος κ.ἄ. ὑπῆρξαν οἱ
πρωτοπόροι τῆς δημιουργίας τοῦ κλίματος αὐτοῦ τῆς ἀρχαιολα-
τρείας, ἡ ὁποία φθάνει στὸ ζενίθ της κατὰ τὰ μέσα τοῦ 18 αἰ. Τότε
ὁ Winckelmann γράφει τὴν «Geschichte der Kunst des Altertums»,
ὅπου γοητευμένος ἀπὸ τὴν τέχνη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐκφρά-
ζεται μὲ ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸ κάλλος της καὶ προσπαθεῖ ν' ἀποδείξη
τὴν αἰώνια ἀξία τῶν ἔργων της, ἐνῶ ὁ Schiller καὶ ὁ Goethe συγ-
γράφουν θεατρικὰ ἔργα, ποὺ ἔχουν τὴν ἐπίδραση τῆς κλασσικῆς
τραγωδίας καὶ ποὺ ἀνεβάζονται ἀκόμη ὡς σήμερα στὴν σκηνή.
Ὁ Schiller γράφει ἀκόμη τὸ ἔργο «Die Götter Griechenlands»
καὶ ὁ Goethe μεταφράζει καὶ δημοσιεύει ἑξὶ ἐλληνικὰ δημοτικὰ
τραγούδια μὲ τὸν τίτλο «Neugriechische Epirotische Heldenlieder»
ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη τότε συλλογὴ τοῦ Werner von Haxthausen.
Ἐπίσης ὁ Goethe στὰ 1827, ἔχοντας ὑπ' ὄψη καὶ τὴν συλλογὴ
τοῦ Faurel, δημοσιεύει ἀπομιμήσεις ἐλληνικῶν ἐρωτικῶν τρα-
γουδιῶν μὲ τὸν τίτλο «Neugriechische Liebeskolien». Καὶ ἄλλοι
συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Herder καὶ ὁ Lessing, ἀπὸ τὴν συντροφιά
τοῦ πνευματικοῦ κινήματος Sturm und Drang κατέχονται ἀπὸ
τὴν ἴδια αὐτὴ ἀρχαιολατρεία.

Ξεχωριστὰ πρέπει νὰ μνημονευθῇ ὁ νεώτερος Hölderlin, ποὺ
ὄχι μόνο μετέφρασε δράματα τοῦ Σοφοκλέους καὶ ὠδὲς τοῦ Πιν-
δάρου, ἀλλὰ ἔγραψε καὶ ποιήματα σχετικὰ μὲ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ
ἀξιολογώτερο ὅμως ἔργο του εἶναι ὁ «Hyperion», μυθιστόρημα μὲ
μορφὴ ἐπιστολῶν, ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ
1770, ἕνα ἔργο ρομαντικὸ ποὺ διαβάζεται ἀκόμη ὡς σήμερα μὲ
ἐνδιαφέρον.

Ἔτσι, ὅταν ξέσπασε ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάσταση, οἱ Γερμανοὶ ἦταν
διαποτισμένοι πιά ἀπὸ τὴν λατρεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡ-

λατρεία αυτή δεν άργησε νά έκδηλωθῇ καί ώς συμπάθεια πρὸς τοὺς νέους, οἱ ὅποιοι μὲ τὰ κατορθώματά τους παρουσιάζονταν ὡς ἀντάξια τέκνα τῶν προγόνων τους. Οἱ φιλελεύθεροι μάλιστα, ὑποστηρίζοντας τοὺς Ἕλληνες, βρῆκαν τὴν εὐκαιρία ν' ἀποδοκίμασουν ἔμμεσα τὴν πολιτικὴ τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας. Ὁ φιλελληνικὸς αὐτὸς ἐνθουσιασμὸς ἦταν γενικὸς, ἔγινε «θηρσκέια τῆς νεότητος καὶ τοῦ γήρατος», κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ ἱστορικοῦ Mendelssohn-Bartholdy.

Παρὰ τὴν λογοκρισίαν καὶ τὰ ἄλλα ἀπαγορευτικὰ μέτρα τῶν διαφόρων κυβερνήσεων πολλοὶ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης ὑψώνουν τὴν φωνή τους γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἑλληνικὴ ὑπόθεση, ὁ καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας Wilhelm Traugott Krug (ὁ διάδοχος τοῦ Kant στὴν Königsberg), ὁ ὁποῖος μὲ ἀλλεπάλληλα δημοσιεύματα προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι κοινὸι στασιαστές, γιὰτὶ ποτὲ δὲν ὑποτάχθηκαν στοὺς Τούρκους μὲ συνθήκη, ὅτι δὲν ἔχουν κανένα κοινὸ μὲ τοὺς καρβονάρους, ὅτι εἶναι δυστυχισμένοι, καὶ ἐπομένως οἱ χριστιανικὲς δυνάμεις πρέπει νὰ τοὺς βοηθήσουν· ὁ ἑλληνιστὴς καθηγητὴς τοῦ Μονάχου Friedrich Wilhelm Thiersch, ὁ ποιητὴς Wilhelm Müller, ποὺ μὲ τὰ ποιήματά του «Lieder der Griechen» κατορθώνει νὰ δώσῃ ζωντανή τὴν εἰκόνα τῶν Ἑλλήνων ἀγωνιστῶν καὶ νὰ προκαλέσῃ βαθιὰ συγκίνηση στοὺς συμπατριῶτες του· ὁ ἴδιος μεταφράζει καὶ τὸ ἔργο τοῦ Fauriel «Chants populaires de la Grèce moderne. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτοὺς καὶ ἄλλοι ἀκόμη φιλέλληνες, ἐπιστήμονες, λογοτέχνες, δημοσιογράφοι, ἀξιωματικοὶ κ.λ.π. ἐργάζονται μὲ ζήλο γιὰ τὴν δικαίωση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγώνα.

Παράλληλα ἰδρύονται φιλελληνικὰ σωματεῖα καὶ συλλέγονται μὲ ἐράνους χρήματα γιὰ τοὺς ἀγωνιζόμενους Ἕλληνες. Γιὰ ν' ἀρκεσθοῦμε σ' ἓνα παράδειγμα, ἀναφέρουμε ὅτι μόνον οἱ φιλέλληνες τῆς Στουτγάρδης ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1821 ὡς τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1823 συνέλεξαν 30.000 φιορίνια. Ἐξ σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι ὁ διαπρεπὴς γηραιὸς καθηγητὴς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας Johann Voss, ὁ ὁποῖος μετέφρασε τὸν Ὅμηρο σὲ γλαφυρὴ γερμανικὴ μετάφραση σὲ ἥρωϊκὸ ἐπικὸ ἐξάμετρο, προσέφερε 1000 φιορίνια.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἀπὸ τὸ 1823-1826 παρατηρεῖται, ἰδίως στὴν Πρωσία, μιὰ ὕφεση στὸν ἐνθουσιασμὸ αὐτόν, ἡ ὁποία ὀφείλεται στὴν ἐχθρικὴ στάση τῶν ἐπίσημων κατὰ τόπους ἀρχῶν καὶ στὴν ἀνθελληνικὴ στάση ὠρισμένων ἀρθρογράφων, ἀκόμη καὶ ἄλλοτε φιλελλήνων ἀγωνιστῶν, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἐπιστρέψῃ ἀπογοητευμένοι ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Μὲ τὴν ἥρωϊκὴ ὅμως ἀντίσταση τῶν πολιορκημένων τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἰδίως μὲ τὴν ἐπιδείνωση τῆς

θέσεώς των ὁ φιλελληνισμὸς μπαίνει σὲ μιὰ νέα περίοδο ἐξάρσεως συνεπαρμένος ἀπὸ τὴν ὁρμή καὶ τὸ πάθος τῆς κοινῆς γνώμης.

Οἱ ψυχρὲς κυβερνήσεις αἴρουν τὶς ἀπαγορευτικὰς τοὺς διατάξεις τὶς σχετικὰς μὲ τὴν ἀναγραφὴ φιλελληνικῶν ἄρθρων ἢ εἰδήσεων στὸν τύπο. Ὁ φιλέλληνας μάλιστα βασιλιάς τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκος Α', μόλις ἀνεβαίνει στὸν θρόνον (1825), κάνει τὴν πρωτεύουσά του Μόναχο κέντρο τοῦ φιλελληνισμοῦ τῆς Γερμανίας: Ποιητὴς ὁ ἴδιος γράφει 32 ποιήματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα, εὐνοεῖ τὴν φιλελληνικὴ κίνηση καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐπηρεάσῃ καὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητος αὐτῆς ἦταν νὰ συλλέξῃ τὸ φιλελληνικὸ κομιτάτο τοῦ Μονάχου μέσα σὲ δύο χρόνια (ὡς τὸ τέλος τοῦ 1827) 150.000 περίπου φράγκα. Ἀκόμη ὁ Λουδοβίκος ἐπιτρέπει τὴν ἀναχώρηση ἀξιωματικῶν του καὶ ὑπαξιωματικῶν του ὡς ἐθελοντῶν γιὰ τὴν Ἑλλάδα, χωρὶς νὰ χάνουν τοὺς βαθμοὺς καὶ τοὺς μισθοὺς των. Ἐπικεφαλῆς των εἶναι ὁ συνταγματάρχης von Heideck.

Ἀνάλογη δραστηριότητα ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν καὶ ἄλλα φιλελληνικὰ κέντρα, ὅπως ἡ Δρέσδη, τὸ Breslau, τὸ Düsseldorf, ἡ Heidelberg, ἡ Φραγκφούρτη καὶ τέλος τὸ Βερολίνο. Συνολικὰ ὑπολογίζονται σὲ ἓνα ἑκατομμύριο φράγκα τὰ ποσά, ποὺ συγκεντρώθηκαν στὴν Γερμανία καὶ στάλθηκαν στὴν ἀγωνιζόμενη Ἑλλάδα.

Ἡ ἑλληνολατρεία μάλιστα ἔφτασε σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε νὰ ἐπηρεάσῃ ὄχι μόνο τὴν λογοτεχνία τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ καὶ ὠρισμένες ὀψεις τῆς ζωῆς της. «Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο, γράφει ὁ Σ.Θ. Λάσκαρις, παντοιοτρόπως ἐξεδηλοῦτο, ἀδιαφόρως κοινωνικῆς τάξεως καὶ ἡλικίας. Ὁ γυναικεῖος συρμὸς εἰσῆγεν ἐκ Παρισίων τὰς *Robes de Dame à la Bobeline*· κατὰ τὰς ἀπόκρεω ἔβλεπε τις πλῆθος μετημφισμένων εἰς παλληκάρια ἢ Σουλιωτίδας· οἱ μαθηταὶ τῶν σχολείων ἔπαιζον εἰς τὰς παιδιὰς των Τούρκους καὶ Ἑλλήνας, τὰ δὲ τετράδια των ἔφερον εἰς τὸ ἐξώφυλλον τὰς εἰκόνας τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ τῶν πυρπολητῶν. Ἐν Μαγδεμβούργῳ ζαχαροπλάστης ἔκαμνε χρυσὰς ἐργασίας πωλῶν γλυκύσματα μὲ φιλελληνικοὺς στίχους καὶ ἐπιγραφάς, εἰς τὰς προθήκας τῶν χαρτοπωλείων ἔβλεπε τις τὰς προσωπογραφίας τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν καὶ ἀπεικονίσεις σκηνῶν τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, εἰς τὰς συναυλίας ἐψάλλοντο ἑλληνικὰ τραγούδια καὶ ὁ λαὸς ἐνεπνέετο φιλελληνικοὺς στίχους».

Στὴν Ἑλβετία.

4. Ὁ φιλελληνισμὸς βρῆκε ἐπίσης γόνιμο ἔδαφος καὶ στὴν Ἑλβετία, γιατί οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων θύμιζαν στοὺς κατόικους τῆς τοὺς πολέμους τῆς ἀνεξαρτησίας τους κατὰ τὸν 14 καὶ 18 αἰ. Ἐπειτα ἡ πολιτικὴ τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας, μὲ τὸ στεῖρο καὶ καταπιεστικὸ πνεῦμα τῆς, προκαλοῦσε τὴν ἀντίδραση ἰδίως στὴν νέα γενεά, ποὺ ἐμπνεόταν ἀπὸ φιλελεύθερα αἰσθήματα. Οἱ δημοσιογράφοι λοιπὸν ποὺ δημοσίευαν ἐκτενεῖς περιγραφές τῶν μαχῶν, οἱ ἱεροκήρυκες ποὺ καλοῦσαν τοὺς πιστοὺς νὰ ἐνισχύσουν τοὺς μαχόμενους χριστιανούς, οἱ ἱερεῖς ποὺ προσεύχονταν στὶς ἐκκλησίες γιὰ τὴν εὐόδωση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνα, οἱ Γάλλοι ἢ οἱ Γερμανοὶ ἢ οἱ Ἀγγλοὶ ποιητὲς ποὺ ἔψαλλαν τοὺς ἡρώismus τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἄργησαν ν' ἀνάψουν καὶ ἐδῶ τὴν φλόγα τοῦ φιλελληνισμοῦ. Τὴν 15 Σεπτεμβρίου 1821 (ν.ῆ.) ἱδρύεται στὴν Βέρνη ἡ πρώτη φιλελληνικὴ ἐπιτροπὴ. Τὸ ἐπόμενο ἔτος εἶχαν κιόλας συστηθῇ παρόμοιες ἐπιτροπές σὲ 27 ἄλλες πόλεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Ζυρίχης ξεχωρίζει στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴν δραστηριότητά της. Ἀπὸ τὴν Ζυρίχη ξεκινᾷ γιὰ νὰ πολεμήσῃ στὴν Ἑλλάδα ὁ Johann Meyer, ὁ συντάκτης τῶν «Ἑλληνικῶν χρονικῶν» τοῦ Μεσολογγίου. Ἐκεῖ ὥργάνωσε νοσοκομεῖο 80 κλινῶν καὶ φαρμακεῖο καὶ βρῆκε τὸν θάνατο κατὰ τὴν περίφημη ἔξοδο. Ὁ Victor Hugo τοῦ ἀφιέρωσε ὠρισμένους στίχους στὶς «Orientales» του.

Σὲ κέντρο ὁμῶς τοῦ ἐλβετικοῦ φιλελληνισμοῦ ἐξελίσσεται ἡ Γενεὺη χάρις στὴν προσωπικότητα τοῦ φιλέλληνα τραπεζίτη Jean-Gabriel Eynard. Ὁ Eynard εἶναι ὁ πιὸ μεγάλος φιλέλληνας ὄχι μόνο τῆς Ἑλβετίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Εὐρώπης. Ἐδαπάνησε πολλὰ ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του περιουσία, ἐφώδιασε τὸ Μεσολόγγι μὲ τροφές, συνέλεξε χρήματα γιὰ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, ὑποστήριξε τὰ ἑλληνικὰ αἰτήματα στὶς διάφορες εὐρωπαϊκὲς αὐλές, κατατόπισε τὴν κοινὴ γνώμη καὶ ἐβοήθησε μὲ θέρμη καὶ μὲ θετικὲς ὑπηρεσίες τὸν ἀγαπητό του φίλο καὶ πρῶτο κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννη Καποδίστρια κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ἀρχῆς του.

Στὴν Ἀγγλία.

5. Στὴν Ἀγγλία ὁ φιλελληνισμὸς δὲν ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἴδια ὁρμὴ καὶ τὸν ἴδιο ἐνθουσιασμό, ὅπως στὴν Γαλλία, Γερμανία καὶ Ἑλβετία: τὰ πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῆς Ἀγγλίας γιὰ τὴν διατήρηση τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὁ φόβος ἑλληνικῶν ταραχῶν στὰ Ἰόνια Νησιά,

πού γειτόνευαν με την επαναστατημένη Ελλάδα και ίσως ο φόβος του ανταγωνισμού προς ένα νέο τολμηρό και ριψοκίνδυνο ναυτικό κράτος ήταν ασφαλώς τα εμπόδια, που — αν εξαιρέση βέβαια κανείς και το φλέγμα του Άγγλου — αποτελούσαν μεγάλα εμπόδια για την γρήγορη ανάπτυξη των συμπαθειών του αγγλικού λαού. Το αγγλικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα φουντώνει μόνο μετά την σφαγή της Χίου και μετά την δημοσίευση του βιβλίου του περιηγητή George Waddington (A visit to Greece in 1823 and 1824) το οποίο περιέγραφε την εξαθλίωση και την απόγνωση των ελληνικών πληθυσμών.

Την ενίσχυση του φιλελληνικού πνεύματος υποβοηθεί και η άνοδος του Canning στο αξίωμα του υπουργού των εξωτερικών και η βαθμιαία μεταβολή της αγγλικής πολιτικής απέναντι της Ελλάδος. Η μεγαλύτερη φιλελληνική κίνηση παρατηρείται στο Έδιμβουργο και στο Λονδίνο, όπου ιδρύεται φιλελληνική εταιρεία με πρόεδρο τον λόρδο Erskine, οργανωμένη κατά τρόπο πολύ πιο πρακτικό από των άλλων εταιρειών της ευρωπαϊκής ήπείρου. Η εταιρεία αυτή ανέπτυξε μεγάλη δραστηριότητα, διευκόλυνε τους Έλληνες αντιπροσώπους στο Λονδίνο για την σύναψη του δανείου και έστειλε τον συνταγματάρχη Leicester Stanhope στην Γερμανία και Έλβετία για να συνεννοηθούν με τις φιλελληνικές εταιρείες της ηπειρωτικής Ευρώπης. Σύμφωνα με την εντολή της φιλελληνικής εταιρείας του Λονδίνου ο Stanhope κατέβηκε κατόπιν στην Ελλάδα, στο Μεσολόγγι και ίδρυσε εκεί φιλελληνική επιτροπή που έφρόντιζε για την παραλαβή και την διαχείριση των βοηθημάτων. Εκεί σε λίγο θα κατεβή και ο ποιητής Byron.

6. Και στις απομακρυσμένες Ένωμένες Πολιτείες, όπου η είδηση για την έκρηξη της επανάστασης στην Μολδαβία και Βλαχία έφθασε μόλις κατά τα τέλη Μαΐου του 1821, αρχίζει βαθμιαία να αναπτύσσεται ένα φιλελληνικό ρεύμα που δεν άργει να φουντώσει κατά την διάρκεια του 1822. Και ο ίδιος ο πρόεδρος των Ένωμένων Πολιτειών James Monroe στο έτήσιο διάγγελμα του της 4 Δεκεμβρίου 1822 γράφει: «Είναι αδύνατο να βλέπη κανένας τις ταλαιπωρίες που περνάει η Ελλάδα χωρίς να συγκινηθεί βαθύτατα. Το όνομα της Ελλάδος γεμίζει τον νοῦ και την καρδιά με τα υψηλότερα και ευγενέστερα αίσθήματα».

Μολαταῦτα η αμερικανική κυβέρνηση δεν μπορούσε να προ-

χωρήση σὲ γενναῖες ἀποφάσεις, ἀφοῦ εἶχε ἀρχίσει νὰ διαμορφώ-
νεται τὸ δόγμα τοῦ Monroe, ἡ γνωστὴ πολιτικὴ τοῦ ἀπομονωτισμοῦ.
Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὁ πρόεδρος, μὲ τὸ διάγγελμα τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ
1823 ἐπρόκειτο ν' ἀποκρούσῃ τὴν ἀνάμειξη τῶν εὐρωπαϊκῶν δυ-
νάμεων στὴν Ἀμερικὴ, δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἐκδηλώσῃ ζωηρὸ καὶ
θετικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ μιὰ χώρα τῆς Εὐρώπης, ἔστω καὶ ἂν ἀγω-
νιζόταν γιὰ τὴν ἐλευθερίαν της. Ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος νὰ κατηγορηθοῦν
οἱ Ἡνωμένους Πολιτεῖες ὅτι θὰ παρέβαιναν τὶς ἴδιες τὶς ἀρχές
τους.

Ἡ κοινὴ ὁμως γνώμη στὴν Ἀμερικὴ συγκινεῖται ἀπὸ τὸν ἀπελ-
πισμένο ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων. Τὰ πνεύματα ξεσηκώνονται ἀπὸ
τὶς εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων καὶ ἀπὸ τὰ φιλελληνικὰ ἄρθρα διαπρε-
πῶν πολιτῶν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ὅπως π.χ. τοῦ Edward
Everett, καθηγητῇ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Harvard, καὶ τοῦ Daniel
Webster, πληρεξουσίου τῆς Μασσαχουσέτης στὸ Κογκρέσσο, ὁ
ὁποῖος στὶς 5 Δεκεμβρίου 1823 εἶχε ὑποβάλει πρόταση γιὰ τὸν
διορισμὸ διπλωματικοῦ ὑπαλλήλου στὴν Ἑλλάδα. Τὴν πρότασὴ
του αὐτὴν τὴν στηρίζει μὲ ἓνα λαμπρὸ λόγο : «Καὶ αὐτὸ τὸ κτίριο,
λέγει, στὸ ὁποῖον εἴμαστε συναθροισμένοι, αὐτοὶ οἱ συμμετρικοὶ
κίονες, αὐτὴ ἡ διακόσμηση, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, τὰ πάντα, μᾶς ὑπεν-
θυμίζουν πῶς ὑπῆρχεν ἡ Ἑλλάδα καὶ πῶς, τόσο ἐμεῖς, ὅσο καὶ ἡ
λοιπὴ ἀνθρωπότης, εἴμαστε σὲ μεγάλῳ βαθμῷ ὀφειλέτες της... "Ὅ,τι,
λοιπόν, ἔχω νὰ εἰπῶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀφορᾷ τὴν νεώτερη, ὄχι
τὴν ἀρχαία. Τὴν ζωντανή, ὄχι τὴν πεθαμένη. Ἀφορᾷ αὐτήν, ὄχι
ὅπως ὑπάρχει στὴν ἱστορίαν θριαμβεύουσα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς
τυραννίας καὶ τῆς ἀμαθείας, ἀλλὰ ὅπως εἶναι ἔτσι σήμερον καὶ πο-
λεμαί, μὲ τρομερὴ ἀνισότητά ὄρων, γιὰ τὴν ὑπαρξή της καὶ γιὰ
τὰ κοινὰ βασικὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα...».

Ὁ φιλελληνικὸς πυρετὸς ξαπλώνεται πιά στοὺς κατοίκους
τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Ἀπὸ τὶς ἀρχές κιόλας τοῦ 1823 ἡ δρα-
στηριότητα τῶν ζωντανῶν αὐτῶν στοιχείων τοῦ Νέου Κόσμου
διοχετεύεται σὲ ἐράνους, σὲ γιορτὲς καὶ σὲ ἴδρυση ἐπιτροπῶν σὲ
διάφορες πόλεις. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐράνων εἶναι πλούσια.

Ὁ φιλελληνισμὸς παρουσιάζει ὕφεση, κατὰ τὸ 1824-1825, ὅταν
στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἐφθάναν οἱ εἰδήσεις γιὰ τὴν ἀκαταστασίαν
ποὺ βασιλεῦε στὴν Ἑλλάδα μὲ τὶς πολιτικὲς διαμάχες καὶ τοὺς ἐμ-
φύλιους πολέμους. Μολαταῦτα καὶ τότε οἱ Ἀμερικανοὶ δὲν ἔπαψαν
νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν ἀποστολὴν
χρημάτων, μὲ τὴν περίθαλψιν καὶ ἀνατροφὴν ὀρφανῶν πολέμου,
τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα — ἀφοῦ μεταφέρθηκαν σὲ ἀμερικαν-

νικά εκπαιδευτικά ιδρύματα — επέστρεψαν στην Ελλάδα και προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στην χώρα τους.

**Οί φιλέλληνες στην
Ελλάδα.**

7. Ἡ κάθοδος φιλελλήνων στην Ἑλλάδα δὲν ἔπαψε βέβαια κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου, ἀλλὰ παρατηροῦμε ζωηρὰ καὶ ὀρμητικὰ ρεύματα πρὸς αὐτὴν σὲ δυο

κυρίως ὠρισμένες περιόδους : 1) λίγο μετὰ τὴν ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων, ὅταν ἡ ἐπανάσταση ρίζωσε καὶ μονιμοποίησε τὸν ἐνθουσιασμό τῶν Εὐρωπαίων· καὶ 2) ὕστερ' ἀπὸ τὴν λήξη τῶν ἐμφυλίων πολέμων, ὅταν ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις Κουντουριώτη παρυσιάζεται ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ κάπως ἐδραιωμένη καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἡρωϊκὴ πτώση τοῦ Μεσολογγίου.

Μὲ τὸ πρῶτο ρεῦμα κατέβηκαν οἱ περισσότεροὶ λάτρες τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ οἱ ρομαντικοί. Τὸ ὅτι θ' ἀγωνίζονταν στὴν χώρα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαιότητος ἦταν γι' αὐτοὺς μεγάλη τιμὴ καὶ καθήκον. Οἱ περισσότεροὶ ἀπ' αὐτοὺς ἦταν Γερμανοί, θρεμμένοι μὲ τὰ νάματα τοῦ κλασικισμοῦ καὶ ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ ρομαντισμό· ἦταν «οἱ εἰλικρινέστεροὶ καὶ ἀφιλοκερδέστεροὶ φίλοι τῆς Ἑλλάδος», ὅπως γράφει ὁ Φωτάκος. Ἀκόμη καὶ στὰ διαβατήριά τους ἦταν γραμμένα τὰ ἐξῆς περίπου· «Θεὲ σῶσε τὴν Ἑλλάδα! Ἀναχωρεῖ ὁ.. (ὄνομα, ἐπώνυμο, πατρίδα τοῦ φιλέλληνα) στὴν Ἑλλάδα ν' ἀγωνιστῇ μὲ τοὺς ἀδελφοὺς Ἕλληνας, γιὰ ν' ἀπελευθερώσῃ τὴν πατρίδα τοῦ Ἑπαμεινῶνδα, τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων».

Τὰ ἰδεολογικὰ συναισθήματα, ποὺ τάραζαν τοὺς φιλέλληνες τὶς στιγμὲς ποὺ ἔχαναν ἀπὸ τὰ μάτια τους τὶς ἀκτὲς τῆς ἀγαπημένης τους πατρίδας, δὲν παρέλειπαν κάποτε νὰ μᾶς τὰ περιγράψουν. «Εὐνοϊκὸς ἄνεμος φούσκωνε τὰ πανιά, γράφει ὁ Γάλλος ἀξιωματικὸς Raybaud, καὶ τὰ μάτια μας εἶχαν δεῖ τὶς τελευταῖες βουνοκορφὲς τῆς Γαλλίας νὰ σβήνουν σιγὰ σιγὰ στὸν ὀρίζοντα. Πρέπει νὰ φοβηθῶ νὰ ὁμολογήσω, πῶς τότε πλήρωνα ἓνα τελευταῖο φόρο τῆς θλίψης μου γιὰ τὸ χάσιμο τῶν φίλων μου, τῆς πατρίδας, τῆς πατρικῆς ἐστίας; Μολαταῦτα, μὲ τὴν φαντασία τῶν 25 χρόνων, οἱ σκέψεις μου δὲν ἄργησαν νὰ πάρουν μιὰ ἀπόχρωση λιγότερο σκοτεινὴ: δοκίμαζα, μιὰ μυστικὴ ἀνατριχίλα χαρᾶς μὲ τὴν ἰδέα πῶς σὲ λίγες μέρες θὰ πατοῦσα ἴσως στὰ ἐρείπια τῆς Σπάρτης καὶ τὸ ἔδαφος, ὅπου πέθανε ὁ Λεωνίδας. Ἀθῆνα! Ἀθῆνα! φώναζα, καὶ αὐτὸ τὸ μαγικὸ ὄνομα στὸ τέλος σκόρπισε τὶς θλιβερὲς ἀναμνήσεις. Ὡ

μητέρα τῶν τεχνῶν, ποιὸς δὲν θὰ αἰσθανόταν τὸν ἑαυτό του συγκινημένο μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ ἐρείπιά σου, νὰ θαυμάσῃ τὰ μνημεῖά σου! Πόσοι σοφοὶ καὶ ἔνδοξοι προσκυνητὲς ἦλθαν γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ ἀψηφώντας τὸ ἐγχειρίδιο τῶν βαρβάρων! Ἀφήνοντας σ' αὐτοὺς τοὺς εὐνοούμενους τῶν μουσῶν τὸ στεφάνι τῆς μεγαλοφυΐας πηγαίναμε νὰ βροῦμε ἓνα ἄλλο εἶδος δάφνης· γιατί δὲν ἀφήσαμε τὴν πατρίδα μας, γιὰ νὰ μαζέψουμε ὕστερ' ἀπ' αὐτοὺς καὶ ἡμεῖς κάτι σ' ἓνα ἀγρό, ποὺ τοῦ πῆραν ἴσως ὅλα του τὰ λουλούδια, ἀλλὰ γιὰ νὰ πολεμήσουμε μὲ τὸ σπαθὶ γιὰ τὸν πιὸ εὐγενικὸ σκοπὸ».

Πολλοὺς ἀπὸ τοὺς φιλέλληνες αὐτοὺς κινεῖ ἐπίσης ἡ ρομαντικὴ ἐκείνη εὐαισθησία τῆς ἐποχῆς, ἡ ἀκαθόριστῃ ἀνησυχία καὶ μελαγχολία, ἡ τάση γιὰ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὰ στενὰ ὅρια τῆς πατρίδας, τὸ ξεπέταγμα στοὺς ἀνοιχτοὺς ὀρίζοντες τοῦ κόσμου, ὁ πόθος γιὰ ἀπολύτρωση, γιὰ ἐλευθερία, γιὰ φυγὴ. Μερικοὶ πηγαίνουν γυρεύοντας τὸν θάνατο καὶ πραγματικὰ φεύγουν ἀπὸ τὴν ζωὴ βρίσκοντας ἔνδοξο θάνατο στὸ πεδίο τῆς μάχης. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀπογοητευμένοι ἀπὸ τὴν κατάστασι στὴν Εὐρώπῃ, οἱ κυνηγημένοι ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς ἀνησυχίες τους, αὐτοὶ ποὺ δὲν τοὺς χωρεῖ ὁ τόπος, αὐτοὶ ποὺ λατρεύουν τὴν μόνωσι καὶ τὴν ἐλευθερία.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτοὺς, κατεβαίνουν στὴν Ἑλλάδα πολιτικοὶ ἐξόριστοι ἢ φυγάδες, ποὺ μετὰ τὴν ἀποτυχία τῶν δημοκρατικῶν ἢ ἀπελευθερωτικῶν κινήσεων στὴν πατρίδα τους ἔρχονται νὰ πολεμήσουν γιὰ τὰ ἴδια ἰδανικά. Κι' αὐτοὶ εἶναι, φαίνεται, ἄρκετοί, πρὸ πάντων Ἰταλοί. Ἡ ὑπόθεσι τῶν Ἑλλήνων εἶναι καὶ ὑπόθεσι ὅλων τῶν δημοκρατικῶν καὶ σκλαβωμένων ἀνθρώπων καὶ λαῶν. Γι' αὐτὸ μὲ φλογερὸ ἐνθουσιασμό κατεβαίνουν στὴν Ἑλλάδα καὶ πολεμοῦν μὲ πείσμα καὶ φανατισμό.

Ἐπίσης δὲν ἔλειπαν καὶ οἱ τυχοδιωκτικοὶ τύποι, καθυστερημένοι πλανόδιοι ἱππότες, ποὺ ζητοῦσαν νὰ κάνουν τὴν τύχη τους κερδίζοντας βαθμοὺς καὶ πλοῦτη· ἡ Ἑλλάδα γι' αὐτοὺς ἦταν ἡ χώρα μὲ τὸ ἔνδοξο παρελθόν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ἄγνωστο καὶ γεμάτο ὑποσχέσεις μέλλον.

Διαβάζοντας κανεῖς τὶς ἐπιστολὲς ἢ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν φιλελλήνων συγκινεῖται ἀπὸ τὸ φιλελληνικὸ καὶ φιλελεύθερο πνεῦμα ποὺ τοὺς ἐμπνέει, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ἐνθουσιαστικὸ τους παραλήρημα. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ τοὺς κάνει νὰ χωρίζονται ἀπὸ τοὺς ἀγαπημένους γέρους γονεῖς, νὰ ξεχνοῦν τὴν θαλπωρὴ καὶ τὶς ἀνέσεις τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας, νὰ κόβουν τοὺς τρυφεροὺς δεσμοὺς μὲ τὸν τόπο τους, νὰ ὑποφέρουν τὶς ποικίλες περιπέτειες καὶ στερήσεις στὸ ταξίδι καὶ στὴν Ἑλλάδα. Ἀξιοματικοὶ διαφορῶν βαθμῶν καὶ

στρατιῶτες ἀπὸ ὅλα τὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, τοὺς ὁποίους ὄχι μόνο ἡ γλῶσσα, τὰ ἥθη, ἔθιμα, οἱ παραδόσεις, ἀλλὰ κάποτε καὶ οἱ ἐθνικὲς ἀντιθέσεις, ἐνώνονται σ' ἓνα σῶμα μὲ πειθαρχία αὐτοπροαίρετη.

“Ὅλοι σχεδὸν αὐτοὶ πλάθουν ὄνειρα, ἀνασταίνουν μέσα στὴν φαντασία τους τὴν ἐξιδανικευμένη εἰκόνα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τὴν προεκτείνουν στὴν σύγχρονη, ὅπου κυριαρχεῖ ἀπ' ἄκρο σ' ἄκρο τὸ πνεῦμα καὶ τὸ χρῶμα τῆς Ἀνατολῆς. Ἐντονη εἶναι ἡ ἀντίθεσή της πρὸς τὶς δυτικὲς εὐρωπαϊκὲς χῶρες καὶ τὸν πολιτισμό τους. Ζοῦν σ' ἓναν ἄλλο κόσμο. Μεγάλη εἶναι γιὰ πολλοὺς ἡ ἀπογοήτευσή τους, ὅταν συχνὰ βλέπουν τὰ ὄνειρά τους νὰ διαλύονται ἀπὸ τὴν πρώτη τους ἐπαφή μὲ τὴν πραγματικότητα. «Βρήκαμε τοὺς κατοίκους ὄχι τόσο μορφωμένους, ὅσο νομίζαμε», γράφει ἓνας Γερμανός. «Ἡ κατοικία μας δὲν ἔχει οὔτε κρεβάτια, οὔτε τραπέζια, οὔτε καρέκλες καὶ κοιμούμαστε κάτω, ὅπως συνηθίζουν οἱ Ἕλληνες», γράφει ἄλλος. Ἡ πρωτόγονη σχεδὸν κατάσταση στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, τὸ κλίμα της μὲ τὶς ἀπτόμετες ἐναλλαγές του, οἱ καταστρεπτικὲς τῆς ἐπιδημίας καὶ ἡ ὀλοκληρωτικὴ σχεδὸν ἔλλειψη ἱατρικῆς περιθάλψεως, ὑγειονομικῶν ἱδρυμάτων καὶ μέσων, οἱ πολυποίκιλες στερήσεις καὶ κακουχίες, ὁ διαφορετικὸς τρόπος ζωῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ γενικὰ τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο τοῦ πολιτισμοῦ τους ἦταν τὰ κύρια αἷτια τῶν ἀπογοητεύσεων τῶν φιλελλήνων, τὰ ὁποῖα σιγὰ σιγὰ κάνουν ποθητὴ τὴν ἐπιστροφή στὴν πατρίδα τους. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πού πατοῦσαν τὸ πόδι τους στὴν Ἑλλάδα ἡ ψυχικὴ τους ἀντοχή ἔμπαινε σὲ μιὰ ἀτέλειωτη σειρά δοκιμασιῶν. «Κάτω ἀπ' αὐτὸν τὸν ὠραῖο οὐρανὸ πού τόσο τὸν εἶχαμε ποθήσει, γράφει ὁ Γάλλος Raybaud, πόσες φορές, καμένοι ἀπὸ ἓνα δυνατό ἥλιο, τριγυρισμένοι ἀπὸ φρικτὰ ἐρείπια, πού εἶχαν σωριάσει οἱ βολές μιᾶς ἀχαλίνωτης ἐκδικήσεως, δὲν λυπηθήκαμε πού στερηθήκαμε τὴν εἰρήνη, τὶς χαρὲς καὶ τὶς τρυφερότητες τῆς πατρίδας!».

Πολλοί, κυρίως ἄνωτεροι ἀξιωματικοί, ἔρχονταν δίνοντας πίστη στὶς εἰδήσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων, πού μεγαλοποιοῦσαν τὶς νίκες τῶν Ἑλλήνων καὶ μιλοῦσαν γιὰ τὶς ἀρχὲς τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς τους ὁργανώσεως. Ἦλπιζαν λοιπὸν νὰ βροῦν μιὰ καλὴ ὁργανωτικὴ προσπάθεια, μιὰ τακτικὴ μισθοδοσία ἀπὸ τὸ δημόσιο ταμεῖο καὶ ἓνα λαμπρὸ στάδιο στὸν ἑλληνικὸ στρατό. Γεμάτοι φιλοδοξίες νόμιζαν ὅτι θὰ ἔβρισκαν θερμότατη ὑποδοχὴ καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀρχηγοὶ θὰ τοὺς καλοῦσαν νὰ ὁργανώσουν τὸν ἄτακτο στρατό. Ἡ ἀφίξή τους ὅμως στὰ ἑλληνικὰ στρατόπεδα τοὺς ἀποκαρδίωσε καὶ τοὺς ἀπογοήτευε, γιὰτὶ δὲν ἔβλεπαν νὰ πραγ-

ματοποιήται τίποτε από όσα όνειρεύονταν. Μερικοί δέν προχω-
ροῦσαν πέρ' από τό πρώτο στρατόπεδο πού συναντοῦσαν, ένώ
άλλοι, άν και έμεναν προσκολλημένοι στους γλωσσομαθείς και ευ-
ρωπαϊκά μορφωμένους "Έλληνες Ύψηλάντη, Μαυροκορδάτο κ.ά.,
δέν μπορούσαν μολαταῦτα νά προσαρμοστοῦν και ν' άνθέξουν
ψυχικά στο νέο περιβάλλον και ν' άντιμετωπίσουν ψύχραιμα τήν
κατάσταση. "Ετσι, ὕστερ' από λίγες ήμέρες παραμονής στην Έλλάδα,
γύριζαν πίσω στην πατρίδα τους κατηγορώντας και δυσφημώντας
τους κατοίκους της. Μē τις άποθαρρυντικές αυτές έντυπώσεις τους
συμπαρέσυραν κι' άλλους στην έπιστροφή. Μ' αὐτόν τόν τρόπο
έχανε βέβαια ή Έλλάδα δυνάμεις, πολλές φορές πολύ χρήσιμες,
π.χ. γιατρούς, ίκανούς αξιωματικούς κ.λ.π., αλλά τις άναπλήρωνε
μέ τους νέους φιλέλληνες πού άδιάκοπα άποβιβάζονταν ομάδες
ομάδες στις έλληνικές άκτές.

Λίγοι σχετικά είναι εκείνοι πού μπορούν νά κρατήσουν ήρεμα
τά νεῦρα τους και νά προσαρμοστοῦν στους όρους τής νέας ζωής.
Σιγά σιγά άρχίζουν νά συμπαθοῦν τόν έλληνικό λαό πού τους ὑπο-
δέχεται — ιδίως στις άρχές — με τρανές έκδηλώσεις εύγνωμοσύνης,
πού σταυροκοπιέται γεμάτος συγκίνηση και έλπίδες έμπρός στο
πέρασμά τους, πού τους φιλοξενεῖ στά πλουσιώτερα σπίτια και
τους περιποιεῖται όσο τό δυνατόν καλύτερα και πού τους δείχνει
γενικά μεγάλη έκτίμηση και σεβασμό. Μē τήν συμπάθεια άρχίζουν
νά κατανοοῦν τήν νεοελληνική πραγματικότητα και τήν ιερότητα
τοῦ σκοποῦ στον όποιο πιστεύουν. Ένθουσιασμένοι τέλος καλοῦν
τους ξένους άρχαιολόγους και ιστορικούς νά κατεβοῦν στην Έλλά-
δα, γιά νά μελετήσουν τήν ιστορία και τά μνημεῖα της. "Εκεῖ θά γίνουν
δεκτοί με χαρά από τους φιλόξενους κατοίκους της και θά μάθουν
νά τους εκτιμοῦν. Οἱ μοιραῖες προκαταλήψεις έναντίον τους θά σβή-
σουν μόνες τους και θά έχουν τήν διπλή ίκανοποίηση ότι άνακά-
λυψαν άνάμεσα στά συντρίμια τοῦ χρόνου και τοῦ πολέμου τό
έλληνικό έθνος και τά δοξασμένα μνημεῖα του.

Οἱ φιλέλληνες αὐτοί καταλαβαίνουν, πόσο έχει ξεπέσει τό έλ-
ληνικό έθνος στά χρόνια τής σκλαβιάς και γι' αὐτό τοῦ δείχνονται
έπιεικεῖς. «"Αν είναι κανείς δίκαιος, γράφει ό Γερμανός φιλέλληνας
στρατηγός Νοrmann σ' ένα συμπολεμιστή του στις 9 Ἀπριλίου 1822,
τότε θά καταλάβη, ότι ή επανάσταση ενός λαοῦ, ό όποῖος έκφυ-
λίστηκε από μιὰ σκλαβιά τετρακοσίων χρόνων, δέν μπορεί νά
τελειώσει χωρίς μεγάλες άταξίες και μάλιστα άγριότητες. Τώρα ή
πρώτη μανία κάπως μετριάστηκε, και πρέπει νά έλπίξη κανείς,
ότι στο μέλλον ό πόλεμος θά διεξάγεται κάπως άνθρωπινώτερος.

Οί διηγήσεις του εἵδους αὐτοῦ, πῶς δηλαδή οἱ Τούρκοι μεταχειρίζονταν πρωτύτερα τοὺς Ἑλληνες, εἶναι τόσο ἐξοργιστικές, ὥστε νὰ τοὺς συγχωρῇ ἀκόμη τὴν σκληρότητά τους στὴν πρώτη στιγμή τῆς πάλης. Δὲν ὑπάρχει οἰκογένεια ποὺ νὰ μὴν ἔχη νὰ ἐκδικηθῇ μιὰ ἀνήκουστη ἀτιμία τῶν Τούρκων...».

Μολαταῦτα οἱ φιλέλληνες αὐτοὶ κάποτε ἐμπρὸς στὶς ληστεῖες τῶν Μανιατῶν, στὶς ὠμότητες, στὴν ἀπειθαρχία, στὶς διενέξεις κ.λ.π. τῶν ἄτακτων Ἑλλήνων αἰσθάνονται τὸν ἑαυτό τους νὰ μὴν ἀντέχη πιά, νὰ ἀηδιάζουν, καὶ καταβάλλουν ἀγωνιώδεις προσπάθειες, γιὰ νὰ συγκρατηθοῦν καὶ νὰ παρηγορηθοῦν. Ἔτσι κι' αὐτὸς ἀκόμη ὁ θερμὸς φιλέλληνας Raynaud νομίζει ὅτι δὲν ὑπάρχουν πολλοὶ ἄνθρωποι, κι' ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν γερά νεῦρα, ποὺ θὰ μπορούσαν γιὰ πολὺν καιρὸ ν' ἀντισταθοῦν στὶς ἐντυπώσεις φρικτῶν σκηνῶν σὰν τῆς Τριπολιτσᾶς.

Μεγάλο ξεκούρασμα γιὰ τοὺς φιλέλληνες εἶναι ἡ ἐπίσκεψη τῶν ἀρχαίων τόπων, ποὺ τοὺς ξαναζωντανεύουν μὲ τὴν βοήθεια τῶν ἀνθρωπιστικῶν τους σπουδῶν καὶ μὲ τὴν πλημμυρισμένη ἀπὸ ρομαντικὴ διάθεση φαντασία τους. Ὁ κάθε τόπος ποὺ πατοῦν τοὺς φέρνει αὐθόρμητα ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν ἀρχαία μυθολογία καὶ ἱστορία. Γι' αὐτὸ πολλῶν φιλελλήνων τὰ βιβλία εἶναι γεμάτα ἀπὸ τέτοιες παρεκβάσεις καὶ ὕμνους πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ ρομαντισμὸς τοὺς φαίνεται στὶς λυρικές, γεμάτες μελαγχολία, περιγραφές τῶν ἐρειπίων καὶ στὴν ποιητικὴ ἔξαρση τῆς ἐρημίας καὶ τῆς μόνωσης, ἰδίως τὴν νύχτα — θέμα πολὺ συνηθισμένο στὴν σύγχρονη ρομαντικὴ φιλολογία: «Δὲν γνωρίζω, γράφει ὁ Raynaud γιὰ τὴν Κόρινθο ποὺ μόλις πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνον εἶχε καταστραφῇ, κανένα μέρος σ' αὐτοὺς τοὺς τόπους, ποὺ νὰ μοῦ φάνηκε πιὸ μελαγχολικό. Τὰ πρόσφατα αὐτὰ λείψανα τῆς καταστροφῆς, σκορπισμένα γύρω ἀπὸ μερικὰ ἀρχαῖα ἐρείπια, ἡ ἀκαλλιέργητη καὶ ἐρημη πεδιάδα, ὅπου πανηγύριζαν τὰ Ἴσθμια, ἡ θάλασσα τῆς Κρίσας, τῆς ὁποίας ἡ σιωπὴ δὲν ταραζεται παρὰ μόνο ἀπὸ τὶς φωνές τῶν γλάρων, καὶ πέρα μακριὰ οἱ ἄγονες πλαγιές τῶν βουνῶν τῆς Ρούμελης, ποὺ πλασιάζουν τὸν ὀρίζοντα, σοῦ γεννοῦν ἓνα αἶσθημα μελαγχολίας, ποὺ δὲν μπορεῖς νὰ τὸ ἀποδιώξης. Αὐτὴ ἡ συγκίνηση εἶναι ἀκόμη πιὸ βαθιά, ὅταν τὸ φεγγάρι χύνη τὴν ἀβέβαιη λάμψη του ἐπάνω σ' αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα, μέσα στὴν σιγαλιά τῆς νύχτας, ὅποτε τὸ αὐτί σου δὲν ἀκούει παρὰ μόνο τὴν θρηνητικὴ καὶ μονότονη φωνὴ τοῦ πουλιοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, ποὺ φαίνεται ὅτι ἔστησε τὸ βασίλειό του σ' αὐτὴ τὴν ἐρημωμένη γῆ».

Τὰ αἰσθήματα τῆς φυγῆς ἀπὸ τὶς ἀγριότητες τοῦ πολέμου

τούς σπρώχνουν πρὸς τὴν φύση, πού τὴν θεωροῦν ἀγνή καὶ τὴν λατρεύουν, ὅπως ὅλοι οἱ ρομαντικοί. Ἡ φαντασία τους ἀνασταίνει τὴν ἀρχαία φύση μὲ τις νηρηίδες, τὰ ἱερά, τοὺς ναοὺς καὶ τοὺς ὁδηγεῖ σ' ἓνα εἶδος νέου πανθεισμοῦ. Τοὺς θέλγει ἀκόμη ἡ γραφικὴ θέα τῆς ἑλληνικῆς φύσεως μὲ τὴν ποικιλία τῶν ἀντιθέσεων τῆς, μὲ τις ἐναλλαγές τῶν πεδιάδων μὲ τὰ βουνά, τῶν εἰδυλλιακῶν κοιλάδων μὲ τις βαθιές δασωμένες χαράδρες καὶ τοὺς ἀπτότους γκρεμούς, τῶν ἡμερῶν ἀκρογιαλιῶν μὲ τοὺς ἀφιλόξενους βράχους τῶν ἀκτῶν. Τὸ μάτι τους ἀναπαύεται ἐπάνω στὰ καθαρὰ περιγράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ὁρίζοντα· τὸ αὐτί τους εὐχαριστεῖται ἀπὸ τὸ θρόισμα τῶν δένδρων ἢ ἀπὸ τὸ ἄκουσμα ἑνὸς ἀπαλοῦ καὶ μονότονου, ἀλλὰ τερπνοῦ κελαρύσματος τῆς κοντινῆς πηγῆς ἢ τοῦ ρυακιοῦ, ἐνῶ ὁ καθαρὸς βουνίσιος ἀέρας καὶ ἡ διάχυτη μυρουδιά τοῦ θυμαριοῦ ἢ ἄλλων μυρωμένων ἀγριολουλουδιῶν τοὺς ἀναζωογονεῖ καὶ διώχνει τις νοσταλγίες καὶ τις μελαγχολικὲς τοὺς ιδέες.

Πρακτικοὶ καὶ ἀφωσιωμένοι στὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα εἶναι οἱ λίγοι Ἀμερικανοὶ φιλέλληνες, καμιὰ δωδεκαριά· γι' αὐτὸ καὶ προσέφεραν πολὺτιμες ὑπηρεσίες σ' αὐτόν. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα γράφει πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ τῆς Βοστώνης στὰ 1825 ὁ πρῶτος ἐθελοντὴς George Jarvis, πού ἔφθασε στὴν Ἑλλάδα στὶς 3 Ἀπριλίου 1822, μαζί μὲ ἓνα ἀγνὸ ἰδεολόγο, τὸν ἄγγλο ναυτικὸ Hastings· «Αἰσθάνομαι καθῆκον μου ν' ἀποτρέψω τοὺς ρισκοκίνδυνους ἀπὸ τοῦ νὰ ἔρθουν ἐδῶ καὶ σᾶς παρακαλῶ, κύριοι, νὰ συμβουλευέστε ὅλους τοὺς νέους, πού δὲν ἔχουν τὰ ἀκόλουθα προσόντα, ν' ἀποφύγουν νὰ ἔλθουν ἐδῶ δηλ. : 1) Πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀνθρωποὶ ἀνεξάρτητοι περιουσιακὰ καὶ μὲ ἐντελῶς ἀνετη ζωὴ. 2) Ἡ ἀνθρωποὶ δυνατῆς, σκληρῆς κράσεως, γεννημένοι γιὰ ταλαιπωρίες καὶ συνηθισμένοι στοὺς κόπους καὶ τὴν δυστυχία, καὶ λιτῶν καὶ συγκρατημένων συνηθειῶν. 3) Οἱ τρόποι τους πρέπει νὰ εἶναι ἀγνοὶ καὶ τὸ μυαλό τους καθαρὸ καὶ ἔτοιμο γιὰ τὴν ἐκτέλεση κάθε καλοῦ ἔργου. 4) Πρέπει ν' ἀφοσιωθοῦν πλήρως στοὺς Ἕλληνες, νὰ μάθουν τὴν γλῶσσα τους, νὰ φοροῦν τις ἐνδυμασίες τους καὶ νὰ τρῶνε τὸ λιτό τους φαγητό. 5) Πρέπει νὰ εἶναι ἀνθρωποὶ, πού ἀγκαλιάζουν αὐτὴ τὴν ἱερὴ ὑπόθεση καὶ νὰ τὴν ἀντιληφθοῦν σὰν τέτοια : ἀνθρωποὶ θρησκευτικῆς διαθέσεως, πού πρόθυμα ὑποφέρουν, καὶ παραιτοῦνται ἀπ' ὅλα τὰ ἰδιωτικὰ τους συμφέροντα γιὰ τὴν εὐτυχία τῆς Ἑλλάδος».

Ἀνάμεσα στοὺς Ἀμερικανούς αὐτοὺς φιλέλληνες πρέπει νὰ πάρη θέση ἐξέχουσα καὶ ὁ Samuel Gridley Howe, ὁ ὁποῖος κατέβηκε στὴν Ἑλλάδα στὶς ἀρχὲς Ἰανουαρίου 1825 ὡς νεαρὸς ἀπόφοιτος τῆς ἱατρικῆς καὶ ἔθεσε τὸν ἑαυτό του στὴν διάθεση τῶν Ἑλ-

λήνων : τούς ἐβοήθησε ὄχι μόνο μέ τίς χειρουργικές του ἱκανότητες, ἀλλά καί μέ τήν φιλανθρωπική του δράση, ἡ ὁποία δέν λήγει μέ τήν ἐπανάσταση. Σεμνά εὐχαριστεῖ ἀργότερα, στά 1835, τήν ἐλληνική κυβέρνηση, ὅταν τοῦ ἀπονέμη τὸν Σταυρὸ τοῦ Σωτῆρος : «Οἱ φτωχῆς προσωπικῆς ὑπηρεσίες, γράφει, ποὺ προσέφερα στήν Ἑλλάδα στήν ζοφερή της ὥρα δέν ἦταν τόσο μεγάλες ὥστε νὰ ἀξίζουν ἄλλη ἀνταμοιβή ἐκτός ἀπ' αὐτήν ποὺ περιέκλειαν μέσα τους — τήν ἱκανοποίηση ὅτι μπόρεσα νὰ συνεισφέρω τὸν ὀβολό μου στήν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας καί τῆς φιλανθρωπίας. Ἄν ὅμως δέν εἶχα τήν ἱκανότητα, εἶχα τουλάχιστον τὴ διάθεση νὰ ἐξυπηρετήσω τήν ὑπόθεση τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ κοινοῦ μέ τοὺς συμπατριῶτες μου αἰσθανόμουν ἕναν ἐνθουσιασμό γιὰ τὸν ἱερό της σκοπό, ποὺ τὸν ἔκαναν μεγαλύτερο ἢ διαμονή μου στήν κλασσική της γῆ καί ἡ γνωριμία μου μέ τοὺς ζωντανούς της πατριῶτες, ἔτσι ποὺ τὸ ἐνδιαφέρον μου γιὰ τήν μελλοντική της τύχη νὰ εἶναι κατώτερο μόνο ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ αἰσθάνομαι γιὰ τὴ δική μου ἀγαπημένη πατρίδα».

8. Ἀπὸ τοὺς φιλέλληνες ποὺ κατέβηκαν Ὁ Βύρων στὸ Μεσολόγγι. στήν Ἑλλάδα ὁ Byron μέ τήν φήμη του προκάλεσε τήν μεγαλύτερη αἴσθηση στὸν κόσμο καί ἐπομένως βοήθησε ἰδεολογικά τὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα ὅσο κανένας ἄλλος ξένος.

Στὸ Μεσολόγγι ὁ Byron ἦλθε σὲ στενὴ ἐπαφὴ μέ τὸν συμπατριώτη του Stanhope, ὁ ὁποῖος εἶχε προηγηθῇ καί εἶχε προσφέρει ἄριστες ὑπηρεσίες : εἶχε περιθάψει τὰ λείψανα τῆς γερμανικῆς φιλελληνικῆς λεγεώνας καί μέ τὰ στελέχη της εἶχε ἰδρύσει στὸ Μεσολόγγι ἕνα μηχανουργεῖο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ παραβληθῇ πρὸς μιὰ σύγχρονη ἐφορεία ὑλικοῦ πολέμου. Ἐπίσης ὑποστήριξε τήν ἔκδοση ἐφημερίδων, μέ τίς ὁποῖες προσπάθησε νὰ διαδώσῃ τίς πολιτικῆς ἀρχές τοῦ σύγχρονου οἰκονομολόγου, νομικοῦ καί φιλοσόφου Bentham. Ἐπιδίδωκε δηλαδή νὰ δώσῃ στοὺς Ἕλληνες τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιὰ τήν πολιτικὴ τους ἀγωγή καί μόρφωση. Πραγματικά ἀρκετὰ τέτοια δημοσιεύματα συναντᾷ κανεῖς ξεφυλλίζοντας τήν περίφημη ἐφημερίδα τοῦ Μεσολογγίου «Ἑλληνικά Χρονικά».

Ἡ ἔκδοση ὅμως τῶν ἐφημερίδων ἐγίνε αἰτία νὰ ἔλθῃ σὲ ρήξη μέ τὸν Byron, ποὺ πρὶν καί ἐπάνω ἀπ' ὅλα τοποθετοῦσε τήν ἐπιτυχία τοῦ ἀγῶνα. Γι' αὐτὸ καί εἰρωνευόταν τίς ἐκπολιτιστικῆς προσπάθειες τοῦ Stanhope, ποὺ τὸν ὠνόμαζε «συνταγματάρχης-τυπο-

γράφο». Δυσारेστημένος λοιπόν ο Stanhope έναντίον του και έναντίον του Μαυροκορδάτου, πού τους κατηγορούσε ως αντιδημοκρατικούς, έφυγε στην Αθήνα.

Ο λόρδος Byron με το μεγάλο του όνομα προσέφερε πολύ περισσότερα στην έλληνική υπόθεση από όσα όλοι μαζί οι Άγγλοι φιλέλληνες, πού πήραν ένεργό μέρος στην έλληνική επανάσταση και άγωνίστηκαν σκληρά γι' αυτήν. "Όταν, ύστερ' από την πλανητική, περιπετειώδη και ρομαντική του ζωή στις χώρες της Εύρώπης και πρό πάντων στην Ιταλία, όπου και τελευταία έμεινε, πήρε την απόφαση νά κατεβή στην Ελλάδα και ν' άγωνιστή για την έλευθερία της, οι Έλληνες κέρδισαν ένα μεγάλο σύμμαχο, γεγονός που είχε άπήχηση σέ όλο τον κόσμο, γιατί έξύψωνε και εξιδανίκευε την εξέγερσή τους. Ο άγώνας τους έβγαине από τὰ στενά τοπικά και χρονικά του όρια και γινόταν αίώνιο και πανανθρώπινο σύμβολο της πάλης για την έλευθερία του πνεύματος κατά του δεσποτισμού, κοινή υπόθεση όλων των φιλελεύθερων ανθρώπων.

Οί σχέσεις του Byron με τους Έλληνες ήταν παλιές: χρονολογούνταν από την εποχή που είχε έπισκεφθί την προεπαναστατική Ελλάδα και συγκινημένος από την αξιοθρήνητη κατάντια των σκλάβων εκείνων είχε έμπνευστή τὰ καλύτερά του ποιήματα, τον «Childe Harold», τον «Κουρσάρο», τον «Γκιαούρ» κ.ά. Τότε είχε χρησιμοποιήσει πικρά λόγια και εκφράσεις για τους σκλάβους Έλληνες, που δέν είχαν τὸ θάρρος νά ξεσηκωθοῦν έναντίον του τυράννου τους. Τώρα όμως ο Byron έβλεπε εκείνους που τους νόμιζε διεφθαρμένους από την σκλαβιά, νά ξεσηκώνωνται και νά ξαναζωντανεύουν τους αρχαίους προγόνους των.

Ο Byron, κουρασμένος και άνικανοποίητος από τις κοσμικές απολαύσεις και άναζητώντας νέες συγκινήσεις με βαθύτερο και ουσιαστικώτερο νόημα, είδε στην φλεγόμενη έκταση της επαναστατημένης Ελλάδος τὸ λαμπρότερο στάδιο δόξας που άκατανίκητα τον τραβούσε. Οί σκέψεις του αὐτές μετουσιώθηκαν στο ποίημα τὸ αφιερωμένο στην «είκοστή έκτη επέτειο της γεννήσεώς του», που τὸ εδίαβασε έμπρὸς στους φίλους του λίγες μέρες μετὰ την άφιξή του στο Μεσολόγγι (4 Ιανουαρίου 1824 ν.ή.):

«Αν θρηνῆς χαμένα νειάτα, γιατί θέλεις πλειὸ νά ζῆς;
τῆς τιμῆς ἐδῶ εἶναι ὁ τάφος! Τρέξε αὐτοῦ νά σκοτωθῆς!
Δέν σοῦ μένει παρὰ ναῦρης ὅ,τι γύρευες παντοῦ
καὶ νά τόβρης δέν μποροῦσες, μνημ' ἀνδρὸς πολεμικοῦ.

(Μετάφρ. Σπ. Τρικούπη).

Οἱ Ἕλληνες τοῦ ἔκαναν ἐνθουσιώδη ὑποδοχή, γιατί ὅλες τους τῖς ἐλπίδες τῖς εἶχαν ἀποθέσει σ' αὐτόν μέ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη. Στό πρόσωπό του ἔβλεπαν τήν ἐμπρακτὴ ὑποστήριξη τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς καὶ δυνάμεως καὶ τὸν κομιστὴ τοῦ δανείου. Ἀλλὰ ὁ Byron δὲν ἔφερε παρὰ μόνο ἐκεῖνα τὰ χρηματικὰ ποσά, ποὺ εἶχε θέσει στὴν διάθεσή του ἡ φιλελληνικὴ ἐταιρεία τοῦ Λονδίνου.

Ἡ κατάσταση στό Μεσολόγγι, καθὼς καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα δὲν ἦταν καθόλου εὐχάριστη. Μετὰ τῖς μάχες τοῦ Καρπενησιοῦ καὶ τῆς Καλιακούδας ὅλοι οἱ Σουλιῶτες εἶχαν συγκεντρωθῇ στό Μεσολόγγι καὶ ἐκεῖ τρέφονταν σὲ βάρος τοῦ λαοῦ. Οἱ Σουλιῶτες ἀκόμη ζητοῦσαν μέ ἐπιμονὴ καὶ τοὺς καθυστερημένους μισθοὺς των. Γι' αὐτὸ εἶχαν δημιουργηθῇ δυσარέσκεις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν πολιτῶν, ποὺ κάποτε κατέληγαν καὶ σὲ συγκρούσεις. Ὁ Μαυροκορδάτος ποὺ εἶχε ἔλθει ἐκεῖ τὴν 30 Νοεμβρίου 1823, κατὰ πρόσκληση τῶν κατοίκων τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς, δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ βελτιώσῃ τὴν κατάσταση. Ἀντίθετα μάλιστα ἔφερε σὲ μεγαλύτερη σύγχυση τὰ πράγματα, γιατί ἔδειξε ἀπροκάλυπτη τὴν συμπάθειά του πρὸς τοὺς Σουλιῶτες κι ἔτσι ψύχρανε πολὺ τοὺς ἐντόπιους ὀπλαρχηγούς. Μολαταῦτα εἶναι ἀλήθεια ὅτι μέ ἀλλεπάλληλες συνελεύσεις προσπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ τακτικὴ διοίκηση στὴν χώρα καὶ πῆρε μέτρα γιὰ τὴν ἐξοικονόμηση τῶν οἰκογενειῶν τῶν Σουλιωτῶν.

Μέσα στὴν κρίσιμη αὐτὴ κατάσταση ὁ Byron παρουσιάζεται σὰν ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεός. Ὁ Byron ξόδεψε 20.000 δίστηλα (ἰσπαν. τάλληρα) γιὰ νὰ πληρώσῃ στοὺς Σουλιῶτες μέρος ἀπὸ τοὺς καθυστερημένους μισθοὺς των καὶ γιὰ ἄλλες πολεμικὲς τοὺς ἀνάγκες. Ἐπίσης μέ δικές του δαπάνες ὠργάνωσε σῶμα 500 Σουλιωτῶν, ποὺ φιλοδοξοῦσε νὰ τὸ ὀδηγήσῃ ὁ ἴδιος ἐναντίον τῆς Ναυπάκτου. Ἀλλὰ τὸ σχέδιό του αὐτὸ ματαιώθηκε, γιατί οἱ πολλὲς ἀταξίες τῶν ἀνδρῶν τοῦ σώματός του τὸν ἀπογοήτευσαν τόσο, ὥστε τοὺς ἀπέλυσε. Οἱ Σουλιῶτες ὅμως ἐξακολούθησαν νὰ προκαλοῦν ταραχές στό Μεσολόγγι καὶ μόνον ἀφοῦ τοὺς καταβλήθηκαν 3000 ἀκόμη δίστηλα, δέχθηκαν ν' ἀποχωρήσουν ἀπὸ ἐκεῖ.

Παράλληλη ἀκαταστασία βασιλεύει καὶ στὴν ὕπαιθρο. Οἱ διενέξεις μάλιστα μεταξὺ τοῦ Καραϊσκάκη, ποὺ ἐπιδίωκε τὸ ἀρματολίκι τῶν Ἀγράφων, καὶ τῶν ἄλλων κληρονομικῶν ἀρματολῶν, οἱ ὁποῖες σκορπίζουν στὴν χώρα ἀναρχία καὶ χάος, καταλήγουν στὴν δίκη τοῦ Καραϊσκάκη στό Αἰτωλικὸ καὶ στὴν ἀποκήρυσή του. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὸ Αἰτωλικὸ ἡ προκλητικὴ του στάση κάνει τοὺς ἄλλους ἀρματολοὺς νὰ τὸν καταδιώξουν καὶ νὰ ἔλθουν σὲ ἀλλεπάλληλες συγκρούσεις μαζί του. Τέλος ὁ Καραϊσκάκης

άπαυδισμένος και ό ίδιος παρουσιάζεται στην έδρα της κυβερνήσεως στο Ναύπλιο (25 Ιανουαρίου 1824), ζητεί να τόν συγχωρήσουν και θέτει τόν έαυτό του στην διάθεση του έθνους.

Οί άταξίες στο Μεσολόγγι και στην ύπαιθρο, οί άλλεπάλληλες συγκινήσεις του Byron, καθώς και τό άνθυγιεινό κλίμα της λιμνοθάλασσας κλονίζουν την ευαίσθητη υγεία του. Την 28 Μαρτίου κάνοντας τόν συνηθισμένο του περίπατο έφιππος έξω από την πόλη βράχθηκε από ξαφνική ραγδαία βροχή, κρύωσε και έπεσε με πυρετό στο κρεβάτι. Σε λίγες μέρες έκδηλώθηκαν τὰ συμπτώματα της έγκεφαλίτιδας. Τις δύο τελευταίες μέρες του είχε χάσει πια τὰ λογικά του. Μέσα στο παραμιλητό του ξεχώριζε κανείς τὰ ονόματα τών φίλων, τών συγγενών του και της Ελλάδος. Στις 6 Απριλίου, Κυριακή του Πάσχα, στις 6 τό άπόγευμα, είπε στον ύπνρήτη του, που κλαίγοντας του κρατούσε τὰ χέρια «Πρέπει να κοιμηθώ» και έπεσε σε βαθιά νάρκη. Ήταν οί τελευταίες του λέξεις. Την άλλη μέρα, στις 6 1/4, ενώ έξω ξέσπαζε μιá τρομακτική καταιγίδα, άνοιξε ξαφνικά τὰ μάτια του και τὰ ξανάκλεισε άμέσως για πάντα. Ό θάνατός του υπήρξε μεγάλη άπώλεια για τούς Έλληνες. Γι' αυτό βαθύτατα αύθόρμητη και ειλικρινής ήταν ή θλίψη τους. Αυτό δέν τó μαρτυρούν τόσο οί έπίσημες έκδηλώσεις του πένθους που ώρισαν οί άρχές, όσο τó πηγαίο και συγκινητικό θρηνητικό ξέσπασμα του λαού. Έκείνο τόν χρόνο οί Έλληνες και ιδίως οί Μεσολογγίτες δέν κατάλαβαν Πάσχα.

Ή διαγωγή και ή πολιτεία του Byron κατά τό ολιγόμηνο διάστημα της παραμονής του στο Μεσολόγγι έδειχναν ότι πραγματικά ήταν άξιος τών έκδηλώσεων του μεγάλου πένθους· παρά την όρμητική και ήφαιστειώδη του φύση, έδειξε πρακτικό πνεύμα, νοημοσύνη, σοβαρότητα και μετριοπάθεια. Δέν άεροβατούσε, όπως πολλοί άλλοι φιλέλληνες, που κατέβαιναν στην Έλλάδα με παραληρήματα ένθουσιασμού και με άσυγκράτητη φιλοδοξία να έφάρμόσουν στην Έλλάδα τὰ πολιτικά ή πολιτιστικά τους ιδανικά. Έκείνο που τόν ένδιέφερε πρώτα άπ' όλα ήταν ή άπελευθέρωση της Ελλάδος, για την όποία άπαραίτητη προϋπόθεση ήταν ή όμόνοια τών Ελλήνων. «Ή τακτοποίησις τών στρατευμάτων, γράφει ό Τρικoupης και ή εύρεσις πόρων εις διατήρησιν των ήσαν ή πρωτίστη φροντίς του· φιλόδοξος ήτον, άλλ' όχι κενόδοξος· άπεποιήθη την γενικήν πολεμικήν Αρχήν της Στερεάς Ελλάδος, ήν και ή κυβέρνησις και οί κάτοικοι τῷ έπρόσφεραν· άπεστρέφετο γενικώς τὰ πολιτικά και άπέφευγε τās βουλευτικās συζητήσεις και αύτής της πατρίδος του».

Α'. ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΣΟΥ ΚΑΙ ΨΑΡΩΝ — ΝΑΥΜΑΧΙΕΣ ΣΤΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑ-
ΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΙΑ

‘Ο Μεχμέτ ‘Αλή τῆς Αἰ-
γύπτου σύμμαχος τοῦ σουλ-
τάνου.

1. Ἐνῶ ἡ ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα βρισκόταν
σὲ ἐλλεινὴ ἐσωτερικὴ κατάσταση ἐξ αἰ-
τίας τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ τῆς ἀναρ-
χίας, οἱ Τοῦρκοι ἐτοιμάζονταν νὰ κατα-
φέρουν ἐναντίον τῆς, ἀπὸ στεριά καὶ θά-

λασσα, σκληρότατα πλήγματα. Ὁ σουλτάνος, βλέποντας ὅτι τὰ
χρόνια περνοῦσαν χωρὶς νὰ μπορῇ νὰ καταπνίξῃ τὴν ἑλληνικὴ
ἐπανάσταση, ἀναγκάστηκε νὰ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴ τοῦ δραστή-
ριου καὶ δυνατοῦ ὑποτελῆ τοῦ Μεχμέτ ‘Αλή.

Ὁ Ἀλβανὸς αὐτὸς τυχοδιώκτης, ποὺ εἶχε κατορθώσει νὰ γίνῃ
ἀντιβασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, μετὰ τὴν προγραφὴ καὶ ἐξόντωση
τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι κάποτε
θὰ ἐρχόταν καὶ ἡ δική του σειρά. Γι’ αὐτὸ ἐφρόντισε στὴν ἐνδεχό-
μενὴ προσεχῇ του σύρραξιν μὲ τὸν σουλτάνο νὰ μὴν βρεθῇ ἀνέ-
τοιμος. Ἐπωφελούμενος ἀπὸ τὸν ἀντιπερισπασμὸ ποὺ ἔφερεν στὸν
σουλτάνο ἡ ἑλληνικὴ ἀνταρσία, ἐργάστηκε μὲ δραστηριότητα, γιὰ
νὰ στερεώσῃ τὴν θέσιν του στὴν Αἴγυπτον. Καὶ ἀκόμη περισσότερο,
φιλοδόξησε νὰ κάνῃ τὴν χώρα του τὴν ἕκτη μεγάλῃ δύναμιν ὕστερ’
ἀπὸ τὶς πέντε εὐρωπαϊκές.

Γιὰ νὰ βρῇ τοὺς ἀπαιτούμενους πόρους προσπάθησε νὰ ἐκ-
μεταλλευθῇ καὶ ν’ ἀξιοποιήσῃ τὴν εὐφορὴν πεδιάδα τοῦ Νείλου.
Ἡ συμπεριφορὰ του ὅμως πρὸς τοὺς φελλάχους δὲν διέφερε ἀπὸ τὴν
ἀντίστοιχὴν τῶν σκληρῶν δυναστῶν τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου. Εἰσή-
γαγε τὴν καλλιέργειαν τοῦ βαμβακιοῦ, ἀλλὰ φρόντισε νὰ μονο-
πωλῇ τὸ ἐμπόριόν του γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἐτοί ὁ βασιλικὸς αὐτὸς
«ἐμπορολήσταρχος», ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ ὁ Gervinus, κατῴρθωσε
ν’ αὐξήσῃ τὰ ἔσοδά του πολὺ περισσότερον ἀπὸ τῶν προκατόχων
του καὶ νὰ τὰ διαθέσῃ γιὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν του : ἔκανε
μεγάλαις ἀγορὰς ὀπλῶν, καθιέρωσε τὸν θεσμὸ τοῦ «νέου στρατοῦ»
(νιζάμ τζεδίδ), προσκάλεσε Γάλλους ἀξιωματικούς ὡς ἐκπαιδευτὲς

αὐτοῦ καὶ γενικὰ προσπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ στὴν χώρα. Σύγχρονα ὅμως, προνοητικὰ φερόμενος, ἐξακολούθησε νὰ πληρώνῃ στὴν Πύλῃ τὸν φόρο ὑποτελείας.

Ὁ σουλτάνος πιστεύοντας στὶς εἰσηγήσεις τοῦ ἔμπιστου ναυάρχου του Χοσρέφ πασᾶ, θανάσιμου ἐχθροῦ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ, ὅτι ἡ περιπλοκὴ τῆς Αἰγύπτου στὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐξαντλοῦσε τὰ χρηματικὰ καὶ πολεμικὰ μέσα τοῦ δυνάστη της, νόμισε ὅτι ἦταν ἀπόλυτα συμφέρον νὰ μὴν ἀρκεστῇ στὴν βοήθεια ποὺ τοῦ παρείχε ὁ ὑποτελής του, δηλαδὴ στὴν ἀπλή μόνον συμμετοχὴ τῶν πολεμικῶν του πλοίων στὶς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ νὰ ἐπικαλεστῇ τὴν ἐνεργητικώτερη καὶ καθολικώτερη ἀνάμειξή του στὸν μεγάλον ἐκεῖνο ἀγῶνα.

Πραγματικά, τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1824 ἔστειλε στὴν Αἴγυπτον ἓνα ἔμπιστο πράκτορά του καὶ ἐπρόσφερε στὸν Μεχμέτ Ἀλῆ τὴν ἡγεσίαν τοῦ πολέμου ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Μὲ τὴν προσφορά τοῦ ὅμως αὕτῃ ὁ ἴδιος ὁ σουλτάνος ἀναβε ἀκόμη περισσότερο τὴν ὑπέρμετρη φιλοδοξία τοῦ Μεχμέτ : νὰ κάνῃ τὴν Κρήτη, τὴν γέφυρα τῆς Αἰγύπτου πρὸς τὴν Εὐρώπην, τὸ πρῶτο πάτημα γιὰ τὸ πέρασμά του καὶ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν πολιτισμένη ἐκείνη ἡπειρο, καὶ γιὰ τὴν μελλοντικὴ ὑποκατάστασιν τοῦ «ἀσθενοῦς τοῦ Βοσπόρου». Γοητευτικὰ τὸν καλοῦσε ἀπὸ μακριὰ τὸ αἰθέριο ὄραμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ φαντασθοῦμε μὲ πόσῃ ἀνυπομονησίᾳ περίμενε ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς νὰ τὸν παρακαλέσουν γιὰ νὰ ρίξῃ στὸν ἀγῶνα μεγαλύτερες δυνάμεις, καὶ μὲ πόσῃ χαρὰ δέχθηκε τὴν προσφορά τοῦ σουλτάνου.

Τὰ σχέδια τῶν κοινῶν ἐπιχειρήσεων ἦταν : ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς καὶ στόλος θὰ εἶχαν γιὰ στόχον τὴν Πελοπόννησον, ὁ τουρκικὸς στόλος καὶ τὰ στρατεύματα τῆς Ἀσίας τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἐνῶ τὰ στρατεύματα τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας τὴν Στερεὰ Ἑλλάδα. Ἔτσι σύγχρονα καὶ παντοῦ θὰ ἐπλητταν τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀπὸ τὴν ξηρὰ καὶ ἀπὸ τὴν θάλασσαν.

Ἡ πρώτη ἀνάμειξιν τῶν Αἰγυπτίων στὸν ἐλληνικὸ ἀγῶνα, ὅπως εἶχαμε ἰδεῖ, ἐγίνε στὴν Κρήτη κατὰ τὰ μέσα Μαΐου τοῦ 1822 μὲ τὴν ἀφίξιν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου στὸν κόλπον τῆς Σούδας καὶ τὴν ἀπόβασιν τοῦ Χασὰν πασᾶ στὴν Κρήτη. Ζωηρότερη συμμετοχὴ τοὺς σημειώνεται μετὰ τὰ μέσα τοῦ 1823, ὅποτε φθάνει στὴν Κρήτη ὁ γαμπρὸς τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ Χουσεῖν μπέης, διάδοχος τοῦ Χασὰν πασᾶ. Μετὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ σουλτάνου μὲ τὸν Μεχμέτ Ἀλῆ ὁ Χουσεῖν δρᾷ μὲ σκληρὰ καὶ σύντονα μέτρα ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Κρήτης καὶ τελικὰ μὲ τὴν σύμπραξιν ὠρισμένων

προδοτῶν παρασύρει στοὶ προσκύνημα πολλοὺς Σφακιανούς ὀπλαρχηγούς καὶ καθυποτάσσει τὸ νησί.

Ἀλλὰ ἡ ὑποταγὴ τῆς Κρήτης δὲν θὰ ἦταν ποτὲ ἐξασφαλισμένη, ἂν δὲν καταστρεφόταν ἡ κοντινὴ Κάσος, τὸ πολεμικώτερο νησί τῶν Δωδεκανήσων, θαυμάσιο ἄσυλο, ἀλλὰ καὶ ὀρμητήριο τῶν ἐπαναστατῶν, γιὰ ναυτικές ἐπιδρομὲς στὰ παράλια τῆς Κρήτης. Ἡ Κάσος ὡς πρὸς τὴν Κρήτην ἔπαιζε τὸν ἴδιο ρόλο, ποὺ ἔπαιζαν τὰ Ψαρὰ καὶ ἡ Σάμος ὡς πρὸς τὴν ἀπέναντι μικρασιατικὴ ἀκτὴ. Συχνότατη ἦταν ἡ συνεργασία καὶ ἐπικοινωνία Κρητικῶν καὶ Κασίων κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας. Τὴν φιλία αὐτὴ τῶν ἀτρόμητων Ἑλλήνων ναυτικῶν θέλησαν νὰ ἐκμηδενίσουν οἱ Αἰγύπτιοι.

Καταστροφὴ τῆς Κάσου (30 Μαΐου 1824) καὶ τῶν Ψαρῶν (21 Ἰουνίου).

2. Πραγματικὰ στὶς 18 Μαΐου ἐχθρική μοῖρα ἀπὸ 25 πλοῖα ἐμφανίστηκε ἐμπρὸς στοὶ νησί, τὸ βομβάρδισε, ἀλλὰ δὲν ἐπιχείρησε νὰ κάνῃ ἀποβάσεις. Στὶς 27 τοῦ μηνὸς ξαναεμφανίζεται μὲ 35 ἐπὶ πλεόν

ἀποβατικὰ πλοιάρια καὶ πολυάριθμο στρατό. Ὑστερ' ἀπὸ τρεῖς μέρες κι' ἐνῶ ἐξακολουθοῦσε ἀκατάπαυστος ὁ βομβαρδισμός, οἱ ἐχθροὶ μὲ προδοσίαν ἀποβιβάζονται τὰ μεσάνυχτα τῆς 29 στοὶ βορειοδυτικὸ μέρος τοῦ νησιοῦ, ποὺ ἦταν ἀπόκρημνο καὶ ἀπόκεντρο. Ἔτσι ἔπεσαν οἱ πλάτες τῶν Κασίων καὶ τῶν 300 ὀπλοφόρων Κρητικῶν ποὺ βρίσκονταν στοὶ νησί. Μόλις τὴν 3 πρωῒνὴ μπόρεσαν οἱ ὑπερασπιστῆς τοῦ νησιοῦ ν' ἀντιληφθοῦν τὴν ἀπόβασιν. Ὑπεχώρησαν λοιπὸν πρὸς τὴν κωμόπολιν Ἀγία Μαρίνα, ὅπου ἔγινε πεισματικὴ μάχη. Σ' αὐτὴν ἔπεσαν 100 Κάσιοι καὶ ἀρκετοὶ ἐχθροί.

Τελικὰ οἱ Κάσιοι, παρὰ τὴν ἥρωϊκὴν τοὺς ἀντίστασιν, ὑπέκυψαν στὴν ἀνώτερη δύναμιν τῶν ἀντιπάλων τοὺς, ποὺ ρίχθηκαν ἔπειτα στὴν σφαγὴ καὶ στὴν λεηλασίαν τῶν σπιτιῶν καὶ στοὶ σκλάβωμα τῶν κατοίκων. Πολλοὶ ποὺ πρόλαβαν νὰ προσκυνήσουν, γλύτωσαν. Ἐπίσης ἀρκετοὶ μπόρεσαν νὰ σωθοῦν στὰ νησιά Κάρπαθο, Ἀστυπάλαια, Ἴο, Ἀμοργό, Πάρο, Νάξο καὶ Τήνο. Ὁ Χουσεῖν μπέης, ἀφοῦ στρατολόγησε ἀρκετοὺς ναῦτες γιὰ τὰ καράβια τοῦ μὲ μισθὸ 50 γρόσια τὸν μῆνα καὶ ἄφησε Τοῦρκο διοικητὴ στοὶ νησί, ἀπέπλευσε θριαμβευτὴς στὴν Ἀλεξάνδρεια σέρνοντας πίσω του 26 βρίκια καὶ γολέτες τῶν Κασίων καὶ ἄλλα μικρότερα καράβια.

Τὸ χτύπημα κατὰ τῆς Κάσου ἦταν ἀληθινὰ ἀνεπανόρθωτο : τὰ περισσότερα σχεδὸν πολεμικὰ καὶ ἐμπορικὰ πλοῖα ποὺ ἐκεῖνες τὶς μέρες ἦταν στριμωγμένα στὴν θέσιν Αὐλάκι τοῦ νησιοῦ, ἔπεσαν

στά χέρια του έχθρου. Ἡ ναυτική δύναμη τοῦ νησιοῦ ἐκμηδενίζεται. Οἱ Αἰγύπτιοι εἶχαν ἐπιτύχει ἀπόλυτα τὸν ἀντικειμενικὸν τοὺς στόχο.

Λίγες μέρες ἀργότερα, ὁ τουρκικὸς στόλος καταφέρει μὲ τὴν σειρά του καὶ αὐτὸς νέον σκληρότερον πλῆγμα κατὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Ἑλλήνων καταστρέφοντας τὰ Ψαρά. Οἱ κάτοικοί τους, οἱ ἀτρόμητοι Ψαριανοὶ κουρσάροι εἶχαν γίνει ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν ἀπέναντι μικρασιατικῶν παραλίων. Στὶς ἀρχὲς μάλιστα τοῦ Ἰουνίου 1823 εἶχαν κάνει μιὰ μεγάλη ἐπιδρομὴ στὰ χωριά Ἀράν τσεφτιλήκι, Ἀλῆ ἀγὰ τσεφτιλήκι καὶ στὴν πόλιν Τσανταρλή. Ἡ συγκομιδὴ ἦταν μεγάλη σὲ λάφυρα καὶ αἰχμαλώτους. Οἱ Ψαριανοὶ παίρνουν μαζί τους καὶ τὶς ἑλληνικὲς οἰκογένειες τῶν τόπων αὐτῶν, γιὰ νὰ προλάβουν αἱματηρὲς ἀντεκδικήσεις, καὶ τοὺς μεταφέρουν στὰ Ψαρά, ὅπου οἱ κάτοικοι τοὺς περιθάλπουν καὶ τοὺς δίνουν φορέματα καὶ καταλύματα.

Ἡ μανία ὅμως τῶν τουρκικῶν πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας, ποὺ τόσο συχνὰ καταπονοῦνταν ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Ψαριανῶν καὶ τῶν Σαμιωτῶν, βρῆκε πάλιν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ξεσπάσῃ ἐναντίον τῆς Περγάμου καὶ τῆς Μαγνησίας, ποὺ ἔπαθαν πολλὰ δεινὰ. Ὑπολογίζεται ὅτι τὰ Ψαρά ὡς τὴν καταστροφὴν τοὺς περιέθαλψαν πάνω ἀπὸ 150.000 πρόσφυγες προερχόμενοι ἀπὸ διάφορα μέρη τοῦ ἑλληνισμοῦ: ἀπὸ τὶς Κυδωνίες, Μοσχονήσια, Χίο, Εὐβοία, Θεσσαλομαγνησίαν, Κασσάνδραν, Σμύρνην, Κωνσταντινούπολιν καὶ γενικὰ ἀπ' ὅλα τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Θράκης καὶ Ἰωνίας.

Οἱ διαρκεῖς αὐτὲς ἐπιδρομὲς τῶν Ψαριανῶν στὰ ἀπέναντι παράλια ὑπέβαλαν στοὺς Τούρκους τὴν ἰδέαν τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν καὶ τῆς Σάμου. Πραγματικὰ ὠργανώθηκε δυνατὸς τουρκικὸς στόλος, ὁ ὁποῖος στὶς 16 Ἰουνίου ἔκανε τὴν ἐμφάνισίν του ἐμπρὸς στὶς ἀκτὲς τῶν Ψαρῶν. Ἡ «βουλὴ» τους, δηλαδὴ ἡ κοινοτικὴ τους ἀρχή, ποὺ ἀνέλαβε τὴν ὑπέρτατην διοίκησιν, ζήτησε ἀμέσως τὴν βοήθειαν τῶν δύο ἄλλων ναυτικῶν νησιῶν καὶ τῆς κυβερνήσεως. Τὴν 20 τοῦ ἴδιου μηνὸς ὁ τουρκικὸς στόλος μάταια προσπαθεῖ ν' ἀποβιβάσῃ στρατεύματα. Γιὰ τὶς ἀποβάσεις χρησιμοποιοῦνται σαλοῦπες καὶ γαλιότες, ποὺ εἶναι σὰν τὶς σημερινὲς μαοῦνες ἢ καλύτερα σὰν μακριὲς σκάφες, κατασκευασμέναι ἐπίτηδες γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ εἶδους αὐτοῦ. Στὴν πρῶραν τοὺς εἶχαν ἓνα ἢ δύο κανόνια σαράντα ἕως σαράντα τεσσάρων λιτρῶν. Ἦταν οἱ πρόδρομοι τῶν σημερινῶν ἀποβατικῶν σκαφῶν.

Τὴν ἄλλην ἡμέραν, κατὰ τὴν διάρκειαν νέων σφοδρῶν ἀγώνων, κατορθώνουν μερικὰ τουρκικὰ πλοῖα ν' ἀποβιβάσουν στρατὸν εἰς τὸ ἀνατολικὸ μέρος. Ὁ στρατὸς αὐτὸς κατέβαλε τοὺς λίγους Ἕλληνας

πού φύλαγαν τὸ μονοπάτι τοῦ Μαρκάκη καὶ ἔπεσε στὰ νῶτα τῶν Ἑλλήνων πού ἀγωνίζονταν στὸ Κάναλο. Τότε οἱ Τοῦρκοι ἄρχισαν ν' ἀποβιβάζωνται συνεχῶς καὶ νὰ πλημμυρίζουν τὸ νησί. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀπόβασή τῶν Τούρκων ἡ «βουλή» μὲ ἴξιοθαύμαστη ψυχραιμία ἐξακολουθεῖ νὰ δίνει τίς ἀναγκαῖες ὁδηγίες γιὰ τὴν μετακίνησή τῶν στρατευμάτων καὶ τὴν ἀπόκρουση τοῦ κινδύνου. Πεισματικές καὶ φονικές μάχες σῶμα μὲ σῶμα συνάπτονται σὲ διάφορα μέρη τοῦ νησιοῦ. Οἱ θέσεις τῶν Ἑλλήνων ἡ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη πέφτουν στὰ χέρια τοῦ ἐχθροῦ. Στὴν θέση Φτελιὸ οἱ ὑπερασπιστές, ἀφοῦ τρεῖς φορές ἀπέκρουσαν τίς ἐπιθέσεις, τελικὰ περικυκλώθηκαν ἀπὸ παντοῦ καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ ὑποχωρήσουν στὸν στρατώνα. Ἐκεῖ μέσα ἀνανεώνεται ἡ ἄγρια πάλη καὶ οἱ ἀπελπισμένοι Ἕλληνες, πού δὲν ἔχουν πιά καμιὰ ἐλπίδα σωτηρίας, βάζουν φωτιά στὴν πυριτιδαποθήκη καὶ ἀνατινάζονται στὸν ἀέρα μαζί μὲ τοὺς ἀντιπάλους των. Σκηνὲς ἐπίσης ἀφθαστου ἡρωϊσμοῦ διαδραματίζονται μέσα στὴν πόλη τῶν Ψαρῶν καὶ στὸ Παλαιόκαστρο. Μαζί μὲ τοὺς Ψαριανοὺς ἀγωνίσθηκαν καὶ 1000 Θεσσαλομακεδόνες.

Πολλοὶ Ψαριανοὶ κατέφυγαν στὰ καράβια, ἀλλὰ τὰ περισσότερα ἦταν χωρὶς τιμόνια κι' ἔτσι ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰχμαλώτων καὶ ἰδίως τῶν νεκρῶν ἦταν πολὺ μεγάλος. Σύμφωνα μὲ μιὰ καταγραφή ἀπὸ μνήμης διασώθηκαν 1181 οἰκογένειες Ψαριανῶν, ἥτοι 3614 ἄτομα περίπου. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους πρόσφυγες (παροίκους), πού ἔμεναν στὰ Ψαρὰ εἶναι ἄγνωστο πόσοι σώθηκαν, αἰχμαλωτίστηκαν καὶ σκοτώθηκαν, γιατί δὲν ἔγινε καμιὰ ἀπογραφή τοῦ πληθυσμοῦ στὰ Ψαρὰ πρὶν ἢ μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ νησιοῦ. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπώλειες τῶν Τούρκων φαίνεται ὅτι ἦταν μεγάλες.

Οἱ Ψαριανοὶ πρόσφυγες κατέφυγαν μὲ ἀρκετὰ καράβια σὲ διάφορα ἑλληνικὰ λιμάνια, Σκῦρο, Ἄνδρο, Τήνο, Μύκονο, Σύρα, Πάρο, Κέα, Σπέτσες καὶ ἄλλοι. Οἱ περισσότεροι ἀποβιβάστηκαν στὶς Σπέτσες, ὅπου βρῆκαν θερμὴ φιλοξενία ἀπὸ τοὺς συμμαχητὲς τους. Ἡ παραλία τοῦ νησιοῦ πλημμύρισε ἀπὸ ὀρφανά, χήρες καὶ ἄλλα δυστυχισμένα πλάσματα, πεινασμένα καὶ ἀπροστάτευτα. «Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ περιγράψῃ, γράφει ὁ Σπετσιώτης Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος, τοὺς κλαυθμούς καὶ τὰς γοερὰς φωνάς, ὅσαι ἐπλήρουν τὴν ἀτμόσφαιραν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀπὸ τοὺς ἄνδρας, τὰς γυναῖκες ἢ τὰ τέκνα, ὅσα μετὰ ματαίαν ἀναζήτησιν τῶν συζύγων, τῶν τέκνων καὶ τῶν γονέων ἐβλεπον ἐπὶ τέλους ὅτι ὑστερήθησαν αὐτῶν διὰ παντός». Τραγικὴ ἀληθινὰ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπινου πόνου!

Οἱ Ψαριανοὶ ἀποβλέποντας στὴν συγκέντρωση ὅλων τῶν διασκορπισμένων μελῶν τῆς κοινότητάς τους σ' ἓνα ἀσφαλῆ τόπο

ζήτησαν από την κυβέρνηση για προσωρινή κατοικία τὸ κάστρο τῆς Μονεμβασίας, πράγμα πού ἔγινε δεκτό. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ κυβέρνηση ὥρισε σὲ 15 μόνο τὰ ψαριανὰ καράβια πού θὰ συμμετείχαν στὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ δὲν ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα νὰ ἀπασχοληθοῦν τὰ ἄλλα, ἔπρεπε μεγάλη ἀνεργία στὰ ναυτικά τους πληρώματα.

Ἀλλὰ καὶ ὁ μικρὸς στόλος τῶν 15 ψαριανῶν πλοίων ἔπρεπε πιά ὁ ἴδιος νὰ φροντίζη γιὰ τὴν τροφοδοσία του, γιατί δὲν ὑπῆρχε πιά κοινότητα πού νὰ τοὺς ἐτοιμάζη τὶς ἀναγκαῖες τροφές γιὰ τὴν ἐκστρατεία. Ἔτσι ἡ σκληρὴ ἀνάγκη ἔσπρωχνε αὐτοὺς, καθὼς καὶ τοὺς ἀνέργους, ὀλοένα καὶ σὲ πυκνότερες πειρατικές πράξεις μέσα στοῦ Αἰγαῖο. Γι' αὐτὸ συνέβαινε τὰ ψαριανὰ καράβια ν' ἀφήνουν τὴν τάξη τους καὶ ν' ἀποχωροῦν ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ στόλο. Ἦταν μιὰ σοβαρὴ ἀταξία στὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ.

Ἡ πτώση τῆς Κάσου καὶ τῶν Ψαρῶν ἦταν σοβαρὰ πληγμάτα γιὰ τὸν ἑλληνικὸ ἀγώνα. Ἰδίως ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν, ἔφερε μεγάλη σύγχυση σὲ ὅλο τὸ Αἰγαῖο. Στὰ νησιά κλονίστηκε σοβαρὰ ἡ ἐξουσία τῶν Ἑλλήνων ἐπάρχων, πού ἀπειλοῦνταν τώρα νὰ κακοποιηθοῦν ἀπὸ τοὺς φοβισμένους κατοίκους. Ἐξαίρεση ἔκαναν οἱ Σαμιῶτες πού ἀποφάσισαν νὰ πεθάνουν γιὰ τὴν ἐλευθερία. Ἡ ταραχὴ αὕτη ἦταν ἐπόμενο νὰ παρατηρηθῇ, ἐφόσον κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια καὶ ἀπλὴ μόνον ἐμφάνιση τοῦ τουρκικοῦ στόλου στοῦ Αἰγαῖο τρομοκρατοῦσε τὰ νησιά, τὰ ἔκανε δύστροπα ἀπέναντι τῶν ἐθνικῶν καθηκόντων τους καὶ τὰ ἔσπρωχνε πρὸς τὸ προσκύνημα. Στὴν Ὑδρα καὶ στὶς Σπέτσες, πού φοβοῦνται, μήπως πάθουν ὅ,τι ἔπαθαν τὰ Ψαρά, στέλνονται πεζικὲς δυνάμεις, γιὰ ν' ἀπομακρύνουν ἐνδεχόμενες ἀποβατικές ἐνέργειες τοῦ ἐχθροῦ.

Οἱ Ψαριανοί, παρὰ τὴν συμφορὰ τους, γίνονται τὸ πρότυπο τῆς ἀδάμαστης καὶ ἀδούλωτης ἑλληνικῆς ψυχῆς, οἱ πιὸ ἀφοβοὶ ἐκτελεστὲς τῶν πυρπολήσεων καὶ τῶν τολμηρότερων ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων. Διακρίνονται γιὰ τὴν ἐθελουσία καὶ τὴν ἀφιλοκέρδεια, μὲ τὴν ὁποία ἀφοσιώνονται στὴν κοινὴ ὑπόθεση. Χαρακτηριστικό : τὴν 23 Ἰουνίου καταπλέουν στὶς Σπέτσες μεταφέροντας τὰ γυναικόπαιδά τους καὶ τὴν 25 ἐκστρατεύουν πίσω πρὸς τὴν ἀγαπημένη τους πατρίδα.

Μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν ἐρχόταν πιά ἡ σειρὰ τῆς Σάμου. Γιὰ ν' ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνο αὐτόν, ὁ ἑλληνικὸς στόλος συνάπτει ἀλλεπάλληλες ναυμαχίες στὴν ἀρχὴ μὲ τὸν τουρκικὸ καὶ κατόπιν μὲ τὸν ἐνωμένο τουρκοαιγυπτιακὸ στόλο. Στὴν σύντομὴ ἐξιστόρηση αὐτῶν προβαίνω εὐθὺς ἀμέσως.

**Ναυμαχίες στα μικρασια-
τικά παράλια μεταξύ Χίου
και Σάμου.**

3. Ὁ τουρκικὸς στόλος μὲ τὸν καπουδάν
πασά Χοσρέφ εἶχε ἀποσυρθῇ στὴν Μυ-
τιλήνη καὶ ἐκεῖ ἐτοιμαζόταν γιὰ τὴν νέα
του ἐξόρμησι. Ὑδριώτικη μοῖρα μὲ ἀρ-
χηγὸ τὸν Μιαούλη, ποὺ εἶχε σπεύσει

πρὸς βοήθεια τῶν Ψαρῶν, φθάνει ἐκεῖ ἀργά, μόλις τὴν 3 Ἰουλίου.
Σύγχρονα καταπλέουν καὶ ἄλλες δύο μοῖρες, ἡ δευτέρη τῆς Ὑδρας
ὕπὸ τὸν Γ. Σαχτούρη καὶ ἡ σπετσιώτικη. Συνολικὰ ἡ δύναμη τοῦ
ἐλληνικοῦ στόλου ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 34 ὕδριώτικα, 13 σπετσιω-
κὰ καὶ 9 ψαριανὰ. Ἀποβατικά του ἀγῆματα ἐξορμοῦν μὲ μανία
ἐναντίον τῶν ἐχθρικῶν θέσεων καὶ ἐκτοπίζουν τὸν ἐχθρὸ ἀπὸ τὸ
νησί. Μόνο διακόσιοι Τοῦρκοι δὲν πρόφθασαν νὰ ἐπιβιβάστούν
μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους στὰ καράβια καὶ ὠχυρώθηκαν σὲ ἕξ σπίτια
τῆς πόλης. Ἐκεῖ ἀμύνθηκαν μὲ γενναιότητα, ὥσπου λίγες ἡμέρες
ἀργότερα ἐλευθερώθηκαν ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στόλο.

Ὁ ἀραγμένος στὸ λιμάνι τουρκικὸς στολίσκος, ἀποτελούμενος
ἀπὸ ἓνα βρίκι καὶ 34 σαλοῦπες καὶ γαλιότες, ἀνοίγεται φοβισμένος
στὸ πέλαγος μὲ κατεύθυνση πρὸς τὴν Χίο. Καταδιωκόμενος ἀπὸ
τὴν ὕδριώτικη μοῖρα ἐξοκέλλει τὸ βράδυ σὲ μιὰ ἔρημη ἀκρογιαλιά
τῆς Χίου. Τὰ πληρώματά τους καταφεύγουν στὸ ἐσωτερικὸ, ἀφοῦ
προηγούμενως βάζουν φωτιά στὰ πλοῖα τους. Φαντασμαγορικὴ
μεγαλοπρέπεια εἶχε τὸ θέαμα τῶν καίόμενων μέσα στὴν νύχτα κα-
ραβιῶν, ποὺ σὰν πολυάριθμοι φανοὶ κατέλαμπαν τὴν ἀκτὴ σὲ
μεγάλῃ ἔκτασι.

Ἡ λαμπρὴ αὐτὴ ἐπιτυχία τοῦ ἐνωμένου ἐλληνικοῦ στόλου
δὲν εἶχε τόσο μεγάλη ἀπήχησι στὸ κλονισμένον ἠθικὸ τῶν νησιωτῶν
καὶ ὄλων γενικὰ τῶν Ἑλλήνων, ὅση ἡ καταναυμαχίη τοῦ τουρ-
κικοῦ στόλου λίγο ἀργότερα κοντὰ στὴν Σάμο καὶ ἡ ματαίωσι
τῶν ἀποβάσεων του στὸ νησί. Στὶς 30 Ἰουλίου ἔφθανε στὰ νερὰ
τῆς Σάμου ἡ μοῖρα τοῦ Σαχτούρη μὲ 27 πολεμικὰ καὶ πυρπολικά.
Κι' ἦταν πιὰ καιρὸς, γιὰτὶ 40 μικρὰ τουρκικὰ πλοῖα μὲ ἀποβατικά
ἀγῆματα δύο χιλιάδων ἀνδρῶν ἔπλεον πρὸς τὸ Καρλόβασι. Τὰ
ἐλληνικὰ πολεμικὰ ἐπέπεσαν ἐναντίον τῶν τουρκικῶν, δυὸ βύθισαν,
δυὸ ἄλλα αἰχμαλώτισαν καὶ τὰ ὑπόλοιπα τ' ἀνάγκασαν νὰ ριχθοῦν
στὴν πλησιέστερη ξηρὰ ἢ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς μικρασιατικῆς ἀκτῆς.

Τὴν ἄλλη μέρα, 31 Ἰουλίου, ἡ μοῖρα τοῦ Σαχτούρη πλεόντας
πρὸς νότον τῆς Σάμου εἶδε τὰ λιμανάκια καὶ τὶς ἀκρογιαλιεὶς τῆς μι-
κρασιατικῆς ἀκτῆς γεμάτα ἀπὸ στρατιῶτες ἐτοιμοὺς ν' ἀποβιβα-
στούν. Γι' αὐτὸν τὸν λόγον ἀγκυροβόλησε κοντὰ στὴν εἴσοδον τοῦ
πορθμοῦ, πρὸς τὴν Μυκάλη. Γιὰ νὰ διαβιβάσῃ λοιπὸν ὁ τουρκι-

κὸς στρατὸς στὴν ἀντικρινὴ ἀκτὴ τῆς Σάμου, θὰ ἔπρεπε νὰ διωχθῇ ὁ ἑλληνικὸς ἀπὸ τὴν θέσιν του. Αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν ἀντικειμενικὸ σκοπὸ ἔχοντας 18 ἑχθρικά μεγάλα πολεμικά, φρεγάτες καὶ κορβέτες, ὠρμησαν τὴν 1 Αὐγούστου ἐναντίον τῶν ἑλληνικῶν, ποὺ ἔμειναν ἀκλόνητα στὰ ἀγκυροβόλια τους. Ἐπесαν πολλὲς κανονιὲς καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη, ἀλλὰ χωρὶς κανένα ἀποτέλεσμα. Καὶ μόνον ὅταν ἐξώρμησαν δύο ἑλληνικά πυρπολικά, ἀναγκάστηκαν οἱ ἑχθροὶ ν' ἀπομακρυνθοῦν. Στις 2, 4 καὶ 5 Αὐγούστου ἀνανεώνει ὁ ἑχθρικὸς στόλος τὴν ἀπόπειρά του νὰ ἐκτοπίσῃ τὸν ἑλληνικὸ ἀπὸ τὴν θέσιν του, ἀλλ' ὅπως καὶ τὴν πρώτη φορά, ὕστερ' ἀπὸ πολὺωρη ναυμαχία, ἀναγκάζεται μὲ τὴν ἴδια τακτικὴ τῶν Ἑλλήνων — δηλαδὴ μὲ τὴν ἐξαπόλυση τῶν πυρπολικῶν τους κατὰ τὸ τέλος — ν' ἀποσυρθῇ. Ἡ ἀποφασιστικώτερη ναυμαχία ἦταν τῆς 5 Αὐγούστου, κατὰ τὴν ὁποία ἔδρασαν λαμπρὰ τὰ ἑλληνικά πυρπολικά: δύο φρεγάτες κ' ἓνα δικάταρτο τουνεζίνικο μὲ 20 κανόνια κήκκαν καὶ ἀνατινάχθηκαν στὸν ἀέρα.

Ὁ Χοσρέφ, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες ἀποτυχίες, ἀπομακρύνεται μὲ ἀταξία ἀπὸ τὴν Σάμο καὶ τελικὰ καταφεύγει στὴν Κῶ, ὅπου περιμένει τὸν σύμμαχο αἰγυπτιακὸ στόλο. Κάθε ἐλπίδα ν' ἀποβιβαστῇ στὴν Σάμο μὲ τὶς δικές του μόνο δυνάμεις ἔχει χαθῇ. Βαθμιαῖα τὰ ἑχθρικά στρατεύματα, ποὺ εἶχαν κατασκηνώσει κλιμακωτὰ κατὰ μῆκος τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν γεμάτα προσδοκίες καὶ πόθους γιὰ ἀρπαγές καὶ λεηλασίες, ἀποσύρονται δύσθυμα πρὸς τὸ ἐσωτερικόν.

Νέες ἀλλεπάλληλες ναυμαχίες στὰ μικρασιατικὰ παράλια.

4. Στις 7/19 Ἰουλίου σήκωσε τὶς ἄγκυρες καὶ ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἀποτελούμενος ἀπὸ 100 περίπου ὀπλιταγωγὰ μὲ τακτικὸ στρατὸ γύρω στὶς 10.000 καὶ συνοδευόμενος ἀπὸ 25 πολεμικά μὲ ναύαρχο τὸν Ἰσμαήλ Γιβραλτάρ (ὡς πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς τῶν πλοίων ἀκολουθῶ τὸν Jurien de la Gravière ποὺ δίνει τοὺς μικρότερους ἀριθμούς). Τὸ γενικὸ πρόσταγμα εἶχε ὁ θετὸς γιὸς τοῦ Μεχμέτ Ἀλή, ὁ τολμηρὸς καὶ ἱκανὸς Ἰμπραῖμ. Οἱ εὐρωπαῖοι πρόξενοι τῆς Ἀλεξάνδρειας, κατάπληκτοι ἀπὸ τὴν ἐπιβλητικὴ δύναμη τῆς ἀρμάδας αὐτῆς, δὲν ἔδιναν στὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση προθεσμία ζωῆς μεγαλύτερη ἀπὸ ἑξὶ μῆνες. Ὁ στόλος ὁμως αὐτὸς μόλις κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου μπόρεσε νὰ ἐνωθῇ μὲ τὸν τουρκικὸ στὴν Κῶ, γιὰ τὴν ἀρμένισμα. Ὁ κίνδυνος λοιπὸν τῶν ἑχθρικῶν ἀποβάσεων στὴν Σάμο καὶ

τῆς καταστροφῆς τῆς ξαναπροβάλλει, τὴν φορὰ ὅμως αὐτὴ ἀπειλητικώτερος. Γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἀντίκρουση τῶν ἐνωμένων ἐχθρικῶν στόλων συγκεντρώνεται ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἀνάμεσα στὰ νησιά Λέρο, Λειψὸ καὶ Πάτμο. Ἀπέναντι τῶν 100 περίπου ἐχθρικῶν πολεμικῶν μὲ 2500 κανόνια καὶ τῶν 400 περίπου ὀπλιταγωγῶν μὲ 50.000 ναῦτες καὶ στρατιῶτες, ὁ ἑλληνικὸς διαθέτει 70 πολεμικά μὲ 800 κανόνια. Στὶς 24 Αὐγούστου /5 Σεπτεμβρίου ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου Ἀνδρέας Μιαούλης διατάσσει τὰ 18 πολεμικά τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς καὶ ἕξι πυρπολικά νὰ προχωρήσουν. Ἡ ἀναγνωριστικὴ αὐτὴ μοῖρα ἐμπλέκεται στὴν ἀρχὴ σὲ ἀγῶνα μὲ τὴν ἀντίστοιχὴ ἐχθρική, πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 10 μεγάλα πολεμικά, καὶ τὴν τρέπει ἀμέσως σὲ φυγὴ. Στὸν τόπο τῶν ἀκροβολισμῶν πλέουν καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι στόλοι καὶ βρίσκονται ἀντιμέτωποι στὸ στενὸ Κῶ καὶ Ἀλικαρνασσοῦ (Μπουδρουμιοῦ). Τὸ θέαμα εἶναι ἐπιβλητικό. Ὁ στενὸς χῶρος, καθὼς καὶ ὁ ἄνεμος πού φυσομανᾷ, δυσκολεύουν τοὺς ἐλιγμούς τῶν πολεμικῶν. Γι' αὐτὸ καὶ πολεμικά ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ στόλου συνέβαινε νὰ συγκρούωνται μεταξύ τους. Ἡ ναυμαχία ἔληξε χωρὶς σοβαρὰ ἀποτελέσματα, ἀλλὰ κατέδειξε χτυπητὰ τὴν ἀνικανότητα καὶ τὴν ἀτολμία τῶν Τούρκων κατ' ἀντίθεση πρὸς τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ τόλμη τῶν Αἰγυπτίων.

Στὶς 29 Αὐγούστου, μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου, νέα ἀποφασιστικὴ ναυμαχία ἀρχίζει. Ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὴν διάσπαση τῶν ἑλληνικῶν ναυτικῶν δυνάμεων, γιατί ἄκρα νηνεμία εἶχε ἀκινητοποιήσει στὸν κόλπο τοῦ Γέροντα 22 ἑλληνικά πολεμικά, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ τὴν μοῖρα τοῦ Μιαούλη. Τὴν γενικὴ ἀρχηγία τὴν ἔχει ὁ Ἰμπραῖμ, πού τὴν δεξιὰ του πτέρυγα τὴν ἔχει τοποθετήσει ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὰ ἑλληνικά αὐτὰ πολεμικά. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου μαντεύοντας τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ προσπαθεῖ νὰ βγάλῃ τὰ πολεμικά ἀπὸ τὸν κόλπο τοῦ Γέροντα καὶ νὰ ἐνωθῇ μὲ τὰ τοποθετημένα κοντὰ στὸ Λειψὸ, πού ἐπιδιώκοντας κι' αὐτὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ εἶχαν ἐμπλακῇ κιόλας σ' ἓνα σφοδρὸ ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ Χοσρέφ. Τὰ ἑλληνικά πυρπολικά παίρνουν ἀμέσως μέρος στὴν ναυμαχία προσπαθώντας ν' ἀπομακρύνουν τὸν ἐχθρικὸ στόλο καὶ νὰ ματαιώσουν τὰ σχέδιά του. Ἡ ναυμαχία γενικεύεται καὶ ἐξελλίσσεται σὲ μιὰ πεισματικὴ καὶ ἄγρια σύρραξη. «Τότε, γράφει ὁ παρὼν στὴν ναυμαχία Ἀντ. Μιαούλης, ἡ μάχη ἄναψε καὶ ἔγινε ὀξυτέρα ἐκατέρωθεν. Ὁ καπνὸς τῆς πυρίτιδος κατεσκότισε τὴν ἀτμοσφαῖραν εἰς τρόπον, ὥστε ἐκινδυνεύαμεν νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ πλοῖα μας

ἀπ' ἐκεῖνα τῶν ἐχθρῶν· οἱ ἐχθροὶ ὅμως σκοτισμένοι καὶ ἀπὸ τὸν πεπυκνωμένον καπνὸν τῆς πυρίτιδος, καὶ ἀπὸ τὸν ἔτι ζοφωδέστερον καπνὸν τοῦ φόβου, ἄρχισαν νὰ κτυπῶνται ἀναμεταξύ των, μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωσι ἀπὸ τὴν ζάλην των τὰ πλοῖα των, καὶ θεωροῦντες ἕκαστος ὡς ἑλληνικὰ ὅλα τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἐβλεπον εἰς τὸ πέλαγος». Τρία πυρπολικά ἐξαπολύονται, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιτύχουν κανένα ἀποτέλεσμα. Βλέποντας τὴν ἀποτυχία αὐτῇ δέκα ἐχθρικά πολεμικὰ ὁμοῦν κατὰ τοῦ караβιоῦ τοῦ Σαχτούρη, τὸ περικυκλώνουν, τοῦ σπάζουν τὶς κεραῖες, τοῦ σχίζουν τὰ πανιά καὶ τοῦ προξενοῦν τόσες βλάβες, ὥστε τὸ ἀναγκάζουν νὰ ποδίσῃ. Ἐνῶ ἡ ναυμαχία ἐξακολουθεῖ μὲ ἀμείωτη ἔνταση, δύο νέα πυρπολικά ρίχνονται ἐναντίον μιᾶς τουνεζίνικης φρεγάτας, τὴν πλησιάζουν κάτω ἀπὸ τὴν βροχὴ τῶν ἐχθρικῶν βλημάτων, κολλοῦν τὸ ἓνα δεξιὰ καὶ τὸ ἄλλο ἀριστερά της καὶ τῆς μεταδίδουν τὴν φωτιά. Μιὰ τρομερὴ ἔκρηξη συνταράζει γῆ καὶ θάλασσα. Περισσότεροι ἀπὸ 1000 ἦταν οἱ νεκροὶ ναῦτες καὶ πεζοὶ τακτικοί. Ὁ ἥλιος ἔδυνε. Ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἀκολουθεῖ τὸν πανικόβλητο τουρκικὸ πρὸς τὴν Κῶ, ἐνῶ ὁ ἑλληνικὸς ἀποσύρεται στὶς θέσεις τῆς ἐξορμήσεώς του μὲ ἐλάχιστες ἀπώλειες. Αὕτῃ εἶναι ἡ περίφημη ναυμαχία τοῦ Γέροντα. Ἡ ναυμαχία αὕτῃ ὑπῆρξε ἡ μεγαλύτερη σύγκρουση μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων στόλων, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ὁποίας ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἔδειξε καθαρὰ τὰ χαρίσματα τοῦ μεγάλου ἀρχηγοῦ, τὴν διορατικότητα, τὴν ἐτοιμότητα, τὴν ψυχραιμία καὶ τὴν ἀποφασιστικότητα. Χάρη στὰ προσόντα του αὐτὰ κατώρθωσε μὲ μικρότερες δυνάμεις ν' ἀντιμετωπίσῃ κατὰ παράταξη καὶ νὰ νικήσῃ τὸν ἰσχυρὸ ἐνωμένο τουρκοαιγυπτιακὸ στόλο.

Εἶχαν περάσει μερικὲς ἡμέρες ἀπραξίας, ὅποτε οἱ Ἕλληνες, στὶς 4 Σεπτεμβρίου, μαθαίνουν ὅτι ὁ Ἰμπραῖμ καὶ ὁ καπουδὰν πασὰς Χοσρέφ ἐπιβίβασαν στὰ πολεμικά τους καὶ σὲ ἄλλα 150 καράβια τὰ 3/4 τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ, δυὸ χιλιάδες Ἀλβανούς καὶ 1000 Τούρκους ἀπὸ τὴν Ἀλικαρνασσὸ καὶ Κῶ μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ πλεύσουν πάλι κατὰ τῆς Σάμου. Στὶς 5 τοῦ μηνὸς τὰ ἑλληνικὰ ἀναγνωριστικὰ εἶδαν τὸν ἐχθρικὸ στόλο ν' ἀρμενίζει πρὸς τὴν Σάμο. Πραγματικὰ τὴν ἄλλῃ μέρα φάνηκε ὁ στόλος αὐτὸς πέρα στὸν ὀρίζοντα νὰ προχωρῇ σὰν σύννεφο πρὸς τὸν βορρά. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἀπέφυγε τὴν σύγκρουση, γιατί φυσοῦσε νοτιοανατολικὸς (συροκολεβάντες) πού δὲν τὸν εὐνοοῦσε. Γι' αὐτὸ ἔσπευσε μὲ ὅλα του τὰ πανιά πρὸς τὴν Σάμο, κατώρθωσε νὰ προφτάσῃ τὸν ἐχθρὸ καὶ κατὰ τὸ βράδυ νὰ παραταχθῇ ἀπὸ τὸν Μαραθόκαμπο ὡς τὸ ἀκρωτήρι τῆς Ἀγ. Μαρίνας.

Οἱ Σαμιῶτες ὅλη τὴν νύχτα τὴν πέρασαν σὲ ἐπιφυλακῇ. Ὁ ἀέρας ἔφερνε ὥς τὰ ἑλληνικὰ καράβια τὶς φωνὲς τοὺς ἀπὸ διάφορα μέρη τοῦ νησιοῦ. Τὴν νύχτα ἐκείνη σφοδρὴ θύελλα καὶ ραγδαία βροχὴ διασκόρπισε τὰ ἐχθρικὰ καράβια ἀνάμεσα στὴν Πάτμο καὶ στὸ Γαῖδουρονήσι, προξένησε ζημιές καὶ παρέλυσε κάθε σοβαρὴ πολεμικὴ τους ἐνέργεια. Ἡ νέα ἐχθρικὴ ἀπόπειρα κατὰ τῆς Σάμου εἶχε καὶ πάλι ναυαγήσει.

Στὶς 24 Σεπτεμβρίου ὁ ἑλληνικὸς στόλος προσβάλλει τὸν ἐχθρικὸ μεταξὺ Χίου καὶ Μυτιλήνης, ἀλλ' αὐτὸς δὲν δέχεται τὴν μάχη καὶ προσπαθεῖ νὰ ξεφύγῃ πρὸς τὸν Ἑλλήσποντο. Τὰ ἑλληνικὰ ὅμως πολεμικά, πού εἶναι γρηγορώτερα, τὸν προφθαίνουν καὶ τὸν καταδιώκουν βομβαρδίζοντάς τον, ἐνῶ τρία πυρπολικά κατορθώνουν νὰ κολλήσουν σὲ δύο ἐχθρικά, ἓνα βρίκι καὶ μιὰ κορβέττα, καὶ νὰ τὰ τινάξουν στὸν ἀέρα. Τέσσερα βρίκια καὶ μιὰ κορβέττα κάθισαν καὶ τσακίστηκαν ἐπάνω στὰ βράχια τῆς Καλλονῆς, ἐνῶ οἱ ναῦτες πὺν βγῆκαν στὴν ξηρὰ ἀπομακρύνονταν κατατρομαγμένοι πρὸς τὸ ἐσωτερικόν.

Τὰ χαράματα τῆς ἄλλης ἡμέρας ἑλληνικὸ πυρπολικὸ κολλᾷ μὲ ἐπιτηδειότητα στὴν πρύμνη μιᾶς ἐχθρικῆς κορβέττας καὶ μεταδίδει τὴν φωτιά στὸν μεσαῖο φλόκο, ἀλλὰ ὁ βίαιος νοτιάς τὸ ξεκολλᾷ καὶ οἱ λίγοι ἄνδρες τοῦ πληρώματός της, οἱ μόνοι πού δὲν εἶχαν ἀκόμη πηδήσει στὴν θάλασσα, κατορθώνουν νὰ σβήσουν τὴν φωτιά. Ἡ κορβέττα ὅμως παρασυρμένη ἀπὸ τὸν νοτιά καὶ τὰ κύματα συντρίβεται κι' αὐτὴ στὰ βράχια τῆς Καλλονῆς. Τελικὰ τὰ πληρώματα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, κουρασμένα ἀπὸ τὴν ἀκατάπαυστη καταδίωξη, ἄφησαν τὸν ἐχθρὸ νὰ μπῇ στὸ λιμάνι τῆς Μυτιλήνης. Ἡ ναυμαχία αὐτὴ βάσταξε δεκαῆξι ὁλόκληρες ὥρες καὶ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἐνδοξότερες τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ. Ὁ Χοσρέφ ἀπελπισμένος ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες ἀποτυχίες ἀφήνει 11 τουρκικὰ καράβια στὸν Ἰμπραῖμ καὶ καταφεύγει στὸν Ἑλλήσποντο.

Τὴν νύχτα τῆς 9 Ὀκτωβρίου ὁ Ἰμπραῖμ ξεφεύγει τὴν ἐπιτήρηση τῶν Ἑλλήνων καὶ μὲ ὅλο του τὸν στόλο περνᾷ ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν Σάμο καὶ τὴν Ἰκαρία καὶ ἀράζει στὴν Κῷ. Ἀπ' ἐκεῖ, τὰ χαράματα τῆς 27 σαλπάρει μὲ πλῶρη πρὸς τὴν Κρήτη. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἰδοποιεῖται ἐγκαίρως ἀρχίζει τὴν καταδίωξη καὶ τὴν ἴδια μέρα κιόλας κυριεύει ἓνα ἀπομονωμένο τρικάταρτο ἰσπανικὸ φορτηγὸ γεμάτο ἀπὸ ἄλογα καὶ στρατιῶτες. Τέλος κατὰ τὶς 30 κατορθώνει νὰ ἔλθῃ σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν ἐχθρό, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ κάνῃ τίποτε, γιατί ἡ θάλασσα εἶναι λάδι. Καὶ ἡ ἄλλη μέρα περνᾷ μὲ ἀπραξία.

Τὰ μεσάνυχτα ὁμως σηκώνεται νοτιάς καί τὸ πρωτὶ ὁ ἑλλη-
νικός στόλος βλέπει τὴν ἐχθρική προφυλακή δέκα μίλλια ἔξω ἀπὸ
τὸ Ἡράκλειο. Ρίχνεται στὴν καταδίωξή της, ἀλλ' αὐτὴ ἀφήνοντας
ἀνυπεράσπιστα τὰ φορηγὰ, ποὺ συνώδευε, προσπαθεῖ νὰ σωθῇ
μὲ τὸ κύριο σῶμα, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ὀπισθοφυλακή. "Εἶνα ἑλλη-
νικὸ πυρπολικὸ πλησιάζει τόσο πολὺ μιὰ φρεγάτα, ποὺ θὰ τὴν
ἔκαιγε ἀσφαλῶς, ἂν δύο ἐχθρικές σαλοῦπες, μὲ 60-70 ἄνδρες ἢ κα-
θεμιά, δὲν ἄνοιγαν πῦρ ἐναντίον του. Ἡ μία ἀπ' αὐτὲς βυθίστηκε
αὐτανδρος ἀπὸ βολὴ ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ, ἡ ἄλλη ὁμως προ-
σκολλήθηκε στὴν πλώρη τοῦ πυρπολικοῦ καὶ οἱ ἄνδρες της πήδησαν
μέσα σ' αὐτό. Οἱ "Ελληνες πυρπολητὲς ἔχοντας σταθερὴ τὴν ἀπό-
φασιν νὰ πολεμήσουν ὡς τὴν τελευταία τους πυνή, ἀποσύρθηκαν
στὴν πρύμνη καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἄρχισαν ἕνα τόσο εὐστοχο πῦρ ἐναντίον
τῶν ἐχθρῶν, ὥστε πάμπολλοι ἀπ' αὐτοὺς ἔπεσαν ἀμέσως νεκροί,
ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ρίχθηκαν στὴν θάλασσα.

Στὶς 3 1/2 τὸ ἀπόγευμα δεύτερο πυρπολικὸ προσπαθεῖ νὰ
κολλήσῃ σὲ ἄλλη φρεγάτα, ἀλλὰ ἐχθρική ὀβίδα πέφτει ἐπάνω του
καὶ τὸ κατακαίει. Καταδιωκόμενη ἡ προφυλακή τοῦ ἐχθροῦ ἐνῶ-
νεται κατὰ τὴν δύση τοῦ ἡλίου μὲ τὴν μεγάλη μοῖρα. Ὁ Ἱμπραῖμ
μὲ 12 φρεγάτες ξαναρχίζει τὴν ναυμαχία, ἀλλὰ γρήγορα ἀναγκά-
ζεται νὰ ὑποχωρήσῃ. Μέσα στὴ νύχτα ὁ ἑλληνικός στόλος κυνηγᾷ,
μὲ σβησμένους φανούς, τὸν τουρκοαιγυπτιακὸ καὶ ἐξαπολύει δύο
νέα πυρπολικά ἐναντίον του, ἀλλὰ δὲν κατορθώνουν νὰ κολλήσουν
γερά καὶ καίονται σὰν λαμπάδες μέσα στὸ σκοτάδι. Ὁ δυνατὸς
βοριάς ποὺ τὰ παρασύρει ἀκυβέρνητα μέσα στὸ πέλαγος, φοβίζει
τὴν ἐχθρική παράταξιν. Τότε ὁ Ἱμπραῖμ δίνει τὸ σύνθημα νὰ σω-
θοῦν τὰ καράβια, ὅπου καὶ ὅπως μποροῦν. Ἔτσι σκορπίζονται μὲ
κατεύθυνση ἄλλα πρὸς τὴν Ρόδο, ἄλλα πρὸς τὴν Κάρπαθο, ἄλλα
πρὸς τὴν Σπιναλόγκα καὶ ἄλλα πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρεια. Τὴν ἄλλη
μέρα οἱ "Ελληνες βλέπουν 5 μόνον ἐχθρικά νὰ ἀρμενίζουν κατὰ τὶς
ἀκτὲς τῆς Καρπάθου. Παρ' ὅλη τὴν φοβερὴ θαλασσοταραχή, ρίχνον-
ται ἀμέσως ἐπάνω τους καὶ κυριεύουν τέσσερα ἀπ' αὐτὰ γεμάτα
ἄλογα, στρατιῶτες καὶ πολεμοφόδια.

Οἱ ζημιές ὁμως ποὺ εἶχαν πάθει καὶ οἱ "Ελληνες ἀπὸ τὴν τρι-
κυμία, καθὼς καὶ ἡ παράταξιν τῆς ναυτικῆς ἐκστρατείας καὶ κυρίως
ἡ ἐξάντλησις τῶν οἰκονομικῶν μέσων τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἀνάγκα-
σαν νὰ βάλουν πλώρη γιὰ τὶς πατρίδες τους. Τὰ σχέδια βέβαια
τοῦ ἐχθροῦ γιὰ τὴν κατάληψιν τῆς Σάμου εἶχαν ματαιωθῇ, ἀλλὰ
ὁ στόλος του, παρὰ τὶς μεγάλες του ἀπώλειες, δὲν εἶχε ἐξουδετερωθῇ.
Ὁ ἑλληνικός, ποὺ εἶχε ἐντείνει τὶς προσπάθειές του καὶ εἶχε ἀνα-

πτύξει όλη του την έπιδεξιότητα, για πρώτη φορά συναντούσε ένα τόσο έπιμονο αντίπαλο. Ακόμη και τὰ πυρπολικά που είχαν αποδειχθή φοβερό όπλο έναντίον τών τουρκικών καραβιών, τώρα απέναντι τών αϊγυπτιακών, που κυβερνιούνταν από εύρωπαίους ναυτικούς, δεν είχαν την ίδια αποτελεσματικότητα. Από τὰ 22, που είχαν έξαπολυθή μέσα στην πεντάμηνη αυτή ναυτική έξστρατεία, τὰ περισσότερα είχαν καταστραφή μάταια.

Τώρα ό έπίμονος Ίμπραήμ ανενόχλητος συγκεντρώνει τις διασκορπισμένες ναυτικές του δυνάμεις και τις οδηγεί με ασφάλεια στο βαθύ λιμάνι της Σούδας, αποβιβάζει τὰ στρατεύματά του, για νὰ παραχειμάσουν, και ανυπόμονα περιμένει την στιγμή, που θα ξεκινούσε και θα έβαζε τὸ πόδι του στην Πελοπόννησο. Υπήρχαν κιόλας εκεί σοβαρά έχθρικά προγεφυρώματα, τὰ κάστρα Κορώνη και Μεθώνη, που οί επαναστάτες δεν είχαν κατορθώσει νὰ τὰ κυριεύσουν και τὰ όποια οί Τούρκοι είχαν καταφέρει επανειλημμένως νὰ τὰ έφοδιάσουν με τροφές και πολεμοφόδια.

5. Όταν οί δύο αντίπαλοι στόλοι αποχώρησαν στις βάσεις τους, άφησαν τὸ Αίγαίο στην απόλυτη διάθεση τών πειρατών,

που δεν είχαν πάψει νὰ τὸ λυμαίνονται από την εποχή ακόμη του Όμήρου. Στα χρόνια της επαναστάσεως του 1821 μέσα σ' αυτό δρούσαν Δαλματοί, Ίταλοί, Έλληνες, κυρίως Μανιάτες, Κρητικοί, Θεσσαλομακεδόνες, πρόσφυγες στις Βόρειες Σποράδες, Σαμιώτες, Ψαριανοί, Υδριώτες και άλλοι Αίγαιοπελαγίτες.

Ζωηρή ήταν ιδίως ή κατά θάλασσαν δράση τών Μακεδόνων τών συσσωρευμένων στις Βόρειες Σποράδες. Από καιρό σέ καιρό με τὰ πειρατικά τους καράβια επιτίθενται έναντίον τών παραλίων της Θάσου, Χαλκιδικής και του Θερμαϊκού. Ο δρόμος Κατερίνης - Λάρισας δεν είναι ασφαλής και οί Τούρκοι φοβούνται αποβάσεις και αναζωογόνηση της επαναστάσεως.

Στην βαθμιαία ένταση της πειρατείας συνέτεινε τὸ έξής : κατά τὰ πρώτα χρόνια της επαναστάσεως τὰ έλληνικά καταδρομικά, έφωδιασμένα με έπίσημα έγγραφα της κυβερνήσεως, έξέταζαν, σύμφωνα με άγγλική συνήθεια, όλα τὰ ουδέτερα καράβια, μήπως μεταφέρουν πολεμοφόδια του έχθρου. Η Αυστρία όμως, που είχε την μεγαλύτερη ναυτιλιακή κίνηση στην Έγγυς Ανατολή κατά την εποχή εκείνη, διακήρυξε τὸ 1822 την απαράδεκτη άρχή, ότι ουδέτερα καράβια κάνουν τὸ φορτίο ουδέτερο και έτσι τὸ προστατεύουν.

Οί Αυστριακοί λοιπὸν ναυλωτές, ναύκληροι καὶ πλοίαρχοι, ἀντλών-
τας θάρρος ἀπὸ τὴν διακήρυξη αὐτὴ δείχθηκαν περισσότερο ἀπὸ
κάθε ἄλλον ξένης ἐθνικότητος ἐμπορευόμενο πρόθυμοι νὰ ἐξυπη-
ρετήσουν τὸν ἐχθρὸ καὶ νὰ πλουτίσουν μεταφέροντας τουρκικὰ στρα-
τεύματα καὶ πολεμοφόδια. Ἔτσι ὁμως τὰ καράβια τοὺς ἔπαιναν στὴν
πραγματικότητα νὰ εἶναι οὐδέτερα. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Ἕλληνες καταδρο-
μεῖς (κουρσάροι) μὲ μανία κυνηγοῦσαν τ' αὐστριακὰ αὐτὰ καράβια.

Ἡ κατάσταση ὁμως εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται πολὺ δύσκολη
καὶ ἐκνευριστικὴ γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ὅταν τὸ 1824 ἑκατοντάδες εὐ-
ρωπαϊκῶν καραβιῶν — πρὸ πάντων αὐστριακῶν — προθυμοποιή-
θηκαν νὰ ναυλωθοῦν ἀπὸ τὸν Μεχμέτ Ἀλῆ, γιὰ νὰ μεταφέρουν
τὰ αἰγυπτιακὰ στρατεύματα στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Τότε
ἀπελπισμένη ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξέδωσε ἀπὸ τοὺς Μύλους τοῦ
Ναυπλίου τὴν διακήρυξη ἐκείνη τῆς 27 Μαΐου 1824, σύμφωνα μὲ
τὴν ὁποία τὰ ναυλωμένα ἐκεῖνα καράβια θὰ θεωροῦνταν ἐχθρικά
καὶ ἐπομένως θὰ καταδιώκονταν καὶ θὰ βυθίζονταν. Ἐντονο ὁμως
διάβημα τοῦ Ἀγγλοῦ ἀρμοστή τῶν Ἰονίων ἀναγκάζει τὴν ἑλλη-
νικὴ κυβέρνησις ν' ἀνακρούσῃ πρύμνα καὶ ν' ἀνασκευάσῃ τὴν δια-
κήρυξί της : προστάζει στὰ ἑλληνικὰ καταδρομικά ν' ἀπέχουν ἀπὸ
ὑπερβασίεις καὶ νὰ τηροῦν τὶς σχετικὲς εὐρωπαϊκὲς διατάξεις, γιατί
λέγεται ὅτι τὰ ναυλωμένα ἀπὸ τὸν Μεχμέτ Ἀλῆ εὐρωπαϊκὰ ἐμπο-
ρικά δὲν μεταφέρουν ἐχθρικά στρατεύματα, ἀλλὰ μόνο πολεμο-
φόδια. Ἐπίσης παραγγέλλει νὰ ἐφοδιαστοῦν οἱ καταδρομεῖς μὲ
τὶς ἀναγκαῖες ὁδηγίαι τῆς κυβερνήσεως καὶ μὲ ὠρισμένη ἔνδειξη
(πατέντα), γιατί ἄλλιως κινδυνεύουν νὰ κακοποιηθοῦν, ἂν ἐξε-
ταστοῦν ἀπὸ ξένο πολεμικὸ καὶ βρεθοῦν χωρὶς αὐτὰ τὰ δικαιολογη-
τικά. Ἡ χορήγησις τῶν πατεντῶν ὁμως, ἀντὶ νὰ περιστείλῃ τὴν
πειρατεία, τὴν ὑπέθαλψε, γιατί οἱ ἐφωδιασμένοι μὲ αὐτὰ τὰ ἔγγραφα
καταδρομεῖς ἀπέφευγαν τὴν καταδίωξη τῶν εὐρωπαϊκῶν μοιρῶν,
ἐνῶ σύγχροναμποροῦσαν ἀτιμώρητα ν' ἀσκοῦν τὴν πειρατεία.
Καὶ ἐπειδὴ οἱ ἀγγλικὲς καὶ γαλλικὲς μοῖρες τῆς Ἀνατολῆς εἶχαν τὴν
δύναμιν νὰ προστατέψουν τὰ ἐμπορικὰ τοὺς, οἱ Ἕλληνες βρῆκαν
εὐκολὴν λείαν τὰ αὐστριακὰ, ποὺ δὲν προστατεύονταν ἐπαρκῶς ἀπὸ
τὰ οἰκεία πολεμικά. Δὲν εἶναι διόλου ἀπίθανον, ὅτι οἱ Ἀγγλοι, φο-
βούμενοι τὴν τεράστια ἀνάπτυξιν τῆς αὐστριακῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ
ἐμπορίου στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολήν, ἀνέχονταν καὶ ἐνθάρρουναν τὶς
πειρατεῖες τῶν Ἑλλήνων σὲ βάρος τῶν αὐστριακῶν καραβιῶν.
Ἔτσι οἱ ζημίαι τοὺς μεγάλωναν ἀνάλογα μὲ τὴν αὔξησιν τοῦ ἐμ-
πορίου τοὺς στόλου τῆς Ἀνατολῆς, ποὺ ἀριθμοῦσε τώρα 700-
800 ἐμπορικά, ἐνῶ ἄλλοτε μόλις ἔφθανε τὰ 100.

“Οχι μόνον οί λόγοι αὐτοί, ἀλλὰ καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν, οἱ ποικίλες στερήσεις, ἡ πείνα καὶ οἱ ἐπιδημίες, πού εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐξουθενώσουν, νὰ θερίζουν τοὺς Ψαριανούς, καθὼς καὶ τοὺς ἄλλους προσφυγικούς πληθυσμούς, συνετέλεσαν, ὥστε ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1824 ἡ πειρατεία στὸ Αἰγαῖο νὰ πάρῃ τὴν φοβερὴ ἐκείνη ἑκτασὴ καὶ ἔντασιν, πού δὲν εἶχε γνωρίσει ποτὲ ὡς τότε καμιὰ θάλασσα. Μέσα σὲ λίγο χρονικὸ διάστημα γέμισε τὸ Αἰγαῖο ἀπὸ Ψαριανούς πειρατές, καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλους πρόσφυγες, ὅπως π.χ. Ὀλυμπίους καὶ μερικούς Κυδωνιάτες κ.ἄ. Ἐπίσης κατὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1825 διακόσιοι τολμηροὶ Κρητικοὶ — στρατολογημένοι κυρίως στὴν Μονεμβασίαν — μέ ἐπικεφαλῆς τὸν νεαρὸ Δημήτριον Καλλέργη, κυριεύουν τὸν βράχο τῆς Γραμβούσας — στὸ ΒΔ ἄκρο τῆς Κρήτης — καὶ τὸν μετατρέπουν σὲ φωλιά πειρατῶν ὅπου συσσωρεύουν ἀμύθητα πλούτη.

Τὰ μεγάλα κέρδη τῶν πειρατῶν παρακινοῦν καὶ ἐπίσημους καὶ πλούσιους ἀκόμη Ψαριανούς, Ὑδριῶτες καὶ Σπετισιῶτες, ν’ ἀκολουθήσουν τὸν δρόμο αὐτὸ τοῦ γρήγορου καὶ εὐκόλου πλουτισμοῦ. «Δηλώνω, ἔγραφε ὁ Γάλλος ναύαρχος de Rigny τὴν 25 Ἀπριλίου 1826 (ν.ῆ.), ὅτι εἶναι ἀδύνατο σ’ ἓνα ἀπομονωμένο καράβι νὰ διανύσῃ δέκα λευγες σ’ αὐτὲς τὶς θάλασσες, χωρὶς νὰ τοῦ ἐπιτεθοῦν. Σὲ καμιὰ ἐποχὴ καὶ σὲ καμιὰ θάλασσα δὲν ὑπῆρξε παράδειγμα μιᾶς τόσο θρασείας πειρατείας. Αὐτοί, πού ἐπιδίδονται σ’ αὐτὴν, γνωρίζουν ὅτι θὰ βροῦν στὸν τόπο τους ὄχι μόνον ἀτιμωρησίαν, ἀλλὰ καὶ προστασίαν· γνωρίζουν ἐπίσης ὅτι τὸ γόητρο τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνα τους θὰ κάνῃ, ὥστε νὰ θεωρηθοῦν ὑπερβολικοὶ ἐκεῖνοι, πού ἐξεγείρονται ἐναντίον παρόμοιων ὠμοτήτων. Μοῦ φαίνεται ὅμως ὅτι μπορεῖ νὰ πῇ κανεὶς τὴν ἀλήθειαν, χωρὶς μὲ αὐτὸ νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ξαναπέσουν οἱ Ἕλληνες κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν Τούρκων. Τὸ Ἀρχιπέλαγος παρουσιάζει τὸ παράξενο θέαμα οὐδέτερον καραβιῶν, πού ταξιδεύουν μὲ ὅλες τὶς προφυλάξεις, πού λαμβάνονται μόνον στὶς πιὸ ἀνάστατες πολεμικὲς ἐποχές».

Στὰ ναυπηγεῖα κυρίως τῆς Σύρου, στὴν νεοσυνοικισμένη Ἑρμούπολιν, οἱ Ψαριανοὶ παραγγέλλουν καὶ κατασκευάζουν τὰ νέα καράβια τους, πού θὰ χρησιμοποιοῦσαν κυρίως γιὰ τὴν ἀσκήσιν τῆς πειρατείας. Τὰ ναυπηγεῖα τῆς ἐργάζονται ἐντατικὰ καὶ ἡ ἀγορὰ τῆς παρουσιάζει ἐπίσης ζωερὴ κίνησιν. Οἱ συχνότερες καὶ ἐπικερδέστερες πράξεις τῆς εἶναι οἱ ἀγοραπωλησιεὶς τῶν πειρατικῶν λειῶν. Καταγγέλλονται μάλιστα γνωστοὶ ἔμποροι ὡς κλεπταποδόχοι καὶ μεταπράτες λαφύρων.

Β'. ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Αίτια.

1. 'Η γενική αυτή άναρχία στο Αιγαίο ευνόηθηκε όχι μόνο από την φτώχεια και την απόγνωση των προσφυγικών πληθυσμών 'Ολύμπου, Ψαρών, Κρήτης κ.λ.π., αλλά και από την άναστάτωση που προκάλεσε στην επαναστατημένη 'Ελλάδα ο δεύτερος εμφύλιος πόλεμος ή μάλλον ή συνέχεια του εμφυλίου πολέμου. Γιατί ο πρώτος εμφύλιος πόλεμος, όταν έπαψε, άφησε τους σπόρους για την έκρηξη του δευτέρου. 'Επομένως ακριβέστεροι θα είμαστε, αν μιλούσαμε για έναν συνεχή εμφύλιο πόλεμο, που χωρίζεται σε δύο περιόδους. Είναι αλήθεια ότι κάθε μιá είχε διαφορετικά κίνητρα: ή πρώτη χαρακτηρίζεται κυρίως από τον ανταγωνισμό και την σύγκρουση των δύο άνωτερων ολιγαρχικών συγκροτημάτων μέσα στην Πελοπόννησο, των φιλόδοξων και δυνατών προκρίτων της ΒΔ Πελοποννήσου, με τους αντιπάλους των του κέντρου της, τους Δελφίανους, συνδεδεμένους με δεσμούς επιγαμίας και συμμαχίας με τους Κολοκοτρωνάιους, ενώ ή δεύτερη από ένα ισχυρό πλέγμα προσωπικών και τοπικιστικών συμφερόντων των Πελοποννησίων άρχηγών, από το λεγόμενο πνεύμα του Μοραϊτισμού, που έρχεται σε αντίθεση με την άνάγκη της επιβολής του γενικού συμφέροντος, του κρατικού κύρους.

'Η πρώτη περίοδος λήγει με την επικράτηση των προκρίτων της 'Αχαΐας 'Ανδρ. Ζαΐμη και 'Ανδρ. Λόντου, που βρίσκονται στην άκμή της δυνάμεώς τους και είναι επόμενο να επηρεάζουν την κυβέρνηση Κουντουριώτη. Είναι πια οι μόνοι δυνατοί εκπρόσωποι της Πελοποννήσου. Και όμως οι αντίπαλοι μεταξύ τους Πελοποννήσιοι πρόκριτοι έχουν την συνείδηση ότι ανήκουν σε μιá ενιαία χώρα με καθαρό συνοριακό περίγραμμα: αισθάνονται μέσα τους τον Μοραΐτη. Κι' αυτό ακριβώς είναι, κατά την λήξη της πρώτης περιόδου του πολέμου, το σημείο συνδιαλλαγής και επαφής των δύο πελοποννησιακών παρατάξεων, του Ζαΐμη και του Κολοκοτρώνη. 'Ο Κολοκοτρώνης, με έντονο τον μοραΐτισμό μέσα του, θέλει να παραδώσει το Ναύπλιο στον Ζαΐμη και όχι σε άλλους. Του λέγει: «Το άτι της Πελοποννήσου, δια το όποιον ή Πελοπόννησος έχυσε τόσα αίματα και τόσα έξοδα έκαμε δια να το πάρη από τους Τούρκους, δέν πρέπει να το καβαλλικεύσει ξένος άνθρωπος, διότι το

σακατεύει». Ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης ἐπίσης καὶ ὁ Ἀνδρέας Λόντος δὲν ἐπιδιώκουν νὰ ἐξουθενώσουν τὸν Κολοκοτρώνη. Ἴσως νὰ ἔχη δίκαιο καὶ νὰ τὸν χρειαθοῦν μιὰ μέρα.

Καὶ πραγματικά, συμφώνησαν μὲ τὸν Κολοκοτρώνη νὰ παραδοθῇ τὸ Ναύπλιο σὲ πελοποννησιακὴ φρουρά. Τὸ ἐκτελεστικὸ ὅμως — κυρίως τὰ ἐξωπελοποννησιακὰ μέλη του, Στερεοελλαδίτες καὶ Ὑδριῶτες — δὲν εἶδε μὲ καλὸ μάτι τὴν συμφιλίωση καὶ τὴν συμφωνία τῶν δύο ἄλλοτε ἀντιπάλων καὶ θέλησε νὰ ἐπιβληθῇ ὅπωςδὴποτε στοὺς δυνατοὺς «Ἀντρέηδες». Μὲ ἐνέργειες τοῦ Κωλέττη τὸ Ναύπλιο δὲν παραδίδεται σὲ πελοποννησιακὴ φρουρά, ἀλλὰ στὴν κυβέρνηση καὶ φρούραρχος διορίζεται ὁ Σουλιώτης Φωτομάρας.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλες πίκρες δοκιμάζουν ἐν συνεχείᾳ οἱ ὑπερήφανοι πρόκριτοι τῆς Ἀχαΐας. Δὲν ἦταν ὅμως ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺμποροῦσαν ν' ἀνεχθοῦν τέτοιες ταπεινώσεις. Ἐξω φρενῶν ἔφυγαν ἀπὸ τὸ Ναύπλιο στὶς 24 Ἰουλίου, μὲ τὴν σταθερὴ πρόθεση νὰ προκαλέσουν τὴν ἀνατροπὴ τοῦ ἐκτελεστικοῦ. Θυμήθηκαν τότε τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τὰ λόγια του καὶ ἄρχισαν ἀλληλογραφία μαζί του καὶ μὲ τοὺς Δεληγιανναίους, ποὺ εἶχαν ἀποσυρθῇ στὴν Βυτίνα. Φρόντισαν ἐπίσης μὲ ἀνθρώπους ποὺ ἔστειλαν σ' αὐτοὺς, καθὼς καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Πελοποννήσου, νὰ γνωστοποιήσουν παντοῦ τὰ παθήματά τους ἀπὸ τὴν κυβέρνησι Κουντουριώτη καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου, δηλαδὴ τὴν περιφρόνησι καὶ τὴν ἀχαριστίαν τους. Ἀκόμη προσπαθοῦν νὰ προκαλέσουν τὴν ἀγανάκτησι τοῦ πελοποννησιακοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ ἐκτελεστικοῦ, διαδίδοντας, ὅτι τὰ χρήματα τοῦ ἀγγλικοῦ δανείου — ἡ πρώτη δόσι εἶχε φτάσει — σπαταλοῦνται ἀσυλλόγιστα, ὅτι μόνον τὸ βάρος τοῦ χρέους θὰ μείνῃ ἐπάνω στὴν πλάτη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅτι θὰ πουλήσουν τὸ Ναύπλιο σὲ ξένο κράτος καὶ ἄλλα παρόμοια. Μὲ αὐτὰ ἔκρυβαν τὰ πληγωμένα ἐγωϊστικὰ τους αἰσθήματα καὶ συμφέροντα καὶ προσπαθοῦσαν νὰ ξεσηκώσουν τὸν πελοποννησιακὸ λαό. Ἡ προπαγάνδα αὐτῇ, θίγοντας τὶς πιὸ εὐαίσθητες χορδὲς τῆς ψυχῆς του, δὲν ἄργησε νὰ πιάσῃ.

Ὁ ἀναβρασμὸς ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνεται σὲ πολλὰ μέρη τῆς Πελοποννήσου, δὲν διέφυγε τὴν προσοχὴ τῆς κυβερνήσεως, ποὺ δὲν ἐφρόντιζε γιὰ τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνον πῶς νὰ κρατηθῇ στὴν ἀρχὴ καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ κύρος της. Ἀποτέλεσμα τῆς νόθου καταστάσεως ἦταν νὰ παραλύσουν ὅλα. Καμιὰ σοβαρὴ φροντίδα οὔτε γιὰ τὴν ὀργάνωσι τῶν στρατευμάτων οὔτε καὶ γιὰ τὴν συστηματικὴ πολιορκία τῶν τουρκικῶν κάστρων τῆς Πελοποννήσου, ποὺ δὲν εἶχαν ἀκόμη πέσει στὰ χέρια της. Οἱ λίρες

τοῦ δανείου δαπανοῦνταν γιὰ τὸν προσεταιρισμὸ ὁπαδῶν, κυρίως ὁπλαρχηγῶν.

2. Ἡ σπίθα τοῦ νέου ἐμφυλίου πολέμου
Συντριβὴ τῆς ἀνταρσίας — δὲν ἄργησε νὰ ξεπεταχθῇ καὶ νὰ μετα-
Φυλάκιση τοῦ Κολοκο- δώση σὲ ὅλη τὴν Πελοπόννησο φοβερή
τρώνη. πυρκαϊά. Οἱ κάτοικοι τῆς Τριφυλίας ἀρ-
νοῦνται νὰ δεχθοῦν τὶς διαταγές τῆς κυ-

βερνήσεως καὶ νὰ καταβάλουν τοὺς φόρους. Ἐναντίον τους στέλ-
λονται δυνάμεις μὲ ἀρχηγούς τὸν Γρηγ. Δικαῖο ἢ Παπαφλέσα καὶ
τὸν Γιάννη Μακρυγιάννη καὶ γίνονται συμπλοκὲς στὰ χωριά Με-
λιγαλᾶ, Ἀλειτρούγι, Σαντάνι καὶ Κωνσταντίνου. Οἱ κυβερνητικὲς
δυνάμεις νικοῦν τοὺς ἀντάρτες καὶ διασκορπίζουν τοὺς ὀνομαστούς
μάλιστα γιὰ τὴν ἀνδρεία τους Ντρέδες. Σὲ λίγο ὅμως καταφθάνουν
ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης καὶ ἄλλοι ποὺ
εἶχαν λύσει τὴν πολιορκία τῆς Πάτρας καὶ εἶχαν τρέξει πρὸς βοήθεια
τῶν συμπατριωτῶν τους. Ἐμπρὸς στὶς ὑπέρτερες δυνάμεις τῶν στα-
σιαστῶν οἱ κυβερνητικοὶ ἀναγκάζονται νὰ ὑποχωρήσουν στὴν
Τριπολιτσά. Σὲ νέες συμπλοκὲς τῶν στασιαστῶν μὲ ἄλλα κυβερνη-
τικὰ στρατεύματα, ποὺ γίνονται ἔξω ἀπ' αὐτήν, σκοτώνεται ὁ
γιὸς τοῦ Κολοκοτρώνη Πάνος, γαμβρὸς τῆς Μπουμπουλίνας (Νοέμ-
βριος 1824).

Ἡ κυβέρνησις βλέποντας ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ Πελοποννήσιοι
ἔβλεπαν τὴν σύγκρουση μὲ τὸν φακὸ τοῦ τοπικισμοῦ, δηλαδὴ ὡς
σύρραξη Μοραϊτῶν μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες, ἐνόμισε ὅτι θὰ ἦταν
ἀδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ ἀπόλυτα τὸ κῦρος τῆς στοὺς ἀντάρτες, ἂν
δὲν μετακαλοῦσε στὴν Πελοπόννησο καὶ ἄλλα ἑλληνικὰ στρατεύ-
ματα. Ἔστειλε πραγματικὰ τὸν Μακρυγιάννη στὴν Ἀθήνα καὶ
προσκάλεσε τὸν Γιάννη Γκούρα, Καρατάσο, Γάτσο, Βελέντζα κ.ἄ.
μὲ τοὺς ἄνδρες τους, ποὺ — ἀρκεῖ νὰ πληρῶνονταν — ἦταν πρό-
θυμοι γιὰ ἐκστρατείες.

Πραγματικὰ, 2000 περίπου Ρουμελιῶτες τῆς Ἀνατολικῆς Στε-
ρεᾶς Ἑλλάδος μὲ ἀρχηγὸ τὸν Γιάννη Γκούρα καὶ μὲ τὴν ἐποπτεία
τοῦ Ἰωάνν. Κωλέττη μπαίνουν στὴν Πελοπόννησο καὶ ξεχύνονται
στὶς ἐπαρχίες τῆς κυνηγώντας τοὺς ἀντάρτες. Μὲ τοὺς κυβερνητι-
κοὺς προθυμοποιήθηκαν νὰ ἐκστρατεύσουν καὶ πολλοὶ Πελοπον-
νήσιοι, γιὰ νὰ πάρουν μισθοὺς ἢ βαθμοὺς ποὺ χορηγοῦνταν ἀφει-
δέστατα καὶ νὰ ἐκδικηθοῦν συμπατριῶτες τους, προσωπικοὺς των
ἐχθρῶν.

Παντοῦ οἱ ἀντάρτες διαλύθηκαν, χωρὶς νὰ ἔλθουν σὲ σοβαρές

συγκρούσεις με τους κυβερνητικούς, και οι άρχηγοί έτρεξαν να βρούν κάπου άσυλο, οι Δεληγιανναίοι κρύφτηκαν, ενώ ο Άνδρέας Ζαΐμης και ο Άνδρέας Λόντος πέρασαν στην Δυτική Στερεά Έλλάδα, στόν παλιό κλεφτοκαπετάνιο Τσόγκα.

Οί Ρουμελιώτες φέρθηκαν στην Πελοπόννησο σάν σέ χώρα έχθρική: λεηλάτησαν τὰ χωριά και βασάνισαν τους κατοίκους. Κατά τὰ μέσα Ίανουαρίου περνώντας ο Κασομούλης από τὰ χωριά τῆς Άχαΐας βλέπει ακόμη τόν τρόπο ζωγραφισμένο στα πρόσωπά τους. Ή παθητική τους στάση και ή άκρα σιωπή τους έδειχνε τήν μεγάλη έξουθένωση και τήν απέλπισία τους. Ό τίμιος Ρουμελιώτης άγωνιστής Μικρυγιάννης, βλέποντας τήν συμπεριφορά τών συμπατριωτών του, νιώθει βαθύτατη άγανάκτηση. Καταπικραμένος βροντοφωνεί: «Τήν επανάστασίμ μας θα τήν καταντήσουμε ληστείαν: και ή πατρίς κατάντησε ή παλιοψάθα τών άτίμων». Λέγει στην κυβέρνηση: «Έγώ σέ έφύλιον πόλεμον και νόμους φκειάνοντας, δέν μεταπαίνω: μπεζέρησα: να μου δώσουνε μιάν διαταγή να πάγω εις Ρούμελη ν' άγωνιστώ δια τους Τούρκους, ειδή να διαλύσω τò σώμα μου».

Τότε, ο Δημ. Πλαπούτας, που είχε μείνει ουδέτερος, έπεισε τόν άποτραβηγμένο στην Στεμνίτσα Κολοκοτρώνη να παραδοθῇ στην κυβέρνηση για να δοθῇ έτσι ένα τέλος στόν έμφύλιο πόλεμο και στα δεινά τών Πελοποννησίων. Και ο Κολοκοτρώνης, έχοντας τήν υπόσχεση τῆς κυβερνήσεως ότι θα του φερθῇ με άξιοπρέπεια, παραδόθηκε. Επίσης παραδόθηκαν και οι Δεληγιανναίοι (Άναγνώστης, Κανέλλος, Δημήτριος και Νικόλαος), ο Ίωάνν. Νοταράς, ο Π. Νοταράς, ο μεγαλοκτηματίας τῆς Ήλείας Γεώργ. Σισίνης, ο γιός του Χρύσανθος και άλλοι Πελοποννήσιοι όπλαρχηγοί και πρόκριτοι.

Ή νίκη και ή επιβολή τῆς κυβερνήσεως ένθάρρυνε τους όπαδούς της και πολλούς έσπρωξε ως τήν αδιαλλαξία. Όλοι αύτοι τώρα καταφέρονταν με άληθινή μανία κατά τών άνταρτών. Γι' αυτό δέν είναι καθόλου παράξενο, αν ή κυβέρνηση, επηρεασμένη από τò πνεύμα αύτò τών φίλων της, καταπάτησε τις υποσχέσεις της και έφυλάκισε τόν Κολοκοτρώνη μαζί με όλους τους άλλους στο μοναστήρι του προφήτη Ήλία στην Ύδρα (άρχες Φεβρουαρίου 1825), ενώ άλλους λιγώτερο σημαντικούς προκρίτους και καπετάνιους τους έθεσε υπό άστυνομική επιτήρηση.

Ή κυβέρνηση καταβάλλει επίσης τόν Άπρίλιο του 1825 και τόν Όδυσσεά Άνδροῦτσο, τόν όποιο πολιορκούσαν στους Λιβανάτες, πατρίδα του πατέρα του, ο Γιάννης Γκούρας, τò πρώην πρωτοπαλλήκαρό του, ο Νικόλαος Κριεζώτης και άλλοι όπλαρχηγοί

μέ σημαντικό αριθμό ἀνδρῶν. Στις 6 τοῦ μηνὸς παραδίδεται ὁ Ὀδυσσεάς, φυλακίζεται στὴν Ἀκρόπολη, σ' ἓνα πύργο κοντὰ στὸν ναὸ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, καὶ ἐκεῖ δολοφονεῖται ἀπὸ ἀνθρώπους τοῦ Γκούρα.

Ἡ ἐπικράτηση τοῦ Κουντουριώτη κατὰ τὸν δεῦτερο ἐμφύλιον πόλεμο πρέπει νὰ θεωρηθῇ σὰν κατατρόπωση τοῦ πνεύματος τοῦ πελοποννησιακοῦ παρτικουλαρισμοῦ, τοῦ Μοραΐτισμοῦ, καὶ τῶν ἰσχυρῶν προκρίτων τῆς χώρας αὐτῆς, οἱ ὅποιοι διεκδικοῦν ἀπὸ τοὺς ἐπίσης δυνατοὺς Κουντουριώτες, Κωλέττη καὶ Μαυροκορδάτο, τὴν πρώτη θέση στὴν διαχείριση τῶν τυχῶν τοῦ ἔθνους. Ὁ νέος ἐμφύλιος πόλεμος, παρ' ὅλες τὶς παρεκτροπές τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων, πρέπει νὰ θεωρηθῇ σὰν ἐπιβολὴ τοῦ κρατικοῦ κύρους. Οἱ Ρουμελιῶτες, ὅσο καὶ ἂν αὐτὸ φαίνεται παράξενο, θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς των — καὶ εἶναι πραγματικά — ὄργανα τῶν νόμων τοῦ κράτους.

Μετὰ τὴν λήξη τῶν ἐμφύλιων πολέμων ἡ κυβέρνησις Κουντουριώτη βγαίνει πολὺ δυναμωμένη. Μὲ τὴν ἀφειδῇ διάθεση τῶν λιρῶν τοῦ δανείου προσελκύει πλῆθος ὁπαδῶν, στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν. Ἐνισχυμένη ἀπ' αὐτοὺς ἐμπνέει τὸν σεβασμὸ στοὺς γύρω. Εἶναι ἡ πρώτη ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις ποὺ ἀποκτᾷ γόητρο στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὸ ἐξωτερικόν.

**Προβιβασμοὶ ἀξιωματικῶν
καὶ ἀναταραχὴ στὸ στρά-
τευμα.**

3. Μολαταῦτα ἡ ἀναταραχὴ, ποὺ προκάλεσαν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, δὲν τερματίζεται μὲ τὴν λήξη τους, ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπενεργῇ διαλυτικά, πρὸ πάντων στὶς τάξεις τοῦ στρατοῦ. Πραγματικά, ἡ

κυβέρνησις γιὰ νὰ προσελκύσῃ τὸ στράτο μὲ τὸ μέρος τῆς καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἀφωσιωμένα ἀνώτερα καὶ κατώτερα στελέχη, εἶχε ἀρχίσει νὰ δίνει ἄφθονα διπλώματα προβιβασμῶν. Τὸ πράγμα εἶχε καὶ ὀλέθριες οικονομικὲς συνέπειες καὶ ἐγίνε αἰτία νὰ σπαταληθοῦν πολλὰ ἀπὸ τὰ χρήματα τοῦ δανείου, γιὰτὶ πρὸ πάντων στὶς ἀρχές, ὅταν ἓνας προβιβαζόταν, ζητοῦσε τοὺς ἀντίστοιχους στὸν βαθμὸ του μισθοὺς καὶ σιτηρέσια τῶν ἀνδρῶν του, ἔστω καὶ ἂν στὴν πραγματικότητά δὲν τὸν ἀκολουθοῦσε κανένας στρατιώτης.

Ἀνίσχυρος ὁ δυστυχισμένος ἑλληνικὸς λαὸς ἐμπρὸς σ' αὐτὴν τὴν γελοία κατάστασις ξεθύμαινε βάζοντας σὲ κυκλοφορίαν τίς γνωστὲς ἀκόμη καὶ σήμερα κοροϊδευτικὲς ἐκφράσεις, «Καπετὰν Ἕνας», «Καπετὰν Δύο» κ.λ., ποὺ τίς κολλοῦσε σὰν παρατσούκλι στὸν νέον καπετάνιο, ποὺ δὲν ἀντιπροσώπευε παρὰ μόνον τὸν ἑαυτό του

ἢ μόνο ἓνα στρατιώτη κ.λ. Ἐπιθεωρήσεις δὲν γίνονταν οὔτε καὶ συντάσσονταν ὀνοματολογία τῶν στρατιωτῶν, γιὰ νὰ διαπιστωθοῦν οἱ καταχρήσεις καὶ οἱ ἀπάτες. Κι' ἂν κάποτε γινόταν ἐπιθεώρηση καὶ ἀρίθμηση τῶν στρατιωτῶν, αὐτὴ ἦταν ὁλότελα τυπική· ἀκόμη δὲν ἦταν γενική, ἀλλὰ μερική, δηλαδὴ ἐνὸς μόνο στρατιωτικοῦ σώματος. Ἔτσι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ εἶχε τὴν εὐκολίαν νὰ δανειστῇ στρατιῶτες ἀπὸ συνάδελφό του, ὥστε νὰ παρουσιάζῃ μάλιστα καί... ὑπεράριθμους.

Τὸ φαινόμενο τῶν ἀνθρώπων προβιβασμῶν τῶν στρατιωτικῶν κατὰ τὴν ἐπανάσταση δὲν ἦταν βέβαια τὸ πρῶτο, ἀλλὰ ὅμως αὐτὴν τὴν φορὰ ξεπέρασε κάθε προηγούμενο. Ἀθρόα ἔκδοση διπλωμάτων προβιβασμοῦ παρατηρεῖται πρὸ πάντων ἀπὸ τὰ μέσα Ἰουλίου 1824. «Ἀρκεῖ νὰ εἶχες ἓνα βουλευτὴν ἢ ἓνα γραμματικὰκι φίλον — ἢ δουλειὰ σου τελείωνεν», γράφει ἀηδιασμένος ὁ Κασομούλης ἀπὸ τὸ φαινόμενο αὐτὸ τῆς «βουλευτοκρατίας». Μὲ τέτοια ἀφρονία δόθηκαν οἱ βαθμοί, ὥστε κατάντησε νὰ ὑπάρχουν τότε στὴν μικρὴ Ἑλλάδα περισσότεροι ἀπὸ 12000 ἀξιωματικοί, σχεδὸν τόσοι, ὅσοι καὶ στρατιῶτες. Τόσο γελοία κατάντησε ἡ ἀπεριόριστη αὐτὴ ἀπονομή τῶν βαθμῶν, ὥστε αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ βουλευτικὸ θέλοντας νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν ἀξία τῶν προβιβασμῶν συμβούλεψε τὸν πληθωρισμό.

Ἡ ἀταξία αὐτὴ εἶχε καὶ ἄλλες, ἀκόμη πιὸ σοβαρές, συνέπειες : τὰ ἔγγραφα τῆς προαγωγῆς ἔδωσαν ἀργότερα — στὴν ἐποχὴ τοῦ Ὁθωνοῦ — στοὺς προβιβασμένους τὴν δυνατότητα νὰ πάρουν καὶ νὰ κρεμάσουν στὸ στήθος τους τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀριστείου, ἐνῶ πολλοί, ποὺ εἶχαν ἀριστεύσει, δὲν τὸ πῆραν ἢ ἀντὶ γιὰ ἀσημένιο πῆραν τὸ χάλκινο ἢ τὸ σιδερένιο. Τὸ κακὸ δυστυχῶς δὲν περιωρίστηκε ὡς ἐδῶ ἀλλὰ προχώρησε ἀκόμη βαθύτερα : μὲ βάση τὸ δίπλωμα τοῦ προβιβασμοῦ κανονίστηκε ἡ σειρὰ ἀρχαιότητος, προβιβάστηκαν οἱ περισσότεροι σὲ ἀνώτατους βαθμούς, ἀναγνωρίστηκαν οἱ φανταστικὲς ἐκδουλεύσεις καὶ θυσίαι τους, οἱ πλαστοὶ ἀριθμοὶ τῶν ἀνδρῶν, ποὺ δῆθεν εἶχαν, καὶ πῆραν τὶς ἀνάλογες προικοδοτήσεις σὲ γαίης ἢ μεγάλες συντάξεις καὶ ἀποζημιώσεις.

Οἱ προβιβασμοὶ αὐτοὶ ἀκόμη προκάλεσαν τὶς διχόνοιες τῶν στρατιωτικῶν, παρέλυσαν τὴν τάξη καὶ τὴν πειθαρχία καὶ συνέτελεσαν στὸν κομματικὸ ἐκτραχηλισμὸ τῶν στελεχῶν τοῦ στρατοῦ. Οἱ στρατιωτικοὶ γίνονται ὄργανα τῶν πολιτικῶν τῆς κυβερνήσεως, τῶν «ἐκτελεστῶν» καὶ ὁ καθένας τους — ἰδίως οἱ ἀντιφερόμενοι Μαυροκορδάτος καὶ Κωλέττης — προσπαθεῖ, γιὰ νὰ ἰσχυροποιήσῃ τὸ κόμμα του, νὰ προσεταιριστῇ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους

καὶ ἐπισημότερους στρατιωτικούς. Ὅπως διαιρέθηκε τὸ ἐκτελεστικό, ἔτσι χωρίσθηκε καὶ τὸ βουλευτικό. Ἀπὸ τὴν ἀντίθεση αὐτῇ τῶν πολιτικῶν, ἰδίως τῶν μελῶν τοῦ ἐκτελεστικοῦ, πηγάζει καὶ ἡ διαίρεση τοῦ στρατεύματος. Τὴν ὁλέρεια αὐτὴ ἐπίδραση τῶν πολιτικῶν στοὺς στρατιωτικούς τὴν διαπιστώνουμε καὶ στὴν μεταγενέστερη ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἀπλοὶ καὶ ἀφελεῖς, ἀλλὰ φιλόδοξοι οἱ στρατιωτικοί, σαγηνεύονται ἀπὸ τὶς ὑποσχέσεις τῶν πολιτικῶν καὶ γίνονται εὐπλαστά ὄργανά τους.

Οἱ ἀρχὲς τῶν πρώτων πολιτικῶν κομμάτων.

4. Ἐνῶ λοιπὸν ἡ κυβέρνησις Κουντουριώτη εἶχε βγῆ νικήτρια ἀπὸ τοὺς ἐμφύλιους πολέμους καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1825 παρουσιαζόταν τόσο στὸ ἐσωτερικό, ὅσο

καὶ στὸ ἐξωτερικό μὲ ἀνωρθωμένο τὸ κύρος της καὶ ὅλοι ἔτρεφαν τὶς καλύτερες ἐλπίδες γιὰ τὸ μέλλον, μολαταῦτα τὰ σπέρματα τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῶν διχονοιῶν ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑφίστανται μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κόλπους της. Ἐλεῖπε ἡ σύμπνοια καὶ ἡ εἰλικρίνεια τῶν μελῶν της : ὁ αἰώνιος ἔντονος ἐγωισμὸς καὶ ἀνταγωνισμὸς γιὰ τὰ προσωπικὰ καὶ τὰ κομματικὰ συμφέροντα. Πραγματικά, κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν ὁ Κωλέττης καλλιεργώντας τὸ συμφέρον τοῦ κόμματός του εἴλκυσε μὲ τὸ μέρος του τοὺς ἐπισημότερους ὀπλαρχηγούς τῆς Ρούμελης. Στὴν ἐποχὴ αὐτὴ νομίζω ὅτι τίθενται οἱ πρῶτες βάσεις γιὰ τὴν στενὴ ἐπαφὴ καὶ συνεργασία τῶν Ρουμελιωτῶν ὀπλαρχηγῶν μὲ τὸν Κωλέττη — συνεργασία, ποὺ ὅσο προχωροῦμε, τόσο καθαρώτερα ἐκδηλώνεται.

Ἀντιμέτωπος τοῦ Κωλέττη ὀρθώνεται ὁ Μαυροκορδάτος, ποὺ περιστοιχίζεται ἀπὸ τὸν Μῆτσο Κοντογιάννη, Νότη Μπότσαρη, Γιαννάκη Ράγκο καὶ ἄλλους καπετάνιους. Ἀρχίζουν νὰ διαγράφονται ὁλοένα καὶ πιὸ καθαρὰ οἱ προσωπικότητες τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Κωλέττη ὡς ἀρχηγῶν τῶν δύο μελλοντικῶν μεγάλων κομμάτων τῆς ἐπαναστατικῆς καὶ μετεπαναστατικῆς Ἑλλάδος, τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ. Γύρω ἀπ' αὐτοὺς καὶ τὰ ὑποτυπώδη κόμματά τους συσπειρώνονται οἱ περισσότεροι Ἕλληνες. Παρουσιάζεται τότε στὴν Ἑλλάδα μιὰ παράξενη, ἀλλὰ πολὺ χαρακτηριστικὴ εἰκόνα τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς ἱστορίας : στὶς συναναστροφές τους οἱ Ἕλληνες χωρίζονται σὲ δύο ἀντίθετες παρατάξεις καὶ φιλονικοῦν μὲ πείσμα καὶ πάθος ἄλλοι ὑποστηρίζοντας τὴν Γαλλίαν, γιὰτὶ αὐτὴ δῆθεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δείχθηκε εὐνοϊκὴ καὶ φιλικὴ ἀπέναντι στὴν Ἑλλάδα καὶ ἄλλοι τὴν Ἀγγλίαν, γιὰτὶ αὐτὴ ἔδωσε

τὸ δάνειο κ.λ. Μὲ μόνη διαφορὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἢ εἰκόνα αὐτὴ ἐπαναλαμβάνεται συχνὰ στὸ ἔξῃς. Ὁ χωρισμὸς ἐκεῖνος τῶν Ἑλλήνων σὲ παρατάξεις, ποὺ προσδοκοῦσαν τὴν ὑποστήριξη τῶν ἐθνικῶν τους διεκδικήσεων καὶ τῶν ἄλλων τους συμφερόντων ἀπὸ τὴν εὐνοια καὶ προστασία μόνον τοῦ δεῖνα ἢ τοῦ δεῖνα μεγάλου εὐρωπαϊκοῦ κράτους, πολλές φορές ξανάγινε ὡς σήμερα μὲ ἀποτελέσματα πολὺ καταστρεπτικὰ γιὰ τὸν τόπο.

Ἡ διαίρεση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ σὲ φανατισμένες πολιτικές παρατάξεις, καθὼς καὶ ἡ ἀντιζηλία τῶν δύο πολιτικῶν, προκαλοῦσαν τὴν μεγαλύτερη ἀδράνεια καὶ παρέλυναν τὶς ἐθνικὲς δυνάμεις, ποὺ τώρα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἑνωμένες γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν τὶς συντονισμένες πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ σουλτάνου καὶ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου.

Γ'. Η ΑΠΟΒΑΣΗ ΤΟΥ ΙΜΠΡΑΪΜ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ
ΦΑΣΗ ΤΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ: ΜΑΧΕΣ ΚΑΤΑ ΠΑΡΑΤΑΞΗ

**Προετοιμασίες και απόβαση
του Ίμπραϊμ στην Πελο-
πόννησο.**

1. "Υστερ' από όσα αναπτύξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αντιλαμβάνεται κανείς εύκολα, γιατί η κυβέρνηση Κουντουριώτη δέν έλαβε κανένα μέτρο ούτε για την άμυνα τών παραλίων της Πελοποννήσου ούτε ακόμη και για την περιπολία τών ακτών. Για τούς ίδιους ακόμη λόγους στάθηκε άνίκανη νά έμποδίση όχι μόνο τό πέρασμα του Ίμπραϊμ από τόν βαθύ όρμο της Σούδας στην Πελοπόννησο, αλλά και την απόβαση και την εξάπλωσή του σ' αυτήν. Έτσι, ένώ οι Τούρκοι και Αιγύπτιοι κατά τόν χειμώνα του 1824-1825 εξώπλιζαν καράβια, στρατολογοῦσαν άνδρες, ετοίμαζαν αποθήκες μέ τρόφιμα και πολεμοφόδια, οι Έλληνες άδρανοῦσαν. Άντι μάλιστα ό Κουντουριώτης νά στρέψη την προσοχή του στην Μεσσηνία, την όποια θά προσπαθοῦσε νά κάνη προγεφύρωμα ό Ίμπραϊμ για την κατάκτηση της Πελοποννήσου, κινούμενος από λόγους άντιιζηλίας και έχθρας πρὸς τούς δυνατούς προκρίτους της Άχαΐας Άνδρέα Ζαΐμη και Άνδρέα Λόντο σκέφθηκε νά οργανώσει μεγάλη έκστρατεία έναντίον της Πάτρας και νά τεθῇ έπικεφαλής της. Η αΐσια έκβασή της, ένόμιζε, θά έξευτέλιζε τούς δύο πολιτικούς του άντιπάλους, οι όποιοι την είχαν κατά καιρούς πολιορκήσει ως την έποχή εκείνη, χωρίς όμως κανένα αποτέλεσμα.

Έν τῷ μεταξύ ό Ίμπραϊμ κινείται δραστήρια. Τό απόγευμα της 22 Δεκεμβρίου 1824 φθάνει στην Σούδα, την έπομένη φεύγει μέ 37 πολεμικά και μέ τά περισσότερα μεταγωγικά του για την Ρόδο, όπου προσεγγίζει την 1 Ιανουαρίου 1825. Κατόπιν πλέει άπέναντι στην Μάκρη και στόν Μαρμαρά, παραλαμβάνει 5000 άνδρες και έφόδια, πού τά είχαν στείλει από την Αίγυπτο και ξαναγυρίζει στην Σούδα, όπου άρχισε νά στρατολογή μισθοφόρους Τούρκους της Κρήτης.

Ό Ίμπραϊμ, αφού συμπλήρωσε όλες τις προπαρασκευές του, έπρεπε νά βιαστή, για νά σπεύση σέ βοήθεια τών Τούρκων της Πάτρας, πού είχαν καταπονηθῇ και ήταν έτοιμοι νά παραδοθούν. Έτσι στις 11/23 και 12/24 Φεβρουαρίου 1825 πενήντα περίπου πολεμικά και μεταγωγικά διέπλεαν τό Κρητικό πέλαγος και άπο-

βίβαζαν στην Μεθώνη 4000 πεζούς και 400 ιππείς, χωρίς να συναντήσουν καμιά απόλυτως αντίσταση. Τα ελληνικά καράβια βρίσκονταν για λόγους έπισκευών στην "Υδρα και Σπέτσες, εκτός από τέσσερα που είχαν σταλή στον κόλπο της Πάτρας για να υποστηρίξουν την πολιορκία της.

Ο Ίμπραϊμ την άλλη ημέρα το πρωί προχώρησε προς το Νεόκαστρο ή Ναβαρίνο (Πύλο) που άπείχε δυο λεύγες μακριά, και, αφού από τα κοντινά ύψωματα έκαμε αναγνώριση του τόπου, γύρισε πίσω και έστειλε τα καράβια του πάλι στην Σούδα, για να του φέρουν νέες ένισχύσεις, επειδή στο κάστρο μόλις είχαν εισέλθει μερικοί Έλληνες. Έπειτα οι Μεσσήνιοι και οι Μανιάτες είχαν αρχίσει κιόλας τις άψιμαχίες με τον έχθρο και είχαν ξεοντώσει μερικούς τολμηρούς, που είχαν ξεαρρευτή και εισδύσει στο έσωτερικό. Οι νέες δυνάμεις, 7000 πεζοί και 400 περίπου ιππείς, έφθασαν στην Μεθώνη στις 17/29 Μαρτίου.

"Υστερ" από λίγες μέρες, στις 2 'Απριλίου, πήρε θέση ο Ίμπραϊμ έμπρός στο Νεόκαστρο. Κατόπιν, αφού μοίρα του στόλου του έφωδίασε την Πάτρα με τρόφιμα και έγκαρδίωσε την φρουρά της, έστειλε τρίτη φορά τον στόλο του στην Κρήτη, για να παραλάβη νέα στρατεύματα και προμήθειες.

Η ελληνική κυβέρνηση, μολοντί είχε πληροφορίες για την σχεδιαζόμενη απόβαση του Ίμπραϊμ στην Πελοπόννησο, δοκίμασε ζωηρή έκπληξη, όταν έμαθε την πραγματοποίησή της. Ο κίνδυνος τώρα κεντρίζει την δραστηριότητά της. Το έκτελεστικό ένεργει με διαταγές απ' ευθείας προς τους όπλαρχηγούς. Ο Κωνστ. Μεταξάς αποστέλλεται ως γενικός έπίτροπος με 30.000 δολάρια στην Ζάκυνθο για την αγορά τροφίμων, τα στρατεύματα έπίσης από την Άχαία, όπου είχαν συγκεντρωθή για την πολιορκία της Πάτρας, μετακινούνται προς την Μεσσηνία, ενώ εκδίδονται έπείγουσες διαταγές για το ξεκίνημα των μοιρών του ελληνικού στόλου. Νέοι τόποι συγκεντρώσεως των στρατευμάτων όρίζονται ή περιοχή Κυπαρισσίας και ή Μεσσηνία. Στρατός μάλιστα 4000-5000 ανδρών πιάνει το χωριό Κρεμμύδι, δυο ώρες μακριά από την Μεθώνη. Έτσι ο Γ. Κουντουριώτης, που φιλοδοξούσε να κυριεύση την Πάτρα και να ταπεινώση τον Άνδρέα Ζαΐμη και Άνδρέα Λόντο, βρέθηκε άρχηγός της έκστρατείας έναντίον των Αιγυπτίων. Το χειρότερο ήταν ότι παραμερίζοντας τόσους ίκανούς άρχηγούς, όπως τον Καραϊσκάκη, Καρατάσο, Κίτσο Τζαβέλλα κ.ά., διώρισε άρχιστράτηγο τον ναυτικό Κυριάκο Σκούρτη, άνδρα με μικρές στρατιωτικές γνώσεις και ίκανότητες.

Ὁ διορισμός τοῦ Σκούρτη, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, προκάλεσε μεγάλη δυσaréσκεια καὶ ἀναταραχὴ μεταξύ τῶν Ρουμελιωτῶν ἀρχηγῶν καὶ στρατιωτῶν καὶ παρὰ λίγο νὰ διαλύσῃ τὰ στρατεύματα. Ὁ Μακεδόνας μάλιστα ἀρχηγὸς Καρατάσος ἀπὸ τὸν θυμὸ τοῦ ἀποχώρησε ἀπὸ τὸ γενικὸ στρατόπεδο τοῦ Κρεμμυδιοῦ, ὅπου θὰ στρατοπέδευε ὁ Σκούρτης, καὶ μαζί μὲ τοὺς ἄνδρες του, πρὶν κατáγονταν ἀπὸ τὶς περιοχὲς Χαλκιδικῆς, Ὀλύμπου καὶ Βερμίου, ἔπιασε τὸ χωριὸ Σχοινόλακα.

Τέλος στὶς 16 Μαρτίου ξεκίνησε ἑφιππος ἀπὸ τὸ Ναύπλιο ὁ Γ. Κουντουριώτης ἔχοντας στὸ ταμεῖο του 1.500.000 γρ. Προχωρώντας μὲ ἀνατολικὴ ραθυμία καὶ βραδύτητα ἔφτασε στὴν Τριπολιτσά τὴν τρίτη ἡμέρα. Ἐκεῖ ἀρρώστησε καὶ μόλις στὶς 5/17 Ἀπριλίου μπόρεσε νὰ συνεχίσῃ τὴν πορεία του, ἀφοῦ λαὸς καὶ βουλὴ εἶχαν ξεσηκωθῇ ἀπὸ τὴν ἀγανάκτησή τους γιὰ τὸν βραδὺ ρυθμὸ τῶν κινήσεών του. Μολαταῦτα δὲν τόλμησε νὰ προχωρήσῃ πέρα ἀπὸ τὸ χωριὸ Σκάλα στὸν Πάμισο ποταμό, ποῦ ἀπείχε 10 ὥρες μακριὰ ἀπὸ τὸ Κρεμμύδι, ὅπου ἀνυπόμονα τὸν περίμεναν οἱ ὀπλαρχηγοὶ γιὰ νὰ κινηθοῦν ἐναντίον τῶν Αἰγυπτίων καὶ νὰ κερδίσουν τὴν πρώτη νίκη. Πραγματικὰ τὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν πολὺ ὑψηλό, ἀντίθετα πρὸς τὸ ἠθικὸ τῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

Πολιορκία τοῦ Παλαιοκάστρου (Παλιοβαρίνων) καὶ τοῦ Νεοκάστρου (Πύλου).

2. Παράλληλα ὁ Ἱμπραϊμ φροντίζει νὰ ἐδραιωθῇ στὸ νότιο τμήμα τῆς μεσσηνιακῆς χερσονήσου, νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐπικοινωνία Μεθώνης-Κορώνης καὶ νὰ ὀχυρώσῃ τὸ στενὸ Μεθώνης-Νεοκάστρου, ἐνῶ

ὁ ἴδιος στρατοπεδεύει στὸν κάμπο. Ἡ προσοχή του εἶχε στραφῇ ἰδίως πρὸς τὸ Νεοκαστρο καὶ τὸ Παλιόκαστρο ἢ τοὺς Παλιοβαρίνους, ἀκατοίκητο καὶ ἀνοχύρωτο κάστρο, γιατί ὁ κάτοχος τῶν δύο αὐτῶν ὀχυρῶν, καθὼς καὶ τοῦ μικροῦ νησιοῦ τῆς Σφακτηρίας ποῦ ἐκτείνεται πρὸς Β. καὶ Ν. καὶ σχηματίζει δύο μικροὺς πορθμοὺς μὲ τὴν ἀπέναντι πελοποννησιακὴ ἀκτὴ, διαθέτει πρώτης τάξεως λιμάνι καὶ ἐλέγχει τὴν εἴσοδο τῶν πλοίων σ' αὐτό. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἑλληνικὲς δυνάμεις ὑπὸ τὸν ὑπουργὸ τοῦ Πολέμου Ἀναγνωσταρᾶ καὶ τὸν κυβερνήτη τοῦ «Ἀρεως» Ἀναστάσιο Τσαμαδὸ εἶχαν καταλάβει τὸ νησί.

Σὲ διαφόρους τόπους τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἐπρόκειτο νὰ διαδραματισθοῦν μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Αἰγυπτίων ἀλλεπάλληλες συγκρούσεις καὶ μάχες. Αὐτὲς βρίσκονται σὲ στενὴ συνάρτηση μεταξύ τους, μολονότι ὁ ἐρευνητὴς δυσκολεύεται νὰ καθορίσῃ ἀκριβῶς τὴν

άλληλουχία τους. Ἀποτελοῦν ποικίλες φάσεις τῶν ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι προσπαθοῦν νὰ καθηλώσουν τίς δυνάμεις τοῦ Ἱμπραῖμ στήν Μεσσηνία καί τελικά νὰ τίς ἐξαναγκάσουν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ ἔδαφος τῆς Πελοποννήσου.

Ὁ Ἱμπραῖμ εἶχε ἀρχίσει κιόλας νὰ βομβαρδίζη τὸ Νεόκαστρο νύχτα καί μέρα, ὥστε νὰ μὴ μποροῦν οἱ πολιορκημένοι νὰ ρίξουν οὔτε κανονιά. Ἐπίσης οἱ κινήσεις του ἔδειχναν φανερά ὅτι πρόθεσή του ἦταν νὰ καταλάβῃ καί τὸ Παλιόκαστρο, ὅποτε θὰ κινδύνευε τὸ Νεόκαστρο, γιατί δὲν θὰ μπορούσαν νὰ φέρουν ἀπ' ἐκεῖ νερό. Τότε ὁ νεαρὸς γιὸς τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλη, Κατοῆς ἡ Ἰωάννης, ποὺ εἶχε κλειστῇ στοὺς Νεόκαστρο, πηγαίνει στοὺς γενικὸ στρατόπεδο, στὶς Χῶρες, ἐπισημαίνει τὸν κίνδυνο, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν βρίσκει καμιὰ κατανόηση, συναντᾷ τὸν Μακρυγιάννη στοὺς Γαργαλιάνους καί τοῦ ἐξιστορεῖ τὰ γεγονότα. Ὁ Μακρυγιάννης, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀγανακτισμένος ἀπὸ τὴν ἀπραξία τῶν στρατευμάτων, δέχεται πρόθυμα νὰ πιάσῃ θέσεις στὴν περιοχή τοῦ Παλιόκαστρου καί Νεοκάστρου. Πραγματικὰ κατὰ τὰ μέσα Μαρτίου κατεβαίνει καί ὀργανώνει τὴν ἀμυνα τοῦ Παλιόκαστρου : στέλνει ἀνθρώπους νὰ κάνουν ταμπούρια ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ καί ἐμπρὸς ἀπὸ τὰ μέρη ἐκεῖνα τῶν τειχῶν, ποὺ ἦταν χαλασμένα, ἐπίσης ἐφοδιάζει τὴν «παλιοστέρνα» μὲ νερό. Ὁ ἴδιος κρατεῖ θέσεις καί διευθύνει τὸν ἀγώνα ἔξω ἀπὸ τὸ Παλιόκαστρο στοὺς «τσουγκρί». Ἐναντίον τους κινεῖται ὁ Ἱμπραῖμ, ἀλλὰ οἱ ἀλλεπάλληλες ἐπιθέσεις του συντρίβονται. Κατόπιν οἱ Ἕλληνες ἀντεπιτίθενται μὲ τὰ «μαχαίρια» τους καί τοὺς ἀπωθοῦν πρὸς τὸ Νεόκαστρο. Ἐβδομήντα περίπου ἦταν οἱ νεκροὶ τῶν Αἰγυπτίων, χῶρια οἱ τραυματίες. Ὁ Μακρυγιάννης μὲ τὴν διαίσθηση τῶν νέων περιστάσεων εἶχε συλλάβει τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἔπρεπε ν' ἀντιμετωπίσουν τοὺς Αἰγυπτίους. Ὁ ὑπουργὸς τοῦ Πολέμου Ἀναγνώστης Παπαγεωργίου ἡ Ἀναγνωσταρᾶς ἐκθέτει τὰ γεγονότα στὸν Κουντουριώτη καί προτείνει τὴν προαγωγή ὅλων, τῶν κατώτερων μάλιστα στρατιωτικῶν στὸν βαθμὸ τοῦ ἀξιωματικοῦ. Ὁ Κουντουριώτης ὁμως περιορίζεται νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐαρέσκειά του στὸν Μακρυγιάννη.

**Μάχες στὸ Νεόκαστρο,
Σχοινόλακα καί Κρεμμύδι.**

3. Στὶς 15/27 Μαρτίου ὁ Ἱμπραῖμ διατάσσει δύο φάλαγγές του νὰ προσβάλλουν ἢ μιὰ τὸ Νεόκαστρο καί ἡ ἄλλη τὴν μικρὴ δύναμη τοῦ Καρατάσου στὸν Σχοινόλακα. Ἐναντίον τῶν ταγμάτων τῆς πρώτης φάλαγγας ὤρμησαν

ἀσυγκράτητοι οἱ Ἕλληνες τοῦ Χατζῆ Χρήστου καὶ πολλῶν νέων καπετάνιων, χωρὶς νὰ περιμένουν τὶς διαταγές τοῦ ἀρχηγοῦ. Ὁ ὑπέρμετρος ὅμως αὐτὸς ἐνθουσιασμός τους, μολονότι ἐπολέμησαν καλὰ, τοὺς ἐξώθησε νὰ γίνουν βορὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς τακτικῆς τῶν Αἰγυπτίων. Ἐκτὸν πενήντα νεκροὶ σκέπασαν τὸ πεδίο τῆς μάχης. Ἀνάμεσα στοὺς τραυματισμένους ἦταν καὶ ὁ ἡρωϊκὸς Κατσῆς Μαυρομιχάλης, ὁ ὁποῖος πέθανε δυὸ ἡμέρες ἀργότερα στὴν Κυπαρισσία ἀπὸ γάγγραινα. Τὰ τελειότερα ὅπλα τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἡ προσαρμοσμένη σ' αὐτὰ λόγχη τους δημιουργοῦσαν ἀληθινὸ φράγμα θανάτου.

Πιο ψυχραῖμοι καὶ πειθαρχημένοι οἱ Μακεδόνες στὶς διαταγές τοῦ ἀρχηγοῦ τοὺς περίμεναν τὴν ἄλλη φάλαγγα τῶν Αἰγυπτίων ὠχυρωμένοι μέσα στὰ σπίτια τοῦ Σχοινόλακα. Τοὺς ἄφησαν νὰ μποῦν ἀνενόχλητοι μέσα στοὺ χωριὸ καὶ κατόπιν τοὺς ἄρχισαν μὲ εὐστοχα πυρὰ ἀπὸ παντοῦ. Ἀφοῦ μάταια ἐπὶ τέσσερες ὥρες προσπάθησαν νὰ ἐκτοπίσουν τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τὰ σπίτια, ὑποχώρησαν σὲ κακὴ κατάσταση μὲ ἀταξία ἀφήνοντας πίσω τοὺς πολλοὺς νεκροὺς καὶ ὅπλα. Μὲ τὸ λίθινο παραπέτασμα τῶν τοίχων ὁ Καρατάσος ἐξουδετέρωσε τὴν εὐστοχία τῶν ὀπλων, τὸ πλεονέκτημα τῆς λόγχης καὶ γενικὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ τακτικὴ τῶν Αἰγυπτίων.

Ἰταλὸς φιλέλληνας ἀξιωματικός, ὁ Romei, ποὺ ὑπηρετεῖ ὑπὸ τὸν Ἰμπραῖμ, θέλοντας νὰ φανῇ χρήσιμος στοὺς Ἕλληνες, φροντίζει νὰ τοὺς εἰδοποιήσῃ στὶς 27 Μαρτίου / 8 Ἀπριλίου μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς του, μέσω τοῦ φίλου του στρατηγοῦ Rosaroll, ποὺ βρίσκεται στοὺ στρατόπεδό τους, γιὰ τὴν ἀνεπάρκεια τῆς τακτικῆς τους καὶ τοὺς προτείνει ν' ἀρχίσουν ἔγκαιρα τὸν κλεφτοπόλεμο. Οἱ ὁδηγίες του εἶναι ἀξιόλογες καὶ ἀποτελοῦν, θὰ ἔλεγε κανεὶς, σύνοψη τῆς τακτικῆς τοῦ ἀτακτοῦ πολέμου. Οἱ Ἕλληνες ὅμως δὲν ἔσπευσαν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὶς συμβουλές του, ποὺ ἀποδείχθηκαν προφητικές.

Ὁ Ἰμπραῖμ δὲν ἐννοοῦσε νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Πελοποννήσου, ἀν δὲν ξεκαθάριζε τὴν περιοχὴ τοῦ Πολιοκάστρου, Νεοκάστρου καὶ Σφακτηρίας. Τὰ ἐλληνικὰ λοιπὸν στρατεύματα τὰ συγκεντρωμένα στὶς Χῶρες, γιὰ νὰ ἐγκαρδιώσουν καὶ ἀνακουφίσουν τὶς φρουρές τῶν κάστρων μετὰ τὴν 1 Ἀπριλίου, ἄρχισαν νὰ στέλνουν ἐνισχύσεις στοὺ Νεόκαστρο, ὁ Καραϊσκάκης τὸν Χριστ. Χατζῆ Πέτρου, ὁ Κίτσος Τζαβέλλας τὸν ἐξάδελφό του Γιώργη, ὁ Καρατάσος τὸν Θεσσαλὸ Στάμο Βελέντζα καὶ ὁ Χατζῆ Χρήστος διαφόρους ἄλλους ἀρχηγούς μὲ τοὺς ἀνδρες τους.

Τὴν 6 Ἀπριλίου ἔφθασε στοὺ στρατόπεδο τοῦ Κρεμμυδιοῦ κατὰ

έντολή του Κουντουριώτη ο Μαυροκορδάτος και αποφασίζεται να μετακινηθούν τα στρατεύματα προς άλλη θέση, για να κόψουν τον δρόμο Μεθώνης-Νεοκάστρου. Ο Ίμπραϊμ θέλοντας ν' απαλλαγεί από την πίεση των 3250 Ελλήνων, που είχαν συγκεντρωθεί στα νώτα του και φοβούμενος μήπως η κατάσταση μεταβληθεί άρδην, προλαμβάνει και έκστρατεύει έναντίον τους στο Κρεμμύδι την αύγη της 7/19 'Απριλίου με ίσες περίπου δυνάμεις, 3000 πεζούς, 400 ιππείς και 4 κανόνια. Οί Έλληνες είχαν παραταχθεί σε σχήμα ημικυκλίου έχοντας στα δεξιά τους τον Καραϊσκάκη και Τζαβέλλα, στο κέντρο τον Σκούρτη και στ' αριστερά τον Κώστα Μπότσαρη και τον Χατζή Χρήστο. Με έμπιστοσύνη στις δυνάμεις τους, αλλά μη έχοντας ακόμη συνειδητοποιήσει την δραστικότητα της ευρωπαϊκής τακτικής, διέπραξαν το βαρύ σφάλμα να έλθουν σε σύγκρουση κατά παράταξη σε άνοικτο έδαφος. Έτσι το πεζικό των Αιγυπτίων διέσπασε με έφ' όπλου λόγχη το αντίπαλο κέντρο, ενώ το ιππικό τους καλπάζοντας μέσα από μια άνωφερική χαράδρα, που θεωρούνταν άβατη για ιππείς, βρέθηκε στα πλευρά των Ελλήνων, που εξακολουθούσαν ως τότε να προβάλλουν ζωηρή αντίσταση. Κυκλωμένοι οί Έλληνες από παντού αναγκάστηκαν ν' ανοίξουν δρόμο μέσα από τις γραμμές του έχθρικού ιππικού, αλλά άφησαν στο πεδίο της μάχης 600 περίπου νεκρούς.

Την άλλη μέρα, ύστερ' από τα τραγικά άποτελέσματα της μάχης, ο Romei γράφει στον Rosaroll και του τονίζει, πόσο σημαντικό και ουσιώδες θα ήταν για τους Έλληνες να εφοδιασθούν με όπλα και ξιφολόγχες, για να μπορούν ν' αντιστέκονται όχι μόνον στις εφόδους του ιππικού, αλλά και στις συγκρούσεις τους με το πεζικό. «Φρόντισε λοιπόν, του γράφει, με κάθε θυσία, αν όχι όλοι, τουλάχιστον αρκετοί στρατιώτες να όπλισθούν με καλά όπλα τα όποια να έχουν ξιφολόγχες. Χωρίς το σημαντικό και ουσιώδες αυτό μέσον άμυνας και επιθέσεως, οί Έλληνες θα είναι ύποχρεωμένοι να πολεμούν πάντοτε από απόσταση και δεν θα μπορέσουν ποτέ χωρίς προφανή ζημία τους να χρησιμοποιήσουν το ήρωικό τους θάρρος με το όποιο μπορούν και όφείλουν να νικήσουν και να εκμηδενίσουν τους Αιγυπτίους...».

Η τέχνη είχε νικήσει την ανδρεία. Οί Έλληνες δεν είναι δυνατόν ν' αντιμετώπισουν κατά παράταξη με την ίδια την παλιά τακτική τον τακτικό στρατό. Έκπληξη και τρόμο δοκίμασαν οί Πελοποννήσιοι χωρικοί, όταν βρέθηκαν έμπρός στα συντάγματα του Ίμπραϊμ. «Συνηθισμένοι, όπως γράφει ο Γάλλος ναύαρχος de Rigny, να πολεμούν άτακτα κατά των Τούρκων, που πολεμούσαν

επίσης κατά τὸν ἴδιο τρόπο, δὲν μπόρεσαν ν' ἀνθέξουν στὴν ἐμφάνιση αὐτῶν τῶν μαζῶν, ποὺ προχωροῦσαν ἀπαθείς μέσα στοὺς σκόρπιους οὐλαμούς τους. Τὰ ὄπλα, οἱ ἐλιγμοί, ἡ στρατιωτικὴ μουσικὴ, τὰ τύμπανα, ὅλα τοὺς φάνηκαν παράξενα καὶ τοὺς πλημύρισαν ἀπὸ μιὰν ἄγνωστη συγκίνηση». Τότε ἀποδείχθηκε πᾶς ὁλοκάθαρα ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἄτακτων ἐλληνικῶν στρατευμάτων. «Οἱ τακτικοὶ τοῦ Ἰμπραΐμ, λέγει χαρακτηριστικὰ ὁ Φωτάκος, ἦταν θάνατος γιὰ τοὺς Ἕλληνες, γιατί τοὺς ἔπαιρναν τοὺς κάμπους».

Ἡ ἀποτυχία στὴν πρώτη σοβαρὴ κατὰ παράταξη σύγκρουση στοὺς Κρεμμύδι εἶχε ὀλέθριο ἀντίκτυπο στοὺς ἠθικοὺς τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου. Τὰ στρατεύματα σκορπίστηκαν στὰ διάφορα χωριά καὶ ἡ ἀντίθεση ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων καὶ Πελοποννησίων ὠξύνθηκε πάλι. Πολλοὶ μάλιστα Ρουμελιῶτες, ποὺ βρέθηκαν μεμονωμένοι, δολοφονήθηκαν. Οἱ ἄρχηγοὶ τοὺς στὴν σύσκεψή τους μὲ τὸν Κουντουριώτη στὴν Σκάλα προσπαθοῦσαν νὰ τὸν ἐνθαρρύνουν ἀποδίδοντας τὴν ἥττα στὴν τύχη. Μέσα τους ὅμως εἶχαν πιστέψει, ὅπως π.χ. ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Κίτσος Τζαβέλλας, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ τακτικὴ ἦταν ἀνώτερη καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ὀργανωθοῦν ἐλληνικὰ τακτικὰ στρατεύματα. Οἱ ἄρχηγοὶ ἐπίσης ζητοῦν νὰ πληρωθοῦν οἱ μισθοὶ τῶν στρατιωτῶν τοὺς καὶ ἀποσύρονται πρὸς τὸ Ναύπλιο καὶ ἀπ' ἐκεῖ πρὸς τὴν Στερεὰ Ἑλλάδα, ἡ ὁποία ἀρχίζει καὶ αὐτὴ νὰ κατακλύζεται ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων. Ἡ ἐπανάσταση περνᾷ τὴν δευτέρη κρίσιμη φάση της.

Πτώση τῶν κάστρων τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Σφα- κτηρίας.

4. Ἡ ἥττα τῶν Ἑλλήνων στοὺς Κρεμμύδι δυσχέρανε πολὺ τὴν θέση τῶν πολιορκημένων ἰδίως στοὺς Νεόκαστρο, γιατί εἶχε ἀντίκτυπο στοὺς ἠθικοὺς τοὺς καὶ ἡ πολιορκία τοῦ κάστρου ἐγίνε τώρα στενώτερη. Γιὰ νὰ ἐνθαρρύνουν τοὺς πολιορκημένους, ὁ φρούραρχος Δημ. Σαχτούρης καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἔγραψαν στὸν Μακρυγιάννη νὰ ἔλθῃ νὰ κλεισθῇ καὶ αὐτὸς στοὺς Νεόκαστρο. Πραγματικὰ ὁ Μακρυγιάννης πῆρε μαζί του 116 ἄνδρες καὶ τὸ βράδυ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου 9/21 Ἀπριλίου μπαίνει στοὺς Νεόκαστρο. Μέσα στοὺς κάστρο βρίσκονταν τώρα 1500 ἄνδρες, Μανιάτες, Ρουμελιῶτες καὶ Κρανιδιῶτες, ἓνας λόχος τακτικοῦ πυροβολικοῦ, ὀργανωμένος ἀπὸ τὸν Ἑμμ. Καλλέργη, καὶ ἄλλος ἀπὸ Κεφαλλονίτες, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν τὸ προσωπικὸ τῶν πυροβόλων. Τὴν ἄμυνα διηύθυνε ὁ ταγματάρχης Collegno, ἄλλοτε ἀξιωματικὸς τοῦ μηχανικοῦ τοῦ Πεδεμοντίου.

Τὸ πρῶτὴ τῆς Δευτέρας, 11/23 Ἀπριλίου, ὁ Ἰμπραΐμ, ἔχοντας πληροφορίες, φαίνεται, ὅτι μικρὲς ἑλληνικὲς δυνάμεις εἶχαν μείνει στὸ Παλιόκαστρο μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Μακρυγιάννη, κινεῖ ἐναντίον τοὺς μὲ πεζικὸ, ἵππικὸ καὶ πυροβολικὸ. Τότε ὁ Μακρυγιάννης κάνει ἐξοδὸν καὶ προσβάλλει σ' ἓνα ρέμα κοντὰ στὴν θάλασσαν τὴν ὀπισθοφυλακὴν τους, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσε τὸ πυροβολικόν. Ὁ ἀντιπερισπασμὸς τοῦ Μακρυγιάννη ἦταν τόσο ξαφνικὸς, ὥστε παρέλυσεν τὴν ἀντίστασιν τῶν Αἰγυπτίων πυροβολητῶν. «Πέταγαν τὶς μπαγιονέτες καταγῆ καὶ τοὺς πελέκαγαν οἱ Ἕλληνες σὰν βοῖδια», γράφει ὁ ἴδιος στ' ἀπομνημονεύματά του. Ἔτσι ὁ Ἰμπραΐμ ἀναγκάζεται νὰ στραφῇ πίσω καὶ νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους ἀπώθει στὸ Νεόκαστρο. Οἱ ἀπώλειαι τῶν Αἰγυπτίων ὑπολογίζονται σὲ 370 νεκροὺς. Οἱ Ἕλληνες ἔχασαν λίγους σχετικὰ ἄνδρες καὶ αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐμπλοκὴν τους στὸν ἀγῶνα μὲ τὶς πεζικὰς καὶ ἱππικὰς δυνάμεις τοῦ Ἰμπραΐμ. Τότε παρὰ λίγο νὰ σκοτωθῇ καὶ ὁ Μακρυγιάννης. Πάντως ἡ ἀπόπειρα τοῦ Ἰμπραΐμ νὰ καταλάβῃ τὸ Παλιόκαστρο εἶχε ματαιωθῇ.

Οἱ ἀρχηγοὶ ὅμως τῶν πελοποννησιακῶν σωμάτων τοῦ Νεοκάστρου Γιωργάκης Μαυρομιχάλης καὶ Παναγιώτης Γιατράκης καὶ οἱ ἄνδρες τοὺς γόγγυζαν ἐναντίον τοῦ Κουντουριώτη καὶ τῶν στρατευμάτων ποὺ παρακολουθοῦσαν ἀδρανεῖς τὸν ἀτελείωτον ἀγῶνα τῆς φρουρᾶς. Τὸν ἀναβρασμὸν ὅμως αὐτόν, ποὺ μεγάλωνε ἐπικίνδυνα, κατορθώνει νὰ τὸν δαμάσῃ ὁ Μακρυγιάννης, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐκεῖνος κυρίως, ποὺ ἐμψυχώνει τοὺς πολιορκημένους.

Τὸ ἐπικεντρὸ λοιπὸν τοῦ πολέμου ἐντοπίζεται στὸ Νεόκαστρο καὶ Παλιόκαστρο, καθὼς καὶ στὴν Σφακτηρίαν, ὅπου ἀποβιβάζονται 500 Ἕλληνες στρατιῶτες καὶ ναῦτες. Ἡ πολιορκία τοῦ Νεοκάστρου γίνεται στενὴ καὶ ὁ βομβαρδισμὸς συνεχίζεται σφοδρὸς μέρα καὶ νύχτα. Γάλλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ μηχανικοῦ καὶ πυροβολικοῦ διευθύνουν τὶς ἐπιχειρήσεις τῶν Αἰγυπτίων καὶ προξενοῦν μεγάλες βλάβες στὸ κάστρο. «Τὸ κάστρο, γράφει ὁ Μακρυγιάννης, ἦταν σάπιον καὶ γκρεμίζεταν· κι' ἐμεῖς φκιόναμεν μὲ ξύλα σὰν κασόνια ἀπὸ μέσα καὶ τὰ γιομίζαμε χῶμα. Καὶ δουλεύαμε καὶ πολεμοῦσαμε νύχτα καὶ ἡμέρα· καὶ ταινιάσαμε. Κι' ἀρρώστησαν οἱ περισσότεροι ἐξ αἰτίας τοῦ ἀγῶνος τοῦ πολλοῦ καὶ τῆς δίψας». Ὁ Μακρυγιάννης μοιράζει στοὺς πολιορκημένους στίς ἀρχὰς 70 δράμια νερὸ τὴν ἡμέραν καὶ ἀργότερα τὸ μισό.

Ἀλλὰ καὶ τὴν ὀλιγάριθμην φρουρὰν τοῦ Παλιοκάστρου προσπαθεῖ ὁ Ἰμπραΐμ ν' ἀπομονώσῃ ἀπὸ κάθε ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες. Ἀπὸ τὴν μιὰ ἄκρην τῆς θάλασσης ὡς τὴν ἄλλην ἐβαλε

καὶ ἔσκαψαν τέσσερα ἀλλεπάλληλα χαρακώματα καὶ τοποθέτησε μέσα σ' αὐτὰ ἀρκετὲς πεζικὲς δυνάμεις. Ἀνάμεσα στὸ δεύτερο καὶ τρίτο ἄφησε μεγαλύτερο χῶρο καὶ ἐκεῖ ἔστησε τὶς σκηνές του. Καὶ πίσω ἀπ' ὅλα ἔστησε τὰ κανόνια του. Ἐπίσης οἱ ἀναγνωρίσεις τῶν ἐλληνικῶν θέσεων ἀπὸ ἀξιωματικούς τοῦ Ἱμπραῖμ εἶναι συχνές. Εἶναι φανερὲς οἱ προετοιμασίες του γιὰ τὴν ἔφοδο ἐναντίον τοῦ κάστρου.

Οἱ πολιορκούμενοι, ἄνδρες τοῦ Μακρυγιάννη καὶ διάφορα πελοποννησιακὰ σώματα, ἔστελναν ἀλλεπάλληλες ἐκκλήσεις σ' αὐτὸν νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν Κουντουριώτη νὰ στείλῃ ἐνισχύσεις ἀπὸ τὰ στρατεύματα ποὺ ἀδρανοῦσαν στὶς Χῶρες. Ἀλλιῶς ἀπειλοῦσαν θὰ ἄφηναν τὸ Παλιόκαστρο καὶ θὰ κατέφευγαν στὸ Νεόκαστρο ἢ στὴν Κυπαρισσία. Τότε, 23 Ἀπριλίου, ἔφτασε στὸ Παλιόκαστρο ὁ Χατζῆ Χρήστος μὲ λίγους ἄνδρες του, γιὰτὶ οἱ περισσότεροι δὲν τὸν ἀκολούθησαν. Τὴν νύκτα τῆς 24 Ἀπριλίου κατορθώνει νὰ εἰσδύσῃ μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς του καὶ ὁ Μαυροκορδάτος μὲ 150 ἄνδρες, ὅπως μᾶς ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Λάζ. Κουντουριώτη, ἀφοῦ μάταια προσπάθησε νὰ πείσῃ τὰ διάφορα ἐλληνικὰ σώματα τοῦ στρατοπέδου τῶν Χωρῶν, ποὺ βρισκόνταν ἐν διαλύσει, νὰ τὸν ἀκολουθήσουν ἢ νὰ καταλάβουν διάφορες ἐπικαίρες θέσεις στὴν περιοχὴ τοῦ Παλιόκαστρου. Τὸν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Ἰταλὸς φιλέλληνας Santarosa ἀπὸ τὸ Πεδεμόντιο, ποὺ εἶχε κατεβῆ στὴν Ἑλλάδα λίγους μῆνες νωρίτερα καὶ εἶχε καταταγῇ ὡς ἀπλὸς στρατιώτης στὸν ἄτακτο στρατό.

Ὁ Ἱμπραῖμ ἐπιτίθεται ἀπὸ τὴν ξηρὰ καὶ σύγχρονα ὁ στόλος του ἐπιχειρεῖ ἀποβάσεις. Ἡ φρουρὰ ὅμως ἀποκρούει τὶς ἐφόδους των, ἐνῶ μοῖρα ἐλληνικοῦ στόλου ποὺ βρισκόταν ἐκεῖ κοντά, ματαιώνει τὴν ἀπόβασή. Ὁ Ἱμπραῖμ ὅμως ἐπιμένει νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν ἀντικειμενικὸ του σκοπὸ. Ὁ στρατὸς του στρατοπεδεύει στὸ Πετροχώρι καὶ στὴν Γιάλοβα, γιὰ νὰ ἐμποδίσῃ κάθε ἀπόπειρα τῆς φρουρᾶς τοῦ Νεοκαστρου καὶ τῶν ἑξω Ἑλλήνων νὰ βοηθήσουν τοὺς πολιορκημένους. Ὁ Μαυροκορδάτος ὅλη τὴν νύκτα γράφει γράμματα πρὸς ὅλους τοὺς ἀρχηγούς τονίζοντας τὸν κίνδυνο καὶ κατόπιν περνᾷ μὲ τοὺς λίγους ἄνδρες του στὴν Σφακτηρία, ὅπου ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων εἶχε γίνῃ ἐπίσης κρίσιμη. Εἶχε ὅμως τὴν ἰδέα ὅτι μάταια κοπίαζε, γιὰτὶ οἱ δυνάμεις τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Σφακτηρίας ἦταν μικρές. Ὁ Ἀναγνωσταρᾶς εἶχε ζητήσῃ ἐνισχύσεις, κυρίως τὸν Μακρυγιάννη καὶ τοὺς ἄνδρες του. Ἀλλὰ οἱ πολιορκημένοι τοῦ Νεοκαστρου τοῦ ἔστειλαν τὸν Τσόκλη, τὸν Σταῦρο Σαΐνη μὲ ἀρκετοὺς ἄνδρες, καθὼς καὶ ἀρκετοὺς τοῦ Χατζῆ Χρήστου.

Τὴν ἄλλη μέρα, 26 Ἀπριλίου, κατὰ τὸ μεσημέρι, ὁ ἐχθρικός στόλος ἀπὸ 52 πολεμικά, ἐπωφελούμενος ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ἑλληνικοῦ, πλησίασε πρὸς τὸ νησί καὶ μὲ δυὸ κανονιᾶς ἔδωσε τὸ σύνθημα τῶν συντονισμένων ἐπιχειρήσεων κατὰ τοῦ Παλιόκαστρου καὶ τῆς Σφακτηρίας. Μὲ τοὺς ἤχους τῶν τυμπάνων ἄρχισαν οἱ Αἰγύπτιοι νὰ κατεβαίνουν στὶς βάρκες, ποὺ κατευθύνονταν στὸν προσδιωρισμένο τόπο τῆς ἀποβάσεως. Σφοδρὸ πῦρ ἄρχισε καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη. Στὴν ἀρχὴ οἱ Αἰγύπτιοι ἀποκρούστηκαν, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ μιστὴ ὥρα καλυπτόμενοι καὶ ἀπὸ τοὺς πυκνοὺς καπνοὺς τῶν κανονιοβολισμῶν μπόρεσαν νὰ βάλουν τὸ πόδι τους στὸ νησί. «Οἱ Ἀραβες εἶναι στὸ νησί» ἀντήχησε ξαφνικὰ μιὰ φωνή. Οἱ περισσότεροι τότε Ἕλληνες ἔχασαν τὸ ἠθικὸ τους καὶ τράπηκαν σὲ φυγὴ. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς σκοτώθηκαν, ἐνῶ ἄλλοι, ποὺ βρίσκονταν πρὸς τὸ βόρειο μέρος τοῦ νησιοῦ ἔπεσαν στὴν θάλασσα καὶ μερικοὶ κολυμπώντας κατῶρθωσαν νὰ διαπλεύσουν τὸν πορθμὸ καὶ νὰ σωθοῦν στὸ Παλιόκαστρο (Παλιοβαρίνους). Μικρὲς ὁμάδες τῶν Ἑλλήνων ἔμεναν σταθερὰ στὶς θέσεις τους καὶ ἐπέφεραν ἀρκετὴ φθορὰ στὸν ἐχθρό. Ἀλλωστε κάθε ἐλπίδα διαφυγῆς καὶ σωτηρίας εἶχε σχεδὸν χαθῆ, γιατί τὰ ὀκτῶ ἑλληνικὰ καράβια ποὺ βρίσκονταν στὸ λιμάνι, εἶχαν σηκώσει πανιὰ καὶ ἀπομακρυνθῆ, προτοῦ ἀποκλειστοῦν ἀπὸ τὸν ἐχθρικὸ στόλο. Μόνον ὁ «Ἀρης» περίμενε τὸν καπετάνιο τοῦ Ἀναστάσιο Τσαμαδό, ποὺ εἶχε ἀποβιβαστῆ καὶ αὐτὸς στὸ νησί. Στὸ καράβι αὐτὸ μπόρεσε νὰ σωθῇ μὲ πολὺν κόπο ὁ Μαυροκορδάτος καὶ μερικοὶ ἄλλοι ὑπερασπιστὲς τοῦ νησιοῦ. Μάταια ὁμως περίμεναν τὸν Τσαμαδό. Ἐπάνω στοὺς φαλακροὺς βράχους τῆς Σφακτηρίας εἶχε πέσει νεκρὸς μαζί μὲ πολλοὺς ἄλλους ὀνομαστοὺς Ἕλληνες. Ἐκεῖ βρῆκε ἐνδοξο θάνατο καὶ ὁ Santaroza. Τὴν διοίκηση τῶρα τοῦ «Ἀρη» τὴν ἀνέλαβε ὁ ἀντάξιος τοῦ Τσαμαδοῦ Σαχτούρης. Ὅσοι ὁμως εἶχαν βρῆ καταφύγιο σ' αὐτόν, δὲν εἶχαν ἀκόμη ξεφύγει ἀπὸ τὰ νύχια τοῦ ἐχθροῦ. Ἐπρεπε ν' ἀνοίξουν δίοδο μέσα ἀπὸ τὸν κλοιὸ τῶν ἐχθρικῶν караβιῶν. Ἐξὶ ὀλόκληρες ὥρες ἔκανε ὁ «Ἀρης» πυροβολώντας καὶ πυροβολούμενος — ὥρες μεγάλης ἀγωνίας — ὥσπου διασπάση ὀριστικὰ τὴν ἐχθρικὴ παράταξη. Ἀπώλειες δύο μονάχα νεκροὶ καὶ ἑπτὰ τραυματίες.

Οἱ ἀπώλειες ὁμως τῶν Ἑλλήνων στὴν Σφακτηρία ἦταν σημαντικές, 350 νεκροί. Οἱ Ὑδραῖοι ναῦτες ἐπλήρωσαν τὸν μεγαλύτερο φόρο αἵματος, 90 νεκροί, τραυματίες καὶ ἐξαφανισμένοι. Κι' ἐνῶ τὰ πρῶτα ὑδριώτικα καράβια ἔμπαιναν στὸ λιμάνι τοῦ νησιοῦ φέρνοντας τίς πένθιμες εἰδήσεις, γυναικεῖς φωνὲς ἀπὸ τὴν παραλία

ζητούσαν να μάθουν την τύχη των δικών τους. Και σιγά σιγά από τις μητέρες, συζύγους, αδελφές και τα κορίτσια των σκοτωμένων, σηκώθηκε ένα σπαρακτικό κλάμα έπάνω από τους βράχους της άκρογιαλιάς — το αιώνιο δράμα του πολέμου.

Όταν η είδηση της καταστροφής έφθασε στο Ναύπλιο, την έδρα του κράτους, όλοι ξμειναν άποσβωλόμενοι, έχασαν την λαλιά τους. Τα άποτελέσματα της ήττας φάνηκαν άμέσως: την 30 Άπριλίου παραδόθηκε η φρουρά του Παλιοκάστρου, άφου την προηγούμενη νύχτα άπέτυχε άπόπειρα έξόδου της μέσ' άπό τους έχθρους πρós τó κοντινό έλληνικό στρατόπεδο της Λιγούδιστας· και την 6 Μαΐου υπέγραψαν συνθήκη και οί πολιορκούμενοι τςϋ Νεοκάστρου με τόν όρο να παραδώσουν τά όπλα, αλλά να μεταφερθούν άπό ουδέτερα καράβια στην Καλαμάτα. Τρόφιμα και πολεμοφόδια έλάχιστα έπесαν στα χέρια του έχθρου. Τό μεγαλύτερο κέρδος του 'Ιμπραΐμ ήταν ότι άπέκτησε τό ευρύχωρο και άπάνεμο λιμάνι του Νεοκάστρου, πού γινόταν τώρα ό κυριώτερος σταθμός των μεταφορών άπό την Αίγυπτο και Κρήτη στην Πελοπόννησο και ή σπουδαιότερη βάση άνεφοδιασμού των στρατευμάτων του. Ζοφερή διαγραφόταν ή τύχη της έλληνικής έπαναστάσεως.

Μάχη στο Μανιάκι.

5. Ό 'Ιμπραΐμ είχε πιαστή γερά στην ΝΔ άκτή της Πελοποννήσου. Προτού όμως έξορμήσει πρós τó έσωτερικό, έκρινε άσφαλές να μην αφήσει έχθρους στα νώτα του. Γι' αυτό με 3000 ίππεις και πεζούς έκστράτευσε έναντίον 2000 περίπου Έλλήνων πού με άρχηγό τόν ύπουργό των έσωτερικών Γρηγ. Δικαίο ή Παπαφλέσα είχαν πιάσει την θέση Μανιάκι, τρεις ώρες δρόμο άπό τó Νεόκαστρο. Μόλις φάνηκαν άπό μακριά τά αίγυπτιακά στρατεύματα πολλοί Έλληνες δείλιασαν και περισσότεροι άπό 1000 άφησαν κρυφά τις θέσεις τους και έφυγαν. 'Η παραμονή των άλλων στις θέσεις τους δέν είχε πιά κανένα λόγο· άποτελούσε ήρωϊκή πράξη, αλλά στρατηγικό σφάλμα και μάταιη θυσία.

Έν τώ μεταξύ ό 'Ιμπραΐμ με τά στρατεύματά του κύκλωσε τους Έλληνες πού άπέμειναν. Τις τελευταίες άκόμη έκείνες στιγμές οί περισσότεροι καπετάνιοι είχαν την όρθή γνώμη ότι έπρεπε να διασπάσουν τόν έχθρικό κλοιό και να μετακινηθούν σέ άλλο τόπο. Άλλά ό Παπαφλέσας επέμενε να πολεμήσουν στις θέσεις τους έλπίζοντας στην άφιξη ένισχύσεων. Στην μάχη πού άκολούθησε (20 Μαΐου) οί περισσότεροι Έλληνες σκοτώθηκαν πολεμώντας με γεν-

ναιότητα. Μάρτυρες τῆς πεισματικῆς καὶ ἄγριας ἐκείνης μάχης σῶμα πρὸς σῶμα ἔμειναν στὸν τόπο ἐκεῖνο, γιὰ πολλὰ χρόνια, τὰ σχισμένα — καὶ λευκασμένα ἀπὸ τὸν καιρὸ — κρανία καὶ τὰ ἄλλα κόκκαλα Ἑλλήνων καὶ Αἰγυπτίων. Ἀνάμεσα στοὺς νεκροὺς βρέθηκε καὶ τὸ σῶμα τοῦ Παπαφλέσα, ἀλλοῦ τὸ σῶμα καὶ ἀλλοῦ τὸ κεφάλι. Γεμάτος θαυμασμὸ ὁ Ἱμπραῖμ διέταξε νὰ στήσουν τὸ σῶμα του ὀρθὸ ἐπάνω σ' ἓνα ξύλο, νὰ καθαρίσουν τὸ κεφάλι ἀπὸ τὰ αἵματα καὶ νὰ τὸ στερεώσουν ἐπάνω στὸ λαιμό. Ἔτσι καθὼς ἦταν ὀρθὸς φάνταζε σὰν ζωντανός. Μπροστὰ του στάθηκε ἀκίνητος καὶ ἀμίλητος ὁ Ἱμπραῖμ καὶ κατόπιν γυρίζοντας πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς του εἶπε: «Ἀληθινὰ ἦταν γενναῖος ἄνθρωπος».

Τὴν ἄλλη μέρα οἱ Αἰγύπτιοι πάτησαν τὴν Κυπαρισσία, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι κάτοικοι τῆς πρόλαβαν καὶ ἔφυγαν παίρνοντας μαζί τους ὅ,τι μπορούσαν. Τὴν 23 Μαΐου γύρισαν πίσω στὸ Νεόκαστρο καὶ Μεθώνη. Ὑστερ' ἀπὸ λίγες μέρες μὲ βάση τὰ ἴδια ὀρμητήρια κυριεύει χωρὶς ἀντίσταση καὶ πυρπολεῖ τὴν Καλαμάτα καὶ ἄλλες κωμοπόλεις τῆς Μεσσηνίας.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἀποφυλακίζεται, ἀλλὰ ἀδυνατεῖ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν Ἱμπραῖμ κατὰ παράταξη.

6. Ἡ κυβέρνηση, ἀναγκασμένη ἀπὸ τὴν κρίσιμη κατάσταση τοῦ τόπου καὶ ἀπὸ τὴν φορὰ τῶν πραγμάτων, ἀποφυλακίζει τοὺς ἀρχηγούς τῶν Πελοποννησίων καὶ τὸν Κολοκοτρώνη, ποὺ ἀρχίζει, ὅπως τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐπαναστάσεως,

νὰ σκορπίζει πάλι τὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ τὴν αἰσιοδοξία μὲ τὶς δημηγορίες του καὶ μὲ τοὺς χαρακτηριστικούς του μύθους. Γιὰ τρίτη φορὰ ὁ Κολοκοτρώνης παρουσιάζεται σωτήρας τῆς Πελοποννήσου καὶ γενικώτερα τῆς Ἑλλάδος. Ἀπεριόριστη ἦταν ἡ λατρεία τοῦ λαοῦ. «Ἔτρεχαν ὅλος ὁ κόσμος νὰ τὸν βλέπουν, καὶ τὸν ἀκολουθοῦσαν κατόπι ἀπὸ σέβας ὡς ἁγίον», σημειώνει ὁ Μακεδόνας ἀγωνιστῆς Κασομούλης. «Ὅλοι εἶχαν κρεμαστῇ ἀπ' αὐτόν. «Ποτέ μου δὲν εἶχα δῆ τέτοιο ἐνθουσιασμό», γράφει ὁ Γάλλος φιλέλληνας Villeneuve.

Τότε, ὅπως καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου, ἄρχισαν πάλι νὰ συστήνωνται παντοῦ «φροντιστήρια» τροφῶν καὶ πολεμικοῦ ὕλικου. Οἱ Πελοποννήσιοι συνεπαρμένοι ἀπὸ ἄμετρο ἐθνικὸ ἐνθουσιασμὸ βρέθηκαν στὸ πόδι καὶ ἄρχισαν νὰ μεταφέρουν τροφές καὶ ἄλλα πολεμοφόδια. Ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἡ κυβέρνηση στέλνουν στὶς δημογεροντίες διαταγές γιὰ τὴν στρατολογία τῶν ἀνδρῶν καὶ τὴν γρήγορη ἀποστολὴ τους στὰ στρατόπεδα. Ἐπίσης διορίζει

τὸν γιό του Γενναῖο ἀρχηγὸ τῶν στρατευμάτων τῆς Τριπολιτοῦσας, τῶν βουνίστιων καὶ τῶν καμπίστιων Καρυτινῶν καὶ Λεονταριτῶν, καὶ τὸν διατάζει μὲ τοὺς στρατιῶτες του νὰ τοποθετηθῇ στὴν θέση Δερβένια τοῦ Λεονταρίου, ὅπου νὰ φροντίσῃ ν' ἀποκρούσῃ τὸν Ἰμπραῖμ, ὡσότου φτάσῃ καὶ ὁ ἴδιος, γιὰ νὰ πάρουν γενικώτερα μέτρα. Τὸ Λεοντάρι ὀρίζεται τόπος «γενικοῦ φροντιστηρίου», ὅπου κτίζονται καὶ οἱ ἀναγκαῖοι φοῦρνοι. Ἐκεῖ στέλνονται τακτικά τροφές, ἐργαλεῖα (φτυάρια, ἄξινες κ.λ.) καὶ πολεμοφόδια. Πραγματικά τότε ἡ κυβέρνησις δείχνει μεγάλη δραστηριότητα.

Ὁ Κολοκοτρώνης, μὴ θέλοντας νὰ ψυχράνῃ τὸν γενικὸ ἐνθουσιασμό, κάνει πῶς ὑποτιμᾷ πολὺ τὴν δύναμιν τοῦ Ἰμπραῖμ. Τὸ ὅτι ὅμως στὴν πραγματικότητα εἶχε πολὺ διαφορετικὴ γνώμη, γιὰ τὸν Αἰγύπτιο ἀρχηγὸ καὶ γιὰ τὸν νέο μεγάλο κίνδυνον, φαίνεται ἀπὸ τὶς ιδέες του ποὺ τὶς ἀνακοίνωσε στὰ μέλη τῆς κυβερνήσεως. «Ὁ Ἰμπραῖμ, ἔλεγε, κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ γραμματικοῦ τοῦ Οἰκονόμου, δὲν εἶναι Δράμαλης νὰ τὸν κλείσωμεν πουθενὰ καὶ νὰ τὸν στερήσωμεν τῶν τροφῶν· ἔχει παράλια φρούρια... ἔχει τὴν Μεσσηνίαν· ἔχει τὴν θάλασσαν, ἔχει μαζί του καὶ στόλον· ἔχει στρατὸν τακτικόν... διωργανισμένον μὲ πυροβολικόν καὶ ἵππικόν, στρατὸν ὑπὸ τυφλὴν πειθαρχίαν καὶ ἀξιωματικούς εὐρωπαίους, κινούμενον μηχανικῶς ὡς δυνάμεις μὲ ὀρμήν, ἔχει ὀπίσω του, ἅφ' ἑνὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆ, τὸν πατέρα του μ' ὅλην τὴν Ἀφρικὴν, καὶ ἅφ' ἑτέρου τὸν σουλτάνον μ' ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν του, σπεύδοντας εἰς προμήθειαν τῶν ἀναγκαιούντων αὐτῷ καὶ εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἐνδεχομένων ζημιῶν του νὰ τοῦ στέλνουν στραβαραπάδες καὶ μάλιστα γυμνασμένους τακτικούς. Ἐν ᾧ δὲ εἶναι δυνατός, εἶναι καὶ αὐτὸς ὁ Ἰμπραῖμης, ὡς μανθάνω, στρατηγὸς καλός, ἄξιος...».

Ἐξακολουθώντας ὑπόσχεται νὰ τὸν σφυγμομετρήσῃ, νὰ κάνῃ δηλαδὴ ὠρισμένες κρούσεις, νὰ τὸν δοκιμάσῃ καὶ νὰ συνηθίσῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ μὴ φοβοῦνται, ὅταν βλέπουν μαύρους. Προτείνει ἐπίσης τὴν κατεδάφιση τοῦ τείχους τῆς Τριπολιτοῦσας, ἀφοῦ οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀδύνατο νὰ τὴν ὀχυρώσουν καὶ νὰ τὴν κρατήσουν. Γιατί, ἂν πέσῃ στὰ χέρια τοῦ Ἰμπραῖμ, θὰ ὀχυρωθῇ καὶ θὰ γίνῃ ἓνα θαυμάσιο ὀρμητήριό του γιὰ τὴν κατάπιξιν τῆς ἐπαναστάσεως στὴν Πελοπόννησο. Καὶ τότε ἀλίμονο στοὺς κατοίκους της. Θ' ἀφήσουν τὰ σπίτια τους, θὰ σκορπιστοῦν στὰ βουνὰ καὶ στὰ δάση καὶ θὰ τρυπώσουν στὰ σπήλαια καὶ σὲ ἄλλους κρυψῶνες τῆς γῆς, ἐνῶ οἱ δυνατοὶ τοῦ τόπου, οἱ κοτζαμπάσηδες καὶ οἱ ὀπλαρχηγοί, θὰ φύγουν μακριά, γιὰ νὰ μπορέσουν ν' ἀσφαλίσουν τὶς οἰκογενεῖς τους. Καὶ τότε ὁ στρατὸς δὲν θὰ ἔχῃ ἀπὸ ποῦ νὰ ἐξοικονομηθῇ. Ἀλλὰ

καὶ ἂν ἀκόμη ἐξασφαλίσῃ τὴν συντήρησίν του, δὲν θὰ μπορῇ πιά νὰ ἐκτοπίσῃ τὸν Ἱμπραῖμ ἀπὸ τὴν Τριπολιτσά. Ἄν ὅμως γκρεμίσουν τὸ τεῖχος, δὲν θὰ μπορέσῃ ὁ Ἱμπραῖμ ἢ δὲν θὰ τὸν ἀφήσουν νὰ φωλιάσῃ ἐκεῖ μέσα· «καὶ τότε, ἔλεγε παραστατικά, ἂς τρέχωμεν ἡμεῖς τὴν μιὰ μεριά κι' ἐκεῖνος τὴν ἄλλη, ὥσπου ν' ἀποστάσῃ». Ἡ κυβέρνηση ὅμως δὲν ἔδωσε ἀμέσως οὔτε καταφατικὴ οὔτε ἀρνητικὴ ἀπάντησι στὴν πρότασι αὐτὴ τοῦ Κολοκοτρώνη. Καὶ ὅταν τέλος τὴν δέχθηκε, ἦταν πιά ἄργα.

Ὁ Κολοκοτρώνης συγκέντρωσε τὰ στρατεύματα στὰ Δερβένια καὶ στὸ Μακρυπλάγι, ἐκεῖ ὅπου χωρίζεται ἡ Ἀρκαδία ἀπὸ τὴν Μεσσηνία. Στὸ στρατόπεδο αὐτὸ μαζεύτηκαν 6000 στρατιῶτες καὶ ἄλλοι ἔρχονταν ἀδιάκοπα, γιὰτὶ ὅλοι τότε οἱ Πελοποννήσιοι ἔδειξαν μεγάλη προθυμία καὶ πατριωτισμό. Ὁ Κολοκοτρώνης μάλιστα σκόπευε νὰ ἐγκαταστήσῃ στρατόπεδο καὶ στὴν θέση Σορώκας, ὅπου ὑπῆρχε μονοπάτι στενὸ καὶ ἄγνωστο στοὺς ξένους. Ὁ ρυθμὸς τῶν ἐνεργειῶν του ἦταν ἄργος καὶ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὸ χάσιμο πολύτιμου χρόνου. Ὁ ρυθμὸς ὅμως αὐτὸς τοῦ παλιοῦ πολέμου εἶχε πιά ξεπεραστῇ.

Ὁ Ἱμπραῖμ μὲ τὴν ἀστραπιαία ταχύτητα τῶν κινήσεών του — προχωροῦσε πρῶτα τὸ ἵππικὸ καίοντας τὰ χωριά καὶ αἰχμαλωτίζοντας τοὺς ἀδύνατους καὶ ἀκολουθοῦσε τὸ πεζικὸ — πέρασε μέσα ἀπὸ τὸ ἀφύλακτο μονοπάτι τῆς Σορώκας, ἔσπειρε τὸν πανικὸ στὰ γύρω χωριά, προχώρησε στὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου, ἄφησε πίσω του τὰ ἄτακτα ἑλληνικὰ στρατεύματα, κυρίευσεν τὴν Τριπολιτσά, πρὶν προλάβουν οἱ Ἕλληνες νὰ κατεδαφίσουν τὸ τεῖχος της, καὶ κάνοντας μιὰ βαθύτερη αἰχμὴ ἔφθασεν στὰ πρόθυρα τοῦ Ναυπλίου (12 Ἰουνίου 1825). Κατεβαίνοντας ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Ἀρκαδίας πρὸς τὴν Ἀργολικὴ πεδιάδα μὲ 5000-6000 πεζοὺς καὶ 600 περίπου ἵππεις ἀντίκρουσε τὴν Ὑδρα καὶ εἶπε: «Μικρὴ Ἀγγλία ὡς πότε θὰ μοῦ ξεφεύγῃς;».

Ἡ μάχη στοὺς Μύλους καὶ ὁ Μακρυγιάννης (13 Ἰουνίου 1825).

7. Στοὺς Μύλους, ὀχυρὴ θέση τριγυρισμένη ἀπὸ πηγές, ρυάκια καὶ βάλτους, τὸν ἀντιμετωπίζει ὁ Γιάννης Μακρυγιάννης, παλαιὸς του γνώριμος ἀντίπαλος ἀπὸ τὸ Νεόκαστρο. Στοὺς Μύλους ὁ Μα-

κρυγιάννης, διαθέτοντας ἀρκετὰ ἐφόδια καὶ πολεμοφόδια, εἶχε ἀποφασίσει ν' ἀμυνθῇ μὲ τοὺς 74 περίπου ἄνδρες του. Σ' ἐνίσχυσή του ἦλθαν μὲ τὰ σώματά τους ὁ Κωνστ. Μαυρομιχάλης, ὁ Δημ. Ὑψη-

λάντης, καταδικασμένος σέ άπραξία ώς τότε από κομματική έμπάθεια, καί άλλοι όπλαρχηγοί. Άρχηγός τών έλληνικών δυνάμεων διωρίσθηκε ό Ύψηλάντης καί ύπαρχηγός ό Μαυρομιχάλης. Στήν πραγματικότητα όμως ίσα δικαιώματα άρχηγίας είχε καί ό Μακρυγιάννης.

Ή έμπροσθοφυλακή τών Αιγυπτίων, 50 ίππεις, εισέδυσαν στους Μύλους χωρίς νά γίνουν άντιληπτοί, γιατί οί σκοποί είχαν εγκαταλείψει τίς θέσεις τους. Ό Μακρυγιάννης, κινημένος από ένα περίεργο φαινόμενο ύπερδιεγέρσεως καί ύπερευαισθησίας ή ίσως καί τηλεπαθείας, ξυπνᾷ, ξεσηκώνει τούς άνδρες του, όρμᾷ έναντίον τών αντιπάλων του καί προξενεί σοβαρές άπώλειες σ' αυτούς. Οί ύπερασπιστές τών Μύλων ενισχύονται μέ τήν παρουσία 4-5 καρabiών, πού προστάτευαν τὰ νῶτα τών Έλλήνων, καθώς καί μέ 100 περίπου ένθουσιώδεις Κρητικούς, πού έρχονται στις 13 Ίουνίου, ένῶ ό Μακρυγιάννης εργάζεται δραστήρια γιά τήν όχύρωση τών θέσεων. Μολαταύτα 4 Γάλλοι άξιωματικοί, πού είχαν κατεβή από τήν φρεγάτα τους, γιά νά συγκεντρώσουν ώρισμένα πράγματα τους πού βρίσκονταν στήν παραλία, τοῦ είπαν ότι ή θέση του ήταν αδύνατη καί δέν θά μπορούσαν ν' άνθέξουν. Κι' ό Μακρυγιάννης, όπως γράφει σ' Άπομνημονεύματά του, τούς άπάντησε: «έμεis άπ' οὔλα είμαστε αδύνατοι· όμως ό Θεός φυλάγει καί τούς αδύνατους· κι' αν πεθάνωμεν, πεθαίνομεν διά τήν πατρίδα μας, διά τήν θρησκείαν μας, καί πολεμοῦμεν όσο μπορούμεν έναντίον τής τυραγνίας». Καί προσθέτει μέ συγκινητική άφέλεια: «Μέ φίλησε ένας άπ' αυτούς καί τόν φίλησα κι' έγώ. Ύστερα φύγαν».

Ίωάννης Μακρυγιάννης

Στις 5 τὸ απόγευμα οί Αιγύπτιοι εξαπέλυσαν γενική επίθεση. Τρεις φορές ώρμησαν έναντίον τής δεξιᾶς πτέρυγας τών Έλλήνων, αλλά καί τίς τρεις φορές άπωθήθηκαν από τίς δυνάμεις τοῦ Μαυρομιχάλη καί τοῦ Χατζημιχάλη, ένῶ σύγχρονα στό κέντρο άγωνιζόταν απελπισμένα ό Μακρυγιάννης, ό όποιος μέ μιᾶ θυελλώδη άντεπίθεση, μέ τὸ γιαταγάνι στό χέρι, ακολουθούμενος από 15 περίπου Έλληνες καί φιλέλληνες, άνέκοψε τήν πρόοδο τών αντιπάλων του.

Ταυτόχρονα νέες μικρές ενισχύσεις έρχονται στους "Ελληνες, οί όποίοι γεμάτοι θάρρος εξαπολύουν οί ίδιοι τώρα την επίθεση κατά τις 7 τώ άπόγεμα, κατά την όποία τραυματίζεται σοβαρά ό Μακρυγιάννης στο δεξι χέρι και άποχωρεί. Στην κρίσιμη όμως εκείνη στιγμή φθάνει πρós ενίσχυσή τους λόχος του τακτικού στρατού άπό 100 περίπου άνδρες με έπικεφαλής τόν Κάρπο Παπαδόπουλο. Έτσι στις 7.30 μ.μ. οί "Ελληνες επιχειρούν την δεύτερη επίθεσή τους, ή όποία κλονίζει την έχθρική παράταξη και την αναγκάζει νά υποχωρήσει στην αντίπερα όχθη του Έρασίνου ποταμού. Τό Ναύπλιο είχε σωθή. Άναμφισβήτητα ό Μακρυγιάννης ήταν ό κυριώτερος ήρωας τών Μύλων. Γι' αυτό και ή κυβέρνηση τόν τίμησε με προνομιακές διακρίσεις, ένω άργότερα, στα 1834, ό "Όθων του άπένειμε τόν χρυσό σταυρό του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος.

Ό Μακρυγιάννης είναι ή μεγαλύτερη ήθική και ποιητική προσωπικότητα άπό τούς αγωνιστές του 21. Η ψυχή του, πολύ κοντά στο λαό, είναι πάρα πολύ εύαίσθητη και ή ποιητική του διάθεση άνεπιτήδευτη και πηγαία. Η συναισθηματική και καλλιτεχνική του φύση φανερώνεται με την βαθιά θρησκευτικότητα του, την πίστη του στα όνειρα, με τά τραγούδια του, με τούς ζωγραφικούς του πίνακες άργότερα στα χρόνια της ειρήνης, και με άλλες ακόμη έκδηλώσεις. Φύση άνήσυχη άναζητούσε πάντοτε την αλήθεια, τό καλό, τό τέλειο. Δεν ξέρω, αν ύπάρχει άλλος αγωνιστής, που νά νοιάστηκε με τόση θέρμη γενικά για τόν άνθρωπο και ειδικά για τόν διπλανό του, που νά αισθάνθηκε τόσο βαθιά την δυστυχία του και νά έκλαψε μαζί του. Τά άπομνημονεύματά του δεν είναι παρά τό ήμερολόγιο της άγωνίας του αυτής που τόν κυκλώνει άπό παντού κάθε στιγμή και δεν τόν αφήνει νά ήσυχάσει άκόμη και την νύχτα. Τό βάρος όμως αυτό της άγωνίας δεν τόν συντρίβει, δεν τόν εξουθενώνει, άλλ' αντίθετα άποτελεί κίνητρο για ένεργητικότητα, για δράση, για ζωή. Άργότερα, στα χρόνια του "Όθωνα ύποφέρει νά βλέπη τούς άλλοτε άνδρείους συντρόφους του τών μαχών νά μήν έχουν δικαιωθή, αλλά νά τριγυρίζουν στους δρόμους σαν διακονιάρηδες. Αυτή ή άδικία του γεννά τις μεγαλύτερες έγνοιες, την μεγαλύτερη άγωνία της ψυχής του. Τό αίσθημα αυτό για την δικαίωση του ανθρώπου, για την δικαιοσύνη τό αισθάνεται σαν μια άπόλυτα ήθική, κατηγορική προσταγή, σαν κάτι τό θεϊκό· γι' αυτό την δικαιοσύνη την όνομάζει «δικαιοσύνη του Θεού».

Έπίσης τόν πνίγει ή άδικία, που κάνουν στην Ελλάδα οί

μεγάλες δυνάμεις Ἀγγλία, Γαλλία καὶ Ρωσία μὲ τὴν ἀνάμειξή τους στὰ ἐσωτερικά της καὶ μὲ τὸν ἀνταγωνισμό τους γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς ἐπιρροῆς τους στὴν μικρὴ χώρα. «... Ὅταν ὁ φτωχὸς Ἕλληνας, γράφει, τὸν καταπολέμησε (τὸν σουλτάνο) ξυπόλυτος καὶ γυμνὸς καὶ τοῦ σκότωσε περίτου ἀπὸ τετρακόσιες χιλιάδες ἀνθρώπους, τότε πολέμαγε καὶ μ' ἐσένα τὸν χριστιανό — μὲ τὶς ἀντενέργειες καὶ τὸν δόλο σου καὶ τὴν ἀπάτη σου κ' ἐφοδίασμα τὶς πρῶτες χρονιὲς τῶν κάστρων... Ὑστερα μᾶς γιομώσατε πατριές — ὁ Ντῶκινς μᾶς θέλει Ἀγγλους, ὁ Ρουγὰν Γάλλους, ὁ Κατακάζης Ρούσους· καὶ δὲν ἀφήσατε κανένα Ἕλληνα — πῆρε ὁ καθεὶς σας τὸ μεράδι του· καὶ μᾶς καταντήσετε μπαλαρίνες σας· καὶ μᾶς λέτε ἀνάξιους τῆς λευτεριᾶς μας, ὅτι δὲν τὴν αἰστανόμαστε. Τὸ παιδί, ὅταν γεννιέται, δὲν γεννιέται μὲ γνώση· οἱ προκομμένοι ἄνθρωποι τὸ ἀναστήνουν καὶ τὸ προκόβουν. Τέτοια ἡθικὴ εἶχετε σεῖς καὶ προκοπὴ τέτοιους καταντήσετε κ' ἐμᾶς τοὺς δυστυχεῖς. Ὅμως τοῦ κάκου κοιπάζετε. Ἄν δὲν ὑπάρχει σὲ σᾶς ἀρετὴ, ὑπάρχει ἡ δικαιοσύνη τοῦ μεγάλου Θεοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ βασιλέα...».

Τὴν ἀδικία τὴν θεωρεῖ ὁ Μακρυγιάννης σὰν τὸ μεγαλύτερο κακό, ποὺ μπορεῖ νὰ κάνει ὁ ἄνθρωπος στοὺς συνανθρώπους του. Ἡ ζωὴ του δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ἀδιάκοπος ἀγώνας κατὰ τῶν ἀδικιῶν, ποὺ βλέπει νὰ γίνονται γύρω του εἴτε στὸν κύκλο τῶν ὀπληρχηγῶν ἢ τῶν πολιτικῶν εἴτε στὸ περιβάλλον τοῦ πρώτου κυβερνήτη τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους Ἰωάν. Καποδίστρια καὶ ἀργότερα τοῦ βασιλιᾶ Ὁθωνα. Πικραίνεται, ἀγανακτεῖ, θυμῶνει, κλαίει καὶ ἀπελπίζεται, μὰ πάλι ξανὰ ἐλπίζει. Τὸ ἐσωτερικὸ του φῶς, ἡ πίστη του στὸ θεό, τοῦ δίνει θάρρος, τὴν δύναμη ν' ἀντιδράσῃ στὴν ψυχικὴ ἀγωνία, ποὺ τὸν πνίγει. Θεωρεῖ ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἄτυχη ἀπὸ κυβερνήτες καὶ μόνο ὁ θεὸς τὴν σώζει. Αὐτό, νομίζει, φάνηκε καθαρὰ τὸ 1843 στὶς συζητήσεις γιὰ τὸ σύνταγμα. «Τότε, γράφει μὲ λυρισμὸ ποὺ θυμίζει τὴν Βίβλο, κυβερνοῦσε ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ὅτι εἶδε τοὺς ἀνθρώπους εἰς μετάνοιαν κ' ἀποσταμένους ἀπὸ τὴν κακία καὶ γύρισαν ὀπίσου εἰς τὸν Θεὸν κ' ἔπεσαν εἰς μετάνοιαν. Τότε κ' αὐτὸς ἔκαμεν τὸ ἔλεός του κ' ἔδωσε τὴν ὁμόνοια σὲ ὅλο τὸ Κράτος».

Ἡ γενικὴ κατάσταση τῶν Ἑλλήνων τῆς Πελοποννήσου.

8. Παρὰ τὴν νίκη στοὺς Μύλους, ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων παρέμεινε κρίσιμη. Ἰδίως εἶχε δεχθῇ μεγάλο πλήγμα τὸ γόητρο τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὸ πλέγμα τοῦ θρύλου γιὰ τὸ ἀήττητό του σχίστηκε. Ἡ ἀπογοήτευση ποὺ σκόρπισε τὸ γεγονός στοὺς Πελοποννησίους ἦταν με-

γάλη. Τὰ «φροντιστήρια» διαλύθηκαν καὶ ἦταν πιά ἀδύνατο νὰ συστηθοῦν νέα. Οὔτε γεννήματα ὑπῆρχαν στὰ χωριά οὔτε καὶ ἄνθρωποι γιὰ νὰ κτίσουν φούρνους. Καθένας φρόντιζε πῶς νὰ σώσῃ τὴν οἰκογένειά του.

Ὁ Κολοκοτρῶνης, μὲ ὅλη τὴν χαρακτηριστικὴ του ἐνεργητικότητα γιὰ τὴν σύνταξη καὶ τὴν ἀνασύνταξη τῶν δυνάμεών του, δὲν μπόρεσε νὰ σχηματίσῃ στρατόπεδο μὲ σταθερὸ ἀριθμὸ στρατιωτῶν, γιατί ὅπως εἶχε προβλέψει, ὁ Ἰμπραὶμ ἔχοντας ὀρμητήριο τὴν Τριπολιτσά ἀπειλοῦσε κάθε ἐπαρχία τῆς Πελοποννήσου. Ἐπομένως οἱ Ἕλληνες μὴ γνωρίζοντας, ποῦ θὰ ἐκστρατεύσῃ, πηγαινοέρχονταν στὸ στρατόπεδο τοῦ Κολοκοτρῶνη, ποῦ ἔτσι παρουσίαζε διαρκεῖς αὐξομειώσεις.

Ἀπὸ τότε ἡ κυβέρνησις ἄρχισε ν' ἀποκρυσταλλῶνῃ τὴν σκέψη, πῶς ἡ γενίκευση τοῦ θεσμοῦ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ θὰ ἦταν τὸ μόνο ἀποτελεσματικὸ μέσο, γιὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Αἰγυπτίους. Ἐπίσης τότε ὁ Κολοκοτρῶνης κατάλαβε καλὰ, πῶς ἦταν ἀδύνατο πιά ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν Ἰμπραὶμ μὲ μόνο τὰ ἄτακτα πελοποννησιακὰ στρατεύματα. Γι' αὐτὸ ζήτησε ἀπὸ τὴν κυβέρνησις καὶ ρουμελιώτικα καὶ τακτικὸ στρατό. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὕτῃ ἴσως ἄρχισε νὰ σκέπτεται καὶ τὴν βαθμιαία μετατροπὴ τῶν ἀτάκτων σὲ τακτικούς. Ἡ ἀνάγκη γιὰ ἀλλαγὴ τῆς τακτικῆς ἔχει γίνῃ συνειδητὴ καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς ἀτάκτους.

Μολταῦτα θέλησε νὰ δοκιμάσῃ ἀκόμη μιὰ μάχη καὶ μόνο σὲ περίπτωση ἀποτυχίας ν' ἀρχίσῃ ἔπειτα τὸν κλεφτοπόλεμο μὲ τὶς ἐνέδρες (χωσιές). Τὴν μάχη τὴν ἔδωσε καὶ τὴν ἔχασε στὰ Τρίκορφα (23-24 Ἰουνίου). Τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας ἦταν τὰ συνηθισμένα μειονεκτήματα τῶν Ἑλλήνων: ἡ ἀσυμφωνία τῶν ἀρχηγῶν ὡς πρὸς τὴν ἔγκριση τοῦ σχεδίου τοῦ Κολοκοτρῶνη, ἡ αὐθαίρετη ἀπὸ μερικοῦς τροποποίησή του, ἡ ἀπόλυτη ἀδράνεια μερικῶν ἄλλων καὶ γενικὰ ἡ ἔλλειψη συντονισμοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων — σταθερὰ γνωρίσματα τῶν ἀτάκτων ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου τῆς ἀνεξαρτησίας. Ὑστερ' ἀπὸ τὴν μάχη αὕτῃ ἦταν πιά δύσκολο στοὺς ἀρχηγούς νὰ συγκεντρώσουν μεγάλες στρατιωτικὲς δυνάμεις, γιατί ἡ ἀπελπισία εἶχε κυριεύσει τοὺς στρατιῶτες, ποὺ σκορπίστηκαν, καὶ τὸ ἠθικὸ τοὺς εἶχε πέσει.

Στὸν εὐφάνταστο καὶ εὐμετάβολο ἑλληνικὸ λαὸ πάντα οἱ ἀποτυχίες καὶ οἱ ἐπιτυχίες προξενοῦν ἀλλεπάλληλες μεταπτώσεις ἀπὸ τὴν ἄκρα ἀπελπισία στὴν ἄκρα αἰσιοδοξία, καθὼς καὶ στὸ ἀντίθετο. Ἔτσι στὶς στιγμὲς ἐκείνες τοῦ πανικοῦ ὠρισμένοι πολιτικοί

καί στρατιωτικοί νομίζουν πώς όλα είναι πιά χαμένα καί ἀποφασίζουν νά τεθῇ «ἡ ἐλευθερία, ἐθνική ἀνεξαρτησία καί ἡ πολιτική ὕπαρξις» τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους «ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον ὑπεράσπισιν τῆς Μεγάλης Βρετανίας» (24 Ἰουλίου).

Δ'. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΩΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΩΝ
ΖΥΜΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΥΣΚΕΨΕΩΝ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ
(άρχες 1824 — Σεπτέμβριος 1825)

Ἀντικαταστάσεις τῶν Ἀγ-
γλων πρεσβευτῶν στὴν Πε-
τρούπολη καὶ Κωνσταντι-
νούπολη.

1. Πῶς ὅμως ἐξελίχθηκαν ὡς τότε τὰ πολι-
τικά καὶ διπλωματικά γεγονότα τῆς Εὐ-
ρώπης, ὥστε οἱ Ἕλληνες νὰ φθάσουν ὡς
τὸ σημεῖο νὰ θέσουν τὴν «πολιτικὴ ὑπαρ-
ξη» τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπὸ τὴν προ-
στασία τῆς Μεγάλης Βρετανίας;

Σὲ προηγούμενο κεφάλαιο εἶχαμε μιλήσει γιὰ τὸ ρωσικὸ σχέδιο
τῶν «τριῶν τμημάτων», γιὰ τὸ ὁποῖο οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν με-
γάλων δυνάμεων εἶχαν κρατήσῃ ἐπιφυλακτικὴ στάση (άρχες 1824).
Ἀκριβῶς μὲ βάση τὸ σχέδιο αὐτὸ ἄρχισαν συζητήσεις, τὴν 5/17
Ἰουνίου 1824, στὴν Πετρούπολη οἱ πρεσβευτὲς τῶν μεγάλων εὐ-
ρωπαϊκῶν δυνάμεων ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξω-
τερικῶν τῆς Ρωσίας Nesselrode, ἀλλὰ δὲν κατέληξαν σὲ κανένα
θετικὸ ἀποτέλεσμα, γιατί γίνονται τώρα πιά αἰσθητὲς οἱ ἐπιπτώσεις
τῆς μεταβολῆς τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Canning. Ὁ Ἀγγλος
ὑπουργός, μολοντί δὲν εἶχε στραφῇ ἀπόλυτα πρὸς τὴν Ἑλλάδα,
δὲν δεχόταν καμιά συζήτησιν ἐπάνω στὸ ρωσικὸ σχέδιο, προτοῦ
ἢ ρωσικὴ κυβέρνησις στείλῃ τὸν διπλωματικὸν τῆς ἀντιπρόσωπο
πίσω στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἦθελε νὰ βρίσκωνται καὶ οἱ τρεῖς
«σύμμαχοι» δυνάμεις στὴν ἴδια θέσιν ἀπέναντι τῆς Πύλης. Γι' αὐτὸ
καὶ ἐπέπληξε αὐστηρὰ τὸν πρεσβευτὴ sir Charles Bagot, ποὺ
εἶχε πάρει μέρος στὶς συνδιασκέψεις τῆς Πετροπόλεως. Ἀλλὰ καὶ
ἀπὸ τὸν Strangford δὲν ἦταν ἱκανοποιημένος μὲ τὴν πολυπράγ-
μονα πολιτικὴν τοῦ ἀπέναντι τῆς Πύλης γιὰ τὴν διευθέτησιν τῶν
ρωσοτουρκικῶν διαφορῶν — τακτικὴ ἢ ὁποία τελικὰ δυσαρέστησε
ἰδίως τὴν Πύλην. Γι' αὐτὸ ἀνακαλεῖ τὸν Bagot καὶ μεταθέτει τὸν
Strangford στὴν Πετρούπολη, ἐνῶ στὴν Κωνσταντινούπολη
στέλνει τὸν ἐξάδελφόν του Sir Stratford Canning. Οἱ διπλωματικὲς
αὐτὲς μεταβολὲς φανέρωναν ἄρκετὰ καθαρὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ Ἀγ-
γλου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν ν' ἀνοίξῃ νέους δρόμους ὡς πρὸς
τὴν διαχείρισιν τῶν προβλημάτων τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ προ-
χωρήσῃ γοργὰ πρὸς τὴν λύσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος.

Ὑστερ' ἀπὸ τὴν στάσιν αὐτὴν τοῦ Canning ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις

διορίζει πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη τὸν Ribeau Pierre καὶ — ὡς τὴν ἄφιξή του — ἐπιτετραμμένο τὸν Minciaky.

Ὁ Sir Stratford Canning, προτοῦ μεταβῇ στὴν θέση του, περνᾷ ἀπὸ τὴν Βιέννη καὶ τὴν Πετρούπολη, ἀλλὰ οἱ συνεντεύξεις του μὲ τοὺς ἀρμόδιους ὑπουργοὺς καὶ τὸν τσάρο Ἀλέξανδρο δὲν ἀπέφεραν καρποὺς. Ἔτσι οἱ συνδιασκέψεις τῆς Πετρουπόλεως ξανάρχισαν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1825, ἀλλὰ χωρὶς τὴν συμμετοχὴ τοῦ διπλωματικοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἀγγλίας. Κατὰ τὴν διάρ-
κεια τῆς πρώτης κιάλας συνδιασκέψεως ὁ πρεσβευτὴς τῆς Αὐστρίας κόμης Lebzeltern, ἀναπτύσσοντας σχετικὴ ἐντολὴ τοῦ Metternich, ἡ ὁποία σκοπὸ εἶχε ν' ἀποσπᾷ τὴν πρωτοβουλία τοῦ χειρισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ θέματος ἀπὸ τὴν Ρωσία, κατέπληξε τοὺς συναδέλ-
φους του μὲ τὴν τολμηρὴ πρόταση νὰ γίνῃ ἡ Ἑλλάδα ἀνεξάρτητη. Ἡ γνώμη ὅμως αὐτὴ προσέκρουσε στὴν ἀντίδραση τῆς Ρωσίας καὶ ἔτσι οἱ συσκέψεις συνεχίστηκαν σὲ ἀλλεπάλληλες συνεδριάσεις γιὰ νὰ καταλήξουν στὴν ἐξῆς συμφωνία (7 Ἀπριλίου 1825): ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν μεγάλων δυνάμεων στὴν Κωνσταντινού-
πολη θὰ περιωρίζονταν πρὸς τὸ παρὸν σὲ χωριστὲς διακοινώσεις καὶ ἐμπιστευτικὰ διαβήματα πρὸς τὴν Πύλην, ὥστε αὐτὴ μόνη της νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπέμβασή τους. Ὁ τσάρος ὅμως δὲν ἦταν εὐχαρι-
στημένος, γιατί ἔκρινε ὅτι ἡ ἐπέμβαση δὲν ἦταν ζήτημα ἐκλογῆς τῆς Πύλης, ἀλλὰ ζήτημα ἀνάγκης, καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε οἱ δυνάμεις νὰ φθάσουν ὡς τὴν ἐφαρμογὴ καταναγκαστικῶν μέτρων.

Ἀλλωστε ἡ προσφορὰ τῶν καλῶν ὑπηρεσιῶν τῶν Εὐρωπαίων διπλωματῶν στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἔχῃ κα-
μιὰ ἐπίδραση, γιατί ὅταν ἄρχισαν τὰ φιλικὰ τους διαβήματα, τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐποχὴ ὁ Ἱμπραῖμ ἐξωρμούσε ἀπὸ τὰ μεσσηνιακὰ κά-
στρα καὶ πρόβαινε στὴν κατάκτηση τῆς Πελοποννήσου. Ἡ Πύλη λοιπὸν δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ δεχθῇ τὴν μεσολάβηση τῶν δυ-
νάμεων : τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα θὰ τὸ ἔλυνε τὸ σπαθὶ τοῦ Ἱμπραῖμ.

2. Πραγματικὰ τὰ γεγονότα ἐξελίσσον-
ται γοργὰ καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι πολιτικοὶ
εἶναι ἀνήσυχτοι, ἐνῶ ἡ κοινὴ γνώμη ἀγα-
νακτεῖ ἀπὸ τὴν ἀδράνεια τῶν χριστια-
νικῶν κρατῶν ἐμπρὸς στοῦ θέαμα τοῦ πνιγμοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ταυ-
τόχρονα μέσα στὴν ἀναστατωμένη χώρα Γάλλοι πράκτορες, ὅπως
ὁ στρατηγὸς Roche, προπαγανδίζουν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Γαλ-
λίας γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ προβάλλουν τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ δούκα

τῆς Ὁρλεάνης γιὰ τὸν θρόνο της, ἐνῶ Ἕλληνες ἀνταγωνίζονται τὴν γαλλικὴ ἐπιρροή με ἀποφασιστικὴ ἐπιμονή.

Πρὸς τὴν ἀγγλικὴ δύναμη στρέφονται τελικὰ οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ὑπέγραψαν τὸ ἔγγραφο τῆς ἀγγλικῆς προστασίας (24 Ἰουλίου 1825), ἀλλὰ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις τὸ ἀπορρίπτει, γιὰτὶ ἀποδοχὴ τοῦ θα ἐσήμαινε πόλεμο Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας καὶ ἀναστατάωσιν τῆς Εὐρώπης. Γιὰ τὴν στροφή τῶν ἀπελπισμένων Ἑλλήνων πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἐνδιαφέρεται καὶ ὁ ἴδιος ὁ διοικητὴς τῆς ἀγγλικῆς μοίρας στὸ Αἰγαῖο Hamilton, ὁ ὁποῖος ἐνεργεῖ με ὑπερβολικὸ ζήλο γιὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν γαλλικὴ ἐπιρροή. Μεταφέρει ὁ ἴδιος με τὰ πολεμικὰ τοῦ 200.000 λίρες τοῦ δανείου ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις, καθὼς καὶ ἐφόδια πολέμου. Δὲν παραλείπει ὅμως νὰ τονίσῃ στὰ μέλη της ὅτι ἡ χώρα τοῦ δὲν θ' ἀνεχθῇ νὰ ἰσχυροποιηθῇ ἡ ἐπίδρασις τῆς Γαλλίας στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἔχει ἤδη γίνῃ στὴν Αἴγυπτον, καὶ ὅτι ἡ προσφορὰ τῶν ὑπηρεσιῶν ἐκ μέρους τῶν συμπατριωτῶν τοῦ δὲν ἀποβλέπει στὸ νὰ ἰδρυθῇ ἓνα γαλλικὸ βασίλειον στὴν Ἑλλάδα.

Μολαταῦτα στὶς 29 Σεπτεμβρίου 1825 ὁ Canning δηλώνει στοὺς Ἕλληνες ἀντιπροσώπους, πού τὸν ἐπισκέπτονται καὶ τοῦ ὑποβάλλουν τὸ ἔγγραφο τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἐμμένει στὴν πολιτικὴ τῆς ἀπόλυτης οὐδετερότητας. Πάντως ἀπὸ τῶρα καὶ στὸ ἐξῆς ὁ Canning θὰ κινήσῃ σταθερὰ τὰ νήματα τῆς ἀγγλικῆς διπλωματίας πρὸς τὴν λύσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Τὸ γεγονός ὅμως αὐτὸ δὲν διαγράφεται ἀκόμη στὸν ὀρίζοντα καὶ ὥστόσο πρᾶγματιωθῇ θὰ πρέπει νὰ ὑπερπηδηθοῦν πολλὰ ἐμπόδια καὶ νὰ περάσῃ πολὺς χρόνος.

Οἱ Ἕλληνες λοιπόν, ἂν ἤθελαν νὰ ἐπιζήσουν, ἔπρεπε νὰ βαστάσουν ὅσο μπορούσαν περισσότερον, νὰ κρατηθοῦν ἔστω καὶ με τὰ δόντια, σὰν τὸν παλαιὸν Κυναίγειρον. Καὶ αὐτὸ πραγματικὰ γίνεται τόσο στὴν Πελοπόννησον, με πρωταγωνιστὴ τὸν Κολοκοτρώνην, ὅσο καὶ στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα.

Ε'. ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΑΣΗ ΤΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ : ΚΛΕΦΤΟΠΟΛΕΜΟΣ

1. Στην Πελοπόννησο μετά την μάχη στα Τρίκορφα αναγκαστικά ο πόλεμος μπαίνει στην δεύτερη φάση του, στον πόλεμο των ένεδρων ή στον κλεφτοπόλεμο, που διαρκεί ως την επέμβαση των μεγάλων δυνάμεων, την ναυμαχία του Ναβαρίνου (8/20 Οκτωβρίου 1827) και την κατάπαυση των έχθροπραξιών στην Πελοπόννησο, δηλαδή δύο ολόκληρα χρόνια και τρεις μήνες.

Τόν κλεφτοπόλεμο, συνιστούσε έξ αρχής, όπως είδαμε, και ο Ρομει στην έπιστολή του της 25 'Απριλίου 1825. 'Ο Κολοκοτρώνης από την όρεινή Στεμνίτσα, όπου είχε άποσυρθής, έγγραφε νύχτα και μέρα προς όλες τις διευθύνσεις ένθαρρυντικές έπιστολές γεμάτες οδηγίες και διαταγές για στρατολογία και δράση. 'Εκεί στην ήσυχία και μοναξιά άποκρυσταλλώνει και συστηματοποιεί τις σκέψεις του για την τακτική, που πρέπει να εφαρμοστή. Γι' αυτό ανατρέχει στις ζωντανές κατά παράδοση αρχές της τακτικής των κλεφτών. "Ετσι ο Κολοκοτρώνης γίνεται ο πρώτος και μόνος Έλληνας στρατηγός, που διατυπώνει τις θεωρητικές αρχές του κλεφτοπολέμου και τις εφαρμόζει στην πράξη. «'Ανάγκη, έλεγε, όπως μαρτυρεί ο γραμματικός του Οικονόμου, να μη άντιστέκωμεν εις την πολεμικήν μηχανήν του 'Ιμπραήμ πεισματικά, όταν μπορούμεν και όταν καταλαμβάνωμεν ότι δέν κατορθώνωμεν με τοϋτο τίποτε, να την άποφεύγωμεν και να ζητούμεν άλλο μέσον, η τρόπον άλλον, διά να προλαμβάνωμεν η καν όλιγοστεύωμεν τας έξ αυτών βλάβας — δηλαδή να μη έρχώμεθα εις μάχας εκ του συστάδην, όταν εκείνος είναι πολυς και ήμεις όλίγοι· ει μή, όταν οί εκείνου είναι όλίγοι, η όλίγω πλειότεροι η και ίσοι, και ό τόπος μάς βοηθεί... να μήν τόν αφήνωμεν ποτέ ήσυχον... να τόν αφήνωμεν να τρέχη έως ου άπαυδήση και να ματαιώνωμεν ό,τι αν νομίζη ότι κατορθώνει... ν' άντιτάττωμεν ταχύτητα εις την ταχύτητά του, έπιμονήν εις την έπιμονήν του, άγρυπνίαν εις την άγρυπνίαν του, προσοχήν εις τας κινήσεις και τά στρατηγήματά του, εις τας έπιβουλάς και τούς δόλους του. 'Υποχώρησιν έγκαιρον εις τας άκαθέκτους όρμάς του· να τόν παρακολουθώμεν δέ με άοκνον όχλησιν προσκόμματα παρεμβάλλοντες έμπροσθεν εις τας προσθοπορείας του και παγίδας εις τας ούραγίας

του, ἐκ πλαγίου, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἐνέδρες, κλοπές, δόλους· νὰ μ' εὕρισκη, εἰ δυνατόν, πάντοτε πλησίον του, χωρὶς νὰ μὲ βλέπη· καταστροφὴν καὶ ματαίωσιν εἰς ὅσα κατορθοῖ, ἢ νομίζει ὅτι κατάρθρωσε κατὰ τὰς περιστάσεις, ἕως οὗ κουρασθῇ, ἀποκάμη καὶ ἀπελπισθῇ. Καὶ ὁ ἅγιος Θεὸς ὁ τὴν ἐλευθερίαν ἀποφασίσας, θέλει μᾶς βοηθήσει. Προσευχὴ καὶ πέτρες».

Τὶς θεωρητικὴς του αὐτὲς ἀρχὲς κοινοποιεῖ ὁ Κολοκοτρώνης στοὺς ὀπλαρχηγούς καὶ στρατιῶτες καὶ τὶς ἀκολουθεῖ μὲ συνέπειαν ὥς τὸ τέλος τοῦ πολέμου φέρνοντας ἔτσι σὲ δύσκολη θέσιν τὸν Ἰμπραῖμ. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, ποὺ διεξάγεται ὁ κλεφτοπόλεμος μὲ συστηματικὴ ἐφαρμογὴ : ἀποφεύγει τὴν ἀνοιχτὴ μάχη καὶ ἀποβλέπει στὴν συνεχῇ φθορὰ τοῦ ἐχθροῦ παρὰ στὴν ἄμεση καταστροφὴ του. Ἡ βασικὴ ἀρχὴ τοῦ κλεφτοπολέμου «χτύπησε καὶ φῦγε ἁμέσως» ἐφαρμόζεται μὲ ἐπίγνωση. Καὶ πραγματικὰ ἔτσι γίνεται. Νύχτα καὶ μέρα μέσ' ἀπὸ τὰ βράχια, ἀπὸ τὰ σπήλαια, ἀπὸ τὰ δάση, ἀπὸ τὰ στενὰ τῆς Πελοποννήσου ξεπηδοῦν καὶ ξεχύνονται ξαφνικά καὶ ὀρμητικὰ οἱ κακοντυμένοι Ἕλληνες χωρικοί, χτυποῦν τὶς ἐχθρικές φάλαγγες, προξενεῦν σ' αὐτὲς μεγάλες φθορὰς ἢ κάποτε τὶς ἐξοντώνουν ὁλόκληρας καὶ φεύγουν ἁμέσως ἔπειτα καὶ ἐξαφανίζονται στὰ κοντινὰ δάση καὶ βουνὰ.

Ἀλλὰ ἡ τακτικὴ αὕτῃ καταπονεῖ πολὺ καὶ τοὺς Πελοποννησίους γεωργούς καὶ βοσκούς καὶ ἐκνευρίζει τὴν κυβέρνησιν. Ἰδίως γιὰ τοὺς στρατιῶτες ἀρχίζει μιὰ σκληρὴ καὶ μαρτυρικὴ ζωὴ, ἀδιάκοπες νυχτερινὲς ταχυπορεῖες, ποὺ πολλὰς φορὲς στεροῦν τὸν ὕπνον ὁλόκληρων ἐβδομάδων· τροφὴ συχνὰ γιὰ μιὰ ἢ δυὸ ἐβδομάδες μόνον κρέας, ἂν βρισκόταν· χόρτα ἢ ψάνη ἢ καλαμπόκια χλωρὰ ἢ ξερά, βρασμένα ἢ ψητά· σταφύλια στὸν καιρὸ τους χωρὶς τίποτε ἄλλο. Μέσα στὶς στερήσεις τους αὐτὲς τὸ κρομμύδι ἢ τὸ σκόρδο, λίγες ἐλιές ἢ ἀλάτι, ἂν κάπου τὰ πετύχαιναν, ἦταν ἀληθινὴ εὐδαιμονία. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἔτρωγε καλύτερα. Ὁ κλεφτοπόλεμος ἢ ἀνταρτοπόλεμος εἶναι δοκιμασία ψυχικῆς καὶ σωματικῆς ἀντοχῆς κυρίως δοκιμασία νεύρων.

Ὁ Ἰμπραῖμ, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὶς συγκοινωνίες του, ἄφηνε φρουρὰς σὲ ἐπικαίριες πόλεις ἢ καὶ ὀχυρὰς θέσεις καὶ συνώδευε τὶς ἐφοδιοπομπὰς του μὲ τὶς ἀνάλογες προστατευτικὰς φάλαγγες. Ἀλλὰ τὶς ὀχυρὰς θέσεις καὶ διαβάσεις προσπαθοῦσε νὰ κρατῇ καὶ ὁ Κολοκοτρώνης, ποὺ ἐνδιαφερόταν καὶ αὐτὸς ἁμέσως γιὰ τὴν μεταφορὰ τροφῶν στοὺς στρατιῶτες του ἀπὸ τὶς γύρω ἐπαρχίες.

Παρὰ τὶς πρῶτες ἀπογοητεύσεις ἢ ἐμπιστοσύνη τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν Πελοποννησίων ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀποταμιευ-

μένη στὸν Κολοκοτρώνη. Ἡ δικαιοδοσία του μάλιστα ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο : δικαίωμα στρατολογίας δίνεται μόνο στοὺς ὀπλαρχηγούς Κανέλλο Δεληγιάννη καὶ Ἰωάν. Κολοκοτρώνη. Κάθε ἄλλος ποὺ θὰ ἤθελε ἐπίσης νὰ στρατολογήσῃ, ἔπρεπε νὰ τεθῇ κάτω ἀπὸ τὶς διαταγές τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ (Ἰούλιος 1825).

Ἐπίσης κατὰ πρόταση τοῦ Κολοκοτρώνη διορίζεται νέα τριμελὲς ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν Ἀναστ. Λόντο, Κων. Δεληγιάννη καὶ τὸν ἡπειρώτη συνονόματό του Κων. Δεληγιάννη, ἡ ὁποία δὲν ἐπιφορτίζεται μόνο μὲ τὴν μισθοδοσία, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν τροφοδοσία καὶ τὴν προμήθεια πολεμικοῦ ὑλικοῦ στὰ νέα στρατόπεδα, ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ σχηματίζονται στὰ Βέρβαινα καὶ στὸν Ἄγ. Πέτρο. Ἡ νέα αὕτῃ τριμελὲς ἐπιτροπὴ εἶχε τὰ ἴδια καθήκοντα, ποὺ εἶχε ἄλλοτε καὶ ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Τριπολιτσᾶς. Τὰ μέλη τῆς ἔδρευαν στὸ Ἄστρος καί, ὅπως διηγεῖται ὁ Κολοκοτρώνης, «ἔκαναν τροφές καὶ ἐπλήρωναν καὶ τοὺς λουφεντζήδες, καὶ ὅσοι μπουλουξήδες ἔρχοντο, τὸ μηνιάτικό τους ἔπαιρναν τεσκερέ, καὶ ἐπληρώνονταν εἰς τὸ Ἄστρος». Ὁ Κολοκοτρώνης ἀκόμη ἐνεργεῖ ξέχωρα στέλνοντας στοὺς κατὰ τόπους πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς ὁδηγίες γιὰ τὴν σύναξη τῆς δεκατιᾶς τῶν ἀγελαδοπροβάτων καὶ γιὰ τὴν στρατολογία. Ἐπίσης παράλληλα ἡ κυβέρνησις βγάζει διαταγές, γιὰ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν διαρροὴ τῶν ἀνδρῶν τῶν στρατοπέδων πρὸς τὸ Ναύπλιο.

Ἀδυναμία τοῦ Κολοκοτρώνη νὰ δημιουργήσῃ σταθερὰ στρατόπεδα.

2. Πάντως ἡ εὐρωπαϊκὴ τακτικὴ τοῦ Ἰμπραῖμ ἔφερε στοὺς Πελοποννησίους μιὰν ἄγνωστη ταραχή. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ἄνδρες τοῦ μεγαλύτερου ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, τοῦ Ἄγ. Πέτρου, μολοντοὶ εἶχαν

φτάσει τὶς 5000, ἦταν τόσο μουδιασμένοι ἀπὸ τὶς ἐπιτυχίες του, ὥστε, ἂν καὶ εἶχαν ὅλα τὰ ἐφόδια γιὰ τὴν συντήρησή τους, δὲν τολμοῦσαν νὰ πολεμήσουν μὲ τοὺς Αἰγυπτίους κατὰ πατάταξιν. Οὔτε κρατοῦσαν ἄμυνα, οὔτε καὶ ἔκαναν ἐπίθεση, ἀλλὰ ἐφήρμοζαν καὶ αὐτοὶ τὴν τακτικὴ τοῦ κλεφτοπολέμου, στὴν ὁποία σιγὰ σιγὰ διακρίθηκαν καὶ πῆραν θάρρος. Ἐνθαρρυνόμενοι ἀπὸ τὶς ἐπιτυχίες τους ἀποτολμοῦν καὶ μεγαλύτερες ἐπιθετικὲς ἐνέργειες κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ὅπως εἶναι οἱ νίκες τους στὴν Δαβιά καὶ στὴν Πιάνα (ἀρχὲς Αὐγούστου 1825).

Μολαταῦτα οἱ στρατιῶτες διαρρέουν ἀπὸ τὰ στρατόπεδα, γιὰτὶ ἡ κυβέρνησις, παρὰ τὶς ὑποσχέσεις της, δὲν εἶχε οὔτε χορη-

γούσε πιά μέ τήν παλιά της προθυμία αρκετά τρόφιμα γιά τήν συντήρησή τους. Ἡ ἀπρόθυμη τώρα στάση της πρέπει κυρίως ν' αποδοθῇ στήν ἀδημονία καί στήν ψυχική κούραση, πού τήν εἶχε κυριεύσει βλέποντας νά παρατείνεται ὁ πόλεμος, χωρίς νά φαίνεται κοντά τὸ τέλος του. Ἔτσι τήν 1 Αὐγούστου 1825 γράφει στὸν Κολοκοτρώνη τὰ ἑξῆς : «Αἱ ἔνεδραι ἀγκαλὰ προξενοῦν φθορὰν εἰς τοὺς ἐχθροὺς, δὲν ἡμποροῦν ν' ἀπαλλάξουν τήν Πατρίδα ταχέως ἀπὸ τὸν κίνδυνον καί νά προξενήσουν τόσῃν ζημίαν, ὅσῃν ἔν δυνατὸν καί ἀποφασιστικὸν σῶμα, καί τοῦτο ἐλπίζει ἡ Διοίκησις ἤδη μέ τοὺς ἐνταῦθα σταλέντας, καί μέ τοὺς ἀλλαχόθεν συρρέοντας νά τὸ καταστήσετε...». Τήν δυσφορία αὐτὴν τῆς κυβερνήσεως γιά τήν παράταση τοῦ κλεφτοπολέμου τήν μνημονεύει καί ὁ Κολοκοτρώνης στὰ ἀπομνημονεύματά του, ὅπου μέ ὀρθές σκέψεις ὑποστηρίζει τήν ἐπιμονή του γιά τήν ἐξακολούθησιν τῆς τακτικῆς του : «Πολλοὶ ἐφώναζαν τότε, γράφει, καί ἡ ἴδια ἡ κυβέρνησις μέ ἔγραφε νά συστήσω γενικὸν στρατόπεδον, καί νά κάμω ἓνα γενικὸν πόλεμον· αὐτοὶ ὅμως δὲν ἤξευραν τήν κατάστασίν μας· διότι οἱ Τοῦρκοι εἶχαν πιάσει τὸ κέντρον καί δὲν μᾶς ἄφηναν ποτὲ νά συγκεντρωθῶμεν δέκα καί δεκαπέντε χιλιάδες νά ἀντιπαραταχθῶμεν εἰς τὸν ἐχθρόν· κάθε ἐπαρχία ἐφρόντιζε διὰ τήν ὑπεράσπισίν της· ἔπειτα ὁ τόπος εἶχε ἐρημωθῇ, ὁ πόλεμος δὲν ἄφηνε νά καλλιεργῇται, ψωμί δὲν εὐρίσκαμεν, ἡ κυβέρνησις ἦτο μόνον διὰ τὸ ὄνομα, διότι δὲν εἶχε καί ἐκεῖνη καί δὲν μᾶς ἔστειλε, μόνον μέ ἀστάχια, ψάνη καί μέ κρέας ἐξοῦσαμεν εἴκοσι καί τριάντα ἡμέρες. Καί ἐκάμαμεν καί ἓνα γενικὸν πόλεμον καί ἐχάνοντο τέσσερες ἢ πέντε χιλιάδες· ἦτον ἀδύνατον νά μεταμαζεύσω στρατεῦμα, ἐνῶ ἐχάνοντο καί δέκα, δεκαπέντε χιλιάδες παλιαραπάδες ἔφερνεν ἄλλους ὁ Ἱμπραῖμης. Εἰς αὐτὴν τήν περίστασιν οἱ τσοπάνηδες μᾶς ἐβοήθησαν πολὺ πολλοί, διότι ὅλον μέ τὰ ζωντανὰ τοῦ κόσμου ἐβαστίετο τὸ στρατόπεδον».

Τὰ ὅσα ἐκθέτει ὁ Κολοκοτρώνης μέ τὸ λαμπρὸ του στρατηγικὸ αἰσθητήριον εἶναι πειστικὰ καί ἀποδεικνύουν τήν σωστή του στάση ἀπέναντι τῶν δυνάμεων τοῦ Ἱμπραῖμ. Πράγματι μιὰ σειρά ἀπὸ μικρὰ πολλαπλὰ κτυπήματα ἢ ἀπὸ ἀπειλητικὰ παρουσίες θὰ ἐξάλιζαν τὸν ἀντίπαλον καί τελικὰ θὰ εἶχαν πιο δραστικὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ μιὰ — ἀκόμη καί ἐπιτυχῇ — γενικὴ ἐπίθεσις. Ἡ ὑποψία τοῦ πανταχοῦ παρόντος καί ἀοράτου ἐχθροῦ δημιουργεῖ ἐντυπώσεις, ἐπηρεάζει καί τελικὰ ὑποσκάπτει τὸ ἠθικόν. Βλάπτεις τὸν ἐχθρόν μέ τὸ αἰφνιδιαστικὸν κτύπημά σου καί κατόπιν μέ τήν ἐξαφάνισή σου τὸν προκαλεῖς σὲ καταδίωξιν καί ἴσως σὲ νέα ἐνέδρα.

Ἡ τακτικὴ λοιπὸν τοῦ κλεφτοπολέμου, μπορεῖ νά κούραζε

τοὺς Πελοποννησίους, ἀλλὰ ἦταν ἡ μόνη ὀρθή πού ἔπρεπε ν' ἀκολουθηθῇ. Ὁ Μεχμέτ Ἀλή ἔπρεπε νὰ δαπανᾷ συνεχῶς γιὰ τὸν ἐφοδιασμὸ τῶν στρατευμάτων του καὶ γιὰ τὴν συνέχιση τοῦ πολέμου αὐτοῦ, πού δὲν εἶχε τέλος· ἦταν πραγματικά ὁ πῖθος τῶν Δαναΐδων. Ὁ πασάς τῆς Αἰγύπτου καὶ ὁ Ἰμπραῖμ κατανοοῦσαν ὅτι τελικὰ οἱ θησαυροὶ τους θὰ ἐξαντλοῦνταν καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ τελειώσουν μὲ τὴν ἀνταρσία τῶν Ἑλλήνων.

Ὅτι τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ πολέμου ἔβλαπτε ἀποτελεσματικά τὸν Ἰμπραῖμ, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν μανία του γιὰ τὶς ἀπώλειες τοῦ στρατοῦ του καὶ ἀπὸ τοὺς ὀνειδισμοὺς του κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη : τὸν προσκαλεῖ νὰ σταθῇ νὰ πολεμήσῃ σὲ μάχη κατὰ παράταξη. Καὶ ὁ παμπόνηρος γέρος τοῦ Μοριᾶ τοῦ ἀντιπαραγγέλλει πῶς εἶναι ἀστεῖο νὰ θέλῃ μὲ τακτικὸ στρατὸ νὰ πολεμήσῃ κατὰ παράταξη ἐναντίον ἀτάκτων. Μολαταῦτα δέχεται νὰ πάρῃ πεντακόσιους ἢ χίλιους διαλεχτοὺς στρατιῶτες του καὶ ὁ Ἰμπραῖμ ἄλλους τόσους δικούς του καὶ νὰ πολεμήσουν. Ἡ ἀκόμη εἶναι πρόθυμος νὰ μονομαχήσουν οἱ δύο τους. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἰμπραῖμ οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο δέχθηκε. Ἐπίσης μάταια προσπαθεῖ ὁ Γάλλος ἀρνησιθέρσκος καὶ ἀνώτερος ἀξιωματικὸς τοῦ Ἰμπραῖμ Sève ἢ Su-leiman, ἐκμεταλλευόμενος τὶς στερήσεις τῶν Ἑλλήνων, νὰ τοὺς ἐξαναγκάσῃ νὰ δώσουν μιὰ τελευταία καὶ ἀποφασιστικὴ μάχη.

Προσπάθειες τῆς κυβερνήσεως γιὰ τὴν ὀργάνωση τακτικῶν στρατευμάτων.

3. Ἀλλὰ ἡ κυβέρνησις καὶ ὅλοι γενικὰ οἱ Ἕλληνες, κουρασμένοι καὶ ἀνυπόμονοι εἶχαν πιά τὴν γνώμη πῶς ὁ Ἰμπραῖμ ἦταν ἀδύνατο νὰ νικηθῇ καὶ νὰ διωχθῇ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο μὲ τὴν τακτικὴ

τῶν ἀτάκτων. Εἶχαν πιστέψῃ ὅτι μόνον τακτικὸς στρατός, καλὰ ὀργανωμένος, θὰ μποροῦσε νὰ τὸν συντρίψῃ σὲ κατὰ παράταξη ἀποφασιστικὴ μάχη. Ἀποκαθίσταται λοιπὸν ἡ ὑπόληψις τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, πού μετὰ τὴν καταστροφὴ στοῦ Πέτα (1822) εἶχε δεχθῇ ἓνα καίριο πλήγμα. Ἡ ἀναγκαιότητά του ἀναγνωρίζεται πιά ἀπ' ὅλους.

Ἡ ἀνώτατη κεντρικὴ ἀρχή, ἐκτελεστικὸ καὶ βουλευτικόν, φροντίζει μὲ πολὺ ζήλο γιὰ τὴν καλύτερη ὀργάνωση τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, τοῦ πρώτου τακτικοῦ συντάγματος, πού τὸ διοικεῖ ὁ Παν. Ρόδιος. Ἡ λαμπρὴ ἐμφάνισις τῶν ἀξιωματικῶν του μὲ τὶς ἐθνικὰς στολὰς καὶ μὲ τὰ διακριτικὰ σημεῖα τῶν βαθμῶν τους, καθὼς καὶ οἱ φροντίδες καὶ οἱ ὑποσχέσεις τῆς κυβερνήσεως γιὰ τὴν

ίκανοποίηση τῶν «δικαίων» τῶν τακτικῶν στρατιωτῶν δημιουργοῦν μεγάλη κίνηση καί ζυμώσεις στοὺς ἀτάκτους καί παρακινοῦν πολλοὺς νὰ καταταχθοῦν στὸν τακτικὸ στρατὸ καί νὰ ὑποβληθοῦν στὰ γυμνάσια καί στὴν αὐστηρὴ πειθαρχία του.

Ἡ γρήγορη αὐτὴ ἐξύψωση τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἦταν ἐπόμενο νὰ τὸν φέρῃ ἀντιμέτωπο μὲ τοὺς ἀτάκτους ἐκείνους, ποὺ θεωροῦσαν παράκαιρη καί ἐπικίνδυνη τὴν μετατροπὴ τους σὲ τακτικούς. Σημειώθηκαν μάλιστα καί συμπλοκὲς μεταξύ τους. Τὰ βαθύτερα ὅμως αἷτια τῶν συμπλοκῶν αὐτῶν πρέπει ν' ἀποδοθοῦν στὴν ἀντίδραση τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀτάκτων, ποὺ μὲ τὴν γενίκευση τοῦ θεσμοῦ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἔχαναν τὸ κύρος καί τὴν δύναμή τους, γιατί στὸ τέλος θὰ ἔμεναν μόνοι καί στὴν διάθεση τῶν διαταγῶν τῆς κεντρικῆς ἀρχῆς.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ κυβέρνηση καί ἡ κοινὴ γνώμη τῶν Ἑλλήνων εἶχε πιά διαφωτιστῇ γιὰ τὴν χρησιμότητα καί τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καί θὰ ἦταν ὅλως διόλου ἀντίθετο πρὸς τὸ δυνατό ρεῦμα τῆς σύγχρονης πραγματικότητας νὰ ἐναντιωθοῦν στὴν γενίκευσή του, οἱ καπετάνιοι ζητοῦσαν τουλάχιστον τὴν βαθμιαία μετατροπὴ τῶν ἀτάκτων σὲ τακτικούς καί μὲ Ἑλληνα ἀρχηγό, τὸν Ρόδιο. Ἔτσι θὰ διατηροῦσαν τὴν δύναμη καί τὸ ἀξίωμά τους, ποὺ θὰ ἐκινδύνευε, ἂν διοικητὴς τῶν τακτικῶν ἦταν ἓνας αὐστηρὸς ξένος ἀξιωματικός, π.χ. ὁ ὑποψήφιος Ch. Fabvier. Αὐτὲς εἶναι οἱ βασικὲς προτάσεις, ποὺ οἱ Πελοποννήσιοι ἀρχηγοὶ διαβιβάζουν μὲ ὑπόμνημα μέσῳ τοῦ Κολοκοτρώνη στὴν κυβέρνηση, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1825. Παρασυρμένοι ἀπὸ τὴν φορὰ τῶν πραγμάτων δὲν ἀποδοκιμάζουν τὴν γενίκευση τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ θεσμοῦ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ καί δὲν θέλουν νὰ χάσουν τὸ ἀξίωμα καί τὴν θέση τους.

Οἱ προτάσεις δηλαδὴ τοῦ Κολοκοτρώνη καί τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν ὡδηγοῦσαν στὴν σύσταση ἡμιτακτικῶν τοπικῶν, πελοποννησιακῶν κ.λ.π. καί ὄχι ἐθνικῶν στρατευμάτων. Καί αὐτὸ ἦταν ποὺ ἀποδοκίμαζε ὁ Μαυροκορδάτος, γιατί αὐτὸς μὲ τὴν ἀπόλυτη γενίκευση τοῦ θεσμοῦ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ σκόπευε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος νὰ ἐξουθενώσῃ τὴν δύναμη τῶν τοπικῶν κατὰ παράδοση στρατιωτικῶν παραγόντων καί ἀπὸ τὸ ἄλλο νὰ ἐξευρωπαϊσῇ τὸν τακτικὸ στρατὸ. Ὅτι τέτοιες ἦταν οἱ ἰδέες του φαίνεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ θερμὸ ἐνδιαφέρον του νὰ χρησιμοποιηθοῦν οἱ φιλέλληνες στρατιωτικοὶ ὡς πυρῆνες γιὰ τὴν δημιουργία τακτικοῦ στρατοῦ, ὅταν τὸ 1822 εἶχε γίνῃ πρόεδρος τῆς πρώτης ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ καί ἀπὸ ὅσα γράφει ὁ ἴδιος ἀργότερα σὲ μιὰ ἐκθεσή του (13/25

Μαΐου 1826) στην έπιτροπή Ζακύνθου για τήν γενική κατάσταση τής Έλλάδος. Έκει κάνοντας λόγο για τὰ αίτια τής άποτυχίας τής έστρατείας τών τακτικών του Φαβιέρου στην Εύβοια γράφει : «Τò βέβαιον είναι, ότι ήθέλαμεν νά διορίσωμεν συνταγματάρχας όποιους ήλπίζαμεν νά ενεργούν συμφώνως μέ τὰ πάθη ή τούς σκοπούς μας, όποιοι και άν ήσαν· νά κάμωμεν τò τακτικόν άτακτον, νά οργανώσωμεν σώμα όχι έθνικόν, εις τò όποιον ό Νησιώτης νά μη γνωρίζη τόν Ρουμελιώτην ούτε ό Ρουμελιώτης τόν Πελοποννήσιον, αλλά σώματα Πελοποννησιακά και Ρουμελιώτικα και Νησιώτικα, και ακόμη Καρυτινά, Καλαβρυτινά, Άθηναϊκά, Άνδριώτικα δηλ. νά διαιωνίσωμεν τήν διαίρεσιν, ώσαν νά μη μäs ήτον άρκετή κατά δυστυχίαν».

Ή κυβέρνηση όμως, παρά τήν καλή της θέληση, δέν έχει τὰ μέσα ν' αύξηση τὰ τακτικά στρατεύματα. Έτσι ό κλεφτοπόλεμος συνεχίζεται. Μέ τήν πάροδο όμως του χρόνου και πρό πάντων ύστερ' από τήν ματαίωση τής έφόδου τών Έλλήνων έναντίον τής Τριπολιτσας (άρχες Σεπτεμβρίου 1825), ή άταξία αρχίζει νά κυριαρχή πάλι στα στρατιωτικά σώματα. Κύριες αίτίες είναι ή έλλειψη τροφών και πολεμοφοδίων, ή άτακτη πληρωμή μισθών στους στρατευμένους και ή συνεχιζόμενη οικονομική έξαθλίωση.

Ό Ίμπραήμ έχει πιά τήν πρωτοβουλία τών κινήσεων, έχει διασκορπίσει τὰ στρατεύματα τών αντιπάλων του και δέν τ' αφήνει νά συγκεντρωθούν. Είναι μέ άλλα λόγια κύριος τής καταστάσεως και έπομένως μπορεί ν' άποσπάση δυνάμεις κατά τόν Νοέμβριο του 1825 και μέ αυτές νά βοηθήση τόν συνάδελφό του Κιουταχή, ό όποιος μήνες τώρα άγωνίζεται νά καταβάλη τούς πολιορκημένους του Μισολογγίου, τούς πολεμικούς Ρουμελιώτες από τήν Στερεά, Ήπειρο, Θεσσαλία και Μακεδονία, τούς στριμωγμένους σαν άγρια θηρία σέ κλωβό, μέσα στόν περιωρισμένο εκείνο περίβολο. Άς παρακολουθήσουμε λοιπόν τὰ γεγονότα εκείνα, που διαδραματίζονται άπέναντι από τήν Πελοπόννησο.

ΣΤ'. ΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΙ. ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Πρώτη φάση της πολιορκίας (Απρίλιος-Δεκέμβριος 1825). 'Επιχειρήσεις μεταξύ 'Απριλίου - 'Ιουλίου 1825.

1. Σύγχρονα με την εισβολή τῶν Αἰγυπτίων στήν Πελοπόννησο, νέα ἐχθρική αἰχμή, τουρκικῶν αὐτὴν τὴν φορὰ στρατευμάτων, σημειώνεται στήν Στερεὰ Ἑλλάδα, με κατεύθυνση πρὸς τὴν καρδιά της, τὸ Μεσολόγγι.

Ἡ ἀπειλὴ τῆς εισβολῆς, ὅπως εἶχαμε ἰδεῖ, εἶχε ταραξεί τοὺς Ρουμελιῶτες ὀπλαρχηγούς, ποὺ βρίσκονταν στήν Πελοπόννησο, καὶ εἶχαν μετακινηθῇ πρὸς τὴν Στερεά, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν τοὺς ἐχθρούς. Ὁ κίνδυνος δίνει κάποια δραστηριότητα στήν κυβέρνηση Κουντουριώτη, ποὺ ἐνεργεῖ με διαταγές κατ' εὐθείαν πρὸς τοὺς Ρουμελιῶτες ὀπλαρχηγούς, ἐνῶ τὸ βουλευτικὸ ἐγκρίνει τὸν διορισμὸ δύο ἐπιτροπῶν, μιὰ γιὰ τὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ μιὰ ἄλλη γιὰ τὴν Ἀνατολική.

Οἱ ἐμπροσθοφυλακὲς τοῦ ἐχθροῦ, 6000 περίπου ἄνδρες πεζοὶ καὶ ἵππεις, κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στὶς 9/21 Ἀπριλίου, στὶς 9 τὸ πρωὶ στοὺς ἐλαιῶνες τοῦ Μεσολογγίου. Οἱ Τούρκοι στρατοπέδευσαν ἔξω ἀπὸ τὴν βολὴ τῶν πυροβόλων του καὶ γιὰ ν' ἀσφαλίστουν ἀπὸ ἐνδεχόμενες ἐξόδους τῶν Ἑλλήνων, περιτριγύρισαν τὸ στρατόπεδό τους με τάφρους. Ἐπίσης ὁ Μεχμέτ Ρεσίτ πασὰς φρόντισε ν' ἀσφαλίσῃ τὰ νῶτα του, καθὼς καὶ τοὺς δρόμους ἐπικοινωνίας του με τὴν Ἄρτα. Ἐβαλε καὶ ἔκοψαν τὰ δένδρα καὶ ἔκαψαν τοὺς λόγγους τῶν περίφημων στενῶν τοῦ Μακρυνόρους, ποὺ ἀποτελοῦσαν θαυμάσιες ἐνέδρες γιὰ τὴν φθορὰ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ὅλο τὸ διάστημα ἀπὸ τὴν Ἄρτα ὡς τὸ Μεσολόγγι τὸ κάλυψε με ὀχυρά, ποὺ ἀπείχαν 5-10 χιλμ. τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Στὸ Βραχώρι (Ἀγρίνιο) τοποθέτησε τὸ ἱππικὸ του, γιὰ νὰ κρατῇ σὲ ὑποταγὴ τὶς ἐπαρχίες ἐκεῖνες, καὶ ἔστειλε 10 χιλιάδες ἄνδρες, γιὰ νὰ καταλάβῃ τὰ Σάλωνα (Ἀμφισσα) καὶ ὅλη τὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα.

Κατόπιν, κατὰ τὶς 20 Ἀπριλίου, ἦλθε ἐμπρὸς στὸ Μεσολόγγι καὶ τὶς νύχτες ἄρχισε νὰ κατασκευάζῃ ἐλικοειδῆ ἀντιχαράκωματα παράλληλα πρὸς τὰ ὀχυρώματα τοῦ φρουρίου. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς με 5 πυροβόλα, δύο ὄλμους καὶ 2 ὀβούζια ἄρχισε τὸν βομβαρδισμό. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν παρέλειπαν ν' ἀνταποδίδουν

τὰ πυρὰ καὶ νὰ ἐνισχύουν τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τοῦ φρουρίου, γιατί ἦταν κακοσχεδιασμένα καὶ ἀδύνατα. Οἱ ἀντίπαλοι βρίσκονται σὲ ἀπόσταση 250-300 ὀργυῶν. Ἡ ἀπόσταση ὅμως αὐτὴ διαρκῶς μικραίνει, γιατί οἱ Τούρκοι κατασκευάζοντας νέα χαρακώματα πλησιάζουν ὁλοένα καὶ περισσότερο πρὸς τὸ φρούριο, ἐνῶ σύγχρονα ἢ μονομαχία τοῦ πυροβολικοῦ συνεχίζεται σφοδρότερη, γιατί οἱ ἀντίπαλοι, ιδίως οἱ Τούρκοι, ἐφοδιάζονται μὲ νέα πυροβόλα. Ὁ πρῶτος Ἕλληνας νεκρὸς εἶναι Σερραῖος, ὁ πυροβολητὴς Κώστας Μπαλτάς, ποὺ ἀνῆκε στὴν δύναμη τοῦ κανονιοστασίου τοῦ Φραγκλίνου.

Οἱ τουφεκιᾶς καὶ οἱ κανονιᾶς ἀντηχοῦσαν στὴν ἀπέναντι βορειοδυτικὴ ἀκτὴ τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Μακεδόνας ἀγωνιστὴς Νικ. Κασομούλης, ποὺ βρισκόταν στὴ Γαστούνη καὶ στὸ Χλομούτσι πηγαίνοντας ν' ἀγωνιστῇ στὸ Μεσολόγγι, ὅπου πολεμοῦσαν ἤδη δυὸ ἀδελφία του καὶ πολλοὶ ἄλλοι Μακεδόνες, ἄκουε μὲ ἀγωνία τοὺς ὑπόκωφους ἐκείνους κρότους, ποὺ ἔκριναν ἴσως τὸν ἀγῶνα τοῦ 21. Ἀλλὰ καὶ ἡ σιγὴ τοῦ ἦταν πιὸ ἀνυπόφορη, γιατί τὸν ἔβαζε σὲ κρυφοὺς φόβους, μήπως εἶχε πέσει τὸ φρούριο. Τόση ἦταν ἡ ταραχὴ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν Πελοποννησίων, τὶς ὥρες ἐκείνες τῆς σιγῆς, ὥστε μόνη παρηγοριά τους ἦταν τὰ δάκρυα καὶ τὰ κλάματα. Μιὰ, ἄλλη εὐαίσθητη ψυχὴ ἀντίκρυ στὴν Ζάκυνθο, ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς σκιρτοῦσε ἐπίσης ἀκούοντας τὶς ἀντηχήσεις τῶν κανονιῶν. Μέσα του ἀρχίζει νὰ γεννιέται ἡ μελωδία τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων».

Τώρα ποὺ οἱ ἀντίπαλοι εἶναι κοντὰ — στὶς 10 Μαΐου ἀπέχουν 80 ὀργυῖες — ἀρχίζουν καὶ τὸ τουφεκίδι. Οἱ Ἕλληνες σημαδεύουν πρὸ πάντων τοὺς ἐργάτες, ἀγγαρευμένους χριστιανεὺς ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ποὺ τοὺς βάζουν οἱ Τούρκοι ν' ἀνοίγουν νέα χαρακώματα. Μολαταῦτα τὰ ἔργα ἐξακολουθοῦν, τὰ ἐχθρικά κανόνια κεραυνοβολοῦν τὰ ἀμυντικὰ ἔργα τοῦ φρουρίου καὶ ἡ ἀνησυχία τῶν πολιορκημένων μεγαλώνει. Οἱ ἐχθρικές τάφροι, ποὺ δημιουργοῦν ἕναν ἀληθινὸ λαβύρινθο ἐμπρὸς στὶς γραμμὲς τῶν Ἑλλήνων, εἶχαν φτάσει κατὰ τὰ τέλη Μαΐου σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπ' αὐτές. Οἱ Ἕλληνες σκοποὶ ἐπάνω στὶς ἐπάλξεις στὶς ὥρες τῆς ἀπραξίας εἶχαν φιλικὲς συνομιλίες μὲ τοὺς Τούρκους ἢ τοὺς ἐξώργιζαν μὲ διάφορα πειράγματα, ποὺ κατέληγαν σὲ ἀμοιβαία γέλια ἢ βρισιᾶς καὶ συρράξεις — σκηνὲς ποὺ θύμιζαν ἀντίστοιχα ἐπεισόδια ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα.

Κατὰ τὸν Ἰούνιο καὶ Ἰούλιο, οἱ πολιορκημένοι, γιὰ ν' ἀνακουφιστοῦν ἀπὸ τὶς συνεχεῖς ἐργασίες, ἀπὸ τὴν προώθηση τῶν ἐχθρῶν

καί ἀπὸ τὸ ἀδιάκοπο πῦρ, ἐπιχειροῦν τολμηρὲς ἐξόδους, καθὼς καὶ οἱ ἀντίπαλοί τους ὀρμητικὲς ἐπιθέσεις, ἐναντίον τῶν προμαχῶνων Τερρίμπιλε (Φραγκλίνου), Μακρῇ καὶ τῶν Γερμανῶν (Μονταλαμπέρτ ἢ Νόρμαν), ἀπὸ τῆς ὁποῖας ἀπείχαν πιά λίγες μόνον ὀργυιές.

Ἄλλὰ καὶ τῶν ἄλλων προμαχῶνων οἱ ἄνδρες ἐκινδύνευαν, ἴσως περισσότερο, γιατί ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ τρέχουν σὲ βοήθεια ἐκείνων, ποὺ πολεμοῦσαν, καὶ συχνὰ σκοτώνονταν ἢ πληγώνονταν περνώντας μέσα ἀπὸ χαλάζι σφαιρῶν. Δυὸ φορές μέσα στὸν μήνα Ἰούλιο οἱ πολιορκούμενοι ἀπέρριψαν προτάσεις τοῦ Μεχμέτ Ρεσίτ πασᾶ γιὰ τὴν παράδοση, μὲ ὄρους, τοῦ φρουρίου ὅπου, κατὰ τὴν ἔκφρασή του, εἶχε βάλει τὸ ἓνα του πόδι. Οἱ «Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι» τοῦ ἀπάντησαν εἰρωνικὰ νὰ μὴν ἐλπίζει νὰ τοῦ τὸ παραδώσουν, ἀλλὰ ἄς φροντίσῃ νὰ βάλῃ καὶ τὸ ἄλλο του πόδι — διαφορετικὴ ἔκφραση τοῦ κλασσικοῦ «μολὼν λαβέ».

Ἀξιομνημόνευτὴ εἶναι ἰδίως ἡ ἐπίθεση τῆς αὐγῆς τῆς 21 Ἰουλίου, στὴν ὁποία παίρνουν μέρος 24 χιλ. ἄνδρες, ἐνῶ τουρκικὸς στολίσκος πλησιάζει καὶ βομβαρδίζει παραθαλάσσια κανονιοστάσια. Οἱ Ἕλληνες ὁμως, ποὺ μέρα καὶ νύχτα παρακολουθοῦσαν ἀγρυπνοὶ καὶ αὐτοκυριαρχημένοι τὴν κάθε κίνηση τοῦ ἐχθροῦ, βρίσκονται ἔτοιμοι στὶς θέσεις τους. Τελικὰ ὕστερ' ἀπὸ δυσόμιση ὥρῶν λυσσώδη ἀγῶνα ἀναγκάζονται οἱ ἐπιτιθέμενοι νὰ ὑποχωρήσουν στὰ χαρακώματά τους καὶ ὁ στολίσκος τους ν' ἀποσυρθῇ. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ μικρὸ διάστημα εἶχαν χάσει περίπου 1500 νεκροὺς καὶ τραυματίες, ἐνῶ οἱ ἀπώλειες τῶν Ἑλλήνων ἦταν ἀσήμαντες.

Τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς αὐτή, μὲ κυβερνητικὴ διαταγή, ἀποσπᾶται ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Κίτσος Τζαβέλλας ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τῶν Σαλώνων μὲ τρεῖς χιλιάδες ἄνδρες, γιὰ νὰ σχηματίσῃ ἓνα μεγάλο στρατόπεδο στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ ν' ἀνακουφίσῃ τοὺς πολιορκημένους τοῦ Μεσολογγίου. Ἡ παρουσία τοῦ θρυλικοῦ Καραϊσκάκη καὶ τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν ἀνορθώνει τὸ ἠθικὸ τῶν κατοίκων τοῦ ὑπαίθρου. Μικροὶ καὶ μεγάλοι συνέρχονται ἀπὸ τὴν πρώτη κατάπληξη, ἀρπάζουν τὰ ὅπλα, ξετρυπώνουν ἀπὸ τῆς σπηλιῆς, κατεβαίνουν ἀπὸ τῆς ράχης τῶν βουνῶν, πιάνουν θέσεις καὶ ἐρμοῦν ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ.

Ἀκολουθεῖ στὶς 23 τοῦ μηνὸς πεισματικὴ ναυμαχία ἐμπρὸς στὸ Μεσολόγγι μὲ νίκη τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ ἐπομένως μὲ ἄρση τοῦ ἀποκλεισμοῦ. Ἀπόπειρα ὁμως τῶν Ἑλλήνων στὶς 25 Ἰουλίου νὰ θέσουν τοὺς ἀντιπάλους των μεταξὺ δύο πυρῶν μὲ ἐξοδο τῶν πολιορκημένων καὶ ἐπίθεση τῶν δυνάμεων τοῦ Καραϊσκάκη καὶ τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν καταλήγει σὲ ἀποτυχία ἀπὸ ἔλλειψη συντο-

νισμού και από την αδράνεια ώρισμένων ελληνικῶν σωμάτων. Ὁ πόλεμος τοῦ Μεσολογγίου εἶναι σκληρὸς καὶ ἐπίμονος νύχτα καὶ μέρα, πόλεμος στοὺς προμαχώνες, στὰ χαρακώματα καὶ στοὺς ὑπὸ νόμους. Στὶς προσπάθειες τῶν πολιορκητῶν ἀναγνωρίζει κανεὶς ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς πολιορκητικῆς τέχνης, ποὺ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὶς ὀνομαστὲς πολιορκίες τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ μεσαίωνα καὶ τῶν νέων χρόνων. Ἡ δευτέρη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου προχωρεῖ μὲ μέθοδο καὶ μὲ σύστημα, καθωδηγημένη ἀπὸ ἐμπειροὺς καὶ εἰδικοὺς Εὐρωπαίους μηχανικοὺς (Record) καὶ συνεχίζεται μὲ ἐπιμονή καὶ πείσμα κάτω ἀπὸ τὴν ἀγρυπνὴ ἐπίβλεψη μεγάλων ὁμολογουμένως στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐχθρῶν, τοῦ Ρεσίτ Μεχμέτ πασᾶ, τοῦ ἐπονομαζόμενου Κιουταχῆ, καὶ ἀργότερα τοῦ Ἰμπραήμ.

Παρὰ τὶς ἀλλεπάλληλες ἀποτυχίες του ὁ Κιουταχῆς συνεχίζει ἄκαμπτος τὶς πολιορκητικὰς του ἐργασίες μὲ δραστηριότητα, ποὺ τὴν κέντριζε ἀκόμη περισσότερο ὁ φόβος γιὰ τὴν ζωὴ του σὲ περίπτωση ἀποτυχίας. Οἱ πολιορκημένοι ὅμως εἶναι ἀνένδοτοι καὶ ἐφευρετικοί: πολεμοῦν στοὺς προμαχώνες καὶ στὰ χαρακώματα μὲ κανόνια, γρανάτες καὶ τουφέκια, κλέβουν τὸ χῶμα ποὺ ἐπισωρεύουν οἱ πολιορκητὲς γιὰ τὴν κάλυψη τῶν τάφρων, σκάβουν ὑπὸ νόμους κάτω ἀπὸ τὰ πολιορκητικὰ ἔργα καὶ τὰ ἀνατινάζουν στὸν ἀέρα μαζί μὲ πλῆθος ἀνύποπτων ἐχθρῶν, συντονίζουν τὶς ἀνατινάξεις μὲ τολμηρὰς ἐξόδους, ἔρχονται σὲ σκληροὺς ἀγῶνες σῶμα μὲ σῶμα μὲ μόνο ὄπλο τὸ γιатаγάκι καὶ ἰσοπεδώνουν μέσα σὲ λίγες ὥρες τοὺς χωμάτινους λοφίσκους ποὺ μέρες πολλὰς ὑψώνουν οἱ ἐχθροί, γιὰ νὰ δεσπόσουν καὶ νὰ σκεπάσουν τὶς ἐλληνικὰς γραμμές. Ἡ σάλπιγγα κανονίζει τὴν ζωὴ καὶ τὶς κινήσεις τῶν στρατιωτῶν, τὸ φαγητό, τὸν ὕπνο, τὸ ξύπνημα, τὴν ἔφοδο, τὴν ὑποχώρηση κ.λ. Πρωτοστατεῖ στὴν ἄμυνα τὸ δαιμόνιο πνεῦμα τοῦ μηχανικοῦ Μιχαὴλ Κοκκίνη καὶ τὸ ἐφευρετικὸ καὶ ἐπιχειρηματικὸ τῶν ὑπονομοποιῶν Παναγιώτη Σωτηροπούλου ἀπὸ τὰ Κράβαρα καὶ τοῦ ξακουστοῦ Κώστα Λαγουμιτζῆ.

Ἐπιχειρήσεις μεταξὺ Αὐγούστου - Δεκεμβρίου 1825.

2. Ἔτσι περνοῦν οἱ μῆνες Αὐγούστος, Σεπτέμβριος, Ὀκτώβριος, Νοέμβριος καὶ ἀρχὲς Δεκεμβρίου. Ὁ ἀδιάκοπος βομβαρδισμὸς εἶχε κατεδαφίσει τοὺς προμαχώνες

τοῦ φρουρίου καὶ οὔτε ἵχνος τοῦ παλαιοῦ κτίσματος πιά δὲν φαίνονταν ἀπὸ τὶς συνεχεῖς ἐπισκευές. Μολαταῦτα οἱ Ἕλληνες ἐξακολουθοῦν νὰ κρατοῦν ἀκλόνητοι τὶς θέσεις τους. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ἐνισχύεται ἡ φρουρά, ἐνῶ μειώνονται οἱ δυνάμεις τῶν πολιορκ-

κητῶν : στὶς 7 Αὐγούστου ἑλληνικὰ πλοῖα μεταφέρουν μέσα στὸ Μεσολόγγι νέα ξεκούραστα στρατεύματα, ποὺ ἀνανεώνουν τὸ σφρίγος τῆς φρουρᾶς, τὸν Κίτσο Τζαβέλλα, Χρίστο Φωτομάρα καὶ Γεωργάκη Βαλτινὸ μὲ 1200 περίπου ἄνδρες καὶ στὶς 13 Σεπτεμβρίου τὸν Σιαδῆμα μὲ 70 ἄνδρες, τὸν Χριστόδουλο Χατζηπέτρου μὲ ἄλλους τόσους καὶ 150 ἄλλους διαφόρων ὅπλαρχηγῶν, ἐνῶ ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τοῦ Κιουταχῆ λιποτακτοῦν μὲ τοὺς ἀρχηγούς των ὁλόκληρα σώματα πολεμικῶν Ἀλβανῶν, ἀπογοητευμένων, γιατί δὲν ἔβλεπαν κανένα τέρμα στὶς κακουχίες καὶ στὶς στερήσεις τους.

Οἱ ἐπιχειρήσεις εἶχαν πάρει τὴν μορφή πολέμου χαρακωμάτων, ἀλλὰ ἡ πρωτοβουλία τῶν ἐπιθετικῶν κινήσεων βρίσκεται στὰ χέρια τῶν πολιορκημένων. Κατὰ τὶς ἀρχές τοῦ φθινοπώρου ἡ κατάσταση τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου χειροτερεύει, γιατί ἀρχίζουν οἱ βροχές καὶ τὰ χαρακώματα καὶ οἱ τάφροι γεμίζουν νερό. Οἱ Τοῦρκοι, περισσότερο ταλαιπωρημένοι ἀπὸ τὴν παραμονή τους στὴν ὕπαιθρο, ἀναγκάζονται ν' ἀποσυρθοῦν στὶς 6 Ὀκτωβρίου στὴν πρώτη γραμμὴ ἀφετηρίας καὶ στὶς σκηνές τους, ἀπ' ὅπου ἐξακολουθοῦν νὰ βομβαρδίζουν ἀραιὰ τὴν πόλη. Ἡ πολιορκία οὐσιαστικά ἔχει λυθῇ.

Ἡ ἐπισιτιστικὴ ὁμως κατάσταση τοῦ Μεσολογγίου ἐπιδεινώνεται. Οἱ οἰκογένειες τῶν ἀγωνιστῶν ἐπιστρέφουν ἀπὸ τὸν Κάλαμο, ὅπου εἶχαν καταφύγει κατὰ τὴν διάρκεια τῶν πρώτων μηνῶν τῆς πολιορκίας, ἀποφασισμένοι τώρα νὰ πεθάνουν κοντὰ στοὺς προστάτες τους παρὰ ἄλλοῦ ἀπὸ τὴν ἀγωνία καὶ τὴν πείνα. Ἡ κατανάλωση λοιπὸν τῶν τροφίμων μέσα στὸ Μεσολόγγι μεγαλώνει. Ἡ κυβέρνησις βέβαια δὲν παραλείπει νὰ στέλνῃ στοὺς πολιορκημένους, ὅπως μπορεῖ, τροφές καὶ πολεμοφόδια, ἀλλὰ ὁ κακὸς τρόπος διανομῆς τῶν μισθῶν καὶ ἡ κακὴ διαχείρισις τῶν τροφίμων καὶ οἱ καταχρήσεις δημιουργοῦν ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ μεγάλη ἀναταραχὴ μέσα στὰ στρατεύματα.

Κατὰ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου καὶ τὸν Νοέμβριο θὰ ἦταν δυνατόν οἱ ἔξω Ἕλληνες νὰ καταφέρουν δυνάτὰ χτυπήματα στὶς δυνάμεις τοῦ Κιουταχῆ καὶ ἴσως νὰ τὶς διασκορπίσουν, γιατί εἶχε διαλυθῇ τὸ ἐχθρικό στρατόπεδο τῶν Σαλῶνων καὶ θὰ μπορούσαν νὰ μεταφερθοῦν στὴ Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα οἱ δυνάμεις ποὺ τὸ ἀντιμετώπιζαν ἕως τότε. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἓνα μέρος ἀπ' αὐτές, κυρίως σουλιωτικὰ σώματα μὲ ἀρχηγὸ τὸν Κώστα Μπότσαρη, καθὼς καὶ οἱ ὅπλαρχηγοὶ τοῦ Λιδορικιοῦ καὶ τῶν Κραβάρων μὲ τοὺς ἄνδρες τους διευθύνθηκαν πρὸς τὰ Κράβαρα, γιὰ νὰ συγκροτήσουν μεγάλο στρατόπεδο καὶ νὰ φέρουν ἀντιπερισπασμὸ στὸν Κιουταχῆ, ἀλλὰ τὰ ἄλλα στερεοελλαδικὰ στρατεύματα διαλύθηκαν καὶ οἱ ὅπλαρ-

χηγοί τους γύρισαν στις επαρχίες τους. Τα σουλιωτικά και τα άλλα σώματα έφτασαν στα Κράβαρα και τοποθετήθηκαν στο χωριό Δερβέκιστα, που απέχει 2 μέρες δρόμο από το Μεσολόγγι. Έκει παρουσιάστηκε ως αρχηγός του στρατοπέδου ο Κώστας Μπότσαρης διωρισμένος από την κυβέρνηση. Αμέσως οι όπλαρχηγοί Γεώργιος Τσόγκας και Γιαννάκης Ράγκος αναγνώρισαν την αρχηγία του, άφησαν τις θέσεις τους στο Ξερόμερο και ενώθηκαν μαζί του στα Κράβαρα. Έκει επίσης τοποθετήθηκε και ο Καραϊσκάκης, δυσρεστημένος όμως φοβερά από τον παραγκωνισμό του. Η διχόνοια, καθώς και η έλλειψη τροφών, καταδίκασαν σε αδράνεια το στρατόπεδο αυτό, που αριθμούσε 4000 περίπου άνδρες.

Ο Κιουταχής κατά τους μήνες αυτούς βρίσκεται σε μιὰ κατάσταση άναμονής: «Ωμοιάζομε πλέον, γράφει ο άγωνιστής Σπυρομίλιος, ως δύο άθληται οί όποιοι παλεύουν δια κάμπωσην ώραν και έπειτα κουρασμένοι και οί δύο ίστανται ο είς αντίκρυ του άλλου δια να ξεκουρασθώσι, ώστε να έπαναλάβουν την πάλην, και έν τοσούτω φοβρίζει ο είς τόν άλλον».

Μετά την ύποχώρηση τών Τούρκων στις πρώτες γραμμές τους, οί Έλληνες νύχτα μέρα, όταν δέν έβρεχε, καταγίνονταν να έπισκευάσουν τις βλάβες τών όχυρωματικών έργων του φρουρίου, ν' άνοίξουν τις τάφρους και να έπαναφέρουν τους προμαχώνες στην πρώτη τους μορφή, πράγμα που το κατώρθωσαν μέσα σε λίγες ήμέρες, γιατί όλοι, εργάτες και στρατιώτες, διαπνέονταν από μεγάλο ζήλο. Έμφυχωτής ο έπίσκοπος Ρωγών Ίωσήφ, που έπικεφαλής του κλήρου και με το σταυρό στά χέρια παρακινούσε τόν λαό στην εργασία. Παράδειγμα οί όπλαρχηγοί και οί άλλοι άξιωματικοί, που και οί ίδιοι έσκαβαν και κουβαλούσαν το χώμα. Έτσι ώχυρώθηκαν γρήγορα και τα δύο νησάκια, που βρίσκονταν προς Ν. του Μεσολογγίου, η Κλείσοβα και ο Άνεμόμυλος. Ήταν καιρός πιά.

Δεύτερη φάση της πολιορκίας (Δεκέμβριος 1825 - Άπρίλιος 1826). Οί Αιγύπτιοι άναλαμβάνουν την πρωτοβουλία τών επιχειρήσεων (Δεκέμβριος 1825 - Φεβρουάριος 1826).

3. Στις 6 Νοεμβρίου έκανε την εμφάνισή του στα παράλια της Δυτικής Στερεάς Έλλάδος ο ένωμένος τουρκοαιγυπτιακός στόλος και στις 12 Δεκεμβρίου είδαν οί πολιορκημένοι τους Αιγυπτίους να έρχονται και να στήνουν με τάξη τις σκηνές τους προς τα άριστερά του Κιουταχή και χωριστά άπ' αυτόν. Από την ήμέρα εκείνη αρχίζει η δεύτερη φάση τών επιχειρήσεων και η θέση τών Έλλήνων χειροτερεύει. Είχαν ήδη κου-

ραστή από την έννεάμηνη πολιορκία και εκείνο, που ήταν φοβερότερο, δοκίμαζαν κάθε μέρα την έλλειψη τροφίμων. Παρ' όλες τις ενέργειές τους στην κυβέρνηση και στην Ζάκυνθο, είχε αρχίσει να σπανίζει το άλευρι, το λάδι, το κρασί κ.λ. Το κρέας το είχαν στερηθῆ από καιρό. Η κατάσταση βέβαια ήταν περισσότερο τραγική για τους άρρώστους και τους πληγωμένους. Μολαταῦτα ἡ μαχητικότητα τους ήταν άκαμπτη. Ἀμετάτρεπτη ἡ απόφασή τους να νικήσουν ἢ να πεθάνουν. Οἱ ἐντόπιοι μάλιστα, που βλέπουν μέρα με τὴ μέρα τὴν πόλη τους να καταστρέφεται και τους δικούς των να χάνονται, εξαίρονται στον ὕψιστο βαθμό τοῦ ἡρωϊσμοῦ και τῆς αὐτοθυσίας.

Ὁ σουλτάνος εἶχε πιά συγκεντρώσει τὴν προσοχή του στην ἐκπόρθηση τοῦ φρουρίου αὐτοῦ, που εἶχε μεταβληθῆ σὲ ἀληθινὸ προμαχώνα ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση και οἱ πολιτικοί, ἀπασχολημένοι με τὴν τρίτη ἐθνικὴ συνέλευση και με τὰ κομματικὰ πάθη, μολονότι ἀντιλαμβάνονταν τὸν μεγάλο κίνδυνο, δὲν μπορούσαν ν' ἀναπτύξουν τὴν δραστηριότητα που ἔπρεπε. Συγκεκριμένα δὲν φρόντισαν να βροῦν γρήγορα τὰ χρηματικὰ μέσα, γιὰ να κινήσουν τὸν στόλο, που θὰ ἦταν δυνατόν ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς πολιορκημένους ἀπὸ τὸν ἐχθρικὸ ναυτικὸ ἀποκλεισμό και να εἰσαγάγῃ τρόφιμα. Μόνο τὸ στρατόπεδο τῆς Δερβέκιστας που ὑπέφερε και αὐτὸ ἀπὸ ἑλλειψη τροφῶν, τοὺς ἔστειλε στὶς ἀρχές Ἰανουαρίου 1826, 600 ἄνδρες με ἐπικεφαλῆς τὸν Τούσια Ζέρβα, τὸν Ἀθανάσιο Κουτσονίκα και ἄλλους. Με τὴν τελευταία αὐτὴ ἐνίσχυση ἡ φρουρὰ ἀριθμοῦσε τώρα περισσότερους ἀπὸ 3500 ἄνδρες.

Τὰ αἰγυπτιακὰ στρατεύματα μετὰ τὴν κατασκήνωσή τους ἀρχισαν τὰ καθημερινὰ τακτικὰ γυμνάσιά τους ἐμπρὸς στὰ μάτια τῶν πολιορκημένων, χωρὶς ὅμως να προβαίνουν σὲ καμιὰ ἐχθρικὴ ἐνέργεια. Μόνο τὰ ἐχθρικὰ κανονιοστάσια ἐξακολοθοῦσαν ἀραιὰ και ποὺ τὸν βομβαρδισμό, που τὸν ἀνταπέδιδαν τὰ ἑλληνικὰ πυροβόλα.

Κατὰ τὰ τέλη Δεκεμβρίου οἱ Αἰγύπτιοι ἀρχίζουν να ὑποκαθιστοῦν τοὺς Τούρκους στὰ κανονιοστάσια, τὰ μεγαλώνουν και μέσα σ' αὐτὰ τοποθετοῦν περισσότερα και μεγαλύτερα πυροβόλα και ὅλους, που τοὺς μετακομίζουν ἀπὸ τὸ Κρουνέρι, λιμάνι ἀνεφοδίσμοῦ τῶν Αἰγυπτίων. Ἀπὸ τότε ὁ κανονιοβολισμὸς και ὁ τουφεκισμὸς ἀρχίζουν να ζωηρεύουν.

Στὶς 7 Ἰανουαρίου 1826 ἐμφανίζεται ὁ ἑλληνικὸς στόλος με 22 πλοῖα και 3 πυρπολικά, διαλύει τὸν ἀποκλεισμό και κατορθώνει ν' ἀποβιβάσῃ στὸ Βασιλάδι τροφές και πολεμοφόδια. Ἐπακολουθοῦν ἀψιμαχίες τῶν στόλων στὶς 10, 16 και 23 τοῦ μηνός, χωρὶς

ὁμως κανένα θετικό ἀποτέλεσμα. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς ὁ ναύαρχος Μισοῦλης παραγγέλλει στοὺς πολιορκημένους, ὅτι θ' ἀναγκασθῇ ν' ἀναχωρήσῃ, γιατί δὲν ἔχει τρόφιμα. Οἱ πολιορκημένοι ἀπελπίζονται καὶ ἐκλέγουν ἐξαμελῇ ἐπιτροπή, ποὺ ἀναχωρεῖ στὶς 17 τοῦ μηνὸς μὲ τὸ πλοῖο τοῦ Γ. Σαχτούρη, γιὰ νὰ παρουσιαστῇ στὴν κυβέρνησιν, νὰ τῆς παραστήσῃ τὴν τραγικὴ θέσιν τους καὶ νὰ τῆς ζητήσῃ νὰ λάβῃ ἀποτελεσματικὰ μέτρα γιὰ τὴ σωτηρίαν τοῦ Μεσολογγίου. Μεταξύ τους εἶναι καὶ ὁ Σπυρομύλιος.

Στὶς ἀρχὲς Φεβρουαρίου οἱ Αἰγύπτιοι κτίζουν νύχτα τρία νέα κανονιοστάσια, τὸ ἓνα πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ φρουρίου, τὸ δεύτερο πρὸς τ' ἀριστερὰ καὶ τὸ τρίτο πρὸς τὸ κέντρο. Βρίσκονται ἀνάμεσα στὰ παλιὰ καὶ τὸ καθένα ἔχει 7 κανονιοθυρίδες. Ἀνάμεσά τους καὶ πιὸ ἐμπρὸς κατασκευάζουν ἐπίσης νύχτα προμαχώνες σὲ ἀπόσταση 150 ἢ 200 ὀργυῶν ἀπὸ τὸ περιτείχισμα τοῦ φρουρίου καὶ ἀπ' αὐτὰ μὲ 6 ἑλικοειδεῖς δρόμους καὶ ἄλλους μικροὺς, ποὺ τοὺς σχηματίζουν μὲ καλάθια γεμάτα χῶμα καὶ ἐπάνω κλαδιά, προχωροῦν ἀσφαλισμένοι καὶ μὲ ἀπροσδόκητη ταχύτητα ὡς τὸ χεῖλος τῆς τάφρου ἐμπρὸς στὴν Μεγάλῃ Ντάπια (Μάρκου Μπότσαρη).

Ἀπὸ τὶς 12 Φεβρουαρίου ὁ ἐχθρὸς ἀρχίζει τὸν συστηματικὸ βομβαρδισμό, χωρὶς ν' ἀφήνῃ στοὺς πολιορκημένους καιρὸ γιὰ ἀνάπαυση. Οἱ βολὲς εἶναι τώρα περισσότερο εὐστοχες καὶ τὰ θύματα ἀπὸ τὸν ἄμαχο πληθυσμὸ πολλὰ. Τὸ πολεμικὸ δελτίο τῆς 14, τὸ δημοσιευμένο στὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» τοῦ Μεσολογγίου, ἀναφέρει: «Τεσσαράκοντα στόματα ἐκρεύγουν ἤδη καθ' ἡμῶν τοὺς κεραυνούς των». Ὁ κίνδυνος ἐνώνει τοὺς πολιορκημένους σφικτὰ τὸν ἓνα μὲ τὸν ἄλλο καὶ ὅλοι κοιτάζουν πῶς ν' ἀντισταθοῦν ἀποτελεσματικὰ καὶ νὰ νικήσουν.

Ἀπὸ τὶς 16 Φεβρουαρίου ἀρχίζουν οἱ συγκρούσεις σῶμα πρὸς σῶμα. Τὴν ἡμέρα ἐκείνη δυὸ φορές οἱ Ἕλληνες, τὰ χαράματα καὶ μετὰ τὴν δύση τοῦ ἡλίου, πήδησαν ξαφνικὰ στὶς θέσεις τῶν Τουρκοαιγυπτίων μὲ μόνα ὅπλα τὰ σπαθιά καὶ τὰ γιαταγάνια τους, τοὺς κυνήγησαν ὡς τὶς πρῶτες γραμμὲς τους καὶ τοὺς προξένησαν σημαντικὲς ἀπώλειες.

Μάχες στὰ νησάκια Βασιλάδι, Ντολμᾶ, Πόρο καὶ Κλείσοβα.

4. Ὁ Ἰμπραὶμ ὁμως ἐξακολουθεῖ ἀκλόνητος νὰ περιζώνῃ τοὺς πολιορκημένους μὲ προχώματα καὶ προμαχώνες καὶ νὰ ὀχυρώνῃ καλὰ τὶς θέσεις του. Κατορθώνει ν' ἀνακόψῃ τὴν ἐπικοινωνίαν Ἀνατολικοῦ Μεσολογγίου καὶ στὶς 25 Φεβρουαρίου μὲ πεζικὲς καὶ ναυτικὲς δυν-

νάμεις νά καταλάβη τὸ Βασιλάδι, τὸ προπύργιο τοῦ Μεσολογγίου. Ἡ πτώση τοῦ Βασιλαδίου τοῦ δίνει θάρρος καὶ τὸν παρακινεῖ, ὕστερ' ἀπὸ τρεῖς ἡμέρες, σὲ νέες ἐπιχειρήσεις, ἐναντίον ἄλλων νησιῶν, τοῦ Ντολμᾶ καὶ τοῦ Πόρου, τὰ ὁποῖα κυριεύει ὕστερ' ἀπὸ ἀπελπισμένη καὶ ἡρωικὴ ἀντίσταση τῶν 350 περίπου ὑπερασπιστῶν πού ὅλοι τους σχεδὸν βρίσκουν τὸν θάνατο. Ἄν οἱ ἄνδρες τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἀνατολικοῦ ἔδειξαν τότε ἀσυγχώρητη νωθρότητα καὶ δὲν ἔτρεξαν νὰ τοὺς βοηθήσουν, οἱ ἀθάνατοι τοῦ Μεσολογγίου μὲ ἀκράτητη ἔξοδο προξενοῦν μεγάλες ἀπώλειες στοὺς ἀντιπάλους των, χωρὶς ὅμως νὰ μπορέσουν νὰ σώσουν τοὺς συναδέλφους των. Ἡ ἀγανάκτηση τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Μεσολογγίου ἐναντίον τῶν ἀνδρῶν τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἀνατολικοῦ δὲν εἶχε ὅρια, ὅταν ἔμαθαν ὅτι τὰ μεσάνυχτα τῆς 28 Φεβρουαρίου ἐγκατέλειψαν τὴν ὀχυρὴ τους θέση μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξαναγκαστοῦν οἱ κάτοικοι τὴν ἄλλη ἡμέρα νὰ παραδοθοῦν μὲ ὅρους : νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν πατρίδα τους μὲ ὅσα πράγματαμποροῦσαν νὰ σηκώσουν καὶ νὰ δεχθοῦν τὴν μετατόπισή τους στὴν Ἀρτα.

Οἱ πολιορκημένοι τώρα μόνον ἀπὸ τὴν ἄφιξη τοῦ στόλου περιμένουν τὴν σωτηρίά τους. Ἡ ἔντονη αὐτὴ ἐπιθυμία τοὺς κάνει νὰ ἔχουν τὰ βλέμματά τους στραμμένα στὸν ὀρίζοντα καὶ βλέποντας μακριὰ τ' ἀφρισμένα κύματα νὰ παθαίνουν παραισθήσεις καὶ νὰ φωνάζουν· «ἔφθασαν τὰ καράβια μας». Μάταια ὁ ἐχθρὸς ἔρχεται σὲ διαπραγματεύσεις μαζί τους καὶ προσπαθεῖ νὰ τοὺς πείσῃ νὰ παραδώσουν τὰ ὅπλα καὶ ἐλεύθεροι νὰ φύγουν, ὅπου θέλουν. Ἔτσι συνεχίζει τὸ πῦρ μὲ μεγαλύτερη μανία καὶ τρεῖς ἡμέρες ὕστερ' ἀπὸ τὴν διακοπὴ τῶν διαπραγματεύσεων, στὶς 25 Μαρτίου, ἐπιχειρεῖ, μὲ στολίσκο ἀπὸ ἐλαφρὰ πλοιάρια, νὰ καταλάβῃ τὸ νησάκι Κλείσοβα, πού τὸ ὑπεράσπιζαν μόνο 130 ἄνδρες μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Παναγιώτη Σωτηρόπουλο ἀπὸ τὰ Κράβαρα.

Πρὶν ἀρχίσουν οἱ ἀποβάσεις, ἔρχεται ὁ Κίτσος Τζαβέλλας ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι μὲ 8 συντρόφους του καὶ δίνει μεγάλο θάρρος στὴν μικρὴ φρουρά, πού ὡς τὸ μεση-

Κίτσος Τζαβέλλας

μέρι αποκρούει ξει ἀλλεπάλληλες ἐφόδους. Τῖς ἐπιχειρήσεις τῖς διευθύνει ὁ ἴδιος ὁ Κιουταχῆς, ὁ ὅποιος μάλιστα πληγώνεται, ἐλαφρὰ στὸ πόδι. Κατὰ τὸ μεσημέρι 70-80 μόνον Ἕλληνες πολεμοῦν, γιὰτὶ 13 ἔχουν σκοτωθῇ καὶ 16 πληγωθῇ, ἐνῶ τῶν ἄλλων τὰ ὄπλα ἔχουν σκάσει ἢ ἀχρηστευθῇ ἀπὸ τὴν πολλὴν χρῆση.

Τὸ μεσημέρι ἀποχωροῦν οἱ τουρκικὲς δυνάμεις ἀφήνοντας πίσω τοὺς 1000 νεκροὺς καὶ ὕστερ' ἀπὸ λίγο εἰσέρχονται στὸν ἀγῶνα νέες ξεκούραστες δυνάμεις, τρία συντάγματα τῶν Αἰγυπτίων ὑπὸ τὴν προσωπικὴ διοίκηση τοῦ Χουσεῖν μπέη, γαμβροῦ τοῦ Ἰμπραῖμ. Παρ' ὅλο τὸ σφοδρὸ τοὺς πῦρ μένουν καθηλωμένοι στὴν ἀκτὴ, χωρὶς νὰ κατορθώσουν νὰ πλησιάσουν τὰ ἑλληνικὰ ὄχυράματα. «Σωροὶ πτωμάτων καὶ λέμβοι εἶχαν γίνει ἓνα μείγμα», λέγει χαρακτηριστικὰ ὁ Κασομούλης. Ἡ μάχη ἐξακολούθησε ὡσότου ἄρχισε νὰ σκοτεινιάζῃ, ὁπότε φοβερὸς πανικὸς κυρίεψε τοὺς Αἰγυπτίους. Τότε σκοτώθηκε ὁ Χουσεῖν μπέης, τὴν στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ χτυπώντας μὲ τὸ σπαθὶ τοῦ βίαζε τοὺς ἄνδρες τοῦ νὰ ἐξορμήσουν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ δώσουν τέλος στὴν ἐπιχείρηση. Τῖς στιγμὲς ἐκεῖνες ὥρμησαν μὲ πλοιάρια ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἄνδρες τοῦ σώματος τοῦ Τζαβέλλα, ποὺ ἄρχισαν νὰ ἐξοντώνουν μὲ ἄγριο κυνηγητὸ τοὺς πανικόβλητους ἀντιπάλους των. Ἡ λιμνοθάλασσα γέμισε σημαῖες, παλάσκες, τουφέκια, σπαθιά, μεγάλες βάρκες μὲ πυροβόλα καὶ ἄλλα πολεμοφόδια. Ἐπάνω ἀπὸ 1200 πτώματα Αἰγυπτίων κείτονταν ἐμπρὸς στὰ ὄχυράματα τῆς Κλείσσοβας. Ἡ νίκη τοῦ ὀλιγαρίθμου ἑλληνικοῦ σώματός της κατέδειξε τί μπορούσε νὰ ἐπιτύχῃ ἓνας ἱκανὸς ἀρχηγὸς μὲ ἀποφασισμένους καὶ ἐμπειροπόλεμους στρατιῶτες.

Ἀδυναμία τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου νὰ ἐφοδιάσῃ τὸ Μεσολόγγι καὶ ἐξοδος τῶν πολιορκημένων.

5. Ἐξὶ μέρες ὕστερ' ἀπὸ τὴν μάχη τῆς Κλείσσοβας, δηλαδὴ τὴν 1 Ἀπριλίου, οἱ πολιορκημένοι εἶχαν γράμμα ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τους, ποὺ εἶχε σταλῇ στὸ Ναύπλιο καὶ ἡ ὁποία τοὺς ἔγραφε ὅτι εἶχε κατορθώσει, ὕστερ' ἀπὸ πολλὰ βάσανα, νὰ

ἐξοικονομήσῃ 400.000 γρόσια γιὰ μισθοὺς καὶ σιτηρέσια καὶ ἄλλα τόσα γιὰ τὸ ξεκίνημα τοῦ στόλου καὶ ὅτι ὕστερ' ἀπὸ 12 ἡμέρες θὰ ἔφθαναν· ὅτι ἐπομένως ἔπρεπε νὰ ὑπομείνουν καὶ νὰ ἐπιμείνουν, ἔστω καὶ ἂν ἐπρόκειτο νὰ φάγῃ ὁ ἓνας τὸν ἄλλον.

Πραγματικὰ, ἡ κατάσταση μέσα στὸ Μεσολόγγι, ἥδη ἀπὸ τὰ μέσα Φεβρουαρίου, γίνεται τραγικὴ. Πολλὲς οἰκογένειες εἶχαν

ἀρχίσει νὰ στεροῦνται τὸ ψωμί καὶ νὰ σφάζουν στὴν ἀρχὴ ἄλογα, μουλάρια, γαϊδούρια καὶ κατόπιν σκύλους, γάτες, ποντικούς. Ἀλλὰ κι' αὐτὰ ἔλειψαν. Ἀπὸ τὶς 15 Μαρτίου ἀρχισαν νὰ τρώγουν ἀρ-
μυρίκια, πικρὰ χόρτα, ποὺ φύτρωναν κοντὰ στὴν θάλασσα. Φαί-
νεται ὅτι παρατηρήθηκαν καὶ περιπτώσεις νεκροφαγίας. Οἱ ἀρρώ-
στεies ἐξασθένιζαν τοὺς ρωμαλέους ὁργανισμούς τῶν ἀνδρῶν τῆς
φρουρᾶς καὶ πολλοὺς θέριζαν. Ὁ ἀργὸς αὐτὸς θάνατος ἀπὸ τὸν
ὑποσιτισμὸ καὶ τὶς ἀρρώστεies ἦταν πιά ἀνυπόφορος. Ἀρχῆς Ἀπρι-
λίου οἱ ὀπλαρχηγοὶ σὲ μυστικὴ συνέλευση ἀποφασίζουν νὰ ἐπι-
χειρήσουν ἔξοδο, ἂν τυχὸν δὲν μπορέσουν νὰ τοὺς ἐφοδιάσουν τὰ
ἐλληνικὰ πλοῖα.

Τὰ πλοῖα τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Μιαούλη, ποὺ εἶχαν
φτάσει ἔξω ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, ἦταν λίγα, 25 πολεμικά καὶ πυρπο-
λικά, μιὰ γαλιότα καὶ δύο μίστικα. Ὅλες οἱ ἀπόπειρές του νὰ δια-
σπάσῃ τὸν ἀποκλεισμὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ναυάγησαν. Οἱ μέρες
περνοῦσαν καὶ μεγάλωνε ἡ ἀγωνία τῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἀγωνιστῶν
τοῦ Μεσολογγίου, ἡ ὁποία εἶχε ἔλθει μὲ τὰ πλοῖα τοῦ ἐλληνικοῦ
στόλου. Ὁ Μιαούλης μὲ λύπη τοὺς δηλώνει ὅτι δὲν βλέπει πιά τί
θα μποροῦσε νὰ κάνῃ γιὰ τὸ Μεσολόγγι καὶ θεωρεῖ προσεχῆ τὴν
πτώση του.

Οἱ πολιορκημένοι, ἀπελπισμένοι πιά, παίρνουν ὀριστικὴ ἀπό-
φαση νὰ ἐπιχειρήσουν ἔξοδο στὶς 10 τοῦ μηνός, Κυριακὴ τῶν Βαῶων,
καὶ εἰδοποιοῦν σχετικὰ τοὺς Ἕλληνες τοῦ στρατοπέδου τῆς Δερ-
βέκιστας νὰ κάνουν ὅ,τι μποροῦν, γιὰ νὰ φέρουν ἀντιπερισπασμὸ
στοὺς Τούρκους. Γιὰ τοὺς 600 περίπου ἀσθενεῖς καὶ πηλγωμένους,
ἀξιωματικούς καὶ στρατιῶτες, ἀποφασίστηκε νὰ τοὺς πείσουν νὰ
δεχθοῦν νὰ μεταφερθοῦν στὰ πιὸ μεγάλα ὠχυρωμένα σπίτια καὶ
ἐκεῖ νὰ πεθάνουν πολεμώντας. Οἱ μελλοθάνατοι ἐκεῖνοι δέχθηκαν
ψυχραῖμα τὴν ἀπόφαση. Ἡ μεταφορὰ τοὺς ἐγίνε τὴν νύχτα μὲ τὰ
φανάρια. Τὰ τελευταῖα τοὺς λόγια πρὸς τοὺς συντρόφους των ἦταν :
«Τὰ παράθυρα νὰ μᾶς ἀφήσετε ἀνοιχτὰ μονάχα, καὶ ὥρα καλὴ σας !
Ὁ Θεὸς νὰ μᾶς ἀνταμώσῃ στὸν ἄλλο κόσμον».

Τὴν ἄλλη μέρα ὅλοι ἐτοιμάζονταν γιὰ τὴν ἔξοδο. Τὸ μεσημέρι
καταρτίστηκε τὸ σχέδιό της. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ οἱ πολιορκημένοι
θα χωρίζονταν σὲ τρία σώματα. Τὸ πρῶτο καὶ δεῦτερο, ποὺ θ' ἀπο-
τελοῦνταν ἀπὸ ἄνδρες τῆς φρουρᾶς μὲ ἀρχηγούς τὸν Μακρῆ καὶ
τὸν Νότη Μπότσαρη, θα ἔβγαιναν ἀπὸ τὶς γέφυρες τῆς «Λουνέ-
τας» καὶ τοῦ «Ρήγα», ἐνῶ τὸ τρίτο μὲ ἀρχηγούς ἐντόπιους, πιθανὸν
τὸν Ραζηκότσικα καὶ τὸν Μῆτρο Ντεληγιώργη, ἀποτελούμενο
ἀπὸ τοὺς Μεσολογγίτες καὶ τὰ γυναικόπαιδά τους καὶ συνοδευό-

μενο από 200 καλούς στρατιώτες, θα έβγαινε από τις γέφυρες «Μονταλαμπέρτ» και «Στουρνάρη». Σημείο συναντήσεως ή μονή του 'Αγίου Συμεών.

Τò δειλινό άρχισαν όλοι νά μαζεύονται στις προσδιωρισμένες θέσεις, άπ' όπου θά έξωρμούσαν. Κατά τις 6.30' άκούστηκε έπάνω στον Ζυγό ή όμοβροντία του έλληνικού έπικουρικού σώματος, που είχε φτάσει από την Δερβέκιστα. Οί πολιορκημένοι ύπολόγισαν ότι οί άνδρες που τουφέκισαν ήταν 300 περίπου και ή διαπίστωση αυτή τους λύπησε πολύ. 'Ο 'Ιμπραήμ εκείνη την στιγμή άρχισε άδιάκοπο βομβαρδισμό του Μεσολογγίου. «Μās πρόδωσαν με την μπαταργιά τους έλεγαν' καλύτερα νά μην έρχονταν, ή καν νά μη τουφεκούσαν». Γεγονός όμως είναι ότι δέν τους πρόδωσαν οί πυροβολισμοί του έλληνικού έπικουρικού σώματος, αλλά δύο ξένοι αυτόμολοι. Έτσι ό 'Ιμπραήμ είχε πάρει όλα τὰ κατάλληλα μέτρα για νά συντρίψει την έξοδο τών Έλλήνων.

Όταν νύχτωσε, σιωπηλοί οί πολιορκημένοι άρχισαν νά περνούν τις γέφυρες και νά πλησιάζουν τους έχθρικούς προμαχώνες άπαρατήρητοι, γιατί ή σελήνη είχε σκεπαστή από ένα μαύρο σύννεφο. Οί περισσότεροι τής φρουράς είχαν βγή έξω από την πόλη και πλαγισσμένοι περίμεναν τò σύνθημα του ξεκινήματος, όταν ή σελήνη βγήκε από τò σύννεφο και φώτισε την σκηνή. Τότε οί Τουρκοιγύπτιοι άρχισαν σφοδρό κανονιοβολισμό και τουφεκισμό, που προξένησε πολλές άπώλειες στους Έλληνες. Μολαταύτα οί ύπολειπόμενοι άνδρες εξακολουθούσαν νά βγαίνουν με προφύλαξη και σιωπή. Στις 8.15' όλοι βρίσκονταν ξαπλωμένοι στην όχθη τής τάφρου. Έτσι, κάτω από την άκατάπαυστη αυτή βροχή του θανάτου, έμειναν μιá ώρα σχεδόν περιμένοντας μάταια νά χτυπήσουν οί έξω Έλληνες. Τότε πιá άποφάσισαν νά κινηθούν. Με τις φωνές «Α! Α! Α! Έπάνω τους! Πάρτε τους!» ώρμησαν οί άνδρες τών δύο πρώτων σωμάτων με τὰ γιαταγάνια και τὰ σπαθιά τους έπάνω στις έχθρικές γραμμές. Καμιá δύναμη δέν ήταν ικανή ν' άναχαιτίσει τόν χείμαρρο εκείνο τών άπελπισμένων. 'Ο καθένας τους κοίταζε πώς ν' άνατρέψει τὰ έμπόδια που βρίσκονταν μπροστά του και νά περάσει. Όσοι ήταν γεροί και είχαν δυνατά πόδια, πηδούσαν τόν μεγάλο αύλακα του Όμέρ Βριώνη, που είχε γίνει στον καιρό τής πρώτης πολιορκίας, περνούσαν τὰ έχθρικά χαρακώματα και διέσχιζαν τόν κλοιό τών δύο αίγυπτιακών συνταγμάτων, ένw οί αδύνατοι έμεναν πίσω.

Εκείνη την στιγμή άκούστηκε από τò τρίτο σωμα τών γυναικοπαίδων ή φωνή «όπίσω, όπίσω μωρέ παιδιά!» και άποχωρί-

στηκαν μερικοί από τα άλλα δύο σώματα, ίσως για να σώσουν τους ύπολοιπους. Τότε οι Αιγύπτιοι τῆς ἀριστερῆς πτέρυγας βγήκαν από τα χαρακώματα, χτύπησαν τὸ τρίτο σῶμα καὶ ἐμπόδισαν τοὺς περισσότερους Μεσολογγίτες μὲ τὰ γυναικόπαιδά τους νὰ πηδήσουν τὸν αὐλακά. Ἔτσι ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ἔμειναν ἐκεῖ καὶ στὰ ἄλλα χαντάκια καὶ ἔπεσαν στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν, ἐνῶ ἄλλοι ὑπόχωρησαν πρὸς τὴν πόλη. Τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ ἐξερράγησαν οἱ ὑπόνομοι, ποὺ εἶχαν ἐτοιμάσει οἱ Ἕλληνες στὴ Μεγάλῃ Ντάπια καὶ ποὺ εἶχε ἀναλάβει νὰ τὶς πυροδοτήσῃ ἓνας σεμνὸς ἥρωας, ὁ γέροντας Σουλιώτης ἱερέας Διαμάντης. Τεράστιες φλόγες ὑψώθηκαν ὡς τὸν οὐρανὸ φωτίζοντας γιὰ λίγα δευτερόλεπτα τὶς τρομακτικὲς ἐκείνες σκηνές.

Οἱ ἄνδρες τῶν δύο σωμάτων, ἀνακατωμένοι πιά, συνέχισαν ν' ἀνοίγουν δρόμο, ἐνῶ ἀπὸ πίσω τους ἀκολουθοῦσαν οἱ Αἱγύπτιοι ἀλαλάζοντας καὶ χτυπώντας τους μὲ τὰ πυροβόλα καὶ τὰ ὅπλα τους. Σὲ ἀπόσταση 1000 βημάτων ἀπὸ τοὺς ἐχθρικοὺς προμαχῶνες συνάντησαν ἓνα ἢ δύο, ὅπως νομίζουν, αἰγυπτιακὰ τάγματα, ποὺ ἄρχισαν σφοδρὸ πῦρ καὶ ὤρμησαν ἐναντίον τους. Ἦταν ἀσφαλῶς τὰ 3 τάγματα, οἱ 2400 ἄνδρες, ποὺ διατελοῦσαν κάτω ἀπὸ τὶς ἄμεσες διαταγὲς τοῦ ἴδιου τοῦ Ἱμπραϊμ πασαῖ. «Ἐπάνω τους» φωνάζουν οἱ πολιορκημένοι μὲ ἀμείωτο τὸ ἐπιθετικὸ τους πνεῦμα καὶ ἀμέσως τοὺς τρέπουν σὲ ἄτακτῃ φυγῇ πρὸς τὸ στρατόπεδό τους. Οἱ Αἱγύπτιοι αὐτοὶ ξαναέρχονται, διαλυμένοι ὁμως, καὶ τοὺς ἐνοχλοῦν μὲ ἀραιοὺς πυροβολισμοὺς ἀπὸ τὰ πλευρά. Λίγο παραπέρα, ἐνῶ οἱ Αἱγύπτιοι ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἔρχονται καταπόδι τους καὶ οἱ Ἀλβανοὶ νὰ τοὺς βασανίζουν μὲ ἀκροβολισμοὺς, ἐπελαύνουν νεοὶ ἐχθροὶ ἀπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ χωριοῦ Μποχώρι, 600 περίπου ἵππεις, τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι. «Ἐπάνω τους!» ξαναφωνάζουν οἱ Ἕλληνες, καί, ἀφοῦ ρίχνουν 100 μόνο τουφεκίες, ἔρμουῦν μὲ μόνα τὰ σπαθιά καὶ τὰ γιαταγάνια τους. Καὶ οἱ ἵππεις αὐτοὶ τρέπονται σὲ φυγῇ, ἀλλὰ φεύγοντας πέφτουν ἐπάνω στοὺς ἄνδρες τοῦ μικροῦ ἑλληνικοῦ σώματος τῆς Κλείσοβας, στοὺς ὁποίους προξενοῦν σημαντικὲς ἀπώλειες. Στὴ νέα αὐτὴ συμπλοκὴ δὲν ἀκούγε κανεὶς παρὰ μόνο χτύπους σπαθιῶν καὶ γιαταγανιῶν ἀνακατωμένους μὲ τὶς φωνὲς τῶν πολεμιστῶν καὶ τοὺς στεναγμοὺς τῶν πληγωμένων. Τελικὰ τὸ τουρκικὸ ἵππικὸ ἀπομακρύνεται. Στοῦ Κότσικα τὸ ἀμπέλι σημειώνεται νέα ἐπίθεση καὶ ἀπόκρουση τακτικῶν καὶ ἄτακτων ἱππέων, καθὼς καὶ πεζῶν Αἱγυπτίων ὑπὸ τὶς ἀνταύγειες νέας τρομερῆς ἐκρήξεως μέσα στὸ Μεσολόγγι — πιθανὸν τῆς πυριτιδαποθήκης ποὺ εἶχε ἀνατινάξει στὸν ἀέρα ὁ ἡρωϊκὸς Χρῆστος Κα-

Χρήστος Καψάλης

ψάλης. "Εως ἐδῶ οἱ Ἕλληνες εἶχαν χάσει ἐπάνω ἀπὸ 600 ἄνδρες.

Ἡ πιὸ φοβερὴ ὁμως δοκιμασία περίμενε τοὺς νησιτικούς, τοὺς ἐξασθενημένους ἀπὸ τὶς κακουχίες, τοὺς καταπονημένους ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες συμπλοκές, ἰδίως τοὺς ἄνδρες τοῦ πρώτου σώματος, στοὺς πρόποδες τοῦ Ζυγοῦ. Ἐκεῖ τοὺς εἶχαν στήσει ἐνέδρα 3000 Ἀλβανοὶ ὑπὸ τὸν ἐμπειροπόλεμο Μουστάμπεη Κιαφεζέζη, οἱ ὅποιοι τοὺς ἄφησαν νὰ πλησιάσουν πολὺ κοντὰ καὶ κατόπιν τοὺς ἄρχισαν μὲ καταιγισμοὺς πυροβολισμῶν.

«... Καίτοι δὲ τὸ φοβερὸν δρέπανον τοῦ θανάτου, γράφει ὁ ἀγωνιστὴς Ἀρτέμης Μίχος, πού ἐξησε τὶς τραγικὲς ἐκεῖνες στιγμὲς, ἐθέριζεν ἀδιακρίτως καὶ ἀφειδῶς τὰ μέλη τῆς φρουρᾶς, διετήρησεν ἀπαρμεῖωτον τὴν θαυμασίαν γενναιότητα καὶ τὸ θάρρος αὐτῆς καὶ μετὰ λυσσώδη καὶ ἀπελπιστικὴν πάλην, ἡ ὁποία ἐγένετο στήθος πρὸς στήθος καὶ βῆμα πρὸς βῆμα, καὶ ἀφοῦ ἔπεσαν ἐκεῖ θύματα εἰς τὸν βωμὸν τῆς φιλτάτης πατρίδος ὑπὲρ τοὺς 500, ἔφθασαν τέλος οἱ διασωθέντες μὲ τὰ ξίφη εἰς τὰς χεῖρας εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους». Ἐκεῖ βρῆκαν τοὺς Σουλιῶτες ἄρχηγούς Γεώργιο καὶ Ἀθανάσιο Δράκο μὲ ἑκατὸ ἄλλους ἀξιωματικούς καὶ στρατιῶτες. Οἱ Σουλιῶτες ἐκεῖνοι τράβηξαν τὰ γιαταγάνια τους, ὥρμησαν ἐναντίον τῶν Ἀλβανῶν μὲ τὴν συνηθισμένη τους πολεμικὴ ἰαχὴ «ὦ ντέρα! ὦ μπούρα! μπιτάα!» (Ἐμπρὸς παλληκάρια ἐπάνω τους) καὶ τοὺς πῆραν τὸν κατήφορο. Εἶχε ἀρχίσει νὰ γλυκοχαράζῃ ἡ Κυριακὴ τῶν Βαΐων, ὅταν ἡ μάχη ἔπαψε. Ἐκεῖ ἐπάνω στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ μπόρεσαν οἱ πολιορκημένοι ν' ἀναπνεύσουν λίγο ἐλεύθερα. Κάτω μακριά, ἐμπρὸς στὰ πόδια τους, καιόταν τὸ Μεσολόγγι καὶ ὑπόκωφοι κρότοι κανονιῶν καὶ πυροβολισμῶν ἀκούονταν. Ἦταν οἱ ἄρρωστοι, οἱ ἀδύνατοι, οἱ πληγωμένοι καὶ ὅσοι ἄλλοι εἶχαν ξεκοπῇ, ἰδίως ἀπὸ τὸ τρίτο σῶμα, πού πολεμοῦσαν ὡς τὴν τελευταία πνοή τους. Μὲ τὰ μάτια στηλωμένα στὸ Μεσολόγγι ὅσοι ἄνδρες τῆς φρουρᾶς εἶχαν σταθῇ ἐπάνω στὸ Ζυγὸ μονολογοῦσαν: «Κτυπᾶτε, ὦρὲ ἀδελφια, κτυπᾶτε! Καλύτερα νὰ μέναμεν νὰ πεθαίναμεν μαζί».

Ἀπὸ τοὺς 3000 στρατιωτικούς πού πῆραν μέρος στὴν ἐξοδο

μόνο 1300 σώθηκαν στὸν Πλάτανο, ὅπου εἶχε τὸ στρατόπεδό του ὁ Καραϊσκάκης. Οἱ ὑπόλοιποι 1700 σκοτώθηκαν στὶς συμπλοκὲς τῆς ἐξόδου. Ἀπὸ τὶς γυναῖκες 13 μόνο σώθηκαν — κι' αὐτὲς Σουλιώτισσες — καὶ ἀπὸ τὰ παιδιά τρία ἢ τέσσερα. Οἱ ἀπώλειες τῶν Τουρκοαιγυπτίων ὑπολογίζονται σὲ 5000.

Ὁ βαλὴς τῆς Ρούμελης Κιουταχὴς μετὰ διαταγὴ τοῦ τῆς 24 Ἀπριλίου ἀγγέλλει τὴν κατάληψη τοῦ Μεσολογγίου στοὺς ἱεροδίκες τῶν καζάδων τοῦ «ἀριστεροῦ βραχίονος τῆς Ρούμελης», δηλαδὴ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, καὶ τοὺς ἄλλους προκρίτους καὶ ἀξιωματοῦχους καὶ παραγγέλλει νὰ πανηγυρίσουν τὴν νίκη καὶ νὰ τελέσουν φωταψίες.

Ἡ θυσία ὅμως τοῦ Μεσολογγίου προώθησε τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα, ὅσο καμιὰ ἑλληνικὴ νίκη: πλημύρισε τοὺς ἄλλους Ἕλληνες καὶ τοὺς Εὐρωπαίους μετὰ αἰσθήματα θαυμασμοῦ καὶ λατρείας γιὰ τοὺς ἄνδρες τῆς φρουρᾶς του, οἱ ὅποιοι ἀντιπροσώπευαν κάθε γωνιὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Πραγματικὰ τὸ Μεσολόγγι ἀποτελοῦσε τότε μιὰ Ἑλλάδα σὲ μικρογραφία, γιατί μέσα στὴν μικρὴ ἐκείνη πόλη δὲν ἦταν κλεισμένοι μόνο Μεσολογγίτες καὶ Πελοποννήσιοι, ἀλλὰ καὶ ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ἀπὸ τὸν Ἰσθμὸ καὶ ἑπάνω, δηλαδὴ Ρουμελιῶτες μετὰ τὴν πλατιὰ ἔννοια τοῦ ὅρου, πρωτόγονα καὶ ἀτίθασα παιδιά τῶν βουνῶν τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

Στὶς σελίδες τῆς ἱστορίας πολὺ σπάνια συναντᾶ κανεὶς παραδείγματα παρόμοιαις ὑπεράνθρωπης ψυχικῆς ἀντοχῆς. Οἱ φλόγες τοῦ Μεσολογγίου θέρμαναν τὶς καρδιὲς τῶν πολιτισμένων λαῶν καὶ τοὺς ξεσήκωσαν σὲ μιὰ ἀληθινὴ σταυροφορία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐνῶ σύγχρονα ἔλυωσαν τοὺς πάγους τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας. Ἔτσι ἑπάνω ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Ζυγοῦ οἱ ἄνδρες τῆς φρουρᾶς μετὰ τὰ σκελετωμένα, ὠχρὰ καὶ ἀγριεμένα τοὺς πρόσωπα, μετὰ τὰ ἀχτένιστα καὶ κορινιαχτισμένα τοὺς μαλλιά καὶ μετὰ τὰ αἵματοβαμμένα καὶ ξεσχισμένα ἀπὸ τὰ βόλια, τ' ἀγκάθια καὶ τὰ παλιούρια φορέματά τους, ἀντίκρυσαν πρῶτοι πέρα στὸν ὀρίζοντα, μετὰ τὰ κόκκινα ἀπὸ τὶς ἀγρυπνίες μάτια τους, τὸ γλυκοχάραμα μιᾶς καινούργιας ἡμέρας, τὸ γλυκοχάραμα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ὑπεράνθρωπη ἐκείνη δοκιμασία, ποὺ κράτησε μῆνες σὲ φοβερὴ ἀγωνία τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς Φιλέλληνες, ἦταν τὸ κορύφωμα τῶν ἀγώνων τῆς ἀνεξαρτησίας, ἡ ὑψηλότερη ἐκφραση τῆς ἀνθρωπίνης πάλης γιὰ τὸ πρῶτο καὶ ὑψιστο ἀγαθό, γιὰ τὴν ἐλευθερία. «Τὰ μάτια μου δὲν εἶδαν, ἔγραψε ὁ ἔθνικὸς ποιητής, τόπον ἐνδο-

ξότερον ἀπὸ τοῦτο τὸ ἀλωνάκι». Ἡ ἥρωικὴ ἀντίσταση καὶ ἡ θρυλικὴ ἔξοδος τῶν πολιορκημένων μετεωρίστηκε σὲ σύμβολο πανανθρώπινο μέσα στὴν ταραγμένη ψυχὴ του. Γι' αὐτὸ καὶ ὅλη τὴν πλούσια ἐμπειρία τῆς ψυχῆς του τὴν ἄφησε νὰ διαχυθῇ μέσα στὸ μεγάλοπνοο ποίημά του, τὸ ἀφιερωμένο στοὺς προμάχους τοῦ Μεσολογγίου, στοὺς «Ἐλευθέρους Πολιορκημένους». Χρόνια καὶ χρόνια γύριζε καὶ ξαναγύριζε ἡ μεγάλη ἐκείνη ἐποποιία στὸ μυαλό του, ὥσπου νὰ ὑψωθῇ στὸ ἀθάνατο ἔργο Τέχνης, ποὺ ὅμως ὁ ποιητὴς δὲν πρόλαβε νὰ τὸ ὁλοκληρώσει.

Στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα δὲν μένει τώρα ἄλλο στήριγμα γιὰ τοὺς Ἕλληνες παρὰ μόνον ἡ θρυλικὴ Ἀκρόπολη. Εἶναι ὁ νέος στόχος τοῦ Κιουταχῆ. Ὁ Ἰμπραὶμ δὲν εἶναι ἀπαραίτητος στὴν Στερεά. Πρέπει νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν Πελοπόννησο, ὅπου οἱ κάτοικοί της ἀκατάβλητοι συνεχίζουν τὸν ἄγριο κλεφτοπόλεμο καὶ τὸν ἐξ ἴσου τρομερὸ ἀγῶνα γιὰ τὴν φυσικὴ καὶ πολιτικὴ ἐπιβίωσή τους, γιὰ τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὸν θάνατο.

Ζ'. Ο ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

**Ἐξθλίωση καὶ ὑποσιτισμός
τῶν Πελοποννησίων
κατὰ τὸ 1826.**

1. Πραγματικά ἡ κατάσταση στὴν Πελοπόννησο ἦταν τραγικὴ ἀπὸ κάθε ἀποψη. Οἱ κάτοικοι μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς μάχης στὰ Τρίκορφα εἶχαν ὀχυρωθῇ σὲ διάφορες σπηλιές, σὲ μοναστήρια πού βρί-

σκονταν σὲ ὀχυρὲς θέσεις, ἀκόμη στὰ φρούρια τῆς Μονεμβασίας, τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου, στὸ Κρανίδι καὶ σὲ ὅλη τὴν ἐπαρχία Ἑρμιονίδος καὶ Τροιζηνίας, στὸ Ἄστρος καὶ στὸ Λεωνίδι. Ἔτσι οἱ πεδινὲς καὶ οἱ παράλιες γαῖες ἔμειναν σχεδὸν ἀκαλλιέργητες. Μόνον οἱ ὄρεινὲς καλλιερгоῦνταν, καθὼς καὶ οἱ ἄκρες μερικῶν πεδιάδων. Παντοῦ οἱ Πελοποννήσιοι εἶχαν σκοπιές, ὥστε, ἂν διέτρεχαν τὸν κίνδυνο ἐπιδρομῆς κατὰ τὴν καλλιέργεια ἢ τὸν θεισμό ἢ κατὰ τὸν τρύγο ἢ τὴν διάρκεια ἄλλων γεωργικῶν ἐργασιῶν, εἰδοποιοῦνταν καὶ ἔφευγαν στὰ βουνὰ καὶ στὰ ὄχυρά, γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴν αἰχμαλωσία ἢ καὶ τὴν σφαγή. Ἡ γύμνια, ἡ φτώχεια καὶ ἡ πείνα τοὺς συντρόφευαν. Πολὺ αἰσθητὴ πρὸ πάντων ἦταν ἡ ἔλλειψη τοῦ ψωμοῦ. Γιὰ νὰ τὸ ἀγοράσουν, ἦταν ἀναγκασμένοι πολλὲς φορὲς νὰ κάνουν μακρινὲς πορεῖες, ἄλλοι 10 ὥρες, ἄλλοι 15, ἄλλοι 20, ἄλλοι 24 καὶ 30 ἀκόμη στὰ ἀσφαλῆ παράλια τῆς Καλαμάτας, τῆς Μάνης, τῆς Μονεμβασίας, τοῦ Ναυπλίου, τοῦ Ἀστρους καὶ τοῦ Πόρου.

Ἐκεῖνοι μάλιστα οἱ κάτοικοι, πού εἶχαν καταφύγει στὶς ὄρεινὲς θέσεις, στὶς σπηλιές, στὶς τρῶγλες τῆς γῆς καὶ στὰ δάση, τόσο πολὺ ὑπέφεραν ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τροφῶν, ὥστε κατάντησαν ν' ἀλέθουν μὲ χειρομύλους βελανίδια, ἄγρια ἀπίδια καὶ φλοῦδες δένδρων. Αὐτὰ τὰ ζύμωναν ἔπειτα μὲ ἄλεύρι σιταριοῦ, κριθαριοῦ ἢ καὶ καλαμποκιοῦ, τὰ ἔφηναν καὶ ἔτσι κάπως μετρίαζαν τὴν μεγάλη τους πείνα. Ὑποβλητικὴ εἰκόνα τῆς Πελοποννήσου στὰ 1826 μᾶς δίνει ὁ ὑπασπιστῆς τοῦ Κολοκοτρώνη Φωτάκος. «Οἱ Ἕλληνες ἐγύριζαν εἰς μικρὰ σώματα, καὶ κίνησις ἦτο τότε μεγάλη καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον. Ὁ δὲ Ἰμβραῖμ μὲ τὰ στρατεύματά του ἐκυνήγει τοὺς Ἕλληνας ἐπάνω εἰς τὰ βουνὰ καὶ εἰς τὰ δάση, ἄρπαζε τὰ πράγματά των καὶ τὰ ζῶα των ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος αὐτός, καὶ πάλιν ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ Ἕλληνες κτυποῦντες τοὺς Τούρκους ἄρπαζαν πάλιν αὐτὰ καὶ ἔφευγαν...

Τὰ δὲ ζωντανὰ καὶ αὐτὰ ἀκόμῃ ἐσυνήθισαν νὰ τρέχουν ἐπάνω κάτω, νὰ ἀκούουν καὶ νὰ γνωρίζουν τὴν φωνὴν τοῦ ποιμένος (τσοπάνη) καὶ μὲ τὴν πρώτην φωνὴν του ἐκινούντο, καὶ ἦσαν πάντοτε σιμὰ μαζωμένα καὶ γνοιασμένα. Τοιουτοτρόπως δὲ ἐγίνετο ἕνας ἰδιαίτερος πόλεμος διὰ τὰ πρόβατα καὶ τὰ γίδια ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἕλληνας, ποῖος ἐκ τῶν δύο νὰ ἀρπάξῃ περισσότερα, καὶ καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον τίποτε ἄλλο δὲν ἠκούετο καὶ δὲν ἐφαίνετο παρὰ μόνον τουφεκισμοὶ καὶ πυρκαϊαί. Καπνὸς δὲ ὑפוῦτο παντοῦ καὶ καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἐγίνοντο σκοτωμοὶ καὶ αἰχμαλωσίαι καὶ ἄλλα ἀνήκουστα δυστυχήματα. Ὁ οὐρανὸς τῆς Πελοποννήσου ἐφαίνετο, ὅτι ἐχαμήλωσεν. Ὅλοι δὲ αἱ εἰδήσεις ἦσαν φόβος καὶ ἀπελπισία. Ὅστις τότε ἐπεριπάτει εἰς τὴν Πελοπόννησον τίποτε ἄλλον δὲν ἔβλεπεν εἰμὴ πτώματα ἄταφα Τούρκων καὶ Ἑλλήνων καὶ πολλὰ ζῶα ψόφια, ὥς καὶ ἄλλα διάφορα πράγματα σκορπισμένα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Δυσωδία δὲ μεγάλη καὶ βρῶμα ἀφόρητος ἔβγαιεν ἀπὸ τὰ ἄταφα καὶ σηπόμενα πτώματα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἄλλων ζώων. Πολλοὶ δὲ σκύλοι ἀδέσποτοι καὶ ἔρμηι ἔτρεχαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἀγουργιωμένοι καὶ ζητοῦντες τοὺς κυρίους των. Μόνον εἰς τοὺς βράχους καὶ εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ἀγρίων τόπων καὶ τῶν βουνῶν ἐκεῖ ἦσαν αἱ κατοικίαι τῶν ἀνθρώπων. Ἐκεῖ μόνον εὕρισκοντο τροφαὶ καὶ ὅ,τι ἄλλο ἤθελεν ὁ ἄνθρωπος, ὥς καὶ θεραπευτικὰ μέσα διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν πληγωμένων. Κανεὶς δὲν δύναται νὰ περιγράψῃ τὰ τραγικὰ συμβάντα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἐγίνοντο».

Συνεχεῖς προσπάθειες τοῦ Κολοκοτρώνη γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν Αἰγυπτίων.

2. Ἡ ψυχολογικὴ κατάσταση τοῦ Κολοκοτρώνη αὐτὴ τὴν ἐποχὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ βαθιὰ θλίψη καὶ στεναχώρια. Σὲ μιὰ ἀναφορά του πρὸς τὴν κυβέρνηση, γραμμένη τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1826, το- νίζει πὼς μὲ τὴν σύγχρονην κατάσταση τῶν ἀτάκτων εἶναι ἀδύνατο νὰ μεταβληθῇ ἡ ὄψη τοῦ πολέμου. Ἄν μάλιστα ἐξακολουθήσῃ ἡ κατάσταση αὐτὴ χωρὶς νὰ συμφωνήσουν ὡς πρὸς τὸν τρόπο τοῦ «εὐτακτισμοῦ καὶ βελτιώσεως», πού νὰ ἐγγυᾶται τὴν ἐπιτυχία, ἐπόμενο εἶναι ὁ ἐχθρὸς, πού ἔχει τὴν ὑπεροχή, νὰ ἐπικρατήσῃ καὶ ν' ἀφανίσῃ τὴν πατρίδα. Γιὰ ὅλ' αὐτά, ἔχοντας ἀκόμῃ ὑπ' ὄψιν του καὶ τὴν κρίσιμη θέσιν τοῦ Μεσολογγίου, καθὼς καὶ γιὰ λόγους ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, νομίζει ἀναγκαῖα τὴν κοινὴ τοῦ ἔθνους συμφωνία καὶ ἔνωση, δηλαδὴ τὴν σύγκληση ἐθνικῆς συνελεύσεως, πού νὰ βρῇ τὰ μέτρα τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδος.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ἰουνίου 1826 ὁ Κολοκοτρώνης καταβάλλει μεγάλες προσπάθειες νὰ συνάξῃ πολλοὺς στρατιῶτες, ἀλλὰ, ὅπως πάντα, ἡ ἔλλειψη τροφίμων εἶναι μεγάλο ἐμπόδιο, γιατί προκαλεῖ τὴν λιποταξία τῶν στρατιωτῶν. Τότε οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας Καρύταινας σκέφτηκαν καὶ πρότειναν στὸν Γενναῖο Κολοκοτρώνη νὰ ἐπισκευάσῃ τὸ κάστρο τῆς Καρύταινας, γιὰ νὰ τὸ ἔχουν σὰν καταφύγιο οἱ περίοικοι. Πραγματικὰ ὁ Γενναῖος, ἔχοντας καὶ τὴν συναίνεση τοῦ πατέρα του, ἄρχισε τὴν ἐπισκευὴ τοῦ ὄχυροῦ, ποὺ θὰ ἦταν ἀσφαλὴς τόπος ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἀποθήκευση τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων καὶ γιὰ τὴν συγκέντρωση στρατευμάτων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Πελοποννήσου.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1827 τὸ κάστρο τῆς Καρύταινας ἦταν σχεδὸν ἑτοιμο. Τὸ ἐφοδίασαν μὲ 5 κανόνια καὶ ἄλλα πολεμοφόδια καὶ ἔβαλαν σκοπιεὲς μέσα καὶ ἔξω ἀπ' αὐτό, ποὺ ἔδιναν σὲ στιγμὲς κινδύνου σήματα μὲ φωτιεὲς καὶ πυροβολισμοὺς καὶ ἔτσι εἰδοποιοῦσαν τοὺς περιοίκους, γιὰ ν' ἀνεβοῦν στὸ κάστρο. Ἀπὸ τότε ὁ Ἰμπραὶμ δὲν ἐληλάτησε τὶς γύρω ἐπαρχίες.

**Ἀπόκρουση τῆς εἰσβολῆς
τῶν Αἰγυπτίων στὴν Μάνη
(Ἰούνιος 1826).**

3. Ὁ κλεφτοπόλεμος λοιπὸν συνεχίζεται χωρὶς ἀνάπαυλα. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ἡ ἐκστρατεία τῶν Αἰγυπτίων ἐναντίον τῆς Μάνης, τὴν ὁποία ὠργάνωσε ὁ Ἰμπραὶμ μετὰ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὸ

Μεσολόγγι καὶ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Μεθώνη. Τὴν ἐκστρατεία αὐτὴ τὴν περίμεναν οἱ Μανιάτες πολὺ νωρίτερα, γιατί πίστευαν ὅτι ὁ Ἰμπραὶμ δὲν θὰ ἄφηνε ἄθικτὴ τὴν δυναμικὴ ἐκείνη ἐχθρικὴ ἐστία. Καὶ πραγματικὰ τὴν 29 Μαΐου μὲ τηλεσίγραφο ζητεῖ τὴν ὑποταγὴ τῆς Μάνης καὶ τάσσει προθεσμία 10 ἡμερῶν. Ἀλλιῶς ἀπειλεῖ ὅτι δὲν θ' ἀφήσῃ οὔτε ἶχνος σπιτιοῦ. Καὶ οἱ Μανιάτες τοῦ ἀπαντοῦν «σὲ περιμένομεν μὲ ὅσας δυνάμεις θελήσῃς» καὶ ὀχυρῶνουν στὸ στενὸ τοῦ Ἀλμυροῦ ἐπισκευάζοντας καὶ τὴν λιθόκτιστὴ Βέργα, ἓνα τεῖχος ποὺ εἶχαν κτίσει μὲ ξερολιθιά τὸ προηγούμενο ἔτος, ἄρχισαν τὴν γενικὴ ἐπιστράτευση μέσα στὴν Μάνη καὶ ζητοῦν καὶ τὴν βοήθεια τοῦ Κολοκοτρώνη, ὁ ὁποῖος ὁμως φθάνει ἀργά, ὅταν ἡ μάχη εἶχε πιά κριθῇ. Πάντως τελικὰ συγκεντρώθηκαν 5000 περίπου Μανιάτες καὶ ἄλλοι Πελοποννήσιοι.

Ὁ Ἰμπραὶμ λοιπὸν συγκεντρώνει ἐκλεκτὰ στρατεύματα, 8000 περίπου πεζοὺς καὶ ἵππεις, καὶ βαδίζει ἐναντίον τῶν θέσεων τῶν Ἑλλήνων στὸν Ἀλμυρό. Οἱ ἀλλεπάλληλες ὁμως ἐφοδοὶ τῶν Αἰ-

γυπτίων όλη την ήμέρα, 22 'Ιουνίου, σαρώνονται από τó εύστοχο και συνεχές πυρ τών ώχυρωμένων πίσω από την Βέργα 'Ελλήνων. Τis δύο επόμενες ήμέρες, 23 και 24 του μηνός, οί έχθροί επαναλαμβάνουν τις επιθέσεις έναντίον του τείχους και άλλων σημείων, αλλά και πάλιν αποκρούονται. Οί κανονιοβολισμοί δύο έχθρικών πλοίων και οί δήθεν απόπειρες αποβάσεων σε διάφορα παραλιακά μέρη, που δέν είχαν άλλο σκοπό παρά νά προκαλέσουν αντιπερισπασμό στις δυνάμεις τών 'Ελλήνων, έμειναν χωρίς αποτέλεσμα.

Σοβαρώτερη ήταν ή αποβατική ενέργεια τών Αίγυπτίων στο Διρό την νύχτα της 21 προς την 22 'Ιουνίου, ταυτόχρονα με την επίθεσή τους έναντίον της Βέργας. Οί δυνάμεις τους διαιρέθηκαν σε δύο φάλαγγες και ή μιá κινήθηκε προς την 'Αρεόπολη και ή άλλη προς τόν Πύργο και την Χαριά. Οί επιδρομείς στις άρχες αίφνιδίασαν και επανικόβαλαν τούς κατοίκους τών θέσεων αυτών, έφ' όσον μάλιστα οί περισσότεροι ώριμοί άνδρες βρίσκονταν στόν 'Αλμυρό, και προήλασαν προς τούς αντικειμενικούς των στόχους, αλλά γρήγορα συνάντησαν ισχυρή αντίσταση σε ώρισμένους πύργους. 'Η άμυνα αυτή έδωσε καιρό και θάρρος στους Μανιάτες νά συνέλθουν από την πρώτη ταραχή, νά συγκεντρωθοϋν, νά ειδοποιήσουν τά γύρω χωριά, ν' άντεπιτεθοϋν με θυελλώδη όρμη — μαζί και οί Μανιάτισσες με τά δρεπάνια — και νά κυνηγήσουν τούς έχθρους ώς την άκρογιαλιά και τά πλοία τους. Πολλοί ρίχθηκαν στην θάλασσα και κολυμπώντας προσπάθησαν νά σωθοϋν στα πλοία. Οί άπώλειές τους ήταν σημαντικές.

Παράλληλα προς τά στρατιωτικά αυτά γεγονότα νέες πολιτικές έξελίξεις είχαν σημειωθή.

Συγκέντρωση τῶν πληρεξουσίων στὴν Ἐπίδαυρο καὶ οἱ πρῶτες ἀποφάσεις.

1. Ἀπὸ τὰ μέσα κιόλας τοῦ 1825, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ δηλαδή ποὺ ἡ ἐπανάσταση τόσο στὴν Πελοπόννησο, ὅσο καὶ στὴν Στερεά, περνᾷ τὶς πιὸ κρίσιμες στιγμὲς τῆς, οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἀρχίσει νὰ σκέπτονται ὅτι θὰ

ἔπρεπε νὰ συγκαλέσουν γενικὴ τοῦ ἔθνους συνέλευση, ἡ ὁποία — αὐτὴ καὶ μόνη — θὰ ἦταν σὲ θέση ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν μέγιστο κίνδυνο μὲ τὰ ἀναγκαῖα μέτρα· «Πανάκειαν τῶν δεινῶν τῆς πατρίδος, γράφει ὁ Τρικούπης, ὑπελάμβανον οἱ πλείστοι τῶν Ἑλλήνων τὰς ἐθνικὰς συνελεύσεις των, οἱ δὲ εἰδημονέστεροι τὰς ἐθεώρουν εὐσχήμους τρόπους μεταπτώσεως τῆς ἐξουσίας». Ἡ ἐθνοσυνέλευση ἦταν ἀνάγκη νὰ συγκληθῇ καὶ γιὰ ἓνα ἄλλο λόγο· ἔπρεπε οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους νὰ ἐγκρίνουν καὶ νὰ δεχθοῦν τὴν μεσολάβηση τῆς Ἀγγλίας μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων γιὰ τὴν κατάπαυση τοῦ πολέμου, καὶ γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ τροποποιήσουν τὸν θεμελιώδη νόμο. Ἡ Ἀγγλία, ἂν — γιὰ τοὺς γνωστούς λόγους — δὲν εἶχε δεχθῇ ν' ἀναλάβῃ τὴν προστασία τῆς Ἑλλάδος, ἦταν ὅμως πρόθυμη νὰ μεσιτεύσῃ μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων, ἀλλ' αὐτοὶ θὰ ἔπρεπε νὰ κάνουν τὶς ἀμοιβαῖες παραχωρήσεις.

Οἱ πληρεξούσιοι συνῆλθαν στὴν Ἐπίδαυρο καὶ ἐκεῖ ἀρχισαν τὶς τακτικὲς τοὺς ἐργασίες τὴν 6 Ἀπριλίου 1826 μὲ πρόεδρο τὸν Πανοῦτσο Νοταρᾶ. Προτοῦ ὅμως προχωρήσουν πολὺ, τοὺς κεραυνοβόλησε ἡ εἶδηση τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου. Τώρα, τρομοκρατημένοι, βλέπουν ὅτι ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος προϋποθέτει συγκέντρωση τῆς ἐξουσίας σὲ λίγα ἐκλεκτὰ πρόσωπα — ἰδέα ποὺ εἶχε καλλιεργηθῇ καὶ νωρίτερα. Μολαταῦτα ἡ φιλαρχία καὶ οἱ προσωπικὲς φιλοδοξίες συνετέλεσαν, ὥστε ἡ νέα κυβέρνησις νὰ σχηματισθῇ ὄχι ἀπὸ τρία μέλη, ὅπως προβλεπόταν στὴν ἀρχή, ἀλλὰ ἀπὸ ἑνδεκα, καί, ἐκτὸς ἀπ' αὐτήν, νὰ συσταθῇ καὶ νέα δεκατριμελὴς «ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως». Κατόπιν ἡ συνέλευση ὑπέγραψε τὶς ὁδηγίες καὶ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πρεσβευτὴ τῆς Ἀγγλίας στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ νὰ ἔχῃ τὴν πληρεξουσιότητα νὰ χειρισθῇ τὸ θέμα τῆς μεσιτείας. Μόνος ὁ Δημ. Ὑψηλάντης διαμαρτύρεται γιὰ τὴν πράξη αὐτὴ τοῦ συμβιβασμοῦ, ὡς «παράνομον καὶ ἀνθελληνικὴν», ἀλλὰ ἡ συνέλευσις τὸν στερεεῖ μὲ ψήφισμα ἀπὸ κάθε πολιτικὸ δικαίωμα

καὶ τὸν ἀποκλείει ἀπὸ κάθε στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ. Ἡ συνέλευση κατόπιν λαμβάνει διάφορα ἄλλα μέτρα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς τραγικῆς καταστάσεως: ψηφίζει δάνειο 100.000 ταλλήρων γιὰ μισθοὺς καὶ τροφὰς τοῦ στόλου, ἐπικυρώνει τὰ δύο ἀγγλικά δάνεια, ἀπαγορεύει τὴν ἐκποίηση τῆς ἐθνικῆς γῆς κ.λ. Καμιὰ ὅμως ἐλληνικὴ κυβέρνησις δὲν βρέθηκε ἔμπρὸς σὲ τόσες δυσχέρειες, σὲ τέτοια ἀχρηματία καὶ ἀκαταστασία, ὅσο ἡ δεκατριμελὴς ἐκείνη ἐπιτροπὴ: Στὸ δημόσιο ταμεῖο τῆς δὲν ὑπῆρχαν παρὰ 80 μόνο γρόσια, ἐνῶ ὁ ἐχθρὸς κατέκλυζε τὰ ἑλληνικά ἐδάφη καὶ ἡ πειρατεία λυμαινόταν τὴν θάλασσα τοῦ Αἰγαίου.

Εὐτυχῶς τότε ξαναγύρισε στὴν Ἑλλάδα ὁ Ἕλληνας φιλέλληνας Gordon μὲ 14.000 στερλίνας, ἀπὸ τὰ ἀπομεινάρια τοῦ δευτέρου δανείου, καὶ ἀπ' αὐτὰ δόθηκε τὸ 1/4 στὸν Γάλλο φιλέλληνα Fabvier γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τοῦ τακτικοῦ σώματος. Τότε ἡ διοικητικὴ ἐπιτροπὴ ἐκάλεσε στὴν Ἑλλάδα τὸν Ἀγγλο φιλέλληνα καὶ ἀντιστράτηγο Richard Church, μὲ πρόταση τοῦ Κολοκοτρώνη, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε εἶχε ὑπηρετήσει ὑπὸ τὶς διαταγὰς του στὰ Ἰόνια Νησιά, καθὼς καὶ ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Πλαπούτας, ὁ Νικήτας καὶ ἄλλοι ὀπλαρχηγοί.

Νέα σύνοδος τῆς συνελεύσεως καὶ διάσπαση τῶν πληρεξουσίων σὲ ἀντίπαλα στρατόπεδα (Αἶγινα - Ἑρμιόνη).

2. Ἡ εἵδησις τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογίου ἀνάγκασε τοὺς πληρεξουσίους νὰ διακόψουν γιὰ ἓνα διάστημα τὶς ἐργασίες τους. Ὅταν ἀργότερα, κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου, ἡ «ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως» τοὺς ἐκάλεσε στὸν Πόρο, κανεὶς δὲν ἐμφανίστηκε, μολονὶ πέρασε καὶ ὁ

Σεπτέμβριος καὶ ὁ Ὀκτώβριος. Τελικὰ ἡ ἐπιτροπὴ καὶ ἡ κυβέρνησις ὑπέδειξαν ὡς τόπο συγκεντρώσεως τὴν Αἶγινα, ὅπου καὶ μετέβησαν, ἀλλὰ οἱ ἀντιπολιτευόμενοι, κυρίως ὁ ἀρχηγὸς τῆς παλαιᾶς ἀνταρσίας Κολοκοτρώνης μὲ τοὺς ὁπαδοὺς του, ἐπέμεναν νὰ συνέλθῃ στὴν Ἑρμιόνη, ὅπου καὶ ἄρχισαν αὐτοὶ τὶς ἐργασίες μὲ πρόεδρο τὸν Γεώργιο Σισίνη. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ πατρίδα ἐκινδύνευε, παρουσιαζόταν πάλιν ἡ χώρα χωρισμένη σὲ δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα μὲ δύο ἐθνικὰς συνελεύσεις. Βαθύτερη αἰτία τῆς διαιρέσεως αὐτῆς ἦταν ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τῶν ἀγγλοφρόνων πληρεξουσίων τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν ρωσοφρόνων τῆς Ἑρμιόνης. Τὰ στρατεύματα τῆς Στερεᾶς εἶναι ἀγανακτισμένα ἀπὸ τὴν κατάστασις αὐτὴ καὶ μέσω τοῦ ἀρχηγοῦ των Καραϊσκάκη γράφουν στὴν κυβέρνησις τῆς Αἰγίνης νὰ μὴ συνδιαλλαγῇ μὲ τοὺς πληρεξουσίους τῆς Ἑρμιόνης παρὰ μόνον ἂν

αὐτοὶ δεχθοῦν ὡς νέα κοινὴ ἔδρα τῆς ἐθνουσυνελεύσεως τόπο πού νὰ βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἐπίδαυρο καὶ κοντύτερα πρὸς τὰ στρατόπεδα.

Στὶς κρίσιμες αὐτὲς στιγμὲς ἔφθασε στὴν Ἑρμιόνη ὁ Church, ὁ ὁποῖος ἔγινε δεκτὸς μὲ ἐνθουσιασμό ἀπὸ τὸν Κολοκοτρῶνη καὶ τοὺς ὁμόφρονές του, ἀλλὰ καταταράχθηκε μόλις πληροφορήθηκε τὴν διάσταση τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐδήλωσε ὅτι, ἂν δὲν ὁμονοήσουν, θὰ παραμείνῃ στὴν Ἑλλάδα σὰν ἀπλὸς περιηγητής. Σύγχρονα ἐπῆξε τοὺς Ἕλληνες τῆς Ἑρμιόνης καὶ ὁ Ἄγγλος διοικητὴς τῆς μοίρας τοῦ Αἰγαίου Hamilton, ὁ ὁποῖος τοὺς διαβίβαζε καὶ τὶς προτροπὲς γιὰ ὁμόνοια τοῦ Stratford Canning ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀπὸ τὴν ὁμόνοιαν, τοὺς ἔγραφε ὁ Canning, ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία τῆς μεσολαβήσεώς του στὴν Πύλη ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος.

Σὲ πολὺ πιὸ δυσάρεστη καὶ ταπεινωτικὴ θέσῃ βρέθηκαν οἱ Ἕλληνες πληρεξούσιοι τῆς Ἑρμιόνης, ὅταν ἄκουσαν σκληρότερα ἀκόμη λόγια ἀπὸ ἄλλον, ξένον ἐπίσης, τὸν Ἄγγλο φιλέλληνα ναυτικὸ Cochrane, πού ἡ προηγούμενη κυβέρνησις τὸν εἶχε διορίσει στόλαρχο καὶ τὸν ὁποῖο περίμεναν στὴν Ἑλλάδα σὰν θεό : «Ἐλυπήθην ἰδὼν τοὺς ἀνδρειότερους καὶ περιφημότερους ἀξιωματικούς τῆς Ἑλλάδος καταγινομένους εἰς τὸν σχηματισμὸν πολιτικῆς συνελεύσεως καὶ δαπανῶντας τὸν καιρόν των εἰς συζητήσεις περὶ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐν ᾧ ὁ ἐχθρὸς καταπατᾷ ἀκωλύτως ὅλην τὴν γῆν σας, ἐξουσιάζει τὰ τρία τέταρτα τῶν φρουρίων καὶ πολιορκεῖ τὴν πρωτεύουσάν τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας. Αἱ Ἀθῆναι κινδυνεύουν τὸν ἔσχατον κίνδυνον· καὶ ἐν ᾧ ὁ γενναῖος Φαβιέρος μετ' ὀλίγων ἡρώων ἐνθουσιῶντων διὰ τὴν αὐτονομίαν ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν ἀνδρείων ὑπερασπιστῶν αὐτῆς, οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν παύουν καταγινομένοι εἰς μικροπρεπεῖς συζητήσεις περὶ πολιτικῶν πραγμάτων».

Ὁ Cochrane ἔφερνε μαζί του καὶ 100.000 δίστηλα (ἰσπανικὰ τάλληρα), τὰ ὁποῖα ἀντιπροσώπευαν βοηθήματα τῶν φιλελληνικῶν ἐταιρειῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τὰ ὑπόλοιπα τοῦ ἀγγλικοῦ δανείου.

Οἱ πληρεξούσιοι συγκεντρώνονται τελικὰ στὴν Τροιζήνα — Ἀποφάσεις τῆς συνελεύσεως.

3. Τελικὰ οἱ Ἕλληνες ἀναγκάστηκαν νὰ ὁμονοήσουν καὶ ὅλοι μαζί οἱ πληρεξούσιοι συγκεντρώθηκαν στὴν Τροιζήνα (Δαμαλᾶ), ὅπου καὶ ἄρχισαν τὶς ἐργασίες τους. Ἡ συνέλευσις ἐξέδωσε συνολικὰ 24 ψηφίσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ σπουδαιότερα ἦταν τὰ ἑξῆς : ἀπέδωσε στὸν Δημ. Ὑψηλάντη τὰ πολιτικά

του δικαιώματα, τὰ ὅποια τοῦ εἶχε ἀφαιρέσει ἡ συνέλευση τῆς 'Επιδαύρου· ἐπήφισε ὁμόφωνα ἀρχηγὸ τῶν κατὰ ξηρὰν ἑλληνικῶν δυνάμεων τὸν Church καὶ τῶν κατὰ θάλασσαν τὸν Cochrane (καὶ ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Μιαούλης ἐφάνηκαν ἀνώτεροι καὶ ἐπρωτοστάτησαν χωρὶς δισταγμοὺς καὶ πικρίες, ὥστε νὰ δοθῇ ἡ ἀρχιστρατηγία καὶ ἡ στολαρχία στοὺς δύο ξένους)· ἐξέλεξε τριμελῆ ἀντικυβερνητικὴ ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία θὰ διοικοῦσε τὸν τόπο, ὥσπου φθάσῃ ἀπ' ἐξω ὁ κυβερνήτης τῆς 'Ελλάδος, ὁ ὁποῖος θὰ ἐθήτευε ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη, γιατί εἶχε γίνεи αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη ὅτι μόνον μὲ τὴν συγκέντρωση τῆς ἐξουσίας στὰ χέρια ἐνὸς θὰ ἦταν δυνατόν ν' ἀντιμετωπισθοῦν οἱ δεινὲς περιστάσεις.

Κατὰ τὴν ἐκλογὴ ὅμως τοῦ μελλοντικοῦ κυβερνήτου τῆς 'Ελλάδος παρατηρήθηκε νέα διχογνωμία καὶ ταραχὴ, γιατί προτάθηκε, κυρίως ἀπὸ τοὺς πληρεξούσιους τῆς 'Ερμιόνης (ἐπομένως ἀπὸ τοὺς ρωσόφρονες), ὁ 'Ιωάννης Καποδίστριας ποὺ ἰδιώτευε τότε στὴν 'Ελβετία. Πολλοὶ βέβαια δυσαρεστήθηκαν, κυρίως ὠρισμένοι ἀπὸ τοὺς Νησιῶτες, ἀλλὰ ἡ ἀνάγκη τοῦ ἐνὸς ἀνδρὸς καὶ μάλιστα τοῦ Καποδίστρια ἦταν τόσο ἔντονη, ὥστε κανεὶς δὲν ἐναντιώθηκε στὴν ἐκλογὴ του. Καὶ οἱ Ἕλληλοι στρατιωτικοὶ Church καὶ Cochrane ἐκδηλώθηκαν ὑπὲρ αὐτοῦ· καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Hamilton, ποὺ ἐνδιαφερόταν τόσο γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς ἀγγλικῆς ἐπιρροῆς στὴν 'Ελλάδα, εἶπε στενοχωρημένος στὸν Κολοκοτρώνη, ποὺ ἐπρόβαλε τὸ ὄνομα τοῦ Καποδίστρια· «Λοιπὸν ἐκλέξατε τὸν Καποδίστρια ἢ ὅποιον διάβολο θέλετε, γιατί ἄλλιῶς χαθήκατε».

Ἀπὸ τὰ ἄλλα ψηφίσματα τῆς συνελεύσεως πρέπει νὰ μνημονεύσουμε ἐκεῖνα ποὺ ἀναφέρονται στὰ καθήκοντα τῆς ἀντικυβερνητικῆς ἐπιτροπῆς ὡς τὴν ἀφίξη τοῦ Καποδίστρια, στὴν σύσταση ἐθνικοῦ στόλου, στὴν ἐπιβράβευση τῆς φρουρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως, γιὰ τὴν ἄμυνά της, στὴν σύναψη τρίτου δανείου, στὴν μεταπολεμικὴ ἀνταμοιβὴ μὲ ἐθνικὰς γαίης τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, ποὺ θὰ καταταχοῦν κάτω ἀπὸ τὶς ἑλληνικὰς σημαίες, στὸν ἐποικισμὸ τῶν προσφύγων καὶ στὴν ἀκύρωση τῶν μέχρι τότε πωλήσεων ἐθνικῶν κτημάτων. Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι τὸ νέο — τὸ τρίτο κατὰ σειράν — σύνταγμα τῆς Τροιζήνας, τὸ ὁποῖο ἦταν τὸ πιὸ φιλελεύθερο καὶ πιὸ δημοκρατικὸ ἀπ' ὅλα, ἀλλὰ δὲν ἔγινε καμιὰ ἀπόπειρα νὰ ἐφαρμοσθῇ οὔτε καὶ ἦταν δυνατόν νὰ γίνη αὐτὸ τὸ πράγμα κατὰ τὶς κρίσιμες ἐκεῖνες στιγμές. Τὸ νέο σύνταγμα ἀπέκλειε ρητὰ τοὺς κληρικοὺς ἀπὸ τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα.

Ἡ ἐθνικὴ συνέλευση ἔστειλε τὴν πρόσκληση πρὸς τὸν νέο κυβερνήτη, ἔκανε ἐκκλήση πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ τοὺς

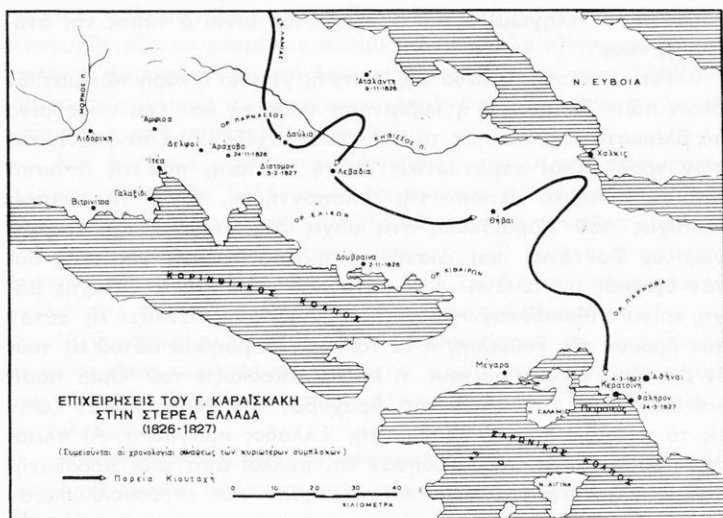
ἡγεμόνες της, ἐξέφρασε τὴν εὐγνωμοσύνη τοῦ ἔθνους πρὸς τὸν βασιλιά τῆς Βαυαρίας, τὸν πρόεδρο τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν, τὸν George Canning, τὸν Eynard καὶ ἄλλους φιλέλληνες καὶ ἐκάλεσε στὰ ὅπλα ὅλους τοὺς Ἕλληνες, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ, μὲ τὸ σύνθημα «ἐλευθερία ἢ θάνατος».

Μολαταῦτα τὰ μέλη τῆς ἐθνοσυνελεύσεως οὔτε καὶ στὶς ἐπιθανάτιες αὐτὲς στιγμὲς τοῦ ἔθνους δὲν εἶχαν συσπειρωθῇ σὲ ἄρραγῇ ἐνότητα, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι διαιρεμένοι σὲ Πελοποννησίους καὶ Στερεοελλαδίτες (μὲ τοὺς τελευταίους εἶχαν ἐνωθῇ καὶ οἱ Νησιῶτες) καὶ ὁ λόγος ἦταν, γιὰ τοὺς Στερεοελλαδίτες φοβοῦνταν μήπως ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ ὁπαδοί του, ἀπὸ πνεῦμα στενοῦ τοπικισμοῦ κινούμενοι, δεχθοῦν τελικὰ — κατὰ τὶς διαπραγματεύσεις τῶν Ἀγγλων μὲ τὴν Πύλη — τὸν περιορισμὸ τῶν ὁρίων τοῦ νέου κράτους μόνο στὴν Πελοπόννησο.

Ἐνῶ λοιπὸν οἱ ἐργασίες συνεχίζονταν μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα δυσπιστίας καὶ ἐξάψεως, στὶς 23 Ἀπριλίου, τὴν ἡμέρα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, λαμπρὴ γιορτὴ τῆς ὀρθοδοξίας, νέα συμφορὰ ἀπλώσε τὰ μαῦρα φτερά της ἐπάνω ἀπὸ τοὺς πληρεξούσιους, ἡ εἵδηση τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη, στὶς 22 τοῦ μηνός, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, τοῦ μόνου ἀρχηγοῦ, στὸν ὁποῖο εἶχαν ἀποτεθῇ ὅλες οἱ ἐλπίδες γιὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Στερεᾶς — γι' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν χώρα, γιὰ τὴν τύχη τῆς ὁποίας τόσες ἀμφιβολίες ἀναστάτωναν τὶς ψυχές τους. Ὁ χαμός του ἦταν δυσαναπλήρωτος.

1. Πραγματικά ὁ Καραϊσκάκης ἦταν τὸ μόνο στήριγμα τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου. Γιατὶ ἀλήθεια, ὕστερ' ἀπὸ τὸ μεγάλο ἐκεῖνο πλῆγμα ποῖος ἄλλος θὰ μποροῦσε νὰ ἐνθουσιάσῃ καὶ νὰ κινήσῃ τὰ ἀνυπότακτα στρατεύματα τῆς Ρούμελης στὶς κρίσιμες ἐκεῖνες στιγμές, κατὰ τὶς ὁποῖες ὅλοι σχεδὸν οἱ ντόπιοι ὀπλαρχηγοὶ τῆς Στερεᾶς εἶχαν προσκυνήσει; Ἦταν ἀπόλυτη ἀνάγκη τῶρα νὰ κρατηθῇ ὅπως-ὅπως ἡ Στερεὰ καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἔπρεπε τὰ ρουμελιωτικὰ σώματα νὰ συντονίσουν τὶς πολεμικὲς τοὺς ἐνέργειες ἔχοντας ἐπικεφαλῆς ἓναν ἄξιο καὶ ἱκανώτατο ἀρχηγό. Καὶ αὐτὸς ἦταν ὁ Καραϊσκάκης, πού εἶχε ἤδη ἐπιβληθῇ μὲ τὴν προσωπικὴ του ἀξία ὄχι μόνο στοὺς Ρουμελιώτες, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐκτίμηση τῆς κυβερνήσεως. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ὅπως εἶδαμε, εἶχε δράσῃ ἀπ' ἔξω σὲ διάφορα μέρη καὶ παρενοχλοῦσε συνεχῶς τὶς τουρκικὲς ἐφοδιοπομπές, πού στέλνονταν στὸ στρατόπεδο τοῦ Κιουταχῆ.

Ὁ Καραϊσκάκης εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἥρωϊκὲς καὶ τὶς πιὸ περίεργες μορφές τῆς ἐπαναστάσεως. Τὰ ἔντονα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου του, ἡ λεπτιὰ καὶ ἴσια μύτη του, τὰ μικρὰ ἀεικίνητα καὶ σπινθηροβόλα μάτια του, χαμογελαστά μὲ κάποιο ἐλαφρὸ παιχνίδισμα εἰρωνείας, καθὼς καὶ τὸ πλατὺ μέτωπό του εἰδειχναν ἓνα ἔξυπνο καὶ ἀσύχαστο πνεῦμα. Ἡ ἔμφυτη στρατιωτικὴ ἰδιοφυΐα του δὲν ἀργήσῃ νὰ ἐκδηλωθῇ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκρηξὴ τῆς ἐπαναστάσεως : εἶχε τέτοια γρηγοράδα στὴν ὁλοκάθαρη σύλληψη τοῦ σχεδίου, στὴν μετάδοση τῶν ἀπαραίτητων διαταγῶν γιὰ τὴν ἐκτέλεσή του καὶ γενικὰ στὴν λήψη τῶν ἀναφορῶν τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν χωρικῶν καὶ στὶς ἀπαντήσεις του, ὥστε προξενοῦσε ἐντύπωση καὶ ἐπιβαλλόταν στοὺς γύρω του. Ἡ προσωπικὴ του ἀνδρεία, ἡ τόλμη, ἡ γενναιοδωρία του καὶ ἡ συμμετοχὴ του στοὺς κόπους καὶ κινδύνους τῶν συντρόφων του τὸν εἶχαν κάνει πάρα πολὺ ἀγαπητὸ ἀνάμεσά τους. Εἶχε μυαλὸ ἐφευρετικὸ καὶ φυσικὴ εὐγλωττία. Ἀληθινὰ εἶχε προικισθῇ ἀπὸ τὴν φύση μὲ τὶς ἀρετὲς τοῦ μεγάλου ἀρχηγοῦ. Ὅπως καὶ ὁ Κολοκοτρώνης, γινώριζε πολὺ καλὰ τὴν ψυχολογία τοῦ ἄτακτου στρατιώτη καὶ γενικὰ τοῦ στρατιώτη. Ἦξερε πόσο ἀπαραίτητη εἶναι ἡ καλὴ διατροφή του, γιὰ νὰ ἔχῃ θερμὸ φρόνημα καὶ νὰ μὴ ρέπῃ στὴν ἀταξία. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν ζητοῦσε μόνο τροφές καὶ πολεμοφόδια. Ὅχι μισθοὺς. Ἦξερε ὅτι οἱ Ἕλληνες ἄτακτοὶ ἔτρεχαν ἐκεῖ, ὅπου ὑπῆρχε ἔστω καὶ ψωμί μόνο σὰν μισθὸς παρὰ χρήματα προερχόμενα ἀπὸ ἐμφύλιες ταραχές καὶ ὅτι ἡ πείνα ἦταν ὁ κυριώτερος λόγος τῶν αὐθαιρεσιῶν τους.

Πρὸς τὸν Καραϊσκάκη λοιπὸν τώρα στρέφουν τὰ βλέμματά τους ἡ κυβέρνησις καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες. Ἀπ' αὐτὸν περιμένουν νὰ σώσῃ τὸ κάστρο τῆς Ἀθήνας, τὸ μόνο ὄχυρό, ποὺ παραμένει ἀκόμῃ ἐλεύθερο. Ἡ κυβέρνησις τὸν διορίζει ἐπίσημα ἀρχηγὸ τῆς ἐκστρατείας στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ τὸν προτρέπει νὰ φέρῃ ἀντιπερισπασμὸ στὶς τουρκικὰς δυνάμεις τοῦ Κιουταχί, ποὺ πολιορκοῦν τὴν Ἀκρόπολιν. Ἡ κυβέρνησις ἀκόμῃ ἐγκρίνει τὸ σχέδιον τοῦ Καραϊσκάκη, ποὺ σκοπὸ εἶχε κυρίως νὰ διακόψῃ τὶς συγκοινωνίες τοῦ Κιουταχί μετὰ τὴν Λαμία καὶ τὴν Εὐβοία καὶ νὰ τὸν ἐξαναγκάσῃ ν' ἀποχωρήσῃ ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ ἢ ἀλλιῶς νὰ τὸν καταστρέψῃ ἐκεῖ. Ἡ κυβέρνησις μάλιστα γιὰ τὴν καλύτερη παρακολούθησιν τῶν πολεμικῶν ἀναγκῶν τοῦ στρατοπέδου τοῦ μετατοπίζεται στὴν Αἴγινα. Τὸ νησί αὐτὸ γίνεται σπουδαῖο κέντρο ἀνεφοδιασμῶν τοῦ στρατοπέδου τῆς Ἀττικῆς χάριν τῆς δραστηριότητος τῆς ἐκεῖ ἐγκαταστημένης ἐπιτροπῆς τῶν Ψαριανῶν, ποὺ ἦταν οὐσιαστικὰ καὶ ἡ πραγματικὴ ἀρχὴ τοῦ τόπου.

Τότε ἐπίσης ἰδρύεται στὴν Σαλαμίνα μεγάλο φροντιστήριον, ποὺ ἀποθήκευε τὶς τροφὰς ποὺ στέλνονταν ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν. Γενικὰ ἡ Σαλαμίνα γίνεται μεγάλο κέντρο ἀνεφοδιασμῶν τοῦ στρατοῦ τοῦ Καραϊσκάκη. Ἐκεῖ ἐπίσης ὁργανώνεται στρατιωτικὸ ἄρτοποιεῖο καὶ νοσοκομεῖο, ὅπου μετα-

φέρονταν οί πληγωμένοι και οί ἄρρωστοι. Εἶναι ὁ τόπος τῆς ἀναψυχῆς τους.

Γενικά τὸ στρατόπεδο τῆς Ἀττικῆς γίνεται ἡ κόρη τῶν ματιῶν ὅλων τῶν Ἑλλήνων : ἡ κυβέρνησις πρὸς τὰ ἐκεῖ ἔχει στραμμένα τὰ βλέμματά της καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ στέλνει σχεδὸν ὅλα τὰ ἀποθέματα τῶν τροφῶν καὶ στρατιωτικὰς ἀκόμη δυνάμεις, πού τις ἀποσπᾷ ἀπὸ τὸ πολεμικὸ μέτωπο τῆς Πελοποννήσου. Μετὰ τις λαμπρὲς ἐπιτυχίαι τοῦ Καραϊσκάκη στὶς μάχαι τῆς Ἀράχοβας, Τουρκοχωρίου, Φοντάνας καὶ Διστόμου, ἡ ἐμπιστοσύνη της πρὸς αὐτὸν διαρκῶς μεγαλώνει. «Ἡ κατὰ τὴν Δομπρέναν εὐτυχὴς μάχη, κρίνει ὁ Μακεδόνας ἀγωνιστὴς Γ. Λασσάνης, ἀνοιξεν εἰς αὐτὸν τὸν δρόμον τῆς Ρούμελης, ἡ δὲ τολμηρὰ ἐπιβόθεια αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐν Διστόμῳ ἀποκλεισμένους, ἡ ἐκεῖθεν ἀποδιώξις τοῦ Ὁμέρ πασᾶ καὶ ἐπὶ τέλους ἡ λαμπρὰ τῆς Ἀράχοβας νίκη ἔδωσαν νέαν ζωὴν εἰς τὰ πνέοντα ἤδη τὰ λοιπὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα. Αἱ πλείοτεραι ἐπαρχίαι ἀπηλευθερώθησαν καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς προσκυνήσαντες κλεφτοκαπιταναίους ἀπεσκίρτησαν καὶ ἐπροσκολλήθησαν πάλιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς σημαίας».

Ὁ Καραϊσκάκης ἀντιμέτωπος τοῦ Κιουταχῆ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη.

2. Παρὰ τις λαμπρὲς ὅμως ἐπιτυχίαι τοῦ Καραϊσκάκη στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα, ὁ συστηματικὸς καὶ ἐπίμονος Κιουταχῆς δὲν μετακινεῖται ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τῆς Ἀθήνας καὶ ἔτσι ἡ θέση τῶν πολιορκημένων

γίνεται κάθε μέρα καὶ πιὸ δύσκολη. Κατὰ τὰ μέσα κιόλας τοῦ Ἰανουαρίου 1827 ἀλλεπάλληλες ἐπιστολὲς ἐπισήμων καλοῦν τὸν Καραϊσκάκη νὰ τρέξῃ σὲ βοήθεια τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐκεῖ ἐν τῷ μεταξύ εἶχαν προστρέξει καὶ ἄλλα ἑλληνικὰ σώματα καὶ δημιουργεῖται σιγὰ-σιγὰ τὸ μεγάλο ἑλληνικὸ στρατόπεδο ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη. Ἡ ἀνομοιογένεια τῶν στρατευμάτων αὐτῶν ἦταν μεγάλη, γιὰ τὸ στράτοπεδο αὐτὸ βρίσκονταν ὅπλοφόροι ἀπὸ κάθε γωνιά τῆς Ἑλλάδος καὶ σκληροτράχηλοι καὶ ἐγῶιστές ὅπλαρχηγοί, πού δὲν ἦταν πρόθυμοι νὰ δεχθοῦν ἄλλον ἀρχηγὸ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτοὺς. Ἡ ἀρχηγία λοιπὸν ἐνὸς τέτοιου στρατεύματος, πού ἦταν ἀληθινὸ μωσαϊκόν, ἦταν ἐξαιρετικὰ δύσκολη.

Θριαμβευτὴς ξεκινᾷ ὁ Καραϊσκάκης ἀπὸ τὸ Δίστομο στὶς 23 Φεβρουαρίου καὶ στὶς 2 Μαρτίου βγαίνει στὸ Κερατσίνι. Τὸ γόητρό του στοὺς Ρουμελιῶτες ἦταν τόσο μεγάλο καὶ τέτοια αἰσιοδοξία ἐνέπνεε, ὥστε, μόλις διαδόθηκε πὼς φθάνει, ὅλοι οἱ στρατιῶ-

τες, πού κάθονταν άργοί στην Σαλαμίνα, στο μεγάλο αυτό κέντρο άναφυχής τών κουρασμένων πολεμιστών και τών πληγωμένων του πολέμου, έμψυχώνονται και λησμονούν τά βάσανά τους. Νομίζουν και πιστεύουν πώς τά στρατιωτικά πράγματα θά πάρουν την εύ-χάριστη τροπή, πού οί ίδιοι ποθούν.

Και άρχίζει έξω από την Άκρόπολη τραχύς και πεισματικός ό μεγαλύτερος τών Έλλήνων κοινός άγώνας για την σωτηρία της Στερεάς και γενικώτερα της Ελλάδος. Στην πρώτη κιόλας σύσκεψη του Καραϊσκάκη με τους άξιωματικούς του (2 Μαρτίου) φαίνεται ή άναντίρρηση έπιβολή του. "Όταν τους ζητή την γνώμη για τό σχέδιό του, γίνεται ό έξής χαρακτηριστικός διάλογος :

Άξιωματικοί : Άρχηγέ, άφου άποφασίσαμε νά ύπακούουμε σέ σένα, είναι περιττό νά ζητής την συμβουλή μας για τά σχέδιά σου. Για μās είναι άρκετό πώς τά νομίζεις καλά. Πρόσταξέ μας — νά τελειώση.

Καραϊσκάκης : "Όχι, ό,τι κάνουμε, θά τό άποφασίζουμε μαζί. Θέλω νά είμαστε σύμφωνοι στις κινήσεις μας, για νά έχουν καλό άποτέλεσμα.

Άξιωματικοί : Μη μās ρωτās περισσότερο. Πρόσταξέ μας, πού θά πάη ό καθένας — νά τελειώνη.

Πού οί συνηθισμένες θορυβώδεις και άναρχικές συνελεύσεις τών όπλαρχηγών τών άλλων έλληνικών σωμάτων για την κατάστρωση ένός πολεμικού σχεδίου! Ό Κασομούλης, πού συμμετέχει στην σύσκεψη, κυριεύεται από έκσταση έμπρός στην άφοσίωση, πού του δείχνουν οί άξιωματικοί. Ποτέ του ως τώρα δέν είχε άντικρύσει τό θέαμα αυτό.

Τό γόητρο του Καραϊσκάκη είναι άκατανίκητο και σιγά-σιγά πολλοί όπλαρχηγοί τάσσονται κάτω από τις διαταγές του. Ένόσω όμως έχει την άνώτατη άρχηγία, έχει και την άπαίτηση νά συγκεντρώση όλη την έξουσία στα χέρια του. Έννοεί νά διοική όλα τά στρατεύματα και νά κατευθύνη ό ίδιος τις πολεμικές έπιχειρήσεις. Έπιδιώκει την ένότητα του στρατεύματος και καταπολεμεί άμείλικτα τις χωριστικές τάσεις. Γι' αυτό δέν άνέχεται έπεμβάσεις ή έπιρροές πολιτικών και δυσαρεστείται, όταν άκούη νά δίνουν χωριστικές όνομασίες στα τμήματα του στρατού του, όταν δηλαδή άκούη νά όνομάζουν ώρισμένα τμήματα του στρατού του «φάλαγγα τών Ίωνίνων», τών «Μακεδονο-Θεσσαλών» κ.λ. Είναι αύστηρός, τσουχτερός και άπότομος στους άπείθαρχους και δέν κάνει διάκριση μεταξύ τών παλιών καπετάνιων, τών «τζακιών», και τών νέων. Μολαταύτα ήταν άγαπητός.

Γεώργιος Καραϊσκάκης

Ἀλλὰ καὶ οἱ σχέσεις του μὲ τοὺς στρατιῶτες δὲν σκιάζονται ἀπὸ παγερὴ καὶ ἀκαμπτη ἐπισημότητα· εἶναι ἀπλές καὶ ἐγκάρδιες. Συχνότατα μάλιστα διαποτίζονται ἀπὸ τὴν πνευματώδη καὶ ἀριστοφάνεια εὐτραπελία του καὶ σκορπίζουν τὴν εὐθυμία καὶ τὴν χαρὰ στὸ στρατόπεδο. «Ἡ εὐφραδεια τοῦ αὐτῆ καὶ ἡ συναναστροφή του ἦτον ἐν θέατρον, γράφει ὁ γραμματικὸς του Γαζής, καὶ πολλάκις οἱ στρατιῶτες χάσκοντας εἰς τὰς κομπόητας καὶ τὰς ἀστειολογίας του ἀλησμονοῦσαν νὰ γευματίσουν».

Ὅπως ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἄλλοι ἀρχηγοί, συνήθιζε νὰ δημηγορῇ στοὺς στρατιῶτες εἴτε γιὰ νὰ τοὺς ἐμφυσήσῃ τὸ πνεῦμα τῆς τάξης καὶ τῆς πειθαρχίας εἴτε καὶ γιὰ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνῃ πρὶν ἀπὸ τὴν μάχη. Ἐπίσης εἶχε τὴν συνήθεια μετὰ τὴν μάχη νὰ ἐπαινῇ ἐκείνους ποὺ διακρίθηκαν. Ἔτσι μετὰ τὴν μάχη στὸ Μετόχι (4 Μαρτίου), ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν καταδίωξη τῶν ἐχθρῶν, ἐπισκέπτεται τὶς πιὸ ἐπικίνδυνες θέσεις, συγχαίρει καὶ εὐχαριστεῖ μὲ θερμὰ λόγια ἀνάμεικτα μὲ πολλὰ ἀστεῖα τοὺς πασπαλισμένους ἀκόμη μὲ μπαρούτι ἄνδρες. Παρηγορεῖ τοὺς ἀξιωματικοὺς ποὺ εἶχαν ἀπώλειες καὶ διατάζει νὰ μεταφερθοῦν οἱ πληγωμένοι στὴν Σαλαμίνα καὶ νὰ τοὺς ἐπισκεφθοῦν ἀμέσως οἱ γιατροί. Τὴν αὐγὴ χαρίζει στὸν κάθε στρατιώτῃ ἓνα φλουρί (2 1/2 φράγκα χρυσά).

Ἄν ὁ Καραϊσκάκης ἔδειχνε τόση ἀγάπη στοὺς δικούς του ταιπωρημένους ἀτάκτους, δὲν ἀποστρεφόταν μολαταῦτα τὸν τακτικὸ στρατό. Ἀντίθετα ἐκτιμοῦσε τὴν χρησιμότητα καὶ τὴν ὠφελιμότητά του. Μάλιστα παραδεχόταν ὅτι ἡ ἀριστη τακτικὴ συνεργασίας τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καλὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἐξῆς βασικῆς ἀρχῆς : ὁ ἀτακτος νὰ πολεμᾷ ὠχυρωμένος, ἐνῶ ὁ τακτικὸς νὰ βρίσκεται σὲ ἐφεδρεία καὶ νὰ τρέχῃ γιὰ ἐνίσχυσή του ἐκεῖ, ὅπου ἔχει ἀνάγκη. Γιὰ νὰ εἶναι ὁ Καραϊσκάκης θεωρητικὸς αὐτῆς τῆς ἀρχῆς, γνώριζε ἀσφαλῶς πολὺ καλά, ἀπὸ ἐμπειρία, αὐτὸ ποὺ παρατηροῦσε ὁ Γερμανὸς φιλέλληνας στρατιωτικὸς Fr. Müller : ὅτι ἡ τακτικὴ τῶν παλληκαριῶν, ὅσο μεγάλος καὶ ἂν εἶναι ὁ ἀρχηγός τους ἔχει πολὺ περιω-

ρισμένη άκτίνα δράσεως και έπομένως δέν πρέπει νά εφαρμόζεται, όταν αναλαμβάνεται εύρεία επιθετική ενέργεια, βασισμένη σέ προ-διαγραμμαμένο σχέδιο.

Τό θαυμάσιο οργανωτικό πνεύμα του Καραϊσκάκη, παρά την έσωτερική διαίρεση του στρατοπέδου σέ «πληρωμένους» και «άπληρωτους», και παρά τις άλλες πάμπολλες ιδιομορφίες των συναγμένων εκεί στρατευμάτων, κατώρθωσε νά ίσοπεδώσει, όσο αυτός διοικούσε, τις έντονες διαφορές και νά έμφυσήσε τέτοιο θερμό πατριωτισμό, πειθαρχία, τάξη και ένότητα, όση ποτέ ως τότε δέν είχε γνωρίσει στρατόπεδο άτάκτων. 'Η μεγάλη εκείνη ιδιοφυία δημιούργησε κάτι άφάνταστο: τό μεγαλύτερο και τακτικώτερο άτακτο στρατό (ας μου επιτραπή ή έκφραση), που γνώρισε ή ιστορία της έπαναστάσεως — 11 περίπου χιλιάδες άνδρες.

Τήν γενική όμως έποπτεία και άρχηγία των επιχειρήσεων την είχε ό Chureh και ό Cochrane, οί όποιοι δέν έγνωρίζαν ούτε τον τόπο ούτε την γλώσσα ούτε και τις συνήθειες των παλληκαριών. 'Ο Cochrane μάλιστα, του όποιου τό όνομα ήλέκτριζε τους ναυτικούς, άντι νά πλεύσει μέ τον στόλο προς τον Έλλάσποντο, ένδιαφέρθηκε — θέλοντας νά εύχαριστήσε την φιλελληνική έπιτροπή του Παρισιου που του έστελνε έφόδια — νά σπεύσει προς βοήθεια του κλεισμένου μέσα στην 'Ακρόπολη Fabvier, ό όποιος μαζί μέ τους άλλους άρχηγούς περιέγραφε την κατάστασή τους μέ μαύρα χρώματα, ένώ είχαν έφόδια για πολλούς μήνες. Μέ άντικειμενικό λοιπόν σκοπό την συντριβή των δυνάμεων του Κιουταχί, που είχε περικυκλώσει την 'Ακρόπολη, είχαν κατευθυνθή προς την 'Αττική — έκτός από τα στρατεύματα του Καραϊσκάκη που είχε στρατοπεδεύσει στο Κερατσίνι της Έλευσίνας — και συγκεντρωθή σέ διάφορα σημεία της παραλίας του Πειραιά και του Φαλήρου οί μεγαλύτερες έλληνικές δυνάμεις, 3.000 Πελοποννήσιοι υπό τον Γενναίο Κολοκοτρώνη, τους Πετμεζαίους κ.ά., 1000 'Υδραίοι, 200 Κρητικοί στρατολογημένοι στην Νάξο από τον Δημ. Καλέργη και οί άλλοι από την λοιπή ήπειρωτική Έλλάδα. 'Ωρισμένα έλληνικά

Κάρολος Φαβιέρος

τμήματα πρώτο έχθρικό στόχο είχαν το μοναστήρι του 'Αγ. Σπυρίδωνος στον Πειραιά, που το υπεράσπιζαν με γενναιότητα μια φρουρά από 400 'Αρναούτδες και Γκέγκηδες, ενώ άλλα έκκαθαρίζουν το έδαφος από μικρές δυνάμεις του έχθρου και προωθούνται προς διάφορα σημεία προς το έσωτερικό. Τελικά η φρουρά του μοναστηριού, πιεζόμενη από την έλλειψη ψωμιού και νερού, καθώς και από το πύρ των ελληνικών τμημάτων και των ελληνικών πολεμικών, παραδίδεται στις 16 'Απριλίου (άφου δύο φορές οι διαπραγματεύσεις είχαν διακοπή με άπιστία των αποκλεισμένων) με τον όρο να αποχωρήσουν με τα όπλα τους στο τουρκικό στρατόπεδο του Κιουταχί. Κατά την αποχώρησή τους όμως οι άτακτοι Έλληνες, άπληστοι για τα λάφυρα που τους διέφευγαν, επέπεσαν έναντιον τους και έξωλόθρευσαν τους 200 από τους 300. Το άνοσιούργημα αυτό κατέθλιψε τον Καραϊσκάκη, ό όποιος μάλιστα είχε έγυθητή την ασφάλεια των άνδρων της φρουράς.

Η λύπη του προστέθηκε και στην στενοχώρια που δοκίμαζε από την άνυπομονησία του Cochrane, ό όποιος άπαιτούσε να έπιταχυνθούν οι έπιχειρήσεις έναντιον του Κιουταχί. 'Ο 'Αγγλος στόλαρχος, ένθουσιασμένος από μια σημαντική έπιτυχία των 'Ελλήνων έναντιον των έχθρικών θέσεων στον Πειραιά στις 13 'Απριλίου, η όποία είχε ως άποτέλεσμα την άπελευθέρωση του μεταξύ Κερατσινίου και Πειραιά έδάφους, είχε βιάσει και τον Church να δεχθί τις άπόψεις του και να προχωρήσει σε μέτρα παράλογα και παράκαιρα και μάλιστα σε κρίσιμες στιγμές για τον Τούρκο στρατηγό, γιατί αυτός δέν είχε πιά έπάρκεια τροφίμων, οι άνδρες του γόγγυζαν έναντιον του και τον έπίεζαν να λύσει την πολιορκία.

Μάταια ό Καραϊσκάκης του άντέτεινε ότι οι άτακτοι δέν ήταν κατάλληλοι για έπιχειρήσεις κατά παράταξη σε άνοικτό πεδίο, αλλά μόνο για άγώνες θέσεων και ότι μια βιαστική ένέργεια θα άπέληγε στην καταστροφή τους, γιατί το έδαφος από την παραλία ως την 'Ακρόπολη ήταν όμαλό και άδενδρο και έπομένως θα τους άφηνε έκτεθειμένους στις έπελάσεις του λαμπρού ίππικού των Τούρκων. 'Ο Ρουμελιώτης άρχηγός του πρότεινε να σταλή ναυτική δύναμη στον πορθμό της Εύβοιας, για να άποκλείσει την Χαλκίδα και να καταλάβη τον 'Ωρωπό, άπ' όπου έφοδιαζόταν ό έχθρός, αλλά δέν είσακούστηκε. Και έπειδή ό Cochrane έπέμενε στην γνώμη του και άπειλούσε μάλιστα να φύγει από την 'Ελλάδα, ό Καραϊσκάκης άποφάσισε να δεχθί το σφαλερό σχέδιό του, δηλαδή να κινήσει τα ελληνικά στρατεύματα από τους Τρεις Πύργους προς την 'Ακρόπολη, αλλά να προσπαθήσει να το έκτελέσει όσο το δυ-

νατὸν ἀκίνδυνα. Καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο καθώρισε : οἱ μετακινήσεις τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ στρατοῦ, τὰ ὁποῖα θὰ κατελάμβαναν θέσεις ἀπὸ τὴν παραλία μέσα ἀπὸ τὴν πεδιάδα τῶν ἐλαιῶνων καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ὡς τὸν λόφο τῶν Μουσῶν καὶ τὴν Ἀκρόπολη, νὰ γίνουν τὴν νύκτα τῆς 23 πρὸς τὴν 24 Ἀπριλίου.

Τὴν 21 ὁμως τοῦ μηνὸς σὲ τυχαία συμπλοκὴ Ἑλλήνων καὶ Τουρκαλβανῶν, μεταξύ Καστέλλας καὶ ἐκβολῶν Κηφισοῦ καὶ Ἰλισσοῦ, τραυματίζεται θανάσιμα ὁ Καραϊσκάκης, μεταφέρεται σ' ἓνα ἑλληνικὸ πολεμικὸ καὶ πεθαίνει στὶς 23 τοῦ μηνός, ἡμέρα τῆς γιορτῆς του. Τὴν ἄλλη ἡμέρα μεταφέρουν τὸν νεκρὸ στὴν Σαλαμίνα καὶ τὸν θάβουν στὸν ναὸ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου. Ὁ Κασομούλης λέγει πὼς τὸ ἴδιο βράδυ τοῦ θανάτου του οἱ Τουρκαλβανοὶ φώναζαν στὶς ἑλληνικὲς γραμμές : «ὦρέ, ὁ Καραϊσκάκης ὁ γιὸς τῆς καλόγριας πέθανε. Ὅλοι νὰ βάλετε μαῦρα, γιατί ἄλλον σὰν κι' αὐτὸν δὲν ἔχετε».

Πραγματικὰ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν ἄλλον σὰν κι' ἐκεῖνον. Λέγουν πὼς ὁ Κολοκοτρῶνης μαθαίνοντας τὸν χαμὸ τοῦ τὸν μοιρολόγησε σὰν γυναῖκα. Ἡ παράδοση πρέπει νὰ θεωρηθῇ πὼς βγῆκε ἀπὸ πραγματικὸ γεγονός, γιατί μόνον ἓνας μεγάλοςμποροῦσε νὰ αἰσθανθῇ τόσο βαθιὰ τὸ τί ἔχανε ἡ Ἑλλάδα. Ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι Ἕλληνες καὶ πρὸ πάντων οἱ συμπολεμιστὲς του ἔμειναν ἀπαρηγόρητοι. Κανένας ἥρωας τοῦ 21 δὲν θρηνήθηκε μὲ τόσα εἰλικρινῆ αἰσθήματα θλίψης — ἀπόδειξη τῆς θέσης ποῦ εἶχε πάρει μέσα στὴν ψυχὴ ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Τοῦρκοι θαυμάζοντας τὸν Καραϊσκάκη ἔλεγαν : «Ἡ Τουρκία ἔχει τὸν Ρεσίτη καὶ ἡ Ἑλλάδα τὸν Καραϊσκάκη. Τὰ δυὸ αὐτὰ θεριὰ παλεύουν κι' ὁ Θεὸς ξέρει, ποιοὺς θὰ νικήσῃ τὸν ἄλλο». Ἡ σκληρὴ καὶ ἐπίμονη αὐτὴ μονομαχία, ποῦ γιὰ σκηνογραφία ἀντάξια τῆς ἐπικῆς πάλης εἶχε τὴν ἐπιβλητικὴ Ἀκρόπολη, θὰ κατέληγε ἴσως σὲ περιλάμπρη νίκη τοῦ Καραϊσκάκη, ἂν τὸ ἐχθρικὸ βόλι τῆς μοιραίας ἐκείνης συμπλοκῆς δὲν τὸν πλήγωνε θανάσιμα.

Ὁ χαμὸς τοῦ Καραϊσκάκη ἔγινε τραγικὰ αἰσθητὸς στοὺς Ἕλληνες μιὰ μέρα ἀκριβῶς μετὰ τὸν θάνατό του. Ὁ Church καὶ ὁ Cochrane, μὴ γνωρίζοντας τὴν τακτικὴ καὶ τὴν ψυχολογία τῶν ἀτάκτων καὶ περιφρονώντας τὴν πείρα τῶν Ἑλλήνων ὀπληχγῶν, στάθηκαν ἀνίκανοι νὰ διοικήσουν τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ καὶ τὸν ὠδήγησαν στὴν μεγαλύτερη καταστροφὴ, ποῦ ἔπαθε κατὰ τὴν ἐπανάσταση, στὴν πανωλεθρία τοῦ Παλαιοῦ Φαλήρου. Καὶ δὲν ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποῦ οἱ ξένοὶ ἰδίως ἀξιωματικοὶ ἔπεφταν

θύματα τῆς ἀγνοίας τῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς τακτικῆς τῶν ἀτάκτων.

Παρά τὴν ἀθυμία καὶ τὴν ἀπαισιοδοξία ποὺ εἶχε ἀπλωθῇ στὸ ἑλληνικὸ στρατόπεδο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Καραϊσκάκη ὁ Cochrane ἐπέμεινε — μὲ τὴν ἀπειλὴ τῆς ἀναχωρήσεώς του — στὴν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου του. Οἱ Ἕλληνες ἀρχηγοὶ γιὰ λόγους τιμῆς ἀποφάσισαν νὰ προχωρήσουν. Καὶ πραγματικὰ τὸ βράδυ τῆς 23 Ἀπριλίου ἄρχισε ἡ κακὴ ἐκτέλεση τοῦ σχεδίου: ἐπιβιβάζονται 2.500 ἄνδρες στὰ πλοῖα (τὸ τακτικὸ σύνταγμα, οἱ φιλέλληνες, Σουλιῶτες, Κρητικοὶ κ.λ.π.), χωρὶς ὠρισμένο ἀρχηγὸ καὶ χωρὶς καμιὰ προετοιμασία (ἐφοδιασμὸ τροφίμων, σκαπανῶν κ.λ.), μεταφέρονται καὶ ἀποβιβάζονται στοὺς Τρεῖς Πύργους, ἐνῶ ὁ Cochrane καὶ ὁ Church παραμένουν στὸ πλοῖο καὶ ἀπὸ τὸ κατάστροφμά του παρακολουθοῦν μὲ τὰ τηλεσκόπια τὶς κινήσεις τῶν στρατευμάτων πρὸς τὴν Ἀκρόπολη. Ἔτσι ἡ φάλαγγά τους, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν δεξιὰ πτέρυγα τῆς ὅλης ἑλληνικῆς παρατάξεως, ἐπεξετάθηκε σὰν σαρανταποδαροῦσα σὲ μῆκος 4 μιλίων. Τὴν κεφαλὴ τῆς στήλης αὐτῆς, δηλαδὴ τὴν πιὸ ἐπικίνδυνη θέση, τὴν εἶχαν οἱ Σουλιῶτες, οἱ ὅποιοι ὅμως ἔκαναν τὰ ταμπούρια τους στοὺς πρόποδες — καὶ ὄχι στὴν κορυφὴ — ὀμαλοῦ λόφου (πρὸς Α τοῦ λόφου τῶν Μουσῶν) μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ μποροῦν νὰ βλέπουν τοὺς ἐπερχόμενους ἐχθροὺς. Ἀκολουθοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι μὲ τὸν Μακρυγιάννη, οἱ ὅποιοι βέβαια φιλοδοξοῦσαν νὰ ἀπελευθερώσουν πρῶτοι τὴν πατρίδα τους, καὶ κατόπιν ἔρχονταν ἄλλα ἑλληνικὰ σώματα ὡς κοντὰ στὴν θάλασσα, χωρὶς ὅμως οἱ ἄνδρες τους νὰ μπορέσουν νὰ κατασκευάσουν γρήγορα τὰ ταμπούρια τους καὶ τὶς κατάλληλες θέσεις, ἐπειδὴ τοὺς ἔλειπαν τὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια. Ἐπειτα δύο ἱλεις ἵππικοῦ μὲ τὸν φιλέλληνα συνταγματάρχη Ἀλμέϊδα καὶ τὸν Χατζημιχάλη εἶχαν ἀφεθῇ ἄδρανεῖς στὸν Πειραιᾶ καὶ δὲν ἔγινε καμιὰ συνεννόηση γιὰ συντονισμό ἐπιχειρήσεων μὲ τοὺς πολιορκημένους μέσα στὴν Ἀκρόπολη ἄνδρες τῆς φρουρᾶς. Ὁ Fabvier μάλιστα βλέποντας μὲ τηλεσκόπιο τὴν κακὴ τοποθέτηση καὶ τὴν ἀταξία τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἶπε στοὺς γύρω του: «Οἱ καλοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι σὲ λίγο θὰ καταστραφοῦν», ἐνῶ ὁ Church καὶ ὁ Cochrane, ποὺ εἶχαν ἀποβιβασθῇ στὴν παραλία, αἰσιοδοξοῦσαν ὅτι ὕστερ' ἀπὸ λίγο θὰ προγευματίζαν στὴν Ἀκρόπολη.

Μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου ὁ Κιουταχὴς ὠδήγησε τὸ πεζικὸ του στὸν λόφο τῶν Μουσῶν καὶ ἐμπρὸς ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἐνῶ 600 ἵππεις περνώντας ἀπαρατήρητοι μέσα ἀπὸ χαμηλὸ ἔδαφος παρέκαμψαν τὴν ἀριστερὴ πτέρυγα τῶν Ἑλλήνων.

Κατόπιν ένα όλμοβόλο του Κιουταχί άρχισε να βομβαρδίζει τις θέσεις του τακτικού συντάγματος, τó όποιο άνταπέδιδε τó πυρ με δύο κανόνια 3 λιτρών. "Υστερ' άπό καμιά είκοσαριά βολές οί 600 ίππεις και 2000 πεζοί ώρμησαν έναντίον τών Σουλιωτών και τών φιλελλήνων, οί όποιοι, πριν προλάβουν να πυροβολήσουν δύο φορές, είχαν άρχισει να θερίζονται άπό τις σπάθες τών ντελήδων. 'Ο ταγματάρχης Χαράλαμπος 'Ιγγλέσης, που βρισκόταν κοντά στις θέσεις τών Σουλιωτών με 4 λόχους τακτικών και δύο πυροβόλα, προτού καν προλάβη να όχυρωθί, προσπάθησε να τούς βοηθήσει με τά πυρά του, αλλά ή σύρραξη εκεί είχε πάρει τήν μορφή πάλης σώματος πρós σῶμα, ώστε ήταν άδύνατο να ξεχωρίσει κανείς τούς έχθρους άπό τούς φίλους. Μετά τόν έκμηδενισμό τών Σουλιωτών οί έπιτιθέμενοι στράφηκαν πρós τις δυνάμεις του Μακρυγιάννη, τις έτρεψαν σέ φυγή και κατόπιν επέπεσαν έναντίον τών τακτικών, οί όποιοι απέκρουσαν με γενναιότητα τις άλλεπάλληλες εφόδους τών Τούρκων. Και όταν τούς έλειψαν τά πολεμοφόδια, συνέχισαν τήν άμυνα με τις ξιφολόγχες και έδῶ έπεσαν σχεδόν όλοι με τόν έπικεφαλής ταγματάρχη 'Ιγγλέση.

Οί άλλες δυνάμεις τών 'Ελλήνων έφευγαν πρós τήν παραλία με άταξία, καταδιωκόμενες άπό τούς 'Αλβανούς πεζούς και ιδίως άπό τούς ίππεις, οί όποιοι έκαμαν μιá φοβερή σφαγή άνάμεσα στá πλήθη τών φυγάδων. 'Ο μόνος που κατάρθωσε να διατηρήσει τήν πειθαρχία του σώματός του ήταν ό Σουλιώτης Νικόλαος Ζέρβας. 'Από τούς φυγάδες πολλοί ρίχθηκαν στήν θάλασσα, για να σωθοῦν στá πλοία, και 150 πνίγηκαν. 'Ο Cochrane και ό Church, μπήκαν και αύτοί στο νερό ως τόν λαιμό, για να παραληφθοῦν άπό τις βάρκες, ενώ 1000 άκόμη άνδρες άπλωναν άπελπισμένα τά χέρια πρós τούς ναυτικούς. Τελικά επιβιβάστηκαν στá πλοία, τά όποία τó ίδιο βράδυ τούς έβγαλαν στόν Πειραιά.

'Ενώ ή δεξιά πτέρυγα τών 'Ελλήνων διαλυόταν, ό Κίτσος Τζαβέλλας, έπικεφαλής 7000 άνδρων του κέντρου και τής άριστερής πτέρυγας έχασε πολύτιμο καιρό μένοντας άδρανής, ίσως γιατί οί όπλαρχηγοί τών άνδρων αύτῶν μετά τόν θάνατο του Καραϊσκάκη δέν ήταν πρόθυμοι να προχωρήσουν πρós τήν 'Αθήνα μέσα άπό τόν έλαιῶνα. Τελικά οί άνδρες τής άριστερής πτέρυγας, Πελοποννήσιοι, έντυπωσιάστηκαν άπό τήν άνατροπή τών άλλων 'Ελλήνων, έγκατέλειψαν τις θέσεις τους και πανικόβλητοι ώρμησαν πρós τόν 'Ισθμό. Οί θέσεις έπίσης και τó πυροβολικό γύρω άπό τόν Πειραιά έγκαταλείφθηκαν, χωρίς να δεχθοῦν έχθρική έπίθεση.

Μετά τήν δύση του ήλιου ένα σῶμα Τούρκων άποτόλμησε να

προσβάλη τον λόφο του Φαλήρου, ἀλλ' ἀποκρούστηκε ἀπὸ τὸν ταγματάρχη Urquhart μὲ τοὺς Ὑδριῶτες του.

Ἔτσι ἔληξε ἡ μάχη τοῦ Φαλήρου, ἡ πιὸ καταστρεπτική γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐχάθηκαν 1000 ἐκλεκτοὶ πολεμιστὲς κατὰ τὸν Τρικούπη (1500 κατὰ τὸν Gordon καὶ 600 κατὰ τὸν Χρίστο Βυζάντιο), 9 πυροβόλα καὶ πολλὲς σημαῖες.

Οἱ πολιορκούμενοι μέσα στὴν Ἀκρόπολη Ἕλληνες, ἐξουθενωμένοι ἀπὸ τὶς κακουχίες καὶ τὶς στερήσεις, δέχονται, ὕστερα ἀπὸ ἓνα μῆνα περίπου, ν' ἀποχωρήσουν ἀπὸ τὸ κάστρο μὲ τὰ ὅπλα τους.

Μετὰ τὴν καταστροφή στὸ Παλαιὸ Φάληρο δὲν βρίσκεται δυνατὸ χέρι νὰ συγκρατήσῃ καὶ νὰ ὀδηγήσῃ τὰ ρουμελιωτικὰ στρατεύματα. Τὸ στρατόπεδο τῆς Ἀττικῆς ποὺ εἶχε γίνει μὲ τόσες φροντίδες καὶ τόσους ἀγῶνες, διαλύεται, γιατί οἱ στρατιῶτες του δὲν ἔχουν καμιὰ ἐμπιστοσύνη στοὺς ἄλλους ἀρχηγούς, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὴν κυβέρνηση. Τὸ σῶμα ὅμως τοῦ Καραϊσκάκη διατηρεῖ τὴν συνοχή του καὶ διοικεῖται ἀπὸ ἐπιτροπὴ ἀξιωματικῶν. Στὴν πραγματικότητα ἡ σκιά τοῦ μεγάλου ἀρχηγοῦ, ἡ ζωντανὴ ἀκόμη καὶ νωπὴ ἀνάμνησή του, εἶναι ἐκείνη, ποὺ διοικεῖ καὶ κρατεῖ τὸ σῶμα του συνεκτικὰ ἐνωμένο. Τὸ πνεῦμα του μετεωρίζεται ἐπάνω ἀπὸ τὸ σῶμα του καὶ τὸ καθοδηγεῖ σὰ λαμπερὸ ἀστέρι. Ἐχει δημιουργηθῇ ἡ μεγάλη παράδοση. Ὁ Church δίνει στὸ σῶμα τοῦ Καραϊσκάκη τὸ ὄνομα «Πρῶτον Σῶμα τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος» καὶ διατυπώνει ὠρισμένα ἄρθρα, ποὺ καθορίζουν τὴν ὀργάνωσή του. Δυστυχῶς τὸ κείμενο αὐτὸ δὲν ἔχει διασωθῇ. Πάντως δὲν γίνεται τίποτε τὸ ἀξιόλογο. Ὅλα εἶναι σκοτεινά.

Οἱ ἀλλεπάλληλες καὶ συστηματικὲς ἐχθρικὲς ἐπιδρομὲς εἶχαν καταστρέφει πολλὲς πόλεις καὶ χωριὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ οἱ κάτοικοι τρομοκρατημένοι ἀνέβασαν τὶς οἰκογένειές τους στὰ βουνὰ ἢ τὶς ἔστειλαν στὰ κοντινὰ νησιά. Ἡ καλλιέργεια καὶ ὁ θερισμὸς τῶν χωραφιῶν, καθὼς καὶ ἡ συγκομιδὴ τῶν καρπῶν ἔγινε μιὰ ἐπικίνδυνη ἐπιχείρηση, τὰ ζῶα τῶν περισσοτέρων κοπαδιῶν φαγώθηκαν εἴτε ἀπὸ τὰ ἐχθρικά, εἴτε καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα καὶ οἱ Πελοποννήσιοι καὶ Στερεοελλαδίτες γεωργοὶ καὶ βοσκοί, ἀπελπισμένοι καὶ μὴν ἔχοντας κανέναν ἄλλον πόρο ζωῆς ἔγιναν ἐπαγγελματίες στρατιῶτες. Αὐτὸ παρατηρήθηκε πρὸ πάντων στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα, ἡ ὁποία ἔχει πιὰ προσκυνήσει καὶ ὑποταχθῇ στὸν ἐχθρό, ἐνῶ σύγχρονα καὶ στὴν Πελοπόννησο τὰ κρούσματα τῶν προσκυνημένων πληθαίνουν: τὰ ὑποθάλπουν οἱ συνεχεῖς στερήσεις καὶ οἱ κακουχίες, καθὼς καὶ ἡ ἥπια συμπεριφορὰ τοῦ Ἰμπραὶμ πρὸς τοὺς ἀπογοητευμένους κατοίκους.

Τὰ κρούσματα προσκυνήματος στήν Πελοπόννησο ὡς τήν ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου (8 Ὀκτωβρίου 1827).

3. Πραγματικά ἀπό τὸν Μάιο τοῦ 1827 ὁ Ἰμπραὶμ προσπαθεῖ μὲ τὸ καλὸ νὰ προσελκύσῃ τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ τοὺς δώσῃ καὶ προσκυνοχάρτια (ράϊ μπουγιουνρνιαῖ). Ἡ ἐπανάσταση ἐκεῖ μὲ τὸ προσκυνήμα δέχεται κτυπήματα θανάσιμα. Ὁ Κολοκοτρῶνης τρομάζει καὶ ἐπίμονα ζητεῖ νὰ τοῦ στείλουν στρατεύματα καὶ πολεμοφόδια. Πικρόχολα προσθέτει: «... ἂν ἤξεύρετε καμιά μηχανὴ νὰ τρέφονται μὲ τὸν ἀέρα τὰ στρατεύματα, σᾶς παρακαλῶ νὰ μοῦ τὴν στείλετε. Ἄν ἤξεύρετε ὅτι εἶναι καμιά μηχανὴ νὰ κάνῃ τὸ χῶμα μπαρούτι καὶ τὲς πέτρες μολύβι στείλετέ μου τὸν μηχανικὸν διὰ νὰ τὸ κάμωμεν' ἐπειδὴ καὶ ἀκόμη τέτοια ἐφεύρεση δὲν τὴν ἔκαμαν οἱ ἄνθρωποι, σᾶς λέγω στείλετέ μου ὅλα αὐτά». Ἡ κυβέρνηση, παρ' ὅλες τὶς ὑποσχέσεις τῆς, δὲν τὸν ἐφοδιάζει ἀρκετά. Μολαταῦτα ὁ Κολοκοτρῶνης δὲν παύει τὶς προσπάθειές του γιὰ τὴν σύναξη ὀπλοφόρων. Εἶναι ἀεικίνητος. Ποτὲ ἴσως σὲ ὅλη τὴν ἐπανάσταση δὲν ἔδειξε τέτοια δραστηριότητα. Κι' αὐτό, γιὰ τὸν φόβον τὸ προσκυνήμα, ποὺ ξαπλωνόταν ἐπικίνδυνα σὰν μίasma κολλητικό.

Ὁ Κολοκοτρῶνης τότε πραγματικά ἔσωσε τὴν κατάσταση. Τριγυρίζει μὲ τοὺς πιστοὺς του σὲ ὅλη τὴν Πελοπόννησο. Ἀπειλεῖ τοὺς προσκυνημένους τῆς Ἀχαΐας, ὅτι θὰ τοὺς κάψῃ τὰ χωριά καὶ τ' ἀμπέλια, καὶ θὰ τοὺς ἐξαφανίσῃ ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς. Ἐτσι φοβερίζοντάς τους παίρνει πίσω τὰ προσκυνοχάρτια τους. Τὸ μίasma ὅμως μεταδίδεται καὶ στὸν Πύργο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν ἐπαρχία Φαναρίου. Τότε ἀνήσυχος ὁ γιὸς τοῦ Γενναῖος καταφθάνει ἐπὶ τόπου καὶ βάζει φωτιά στὰ σπίτια τῶν προσκυνημένων, γιὰ νὰ παραδειγματισθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι. Ἀλλὰ ὁ Ἰμπραὶμ συνεχίζοντας ἀκλόνητος τὸ ἔργο τῆς ὑποταγῆς τῆς Πελοποννήσου στέλνει τὸν κεχαγιά του στὴν Μεσσηνία μὲ τὴν διαταγὴ νὰ βάλῃ φωτιά καὶ τσεκούρι στὰ χωριά καὶ στὰ καρποφόρα δένδρα, ἂν δὲν προσκυνήσουν. Τὸ ἔγγραφο αὐτῆς τῆς διαταγῆς τὸ πιάνει ὁ Κολοκοτρῶνης καὶ ἀπαντᾷ στὸν Ἰμπραὶμ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ μεσσηνιακοῦ λαοῦ μὲ τὰ ἐξῆς ἀξιωματιμόνευτα: «Αὐτὸ ὅπου μᾶς φοβερίζεις, νὰ μᾶς κόψῃς καὶ κάψῃς τὰ καρποφόρα δένδρα μας δὲν εἶναι τῆς πολεμικῆς ἔργον, διὰτὶ τὰ ἄψυχα δένδρα δὲν ἐναντιώνονται σὲ κανένα, μόνο οἱ ἄνθρωποι ὅπου ἐναντιώνονται ἔχουνε στρατεύματα καὶ σκλαβῶνεις καὶ ἔτσι εἶναι τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου... ὅχι τὰ κλαδιά νὰ μᾶς κόψῃς, ὅχι τὰ δένδρα, ὅχι τὰ σπίτια ποὺ μᾶς ἔκαψες, μόνον πέτρα ἀπάνω στὴν πέτρα νὰ μὴν μείνῃ, ἡμεῖς δὲν προσκυνοῦμεν. Τὶ τὰ δένδρα

μας ἂν τὰ κόψης καὶ τὰ κάψης, τὴν γῆν δὲν θέλει τὴν σηκώσης καὶ ἡ ἴδια ἡ γῆς ποὺ τὰ ἔθρεψε, αὐτὴ ἡ ἴδια γῆ μένει δική μας καὶ τὰ ματακάνει. Μόνον ἓνας Ἕλληνας νὰ μείνη, πάντα θὰ πολεμοῦμε καὶ μὴν ἐλπίζης πὼς τὴν γῆν μας θὰ τὴν κάμης δική σου, βγάλ' το ἀπὸ τὸ νοῦ σου». Κατὰ τὴν κρίσιμη ἐκείνη περίοδο τῆς ἐπαναστάσεως ἡ προσφορά τοῦ Κολοκοτρώνη πρὸς τὴν πατρίδα του ἦταν μεγάλη, ἴσως ἡ πιὸ μεγάλη, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος τὸ λέγει στ' ἀπομνημονεύματά του: «Εἰς τὸν καιρὸν τοῦ προσκυνήματος ἐφοβήθηκα μόνον διὰ τὴν πατρίδα μου, ὄχι ἄλλη φορά, οὔτε εἰς τὰς ἀρχάς, οὔτε εἰς τὸν καιρὸ τοῦ Δράμαλη, ὅπου ἦλθε μὲ 30.000 στράτευμα ἐκλεκτό, οὔτε ποτέ· μόνον εἰς τὸ προσκύνημα ἐφοβήθηκα· ἡ Ρούμελη ἦτον ὅλη προσκυνημένη, ἡ Ἀθήνα πεσμένη, τὰ ρουμελιώτικα στρατεύματα διαλυμένα· μόνον ἡ Πελοπόννησος ἦτον μεινεμένη μὲ τὰ δυὸ νησιά Ὑδρα καὶ Σπέτσες, ὅπου εἶχαν δύναμιν. Ὁ Κιουταχὴς εἶχε πάρει προσκυνοχάρτια· ἐπάσχιζε νὰ πάρῃ καὶ ὁ Ἰμπραϊμὴς διὰ νὰ τὰ στείλῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.... Ἄν δὲν ἐπρόφθανα τὸ προσκύνημα, καὶ ἐπροσκύναι ἡ Πελοπόννησος, τότε τί ἤθελε κάμει καὶ ἡ Ὑδρα καὶ οἱ Σπέτσες; ἤθελε χαθοῦν· ἐβασταξα τὸν κόσμον ἕως ὅτου ἔγινε ἡ ναυμαχία εἰς τὸ Νεόκαστρον, ἦλθεν ὁ Κυβερνήτης καὶ ἡ ἐκστρατεία τῶν Φραντσέζων (τοῦ γαλλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος).

Σ' αὐτὸν λοιπὸν τὸν δύσκολο ἀγῶνα κατὰ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν προσκυνημένων τὸν βρίσκει ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου (8/20 Ὀκτωβρίου 1827). Εἶχαν περάσει δύο ὁλόκληρα χρόνια καὶ τρεῖς μῆνες μετὰ τὴν μάχη τῶν Τρικόρφων — μία περίοδος γεμάτη ἀγωνία, στερήσεις φοβερές καὶ καταστροφές γιὰ τοὺς Πελοποννησίους. Ἡ ψυχικὴ τους δύναμη, ποὺ εἶχε μπῆ στὴν μεγαλύτερη δοκιμασία, εἶχε κερδίσει τὸν πόλεμο. Γι' αὐτὸ ἡ θαυμάσια ἐκείνη ἀντοχὴ τοῦ πελοποννησιακοῦ λαοῦ καὶ ἡ συνέχισις τοῦ κλεφτοπολέμου μὲ τὴν καθοδήγησις τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ εἶναι δύο λαμπρὲς σελίδες τῆς ἱστορίας τῆς Ἐπαναστάσεως, ποὺ πρέπει νὰ τονισθοῦν καὶ νὰ ἐξαρθοῦν, γιατί καὶ μόνον αὐτὲς ἀρκοῦν νὰ δείξουν ὁλοκράθαρα τὴν σταθερὴ θέλησις τῶν Ἑλλήνων νὰ ἐλευθερώσουν τὴν πατρίδα τους.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἐλληνικὸ ζήτημα εἶχε προωθηθῇ καὶ διπλωματικὰ ὥστερ' ἀπὸ σειρὰ ἀλλεπάλληλων διασκέψεων καὶ ἀποφάσεων, οἱ ὅποιοι κατέληξαν στὰ πρῶτα δύο πρωτόκολλα τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας, τῆς 23 Μαρτίου / 4 Ἀπριλίου 1826 καὶ τῆς 24 Ἰουνίου / 6 Ἰουλίου 1827.

**Ἀποφασιστική στάση τῆς
Ρωσίας ἐναντί τοῦ ἑλλη-
νικοῦ ζητήματος μετὰ τὸν
θάνατο τοῦ τσάρου Ἀλε-
ξάνδρου Α' (1 Δεκεμβρίου
1825).**

1. Πραγματικά ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1825 σημειώνονται ὠρισμένα γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ ἐπιταχύνουν τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Ξαφνικά τὴν 1 Δεκεμβρίου (ν. ἡ.) πεθαίνει ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος Α' σὲ ἡλικία 48 ἐτῶν καὶ στὸν θρόνο ἀνεβαίνει ὁ Νικόλαος Α' μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἐπαναστατικῶν ἀναταραχῶν

στὴν χώρα του. Χαρακτηριστικά κρίνει τὴν στιγμή αὐτὴ ὁ Metternich μὲ τὰ ἐξῆς αἰνιγματικά: «Μιὰ νέα ἐποχὴ θ' ἀρχίση. Ἡ ἀπατῶμαι φοβερά ἢ ἡ ἱστορία τῆς Ρωσίας θ' ἀρχίση ἐκεῖ ὅπου τελειώνει τὸ μυθιστόρημα». Ἀσφαλῶς ὁ αὐστριακὸς καγκελλάριος ὑπαινισσόταν τὴν ἐμφάνιση τοῦ θετικοῦ καὶ δραστήριου νέου τσάρου, ἢ ὁποῖα θὰ εἶχε ἀποφασιστικὲς ἐπιπτώσεις στὴν ἐξέλιξη τῶν εὐρωπαϊκῶν ζητημάτων.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Stratford Canning στὴν συνέντευξη ποὺ εἶχε στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν Saida-Effendi γιὰ τὴν εἰρήνευση τῆς Ἑλλάδος προσπάθησε ἑμμεσα νὰ τὸν πτοήσῃ μιλώντας γιὰ τὴν τεράστια δύναμη τῆς ἀγγλικῆς αὐτοκρατορίας στὶς θάλασσες, ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ κλείσῃ τοὺς θαλάσσιους δρόμους καὶ ν' ἀποκλείσῃ τοὺς ὀθωμανικοὺς στόλους, ἀλλὰ καὶ νὰ σώσῃ τὴν Τουρκία καὶ ν' ἀναστείλῃ τὴν ἐξάπλωση τῆς Ρωσίας. Ὁ Τοῦρκος ὅμως ὑπουργὸς ἀπαντᾷ ὅτι ἡ Πύλη δὲν ἀνέχεται ἀνάμειξη ξένων στὶς ἐσωτερικὲς τῆς ὑποθέσεις. Καὶ λίγο ἀργότερα ἔλεγε στὸν διερμηνέα τῆς γαλλικῆς πρεσβείας Desgranges : «Ὁ κ. Canning θὰ ἔκανε καλὰ νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τὰ σχέδιά του· οἱ προσπάθειές του εἶναι ἀνωφελεῖς· θέτει ξανά ἐπὶ τάπητος ἓνα ζήτημα πολυσυζητημένο. Ἐχουμε κιόλας ἀπαντήσῃ χίλιες φορές σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους. Ὅλ' αὐτὰ δὲν εἶναι πιά παρὰ παλιὲς ιδέες. Ποτὲ δὲν θὰ ἔχῃ ἄλλη ἀπάντηση».

Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ποὺ τρέφει μεγάλες συμπάθειες πρὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλή, τὸν ὁποῖο θεωρεῖ ἑμμεσο πρᾶκτορα τῆς ἐπιρροῆς τῆς στὴν Ἀνατολή, παρακολουθεῖ μὲ μεγάλο ἐνδιαφέρον τὶς ἀγγλικὲς κινήσεις, ἀλλὰ εἶναι ἐπιφυλακτικὴ καὶ ἀναμένει τὴν στάση τοῦ νέου τσάρου.

Ἐπίσης ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, στέλνοντας στὴν Πετρούπολη τὸν νικητὴ τοῦ Ναπολέοντος στὸ Βατερλώ δούκα Wellington, γιὰ νὰ συγχαρῇ τὸν τσάρο γιὰ τὴν ἐνθρόνισή του, τοῦ ἔθετε καὶ ἓνα ἄλλο σκοπὸ : νὰ ψυχολογήσῃ τὶς διαθέσεις τοῦ νέου ἡγεμόνα καὶ νὰ τὸν ἐμποδίσῃ νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Τουρκίας, πρὸς τὸν ὁποῖο ἔκλινε τελευταῖα καὶ ὁ προκατόχος του.

Ὁ νέος τσάρος κατὰ τὶς ἀλλεπάλληλες συναντήσεις του μὲ τὸν Wellington φάνηκε ν' ἀδιαφορῇ γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα καὶ ν' ἀντιτίθεται στὴν ἐπέμβαση τῶν δυνάμεων γιὰ τὴν λύση του, ἀλλὰ ξαφνικά, ὕστερ' ἀπὸ καμιά δεκαπενταριά περίπου ἡμέρες, μετὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Wellington στὶς 17 Μαρτίου 1826, ἀπευθύνει τελεσίγραφο στὴν Πύλη, μὲ τὸ ὁποῖο ζητεῖ 1) ν' ἀποκατασταθῇ στὶς ἡγεμονίες Μολδαβία καὶ Βλαχία τὸ καθεστῶς, ποῦ ἐπικρατοῦσε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821· 2) νὰ δοθοῦν στὴν Σερβία οἱ θεσμοὶ ποῦ τῆς εἶχαν ὑποσχεθῇ μὲ τὴν συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου τοῦ 1812· καὶ 3) νὰ στείλῃ ἡ Τουρκία πληρεξουσίους τῆς στὰ ρωσικὰ σύνορα, γιὰ νὰ διαπραγματευθοῦν μὲ τοὺς Ρώσους συναδέλφους των τὰ σχετικὰ ζητήματα. Ὁ τσάρος ἔθετε προθεσμία ἑξὶ ἡμερῶν. "Ἄν οἱ ἡμέρες αὐτὲς περνοῦσαν χωρὶς ἀπάντηση, ὁ ἐπιτετραμμένος του Minciaky θὰ ἔπαιρνε τὰ διαβατήριά του καὶ τότε «θὰ ἦταν εὐκολο στοὺς ὑπουργοὺς τοῦ σουλτάνου ν' ἀναλογισθοῦν τὶς συνέπειες τοῦ γεγονότος αὐτοῦ».

Τὸ μυστήριον λοιπὸν τῶν προθέσεων τοῦ νέου τσάρου ἀποσαφηνιζόταν καὶ τὸ τελεσίγραφο προκαλοῦσε μεγάλη κρίση στοὺς διπλωματικούς κύκλους. Ἡ Γαλλία σπεύδει νὰ συμβουλευθῇ τὴν Πύλη νὰ δεχθῇ τοὺς ὅρους, ὅπως καὶ πραγματικὰ ἔγινε. Αὕτη εἶναι ἡ προϊστορία τῶν συνδιασκέψεων καὶ τῆς συνθήκης τοῦ "Ἀκκερμαν, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ (6 Ὀκτωβρίου 1826).

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ τσάρος δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, ἀλλὰ γι' αὐτὴν θὰ ἐνδιαφερθῇ καὶ θὰ συζητήσῃ μὲ τοὺς ὑπουργοὺς του ὁ δούκας τοῦ Wellington κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Πετρούπολη. Καὶ οἱ συζητήσεις αὐτὲς λήγουν μὲ τὸ πρωτόκολλο τῆς 4 Ἀπριλίου (ν.ῆ.), τὸ ὁποῖον ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν Wellington, Nesselrode καὶ Lieven, πρεσβευτὴ τῆς Ρωσίας στὸ Λονδίνο — τὸ πρῶτο διπλωματικὸ ἔγγραφο ποῦ ἀναγνωρίζει πολιτικὴ ὑπαρξὴ στὴν Ἑλλάδα καὶ θέτει τὶς βάσεις τῆς μεσολαβήσεως μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Τουρκίας : τὸ νέο κράτος θὰ εἶναι φόρου ὑποτελὲς στὸν σουλτάνο· οἱ Ἕλληνες θὰ διοικοῦνται ἀπὸ ἀρχές, ποῦ θὰ ἐκλέγουν οἱ ἴδιοι, ἀλλὰ ὁ διορισμὸς τους θὰ ἐπηρεάζεται κάπως ἀπὸ τὴν Πύλη· θὰ ἔχουν ἐλευθερία συνειδήσεως καὶ

εμπορίου και θα διαχειρίζονται μόνοι τους τα έσωτερικά τους ζητήματα. Κατόπιν οι δύο δυνάμεις δηλώνουν ότι θα ενεργήσουν είτε από κοινού είτε και χωριστά, για να επιτύχουν την ειρήνευση μεταξύ Πύλης και Ελλάδος και ότι πρόθυμα δέχονται να συμμετάσχουν και οι άλλες σύμμαχες δυνάμεις στις ενέργειες για την διευθέτηση του ζητήματος. Στο επίσημο αυτό διπλωματικό έγγραφο, που ουσιαστικά καταλύει τις αρχές της Ιερής Συμμαχίας, για πρώτη φορά μνημονεύεται το όνομα Ελλάς.

Η στάση της Αυστρίας και της Γαλλίας.

2. "Υστερα όμως από λίγες ημέρες πέφτει το Μεσολόγγι. Ο Metternich λοιπόν θεωρεί το έγγραφο θνησιγενές και μία σπαθιά μέσα στο νερό. Αποστέλλει στο Αίγαίο

μοίρα του αυστριακού στόλου υπό τον ναύαρχο Paulucci, για να προστατεύσει τα αυστριακά πλοία που μεταφέρουν στις ελληνικές χώρες εφόδια από τα τουρκικά και αιγυπτιακά λιμάνια, και να μην επιτρέψει την νηοψία των Ελλήνων καταδρομέων, τους οποίους εξακολουθεί να χαρακτηρίζει ως πειρατές.

Ο Paulucci έκδηλώνει και ζήλο για την προστασία των Ελλήνων καθολικών των Κυκλάδων, γεγονός που ανησυχεί κάπως τους Γάλλους που κατά παράδοση αιώνων άσκούσαν το έργο αυτό στην περιοχή εκείνη. Ο διάδοχός του όμως ναύαρχος Dandolo δείχνεται περισσότερο συγκρατημένος και αποφεύγει να θίξη τα γαλλικά συμφέροντα.

Ο διοικητής της γαλλικής μοίρας de Rigny εξακολουθεί να διαμαρτύρεται για τις πειρατικές πράξεις των Ελλήνων, αλλά το έκτελεστικό καταγγέλλει επίσης ότι πολλά ευρωπαϊκά καράβια μεταφέρουν στρατεύματα και εφόδια των Τουρκοαιγυπτίων. Η συμπεριφορά αυτή των ευρωπαίων πλοιοκτητών προξενεί φρίκη στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και φέρνει σε άκρα απελπισία τους Έλληνες ναυτικούς, που νομίζουν ότι πρέπει να προβούν σε αντίποινα, ν' αντικρούσουν δηλαδή την αδικία με την αδικία.

Ο βασιλιάς της Γαλλίας Κάρολος Ι', μολονότι προσωπικά έχει κηρυχθεί με ένθουσιασμό για την κατάπαυση των επιχειρήσεων στην Ελλάδα, αναγκάζεται να κρατήσει επιφυλακτική στάση, γιατί το επίσημο κράτος έχει λόγους να καλλιεργήσει την φιλία του με τον Μεχμέτ Αλή και τον Ιμπραήμ. Επιδοκιμάζει βέβαια την αγγλική πρωτοβουλία μεταξύ των εμπολέμων, αλλά νομίζει ότι η μεσολάβηση δεν πρέπει να γίνει εξ ονόματος μιάς μόνης δυνάμεως, αλλά

ἐξ ὀνόματος ὅλων τῶν συμμάχων. Μολαταῦτα ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη Guilleminot δὲν ἔχει τὴν ἐξουσιοδότηση νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ με ἐλευθερίᾳ κινήσεων. Ἀπλῶς παρακολουθεῖ με προσοχὴ τὴν ἐξέλιξη τῶν συνεχῶν καὶ ἐπίμονων προσπαθειῶν τοῦ Canning νὰ κάμψῃ τὴν ἀντίστασιν τῆς Πύλης.

Ἡ ἀποδοχὴ ὅμως ὅλων τῶν ὅρων τοῦ ρωσικοῦ τελεσιγράφου καὶ ἡ ὑπογραφή τῆς συνθήκης τοῦ "Ακκερμαν, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τῶν Ρώσων πληρεξουσίων νὰ διακόψουν τὴς διαπραγματεύσεις καὶ ν' ἀποπέμψουν τοὺς Τούρκους συναδέλφους των, ἐντυπωσίασε τοὺς διπλωματικούς κύκλους, ἔδειξε πολὺ καθαρὰ τὸν ἀποφασιστικὸ χαρακτήρα τοῦ τσάρου Νικολάου Α' καὶ γέννησε τὴν ὑποψία, μήπως καὶ στὴν περίπτωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος θὰ ἐπαναλαμβανόταν ἡ ἴδια ἱστορία. Μία νέα ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου τοῦ "Ακκερμαν θὰ ἔδινε τὴν πρωτοβουλία τῶν διπλωματικῶν ζυμώσεων στὴν Ρωσία καὶ αὐτὸ ἐφόβιζε πολὺ τὴν ἀγγλικὴ κυβέρνησις. Ἀλλωστε τώρα ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἔδειχνε ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν προώθησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος καὶ ἀνήγγελλε τὴν προσεχῇ ἀφίξιν τοῦ πρεσβευτῆ της de Ribeaupierre στὴν Κωνσταντινούπολιν.

Πραγματικὰ ὁ Ρώσος πρεσβευτὴς στὸ Λονδίνο πρίγκιπας Lieven ἐπιστρέφει στὴν θέσιν του, γιὰ νὰ πάρῃ μέρος στὶς ἐκεῖ συζητήσεις, ποὺ θ' ἀφοροῦσαν τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 23 Μαρτίου/4 Ἀπριλίου, καὶ δηλώνει γραπτὰ στὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ὅτι ὁ «τσάρος ἀρχίζει ν' ἀπασχολῆται με τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα». Ἔτσι τὸ ἑλληνικὸ θέμα ὑψώνεται σὲ ὑπόθεσιν πανευρωπαϊκοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα τρία χρόνια ποὺ ἀκολουθοῦν γίνεται τὸ ἐπίκεντρο τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας καὶ ἐπομένως σπουδαῖο ἀντικείμενον τῆς γενικῆς ἱστορίας.

Ἡ Αὐστρία ἀδυνατεῖ νὰ προσχωρήσῃ στὸ πρωτόκολλον, γιὰτὶ αὐτὸ ἐπληττε ὄχι μόνον τὴς ἀπόψεις της ὡς πρὸς τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴν ἀρχὴ τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας, ἔστω καὶ ἂν αὐτὴ οὐσιαστικὰ εἶχε ἀχρηστευθῇ. Μολαταῦτα δίνει ἐντολὴν στὸν πρεσβευτὴ της στὸ Λονδίνο Arronvi νὰ παρακολουθῇ ἀπὸ κοντὰ τὴς διασκέψεις, ἐνῶ συγχρόνως προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τὴν Πύλιν νὰ προχωρήσῃ με δική της πρωτοβουλία πρὸς τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ὥστε νὰ μὴ φανῇ ὅτι ὑποχωρεῖ με τὴν ἀπειλὴ τῶν καταναγκαστικῶν μέτρων τῶν δυνάμεων.

Τελικὰ ἡ Γαλλία κινήμενη ἀπὸ συμπάθεια πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν, ἀπὸ τὴς φιλελεύθερες παραδόσεις της καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ

συμφέροντά της, δέχθηκε νὰ συμμετάσχη καὶ αὐτὴ στὶς συζητήσεις γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 4 Ἀπριλίου, τὸ ὁποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ βάση γιὰ τὴν σύναψη μιᾶς τριμεροῦς συνθήκης. Καὶ πραγματικὰ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση ἐξελίχθησαν οἱ σχετικὲς διαπραγματεύσεις. Ὡς ὅπλο ἀποτελεσματικὸ ἀπέναντι τῆς Πύλης ὁ Canning θεωροῦσε τὴν ἀπειλὴ τῆς ἀνακλήσεως τῶν πρεσβευτῶν τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων, ἀλλὰ ἡ γαλλικὴ κυβέρνηση ἀμφέβαλλε πολὺ γιὰ τὴν δραστικότητα τοῦ μέτρου αὐτοῦ καὶ δίσταζε νὰ προχωρήσῃ ὡς τὸ σημεῖο αὐτό, γιατί διακύβευε μεγάλα συμφέροντα στὴν Ἀνατολή.

Ἡ Πύλη ὁμως ἐμμένει στὶς ἀπόψεις της καὶ ἀποκρούει μὲ πείσμα κάθε προσφορὰ μεσολαβήσεως τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δυνάμεων, τελευταῖα καὶ τῆς Γαλλίας.

**Διαβήματα τοῦ Ἀγγλοῦ
πρεσβευτοῦ στὴν Πύλη.**

3. Οἱ μῆνες περνοῦν. Στὶς 11 Φεβρουαρίου 1827 ἔρχεται στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ρωσίας de Ribeaupierre καὶ στὶς 20 τοῦ μηνὸς ἐπισκέπτεται τὸν

ρεῖς ἐφέντη (ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν) καὶ τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι δύο εἶναι οἱ σκοποὶ τῆς ἀποστολῆς του : ἡ ἀκριβὴς ἐκτέλεση τῶν ὁρῶν τῆς συνθήκης τοῦ Ἀκκερμαν καὶ ἡ εἰρήνευση τῆς Ἑλλάδος· καὶ ἐπειδὴ τὸ πρῶτο ζήτημα εἶναι ἀλληλένδετο μὲ τὸ δεύτερο, ὁ τσάρος εἶναι ἀποφασισμένος νὰ προχωρήσῃ στὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ του. Στὶς ἐπόμενες ἡμέρες ὁ Ribeaupierre ἀφήνει νὰ κυκλοφορήσουν μέσα στὴν Κωνσταντινούπολη ἔμμεσες ἀπειλές. Ὁ Stratford Canning ἀνησυχεῖ, ἐπίσης καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἄλλων δυνάμεων, οἱ ὁποῖοι σπεύδουν νὰ ἐπιστημάνουν στὴν Πύλη τὴν ἐπιδείνωσιν τῆς καταστάσεως. Ὁ νέος ὁμως ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας Περτέβ ἐφέντης δηλώνει ἀμέσως στὸν Γάλλο πρεσβευτὴ ὅτι κάθε προσπάθειά τους εἶναι ἀνωφελὴς καὶ ὅτι ἡ Πύλη ἔχει μὲ τὸ μέρος της τὸ δίκαιο, ποὺ στηρίζεται στὸν ἱερὸ νόμον τῶν μουσουλμάνων. Τὰ ἴδια περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ στοὺς διερμηνεῖς τῶν πρεσβευτῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ Ρωσίας.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι περισφίγγουν καὶ τὸ τελευταῖον ὄχυρό τῆς Στερεᾶς, τὴν Ἀκρόπολιν, ἡ ὁποία τελικὰ παραδίδεται μὲ συνθήκη. Ποιὰ εἶναι τῶρα τὰ σημαντικὰ ἐρεῖσματα τῶν Ἑλλήνων σὲ ὅλες τὶς ἐπαναστατημένους χώρες; Τὸ Ναύπλιο, ἡ πρωτεύουσά τους, καὶ ἡ Ὑδρα. Ἐχει λοιπὸν κάθε λόγον ἡ Πύλη νὰ ἐπιμένῃ στὴν ἄρνησίν της.

Ἡ ἐπιμονὴ ὅμως τῆς Πύλης συντελεῖ, ὥστε νὰ ὠριμάσῃ γοργὰ στοὺς διπλωματικούς κύκλους τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἡ ἰδέα ὅτι πρέπει νὰ σπεύσουν νὰ ἐπιλύσουν μὲ εἰρηνικὴ ὁδὸ τὸ ἐλληνικὸ ζήτημα, πρὶν ξιφουλκήσουν οἱ Ῥῶσοι. Ἐτσι ὑπογράφεται τὸ πρωτόκολλο τῆς 24 Ἰουνίου/6 Ἰουλίου 1827, τὸ ὁποῖο οὐσιαστικὰ ἀποτελεῖ βελτιωμένη μορφή τοῦ προηγουμένου τῆς 23 Μαρτίου/4 Ἀπριλίου 1826, ἐπεὶδὴ προβλέπει καὶ τὰ μέτρα καταναγκασμοῦ τῆς Πύλης. Τὸ νέο λοιπὸν πρωτόκολλο προσφέρει τὴν μεσολάβηση τῶν δυνάμεων γιὰ τὴν εἰρήνευση, προβλέπει τὴν ἄμεση διακοπὴ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, τὴν ὑποτέλεια τῶν Ἑλλήνων κ.λ., ἀλλὰ ὀρίζει ὅτι, ἂν ὁ σουλτάνος μέσα σ' ἓνα μῆνα δὲν δεχθῇ τὴν μεσιτεία, τότε οἱ τρεῖς δυνάμεις θὰ προσεγγίσουν τοὺς Ἕλληνες, θὰ ἔλθουν σὲ ἐμπορικὲς σχέσεις μαζί τους στέλνοντας στὴν χώρα τοὺς διπλωματικούς ἀντιπροσώπους καὶ — ἀποφεύγοντας κάθε σύγκρουση — θὰ παρεμβληθοῦν μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων, ὥστε νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀνακωχή. Οἱ διοικητὲς τῶν ναυτικῶν μοιρῶν θὰ ἐλάμβαναν τὶς σχετικὲς ὁδηγίες.

Ἐνα μῆνα μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ πρωτοκόλλου, στὶς 8 Αὐγούστου 1827, πεθαίνει ὁ κύριος δημιουργὸς του, ὁ George Caning. Ὁ θάνατός του πρὸς στιγμὴ φαίνεται ὅτι προκαλεῖ κάποια σύγχυση, ἐνθαρρύνει τοὺς Τούρκους καὶ παρακινεῖ τὸν Metternich νὰ διατυπώσῃ νέες ἀπόψεις, ὥστε ἡ εἰρήνευση νὰ προέλθῃ ἀπὸ τὴν βούληση τοῦ σουλτάνου, ἀλλὰ ὑπάρχει ἤδη μία συνθήκη, μία ἐπίσημη κοινὴ γραμμὴ τῶν τριῶν δυνάμεων. Βάσει αὐτῆς, λίγες μέρες πρὶν, οἱ στρατιωτικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας στὴν Αἴγυπτο εἶχαν ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Μεχμέτ Ἀλῆ ν' ἀνακαλέσῃ τὸν στόλο του, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναχωρήσῃ τὴν 1 Αὐγούστου (ν.ῆ.) ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ἀλλὰ ὁ πασὰς ἐπικαλεῖται τὴν ἐξάρτησή του ἀπὸ τὴν Πύλη, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ ἀναμένει σχετικὲς ὁδηγίες.

Ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου
(8/20 Ὀκτωβρίου 1827).

4. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ναύαρχοι Codrington καὶ de Rigny κοινοποιοῦν στὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησις τὴν δήλωσιν τῶν μεγάλων δυνάμεων γιὰ τὴν ἄμεση κατά-

παυση τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ αὕτῃ ἀποδέχεται τὴν πρότασιν. Ὁ σουλτάνος ὅμως εἶναι ἔξω φρενῶν καὶ ἐμμένει στὴν ἄρνησίν του, παρὰ τὶς ἀλλεπάλληλες ἐπισκέψεις τῶν πρεσβευτῶν στὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν Περτέβ ἐφέντη καὶ τὶς πιέσεις τους. Πῶς ἐξηγεῖται ἡ ἀδιάλλακτὴ αὕτῃ στάσις τῶν δύο ἀνδρῶν;

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος εἶναι συγκεντρωμένος στὸ Ναβαρίνο ὑπὸ τὴν ἀρχηγίᾳ τοῦ Ἰμπραῖμ καὶ ἡ Πύλη ἀγγέλλει ὅτι μέσα σὲ 15 ἡμέρες θὰ πληροφορηθῇ ὁ κόσμος «θαυμαστὰ πράγματα» ὑπονοώντας τὴν ἐξόρμηση τῆς τρομερῆς ἐκείνης ἀρμάδας ἐναντίον τῆς Ὑδρας καὶ τὴν συντριβὴ τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐνωμένος στόλος τῶν μεγάλων δυνάμεων ἐτοιμάζεται νὰ ἐφαρμόσῃ τὶς διατάξεις τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 6 Ἰουλίου. Πραγματικά, ὁ Γάλλος ναύαρχος de Rigny διευθύνεται πρὸς τὸ Ναβαρίνο, ἐπισκέπτεται τὸν Ἰμπραῖμ καὶ τοῦ δηλώνει ὅτι θὰ ἀπαγορευθῇ μὲ βία κάθε κίνηση τοῦ στόλου του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή του πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρεια. Ὁ Ἰμπραῖμ ὑπόσχεται νὰ ζητήσῃ ὁδηγίες ἀπὸ τὸν σουλτάνο καὶ τὸν πατέρα του καὶ νὰ μείνῃ ἀδρανής, μέχρις ὅτου ἐπιστρέψουν οἱ ἀγγελιαφόροι του. Τὰ στρατεύματά του ὅμως, ἀνάλογα μὲ τὶς πιέσεις τῶν Εὐρωπαίων στολάρχων, ἐντείνουν τὶς καταστρεπτικὰς τοὺς ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίαις τοὺς στὴν Μεσσηνία, ὡς ἐπάνω στὴν εὐφορὴ Ἡλεία.

Στὶς 15 Ὀκτωβρίου (ν.ῆ.) οἱ τρεῖς συμμαχικοὶ στόλοι ἐνώνονται ἐμπρὸς τὸν ὄρμο τοῦ Ναβαρίνου καὶ στὶς 8/20 τοῦ μηνός, στὴ 1.35' μ.μ., εἰσέρχονται μέσα σ' αὐτόν, πρῶτα ὁ ἀγγλικός, ὁ γαλλικός καὶ τελευταῖα ὁ ρωσικός. Τὰ συμμαχικά πλοῖα ἀγκυροβολοῦν κοντὰ ἢ ἀνάμεσα στὰ τουρκοαιγυπτιακά, ποὺ ἦταν παραταγμένα σὲ σχῆμα ἡμικυκλίου παράλληλα πρὸς τὴν ἀκτὴ. Ἡ προσέγγιση αὐτὴ ἔφερε κάποια ἀναταραχὴ μέσα στὸν ὄρμο, ὅπου συνωθοῦνταν ἑκατοντάδες ἐχθρικά πλοῖα, πολεμικά, φορτηγά, ὀπλιταγωγὰ, πυρπολικά κ.λ. Τότε ὁ ὑποπλοίαρχος Fitz-Roy τοῦ ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ «Dartmouth» μὲ μιὰ βάρκα κατευθύνεται πρὸς ἓνα αἰγυπτιακὸ πυρπολικὸ γιὰ νὰ ὑποδείξῃ τὴν ἀπομάκρυνσή του, ἀλλὰ γίνεται δεκτὸς μὲ πυροβολισμούς. Τὸ πῦρ γενικεύεται καὶ στὶς 5 τὸ ἀπόγευμα ὁ περήφανος τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος δὲν ὑπάρχει πιά. Ἡ καταστροφή αὐτὴ ἔδειχνε καθαρά ὅτι τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα βρισκόταν πιά πρὸς τὸ τέλος του.

Τὴν ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου τὴν πληροφορήθηκε ὁ Καποδίστριας στὸ Τουρίνο, ὅπου βρισκόταν ὕστερ' ἀπὸ πολύμηνη περιόδεια στὶς πρωτεύουσες τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὶς διάφορες αὐλὲς εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ σφυγμομετρήσῃ τὶς διαθέσεις τῶν ἰσχυρῶν, ν' ἀντιληφθῇ ἀπὸ κοντὰ τὶς δυσκολίες, ποὺ θ' ἀντιμετώπιζε πλέοντας ἀνάμεσα στὶς συμπληγάδες τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, καὶ ν' ἀναλογισθῇ τὸ μέγεθος τῆς ἀποστολῆς του, ποὺ τὸν περίμενε ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφίξή του στὴν Ἑλλάδα.

Α'. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΗ ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΚΑΘΟΔΟ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

Ἡ κατάσταση στο ἑσωτε-
ρικό.

1. Πραγματικά, όταν ὁ Καποδίστριας ἀπο-
βιβάσθηκε στοῦ Ναύπλιου στίς 8 Ἰανουα-
ρίου 1828, βρῆκε τήν Ἑλλάδα σέ οἰκτρή
κατάσταση, οὐσιαστικά σέ ἀναρχία. Πολ-

λές σχετικά πληροφορίες μᾶς δίνουν οἱ πέντε ἐκθέσεις, πού τοῦ ὑπέ-
βαλαν στίς 14/26 Ἰανουαρίου 1828 οἱ ἰσάριθμοι «γραμματεῖς τῆς
ἐπικρατείας», δηλαδή οἱ ἀρμόδιοι ὑπουργοί. Οἱ ἐκθέσεις αὐτές, οἱ
πιό ἀντικειμενικές καί ἀξιόπιστες πηγές τῆς ἐποχῆς, μέ ὠμό σχεδόν
ρεαλισμό περιγράφουν τήν τότε κατάσταση.

Μέ βάση τήν ἐκθεση τοῦ «ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν καί τῆς ἀστυ-
νομίας γραμματέως» Ἀ. Λόντου ἡ ἐσωτερική κατάσταση στήν Ἑλ-
λάδα παρουσιάζεται ἀναλυτικά ὡς ἑξῆς: Ἡ Στερεά ἦταν σχεδόν
στήν διάθεση τοῦ ἔχθρου. Ἐκεῖ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Καραϊσκάκη
καί τήν μεγάλη ἥττα καί καταστροφή τῶν Ἑλλήνων στοῦ Φάληρου
διαλύθηκε τὸ μεγάλο ἑλληνικὸ στρατόπεδο τῆς Ἀττικῆς (Ἀπρίλιος
1827) καί σέ λίγο παραδόθηκε καί τὸ μόνο κύριο μετὰ τὸ Μεσολόγγι
προπύργιο τῆς ἐλευθερίας, ἡ Ἀκρόπολη. Ἡ κατάρρευση τῶν Ἑλ-
λήνων εἶχε ὀλέθριο ἀντίκτυπο στοὺς διάφορους σκορπισμένους στήν
Στερεά Ἑλλάδα ὀπλαρχηγούς, πού ἐξαγοράζοντας τὸν καιρὸ καί
καραδοκῶντας καταλληλότερες περιστάσεις γιὰ δράση ἦρθαν σέ
συνεννοήσεις μέ τοὺς Τούρκους καί μερικοὶ ψευτοπροσκύνησαν, *ἐβα-*
λαν καπάκια.

Τὰ ἑλληνικά στρατεύματα τοῦ στρατοπέδου τῆς Ἀττικῆς ἀπο-
σύρθηκαν βαθμιαία σέ ἀσφαλέστερους τόπους, ἄλλα στὰ γειτονικά
νησιά Σαλαμίνα καί Αἴγινα καί ἄλλα στήν Πελοπόννησο, ὅπου
τελικά συγκεντρώθηκαν καί τὰ περισσότερα. Ἡ συσώρευση ὅμως
σ' αὐτὴν τόσου πλήθους ὀπλοφόρων, πού ζητοῦσαν τροφίμα καί
ἀπαιτοῦσαν τὰ «δικαιώματά» τους, κυρίως τοὺς καθυστερημένους
μισθοὺς των, κατατάραξε τήν Πελοπόννησο, τήν τρομοκρατημένη

ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς καὶ λεηλασίαι τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἰμπράιμ.

Τόσο στὴν ὕπαιθρο, ὅσο καὶ στὶς πόλεις, οἱ αὐθαιρεσίαι καὶ οἱ καταχρήσεις τῶν στρατιωτικῶν ποὺ διατρέφονταν σὲ βάρος τῶν κατοίκων, εἶχαν φέρεи σὲ ἀπόγνωση τὸν λαό. Ἐπόμενοιο βέβαια ἦταν, περισσότερο ἀπ' ὅλες τὶς πόλεις, τὸ Ναύπλιο, ἡ ἔδρα τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς, νὰ δοκιμάσῃ τὰ δεινὰ τῶν παρεκτροπῶν καὶ τῶν ἀταξιῶν, γιὰτὶ ἐκεῖ οἱ στρατιωτικοὶ παράγοντες, βλέποντας τὴν ἀδυναμία τῆς ἀρχῆς, θρασύτατα καταφρονοῦσαν τὶς διαταγές της καὶ ζητοῦσαν νὰ τῆς ἐπιβληθοῦν. Ἡ Ἀντικυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ, ἀπογοητευμένη ἀπὸ τὴν ἀκαταστασία τοῦ Ναυπλίου καὶ κρίνοντας ἀκατάλληλο τὸ περιβάλλον γιὰ τὴν ἐξακολούθηση τῶν ἐργασιῶν της, παρέδωσε τὴν προσωρινὴ διοίκηση τῆς πόλης σὲ ἐπιτροπὴ καὶ πῆγε στὴν Αἴγινα. Ἐκεῖ, χάρις στὴν ἀπομόνωση τοῦ νησιοῦ καὶ στὴν παρουσία πολλῶν ψαριανῶν, εἶχε παγιωθῇ ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ ἀναγκαία ἡσυχία γιὰ τὴν ἐπιμέλεια τῶν κοινῶν.

Ἀκαταστασία ἐπίσης βασιλεῦε καὶ στὸ πρῶτο πραγματικὰ ἀστικὸ κέντρο, στὸ πρῶτο ἐμπορικὸ λιμάνι τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, στὴν νεοσυννοικισμένη Ἑρμούπολη. Ὁ μόνος ἀντιπρόσωπος τῆς κυβερνήσεως ἐκεῖ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τάξη καὶ νὰ ἐπουλώσῃ τὶς κοινωνικὲς πληγές, ποὺ εἶχαν ἀνοίξει στὸ πολυσύχναστο ἀπὸ διαφόρους ἀνθρώπους — κάθε καρυδιᾶς καρῦδι — καὶ πολυθόρυβο ἐμπορικὸ αὐτὸ λιμάνι ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ Δύση. Γι' αὐτὸ ἡ Ἀντικυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ ἀποφάσισε, ὥστε ὁ ἀστυνόμος νὰ ἔχῃ προσωρινὰ καὶ τὴν γενικὴ διοίκηση τοῦ νησιοῦ καὶ στὰ νέα του αὐτὰ καθήκοντα νὰ τὸν βοηθῇ κι' ἓνας γενικὸς μεσίτης, ἰδίως γιὰ τὴν παρακολούθηση καὶ τὴν περιστολὴ τῶν πράξεων ἀγοραπωλησίας στὶς πειρατικὲς λεῖψ. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἔμποροι τῆς Ἑρμουπόλεως, βλέποντας τὰ συμφέροντά τους νὰ βλάπτωνται, ἀποδοκίμασαν τὰ μέτρα αὐτὰ καὶ βάζοντας σ' ἐνέργεια κάθε μέσο κατῳρθώσαν νὰ τὰ ματαιώσουν. Ἀπὸ τότε ἡ Ἑρμούπολη ἔμεινε χωρὶς ἐπίσημες ἀρχές, ἀλλὰ μὲ μόνη τὴν δημογεροντίαν της, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν ὅμως οἱ μεγαλέμποροι.

Στὰ πιὸ ἀπομακρυσμένα ζωτικὰ νησιά, στὴν Σάμο καὶ στὴν Κρήτη, ἡ ἐπιρροὴ τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας ἦταν μηδαμινή : στὴν Σάμο πραγματικὰ κυβερνοῦσε ὁ πρωτεργάτης τῆς ἐπαναστάσεως ἐκεῖ Λυκοῦργος Λογοθέτης, ἐνῶ στὴν Κρήτη τὸ τοπικὸ διοικητικὸ συμβούλιο.

Μολαταῦτα ἡ ἀπήχηση τῆς ἐκλογῆς τοῦ Καποδίστρια, ἡ ἐναγώνια προσδοκία τῆς καθόδου του στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς καλύτερου μέλλοντος καὶ ὁ ἀντίκτυπος τῆς ναυμαχίας τοῦ

Ναβαρίνου, ὥπλισαν τὸν ἑλληνικὸ λαὸ με ὑπακοή καὶ τὸν ἀναζωογόνησαν, ὥστε ν' ἀντιδράσῃ δυνατὰ στὶς τόσες συμφορὲς του. Ἔτσι παρατηρήθηκε κάποιον ἀποτίναγμα τῆς νάρκης του κι' ἐγίναν μερικὲς πολιτικὲς ζυμώσεις, ἰδίως στοὺς τόπους ὅπου ὑπῆρχε σχετική ἀσφάλεια καὶ ἡσυχία, δηλαδὴ στὰ νησιά. Σὲ μερικὰ ἐγίναν τελευταῖα ἐκλογὲς δημογερόντων, ἀλλὰ βέβαια κατὰ τὸν παλιὸ τρόπο : στὴν πραγματικότητα ἦταν νίκη φατρίας κατὰ φατρίας. Ἐπίσης στὰ νησιά Ὑδρα καὶ Σπέτσες ἀποκαθίστανται οἱ πρόκριτοι στὴν ἀρχή, ἀλλὰ δὲν ἔχουν πιά οὔτε τὴν δύναμη οὔτε καὶ τὸ ἀναγκαιό κύρος γιὰ τὴν ἐπιβολή τους κι' ἔτσι στὴν πραγματικότητα ἐξακολουθεῖ νὰ βασιλεύῃ ἐκεῖ ἀναρχία. Ἐπίσης ἀλλαγὴ πρὸς τὸ καλὺτερο παρατηρεῖται καὶ στὰ λίγα μὴ κατεχόμενα ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ ἐδάφη τῆς Στερεᾶς ἀλλὰ κι' ἐκεῖ λείπουν οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες.

Τελειώνοντας τὴν ἐκθεσὴ του ὁ Λόντος γράφει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικὰ : «Θεωρῶ καθήκον μου νὰ προσθέσω κάθε τι, ποῦ ἔχει σχέση με τὸ ἐμπόριο, τὶς τέχνες, τὴν βιοτεχνία καὶ τὴν γεωργία. Λοιπὸν δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀπ' αὐτά. Οὔτε ἐμπόριο, οὔτε τέχνες, οὔτε βιοτεχνία καὶ μηδαμινὴ εἶναι καὶ ἡ γεωργία. Οἱ χωρικοὶ δὲν σπέρνουν πιά, γιατί δὲν εἶναι βέβαιο, ἂν θὰ θερίσουν, καὶ ἂν θερίσουν, δὲν εἶναι βέβαιο, ἂν θὰ σώσουν τὴν ἐσοδεῖα τους ἀπὸ τὴν ἀρπακτικότητα τῶν στρατιωτικῶν. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ ἔμπορος εἶναι σίγουρος μέσα στὶς πόλεις. Ὁ φόβος τῶν πειρατῶν τὸν κάνει νὰ τρέμῃ. Ὁ πειρατὴς ἔχει τὸ μάτι ὀλάνοιχτο, παραφυλάγει τὸ καράβι στὸ πέρασμά του καὶ ὁ φόβος σκεπάζει τὸ μυστικὸ τῆς κλοπῆς. Ὁ δυστυχισμένος τεχνίτης δὲν εἶναι σίγουρος ἐπίσης ὅτι ἡ δουλειά του θὰ τοῦ πληρωθῇ. Τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου εἶναι ἡ μόνη πραγματικότητα. Οἱ κοινωνικοὶ δεσμοὶ ἔχουν λυθῇ. Ὁ πολίτης δὲν ἔχει τὴν προστασία τοῦ νόμου. Καὶ μόνον ἡ ἀνεξάντλητη μακροθυμία τοῦ λαοῦ ἐμπόδισε μιὰ κατάσταση ἀκόμη πιὸ φρικτὴ».

**Σχέσεις τῆς Ἑλλάδος με
τοὺς ξένους ναυάρχους —
Πολεμικὸ καὶ ἐμπορικὸ
ναυτικό.**

2. Καὶ τώρα ἐρχόμαστε νὰ ἐξετάσουμε τὴν διεθνῇ θέσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὡς πρὸς τὶς σχέσεις της με τὸ ἐξωτερικὸ πολὺ λίγα, σχεδὸν ἀσημάντα, εἶναι ἐκεῖνα, ποῦ ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὴ του «ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ ναυτικοῦ γραμματεὺς τῆς

ἐπικρατείας» Γ. Γλαράκης. Τὸ μόνο διπλωματικὸ ἔγγραφο πρὸς ξένο κράτος εἶναι ἡ διακοίνωση στὴν ἀγγλικὴ κυβέρνησις γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Καποδίστρια, τοῦ Cochrane ὡς ἀρχηγοῦ τῶν ἑλληνικῶν

ναυτικῶν δυνάμεων καὶ τοῦ Church τῶν στρατιωτικῶν. Μεγαλύτερη καὶ πολὺ σπουδαιότερη εἶναι ἡ ἀλληλογραφία μὲ τοὺς ναυάρχους τῆς Γαλλίας, Ἀγγλίας καὶ Ρωσίας, ποὺ ἀπολήγει, καθὼς ἦταν ἐπόμενο, στὴν ἐπικράτηση τῶν ἀπόψεων καὶ τῆς θελήσεως τῶν δυνατῶν, παρ' ὅλες τὶς ἀπελπισμένες διαμαρτυρίες τοῦ νεαροῦ ἑλληνικοῦ κράτους γιὰ τὴν καταπάτηση τῶν ἐθνικῶν του δικαιωμάτων : οἱ τρεῖς δηλαδὴ ναύαρχοι δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν ἑλληνικὴ ἐκστρατεία γιὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Χίου καὶ καθορίζουν ὡς περιοχὴ δράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ τὶς ἀκτὲς ἀπὸ τὸν Βόλο ὡς τὴν Ναύπακτο. Ἐπίσης ἡ Ἀντικυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ ἀναγκάζεται νὰ πληρώσῃ στοὺς ἀρχηγούς τῶν ξένων ναυτικῶν μοιρῶν, ποὺ στάθμευαν στὸ Αἶγαίο, στὸν Γάλλο de Rigny καὶ στὸν Ἀγγλο Hamilton, σημαντικὰ ποσὰ ἀποζημιώσεων γιὰ πειρατικὲς πράξεις ἑλληνικῶν πλοίων. Καὶ κατ' ἀπαίτηση τοῦ ἴδιου τοῦ Hamilton διορίζεται ὁ Mac-Gill πρόξενος τῶν Ἑλλήνων στὴν Μάλτα, γεγονὸς ποὺ ὁ Γλαράκης μὲ προφανῆ ἱκανοποίησιν τὸ μνημονεύει σὰν τὸ πιὸ ἀξιοσημείωτο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς του, γιατί ἴσως, κατ' αὐτόν, ἀποτελοῦσε μιὰ θετικὴ πρόοδος καὶ ἐπιτυχία ἢ προσέγγισιν πρὸς μιὰ μεγάλη δύναμιν.

Τὰ ὅσα κατόπιν ἀναφέρει ὁ Γλαράκης, ποὺ εἶναι καὶ «ἐπὶ τῶν ναυτικῶν γραμματεῦς», καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι γραμματεῖς τῆς ἐπικρατείας, διαφωτίζουν εἰδικώτερα καὶ λεπτομερέστερα τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν. Ἔτσι ὁ Γλαράκης ἀναφερόμενος στὸ πολεμικὸ ναυτικὸ τῶν Ἑλλήνων λέγει ὅτι αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ λεγόμενα *ἐθνικὰ πλοῖα*, ποὺ ἀγοράστηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια μὲ χρήματα τῶν δανείων ἢ μὲ βοηθήματα — ἐπομένως εἶναι νεώτατου τύπου (ἀτμόπλοια, κανονιοφόροι, κορβέτες κ.λ.) καὶ ἀνήκουν στὸ ἔθνος — καὶ ἀπὸ τὰ *ιδιωτικά*, ποὺ εἶναι ὁ παλιὸς πυρήνας τοῦ στόλου τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων καὶ ἀνήκουν σὲ πλοῦσιους ἰδιῶτες τῶν ναυτικῶν νησιῶν Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν. Ἀρχιναύαρχος τοῦ στόλου εἶναι ὁ Cochrane, ποὺ ἔφερε σὲ μεγάλη ἀταξία τὰ ναυτικὰ πληρώματα, γιατί ἔκανε πολλοὺς προβιβασμούς, χωρὶς νὰ ὑποβάλλῃ τὶς σχετικὲς προτάσεις τοῦ στὴν κυβέρνησιν, ὅπως εἶχε καθήκον. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ κυβέρνησις δὲν τοὺς ἐκύρωσε.

Ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀνανέωση τοῦ ὕλικου τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἐμπορικὸν στόλον καὶ τὴν ναυτιλίαν παρατηρεῖται ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη κατάπτωση : σὲ ὅλη τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα τέσσερες μόνο λιμενάρχες ὑπηρετοῦν, κι' αὐτοὶ στὰ πελοποννησιακὰ παράλια. Στὰ λιμάνια τοῦ Ναυπλίου καὶ τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου λιμεναρχοῦν οἱ ἐνοικιαστὲς τῶν δικαιω-

μάτων του άγκυροβολήματος τών πλοίων. 'Η άταξία που βασιλεύει στα άλλα λιμάνια έμποδίζει την είσπραξη τών δικαιωμάτων. 'Η άταξία αυτή πρέπει ν' άναχθῇ κυρίως στην έξάπλωση τῆς πειρατείας, στην όποία συνέβαλε έν μέρει καί ἡ 'Αντικυβερνητική 'Επιτροπή με τὰ άστοχα μέτρα της, που τώρα προσπαθεῖ νά τὰ δικαιολογήσει : έπειδή δηλαδή πολλά έλληνικά πλοία άρχιζαν νά πλέουν με σημαία ξένου κράτους, για νά μπορέσουν νά ξεφύγουν την οικονομική κρίση που από χρόνια τώρα μάστιζε την έλληνική ναυτιλία, ἡ 'Αντικυβερνητική 'Επιτροπή, για νά τὰ προσελκύσει πάλι, άποφάσισε νά μοιράσει καταδρομικά γράμματα σέ διάφορα έμπορικά πλοία, δηλαδή άδειες νηοψίας καί κατασχέσεως τών προοριζόμενων για τόν έχθρό πολεμοφοδίων, έμπορευμάτων κ.λ., έστω καί αν αυτά προστατεύονταν από σημαία ούδέτερου κράτους. 'Η φοβερή έξάπλωση τῆς πειρατείας κατά τὰ τέλη του 1827 πρέπει ν' άποδοθῇ κυρίως στην ένέργεια αυτή τῆς κυβερνήσεως, που ύστερ' από πολλά παράπονα καί φανερές άπειλές τών ξένων για τις ύπερβασίες καί αυθαίρεσίες τών πειρατικών πλοίων, άναγκάστηκε ν' άφαιρέσει τὰ καταδρομικά γράμματα.

Οίκονομικά.

3. Πολύ ένδιαφέρουσα είναι επίσης ἡ έκθεση του «έπί τών οικονομικών γραμματέως τῆς επικρατείας» Π. Λοιδορίκη για

την σύγχρονη οικονομική κατάσταση στην επαναστατημένη 'Ελλάδα. 'Όταν σχηματίσθηκε, λέγει, ἡ 'Αντικυβερνητική 'Επιτροπή, δέν υπῆρχε σχεδόν καμιά φορολογική όργάνωση. Μόνη αξιόλογη προσοδοφόρα πηγή ἦταν ό φόρος είσαγωγῆς ξένων έμπορευμάτων, που απέδωσε όμως έλάχιστα, είτε γιατί οί έπαρχίες έναντιώνονταν στην πληρωμή είτε γιατί ό ναύαρχος Cochrane, στόν όποίο είχαν παραχωρηθῇ τὰ 2/3 του φόρου για τις κατεπείγουσες άνάγκες του στόλου, δέν υπάκουε στίς διαταγές τῆς κυβερνήσεως. Μόνο στην Σύρο είσπράχθηκε ό φόρος, αλλά όχι σωστά, γιατί οί εκεί δημογέροντες — μεγαλέμποροι, ένω στην πραγματικότητα ἦταν αυτοί, που πλήρωναν τόν φόρο, είχαν την παράλογη άξίωση νά τόν εισπράττουν καί οί ἴδιοι. Καί πραγματικά, στηριζόμενοι στην προστασία του Cochrane, πέτυχαν νά διαχειρίζονται κατά βούληση τὰ είσοδήματα τών μόνων σημαντικών προσόδων του κράτους. Την συνεργασία του Cochrane με τούς μεγαλεμπόρους τῆς Σύρου κατήγγελλε καί ό «έπί τών έσωτερικών καί τῆς άστυνομίας γραμματέυς».

Ἀπὸ τὴν δεκάτῃ, τὸν γνωστὸ φόρο τῆς τουρκοκρατίας καὶ τῶν χρόνων τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ κυβέρνησις δὲν εἰσέπραξε σχεδὸν τίποτε στὴν Πελοπόννησον : ἂν καὶ ἔβγαλε σὲ δημοπρασίαν τὸ νοίκιασμα τοῦ φόρου αὐτοῦ, ὅπως γινόταν καὶ πρὶν, μολταυτα δὲν παρουσιάστηκε κανένας ἐνοικιαστής, γιατί ὑπῆρχε ὁ φόβος τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν αὐθαιρεσιῶν τῶν κατὰ τόπους στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν καὶ τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Πελοποννήσου Κολοκοτρῶνη. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπιστάτες, τοὺς ὁποίους τελικὰ ἀναγκάστηκε νὰ διορίσῃ καὶ νὰ στείλῃ ἡ κυβέρνησις, γιὰ νὰ εἰσπράξῃ τὸν φόρο, γύρισαν ἄπρακτοι.

Στὴν Στερεὰ ἐπίσης ἡ κυβέρνησις δὲν μπόρεσε νὰ εἰσπράξῃ τὴν δεκάτῃ, καθὼς καὶ κάθε ἄλλο φόρο, γιατί ἡ χώρα βρισκόταν στὰ χέρια τοῦ ἐχθροῦ. Μόνο στὰ νησιά κατάρθρωσε νὰ εἰσπράξῃ μικρὸ μέρος τῆς δεκάτης, πού ξοδεύτηκε ἀμέσως γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ στρατοῦ, γιὰ τὶς ἀποζημιώσεις, πού ἀποφασιστικὰ καὶ βίαια ἀπαιτοῦσαν ὁ de Rigny καὶ ὁ Hamilton, γιὰ τοὺς μισθοὺς τῶν βουλευτῶν κ.λ.

Ἡ ἀξιολογώτερη ὁμως πρόσοδος πού ἔσωσε τὴν κυβέρνησις ἀπὸ τὸ οἰκονομικὸ ἀδιέξοδο καὶ τῆς ἔδωσε τὴν δυνατότητα νὰ βαστάξῃ τὶς ἐκστρατείες, νὰ δώσῃ σὲ μερικοὺς δυστυχομένους πολίτες τὴν ἀπαραίτητη περίθαλψιν καὶ νὰ πληρώσῃ ἀποζημιώσεις στοὺς ναυάρχους ἦταν τὰ ἔσοδα τῶν λειῶν. Δυστυχῶς οἱ πολλὲς ἄλλες πηγὲς προσόδων ἔμεναν ἀνεκμετάλλευτες, γιατί οἱ διαρκεῖς διχόνοιες, οἱ ἐμφύλιοι σπαραγμοί, οἱ ἀπεραντολογίαι στὶς συζητήσεις καὶ ἡ ἀπείθεια τοῦ Cochrane καὶ τοῦ Church ἦταν, κατὰ τὸν «ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν γραμματέα», τὰ μεγαλύτερα ἐμπόδια γιὰ τὴν ἐπιδίωξιν ἐφαρμογῆς συστηματικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Κοντὰ σ' αὐτὰ ἃς προστεθοῦν ἡ ἀντιδραστικὴ στάσις τῆς βουλῆς στὴν ἐπικύρωσιν κάθε οἰκονομικοῦ μέτρου τῆς κυβερνήσεως καὶ οἱ καταχρήσεις τῶν ἐπαρχιακῶν προκρίτων, πού, δυνατοὶ κι' ἐνδιαφερόμενοι ἅμεσα γιὰ τὰ ἀτομικά τους συμφέροντα, ἄρπαζαν τὰ δημόσια ἔσοδα.

Ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις συνοψίζεται ἐπιγραμματικὰ στὰ ἑξῆς : «Ἡ γενικὴ ἀκαταστασία πού κυριαρχοῦσε σὲ ὅλες τὶς ὑποθέσεις τῆς Ἑλλάδος περιώριζε τὸν γραμματέα τῶν οἰκονομικῶν στὸ νὰ συλλέγῃ τὰ δημόσια ἔσοδα πού τοῦ ἄφηναν οἱ περιστάσεις».

τὸ τρίμηνο διάστημα τῆς ὑπηρεσίας του, ὁμολογεῖ μὲ εἰλικρίνεια ὅτι, ἐπεὶ τὸ βάρος ἦταν ἀνώτερο ἀπὸ τὶς δυνάμεις του, κατάντησε νὰ μὴ ξέρῃ τί νὰ κάνῃ στοὺς δύο αὐτοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως καὶ νὰ μὴ μπορῇ νὰ ἐκπληρώσῃ οὔτε τὸ ἐλάχιστο καθήκον του. Ἡ κακὴ ἐσωτερικὴ κατάστασις καὶ ἡ ἀναρχία ἦταν τὸ δυνατό ρεῦμα, ἐνάντια στοῦ ὁποῖο μάταια πάλενε ὁ ἀρμόδιος γραμματέας. Ἡ ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα σχεδὸν δὲν εἶχε τακτικὰ δικαστήρια : τὰ μόνα ἦταν τὸ ἐμποροδικεῖο στὴν Ἑρμούπολη, τῶν λειῶν στὴν Αἴγινα καὶ ἓνα κακουργιοδικεῖο στοῦ Ναύπλιο, ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1826, ἀλλὰ καταργήθηκε ἔπειτα μὲ ψήφισμα τῆς ἐθνοσυνελεύσεως τῆς Τροιζήνας. Πρὶν ἀπ' αὐτὴν οἱ διαφορὲς τῶν πολιτῶν κρίνονταν ἀπὸ ἐπιτροπὲς διαιτητῶν, ποὺ τὶς ὠνόμαζε ἡ κυβέρνησις· ἀλλὰ κι' αὐτὲς ἀπαγορεύθηκαν, γιατί ἀντιστρατεύονταν στοῦ σύνταγμα.

Βαθιὰ λοιπὸν θλιμμένος ὁ «ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης... γραμματεὺς» ἐμπρὸς στοῦ θέαμα τῆς ἐξαπλώσεως τῆς ἀδικίας ἀναγκάζοταν ὁ ἴδιος νὰ κάνῃ τὸν εἰρηνοδίκη καὶ νὰ προτρέπη τοὺς διαδίκους νὰ ἔρχωνται σὲ *αἵρετοκρισίες*, δηλαδὴ νὰ ὀρίζουν κριτὲς τῆς ἐκλογῆς τους. Ἀλλὰ ἡ ἀπόφασις τοῦ διαιτητῆ δὲν πειθανάγκαζε τοὺς διαδίκους κι' ἔτσι συχνὰ ἔμενε ἀνεκτέλεστη. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔβλεπε ὁ ἀρμόδιος ὑπουργὸς ὅτι μάταια ἀγωνιζόταν γιὰ τὴν εἰρηνικὴ ἐπίλυσις τῶν διαφορῶν τῶν πολιτῶν, καταντοῦσε τὶς περισσότερες φορὲς νὰ λέγῃ στοὺν ἐξαιτούμενο τὴν δικαιοσύνην, ὅτι ἡ ἐξέτασις τῆς ἀναφορᾶς του ἀναβάλλεται ὡς τὴν σύστασις τῶν δικαστηρίων.

Ὡς πρὸς τὴν ἐκπαίδευσις ὅλες οἱ προσπάθειες καὶ οἱ προτάσεις τοῦ ὑπουργοῦ γιὰ τὴν ἴδρυσις σχολείων σὲ μέρη προφυλαγμένα ἀπὸ τὶς συμφορὲς τοῦ πολέμου ἔμειναν χωρὶς πρακτικὸ ἀποτέλεσμα, γιατί ἔλειπαν τὰ χρηματικὰ μέσα.

Τελευταῖος ὁ «ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν γραμματεὺς» Ἀ. Βλαχόπουλος ἐκθέτει μὲ λακωνικὴ, ἀλλ' ἀκριβολογημένη συντομία τὴν κατάστασις· 1) τῶν φρουρίων καὶ 2) τῶν ἐνεργῶν στρατιωτικῶν σωμάτων : στὴν ἀρχὴ κατονομάζει τοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχηγούς, ποὺ κατέχουν τὰ φρούρια, ἀναφέρει τὴν δύναμις τῶν φρουρῶν — ἂν τὴν γνωρίζῃ ἀκριβῶς ἢ κατὰ συμπερασμὸν — τὴν κατάστασις τῶν φρουρίων, τὸν ἐφοδιασμὸν τοὺς κ.λ. Κατόπιν ἔρχεται στὴν ἀπαρίθμησις τῶν διασκορπισμένων σὲ ὅλη τὴν ἐπαναστατημένη ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα μικρῶν ἐλληνικῶν στρατιωτικῶν σωμάτων, ποὺ

κινούνται και τοποθετούνται χωρίς κανένα σχέδιο και χωρίς καμιά σχεδόν επαφή μεταξύ τους. Τα περισσότερα σώματα δεν τροφοδοτούνται ούτε μισθοδοτούνται από την κυβέρνηση, αλλά τρέφονται, καθώς είναι φυσικό, από τα εισοδήματα των έπαρχιών, δηλαδή είναι άμεσο βάρος των κατοίκων.

Στα νησιά βρίσκονται σκορπισμένες εκείνες οι στρατιωτικές δυνάμεις, που είχαν πάρει μέρος στην άτυχη έκστρατεία των Τρικέρων. 'Επίσης η έκστρατεία στην Εύβοια είχε αποτύχει. 'Αντίθετα, ένθαρρυντικές ήταν οι ειδήσεις για την πορεία της έκστρατείας στην Χίο.

‘Ο σωστός όμως αριθμός των σκόρπιων αυτών σε όλα τα σημεία στρατιωτικών σωμάτων ήταν άγνωστος, γιατί ποτέ δεν έγινε επιθεώρησή τους ούτε με κανένα άλλο τρόπο κατώρθωσε η «γραμματεία» να τον μάθη.

Τίποτε λοιπόν δεν στεκόταν όρθο στον επαναστατημένο αυτόν τόπο. ‘Ολα σχεδόν έπρεπε να δημιουργηθούν από την αρχή. Κι' απ' αυτήν την άποψη μάλλον εμπόδιο παρά διευκόλυνση ήταν η παράδοση των έπτά χρόνων της ελευθερίας για τον κυβερνήτη εκείνον, που θ' ανάλαμβανε με δραστήρια πρωτοβουλία και με συγκεντρωτική έξουσία την ευθύνη να βγάλη την χώρα από την σχεδόν πρωτόγονη αυτή κατάσταση. ‘Η μικρή μάλιστα παράδοση της ελεύθερης ζωής του ελληνικού λαού, όπως είχε διαμορφωθεί στους κύκλους ιδίως των λογίων και των πολιτικών κι' είχε αποτυπωθεί στις ιδέες, που διεΐπαν τα δημοκρατικά συντάγματα 'Επιδάυρου, 'Αστρους και Τροιζήνας, ήταν επόμενο να σταθή έχθρική απέναντι μιάς συγκεντρωτικής και φιλομοναρχικής διακυβερνήσεως της χώρας.

Το κέντρο του βάρους του έργου του Καποδίστρια στην 'Ελλάδα ήταν επόμενο να πέση κυρίως στα έσωτερικά προβλήματα, γιατί αυτά παρουσιάζονταν πελώρια και απαιτούσαν άμεση και κατεπείγουσα επίλυση. 'Επειτα ο διακανονισμός και η λύση των μεγάλων εθνικών ζητημάτων, όπως της απελευθερώσεώς της, των όριων κ.λ., ήταν κυρίως έργο των μεγάλων δυνάμεων.

Β'. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΕΠΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

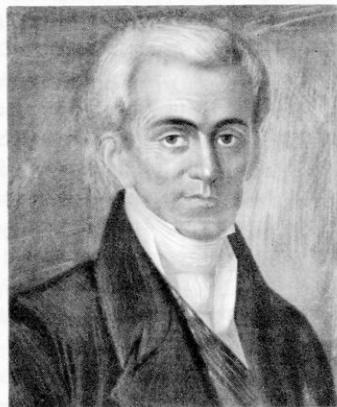
Ἡ σύγκρουση τοῦ Καπο-
δίστρια πρὸς τὶς δημοκρα-
τικές ἀρχές τοῦ συντάγμα-
τος τῆς Τροιζήνας. Ὁ νέος
κυβερνητικός ὀργανισμός.

1. Οἱ Ἕλληνες ὑποδέχθηκαν τὸν Καπο-
δίστρια μὲ ἐνθουσιώδεις ἐκδηλώσεις βαθύ-
τατα εἰλικρινεῖς, γιατί ἡ ἀξιοθρήνητη κα-
τάσταση τῆς χώρας τοὺς εἶχε ἀπελπίσει
καὶ τοὺς ἔκανε, ὕστερ' ἀπὸ τὸν ἑπτά-
χρονο ἐξαντλητικὸ πόλεμο — ἰδίως ὕστερ'
ἀπὸ τὴν διάψευση τῶν προσδοκιῶν ποὺ

εἶχαν στηρίξει στὸν Cochrane καὶ στὸν Church — ν' ἀποθέσουν
ὅλες πιά τὶς ἐλπίδες τους στὸν νέο κυβερνήτη, ποὺ ἐρχόταν μὲ τὸ
γόητρο τῆς νόμιμης ἐκλογῆς του, ἡ ὁποία μάλιστα εἶχε ἐπικυρωθῇ
ἀπὸ τὶς μεγάλες δυνάμεις.

Ὁ Καποδίστριας ὅμως δὲν ἀναλαμβάνει τὴν διακυβέρνηση τῆς
χώρας πρὶν οἱ Ἕλληνες δεχθοῦν τὶς ἀπόψεις του. Κατ' αὐτόν, ὁ
ἐλληνικὸς λαὸς ἦταν πολιτικά ἀνώριμος καὶ ἐπομένως τὸ δημοκρα-
τικὸ σύνταγμα τῆς Τροιζήνας δὲν ἦταν τὸ κατάλληλο γιὰ τὴν ἐπί-
λυση τῶν προβλημάτων του. Γι' αὐτὸ χρειαζόταν συγκέντρωση
τῆς ἐξουσίας στὰ χέρια ἑνός. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ τροποποιηθῇ τὸ
δημοκρατικὸ πολίτευμα ἀπὸ τὴν βουλή, τὸ μόνο σῶμα μετὰ τὴν
διάλυση τῆς τρίτης ἐθνικῆς συνλεύσεως, τὸ ὁποῖο ἀντιπροσώπευε
τὸν λαό. Ἀλλιῶς, ἐδήλωνε, θὰ ἦ-
ταν ἀναγκασμένος ν' ἀναχωρήσῃ.

Ἡ ἰδέα τῆς συγκεντρωτικῆς,
τῆς δικτατορικῆς σχεδὸν ἐξου-
σίας, στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλ-
λάδα δὲν ἦταν πρόσφατη. Ἀπὸ
τὶς ἀρχές κιόλας τῆς ἐπαναστάσε-
ως ἔχουμε τὴν πάλῃ τῶν συγκεν-
τρωτικῶν τάσεων πρὸς τὶς δημο-
κρατικές ἰδέες, ποὺ ἀπηχοῦσαν τὶς
θεμελιώδεις ἀρχές τῆς γαλλικῆς ἐ-
παναστάσεως τοῦ 1789. Πρόσωπα
ποὺ εἶδαμε ὅτι ἐπιθυμοῦσαν ἄλλο-
τε νὰ συγκεντρώσουν τὴν ἐξουσία
στὰ χέρια τους ἦταν ὁ Δημ. Ὑψη-
λάντης καὶ ὁ Θεόδ. Κολοκοτρώνης.

Ἰωάννης Καποδίστριας

Σπυρίδων Τρικούπης

Τώρα επίσης ὁ Καποδίστριας ζητεῖ ἀπὸ τὴν βουλὴ ν' αὐτοδιαλυθῇ καὶ νὰ ψηφίσῃ τὸν ὀργανισμὸ τοῦ Πανελληνίου, τὴν προσωρινὴ διοίκησιν, ποῦ προτείνει ὁ ἴδιος. Ἔτσι καὶ τελικὰ ἔγινε, ἐφόσον μάλιστα οἱ βουλευτὲς μὲ τὶς ἀπεραντολογίες, μὲ τὶς ἀντεγκλήσεις καὶ μὲ τὴν ἐπιδίωξιν τῶν προσωπικῶν τοὺς συμφερόντων εἶχαν γίνεи ἀντιπαθεῖς στὸν λαὸ καὶ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ βροῦν κανένα στήριγμα σ' αὐτόν.

Ἡ φανερὴ αὐτὴ παραβίασιν τοῦ συντάγματος δημιούργησε τοὺς πρώτους ἀντιπολιτευομένους τοῦ Καποδίστρια, οἱ ὅποιοι δὲν ἔπαψαν κατόπιν νὰ προβάλλουν τὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτοῦ πράξιν σὰν ἓνα καθημερινὸ ὄπλο ἐναντίον του. Ὁ Καποδίστριας ὅμως ἀπαντοῦσε ὅτι οἱ Ἕλληνες, πρὶν ξανοιχθοῦν στὴν πλατιὰ λεωφόρον τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ περάσουν ἀπὸ ἓνα μεταβατικὸ στάδιον διοικήσεως, τὸ ὅποιο θὰ τοὺς μάθαινε νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ἐλευθερίαν τοὺς μὲ αὐτοπειθαρχία καὶ μὲ ὠφέλεια γιὰ τοὺς ἑαυτοῦς των καὶ γιὰ τὸ κράτος.

Τὴν ἴδιαν μέραν ποὺ διαλύεται ἡ βουλὴ, στὶς 18 Ἰανουαρίου 1828 ὁ κυβερνήτης δημοσιεύει μὲ ψήφισμα τὸν ὀργανισμὸ τοῦ Πανελληνίου. Τὸ πολιτικὸ αὐτὸ σῶμα τὸ ἀποτελοῦν 27 μέλη καὶ συμμετέχει στὰ ἔργα καὶ στὶς εὐθύνες τοῦ κυβερνήτη. Διαιρεῖται σὲ τρία τμήματα μὲ ξεχωριστὸ πρόεδρον, τὸν ὀνομαζόμενον *πρόβουλον* : τὸ πρῶτον ἀσχολεῖται μὲ τὰ ὀικονομικά, τὸ δεῦτερον μὲ τὰ ἐσωτερικά καὶ τὸ τρίτον μὲ τὰ στρατιωτικά. Τὸ Πανελλήνιον ὅμως ἔχει γνωμοδοτικὴ μόνον ἐξουσία. Ὁ κυβερνήτης κοντὰ του εἶχε καὶ ἓνα γενικὸ γραμματεῖα, τὸν ὀνομαζόμενον *γραμματεῖα τῆς ἐπικρατείας* (ἀξίωμα ἀντίστοιχον πρὸς τοῦ σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ), ὁ ὅποιος προσυπογράφει τὰ ψηφίσματα καὶ τὴν ἀλληλογραφίαν. Πρῶτος γραμματεὴς τῆς ἐπικρατείας διορίζεται ὁ Σπυρ. Τρικούπης, ὁ κατόπιν ἱστορικὸς τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἡ γνωμοδοτικὴ ἐξουσία τοῦ Πανελληνίου περιωρίστηκε ἀκόμη περισσότερο μὲ τὴν δημοσίευσιν δεύτερον ψηφίσματος, ποὺ ὠλοκλήρωνε τὸν σκελετὸ τοῦ νέου κυβερνητικοῦ ὀργανισμοῦ. Σύμφωνα

μέ αὐτὸν ἰδρύνονται : 1) τὸ πολεμικὸ συμβούλιο, ἓνα εἶδος ὑπουργείου στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν· 2) τὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο· καὶ 3) ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπιτροπὴ, ποὺ ἀποστολὴ ἔχει νὰ δώσῃ στὸν κυβερνήτη ὅλες τὶς πληροφορίες γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐκκλησίας.

Ἡ περιορισμένη ἀποστολὴ τοῦ Πανελληνίου δυσaráστησε ἀρκετοὺς ἀπὸ τοὺς ἐπίσημους Ἕλληνες : Ὁ Ζαΐμης μάλιστα τὸ παρωμοίαζε μὲ ἀσκὶ φουσκωμένο μὲ ἀέρα. Τὴν δυσaráσκεια αὐτὴ δὲν ἀργησαν νὰ ἐνισχύσουν καὶ ἄλλες μερικώτερες αἰτίες· π.χ. ἡ προσωπικὴ ἀπογοήτευση τῶν ἀποκλειομένων ἀπὸ τὸ Πανελλήνιο καὶ γενικὰ τῶν θεσισθρῶν, οἱ ὅποιοι ἐνοχοῦν, καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τῆς διακυβερνήσεώς του, τὸν Καποδίστρια ἢ ἀπ' εὐθείας ἢ μέσῳ τῶν διαφόρων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν παραγόντων — χαρακτηριστικὸ ποὺ σφραγίζει ἔπειτα τὴν δημόσια ζωὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

Λίγες μέρες μετὰ τὴν δημοσίευση τοῦ νέου ὀργανισμοῦ ὁ Καποδίστριας ὀρκίζεται. Στὸ κείμενο τοῦ ὅρκου του ποὺ τόσο σχολιάστηκε, παρατηροῦμε μιὰ ἀντίφαση : ἐνῶ δηλαδὴ στὴν ἀρχὴ ὀρκίζεται νὰ διοικήσῃ τὴν Ἑλλάδα σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές ποὺ θέσπισαν οἱ συνελεύσεις Ἐπιδαύρου, Ἀστρους καὶ Τροιζήνας, δηλαδὴ νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν καθιέρωση τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος, ἐν συνεχείᾳ ὑπόσχεται νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ χρέη του σύμφωνα μὲ τὸ προσωρινὸ πολίτευμα, τὸ μὴ ἀντιπροσωπευτικὸ, ὡς τὴν σύγκληση τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, ἀποβλέποντας στὴν ἐκπλήρωση τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συνθήκης τῆς 24 Ἰουνίου /6 Ἰουλίου 1827, ποὺ ὠριζε τὴν ὑποτέλεια τοῦ νέου κράτους στὴν Τουρκία. Ἡ ἀντίφαση ὁμως αὐτὴ ὀφείλεται στὴν δέσμευση τοῦ Καποδίστρια ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν μεγάλων δυνάμεων.

Ὁ κυβερνήτης ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία ἀρχίζει ἓνα σκληρὸ καὶ ἀδιάκοπο ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς τάξεως καὶ γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς χώρας. Ὑστερ' ἀπὸ ἓνα ἀκριβῶς μῆνα, στὶς 26 Φεβρ. /9 Μαρτίου 1829 γράφει στὸν Α. Στουρτζα στὴν Ὀδησσό, ὅτι ἑξὶ ἐβδομάδες δὲν τοῦ ἔφθασαν γιὰ νὰ προσανατολιστῇ καὶ νὰ δῇ μέσα σὲ ὅλη τους τὴν ἔκταση τὶς ὀλέθριες συνέπειες ἑπτὰ χρόνων ἀταξίας καὶ ἀναρχίας. «Εἶμαι μόνος», ἐξακολουθεῖ, «ἀπόλυτα μόνος, παλεύοντας ἀπὸ τὶς πέντε τὸ πρωῒ ὡς τὶς δέκα τὸ βράδυ μὲ ἀνυπέρβλητες δυσκολίες, χωρὶς ἄλλη ὕλικὴ δύναμη, παρὰ μόνον τὶς λίγες ἐλεημοσύνες, ποὺ μοῦ εἶχαν ἐμπιστευθῇ καὶ οἱ ὅποιες γρήγορα κοντεύουν νὰ ἐξαντληθοῦν. Κοντὰ σ' αὐτὰ προσ-

θέστε και την κλονισμένη υγεία μου και την ανάγκη να πηγαίνω
ό ίδιος παντού, όπου πρόκειται να εκτελεστή μιὰ διαταγή».

Λήξη της αναρχίας. 2. Ἀμέσως σχεδὸν μετὰ τὴν ἄφιξή του
στὴν Ἑλλάδα ὁ Καποδίστριας ἀφοσιώ-
νεται στὴν τόσο ἀπαραίτητη γιὰ τὸν
τόπο παγίωση τῆς ἀσφάλειας στὴν ξηρὰ καὶ στὴν θάλασσα. Πρῶτη
τοῦ πράξη ἦταν νὰ παραλάβῃ τὰ κυριώτερα κάστρα.

Τὰ κάστρα πολλές φορές ἀντὶ νὰ ἐκπληρώσουν τὸν φυσικὸ
τους προορισμό, δηλαδὴ νὰ γίνουν ἓνα ἀσφαλὲς καταφύγιο τῶν
περιοίκων ἐμπρὸς σ' ἓνα μεγάλο ἐχθρικό κίνδυνο, καταντούσαν
σωστὴ φωλιά φιλόδοξων καπετάνιων ἢ κοτζαμπάσηδων, ποὺ μὲ
τὰ ἄτακτά τους στίφη κυριαρχοῦσαν σὲ ὅλη τὴν περιοχὴ, ποὺ
ἀπλωνόταν κάτω στὰ πόδια τους. Θύμιζαν τοὺς φεουδάρχες ἐκεί-
νους τῆς Δύσης, ποὺ χαλαρὸς μόνο δεσμὸς τοὺς ἔδενε μὲ τὴν κεν-
τρικὴ ἐξουσία. Ἡ κατοχὴ ἑνὸς κάστρου τοὺς ἀσφάλιζε καὶ τοὺς
ἔκανε ἀπρόσβλητους ἀπὸ τὴν ἐπιβουλὴ τῶν ἄλλων συναδέλφων
τους. Κι' ἀκόμη περισσότερο : ὁ κύριος ἑνὸς κάστρου γινόταν κάπως
ἀνεξάρτητος καὶ πρὸς αὐτὲς ἀκόμη τὶς κεντρικὲς κυβερνήσεις, ποὺ
ὡς τὴν ἄφιξη τοῦ Καποδίστρια στάθηκαν ἀνίκανες νὰ ἐπιβάλουν
τὴν θέλησή τους στοὺς νεοφώτιστους αὐτοὺς τυραννίσκους.

Στηριζόμενος λοιπὸν στὸ κύρος καὶ στὸ γόητρο τοῦ ἀξιώματός
του καὶ ἐνεργώντας γρήγορα καὶ προσωπικά, παραλαμβάνει χωρὶς
τὴν παραμικρὴ ἀντίσταση πρῶτα τὰ κάστρα τοῦ Παλαμηδιοῦ
καὶ τῆς Ἀκροναυπλίας καὶ ἀργότερα τὸ κάστρο τοῦ Ἀκροκορίνθου
καὶ ἀντικαθιστᾷ τὶς παλιὲς φρουρὲς τους μὲ στρατεύματα τῆς ἐμπι-
στοσύνης του, μὲ νησιῶτες καὶ μὲ τακτικούς στρατιῶτες. Ἡ παρά-
δοσή τους ἦταν ἓνα σημεῖο ὑποταγῆς τῶν ἀνυπότακτων στρατιω-
τικῶν ἀρχηγῶν. Ἔτσι ὁ κυβερνήτης εὐκολυνόταν στὸ ἔργο του
γιὰ τὴν ἀνακούφιση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν πόλεων
ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων. Ἦταν ἡ πρώτη
μεγάλὴ ἐπιτυχία του, ἡ ὁποία ἐξύψωσε τὸ γόητρό του.

Παράλληλα πολὺ τὸν ἀπασχολεῖ καὶ ἡ πάταξη τῆς πειρα-
τείας, ποὺ ἀπὸ πανάρχαια παράδοση μάστιζε τὸ Αἰγαῖο. Εὐνοϊκὸς
παράγοντας γιὰ τὴν γένεση τῆς πειρατείας ἦταν ἡ γεωγραφικὴ
διαμόρφωση τῶν ἡπειρωτικῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου καὶ ιδίως
τὰ πολλὰ μικρὰ καὶ μεγάλα νησιὰ μὲ τὰ δεντελλωτὰ παράλια καὶ
μὲ τὰ ἀσφαλῆ λιμάνια τους. Πειρατὲς ἦταν κυρίως οἱ Σαμιῶτες,
Ψαριανοί, Ὑδριῶτες, Ἐπτανήσιοι, Δαλματοί, Ἰταλοί. Ὅπως στὴν

ἐποχή τοῦ Ὀμήρου ἔτσι καὶ τώρα τὸν πειρατὴ ὄχι μόνον δὲν τὸν ντρόπιαζε τὸ ἐπάγγελμά του, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν δόξαζε.

Οἱ ἑλληνικὲς κυβερνήσεις πρὶν ἀπὸ τὴν ἄφιξη τοῦ Καποδίστρια ἦταν ἀνίσχυρες νὰ δράσουν κατὰ τῶν πειρατῶν. Γι' αὐτὸ τὴν καταδίωξή τους τὴν διενεργοῦσαν κυρίως οἱ ναύαρχοι τῶν ξένων μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Ἰδίως ὁ Codrington καὶ ὁ de Rigny συχνὰ παραπονοῦνταν στὶς ἑλληνικὲς κυβερνήσεις καὶ κατηγοροῦσαν τὰ ἑλληνικὰ νησιά, πρὸ πάντων τὴν Ὑδρα. Ἀρκετὰ πιά εἶχε δυσφημισθῇ τὸ ὄνομα τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἔκανε τὸν Καποδίστρια νὰ προχωρήσῃ σὲ ριζικὰ μέτρα. Δυὸ φωλιὲς πειρατῶν ὑπῆρχαν τότε : ἡ Γραμβοῦσα στὴν Κρήτη καὶ οἱ Βόρειες Σποράδες. Γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῆς πειρατείας προηγεῖται συνάντηση τοῦ Καποδίστρια — κατὰ τὴν καθοδὸ του στὴν Ἑλλάδα — μὲ τὸν Codrington στὴν Μάλτα καὶ καταστρώνεται κοινὸ σχέδιο ἐνεργείας, ποὺ ἐκτελεῖται μετὰ τὴν ἄφισή του στὴν Ἑλλάδα. Πληρώματα ἀγγλογαλλικὰ καταστρέφουν τὴν πρώτη ἑστία, ἐνῶ ἑλληνικὰ μὲ ἀρχηγὸ τὸν Μιαοῦλη ξεκαθαρίζουν τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἰδίως τὶς Βόρειες Σποράδες. Ὁ Μιαοῦλης ἄλλα πειρατικὰ πλοῖα πυρπολεῖ κι' ἄλλα τὰ κάνει ἐθνικά, ἐνῶ τοὺς ἄνδρες, τοὺς Θεσσαλομακεδόνες, κυρίως τοὺς Ὀλυμπίους, τοὺς μεταφέρει, θέλοντας καὶ μὴ, στὴν Ἑλευσίνα, ὅπου γινόταν ἡ ὀργάνωση τῶν ἄτακτων στρατευμάτων.

Ὁργάνωση τῶν ἄτακτων στρατευμάτων.

3. Μὲ τὴν προσπάθεια τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὴν παγίωση τῆς ἀσφαλείας συνδέεται ἄμεσα καὶ ἡ ὀργάνωση τῶν ἄτακτων στρατευμάτων, τὸ ἀκανθωδέστερο

ἴσως ἀπ' ὅλα τὰ προβλήματα τῆς χώρας μετὰ τὰ οἰκονομικά. Παραμέληση τοῦ ζητήματος αὐτοῦ θὰ ἐπιδείνωνε τὴν ἀναρχία, γιατί χιλιάδες ὀπλοφόροι ἀπολυόμενοι ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία ἢ ἀφηνενοὶ χωρὶς σοβαρὴ ὀργάνωση θὰ ἐκλόνιζαν τὴν ἀσφάλεια, ποὺ ἦταν ὁ ἀπαραίτητος ὅρος γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν λοιπῶν ζητημάτων. Ἐπειτα ἡ καλὴ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ ἦταν ἀναγκαία γιὰ κράτος ποὺ δὲν εἶχε ἀκόμη ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὶς ἐχθρικές φρουρὲς καὶ τὸ ὅποιο δὲν εἶχε ἀκόμη ὅρια σταθερὰ καὶ μόνιμα. Ἀπαραίτητη ἰδίως ἦταν ἡ ὀργάνωση τῶν Ρουμελιωτῶν πολεμιστῶν — μὲ τὴν πλατύτερη γεωγραφικὴ ἔννοια τῆς Ρούμελης — δηλαδὴ τῶν ἀνδρῶν ποὺ κατὰγονταν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ χερσόνησο ὡς τὸν Ἰσθμό, γιατί οἱ πατρίδες τους, ἀντίθετα πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, ἦταν σκλαβωμένες. Μὲ μιὰ κατάλληλη κρατικὴ περίθαλψη καὶ στρατιωτικὴ

ὀργάνωση, θὰ ἦταν δυνατόν νὰ μεταφερθοῦν στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὲ ἐπιχειρήσεις γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς καὶ γιὰ τὴν προώθηση ἀκόμη τῶν ὁρίων τῆς. Μέσα σ' αὐτοὺς βρισκόνταν τὰ ἥρωικώτερα καὶ πολεμικώτερα στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, πρωτόγονα καὶ ἀτίθασα παιδιὰ τῶν βουνῶν τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Μέσα στὸν στρατὸ αὐτὸ τῆς μικρῆς καὶ κουτσουρεμένης τότε Ἑλλάδος βρισκόνταν οἱ διεκδικητὲς τῆς σύγχρονης, γιὰτὶ ἀντιπροσώπευαν ὅλους σχεδὸν τοὺς πληθυσμούς τῆς. Λαμπρότερη ἀπόδειξη τῆς ἐνότητος τῶν Ἑλλήνων δὲν μπορούσε νὰ παρουσιαστῇ : κοινὴ ἢ πίστη τους, ὅτι ἀποτελοῦν μὲλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὁλότητος καὶ κοινὴ ἢ θέλησή τους ν' ἀνήκουν σ' αὐτήν. Αὐτοὶ ἀποτελοῦσαν τὴν προέκταση τοῦ ἄρματολισμοῦ μέσα στὴν ἐπανάσταση, συνέχιζαν τὴν ἐπικὴ παράδοση τῆς κλεφτουριάς μιὰ εἰκόνα ποὺ πρέπει νὰ τὴν συλλάβη κανεὶς δυνατὰ σὲ ὅλη τῆς τὴν ἔκταση, σὲ ὅλο τῆς τὸ μεγαλεῖο, ἂν θέλῃ νὰ πλησιάσῃ τὶς ψυχὲς τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 21.

Τὸ βαρὺ ἔργο τῆς ὀργανώσεως ἔλαχε στὸ κατάλληλο πρόσωπο, στὸν Δημ. Ὑψηλάντη, τὸν ὁποῖο ὁ Καποδίστριας ὠνόμασε στρατάρχῃ (εἶναι ὁ πρῶτος στρατάρχης τῆς νεώτερης Ἑλλάδος) : εἶχε ἀκέραιο χαρακτήρα, εὐσυνειδησία καὶ τὸν ἀπαιτούμενο γιὰ τὸ ἔργο ζήλο. Ὁ Ὑψηλάντης παρουσίασε ἕναν «ἀτελέστατον», κατὰ τὸν Κασομούλη, ὀργανισμὸ χιλιαρχιῶν καὶ ἀσυγχρόνιστο ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωση τακτικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ, νομίζω, σύμφωνο μὲ τὶς ἀνάγκες τῶν περιστάσεων καὶ κατάλληλο γιὰ τὴν βαθμιαία μετατροπὴ τῶν ἄτακτων αὐτῶν στρατευμάτων σὲ ἡμιτακτικά. Μὲ τὸν ὀργανισμὸ αὐτὸν ἀπέκλειε τοὺς ἡλικιωμένους ὀπλαρχηγούς, ποὺ συνηθισμένοι στὸν βαθμὸ τοῦ στρατηγοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἱκανοποιηθοῦν μὲ τὸν βαθμὸ τοῦ χιλιάρχου. Ὁ Ὑψηλάντης — παρ' ὅλες τὶς ὑπηρεσίες ποὺ εἶχαν προσφέρει στὸν ἀγῶνα — τοὺς θεωροῦσε «ὡς μὴ ἐπιδεκτικούς βελτιώσεως». Κατανοοῦσε ὅτι δὲν θὰ μπορούσαν νὰ εἰσδύσουν καὶ νὰ ὑποταχθοῦν στὸ πνεῦμα τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Ἐπειτα ἡ στρατιωτικὴ τους μόρφωση ἦταν μηδαμινή.

Ἀκόμῃ ὁ κυβερνήτης ἰδρύει ἕνα διαρκὲς Πολεμικὸ Συμβούλιο κοντὰ στὸν Ὑψηλάντη, ποὺ ἔργο ἔχει νὰ δικάζῃ τοὺς στρατιωτικούς, ποὺ θὰ παρέβαιναν τὰ 11 ποινικὰ ἄρθρα τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν χιλιαρχιῶν. Καὶ πραγματικὰ οἱ αὐθαιρεσίες τῶν στρατιωτικῶν περιορίζονται σημαντικὰ. Τὸ πρῶτο μεγάλο βῆμα γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἶχε γίνῃ. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἀποτελεῖ θετικὴ πρόοδος εἶναι ὅτι οἱ ὀπλαρχεγοὶ ἀπὸ ἀνεξάρτητοι

καί χαλαρά συνδεδεμένοι με την κυβέρνηση, γίνονται πιά υπάλληλοι της καί στο χέρι της είναι νά τους πάψη καί νά τους διώξη ἤ νά τους μεταθέσῃ ἀπό χιλιαρχία σέ χιλιαρχία.

Ὁ διορισμός ὁμως τοῦ Αὐγουστίνου Καποδίστρια ἀπό τόν ἀδελφό του, τόν κυβερνήτη, ὡς «Πληρεξουσίου Τοποτηρητοῦ» του στήν Στερεά Ἑλλάδα, πράγμα πού μείωνε τήν θέση τοῦ Ὑψηλάντη, ἡ ἀκαίριη ἐπίσης ἀνάμειξη τοῦ Αὐγουστίνου στά ἐσωτερικά τοῦ στρατοῦ, ἡ ἀτακτη πληρωμή τῶν στρατευμάτων καί ἡ ἐλαττωματική λειτουργία τῆς ἐπιμελητείας με τήν διανομή κακῆς ποιότητος σταριοῦ ἢ ἀλευριοῦ στούς ἄνδρες δημιούργησαν μιὰ χαώδη κατάσταση στίς χιλιαρχίες, πού εἶχε ὅλα τά σημάδια τῆς ἀποσυνθέσεως καί ἡ ὁποία κατέληξε στήν διάλυση τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοπέδου ἐμπρός στήν Θήβα.

Ὁ Καποδίστριας, πού ἐπιθυμοῦσε νά δῇ ἐπὶ τέλους τήν τάξη καί τήν πειθαρχία στά στρατεύματα, διαλύει τίς χιλιαρχίες καί μέ εἰσηγητὴ τόν ἄλλοτε διοικητὴ τοῦ τακτικοῦ σώματος Παν. Ρόδιο προβαίνει στήν ὀργάνωση 20 ταγμάτων, πού εἶναι τώρα πιό κοντά πρὸς τόν τακτικὸ στρατό, γιατί ἔχουν τὰ ἴδια στελέχη, πού εἶχε κι' αὐτός. Ὅπως πρὶν οἱ ἡλικιωμένοι ὀπλαρχηγοὶ δὲν ἤθελαν νά δεχοῦν τόν βαθμὸ τοῦ χιλιάρχου, ἔτσι τώρα καί οἱ χιλιάρχοι ἀρνήθηκαν τόν ἀνώτατο βαθμὸ τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, τόν βαθμὸ τοῦ ταγματάρχη. Νέα καί σφριγηλὰ λοιπὸν πρόσωπα ἀνεβαίνουν τίς βαθμίδες τῆς στρατιωτικῆς ἱεραρχίας καί τὰ στελέχη τοῦ στρατοῦ ἀνανεώνονται. Ἀκόμη ὁ Καποδίστριας ἱδρύει τὸ *Τυπικὸν* (Bataillon modèle), ἓνα εἶδος κέντρου ἐκπαιδεύσεως, ὅπου μπορούσαν νά καταταχθοῦν ὅσοι ἀξιωματικοὶ καί στρατιῶτες δὲν συμπεριλαμβάνονταν στά ὀριζόμενα πλαίσια τῶν 20 ταγμάτων καί ἔμεναν ἐκτὸς ὑπηρεσίας, καθὼς καί τὸ *Ταξιορχικόν*, πού ἦταν ἓνα τιμητικὸ σῶμα. Ἐκεῖ κατέταξαν 33 ἀνώτερους ἀξιωματικούς, πού δὲν εἶχαν συμπεριληφθῇ σέ κανένα ἄλλο σῶμα.

Ὅλη αὐτὴ ἡ ὀργανωτικὴ ἐργασία τοῦ Καποδίστρια γίνεται! μέ ἐπίμονο ἀγώνα κατὰ τῶν δυσαρεστημένων. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς διάφορους ὑλικοὺς παράγοντες πού ἔσπρωχναν τοὺς ἀνώτερους ἰδίως στρατιωτικοὺς στήν ἀντίδραση κατὰ τῶν νέων στρατιωτικῶν ὀργανισμῶν, σημαντικὸς ἦταν καί ὁ ἠθικός, ἡ συνειδητὴ δηλαδὴ καί ὑποσυνείδητη ἀντιπάθεια τῶν ἀτάκτων στὸ νά ὀργανωθοῦν σέ τακτικὰ σώματα μέ κανονισμένη καί περιορισμένη ζωὴ.

Ἡ ἀντίδραση αὕτῃ ἔκρυβε στὸ βάθος τήν τραγικότητα τῆς πάλης δύο ἀντίθετων κόσμων, τοῦ νέου, πού βοηθούμενος ἀπὸ τὴν γενικὴ φορὰ τῶν πραγμάτων, μεγάλωνε καί διαρκῶς κέρδιζε ἔδα-

φος, και τοῦ παλιοῦ, πού, ἂν καί καταδικασμένος νά ἐξαφανιστῇ, ἀντέτασσε τήν τελευταία δυνατή ἄμυνα πού ἀναπτύσσει κάθε ζωντανός ὄργανισμός, προτοῦ ὑποκύψει στήν ἀναπόφευκτη φθορά τοῦ χρόνου. Ἡ μεγάλη ἄρματολική παράδοση, πού προεκτεινόταν καί ἐξακολουθοῦσε νά ζῇ στά παλληκάρια, τὸ ἀκατανίκητο θέλημα τῆς ἐλευθέρης, πλανητικῆς καί ρομαντικῆς ζωῆς τους, ἡ καταγωγή πολλῶν ἀπὸ παλιές οἰκογένειες ἄρματολῶν ἢ καί κλεφτῶν, οἱ ζωντανοὶ ποιητικοὶ θρύλοι, τὰ τραγούδια τους, ἡ ἰδιότυπη καί ἀπροσάρμοστη στοὺς κανονισμοὺς τῶν τακτικῶν ζωὴ τους, εἶχαν δημιουργήσει μιὰ ἀτμόσφαιρα ἰδεῶν, ἓνα δυνατό ἰδεαλιστικὸ παράγοντα, πού ἦταν ἴσως τὸ σπουδαιότερο αἶτιο, πού ἐσπρωχνε τὰ παλληκάρια στήν ἀντίδραση.

**Ἡ ὁργάνωση τῶν τακτικῶν
στρατευμάτων.**

4. Τὶς φροντίδες καί τὶς προσπάθειες, πού κατέβαλε ὁ κυβερνήτης γιὰ τὴν ὁργάνωση τοῦ ἄτακτου στρατοῦ, δὲν τὶς παρατηροῦμε — στήν ἀρχὴ τουλάχιστο — καί

γιὰ τὴν ὁργάνωση τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Ὁ Καποδίστριας ἦταν δύσπιστος πρὸς τὸν δημοκρατικῶν ἀρχῶν καί φίλο τοῦ Μαυροκορδάτου ἀρχηγὸ τοῦ τακτικοῦ στρατεύματος Γάλλο ἀξιωματικὸ Fabvier καί γρήγορα διαφώνησε μαζί του ὡς πρὸς τὸν τρόπο τῆς στρατολογίας τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Ὁ Fabvier παραιτήθηκε καί ἔφυγε στήν Γαλλία.

Ὁ Καποδίστριας τότε σκέφθηκε νά διαλύσει τὰ τακτικὰ στρατεύματα καί νά τὰ ἀναδιοργανώσει ἐπάνω σὲ νέες βάσεις, ἀλλὰ σὲ κοινὴ σύσκεψη μὲ τὸν νέο ἀρχηγὸ τῶν τακτικῶν στρατευμάτων, τὸν Βαυαρὸ φιλέλληνα Heideek πείσθηκε πὼς αὐτὸ δὲν ἦταν εὐκολο οὔτε καί σκόπιμο. Ὁ Heideek ἀπέβλεπε στήν συμπλήρωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ταγμάτων καί ἰλῶν, στήν εἰσαγωγή τῆς εὐρωπαϊκῆς στρατιωτικῆς στολῆς, στήν ἐκγύμναση, στήν παρακολούθηση τῆς στρατιωτικῆς μορφώσεως καί στὸν κανονισμό τοῦ μισθοῦ καί τῆς διατροφῆς τῶν ἀνδρῶν. Γενικὰ ὁ Heideek, ὅπως ἰσχυρίζεται τουλάχιστον ὁ ἴδιος, ἐνεργώντας περισσότερο σὰν ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν παρά σὰν ἀρχηγὸς τῶν τακτικῶν, ἐπέδιωσε καί ἐπέτυχε νά εἰσαγάγῃ αὐστηρὴ πειθαρχία καί τυφλὴ ὑπακοή τῶν κατωτέρων πρὸς τοὺς ἄνωτέρους. Μὲ ποιὸ τρόπο τὸ πέτυχε αὐτό, μᾶς τὸ ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος ὁ Heideek στὰ ἀπομνημονεύματά του: «Πραεῖα, ἀλλὰ καί αὐστηρὰ ἅμα μεταχειρίσις καί ἀκριβὴς πληρωμὴ τοῦ μισθοῦ καί τοῦ σιτηρεσίου συνεκράτουν τὸ στρατιωτικὸν σῶμα μου, ὅπερ

ἀνήρχετο κατὰ τὴν ἀναχώρησίν μου εἰς 4 τάγματα πεζικοῦ, ἔχοντα ἀνὰ ἕξ λόχους, εἰς 4 ἵλας ἵππικοῦ, ἐν σύνταγμα πυροβολικοῦ περιλαμβάνον 6 λόχους, ἓνα λόχον τακτικῶν ναυτῶν μετὰ 4 ταχυπλόων περαμάτων· ληφθέντων ἀπὸ τῶν πειρατῶν, ἦτοι ἐν ὄλῳ εἰς 2688».

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1829 ὕστερ' ἀπὸ ἐπιθυμία τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πολλοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ τοῦ γαλλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος μετατάχθηκαν προσωρινὰ στὸν ἑλληνικὸ τακτικὸ στρατὸ καὶ ἀπετέλεσαν τὰ στελέχη γιὰ τὴν μετεκπαίδευσή του. Ὑστερ' ἀπὸ λίγο ὁ Heideck παραιτήθηκε γιὰ σοβαροὺς λόγους ὑγείας καὶ ἀνεχώρησε.

Οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ εἰσήγαγαν στὸν ἑλληνικὸ στρατὸ τὴν γαλλικὴ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευση, τὴν ἑσωτερικὴ ὑπηρεσίαν καὶ τοὺς γαλλικοὺς στρατιωτικοὺς κανονισμοὺς καὶ νόμους. Ἔτσι ἡ ἐκπαίδευση τοῦ ἑλληνικοῦ τακτικοῦ στρατοῦ περιέρχεται στὰ χέρια Γάλλων ὀργανωτῶν, πού ἦταν ἐπόμενο ν' ἀποτυπώσουν βαθιὰ σ' αὐτὸν τὴν σφραγίδα τῆς φημισμένης παραδόσεως τοῦ γαλλικοῦ στρατιωτικοῦ πνεύματος — ἐπίδραση πού εὑρίσκει εὐκαιρίες ν' ἀνανεώνεται μὲ τὶς διάφορες γαλλικὲς στρατιωτικὲς ἀποστολὰς πού κατέβαιναν στὴν Ἑλλάδα ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμο.

Μεριμνώντας ὁ Καποδίστριας γιὰ τὴν μόρφωση νέων στελεχῶν ἱδρύσει τὸν Ἰούλιο τοῦ 1828 τὸ Στρατιωτικὸν Σχολεῖον τῶν Εὐελπίδων, ὅπου ὁμως προσέτρεξαν λίγοι μόνο νέοι κ' αὐτοὶ μὲ βαριὰ καρδιά — παιδιὰ τῶν ἐπισημότερων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν, ἐπεὶ δὲν ἐπιθυμοῦσαν νὰ ὑποβληθοῦν στοὺς αὐστηροὺς κανονισμοὺς τῶν τακτικῶν στρατευμάτων.

5. Ὁ Καποδίστριας, κατανοώντας τὴν ἐπί-

**Ἡ ὀργάνωση τοῦ πολεμικοῦ
στόλου.**

καιρὴ ναυτικὴ θέση τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν
μεγάλῃ σπουδαιότητῃ τοῦ ναυτικοῦ της,

φρόντισε μὲ τὰ μικρά του οἰκονομικὰ μέσα νὰ ὀργανώσῃ ἓνα στολίσκο ἀποτελούμενο ἀπὸ τὴν φρεγάτα «Ἑλλάς», δύο ἀτμοκίνητα πολεμικά, καθὼς καὶ τρεῖς κορβέττες, ἑννέα βρίκια καὶ γολέτες καὶ καμιά εἰκοσαριά μικρότερα πλοῖα, πού ἀνῆκαν σὲ πλούσιες οἰκογένειες τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν. Τὰ πληρώματά τους τ' ἀποτελοῦσαν 2000 περίπου ναῦτες. Βασικὲς ἦταν οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ στήν ὀργάνωση τοῦ πολεμικοῦ στόλου. Σ' αὐτὲς φαίνεται ὅτι ἀκολούθησε τὴν γνώμη τοῦ Ἀγγλοῦ φιλέλληνα *Hastings*, κυβερνήτη τοῦ ἀτμοκινήτου «Καρτερία». Ἀφοῦ ἱδρύσε

καὶ ὠργάνωσε συστηματικὰ τὸν ναύσταθμο τοῦ Πόρου, προχώρησε καὶ στὴν ἐθνικοποίηση τοῦ στόλου μὲ τὴν βαθμιαία ἀγορὰ τῶν ἰδιωτικῶν πλοίων ἀπὸ τὴν κυβέρνηση.

Ἡ ἐθνικοποίηση τοῦ στόλου ἐπέτρεψε τὴν ριζικὴ μεταβολὴ τοῦ τρόπου στρατολογίας τῶν πληρωμάτων. Ἐνῶ πρῶτα τὰ πληρώματα τὰ διάλεγε ὁ πλοῦσιος ἐφοπλιστὴς ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς, φίλους ἢ συμπατριῶτες του, παραβλέποντας κάποτε τὴν ἀνικανότητα ἢ ἀδεξιότητά τους, τώρα ὁ κυβερνήτης, ἀπελευθερωμένος ἀπὸ δεσμοὺς καὶ ὑποχρεώσεις, στρατολογεῖ τοὺς πιὸ ἱκανοὺς ἀπὸ διάφορα νησιὰ καὶ ἔτσι καταρτίζει μεικτὰ ναυτικὰ πληρώματα περισσότερο πειθαρχημένα καὶ ὑπάκουα. Ὁ ἑλληνικὸς πιά στόλος γίνεται ἐθνικὸς.

Ὁργάνωση τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ.

6. Ἀλληλένδετη μὲ τὴν ὀργάνωση τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ ἀντίστοιχη τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου, γιατί σαφῆ γνωρίσματα πού νὰ ξεχώριζαν τὸν ἓνα ἀπὸ τὸν ἄλλο δὲν ὑπῆρχαν. Οἱ στόλοι αὐτοὶ κατὰ τὴν ἐπανάσταση εἶχαν μιὰ μόνον ὄψη: τὴν πολεμική. Ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία εἶχε πάθει μεγάλες καταστροφές, γιατί ὅλα σχεδὸν τὰ πλοῖα τῶν Ἑλλήνων καὶ μάλιστα τῶν ναυτικῶν νησιῶν Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν χρησιμοποιοῦνταν γιὰ πολεμικοὺς σκοποὺς. Κυρίως μὲ τὰ λάφυρα τοῦ πολέμου καὶ μὲ τὶς πειρατεῖες ἐξοικονομοῦσαν τοὺς πόρους γιὰ τὴν κίνησή τους.

Οἱ πενιχροὶ οἰκονομικοὶ πόροι δὲν ἐπέτρεψαν στὸν Καποδίστρια νὰ ἐνισχύσῃ μὲ μεγάλα ποσὰ τὴν ἐμπορικὴ ναυτιλία. Ἐτσι οἱ φροντίδες του περιορίστηκαν ἀναγκαστικὰ στὴν νομικὴ ὀργάνωση τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ, ὀργάνωση περισσότερο θεωρητικὴ παρὰ πρακτικὴ. Μολαταῦτα, ἐθνικοποιώντας ὁ Καποδίστριας ὥρισμα ἐν ἰδιωτικὰ πολεμικὰ πλοῖα, ἀποζημίωσε τοὺς ἰδιοκτῆτες τους, πού δὲν ἦταν πιά σὲ θέση νὰ τὰ συντηρήσουν. Κατόπιν, ἀπέναντι τῶν ὑπέρογκων χρηματικῶν θυσιῶν τῶν ναυτικῶν νησιῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα πού ἐφθάναν τὰ 2.900.000 ἰσπανικὰ τάλληρα, δὲν μπόρεσε νὰ δώσῃ παρὰ μόνο 50.000. Αὐτὲς οἱ μικρὲς οἰκονομικὲς ἐνισχύσεις ἦταν ἀδύνατο βέβαια νὰ ξαναδώσουν τὴν παλαιὰ ἐμπορικὴ κίνηση στὰ νησιὰ. Ἀλλωστε οἱ παλαιοὶ εὐνοϊκοὶ ὄροι, πού τὰ εἶχαν πλουτίσει, δὲν ὑπῆρχαν πιά.

Τὸ κέντρο τοῦ βάρους τῆς ἑλληνικῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας μετατοπίζεται τώρα σ' ἓνα νέο ἐμπορικὸ κέντρο, στὴν νεοῖδρυμένη Ἐρ-

μούπολη. Αιτίες ήταν : 1) ή προνομιακή θέση τοῦ κέντρου αὐτοῦ στο σταυροδρόμι τῶν θαλάσσιων συγκοινωνιῶν μέ τήν Ἑγγύς Ἀνατολή· καί 2) ή συσσώρευση καί συγκέντρωση ἐκεῖ ἐμπορικῶν προσφυγικῶν πληθυσμῶν, πρὸ πάντων Κυδωνιατῶν, Χιωτῶν καί Ψαριανῶν. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑρμουπόλεως βασιζόταν κυρίως στήν ἀποθήκευση τῶν πρὸς διαμετακόμιση ἐμπορευμάτων (transito).

Ἄλλα μικρότερης σημασίας λιμάνια ἦταν ὁ Πόρος, ή Αἴγινα καί τὸ Ναύπλιο.

Διοικητική Ὁργάνωση.

7. Ὁ Καποδίστριας, προβαίνοντας στήν διοικητική διαίρεση τῆς χώρας μετὰ γνωμοδότηση τοῦ Πανελληνίου, διαίρει τήν Πελοπόννησο σέ 7 τμήματα καί νά νησιά τοῦ Αἰγαίου σέ 6. Ὅσο γιά τήν Στερεά Ἑλλάδα ἐπιφυλάσσεται νά τῆς δώση παρόμοιο ὀργανισμό μετὰ τήν κατάπαυση τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ὅρίζει τήν περιοχή κάθε τμήματος καί στο καθένα διορίζει ἑκτακτο ἐπίτροπο τῆς κυβερνήσεως. Ὁ νέος διοικητικός ὀργανισμός, ποῦ ἦταν προσωρινός καί ἀπέβλεπε στήν γρήγορη ἀντιμετώπιση τῶν ἀμεσῶν ἀναγκῶν τῆς χώρας, ἔδινε στοὺς ἑκτακτοὺς ἐπιτρόπους πολλές καί διάφορες ἐξουσίες. Τά κυριώτερα καθήκοντά τους ἦταν ν' ἀποκαταστήσουν τήν ἀσφάλεια, νά καλέσουν τοὺς σκορπισμένους κατοίκους πίσω στίς καταστραμμένες πατρίδες τους καί νά προστατέψουν τὰ συμφέροντά τους. Τήν δημόσια τάξη τήν τηροῦσε μιὰ τοπική φρουρά, ἓνα εἶδος χωροφυλακῆς, μέ ἐπικεφαλῆς τὸν πολιτάρχη, ποῦ ἦταν στήν διάθεση τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν.

Ὁ Καποδίστριας, ἔχοντας σκοπὸ ν' ἀποσπᾷ τὸν λαὸ ἀπὸ τήν ἐπήρεια τῶν τοπικῶν παραγόντων, τῶν πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, ἐπεμβαίνει καί στήν κοινοτική ὀργάνωση καί συγκεκριμένα στήν ἐκλογή τῶν δημογερόντων. Ἡ ἐκλογή τους ἀπὸ τώρα θά γίνεται ἀπὸ τὸν λαὸ μυστικά, ἀλλὰ ἀπὸ κατάλογο ὑποψηφίων ποῦ θά τὸν καταρτίζουν ὁ ἑκτακτος ἐπίτροπος μαζί μέ τοὺς πρῶην δημογέροντες. Τήν ἀνάμειξη αὐτῇ τῆς κυβερνήσεως στὰ κοινοτικά τήν ἐπέκριναν πολλοὶ καί ἰδίως οἱ ἀντιπολιτευόμενοι.

Ἀλλὰ καί στοὺς ἄλλους κλάδους τῆς διοικήσεως ἔδειξε ὁ Καποδίστριας ζωερὴ δραστηριότητα. Ἰδρυσε ταχυδρομεῖα, τελωνεῖα, λιμεναρχεῖα, λοιμοκαθαρτήρια, ἀστυνομία κ.λ.

Πάνω ἀπ' ὅλα ὅμως αἰσθητὴ ἦταν ή ἀνάγκη νά ἰσχύσουν οἱ νόμοι καί νά λειτουργήσουν τακτικὰ δικαστήρια. Αὐτὰ πρὶν ἀπὸ

τὴν ἄφιξη τοῦ Καποδίστρια ἀναπληρώνονταν, ὅπως εἶδαμε, μὲ τὴν σύσταση εἰδικῶν καὶ ἑκτακτῶν ἐπιτροπῶν ποὺ ἔλυναν τὶς διαφορὰς τῶν πολιτῶν. Ἐπὶ μῆνες τώρα ὁ Καποδίστριας πειραματίζεται μὲ τὴν σύνταξη διαφόρων σχεδίων, ὥσπου κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1828 δημοσιεύει τὸν σύντομο «Διοργανισμὸν Δικαστηρίων». Σύμφωνα μὲ αὐτόν, ἡ ἀσκηση τῆς δικαιοσύνης ἀνατίθεται σὲ τακτικά δικαστήρια 4 εἰδῶν, *εἰρηνοδικεῖα, πρωτόκλητα δικαστήρια*, ἀντίστοιχα πρὸς τὰ σημερινὰ πρωτοδικεῖα, ἓνα *ἐμπορικὸν δικαστήριον* καὶ ἓνα *ἀνέκκλητον κριτήριον*, ἀντίστοιχο πρὸς τὸ σημερινὸ ἐφετεῖο. Ὁ ὀργανισμὸς αὐτὸς δὲν ἦταν ἀσφαλῶς τέλειος, ἀλλὰ ὁ καλῦτερος ποὺ μποροῦσε τότε νὰ γίνη.

Μεγάλο ὅμως ἐμπόδιο γιὰ τὴν ὁμοιόμορφη σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης ἦταν ἡ ἔλλειψη κοινῶν γραπτῶν κριτηρίων, πηγῶν δικαίου. Γιὰ ν' ἀναπληρώσῃ τὸ κενὸ αὐτὸ ἡ κυβέρνησις, δημοσιεύει τὸν Μάϊο τοῦ 1829 τὴν πρώτη ποινικὴ δικονομία μὲ τὸν τίτλο «Ἐγκληματικὴ Διαδικασία», ποὺ τὴν συντάσσει ὁ γαλλομαθὴς νομικὸς Χριστόδουλος Κλωνάρης ἀκολουθώντας τὸ γαλλικὸ ποινικὸ δίκαιο. Ἀλλὰ ἐπειδὴ ὁ δικαστικὸς ὀργανισμὸς τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1828, καθὼς καὶ ἡ νέα ποινικὴ νομοθεσία, δὲν ἀνταποκρίνονταν ἀπόλυτα στὶς ἀνάγκες τοῦ κράτους, ὁ κυβερνήτης ἐκδίδει στὶς 27 Αὐγούστου τοῦ 1830 νέο ὀργανισμὸ δικαστηρίων καὶ νέα ποινικὴ καὶ πολιτικὴ δικονομία, ποὺ προκάλεσαν μεγάλα παράπονα. Κατὰ τὸν νέο ὀργανισμὸ, τὰ εἶδη τῶν δικαστηρίων εἶναι τώρα ἑξί: *εἰρηνοδικεῖα, πρωτόκλητα, ἑκκλητα*, ἀντίστοιχα πρὸς τὰ σημερινὰ ἐφετεῖα, ἀνώτατον, *ἐμποροδικεῖον, ἐξαιρετικά*: τὸ τελευταῖο ἐξεδίκασε τὶς κατηγορίες κατὰ τῶν ἀξιωματῶν τοῦ κράτους καὶ τὰ ἐγκλήματα καθοσιώσεως. Τὰ τελευταῖα αὐτὰ «δυστυχῶς, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ Δραγούμης, μετεβάλλοντο ἐνίοτε δι' αὐθαιρέτου ἐρμηνείας εἰς ἐπιτροπὰς συντιθεμένas ὑπὸ φιλυπόπτου ἐξουσίας καὶ ταύτης ἐκτελούσας τὰς ἐντολάς, ἐνῶ τοιαῦται ἐπιτροπαὶ καθὼς καὶ ἑκτακτα δικαστήρια ἀπηγορεύοντο ρητῶς ὑπὸ τοῦ συντάγματος τῆς Τροισζήνος».

Τὴν ἀνεπάρκεια τῶν νόμων ἐζήτησε ὁ Καποδίστριας νὰ τὴν καλύψῃ μὲ νέα συμπληρωματικὰ διατάγματα. Αἰσθητὴ ἦταν ἰδίως ἡ ἔλλειψη ἐπιστημονικὰ μορφωμένων νομικῶν. Αὐτοὺς ἀναπλήρωσε μὲ τίμιους καὶ χρηστοὺς πολίτες. Ἡ θεωρητικὴ ὅμως μόρφωσις τῶν νεοφώτιστων αὐτῶν δικαστικῶν ἦταν μηδαμινή, ὅπως ἀνάξια λόγου ἢ ἀμφίβολη ἦταν συχνὰ καὶ ἡ ἐπαγγελματικὴ τοὺς ἱκανότητα. Μολαταῦτα οἱ προσπάθειες τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὴν ὀργάνωσις καὶ τὴν ἐμπέδωσις τῆς δικαιοσύνης ἔφεραν τοὺς καρπούς των, τὴν

δυνατή τάξη και εὐνομία σὲ μιὰ χώρα ποὺ ἔβγαινε ἀπὸ μιὰ σκλαβιὰ τεσσάρων αἰώνων καὶ ἀπὸ μιὰ μακροχρόνια περίοδο ἐπαναστατικῆς ἀναστατώσεως.

Ἡ ἐκπαίδευση.

8. Ἡ παιδεία ὡς τὴν ἄφιξη τοῦ Καποδίστρια ἦταν παραμελημένη, γιατί ἡ ἐπαναστατικὴ θύελλα δὲν τὴν ἄφηνε νὰ εὐδοκιμήσῃ. Ἐπειτα οἱ δάσκαλοι τοῦ γένους, Γρηγ. Κωνσταντᾶς, Ἀνθιμος Γαζῆς, Νεόφ. Βάμβας, Θεόκλ. Φαρμακίδης, Θεόφ. Καίρης κ.ἄ., ἦταν τοποθετημένοι σὲ πολιτικὲς θέσεις.

Ἡ πρώτη φροντίδα τοῦ Καποδίστρια ἦταν ν' ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὰ στρατόπεδα τοὺς ψυχογιούς, συνήθως ὀρφανὰ παιδιὰ 10-15 χρόνων, παρασυρμένα σὲ σκολιούς δρόμους. Γιὰ τὴν περίθαλψη καὶ τὴν μόρφωση αὐτῶν, καθὼς καὶ ἄλλων ὀρφανῶν τοῦ πολέμου, ἔκτισε στὴν Αἴγινα τὸ γνωστὸ *Ὁρφανοτροφεῖον*, τὸ πρῶτο δημόσιο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα.

Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον δείχνει γιὰ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευση καὶ γι' αὐτὸ δίκαια θεωρεῖται ὁ θεμελιωτής της. Ἀπ' αὐτὴν θέλει ν' ἀρχίσῃ καὶ κατόπιν ἐξελικτικὰ νὰ προχωρήσῃ στὴν ἀνώτερη καὶ ἀνώτατη. Τὸ ξεχωριστὸ ὅμως αὐτὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν δημοτικὴ ἐκπαίδευση παρεξηγήθηκε καὶ βρέθηκαν πολλοί, κυρίως λόγιοι, ποὺ τὸν κατηγορήσαν γιὰ φωτοσβέστη καὶ διέδωσαν στὴν Εὐρώπη ὅτι ἤθελε νὰ περιορίσῃ τὴν παιδεία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στὰ *κολυβογράμματα*. Τὴν ἐπίθεση τῶν λογίων ἐναντίον του τὴν εὐνοοῦσαν ἡ σύγχρονη ἀνθήση τῶν κλασσικῶν σπουδῶν στὴν Εὐρώπη καὶ ὁ λογοτεχνικὸς καὶ ὁ φιλολογικὸς ρομαντισμός.

Ὁ Καποδίστριας ὅμως βλέποντας τὴν πρωτόγονη σχεδὸν κατάσταση τῆς χώρας δὲν ἐπιχείρησε νὰ συγχρονίσῃ μὲ μιὰς τὴν παιδεία της μὲ πρότυπα παρμένα ἀπὸ τὰ πολιτισμένα κράτη τῆς Εὐρώπης. Πίστευε πῶς ἐξελικτικὰ ἔπρεπε νὰ προχωρήσουν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὰ κατώτερα ἐκπαιδευτικὰ στάδια πρὸς τὰ ἀνώτερα καὶ ἀνώτατα, ἐφ' ὅσον θὰ ὑπῆρχαν οἱ ἀναγκαῖες προϋποθέσεις καὶ θὰ ἐξασφαλίζονταν οἱ ἀπαραίτητοι ὑλικοὶ ὅροι. «Θέλετε Πανεπιστήμιον, ἔλεγε, ἀλλ' ἔχετε ἀκροατήριον ἢ καὶ καθηγητάς;»

Παρ' ὅλ' αὐτά, ἀντίθετα πρὸς τὶς κατηγορίες τῶν λογίων, ὁ Καποδίστριας ἐνδιαφέρθηκε καὶ γιὰ τὴν ἀνώτερη παιδεία. Ἐτσι κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1829 ἱδρυσε στὴν Αἴγινα καὶ τὸ πρῶτο γυμνάσιον ποὺ ἔφερε τὴν ἐπωνυμίαν *Κεντρικὸν Σχολεῖον*, ὅπου δίδασκαν ξακουστοὶ καθηγητὲς (Γ. Γεννάδιος, Χορτάκης κ.ἄ.) καὶ φοιτοῦσαν

μαθητὲς ἀπ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἐπίσης στὴν Αἴγινα σύστησε κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1830 τὸ *Πρότυπον Σχολεῖον*, ἓνα εἶδος διδασκαλείου, ποὺ σκοπὸ εἶχε νὰ μορφώσῃ δασκάλους τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου κατὰ τὸ παιδαγωγικὸ σύστημα τοῦ Sarazin. Σ' αὐτὸ ὅμως τὸ σχολεῖο δὲν μορφώθηκε οὔτε ἓνας πραγματικὸς δάσκαλος. Ἐπίσης τὸν ἴδιο χρόνο ἄνοιξε τὸ *Ἐκκλησιαστικὸν Σχολεῖον* στὸ μοναστήρι τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Πόρου. Ἀκόμη στὴν Αἴγινα ἱδρύσε *Μουσεῖον* γιὰ τὴν περισυλλογὴ καὶ διαφύλαξη τῶν ἀρχαιοτήτων, καθὼς καὶ τὴν πρώτη Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη, τὸν πρόδρομο τῆς σημερινῆς τῶν Ἀθηνῶν.

Ὅπως βλέπουμε, πρῶτο κέντρο τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀναδεικνύεται ἡ Αἴγινα. Αἰτίες: 1) ἡ νησιωτικὴ τῆς ἀπομόνωση, ποὺ τὴν ἔκανε προσωρινὰ ἓνα ἀσφαλὲς καταφύγιο· καὶ 2) ἡ σχετικὴ ἡσυχία καὶ τάξη ποὺ βασιλεύε ἐκεῖ, χάρις στὴν παρουσία τῶν ὀργανωμένων Ψαριανῶν προσφύγων.

Γεωργικὴ καὶ ἐποικιστικὴ πολιτικὴ.

9. Ἡ ἀγάπη ποὺ αἰσθανόταν ὁ Καποδίστριας γιὰ τὸν λαὸ φαίνεται πιὸ καθαρὰ καὶ θετικὰ στὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔδειξε γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας. Τὸ ὄνομά

του εἶναι στενὰ συνυφασμένο μὲ τὴν ἱστορία τῆς, γιατί ἀτράνταχτη εἶναι ἡ πίστη του στὴν ὠφελιμότητα καὶ στὴν μεγάλη ἀποστολὴ τῆς. Ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτό, ὁ Καποδίστριας ἔχει, φαίνεται, τίς ιδέες τῶν σύγχρονων κλασσικῶν Εὐρωπαίων οἰκονομολόγων, ὅτι οἱ γεωργοὶ εἶναι ἡ μόνη παραγωγικὴ τάξη, ποὺ ἀξίζει τὴν συμπάθεια καὶ τὴν ὑποστήριξη τῆς κυβερνήσεως. Τὴν συστηματικὴ καλλιέργεια τῆς γῆς τὴν θεωρεῖ σὰν τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν μελλοντικὴ εὐδαιμονία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ Καποδίστριας ἔδρασε θετικὰ καὶ μεθοδικὰ γιὰ τὴν προαγωγὴ τῆς γεωργίας. Παρουσίασε πραγματικά, μπορούμε νὰ ποῦμε, μιὰ γεωργικὴ πολιτικὴ.

Οἱ γεωργικὲς ἐργασίες κατὰ τὴν ἀφίξή του στὴν Ἑλλάδα ἦταν παραμελημένες, γιατί οἱ ἐχθροὶ καταπατοῦσαν τὴν Στερεά, μεγάλο μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ κατέστρεφαν τὰ μικρὰ γεωργικὰ ἔργα. Στὴν ἀρχὴ μὲ τίς τοπικὲς ἢ διοικητικὲς κοινοτικὲς ἀρχὲς προσκαλεῖ τοὺς γεωργοὺς νὰ γυρίσουν πίσω στὶς καταστραμμένες πατρίδες τους καὶ νὰ ἐπιδοθοῦν στὰ εἰρηνικά τους ἔργα. Κατόπιν περιοδεύει, γιὰ νὰ δῇ καὶ νὰ μελετήσῃ ἀπὸ κοντὰ τίς ἀνάγκες καὶ τὰ ἦθη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἡ εἰκόνα τῆς Πελοποννήσου εἶναι ἀποκαρδιωτικὴ. Κατὰ τίς

ἀρχὲς Σεπτεμβρίου 1828 ὑψώνεται στὸν ὀρίζοντά της ἀπειλητικὰ τὸ φάσμα τῆς πείνας, ἀλλὰ ὁ Καποδίστριας κατορθώνει νὰ τὸ ἀπομακρύνῃ μὲ ἓνα πραξικόπημα: διατάζει νὰ συλληφθοῦν τὰ φορτηγὰ πλοῖα καὶ νὰ κατασχεθοῦν τὰ σιτοφορτία τους, τὰ ὅποια μετέφεραν στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ νὰ ξεφορτώσουν ἓνα μέρος ἀπ' αὐτὰ (ἀποζημιώνοντας βέβαια τοὺς ἐμπόρους) γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ πεινασμένου ἐλληνικοῦ λαοῦ.

Μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων (Ὁκτώβριος 1828) ἀπερίσπαστοι οἱ Πελοποννήσιοι χωρικοὶ ξαναγυρίζουν στὶς ἀγροτικὲς τους ἀσχολίες, ἀλλὰ οἱ οικονομικὲς δυσχέρειες τοῦ κράτους δὲν ἐπιτρέπουν στὸν κυβερνήτη νὰ τοὺς βοηθήσῃ γενναῖα, μὲ σπόρους καὶ μὲ ζῶα. Εὐτυχῶς ἡ διοίκηση τοῦ γαλλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τοῦ *Maison* στὴν Πελοπόννησο μοιράζει στοὺς πιὸ φτωχοὺς τρόφιμα, ζῶα καὶ γεωργικὰ ἐργαλεῖα. Οἱ δαπάνες μάλιστα τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τῶν ταξιδιωτῶν δίνουν κάποια κίνηση στὴν χώρα καὶ τὸ χρῆμα ἀρχίζει νὰ κυκλοφορῇ περισσότερο.

Μὲ τὸ νέο οἰκονομικὸ ἔτος 1829 ἡ Γαλλία συνεχίζει — ὕστερ' ἀπὸ μιὰ ἐξάμηνη διακοπὴ — τὰ μηνιαῖα ποσὰ τῶν 500.000 φρ., ποὺ χορηγοῦσε στὴν Ἑλλάδα, κι' ἔτσι ὁ Καποδίστριας μπορεῖ νὰ μοιράσῃ στοὺς γεωργοὺς βόδια, σπόρους κι' ἐργαλεῖα, πρὸ πάντων ἄροτρα. Πρῶτος εἰσάγει στὴν Ἑλλάδα τὴν καλλιέργεια τῆς πατάτας καὶ ἰδρύει στὴν Τίρυνθα τὸ *Γεωργικὸν Σχολεῖον* — ὑποδειγματικὸ ἀγροκῆπιο, ποὺ σκοπὸ εἶχε νὰ γνωρίσῃ στοὺς χωρικοὺς ἐπιστημονικὲς μεθόδους καλλιέργειας, τελειοποιημένα γεωργικὰ ἐργαλεῖα, νέα εἶδη κατοικίδιων ζώων κ.λ.

Ὁ Καποδίστριας ἐπίσης ἐνδιαφέρεται καὶ γιὰ τὴν διατροφή καὶ τὴν γεωργικὴ ἀποκατάσταση τῶν συσσωρευμένων στὰ ἀστικά κέντρα προσφύγων, ποὺ εἶχαν βρῆ ἐκεῖ ἄσυλο εἴτε ἀπὸ τὴν ὕπαιθρο, ὅπου ἐπικρατοῦσε ἀναρχία, εἴτε ἀπὸ τὶς τουρκοκρατούμενες ἐλληνικὲς χώρες. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο κιόλας τοῦ 1828 ἀνοίγει δημόσια ἔργα στὸν Πόρο, Αἴγινα, Ναύπλιο, μοιράζοντας μερίδες φαγητοῦ ἀντὶ γιὰ μισθό. Ἀραιώνει τὸν πληθυσμὸ τοῦ Ναυπλίου καὶ μεταφέρει φτωχὲς οἰκογένειες ἔξω ἀπ' αὐτὸ στὴν θέση Ἀρεῖα, ὅπου ἡ σημερινὴ καωμόπολη Πρόνοια. Ἀρκετὲς ἐπίσης οἰκογένειες τῆς Αἰγίνας ἐγκαθιστᾷ στὴν θέση Ἀπάθεια τοῦ Πόρου. Θερμὰ τὸν ἐπικουροῦν στὶς ἀγωνιώδεις προσπάθειές του οἱ διάφοροι φιλέλληνες. Ἰδίως ὁ ἀμερικανικὸς φιλέλλητισμὸς προσφέρει πολλὰ σὲ χρήματα καὶ εἶδη στὴν καταστραμμένη Ἑλλάδα. Ἀνάμεσα στοὺς Ἀμερικανοὺς φιλέλληνες ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ ὁ Howe, ποὺ τὸν Μάρτιο

τοῦ 1829 προτείνει στὸν Καποδίστρια καὶ πραγματοποιεῖ τὴν γεωργικὴ ἐγκατάσταση φτωχῶν οἰκογενειῶν στὴν θέση Ἐπάνω Ἐξαμίλι κοντὰ στὴν Κόρινθο. Σκέψη τοῦ Καποδίστρια νὰ προσκαλέσῃ 200 οἰκογένειες καλῶν Ἑλβετῶν ἀγροτῶν, γιὰ νὰ τοὺς χρησιμοποιοῦσιν ὡς πρότυπα γιὰ τὴν γεωργικὴ ἐγκατάσταση τῶν Ἑλλήνων, ματαιώνεται, γιατί τὸν συκοφαντοῦν ὅτι σκέπτεται νὰ μοιράσῃ τὶς ἐθνικὲς γαῖες σὲ ξένους.

Ἀργότερα, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1830, καταφθάνουν ἀπὸ τὴν Κρήτη νέοι πρόσφυγες, τοὺς ὁποίους ὁ Καποδίστριας κατορθώνει νὰ ἐγκαταστήσῃ γεωργικὰ στὶς περιοχὲς Ἀργους, Ναυπλίου καὶ Κορίνθου, μολοντὶ ἀντιδροῦσαν στοὺς ἐποικισμοὺς αὐτοὺς οἱ κοτζαμπάσηδες, ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ παρασύρουν καὶ τοὺς χωρικοὺς μὲ τὸ μέρος τοὺς παρασταίνοντάς τους ὅτι τὰ ἐθνικὰ κτήματα (10 ἑκατομμύρια στρέμματα περίπου) θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ μοιραστοῦν μεταξὺ τοὺς μόνον οἱ ἐντόπιοι, οἱ *αὐτόχθονες* καὶ νὰ μὴ πάρουν μέρος στὴν διανομὴ οἱ *ἐτερόχθονες*.

Ἐναντίον τοῦ Καποδίστρια διατυπώθηκαν οἱ ἐπικρίσεις ὅτι δὲν χρησιμοποίησε μὲ ἐπιμέλεια τὴν μεγάλη ἀγροτικὴ ἐθνικὴ περιουσία: 1) γιὰ νὰ καλύψῃ τὰ ἐλλείμματα τοῦ χωλοῦ πάντοτε κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ· καὶ 2) γιὰ νὰ λύσῃ τὸ τότε μεγάλο ἀγροτικὸ πρόβλημα, νὰ μοιράσῃ δηλαδὴ τὴν γῆ σὲ φτωχοὺς καλλιεργητὲς ἔναντι μικρῶν ποσῶν.

Ἡ πρώτη λύση, ἡ ταμειυτικὴ, θὰ ἦταν κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐπιζήμια γιὰ τὸ ἑλληνικὸ δημόσιο, γιατί ὑπῆρχε στενότητα χρημάτων καὶ τὰ κτήματα, ποὺ ἀντιπροσώπευαν ἀξία τουλάχιστον 200 ἑκατομ. φρ., θὰ πουλιοῦνταν πολὺ πρὶ κατὰ τὴν θεωρητικὴ τους ἀξία. Ἐπειτα ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος ν' ἀγορασθοῦν ἀπὸ ξένους κεφαλαίουχους ἢ πλούσιους ὁμογενεῖς καὶ κοτζαμπάσηδες.

Ἀλλὰ καὶ ἡ δευτέρη λύση, ἡ ἄμεση λύση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος, πρὸς τὴν ὁποία ἔκλινε ὁ Καποδίστριας, ἦταν δύσκολη, γιατί: 1) σχετικὰ μὲ τοὺς πρόσφυγες καὶ τοὺς ἐντελῶς ἀπόρους ἢ διανομὴ μόνο γῆς δὲν ἀρκοῦσε· γιὰ τὴν ἐγκατάσταση καὶ τὴν συντήρησίν τους γιὰ ἓνα τουλάχιστον χρόνον θὰ χρειάζονταν χρήματα καὶ αὐτὰ ἔλειπαν· καὶ 2) καὶ τὸ σπουδαιότερο, οἱ Δυνάμεις, θεωρώντας τὰ ἐθνικὰ κτήματα ὡς τὴν πιὸ ἀσφαλῆ ἐγγύηση γιὰ τὴν παροχὴ τοῦ ἀναγκαίου δανείου γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνόρθωση τοῦ τόπου, δὲν ἐπιθυμοῦσαν τὸ βάθος τὸν κατατεμαχισμό καὶ τὴν ἀπαλλοτρίωση τῶν κτημάτων.

Τὰ οἰκονομικά.

10. Τὰ οἰκονομικά τοῦ κράτους ἐπὶ Καποδίστρια παρέμειναν ζοφερά, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ οἰκονομολόγου Ἀνδρέα Ἀνδρεάδη. Ὁ κυβερνήτης δὲν ἀκολούθησε σταθερὴ οἰκονομικὴ πολιτικὴ, ὅπως λέγουμε σήμερα, δηλαδὴ συνεκτιμῶν καὶ πιστὴ ἐφαρμογὴ ἑνὸς οἰκονομικοῦ προγράμματος, ποὺ νὰ βασίζεται στὰ πορίσματα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἴδιος μικρὴ ἰδέα εἶχε γιὰ τοὺς θεωρητικούς οἰκονομολόγους καὶ γιὰ τὴν ὠφελιμότητά τους. Οἱ προσπάθειές του γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνόρθωση ἦταν μάλλον πειραματισμοί, ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὶς ἄμεσες ἀνάγκες τῆς χώρας.

Ὅταν ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία, βρῆκε τὸ δημόσιο ταμεῖο ὄχι μόνον ἄδειο, ἀλλὰ καὶ ἐπιβαρυνμένο μὲ τὸ χρέος τῶν 2.400.000 λιρῶν — τῶν δανείων τοῦ 1824 καὶ 1825. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει τὶς συνεχεῖς ἐκκλησεις τοῦ πρὸς τὶς Δυνάμεις καὶ τὰ σημαντικὰ πρόσωπα τοῦ ἑξωτερικοῦ γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ κράτους. Παράλληλα, ἐπιδιώκοντας νὰ δημιουργήσῃ κλίμα κατὰλληλο γιὰ τὴν γένεση οἰκονομικῆς πίστεως στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία μὲ τὴν πρόθυμη συμβολὴ τῶν μελῶν της, ἰδρύει τὴν 2 Φεβρουαρίου 1828 τὴν *Ἑθνικὴ Χρηματιστικὴ Τράπεζα*, τὴν πρώτην ἑλληνικὴν Τράπεζαν. Γιὰ νὰ ἐξέυρῃ τὰ ἀναγκαῖα κεφάλαια, ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς εὐκατάστατους πολίτες τοῦ κράτους καὶ τοὺς καλεῖ νὰ γίνουν μέτοχοί της, καταθέτοντας διάφορα ποσὰ μὲ ἐπιτόκιο 8%. Ἡ ἐκκλησίη του διαποτίζεται ἀπὸ λεπτὴ καὶ βαθιὰ συγκίνησιν· «Δὲν σὰς γράφω, λέγει, ὡς Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος, ὅστις ἀπὸ καιρὸν, καὶ ὅπου καὶ ἂν ἐστάθην, ἐνόμιζα σταθερῶς ὡς τιμὴν μου, τὸ νὰ εἶμαι Ἕλλην καὶ νὰ ὑπηρετῶ τὴν Ἑλλάδα». Καὶ ὁ ἴδιος δίνει τὸ παράδειγμα τῆς συμμετοχῆς του στὴν συγκέντρωση τῶν κεφαλαίων τῆς τράπεζας καταβάλλοντας 1000 τάλληρα. Δὲν μπορεῖ νὰ φανταστῇ πῶς ἓνας λαός, ποὺ θυσιάστηκε γιὰ τὴν ἐλευθερίαν του, εἶναι δυνατόν νὰ μείνῃ ἀδρανὴς καὶ ἀσυγκίνητος ἐμπρὸς στοῦν μεγάλο σκοπὸ τοῦ.

Ἡ Τράπεζα λοιπὸν σχηματίζεται μὲ κεφάλαιο τὶς ἰδιωτικὲς καταθέσεις· ἐπομένως κατ' ἀρχὴν ἔπρεπε νὰ εἶναι ἰδιωτικὴ. Ὁ κυβερνήτης ὅμως ἐπεμβαίνει στὰ ἑσωτερικά της· ὀρίζει ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς Ἑθνικῆς Χρηματιστικῆς Τραπεζῆς Ἐπιτροπὴ ἐκτελεῖ καὶ χρέη τοῦ «Υπουργείου τῆς Οἰκονομίας». Κατόπιν ὀρίζει ὅτι, ὅταν κρατικὰ κεφάλαια προερχόμενα ἀπὸ δημόσια ἔσοδα δὲν ὑπάρχουν στὸ ταμεῖο τοῦ κράτους ἢ δὲν ἀρκοῦν γιὰ ὅλα τὰ ἐντάλματα πληρωμῆς, ποὺ ἀπευθύνονται σ' αὐτό, τότε τὸ κράτος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐξοφλῇ τὶς ὀφειλές του δανειζόμενο ἀπὸ τὸ ταμεῖο τῆς Τράπεζας τ' ἀναγκαῖα ποσὰ μὲ τὸ συνηθισμένο ἐπιτόκιο 8%.

Ἡ ἀνάμειξη αὐτῇ τοῦ κυβερνήτη στὰ ἐσωτερικὰ τῆς Τράπεζας προῆλθε ἀπὸ τὴν ἔλλειψη χρημάτων στὸ δημόσιο ταμεῖο καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία του ν' ἀντιμετωπίζῃ ἀμέσως τὶς πελώριες ἀνάγκες τῆς χώρας, πρό πάντων τὶς στρατιωτικὲς δαπάνες. Ἡ αὐθαίρετη ὅμως αὐτῇ ἐπέμβαση, χωρὶς καμιὰ ἐγγύηση γιὰ τοὺς καταθέτες, φόβισε τὸν κόσμον καὶ γι' αὐτὸ οἱ καταθέσεις δὲν ἐσημείωσαν ἀξιόλογη αὔξησις : ἀπὸ τὶς 10 Φεβρουαρίου 1828 ὡς τὰ τέλη Ἀπριλίου 1829 ἀνέβηκαν μόνο στὰ 2.034.660,3 γρόσια.

Ἄλλὰ καὶ ὅταν ὁ κυβερνήτης, ζητώντας ν' ἀσφάλισῃ τὰ κεφάλαια τῶν καταθετῶν καὶ ἔτσι νὰ προσελκύσῃ τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων στὸ πιστωτικὸ ἴδρυμα, δέχθηκε νὰ δοθοῦν σ' αὐτὸ γιὰ ὑποθήκη ἔθνικα κτήματα (οἱ σταφίδαμπελῶνες Κορίνθου καὶ Αἰγίου, οἱ ἐλαιῶνες Ἀμφισσας κ.ἄ.), οἱ ἐργασίαι τῆς Τράπεζας δὲν πῆγαν καλύπτερα. Ἀπεναντίας οἱ καταθέτες καθημερινῶς ἔσπευδαν ν' ἀποσύρουν τὶς καταθέσεις τους, γιὰτὶ ἡ ἀντιπολίτευση, ποὺ μεταξὺ ἄλλων ζητοῦσε καὶ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς Τράπεζας ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ κράτους, εἶχε δυναμώσει καὶ αἰσθητοὶ ἦταν οἱ πρῶτοι κλυδωνισμοὶ τῆς χώρας. Οἱ καταθέτες εἶχαν ἀρχίσει πιά νὰ φοβοῦνται τὶς ὀλέθριες συνέπειες ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἰσορροπίας στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ Τράπεζα εἰσέρχεται στὸ στάδιο τοῦ μαρασμοῦ.

Οἱ ἑκτακτες δαπάνες τοῦ κράτους καὶ εἰδικώτερα οἱ στρατιωτικὲς ἦταν ἐκεῖνες, ποὺ διατηροῦσαν κυρίως σὲ ὀξύτητα τὸ δημοσιονομικὸ πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος. Γιὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὶς δαπάνες αὐτὲς ποὺ βάρυναν τόσο τὸν προϋπολογισμό τοῦ μικροῦ κράτους, ὁ Καποδίστριας, ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ συνάψῃ δάνεια, χρησιμοποίησε τὰ δύο μόνο ὄπλα, ποὺ τοῦ ἔμεναν: τὴν αὔξησις τῶν προσόδων καὶ τὴν πολιτικὴ τῶν οἰκονομιῶν.

Πραγματικὰ κατὰ τὴν τριετὴ διοίκησίν του τὰ χρήματα, ποὺ εἰσπράχθηκαν ἀπὸ τακτικὲς προσόδους, ἔφθασαν τὰ 14 ἑκατ. φρ., ἐνῶ τὸ σύνολο τῶν εἰσπράξεων τῶν ἑπτὰ προηγούμενων χρόνων μόλις ἔφθασε τὰ 16 ἑκατ. γρ. Ἡ αὔξησις τῶν προσόδων προῆλθε ἀπὸ τὴν ἐμπέδωσι τῆς ἀσφάλειας, ποὺ ἐπέτρεψε τὴν ἀκίνδυνη ἐκμετάλλευσιν τῶν πλουτοφόρων πηγῶν τοῦ κράτους, ἀπὸ τὴν ὀργάνωσιν τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν ἱδρύσιν τοῦ Γενικοῦ Λογιστηρίου. Ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωσιν τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν ἐπωφελεῖται ὁ Καποδίστριας ἀπὸ τὴν παρουσίαν καὶ τὴν πείραν τῶν Γάλλων ἀξιωματικῶν τοῦ οἰκονομικοῦ κλάδου, οἱ ὅποιοι ὑπηρετοῦσαν στὸ γαλλικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα τοῦ Maison.

Μελέτη καὶ ἄμεση ἐφαρμογὴ νέου φορολογικοῦ συστήματος, ποὺ ν' ἀνταποκρίνεται στὰ πορίσματα τῆς σύγχρονης οἰκονομικῆς ἐπιστήμης καὶ στὴν σύγχρονη πραγματικότητα τοῦ τόπου, ἦταν πρὸς τὸ παρὸν πράγμα ἀκατόρθωτο. Ἔτσι τὸ φορολογικὸ σύστημα τοῦ Καποδίστρια παραμένει βασικὰ σχεδὸν τὸ αὐτὸ μὲ ἐκεῖνο, ποὺ ἴσχυε καὶ πρὶν : οἱ τελωνειακοὶ δασμοὶ ὀρίζονται σὲ 10% γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ καὶ σὲ 6% γιὰ τὴν ἐξαγωγὴ μὲ τὴν ἐλαστικότητα ν' αὐξάνωνται ἀνάλογα μὲ τὴν ἀναγκαιότητα τῶν ἀντικειμένων· ἐπίσης ὡς πρὸς τὴν ἔγγεια φορολογία ἐξακολουθεῖ ἡ δεκάτη, δηλαδὴ τὸ 10% τῶν προϊόντων γιὰ τὶς ιδιόκτητες γαῖες, καὶ τὸ τριτοδέκατο, δηλαδὴ τὸ 30%, γιὰ τὶς ἐθνικὲς γαῖες.

Ἀπόπειρα τοῦ Καποδίστρια νὰ εἰσαγάγῃ τὸ ἀνθρωπιστικώτερο καὶ ὠφελιμώτερο γιὰ τὸ δημόσιο ταμεῖο σύστημα τῆς πληρωμῆς τῶν φόρων σὲ ρευστὸ χρῆμα, ἀντὶ σὲ εἶδος, ἀποτυχαίνει, γιὰτὶ ὁ φόρος τῆς δεκάτης, ἂν καὶ ἄδικος καὶ πιεστικός, ἦταν μολαταῦτα προσοδοφόρος καὶ κατάλληλος γιὰ χῶρες φτωχῆς, ὅπου σπάνιζε τὸ χρῆμα. Γενικὰ ὁ Καποδίστριας, ὡς πρὸς τὸ σύστημα φορολογίας δὲν ἔφερε καμιὰ σχεδὸν οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ.

Μολαταῦτα τὸ ἔλλειμμα τοῦ προϋπολογισμοῦ δὲν ἐξαφανιζόταν καὶ οὔτε ἦταν δυνατόν νὰ ἐξαφανιστῇ. Ἀφοῦ συνεχίζονταν οἱ ἔκτακτες δαπάνες τοῦ κράτους, θὰ ἔπρεπε νὰ βρεθοῦν ἔκτακτα ἔσοδα. Καὶ ἐπειδὴ δὲν φαινόταν ἀκόμη κοντὰ ἡ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία θὰ πραγματοποιιοῦνταν ἡ ἐκποίηση τῶν ἐθνικῶν γαιῶν, ἔμεναν δύο μόνον πηγὲς ἔκτακτων ἐσόδων : τὰ δάνεια καὶ οἱ ἐκούσιες εἰσφορῆς. Ἀλλὰ ἡ σύναψη δανείου ἦταν σχεδὸν ἀδύνατη, γιὰτὶ οἱ ξένοι κεφαλαιοῦχοι μετὰ τὴν σπατάλη τῶν δανείων 1824-1825 καὶ τὴν ἀναστολὴ κάθε χρεωλυσίου, οὔτε κὰν ἤθελαν ν' ἀκούσουν γιὰ νέο δάνειο. Ἐπειτα ἡ πίστη τοῦ ἔθνους εἶχε τόσο ξεπέσει, ὥστε ὅλες οἱ ἀπόπειρες τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὴν σύναψη, ἔστω καὶ μικροῦ δανείου ἀπὸ τὸ Ἰόνιο κράτος ἢ ἀπὸ δικούς μας ἢ ξένους κεφαλαιοῦχους, ἀπέτυχαν. Ἔτσι μόνη λύση ἀπέμεινε στὸν Καποδίστρια νὰ τοῦ ἐγγυηθοῦν οἱ δυνάμεις δάνειο 60 ἑκατ. φρ. Μὲ αὐτὸ ἤλπιζε νὰ συμβιβαστῇ μὲ τοὺς δανειστὲς τοῦ 1824 καὶ 1825 κι' ἐμψυχώνοντας τοὺς παραγωγοὺς τῆς χώρας νὰ προχωρήσῃ στὴν ἐκποίηση τῶν ἐθνικῶν γαιῶν σὲ μικροκτηματίες. Ἀλλὰ οἱ Δυνάμεις δίσταζαν.

Τὴν ἔλλειψη τῆς εὐεργετικῆς πνοῆς τοῦ δανείου δὲν ἦταν βέβαια δυνατόν νὰ τὴν ἀναπληρώσουν τὰ βοηθήματα τῶν ιδιωτῶν, καθὼς καὶ τὰ χορηγήματα τῶν δυνάμεων, τὰ ὁποία δίνονταν ὡς προκαταβολὲς ἔναντι τοῦ μελλοντικοῦ δανείου τῶν 60 ἑκ. Τὰ σύγχρονα αὐτὰ οἰκονομικὰ μέσα ἦταν ἀνίσχυρα νὰ βγάλουν τὴν Ἑλ-

λάδα από τὸ οἰκονομικὸ χάος. Στὸ παθητικὸ λοιπὸν τοῦ Καπο-
δίστρια μένει τὸ ὅτι δὲν πέτυχε τὸ δάνειο, ποὺ μόνον αὐτὸ θὰ ἔσωζε
τὴν κατάσταση. Ἦταν σημαντικὴ πραγματικὰ ἀποτυχία, ἀλλὰ
διπλωματικὴ καὶ ὄχι δημοσιονομικὴ.

Πολὺ βασιμώτερες εἶναι οἱ μομφὲς ἐναντίον τῆς νομισματικῆς
πολιτικῆς του. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1829 στὸ νεοῖδρυμένο νομισματο-
κοπεῖο κόπηκαν τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ νομίσματα: ὁ ἀργυρὸς φοί-
νικας καὶ τὰ χάλκινα μονόλεπτα, πεντάλεπτα καὶ δεκάλεπτα. Ὁ
ἀργυρὸς φοῖνικας εἶχε τὴν ἀξία τοῦ 1/6 τοῦ ἰσπαν. ταλλήρου, τὸ
ὁποῖο ὅμως κυκλοφοροῦσε ὑπερτιμημένο στὶς ἀγορὰς τῆς Ἀνατο-
λῆς. Ἔτσι ὁ φοῖνικας εἶχε σαλευόμενὴ τὴν βάση του. Ἐπεὶτα ἔκαναν
κι' ἓνα ἄλλο σημαντικὸ σφάλμα: λησμόνησαν ν' ἀφαιρέσουν ἀπὸ
τὴν μεταλλικὴ ἀξία κάθε ἀργυροῦ φοῖνικα τὰ ἔξοδα τῆς νομισμα-
τοκοπῆς. Ἔτσι τὸ δόκιμο αὐτὸ νόμισμα δὲν ἄργησε νὰ γίνῃ ἀντι-
κείμενο κερδοσκοπίας καὶ γρήγορα ἐξαφανίστηκε ἀπὸ τὴν ἀγορὰ.

Ἡ ἄγνοια τῶν θεμελιωδῶν γνώσεων τῆς Πολιτικῆς Οἰκονο-
μίας φάνηκε καὶ σ' ἓνα ἄλλο γεγονός: σύγχρονα μὲ τὴν κοπὴ ἀρ-
γυρῶν νομισμάτων κόπηκαν ἐπίσης πάρα πολλὰ χάλκινα κέρματα
ποὺ μέσα σὲ δυὸ χρόνια ἔφθασαν τὴν ἀξία 1 ἑκατομ. φοινίκων.
Ἦταν ἐπόμενο ἡ ὑπερπαραγωγή αὐτῆς τῶν κερμάτων — ποὺ ἔχουν,
καθὼς εἶναι γνωστὸ σὲ ὅλους, ἐσωτερικὴ ἀξία μικρότερη ἀπὸ τὴν
νόμιμή τους — νὰ πλημμυρίσῃ τὴν ἀγορὰ καὶ νὰ φέρῃ διαταραχὰς
σ' αὐτήν.

Ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλλή-
νων στήν Χίο καί στήν
Κρήτη.

1. Ἐνῶ ὁ Καποδίστριας ἀγωνιζόταν νά
βάλλῃ τάξη στοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς χώρας καί
νά ὀργανώσῃ τὸ κράτος, ἄλλα προβλή-
ματα, ἐπίσης σημαντικά, τὸν ἀπασχο-
λοῦσαν. Συγκεκριμένα, προτοῦ ἀκόμη

φθάσῃ στήν Ἑλλάδα, ὠρισμένοι Χιῶτες καί Κρητικοί ἔχοντας σκοπὸ
νά φέρουν τίς μεγάλες Δυνάμεις ἐμπρὸς σὲ τετελεσμένο γεγονός κι'
ἔτσι νά τίς παρακινήσουν νά συμπεριλάβουν τὴν Χίο καί τὴν Κρήτη
στὰ ὅρια τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους, ἀναλαμβάνουν τὴν πρωτο-
βουλία καί ὀργανώνουν τίς σχετικὲς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις χωρὶς
ὅμως στοῦ τέλους νά ἐπιτύχουν αὐτὸ ποὺ ἐπιδίωκαν.

Ἀπὸ τὰ ζωτικώτερα στοιχεῖα τῶν προσφυγικῶν πληθυσμῶν,
ποὺ κατέφυγαν στήν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, ἦταν ἀναμφίβολα
οἱ κάτοικοι τῆς Χίου, κυρίως οἱ ἀνήσυχτοι καί ἐπιχειρηματικοὶ ἔμ-
ποροὶ τῆς. Αὐτοὶ εὐθὺς μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς πατρίδας τους
στὰ 1822 δὲν ἔπαψαν νά σκέπτονται τὴν ἀνάκτησίν της. Ἰδρύνουν
γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ τὴν *Ἐπιτροπὴ τῶν Χίων* στήν Σύρο, ποὺ
ἐνεργεῖ μὲ δραστηριότητα. Οἱ Χιῶτες, ὕστερ' ἀπὸ ἔρανο ποὺ γίνεται
μεταξύ τους γιὰ τὴν ἐξεύρεση τῶν κεφαλαίων τῆς σχεδιαζόμενης
ἐκστρατείας, καταθέτουν παραπάνω ἀπὸ 1,5/2 ἑκατ. γρόσια. Παρὰ
τὴν ἀντίδραση τῶν διοικητῶν τῶν ναυτικῶν μοιρῶν τῶν μεγάλων
Δυνάμεων καί τίς ἀντιρρήσεις τους ὅτι ἡ Χίος δὲν συμπεριλαμβάνεται
στὰ ὅρια τοῦ νέου κράτους, χρηματοδοτοῦν τὴν ἐκστρατεία γιὰ
τὴν ἀνακατάληψή της μὲ ἀρχηγὸ τὸν Fabvier (Ὀκτώβριος 1827).

Οἱ Ἕλληνες — συνολικὰ 2000 περίπου ἄνδρες ἀπέναντι ἴσων
περίπου ἑχθρικῶν δυνάμεων — περιορίζουν εὐθὺς ἀμέσως τοὺς ἀντι-
πάλους των στοῦ φρούριου τῆς Χίου καί τὸ πολιορκοῦν. Ἀπὸ τίς
πρῶτες ὅμως ἡμέρες τῆς πολιορκίας ἀρχίζει ἡ διένεξη μεταξὺ τοῦ
Fabvier καί τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Χίων, ἡ ὁποία βάσταξε σ' ὅλη
τὴν ἐκστρατεία καί ἐξακολούθησε μάλιστα καί ὕστερ' ἀπ' αὐτήν.
Ἀλλὰ ἡ συνέχιση τῆς πολιορκίας τοῦ φρουρίου, παρ' ὅλη τὴν κατὰ
τὸ δυνατόν ἡθικὴ καί ὕλική ἐνίσχυση τοῦ Καποδίστρια, ποὺ ἐν
τῷ μεταξύ εἶχε φτάσει στήν Ἑλλάδα, δυσχεραίνονταν μέρα μὲ τὴν
ἡμέρα, γιατί ἡ Ἐπιτροπὴ, νομίζοντας πῶς ἡ κυβέρνησις ἔπρεπε
ν' ἀναλάβῃ πιά τὰ οἰκονομικὰ βάρη τῆς ἐκστρατείας, δὲν μισθο-

δοτούσε τακτικά τούς στρατιώτες. Τελικά, μετά την απόβαση 2500 Τούρκων στο φρούριο και την αναχώρηση της τρομοκρατημένης 'Επιτροπής, άκολουθει ή διάλυση του έλληνικού στρατοπέδου και τó άδοξο τέλος της έκστρατείας (Μάρτιος 1829).

Σύγχρονα με τούς Χιώτες κινήθηκαν και οι Κρητικοί για την άπελευθέρωση της πατρίδας τους. Κι' αὐτοί με δικά τους έξοδα στρατολογούν 1000 συμπατριώτες τούς και άλλους τόσους ξένους, κυρίως Ρουμελιώτες. 'Ελληνική ναυτική μοίρα με άρχηγό τόν Μιαούλη τούς άποβιβάζει στις 25 'Οκτωβρίου στην Γραμβούσα, στο ώχυρωμένο νησί και όρμητήριο τών έλληνικών έπιχειρήσεων. 'Απ' εκεί τά έλληνικά στρατεύματα μεταφέρονται στόν 'Αγιο Νικόλαο, στο ανατολικό μέρος του νησιού, όπου όμως παρά τις άρχικές τούς έπιτυχίες διαλύονται τελικά σέ σύγκρουση με τούς Τούρκους κοντά στο χωριό Μοχός.

Κατά τις άρχές του 1828 διεξάγονται νέες έπιχειρήσεις τών 'Ελλήνων με έπίκεντρο τó Φραγκοκάστελλο της περιοχής Σφακιών. Με όρμητήριο τó κάστρο αὐτό δρᾷ ό άνδρεϊος Ρουμελιώτης όπλαρχηγός Χατζή Μιχάλης με τó φημισμένο ίππικό του. Τελικά όμως βρίσκει ήρωικό θάνατο με πολλούς συντρόφους του έμπρός σ' αὐτό στις 18 Μαΐου και ύστερ' από λίγες μέρες, οι πολιορκούμενοι αναγκάζονται νά βγούν με όρους στά Σφακιά.

Μετά τόν θάνατο του Χατζή Μιχάλη ό κυβερνήτης στέλνει στην Κρήτη ως άντιπρόσωπό του τόν φιλέλληνα συνταγματάρχη Reineck, πού φθάνει εκεί κατά τά μέσα 'Ιουλίου. 'Ο Reineck όμως είχε έντολή νά έπιτηρή την κατάσταση, όπως είχε τότε διαμορφωθεί στην Κρήτη, και νά μήν έπιτρέψη νέες πολεμικές προπαρασκευές και έπιχειρήσεις. 'Αλλά οι Κρητικοί, μή συμφωνώντας μαζί του, αναπτύσσουν ζωηρή επαναστατική κίνηση και σιγά σιγά κατορθώνουν ν' άποδιώξουν τούς Τούρκους από την ύπαιθρο και νά τούς περιορίσουν στα κάστρα.

'Η κατάσταση αὐτή δέν μεταβλήθηκε καθόλου και μετά την άνάκληση του Reineck από τόν κυβερνήτη και την άντικατάστασή του από τόν Hane (άρχές Φεβρουαρίου 1829), άλλοτε φρουράρχου Γραμβούσας. Αὐτός, άν και άκολουθοῦσε αντίθετη πρὸς τόν Reineck πορεία και έξώθησε τούς Κρητικούς σέ έντονη δράση συμμεριζόμενος έτσι τούς κρυφούς πόθους των, δέν μπόρεσε μολαταῦτα νά τούς φανή ώφέλιμος, γιατί ενεργοῦσε αὔθαιρετα κι' αὐταρχικά και διαφωνοῦσε εύθως έξ άρχής με τó Κρητικό Συμβούλιο.

Τέλος έστειλαν τόν γηραιό και έναρετο Κρητικό Νικ. Ρενιέρη ('Οκτώβριος 1829). Παρά την νέα επαναστατική δραστηριότητα,

που παρατηρήθηκε τότε, μάχες αποφασιστικές δὲν σημειώθηκαν μεταξύ τῶν ἀντιπάλων, ἀλλὰ μόνο συγκρούσεις μὲ ἐναλλασσόμενες φάσεις. Οἱ Ἕλληνες ὅμως ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι οἱ κύριοι τῆς ὑπαίθρου.

Μολαταῦτα ἡ αἱματοβαμμένη μεγαλόνησος ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους. Τοὺς ἐννεαετείς συνεχεῖς ἀγῶνες καὶ τὶς θυσίες τῶν παιδιῶν τῆς δὲν τοὺς ἔλαβαν ὑπ' ὄψη τους οἱ μεγάλες Δυνάμεις.

Ἐπιχειρήσεις στὴν Πελοπόννησο.

2. Ταυτόχρονα σημειώνονταν ἄλλα γεγονότα στὴν Πελοπόννησο. Ἐκεῖ μετὰ τὴν πυρπόληση τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου στὸ Ναβαρίνο οἱ ἐπιχειρήσεις Ἑλ-

λήνων καὶ Αἰγυπτίων καταπαύουν κατὰ διαταγὴ τῶν Δυνάμεων. Οἱ ἀντίπαλοι μένουν στὶς θέσεις τους, ὅπως ἀκριβῶς βρέθηκαν κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς ναυμαχίας. Ἡ ἀνακωχὴ τοὺς βρῆκε ἀρκετὰ πιὰ κουρασμένους.

Στὶς ἀρχὲς ὅμως Φεβρουαρίου 1828 ὁ Ἰμπραῖμ ἀνεβαίνει ἀπὸ τὴν Μεσσηνία ὡς τὴν Τριπολιτσά, ὅπου διατηροῦσε μεγάλη φρουρά, χωρὶς νὰ προσβάλλῃ τοὺς Ἕλληνες καὶ χωρὶς νὰ πειράξῃ τὸ βίό τους. Ἀπ' ἐκεῖ στέλνει πίσω στὰ μεσσηνιακὰ φρούρια μὲ ἀσφαλῆ συνοδεία τοὺς ἄρρωστους καὶ τοὺς αἰχμαλώτους. Κατόπιν μέσα σὲ θρησκευτικὴ πομπικὴ παράταξη ἄρχισε νὰ γκρεμίσῃ τὰ κοινόχρηστα κτίρια τῆς πόλης, λουτρά, ἐκκλησίες, τζαμιά κ.λ. (ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κρῆνες), ἐνῶ σύγχρονα οἱ βαρβαρικοὶ ἤχοι τῆς στρατιωτικῆς του μουσικῆς γέμιζαν τὸν ἀέρα, ἀνάμεικτοι μὲ τοὺς κρότους τῶν τυμπάνων, τὶς φωνές, τοὺς ἀλαλαγμοὺς καὶ τοὺς πυροβολισμοὺς τῶν στρατιωτῶν. Πέντε μέρες βάσταξε αὐτὴ ἡ ἐργασία. Τέλος ἔβαλαν φωτιά καὶ στὰ σπίτια καὶ τὰ ἔκαψαν ὅλα ἐκτὸς ἀπὸ τρία.

Ἡ ἀποχώρηση τῶν Αἰγυπτίων ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ περιορισμὸς τους ἀπὸ τότε στὰ μεσσηνιακὰ φρούρια Μεθώνη καὶ Κορώνη διευκόλυνε πολὺ τὸ ἀνορθωτικὸ ἔργο τοῦ Καποδίστρια στὴν Πελοπόννησο. Ἀπὸ τότε τοὺς κατοίκους τῆς δὲν τοὺς τάραξε ἐχθρικὴ ἐπιδρομὴ. Κατὰ τὶς ἀρχὲς μόνο τοῦ Ἰουνίου Ἄλβανοι μισθοφόροι τῆς φρουρᾶς Κορώνης, ἀγανακτισμένοι ἀπὸ τὴν καθυστέρηση τῶν μισθῶν τους, στασίασαν, ἐγκατέλειψαν τὸ φρούριο καὶ προχώρησαν πρὸς βορρᾶ καταδιωκόμενοι ἀπὸ τὸν Ἰμπραῖμ. Μπαίνοντας στὰ ὅρια τῶν Ἑλλήνων ζήτησαν καὶ πέτυχαν ἀσφάλεια ζωῆς καὶ τιμῆς κατὰ τὴν διέλευσή τους ἀπὸ τὰ ἐλ-

ληνικά ἐδάφη μὲ ὄρο τὴν ἀπελευθέρωση 160 Ἑλλήνων περίπου αἰχμαλώτων. Τέλος ὕστερ' ἀπὸ ἀρκετὲς περιπέτειες στὸν δρόμο, ἔφτασαν στὴν Πάτρα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διαπεραιώθηκαν στὴν ἀπέναντ ἀκτὴ καὶ γύρισαν πίσω γεροὶ στὴν πατρίδα τους.

**Συγκρούσεις στὴν Στερεὰ
Ἑλλάδα — ἡ τελευταία
μάχη, τῆς Πέτρας (12-13
Σεπτεμβρίου 1829).**

3. Ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι συνέβαινε στὴν Πελοπόννησο, στὸν Κορινθιακὸ κόλπο καὶ στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα συνεχίζονται οἱ ἐπιχειρήσεις. Ἐκεῖ δρᾷ ὁ θερμὸς καὶ εὐγενὴς Ἀγγλος φιλέλληνας Frank Abney Hastings, ὁ ὁποῖος — μετὰ τὴν ἄφιξη

τοῦ κυβερνήτη — σὲ προσωπικὴ μαζί του συνέντευξη στὸν Πόρο, ἀφοῦ ἐξέθεσε καὶ προφορικὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ὀργανώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἀπέσπασε τὶς ὑποσχέσεις του, δέχθηκε τὴν ἀρχηγία τῆς μοίρας τοῦ Κορινθιακοῦ. Τὴν 11 ὁμως Μαΐου, ἐπιχειρώντας μὲ τὸν στολίσκο του τολμηρὴ ἔφοδο γιὰ τὴν κατάληψη τοῦ Αἰτωλικοῦ, πληγώνεται στὸ ἀριστερὸ του χέρι καὶ πεθαίνει ἀπὸ τέτανο ὕστερ' ἀπὸ λίγες μέρες στὴν Ζάκυνθο. Ἀπροσμέτρητη ἦταν ἡ θλίψη τῶν Ἑλλήνων, πρὸ πάντων τῶν ναυτικῶν. Ὁ νεκρὸς του μεταφέρθηκε καὶ θάφτηκε στὸν Πόρο, στὸν ἑλληνικὸ ναύσταθμο, ποὺ αὐτὸς εἶχε ἀρχίσει νὰ ὀργανώσῃ.

Παρὰ τὴν ἀποτυχία αὐτὴ τῶν Ἑλλήνων, συνεχίσθηκε ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν παραλίων τοῦ Μεσολογγίου. Γιὰ ν' ἀνακόψουν τὸν ἐφοδιασμὸ τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς του, ἀναλαμβάνουν ἐπιχειρήσεις κατὰ ξηρὰ καὶ θάλασσα στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀμβρακικοῦ. Ἐπανειλημμένως ἐκβιάζουν τὴν εἴσοδο τοῦ κόλπου καὶ μπαίνουν μέσα σ' αὐτόν, ἀψηφώντας τὸ σφοδρὸ πῦρ τῶν τουρκικῶν πυροβολείων Πρέβεζας καὶ Ἀκτίου. Καὶ στὶς 15 Δεκεμβρίου τὰ ἑλληνικὰ πλοιάρια μὲ τὴν σύμπραξη τῶν στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς ὑπὸ τὸν ἀρχιστράτηγο Church κινοῦνται καὶ κυριεύουν τὴν Βόνιτσα μὲ ἔφοδο. Λίγους μῆνες ἀργότερα, στὶς 5 Μαρτίου 1829, παραδίδεται μὲ ὄρους καὶ ἡ ἀκρόπολις τῆς.

Ὁ Καποδίστριας ὁμως δυσφορῶντας γιὰ τὸν ἀργὸ ρυθμὸ τῶν ἐκκαθαριστικῶν ἐπιχειρήσεων στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ μεμφόμενος γι' αὐτὸ τὸν ἀρχιστράτηγο Church καὶ τὸν στρατάρχη Δημ. Ὑψηλάντη, βρῆκε ἀφορμὴ νὰ διορίσῃ τὸν μικρότερό του ἀδελφὸ Αὐγουστίνου Πληρεξούσιου *Τοποτηρητὴ* του στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα (23 Ἰανουαρίου 1829). «Ὁ διορισμὸς οὗτος, κρίνει ὁ Τρικούπης, ὅπως καὶ ἂν ἔγινεν, ὠφέλησε, διότι καὶ τὰ στρατεύματα ἐφάνησαν

προθυμότερα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ κυβερνήτου, ὡς δυναμένου καὶ τοὺς ἀγῶνας των ν' ἀνταμείψῃ, καὶ τὰς ἐλλείψεις τοῦ στρατοπέδου εὐκόλως νὰ θεραπεύσῃ καὶ αἱ αἰτήσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀδελφόν του ὑπὲρ τῆς εὐοδώσεως τῆς ἐκστρατείας εἰσηκούοντο».

Ὑστερ' ἂπ' αὐτά, οἱ συντονισμένες ἐπιχειρήσεις τῶν πεζικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων τῶν Ἑλλήνων εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν παράδοση τοῦ Ἀντιρρίου μὲ ὄρους, καθὼς καὶ τῆς Ναυπάκτου, τοῦ Μεσολογγίου καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ. Ὅλη πιά ἡ Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα ἔχει ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὰ ἐχθρικά στρατεύματα. Ἡ ἀνάκτηση πρὸ πάντων τοῦ Μεσολογγίου συγκίνησε βαθιὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς πλημμύρισε ἀπὸ ἐθνικὴ ἀγαλλίαση καὶ περηφάνεια. Στὴν προσωρινὴ ἔδρα τῆς κυβερνήσεως, στὴν Αἴγινα, ἔγινε δοξολογία, κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ὁποίας μίλησε ὁ Τρικούπης μὲ θερμὰ λόγια καὶ προκάλεσε τὰ δάκρυα καὶ τὶς ἐπευφημίες τῶν ἐκκλησιαζομένων. Τὸ βράδυ φωταψία κατέλαμψε τὴν πόλη.

Ἐνῶ οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα δὲν ἔπαψαν ἀπὸ τὴν ἀφίξη τοῦ Καποδίστρια ὡς τὴν ἀνακατάληψη τῶν ἐδαφῶν τῆς, ἀντίθετα στὴν Ἀνατολικὴν τὰ ἄτακτα ρουμελιωτικὰ στρατεύματα, ποὺ εἶχαν συγκεντρωθῇ ἐκεῖ τὸν Μάρτιο τοῦ 1828 γιὰ νὰ ὀργανωθοῦν σὲ χιλιαρχίες, περίμεναν ἀργά, ἑπτὰ περίπου μῆνες. Μόλις στὶς 11 Αὐγούστου ἀναχωροῦν κατὰ διαταγὴ τοῦ κυβερνήτη ἀπὸ τὸ γενικὸ στρατόπεδο τῶν Μεγάρων ἢ χιλιαρχία τοῦ Κίτσου Τζαβέλλα καὶ ἡ πεντακοσιαρχία τοῦ Νικολοῦ Τζαβέλλα καὶ ἐκστρατεύουν στὶς ἐπαρχίες Λιδορικοῦ καὶ Μαλαντρίνου, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν μεταφορὰ τροφίμων στὴν Ναύπακτο. Οἱ ἑλληνικὲς αὐτὲς δυνάμεις, ποὺ ὕστερ' ἀπὸ λίγο χρόνο ἐνισχύονται καὶ μὲ τὴν χιλιαρχία τοῦ Γιαν. Στράτου, κατῴρθωσαν ὄχι μόνον νὰ γίνουν κύριοι τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπαρχίας Κραβάρων, ὅπου κυρίως ἔγιναν σφοδρὲς συγκρούσεις μὲ ἐπίκεντρο τὸ χωριὸ Λομπωτινὰ.

Κατὰ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου κινοῦνται καὶ τὰ ἄλλα στὴν περιοχὴ τῆς Ἐλευσίνας ἑλληνικὰ στρατεύματα μὲ σκοπὸ νὰ καταλάβουν τὴν Ἀνατολικὴν Στερεὰ Ἑλλάδα. Αὐτὰ προβαίνουν βαθμιαίᾳ καὶ συστηματικὰ στὴν ἐκκαθάριση τοῦ ἐδάφους : πολιορκοῦν τὶς ὀχυρὲς θέσεις καὶ ἐξαναγκάζουν τοὺς ἀντιπάλους των νὰ παραδοθοῦν μὲ ὄρους ποὺ τηροῦνται μὲ μεγάλη ἀκρίβεια, πράγμα ποὺ δείχνει τὴν βελτίωση τῆς πειθαρχίας τῶν ἄτακτων στρατευμάτων, τὴν κατανόηση τῆς στρατιωτικῆς τιμῆς καὶ τῶν ἄλλων καθηκόντων τους. Χτυπητὴ πιά εἶναι ἡ ἀντίθεση τῆς στρατιωτικῆς τους ἀγωγῆς ἐν συγκρίσει

πρὸς τὴν παλιὰ ἀναρχία τῶν πρώτων στρατοπέδων. Μέσα σ' ἓνα σχεδὸν μήνα ἀπελευθερώνεται ὅλη ἡ Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα ὡς τὸ Ζητούνι (Λαμία), ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Θήβα καὶ τὴν Ἀττική. Ἀκολουθεῖ κατόπιν σχετικὴ ἡρεμία.

Μόλις ὅμως περνᾷ ὁ χειμῶνας 1828-1829, οἱ Ἕλληνες ξαναρχίζουν τὸν Μάιο συντονισμένες πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Θήβας, ποὺ παίρνουν μεγάλη ἔκταση σὲ τόπο καὶ χρόνο μὲ τὴν προσαγωγή νέων δυνάμεων καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη. Οἱ μάχες εἶναι γεμάτες μεταπτώσεις μὲ φανερὴ ὅμως τὴν ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων (μέσα Μαΐου - ἀρχὲς Ἰουλίου 1829). Οἱ ποικίλες ὅμως στερήσεις τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων καὶ ἡ ἀτακτὴ μισθοτροφοδοσία τους — κατ' ἀντίθεση πρὸς τὸν τακτικὸ ἐφοδιασμὸ τῶν στρατευμάτων τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς — κλονίζουν τὸ ἠθικὸ τῶν στρατιωτῶν ποὺ ἀπειλοῦν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ στρατόπεδο. Ὁ Ὑψηλάντης καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ μὲ ἀναφορὲς καὶ ἐπιστολὲς συνεχῶς ἐπικαλοῦνται τὴν ἀρωγὴ τοῦ κυβερνήτη γιὰ τὴν ἀποφυγὴ κακῶν ἐπακολουθημάτων, ἀλλ' αὐτὸς μόνον ὑποσχέσεις δίνει. Τέλος οἱ στρατιῶτες, ἀπελπισμένοι, ἀγανακτισμένοι καὶ ἀπογοητευμένοι ἀναθεματίζουν τοὺς αἰτίους τῆς ἀδικίας καὶ τὴν νύχτα τῆς 6 Αὐγούστου ἐγκαταλείπουν τὶς θέσεις τους. Ἡ ἀποχώρησή τους, ποὺ ἐγίνε μὲ μεγάλη ἀταξία καὶ σύγχυση, κατέληξε σὲ τέτοιο πανικὸ, ὥστε ν' ἀφήσουν στὸ στρατόπεδο τὰ κανόνια καὶ τὶς ἀποσκευές τους. Οἱ Τούρκοι τότε ἔχασαν μιὰ εὐκαιρία νὰ τοὺς κυνηγήσουν καὶ νὰ τοὺς συντρίψουν.

Μετὰ τὴν ἀξιοθρήνητὴ αὐτὴ διάλυση τοῦ στρατοπέδου ἀκούραστος ὁ Ὑψηλάντης συγκεντρώνει πάλι 2300 στρατιῶτες καὶ πιάνει τὴν θέση τῆς Πέτρας ποὺ βρίσκεται στὸν δρόμο Θήβας-Λιβαδιᾶς. Ἐκεῖ γίνεται ἡ τελευταία μάχη ποὺ κλείνει τὴν σκληρὴ καὶ αἱματηρὴ πάλη τοῦ ἀγῶνα. Στις 12 Σεπτεμβρίου, 5000 Τούρκοι τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι, πεζοὶ καὶ ἵππεις, μὲ 4 κανόνια ὀδεύοντας πρὸς τὴν Θεσσαλίαν προσπαθοῦν νὰ ἐκβιάσουν τὴν δίοδο τῆς Πέτρας. Ὁ τουρκικὸς αὐτὸς στρατὸς, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ὅλα τὰ στρατεύματα τῆς Ἀττικῆς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν φρουρὰ τῆς Ἀκροπόλεως, εἶχε ἀνακληθῇ ἀπὸ τὴν Πύλη, γιὰ ν' ἀντιταχθῇ ἐναντίον τῶν Ρώσων, ποὺ προχωροῦσαν ἀκράτητοι πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἀπόπειρα ὅμως τῶν Τούρκων νὰ διασπάσουν τὶς γραμμές τῶν Ἑλλήνων καὶ ν' ἀνοίξουν δρόμο πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, ἀπέτυχε. Γι' αὐτὸ τὴν ἄλλη μέρα, στίς 13 Σεπτεμβρίου, ζήτησαν καὶ πέτυχαν νὰ συνάψουν συνθήκη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία πέρασαν ἐλεύθεροι, ἀλλὰ ὑποχρέωθηκαν νὰ πάρουν μαζί τους καὶ τὶς φρουρές τῆς Λιβαδιᾶς,

του Χανιού του Κατοίκου, του Τουρκοχωριού και της Φοντάνας. Σύγχρονα υποχρεώθηκαν και τα δύο μέρη ν' ανταλλάξουν και τους αίχμαλώτους. Έτσι τουρκικές φρουρές στήν 'Ανατολική Στερεά Ελλάδα είχαν μόνον ή 'Ακρόπολη και ή Μπουντουνίτσα.

Δ'. ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

1. Ταυτόχρονα σχεδόν με την μάχη της Πέτρας, στην 'Αδριανούπολη υπογράφηκαν στις 14 Σεπτεμβρίου ή ομώνυμη συνθήκη, ή όποια έθετε τέρμα στον έλληνο-
Αντίκτυπος της ναυμαχίας του Ναβαρίνου.

τουρκικό πόλεμο και ουσιαστικά δημιουργούσε τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Ποιὰ ὅμως πολιτικά, στρατιωτικά καὶ διπλωματικά γεγονότα ἔφεραν ἐξελικτικὰ τὰ πράγματα ὡς τὸ σημεῖο αὐτό; Γιὰ νὰ βροῦμε τὸν κατάλληλο σύνδεσμο πρέπει ν' ἀνατρέξουμε ὡς τὴν ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου.

Ἡ καταστροφή τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου ἐκεῖ (8/20 Ὀκτωβρίου 1827) εἶχε μεγάλα ἐπακολουθήματα στὴν πολιτικὴ κατάσταση τῆς Εὐρώπης. Ἀντὶ νὰ ξεκαθαρίσῃ τὴν ἀτμόσφαιρα ἀπὸ τὰ βαριά σύννεφα, ποὺ μαζεῦονταν ἀπειλητικά, ἀπεναντίας σκοτείνιασε περισσότερο τὸν ὀρίζοντά της.

Τὰ νέα τῆς ναυμαχίας προκάλεσαν μεγάλο ἐνθουσιασμό στὴν Γαλλία. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ στόλου της στὴν ναυμαχία δυνάμωσε ἀκόμη περισσότερο τὸ ρεῦμα τοῦ φιλελληνισμοῦ καὶ διέθεσε εὐνοϊκώτατα τὴν στάση καὶ τοῦ ἐπίσημου κράτους ἀπέναντι τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων, ὅπως φάνηκε ἀργότερα μὲ τὴν ἀποστολὴ χρηματικῶν ἐνισχύσεων στὴν Ἑλλάδα.

Στὴν Ἀγγλία ὅμως τὴν εἶδηση τῆς ναυμαχίας τὴν δέχθηκαν ψυχρά. Οἱ μόνοι, ποὺ χάρηκαν, ἦταν οἱ φιλελεύθεροι (οὐῖγοι), ποὺ ἀποτελοῦσαν μειοψηφία. Οἱ συντηρητικοὶ (τόρεις) ὅμως ἀγανάκτησαν γιὰ τὸ συμβάν αὐτό, ποὺ ἐβλαπτε τὰ συμφέροντα τῆς Ἀγγλίας.

Ἡ αὐστριακὴ ἐπίσης κυβέρνησις ταραχθῆκε πολὺ καὶ αἰσθάνθηκε ἀσυγκράτητο θυμὸ γιὰ τὸ γεγονός. Ὁ Metternich πίστευε, ὅτι ἡ ναυμαχία θὰ ἐνθάρρυνε τὰ ἐπαναστατικὰ πνεύματα καὶ θὰ ἐγκαινίαζε πάλι στὴν Εὐρώπῃ νέα περίοδο ἐπαναστατικῶν ταραχῶν καὶ στάσεων. Ἡ ἐπίσημη στάση τῆς Ρωσίας ἦταν μετριοπαθής, ἀλλὰ ἡ χαρὰ της ὀλοφάνερη.

Οἱ λαοὶ ὅμως τῆς Εὐρώπης πανηγύρισαν τὸ γεγονός. Ἡ Πύλη δέχθηκε τὴν εἶδηση τῆς καταστροφῆς τοῦ στόλου της μὲ μεγάλη ἀπάθεια καὶ περίσκεψη, χωρὶς ὅμως νὰ μπορέσῃ ν' ἀποκρύψῃ καὶ τὴν μεγάλῃ της ἀθυμία.

Στὴν Κωνσταντινούπολη οἱ πρεσβευτὲς τῶν τριῶν μεγάλων Δυνάμεων μάταια προσπάθησαν σὲ ἀλλεπάλληλες συναντήσεις τοὺς μὲ τὸν Τούρκο ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν νὰ πείσουν τὴν Πύλη νὰ δεχθῇ τὴν ἀνακωχὴ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων καὶ τὴν μεσολάβηση τῶν Δυνάμεων γιὰ τὴν εἰρήνευση τῆς Ἑλλάδος. Τέλος, ἀγανακτισμένοι γιὰ τὴν ἄκαρπη παράταση τῶν διαπραγματεύσεων, ζήτησαν τὰ διαβατήριά τοὺς καὶ ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐρεθισμένος καὶ ὁ σουλτάνος ἀπὸ τὴν ἀνάμειξη τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων στὰ ἐσωτερικὰ τῆς Τουρκίας ἀπευθύνει στὶς 6/18 Δεκεμβρίου πρὸς τοὺς τοπικοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ ἐμπιστὴ κατὰ τῶν Δυνάμεων καὶ ἰδίως κατὰ τῆς Ρωσίας ἐγκύκλιο καὶ μὲ φανατισμένα λόγια τοὺς προετοιμάζει γιὰ ἕναν ἱερὸ πόλεμο κατὰ τῶν ἀπίστων.

Ἡ Ρωσία θεωρεῖ προκλητικὴ τὴν στάση αὐτὴ τῆς Τουρκίας καὶ στὶς 26 Ἀπριλίου κηρύσσει τὸν πόλεμο ἐναντίον της. Γιὰ μιὰ στιγμή μάλιστα ἀπειλήθηκε ρήξη Ἀγγλίας - Ρωσίας, ἄλλ' ἀποφεύχθηκε χάρις στὴν μεσολάβηση τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως, πού ἐνήργησε ἐσπευσμένα στὸ Λονδίνο, ὥστε νὰ διατηρηθῇ ἡ συμμαχία τῶν τριῶν δυνάμεων. Τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ Γαλλία ἀναλαμβάνει καὶ γενικώτερη πρωτοβουλία στὴν διευθέτηση τῶν ζητημάτων τῆς Ἀνατολῆς.

Ἀφίξη γαλλικῶν στρατευμάτων στὴν Πελοπόννησο (τέλη Αὐγούστου 1828).

2. Μετὰ τὴν ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς τῆς Αἰγύπτου εἶχε ἀπελπιστῇ πιά ὅτι θὰ μπορούσε νὰ πατήση σταθερὰ τὸ πόδι του στὴν Εὐρώπῃ καὶ εἶχε ἀρχίσει τῶρα νὰ ὀνειρεύεται τὴν ἐπέκτασή του πρὸς τὴν Συρία. Ἡ παραμονὴ λοιπὸν τῶν στρατευμάτων του στὴν Πελοπόννησο δὲν εἶχε πιά κανένα λόγο καὶ ἡ ἐκκένωσή της δὲν ἦταν πιά παρὰ μόνο τυπικὸ ζήτημα. Τότε ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἔκρινε τίς στιγμὲς κατάλληλες γιὰ ν' ἀποστείλῃ στρατεύματα τῆς στὴν Πελοπόννησο : ἐπιδίωκε μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο· 1) νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ συμφέροντά της στὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ ἐνδεχόμενη προέλαση τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων· καὶ 2) ν' ἀποκτήσῃ καὶ αὐτὴ ἐρείσματα στρατιωτικὰ ἐκεῖ καὶ ἔτσι ν' ἀνυψώσῃ τὸ γόητρό της.

Ἔτσι τὰ γαλλικὰ στρατεύματα, 15000 περίπου ἄνδρες μὲ ἐπικεφαλῇ τὸν στρατηγὸ Maison, ἀγκυροβόλησαν στὸ λιμανάκι Πεταλίδι κοντὰ στὴν Κορώνη κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου 1828. Τὸ φρικτὸ θέαμα τῆς καταστροφῆς τοῦ τόπου ἔκανε μεγάλῃ ἐντύπωση

στοὺς Γάλλους. «Στὴν Πελοπόννησο, ἔγραφε ἀργότερα ὁ ἀξιωματικός Pellion, δὲν συναντοῦσε κανεὶς παρὰ ἐρείπια καὶ ἐρήμωση. Οἱ πόλεις, τὰ χωριά καὶ μεγάλα δάση ἀπὸ ἐλαιόδεντρα εἶχαν κατ' ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους. Ἐδῶ κι' ἐκεῖ, μερικές πλανητικές οἰκογένειες προσπαθοῦσαν νὰ περισώσουν τὴν ἀξιολύπητη ζωὴ τους, ἐνῶ ὁ ὑπόλοιπος πληθυσμὸς εἶχε καταφύγει στὰ νησιά ἢ στὰ βουνά. Ἐνοπλεις δυνάμεις διέσχιζαν τὴν χώρα κάνοντας ἕνα ἀρκετὰ ζωηρὸ κλεφτοπόλεμο καὶ διαμφισβητώντας στὸν ἐχθρὸ τὴν ἰσχνὴ ἐσοδεὶα τῶν ἐλιῶν καὶ τοῦ καλαμποκιοῦ».

Ἐνα σχεδὸν μῆνα μετὰ τὴν ἀφίξή τους ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς ἐπιβιβάστηκε στὰ πλοῖα καὶ ἔφυγε γιὰ τὴν Αἴγυπτο. Μετὰ τὴν ἀναχώρηση τῶν Αἰγυπτίων οἱ τουρκικὲς φρουρὲς τοῦ Ναβαρίνου, τῆς Κορώνης καὶ τῆς Μεθώνης παραδόθηκαν στοὺς Γάλλους χωρὶς ἀντίσταση στὶς 5, 6 καὶ 8 Ὀκτωβρίου. Τὸν ἴδιο μῆνα καὶ ὕστερ' ἀπὸ σφοδρότατο κανονιοβολισμὸ ἀναγκάστηκαν νὰ παραδοθοῦν καὶ οἱ φρουρὲς τῆς Πάτρας καὶ τοῦ Ρίου. Ἡ Πελοπόννησος ἦταν πιά ἐλεύθερη.

Οἱ σχέσεις ὅμως τῶν Γάλλων στρατιωτῶν μὲ τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου, οἱ τόσο ἀγαθὲς στὴν ἀρχή, δὲν ἄργησαν, ἰδίως μετὰ τὴν ἀναχώρηση τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων, νὰ γίνουν δύσκολες καὶ σιγὰ σιγὰ νὰ χάσουν τὸν φιλικὸ τους χαρακτήρα. Ὁ εὐγενικὸς ἐκεῖνος ἐνθουσιασμὸς, ποὺ ἐμψύχωνε τοὺς Γάλλους κατὰ τὴν ἀπόβαση, ἐξατμίστηκε βαθμιαῖα καὶ στὴν θέση τοῦ ἀρχισε νὰ γεννιέται ἡ περιφρόνηση πρὸς τοὺς κατοίκους, ἡ ἀντιπάθεια καὶ ἡ ἔχθρα. Αἷτια ἦταν οἱ διάφορες μικροδυσἀρέσκειες, οἱ ἀρρώστειές τους καὶ ἡ ἔλλειψη ψυχαγωγίας στὸν ρημαγμένον ἐκεῖνο τόπο.

Ἡ ἐκστρατεία τῶν Γάλλων στὴν Πελοπόννησο διευκόλυνε τὸ ἔργο τοῦ Καποδίστρια καὶ ἀναμφίβολα ἐνίσχυσε τὴν θέση του, ἀλλὰ ἔφερε καὶ τὴν ἐνεργὴ ἀνάμειξη τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς στὰ ἔσω-τερικὰ πράγματα τοῦ τόπου. Προσπάθεια τοῦ Καποδίστρια νὰ χρησιμοποίησιν τὰ γαλλικὰ στρατεύματα, γιὰ ν' ἀπελευθερώσῃ τὴν Ἀττικὴν, ἔμεινε χωρὶς ἀποτέλεσμα, γιατί προσέκρουσε στὴν ἀντίδραση τῆς Ἀγγλίας, ποὺ ἐπέμενε στὴν ἀποχώρηση τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων. Ὑστερ' ἀπὸ τὴν στάση αὕτῃ τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἡ πρώτη καὶ ἡ δευτέρη γαλλικὴ μεραρχία μαζί μὲ τὸν στρατάρχη Maison ἐγκατέλειψαν τὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος, ὡς τὰ τέλη Ἀπριλίου 1829 (ν.ῆ.). Μόνη πιά ἀπέμεινε ἡ τρίτη μεραρχία μὲ ἀρχηγὸ τὸν στρατηγὸ Scheider, ποὺ ἔφυγε ὕστερ' ἀπὸ τέσσερα χρόνια (ἀρχὲς Αὐγούστου 1833).

Οί συνδιασκέψεις του
Πόρου.

3. Ένώ το γαλλικό έκστρατευτικό σώμα προβαίνει στην έκδίωξη των αϊγυπτιακών και τουρκικών φρουρών της Πελοποννήσου, σ' ένα νησί της κοντά στην

Έρμιονίδα, στον Πόρο, συναντιούνται οί αντιπρόσωποι των τριών Δυνάμεων μετά την αναχώρησή τους από την Κωνσταντινούπολη, έφωδιασμένοι με τις κατάλληλες οδηγίες από τις κυβερνήσεις τους. Άντικείμενο των συζητήσεών τους είναι νά προχωρήσουν στο έργο της μεσολαβήσεως για την ειρήνη. Έκει συνωμίλησαν και με τον Καποδίστρια και αυτό θεωρήθηκε σάν μιὰ αναγνώριση της πολιτικής ανεξαρτησίας της Ελλάδος.

Οί πρώτες και βασικές απόψεις του κυβερνήτη διαφαίνονται στα ύπομνήματα που άπευθύνει τότε στους αντιπροσώπους των Δυνάμεων: κηρύσσει τὸ άσυμβίβαστο της συνπαρξέως στον ίδιο τόπο 'Ελλήνων και Τούρκων' ως ελάχιστα όρια του έλληνικού κράτους προς Β. θεωρεί την γραμμή Βόλου - Σαγιάδας άπέναντι από την Κέρκυρα, αλλά ως φυσικώτερα την γραμμή Όλύμπου - Παλέρμο της περιοχής Χιμάρας στην Άδριατική· ζητεί νά ένισχυθῇ οίκονομικά τὸ νέο κράτος με μηνιαία χορηγήματα και με ένα δάνειο 60.000.000 φρ. Άκόμη ό Καποδίστριας άπαντᾷ και σέ 28 έρωτήματα των πρεσβευτών σχετικά με τον πληθυσμό, με την ιδιοκτησία Έλλήνων και Τούρκων πριν από τὸ 1821, με τις χῶρες που έπαναστάτησαν, με τους φόρους των Έλλήνων επί τουρκοκρατίας κ.λ.

Οί αντιπρόσωποι των Δυνάμεων εργάζονται έντατικά, τερματίζουν τις έργασίες τους στις 12 Δεκεμβρίου (ν.ή.) και άναχωροῦν. Προηγουμένως άνακοινώνουν έμπιστευτικά στον Καποδίστρια τὰ άποτελέσματα των συνδιασκέψεών τους: ότι άπασχολήθηκαν κυρίως με τὸ ζήτημα της όροθεσίας και προέκριναν την γραμμή εκείνη, που άρχίζει από την είσοδο του Παγασητικού και καταλήγει στον κόλπο της Άρτας. Ός προς την τύχη της Κρήτης άνέβαλαν κάθε συζήτηση. Ό Καποδίστριας έπιμένει ζωηρά ιδίως στο ζήτημα της οίκονομικής ένισχύσεως της Ελλάδος, τὸ όποιο, όπως με λύπη παρατηρεί, δέν συζητήθηκε καθόλου. Επίσης άποκρούει έμμεσα την ύποτέλειά της στην Τουρκία. Μόνο μιὰ δυνατή κυβέρνηση, ένισχυμένη ήθικά με την έγγύηση των δυνάμεων, θά μπορούσε νά εξασφάλιση στον έλληνικό λαό πλήρη, διαρκή και έντιμη άναγέννηση. Μετά την άναχώρηση των τριών πρέσβων έμειναν στην θέση τους κοντά στην έλληνική κυβέρνηση νέοι διπλωμάτες με άρμοδιότητα προξενικών πρακτόρων.

Ό Καποδίστριας μετά τις συνδιασκέψεις του Πόρου δέν ένό-

μιζε ακόμη ότι ο καιρός ήταν κατάλληλος για την σύγκληση ἐθνικῆς συνελεύσεως, γιατί τὰ ἐσωτερικὰ ἰδίως ζητήματα, πού τὸν ἀπασχολοῦσαν, ἦταν πολλὰ καὶ τὰ περισσότερα ἄλυτα. Ἐπίσης ἐξακολουθοῦσε νὰ πιστεύη ὅτι ὁ λαὸς ἦταν ἀνώριμος γιὰ συνταγματικές ἐλευθερίες. Μολαταῦτα, θέλοντας νὰ δείξη φιλελεύθερα αἰσθήματα ἐμπρὸς στοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Δυνάμεων στὸν Πόρο καὶ ὑποχωρώντας στὸν θόρυβο καὶ στὴν πίεση τῶν πολιτικῶν τοῦ ἀντιπάλων, κυρίως τῶν κοτζαμπάσηδων, καὶ στὴν ἀντίδραση τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀναγκάζεται νὰ σκεφθῇ τὸ θέμα τῆς συγκλήσεως τῆς συνελεύσεως καὶ τελικὰ νὰ προκηρῦξη τὶς ἐκλογές γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ.

Ἡ Δ' ἐθνικὴ συνέλευση, πού μόλις στὶς 11 Ἰουλίου 1829 μπόρεσε ν' ἀρχίσῃ τὶς ἐργασίες της, ἐκδίδει 13 ψηφίσματα, μὲ τὰ ὁποῖα λαμβάνονται διάφορες ζωτικῆς σημασίας ἀποφάσεις: ἐγκρίνονται οἱ ἐνέργειες τοῦ Καποδίστρια κατὰ τὶς συνδιασκέψεις τοῦ Πόρου, ἀντικαθίσταται τὸ Πανελλήνιον ἀπὸ τὴν Γερουσία, πού ἀποτελεῖται ἐπίσης ἀπὸ 27 μέλη, ἐκλεγόμενα ὅμως οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὸν κυβερνήτη, τοῦ δίδεται πληρεξουσιότητα νὰ ὀργανώσῃ, ὅπως κρίνει καλύτερα, τὰ ὑπουργεῖα καὶ τὴν Γερουσία, ὥστε νὰ προπαρασκευαστῇ γρηγορώτερα τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν εἰσαγωγή καὶ καθιέρωση ὀριστικῶν συνταγματικῶν νόμων· καὶ λαμβάνονται ἀποφάσεις γιὰ διάφορα οἰκονομικὰ ζητήματα, γιὰ τὴν ἰδρυση τῆς Ἐθνικῆς Χρηματιστικῆς Τραπεζῆς, γιὰ τὴν σύναψη δανείου 60.000.000 φρ. καὶ γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ φορολογικοῦ συστήματος.

Ἐπειδὴ τὰ ψηφίσματα αὐτὰ σχεδιάζονταν μέσα στὸ κυβερνητικὸ γραφεῖο ὥστε ἀπὸ πρόταση ἢ εἰσήγηση ἢ πλήρη συγκατάθεση τοῦ κυβερνήτη, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς συνελεύσεως καὶ πρὸ πάντων οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἔθεσαν σὲ κυκλοφορία τὸ σκωπτικὸ λογοπαίγνιο «Γιάννης κερνᾷ καὶ Γιάννης πίνει».

Τὰ πρωτόκολλα τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας: τῆς 10/22 Μαρτίου 1829, τῆς Ἀδριανουπόλεως τῆς 2/14 Σεπτεμβρίου 1829, τῆς 3 Φεβρουαρίου 1830 (ν.ή.) καὶ τῆς 7 Μαΐου 1832 (ν.ή.).

4. Ἐν τῷ μεταξύ στὴν συνδιάσκεψη τῆς 4/16 Νοεμβρίου τοῦ Λονδίνου οἱ Δυνάμεις ἀναλαμβάνουν νὰ ἐγγυηθοῦν προσωρινὰ τὴν ἀκεραιότητα τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν Κυκλάδων, ἕως ὅτου μὲ τὴν συμφωνία τῆς Τουρκίας ἀποφασισθῇ ὀριστικὰ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ πρωτοκόλλου αὐτοῦ καὶ τὴν κοινοποίησή του στὴν Πύλη, ὁ σουλτάνος ἐκδηλώνει τὴν πρόθεσή του νὰ συμβάλῃ στὸν τερματισμὸ τῆς διαφορᾶς του

μέ τις δύο μόνο δυνάμεις, Ἀγγλία καί Γαλλία, καί προσκαλεῖ τοὺς πληρεξουσίου του νὰ γυρίσουν στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀλλὰ οἱ πολεμικὲς ἐπιτυχίες τῶν Ρώσων στὶς ἀρχὲς τοῦ δευτέρου ἔτους τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου ἐπισπεύδουν τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων : στὸ Λονδίνο λαμβάνονται ὀριστικὲς ἀποφάσεις γιὰ τὴν λύση τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος καὶ ὑπογράφεται τὸ πρωτόκολλο τῆς 10/22 Μαρτίου, τὸ ὁποῖο ὡς βάση εἶχε κυρίως τὰ πορίσματα τῶν συνδιασκέψεων τοῦ Πόρου.

Ὁ Καποδίστριας μὲ τρία ἀλλεπάλληλα ὑπομνήματα ἀντιτάσσει πάλι τίς ἑλληνικὲς ἀπόψεις. Ἐπιμένει ἰδίως στὴν ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερη διευρύνση τῶν ὁρίων τοῦ νέου κράτους, στὴν οικονομική του ἐνίσχυση καὶ στὴν ἀπαλλαγὴ του ἀπὸ μελλοντικὲς φροντίδες καὶ ἀναστατώσεις, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ προέλθουν ἀπὸ μιὰ κακὴ ἢ καὶ ὀρίστη διατύπωση τῶν ζητημάτων, ποὺ θ' ἀφοροῦσαν τὴν ἐπικυριαρχία τῆς Τουρκίας, τὴν ἐκλογὴ τοῦ νέου ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος, καθὼς καὶ τὴν θέση αὐτοῦ καὶ τῆς δυναστείας του ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, τῶν Δυνάμεων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἡ Πύλη ἐξακολουθοῦσε νὰ τηρῇ ἀναβλητικὴ καὶ καιροσκοπικὴ πολιτικὴ. Τὰ ἀλλεπάλληλα ὅμως συνταρακτικὰ πολεμικὰ νέα, ἡ διάβαση τοῦ Αἵμου ἀπὸ τὰ ρωσικὰ στρατεύματα ὑπὸ τὸν Ντιέμπιτς, ἡ ἀπρόσκοπτη προέλασή τους πρὸς τὴν Ἀδριανούπολη, ἡ παράδοσή της χωρὶς καμιά ἀντίσταση, τέλος ἡ ἐμφάνιση τῶν ρωσικῶν ἐμπροσθοφυλακῶν ἐμπρὸς στὴν Κωνσταντινούπολη, καθὼς καὶ οἱ παράλληλες ἐπιτυχίες τῶν ὑπὸ τὸν Πασκίεβιτς ρωσικῶν στρατευμάτων στὸ μέτωπο τοῦ Καυκάσου, ἡ κατάληψη τοῦ Ἐρζερούμ καὶ ἡ προέλασή τους πρὸς τὴν Τραπεζοῦντα, ὅλ' αὐτὰ ἔφεραν τὴν λύση τοῦ ζητήματος.

Ἡ Πύλη πανικόβλητη διακηρύσσει στὶς 24 Αὐγούστου (ν.ῆ.) ὅτι ἐπαφίεται ὁλότελα στὴν διάθεση τῆς μεγαλοψυχίας τοῦ τσάρου καὶ στὶς 14 Σεπτεμβρίου 1829 ἡ εἰρήνη ὑπογράφεται στὴν Ἀδριανούπολη. Τὸ δέκατο ἄρθρο τῆς συνθήκης, ποὺ ἀφορᾷ τὴν Ἑλλάδα, ἀναφέρει ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη παραδέχεται ὁλοκληρωτικὰ τὴν συνθήκη τοῦ Λονδίνου τῆς 24 Ἰουνίου/6 Ἰουλίου 1827 καὶ τὸ πρωτόκολλο τῆς 10/22 Μαρτίου 1829 καὶ ὅτι θὰ διορίσῃ πληρεξουσίου, οἱ ὅποιοι μαζί μὲ τῆς Ρωσίας, Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας θὰ συνεννοηθοῦν γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν ὥρων.

Ἔτσι ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος, ποὺ τόσες ἀνησυχίες ἔσπειρε στὴν πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Εὐρώπης, ἔκοψε μὲ τὸ σπαθὶ τὸν γόρδιο δεσμὸ τῶν ἀτέλειων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ διαπραγματεύσεων καὶ ἐσφράγισε τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπομένως ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανουπόλεως μὲ τὸ δέκατό της ἄρθρο δικαιολογημένα θεωρεῖται ἡ δεύτερη διπλωματικὴ πράξη, ἡ ὁποία δημιουργεῖ τὸ ἑλληνικὸ κράτος : ἐνῶ τὸ πρωτόκολλο τῆς 22 Μαρτίου (ν.ῆ.) καθώριζε τὴν ἔκτασή του, ἡ συνθήκη τῆς 14 Σεπτεμβρίου (ν.ῆ.) τοῦ ἔδινε τὴν ζωὴ καὶ τὴν θέση μέσα στὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη.

Ἀκολουθεῖ τὸ πρωτόκολλο τοῦ Λονδίνου τῆς 3 Φεβρουαρίου 1830 (ν.ῆ.), πού ὀρίζει ὅτι ἡ Ἑλλάδα θ' ἀποτελεῖ ἀνεξάρτητο κράτος καὶ μάλιστα μοναρχία κληρονομικὴ μὲ σειρά πρωτοτοκίας, ὃ ἡγεμόνας της θὰ ἔχη τὸν τίτλο «Κυρίαρχος Πρίγκιψ τῆς Ἑλλάδος» (Prince Souverain de la Grèce) καὶ κατόπιν ἡ συνθήκη τῆς 7 Μαΐου 1832 (ν.ῆ.), τὴν ὁποία ὁ Γάλλος ἀξιωματικὸς Pellion ὀνομάζει «ἀληθινὸ χάρτη συμφωνίας τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν πολιτισμένη Εὐρώπη», γιατί ἡ συνθήκη αὐτὴ θέτει τὸν θεμέλιο λίθο τῆς διεθνούς θέσεως τῆς Ἑλλάδος μέσα στὴν Εὐρώπη, δηλαδὴ τὸ νεοσύστατο κράτος παίρνει ὀριστικὰ τὴν θέση του ἀνάμεσα στὰ ἀνεξάρτητα κράτη της μὲ βασιλιά τὸν δευτερότοκο γιὸ τοῦ Λουδοβίκου Α' τῆς Βαυαρίας.

Ἡ Ἑλλάδα λοιπὸν ἀποκτᾷ τὴν ἀνεξαρτησίαν της μὲ τὴν σύμπραξη δύο χωριστῶν στοιχείων, μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ λαοῦ της καὶ μὲ τὴν διπλωματικὴ ἐπέμβαση τῶν μεγάλων Δυνάμεων (intervention). Τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα συμπλήρωσαν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο : οὔτε ἡ ἐπέμβαση θὰ προκαλοῦνταν χωρὶς τὴν ἐπανάσταση, οὔτε πάλι ἡ ἐπανάσταση θὰ κατέληγε σὲ ἀποφασιστικὸ ἀποτέλεσμα χωρὶς τὴν ἐπέμβαση. Ἡ ἐπέμβαση τῶν μεγάλων Δυνάμεων καὶ ἡ συμβολὴ τους στὸν σχηματισμὸ καὶ στὴν ἀναγνώριση ἑνὸς νέου ἀνεξάρτητου κράτους (état souverain) γιὰ πρώτη φορὰ ὡς τότε παρατηρεῖται στὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο σχηματίζονται ἀργότερα καὶ ἄλλα κράτη, ὅπως τὸ Βέλγιο καὶ ἡ Σερβία.

Ἄν οἱ μεγάλες Δυνάμεις μὲ πολιτικὰς τους ἐνέργειες συνετέλεσαν στὴν διεθνὴ ἀναγνώριση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, δὲν ἦταν ὅμως αὐτὲς πού τὸ ἱδρυσαν. Τὸ ἑλληνικὸ κράτος εἶχε αὐτὸ καθαυτὸ γεννηθῆ μὲ τὴν ἐπανάσταση, δὲν στηριζόταν δηλαδὴ νομικὰ στὴν θέληση ἄλλου κράτους. Εἶχε ἄλλωστε τὰ τρία ἀπαραίτητα πραγματικὰ στοιχεῖα τοῦ κράτους : τὸν λαό, τὴν χώρα καὶ τὴν ἐξουσία. Ἔτσι οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ ἀντιμετώπισαν ἕναν αἱματηρότατο ἀγῶνα ἐννέα χρόνων καὶ ἀφοῦ ὑπερπήδησαν ἄλλα τεράστια καὶ ποικίλα ἐμπόδια, ἐπέτυχαν τελικὰ τοὺς σκοποὺς πού εἶχαν τάξει ἀμέσως μὲ τὴν ἔκρηξη τῆς ἐπαναστάσεώς τους : τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Ρήγας Φεραίος.	σελ.	21
2. Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης.	»	34
3. Γρηγόριος Δικαῖος (Παπαφλέσσα).	»	54
4. Θεόδωρος Κολοκοτρώνης	»	65
5. Ἀνδρέας Μιαούλης.	»	99
6. Μαντῶ Μαυρογένους	»	102
7. Κρητικός.	»	124
8. Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος	»	150
9. Κωνσταντῖνος Κανάρης.	»	184
10. Τσάμης Καρατάσος	»	192
11. Μάρκος Μπότσαρης.	»	241
12. Λόρδος Μπάϋρον.	»	248
13. Ἰωάννης Μακρυγιάννης.	»	308
14. Κίτσος Τζαβέλλας.	»	331
15. Χρήστος Καψάλης.	»	336
16. Γεώργιος Καραϊσκάκης	»	352
17. Κάρολος Φαβιέρος	»	353
18. Ἰωάννης Καποδίστριας.	»	377
19. Σπυρίδων Τρικούπης.	»	378

Εἰκόνα ἐξωφύλλου : Πόλεμος τῶν Βασιλικῶν. (Ἀπὸ τὶς ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ Α-ΓΩΝΟΣ Ἰ. Μακρυγιάννη - Παναγιώτη Ζωγράφου, ὑπὸ Ἰωάννου Μελετοπούλου, ἐκδ. Ἐθνικοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1966).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΑΡΤΩΝ

1. Οί πρώτες κινήσεις των επαναστατών στην Πελοπόννησο	σελ.	63
2. Ἑλληνικά στρατόπεδα παραλίων καὶ κέντρου Πελοποννήσου.	»	69
3. Ἡ ἐπανάσταση στὴν Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ στὴν Εὐβοία	»	79
4. Ἡ ἐπανάσταση στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα.	»	85
5. Δρόμοι καθόδου τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων στὴ Νότια Ἑλλάδα.	»	88
6. Ἡ ἐπανάσταση στὴν Θεσσαλία	»	105
7. Χάρτης τῆς Χαλκιδικῆς	»	114
8. Ἡ Μακεδονία κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ 1822	»	117
9. Τὰ τελευταῖα ἄρματολίκια τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ πρῶτο τρίτο τοῦ 19 αἰῶνα.....	»	188
10. Χάρτης μετακινήσεων Μακεδόνων προσφύγων πρὸς τὴν Ν. Ἑλλάδα, 1821 - 1822.....	»	194
11. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Δράμαλη καὶ ἡ μάχη τῶν Δερβενακίων	»	210
12. Ἐπιχειρήσεις τοῦ Γ. Καραϊσκάκη στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα (1826 - 1827).....	»	349

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΑΡΤΙΝ

1.	Η πρώτη έκδοση των εικονισμάτων στην Ελλάδα...	63
2.	Ελληνική στρατιωτική σημαία και κέντρον Ηρώ-	69
3.	Η εικονιστική στην Ανατολική Ευρώπη και	79
4.	Η εικονιστική στην Δτική Ευρώπη...	82
5.	Αρχαίοι κόδομοι των ευρωπαϊκών στρατευμάτων στη	88
6.	Μέση Ευρώπη...	103
7.	Η εικονιστική στην Ουκρανία...	114
8.	Χάρτες της Χαλκιδικής...	117
9.	Η Μακεδονία κατά την εικονιστική του 1821 και	122
10.	Η εικονιστική στην εικονιστική της Μακεδονίας κατά το	128
11.	πρώτο φάση του 19 αιώνα...	134
12.	Χάρτες μετακινήσεων Μακεδόνων προσφύγων...	141
13.	Η Ελλάδα 1821 - 1822...	144
14.	Η εικονιστική του Δράμα και η μάχη των Δράμα-	210
15.	νίων...	210
16.	Εικονισμός του Γ. Καραϊσκάκη στην Στρατιά Ελ-	240
17.	λάδα (1820 - 1821)...	240

